SOSYAL BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 2

GECE AKADEMY

Kitap Adı	**:**	Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri - 2
İmtiyaz Sahibi	**:**	Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni	**:**	Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım	**:**	Didem Semra KORKUT
Sosyal Medya	**:**	Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	**:**	Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No	**:**	15476
Matbaa Sertifika No	**:**	42539
Matbaa Adı	**:**	GeceAkademi
ISBN	:	978-625-7958-12-7

Editörler

Dr. Öğretim Üyesi İsmail ELAGÖZ
Dr. Öğretim Üyesi Göktürk ERDOĞAN
Dr. Aslı GEZEN
Dr. Abdullah YILMAZ

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.

Birinci Basım/First Edition ©ARALIK 2019/Ankara/TURKEY **©copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi
Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —
e-mail: geceakademi@gmail.com

SOSYAL BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA MAKALELERİ- 2

GECE AKADEMY

İÇİNDEKİLER

ENERJİ TÜKETİMİ VE SANAYİ ÜRETİMİ İLİŞKİSİNE ASİMETRİK BİR YAKLAŞIM: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 7

Görkemli KAZAR, Altuğ KAZAR, Kübra MAKÇA 7

ÖRGÜTSEL VAZGEÇME, BİLGİ YÖNETİMİ, İŞGÜCÜ ETKİNLİĞİ İLİŞKİSİ..... 23

Gül GÜN 23

İŞLETMELERDE FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ: ÖZEL SEKTÖR ÇALIŞANLARININ FARKLILIK ALGISINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA..... 39

Emre VURAL, Güler TOZKOPARAN .....39İLK HALKA ARZIN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARINA ETKİSİ..... 70

Ahmet KURTARAN, Ayten TURAN KURTARAN 70

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANALİTİK DÜŞÜNMENİN GELİŞİMİ EKSENİNDE İSTATİSTİĞİN KURUMSALLAŞMASI 92

Emrah ÇETİN..... 92

H.1258/M.1842-1843 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KIRANKÖY GAYRİMÜSLİMLERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI 112

Gülnaz OKUMUŞ, Zeki TEKİN 112

AVRUPA BORÇ KRİZİ: İTALYA ÖRNEĞİ 136

Güngör ÖZCAN, Muhammed Fatih CÜRE..... 136

YATIRIMLARIN FİNANSMANINDA VARLIK FONLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER 154

Melih Sefa YAVUZ, Hakan ÇELİKKOL..... 154

TÜRK ROMANINDA MEKAN ANALİZİ: ŞEYH-ŞAMİL VE KUTLU DAĞ ÖRNEĞİ 183

Hande Sanem ÇINAR Ramazan TOPDEMİR 183

EKONOMİK FİNANSAL VE POLİTİK RİSKLERİN TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI..... 197

Hasan AZAZİ, Cüneyt KILIÇ..... 197

HİZMET VERME YATKINLIĞININ ÖNEMİ, BİREYSEL VE ÖRGÜTSEL SONUÇLARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ 218

Hasan KÖŞKER 218

İKİ DARBE ARASINDA HALKEVLERİ'NİN İKİNCİ DÖNEMİ: YENİ BİR DOĞUŞ VE DÖNÜŞÜM 245

Hasan MÜNÜSOĞLU 245

Kişilerarası İletişimde Emoji Kullanımı Üzerine Bir Araştırma 263

Hidaye AYDAN (Silkü) Bilgilier, Cevat Sercan ÖZER 263

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN MALİ YAPISI VE 1980 SONRASI NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ 278

Jale SABBAĞ, İbrahim YILDIZ 278

MGARCH Modelleri ile Volatilitelerin Modellenmesi: BİST Sektör Endeksleri Üzerine Bir Çalışma 290

İhsan Erdem KAYRAL, Nisa Şansel TANDOĞAN[2] 290

NEO-LİBERAL POLİTİKALAR VE RİSK TOPLUMU BAĞLAMINDA HES'LERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK 310

İlknur BEYAZ ÖZBEY 310

OBEZİTE VERGİSİNE YÖNELİK TÜKETİCİ GÖRÜŞLERİNİN TESPİTİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA 332

İpek CEBECİ, Leyla ULUMAN 332

2001 Finansal Krizin Bankacılık Sektörüne Etkileri İle TC Ziraat Bankasının Yeniden Yapılandırma Çalışmaları 356

İrem PELİT 356

BANKALARIN PAZARLAMA VE SATIŞ YÖNLÜ HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ 380

İsmail Cüneyt SOYGÜR 380

TÜRKİYE'DE YASAMA ORGANININ YÜRÜTME ORGANI ÜZERİNDEKİ DOĞRUDAN DENETİM ARAÇLARI 410

Kutay ÜSTÜN Hangül ÖZER 410

KADIN İŞÇİLERİN SENDİKALARA YÖNELİK TUTUMLARI ÇORLU TEKSTİL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ 449

Nihan ÇAM, M. Engin SANAL, Yasemin KOLDERE AKIN 449

YENİLENEBİLİR ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMAN ALTERNATİFLERİ 470

Mediha Mine ÇELİKKOL..... 470

YAVAŞ ŞEHİRLERİN GASTRONOMİ TURİZME ETKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ YAVAŞ ŞEHİR DESTİNASYONLARI ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA 486

Mehmet ÇAVUŞOĞLU 486

TÜRKİYE BORÇ KRİZİNDE Mİ?..... 511

Mehmet ELA..... 511

BİR BARIŞ FELSEFESİ YA DA HER TÜRLÜ BARIŞIN KALICI OLMA İMKÂNI 526

Mehmet ÖNAL 526

ULUSLARARASI GÖÇ, KURULUŞLAR ve MEVZUAT 542

Mehmet TAMER 542

YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİNDE MALİYET YÖNETİM TEKNİKLERİ 562

Mehmet YÜCENURŞEN 562

ENERJİ TÜKETİMİ VE SANAYİ ÜRETİMİ İLİŞKİSİNE ASİMETRİK BİR YAKLAŞIM: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

BÖLÜM 1

Görkemli KAZAR[1]
Altuğ KAZAR[2]
Kübra MAKÇA[3]

[1] Doç.Dr. Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye.
[2] Doç.Dr. Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye.
[3] Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.

GİRİŞ

Enerji hem üretim hem de tüketim için önemli bir girdidir. Ayrıca, sosyal ve ekonomik yaşam standardını geliştirdiğinden her toplumun temel unsurudur. Küreselleşen ekonomilerde endüstriyel faaliyetlerin artması nedeniyle enerji ihtiyacı da artmıştır. Günümüzde, ülkeler sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirme amacıyla gelir ve istihdam seviyelerini yükselttikçe enerji tüketimine büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin enerji tüketimi ile bağlantısı yoğun olarak araştırılmaya başlanmıştır (Lee ve Chang, 2007; Apergis ve Payne, 2009).

1970'li yıllardan sonra enerji fiyatlarında meydana gelen artış, dünya ekonomilerinin büyüme hızını olumsuz yönde etkileyerek enerji faktörünün temel girdilerden biri olarak kabul edilmesine yol açmıştır (Mucuk ve Uysal,2009:106). Sınırlı rezervlerden elde edilen enerjinin ekonomi üzerindeki baskısı alternatif kaynaklardan enerji üretimine yönelik arayışları da harekete geçirmiştir. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler tarafından enerji kaynakları 'yenilenebilir' ve 'yenilenemez enerji kaynakları' olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Fosil yakıt olarak ifade edilen yenilenemez kaynakların yoğun bir şekilde kullanımı, çevre üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. (Barbir vd., 1990). Ayrıca, fosil yakıtlara dayanan enerji kullanımı; enerji konusunda dışa bağımlılık, yüksek ithalat giderleri ve rezervlerinin hızla tükenmesi gibi önemli olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ise doğadan doğrudan temin edilebilen ve tekrar üretilebilen enerji kaynaklarıdır. Bu yüzden, yenilenebilir enerji kullanımı sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır (Güney, 2019).

Sanayileşmenin erken aşamalarında olan ülkelerde gelişmiş ülkelerde kullanılmaya başlanan yenilenebilir enerji teknolojilerinin uygulanabilirliği sınırlı kalmıştır. Benzer şekilde, Türkiye'de 1980'lerden sonra tarım kesiminin önemini kaybedip üretimin ağırlıklı olarak sanayi ve hizmetler sektörüne yönelmesi enerji tüketiminde önemli artışlara neden olmuştur. Artan enerji ihtiyacı ise ağırlıklı olarak yenilenemeyen kaynaklardan sağlanmıştır (Mucuk ve Uysal,2009:106). Bununla birlikte, ithal fosil yakıtlara dayalı üretimin ekonomiye baskısı ülkede yenilenebilir enerji üretimini zorunlu kılmıştır.

Çalışmamızda, diğer çalışmalardan farklı olarak, Türkiye'de yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynaklarının endüstriyel üretim üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak, 2005:01-2018:04 dönemlerine ait aylık veriler dikkate alınarak enerji tüketimleri ile sanayi üretimi arasındaki asimetrik ilişki incelenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, ekonomik faaliyetler ile enerji tüketimi arasındaki ilişki hakkında literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde, bu çalışmada kullanılan değişkenler ve yöntem tanıtılmış ve analiz sonuçları verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki etkileşim öncelikle Kraft ve Kraft (1978) çalışmasıyla ortaya konulmuştur. ABD ekonomisinde nedenselliği analiz eden bu öncü çalışmada, ekonomik büyümenin enerji tüketimini tetiklediği tespit edilmiştir. Daha sonra, Yu ve Choi (1985), Kraft ve Kraft (1978)'a benzer bir teknik uygulayarak nedensel ilişkinin varlığının ve yönünün ülkeler arasında farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. 1983 yılında, Hamilton neoklasik büyüme modeline enerji (petrol) faktörünü dahil ederek petrol fiyatları ve GSYİH büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Burbridge ve Harrison ise Hamilton modelini 1984 yılında OECD ülkelerine uygulamıştır (Çelik ve Çetin; 2007). Hamilton, Burbridge ve Harrison (HBH) modeliyle, ekonomik literatürde enerjinin ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden biri olduğu kabul edilmiştir (Yapraklı, 2013). Bu çalışmalardan sonra, özellikle 21. yüzyılda, enerji kullanımının ekonomik büyümeye yol açıp açmadığına ya da enerji tüketim seviyesinin üretim seviyesine göre belirlenip belirlenmediğine dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Literatürde enerji tüketimini yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklara ayırarak ekonomik büyüme dinamiklerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bunlar arasında Apergis ve Payne (2011), Bayraktutan vd. (2011), Menegaki (2011), Apergis ve Payne (2012), Tugcu vd. (2012) ve Yıldırım vd. (2012) sıralanabilir.

1997-2007 dönemi için 27 Avrupa ülkesini içeren Menegaki'nin (2011) çalışması yenilenebilir enerji tüketiminin bu ülkelerin GSYİH'sını etkilemede küçük bir rol oynadığını göstermiştir. Bayraktutan vd. (2011) uzun dönemde OECD ülkelerinde yenilenebilir elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya

koymuşlardır. Yıldırım vd. (2012), ABD ekonomisi için Toda-Yamamoto yöntemini kullanarak biyokütle atıklarından elde edilen enerji tüketiminden reel GSYİH'ya doğru nedensel ilişkiyi tespit etmişlerdir.

Ayrıca, Apergis ve Payne (2011), gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde ekonomik büyüme ile yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklardan elde edilen elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmak için panel veri analizi kullanmıştır. Önceki çalışmalarının aksine, kısa dönemde ekonomik büyümenin yenilenebilir elektrik tüketimini etkilediği gözlemlenmiştir. Ayrıca, yenilenemeyen elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı kanıtlanmıştır. Araştırmacıların Apergis ve Payne (2012) çalışmasında ise kısa ve uzun dönemde yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyümeyle karşılıklı ilişki içinde olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde, yenilenebilir ve yenilenemez enerji ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişki G7 ülkeleri için Tugcu ve diğ. (2012) tarafından doğrulanmıştır.

Türkiye için enerji-ekonomik büyüme ilişkisini araştıran ampirik çalışmalar 2000'li yıllardan sonra hız kazanmıştır. Soytaş ve Sarı (2003), kısa dönemde enerji tüketimiyle GSYİH'nın karşılıklı ilişkisini ortaya koyarken, uzun dönemde enerji tüketiminin GSYİH'yı etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde, Mucuk ve Uysal (2009) ile Aydın (2010) çalışmaları da bu sonucu destekleyecek kanıtlar sunmuştur. Lise ve Montfort (2007) 1970–2003 aralığında, Özata (2010) 1970-2008 aralığında ve Uzunöz ve Akçay (2012) ise 1970-2010 aralığında Türkiye'de GSYİH'nın enerji tüketimini tek yönlü etkilediğini tespit etmişlerdir. Kar ve Kınık (2008) çalışması ise, mesken tüketimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu doğrulamıştır. Erdal vd. (2008), enerji tüketimi ile reel GSMH arasında çift yönlü pozitif bir etkileşim bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, Korkmaz ve Develi (2012) çalışması enerji tüketimiyle GSYİH arasında karşılıklı nedenselliğin varlığını kanıtlarken, enerji üretimiyle GSYİH arasında bir etkileşim olduğuna yönelik bulguya rastlamamışlardır.

Buna karşılık, Jobert ve Karanfil (2007) ve Karagöl vd. (2007) çalışmalarında ise, uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Benzer şekilde, 1975-2006 yıllarını dikkate alan Aytaç (2010) Türkiye'de ekonomik büyüme ile birincil enerji tüketimi arasında bir nedensellik olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

3. Veri, Model ve Bulgular

3.1. Yöntem

Çalışmamızda Türkiye'de sanayi üretim endeksi ve enerji tüketimleri arasında simetrik veya asimetrik ilişkilerin incelenebilmesine olanak sağlayan doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif (NARDL) model kullanılmıştır. Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL modeli, küçük örneklemlerdeki eşbütünleşim ilişkisinin tespit edilebilmesi ve bağımlı değişkenlerin durağanlık dereceleri farklı olduğunda da uygulanabilmesi nedeniyle klasik eşbütünleşim modellerine tercih edilmektedir (Rocher, 2017). Bu modelde Pesaran vd. (2001) çalışmasında geliştirilen doğrusal gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) eşbütünleşim modeli temel alınmış ve standart ARDL modeline uzun ve kısa dönem asimetrik etkiler eklenmiştir. Değişkenlerin asimetrik davranışlarının incelenebilmesi için açıklayıcı değişkenler pozitif ve negatif kısmi toplamlarına ayrılmıştır: $x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^-$. Burada $x_t^+ \text{ve } x_t^-$, x_t'nin sırasıyla pozitif ve negatif kısmi toplamlarını göstermektedir. Kısmi toplam ayrıştırma yöntemi asimetrik eşbütünleşim ilişkisinin varlığının araştırılması amacıyla daha önce Granger ve Yoon (2002) ve Lardic ve Mignon (2008) çalışmalarında kullanılmış ve bu yöntem sayesinde açıklayıcı değişkendeki artış ve azalmalar dikkate alınabilmiştir. Buna göre asimetrik ARDL modeli genel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\boldsymbol{LS_t = \alpha_0 + \alpha_1 LY_t^+ + \alpha_2 LY_t^- + \alpha_3 LB_t^+ + \alpha_4 LB_t^- + e_t}$$

Modelde LS sanayi üretim endeksini, LY yenilenebilir enerji tüketimini ve LB yenilenemez enerji tüketimini göstermektedir. Bu denklem sanayi üretim endeksi ile yenilenebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. $\alpha = (\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4)$ tahmin edilecek uzun dönem parametreler vektörüdür. $LY_t^+ \text{ve } LY_t^-$ yenilenebilir enerji tüketimindeki pozitif ve negatif değişimlerin kısmi toplamını, $LB_t^+ \text{ve } LB_t^-$ ise yenilenemez enerji tüketimindeki pozitif ve negatif değişimlerin kısmi toplamını göstermekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LY_t^+ = \sum_{i=1}^{t} \Delta LY_i^+ = \sum_{i=1}^{t} \max(\Delta LY_i, 0)$$

$$LY_t^- = \sum_{i=1}^{t} \Delta LY_i^- = \sum_{i=1}^{t} min(\Delta LY_i, 0)$$

$$LB_t^+ = \sum_{i=1}^{t} \Delta LB_i^+ = \sum_{i=1}^{t} max(\Delta LB_i, 0)$$

$$LB_t^- = \sum_{i=1}^{t} \Delta LB_i^- = \sum_{i=1}^{t} min(\Delta LB_i, 0)$$

Ayrıştırılmış asimetrik ve simetrik değişkenlerden oluşan NARDL modelinin hata düzeltme yapısı aşağıda verilmiştir:

$$\Delta LS_t = \alpha + \beta_0 LS_{t-1} + \beta_1 LY_{t-1}^+ + \beta_2 LY_{t-1}^- + \beta_3 LB_{t-1}^+ + \beta_4 LB_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i \Delta LS_{t-i} + \sum_{i=1}^{q} (\delta_{LYi}^+ \Delta LY_{t-i}^+ + \delta_{LYi}^- \Delta LY_{t-i}^-) + \sum_{i=1}^{s} (\varphi_{LBi}^+ \Delta LB_{t-i}^+ + \varphi_{LBi}^- \Delta LB_{t-i}^-) + \varepsilon_t$$

Denklemde p, q ve s gecikme uzunluklarını vermektedir. $\alpha_1 = -\beta_1/\beta_0$, $\alpha_2 = -\beta_2/\beta_0$ sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimindeki artış ve azalışların sanayi üretim endeksi üzerindeki uzun dönemli etkilerini gösterirken, $\alpha_3 = -\beta_3/\beta_0$ ve $\alpha_4 = -\beta_4/\beta_0$ ise yenilenemez enerji tüketimindeki artış ve azalışların sanayi üretim endeksi üzerindeki uzun dönemli etkilerini ortaya koymaktadır. $\sum_{i=1}^{q} \delta_{LYi}^+$ yenilebilir enerji tüketimindeki artışların sanayi üretim endeksi üzerindeki kısa dönemli etkilerini, $\sum_{i=1}^{q} \delta_{LYi}^-$ yenilebilir enerji tüketimindeki azalmaların sanayi üretim endeksi üzerindeki kısa dönemli etkilerini göstermektedir. Benzer şekilde $\sum_{i=1}^{s} \varphi_{LBi}^+$ birincil yenilenemez enerji tüketimindeki artışların sanayi üretim endeksi üzerindeki kısa dönemli etkilerini ifade ederken $\sum_{i=1}^{s} \varphi_{LBi}^-$ yenilenemez enerji tüketimindeki azalmaların sanayi üretim endeksi üzerindeki kısa dönemli etkilerini ölçmektedir. Buna göre $H_{LR,LY}: \alpha_1 = \alpha_2$ ve $H_{LR,LB}: \alpha_3 = \alpha_4$ boş hipotezlerinin Wald testi kullanılarak test edilmesi uzun dönem asimetri olup olmadığı konusunda bilgi verecektir. Benzer şekilde kısa dönem asimetri ise $H_{SR,LY}: \sum_{i=1}^{q} \delta_{LYi}^+ = \sum_{i=1}^{q} \delta_{LYi}^-$ ve $H_{SR,L}: \sum_{i=1}^{s} \varphi_{LBi}^+ = \sum_{i=1}^{s} \varphi_{LBi}^-$ boş hipotezlerinin Wald testi kullanılarak test edilmesiyle araştırılacaktır. Test sonuçlarına göre boş hipotezin reddedilmesi asimetrinin varlığını kanıtlayacaktır.

3.2. Veri ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada 2005 Ocak-2018 Nisan dönemini kapsayan 160 veri kullanılmıştır. Sari vd. (2008) çalışmasına benzer şekilde toplam üretim yerine sanayi üretim endeksi verileri kullanılmış ve bu endeks ile yenilebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Türkiye'ye ait sanayi üretim endeksi verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanından alınmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi ve birincil enerji tüketimi verileri ise GWh olarak (IEA) Uluslararası Enerji Ajansı Aylık Elektrik İstatistikleri veri tabanından alınmıştır. Tablo 3'te modelde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 3. Modelde kullanılan değişkenler

Değişkenler	Kısaltması	Veri Kaynağı
Sanayi Üretim Endeksi	LS	EVDS (2019)
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	LY	IEA (2019)
Yenilenemez enerji tüketimi	LB	IEA (2019)

Tablo 4. Birim Kök Test Sonuçları

			ADF		PP	
Değişken	Düzey	Model	t-istatistiği	olasılık	Uyarlanmış t-istatistiği	olasılık
LS	Düzey	S	-0,677	0,847	-2,698	0,076
LS	1. Fark	S	-19,206	0,000	-37,811	0,000
LS	Düzey	S+T	-2,533	0,311	-7,627	0,000
LS	1. Fark	S+T	-19,146	0,000	-37,042	0,000
LY	Düzey	S	-0,805	0,814	-2,872	0,050
LY	1. Fark	S	-13,302	0,000	-13,653	0,000
LY	Düzey	S+T	-1,851	0,674	-5,194	0,000
LY	1. Fark	S+T	-13,262	0,000	-13,609	0,000
LB	Düzey	S	-1,669	0,444	-3,837	0,003
LB	1. Fark	S	-13,128	0,000	-24,130	0,000
LB	Düzey	S+T	-1,966	0,614	-5,535	0,000
LB	1. Fark	S+T	-13,100	0,000	-26,649	0,000
LYN	Düzey	S	-0,020	0,954	0,197	0,971
LYN	1. Fark	S	-13,187	0,000	-13,362	0,000
LYN	Düzey	S+T	-2,882	0,171	-3,165	0,095
LYN	1. Fark	S+T	-13,149	0,000	-13,320	0,000
LYP	Düzey	S	0,533	0,987	0,537	0,987
LYP	1. Fark	S	-7,035	0,000	-113,782	0,000
LYP	Düzey	S+T	-1,872	0,663	-4,190	0,005
LYP	1. Fark	S+T	-7,064	0,000	-13,798	0,000
LBN	Düzey	S	0,994	0,996	2,247	0,999
LBN	1. Fark	S	-6,443	0,000	-15,196	0,000
LBN	Düzey	S+T	-2,485	0,334	-2,110	0,535
LBN	1. Fark	S+T	-9,625	0,000	-16,532	0,000
LBP	Düzey	S	0,950	0,995	1,282	0,998
LBP	1. Fark	S	-11,166	0,000	-11,370	0,000
LBP	Düzey	S+T	-1,736	0,730	-2,178	0,497
LBP	1. Fark	S+T	-11,180	0,000	-15,463	0,000

(***) 1% düzeyinde durağan, (**) 5% düzeyinde durağan, (*) 10% düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Ayrıca S: Sabit T: Trend, B. Farkı: Birinci Farkı anlamına gelmektedir. LYN, yenilenebilir enerji negatif katsayılarını; LYP, yenilenebilir enerji pozitif katsayılarını; LBN, yenilenemez enerji negatif katsayılarını ve LBP, yenilenemez enerji pozitif katsayılarını göstermektedir.

Sanayi üretim endeksi ile yenilebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimi arasındaki dinamik ilişkileri incelemeden önce sınır testi yaklaşımının uygulanabilmesi için hiçbir serinin I(2) olmaması gerekmektedir. Bu yüzden her bir seri için birim kök testi yapılmıştır. Tablo 4'de Genişletilmiş Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) birim kök testlerine ilişkin sonuçlar tablolaştırılmıştır. Görülebileceği gibi serilerin hiçbiri ikinci dereceden durağan değildir. Bu sonuçlar uzun ve kısa dönem tahminleri yapmada NARDL modeli kullanabilmemize olanak sağlamıştır.

Modeldeki denklemin tahmin edilebilmesi için öncelikle değişkenlerin farklılaşan durağanlık özellikleri dikkate alınarak Ibrahim (2015) ve Atil vd. (2014) çalışmalarında uygulandığı gibi ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılması gerekmektedir. Pesaran vd. (2001) çalışmasında kullanılan sınır testi yaklaşımı ile farklı dereceden durağan değişkenler arasında doğrusal olmayan uzun dönem denge ilişkisi araştırılmıştır. Tablo 5'de buna ilişkin sınır testi sonuçları verilmiştir. Tablodan anlaşılabileceği gibi F sınır testi istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde kritik üst sınır değerini aşmaktadır. Bu sonuçlara göre, yenilebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimindeki pozitif ve negatif değişmelerin sanayi üretim endeksi üzerindeki dinamik etkilerini inceleyebileceğimizi göstermektedir.

Tablo 5. Doğrusal Olmayan Eşbütünleşim için Sınır Testi

	F istatistiği	%95 Alt Sınır	%95 Üst Sınır	Sonuç
Model (8,3,4,4,4)	12,170	2,56	3,49	Eşbütünleşim var

Yenilebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimindeki pozitif ve negatif değişimlerin sanayi üretim endeksi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini incelemeden önce dinamik modelimizin normallik, LM seri korelasyon, değişen varyans ve model kurma hatalarına yönelik olarak modelimizde bir sorun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla diyagnostik testler uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur. Model tahminleri %5 anlamlılık düzeyinde tüm diyagnostik testlerden geçmiştir. Ayrıca Şekil 1'de verilen Cusum ve Cusum kare grafikleri de regresyon analizimizin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. NARDL Modeli Sonuçları

	Model (8,3,4,4,4)	
	Katsayı	t-istatistiği
Sabit	4,029***	7,857
LS(-1)	0,090	1,116
LS(-2)	0,199**	2,601
LS(-3)	-0,175**	-2,259
LS(-4)	-0,106	-1,446
LS(-5)	0,123	1,637
LS(-6)	0,238***	3,106
LS(-7)	-0,178**	-2,412
LS(-8)	-0,189**	-2,543
LBP	0,499***	3,919
LBP(-1)	-0,241	-1,492
LBP(-2)	0,084	0,542
LBP(-3)	0,478***	3,894
LBN	0,493***	4,691
LBN(-1)	-0,316**	-2,482
LBN(-2)	0,010	0,078
LBN(-3)	0,208	1,539
LBN(-4)	0,232*	1,860
LYP	0,166***	3,323
LYP(-1)	-0,196***	-3,316
LYP(-2)	0,138**	2,189
LYP(-3)	0,246***	3,874
LYP(-4)	-0,132***	-2,678
LYN	0,108**	1,989
LYN(-1)	-0,028	-0,413
LYN(-2)	0,133*	1,898
LYN(-3)	0,004	0,063
LYN(-4)	0,107**	2,016

(***) 1% düzeyinde anlamlılığı, (**) 5% düzeyinde anlamlılığı, (*) 10% düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

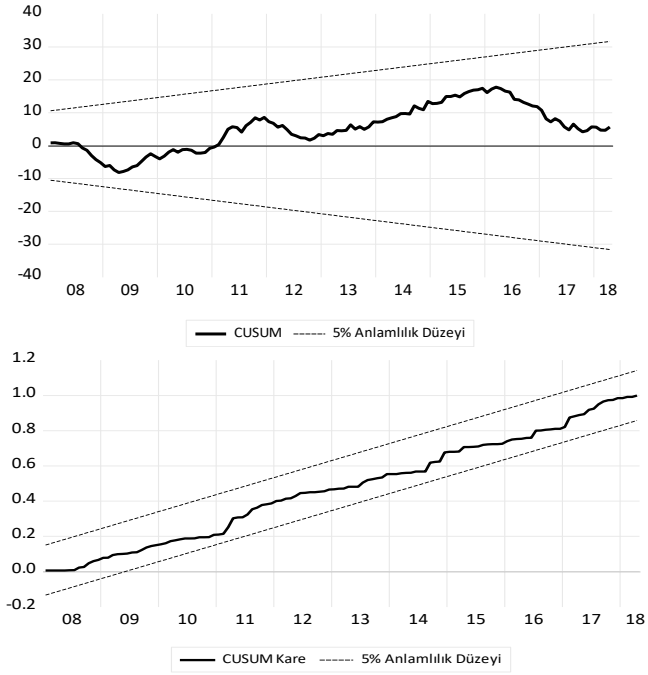
Tablo 7. Uzun Dönem NARDL Modeli Sonuçları

Uzun Dönem Sonuçlar		
Sabit	4,044***	209,146
LYP	0,224***	4,546
LYN	0,325***	6,605
LBP	0,822***	8,072
LBN	0,631***	5,886
Diyagnostik Testler		
R2	0,957	
Uyumlandırılmış R2	0,948	
Durbin-Watson istatistiği	1,817	
Jacque-Bera istatistiği	0,113	
LM Test istatistiği	2,016	
Ramsey Reset Test	2,130	
Breush-Pagan Godfrey	1,094	

(***) 1% düzeyinde anlamlılığı, (**) 5% düzeyinde anlamlılığı, (*)

10% düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Şekil 1. Modelin CUSUM, CUSUM Kare Grafikleri

Tablo 6 ve 7'de verilen dinamik ampirik sonuçlar yenilebilir enerji tüketimi ve yenilenemez enerji tüketimindeki değişimlerinin sanayi üretimi üzerinde uzun dönem bir öngörü oluşturulabileceğini ifade etmektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi açısından, hem uzun dönem pozitif katsayısı (LY^{+}) hem de uzun dönem negatif katsayısı (LY^{-}) istatistiki olarak anlamlı ve pozitiftir. Buna göre, yenilenebilir enerji tüketimindeki yüzde 1'lik artış sanayi üretiminde yüzde 0.224 artış yaratırken, yenilenebilir enerji tüketimindeki yüzde 1'lik azalma ise sanayi üretiminde yüzde 0.325 azalışa neden olmaktadır. Buna göre sanayi üretimi üzerinde yenilenebilir enerji tüketimindeki azalmanın tüketimdeki artışın etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir. Öte yandan, yenilenemez enerji tüketiminin de uzun dönem pozitif (LB^{+}) ve negatif (LB^{-}) katsayıları istatistiki olarak anlamlıdır. Ancak, yenilenemez enerji tüketiminde meydana gelen yüzde 1'lik artış sanayi üretimini yüzde 0.882 arttırırken, tüketimdeki yüzde 1 düzeyinde bir azalma ise sanayi üretimini yüzde 0.631 azalttığı için sanayi üretimi üzerinde tüketim artışlarının daha etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, uzun dönemde sanayi üretimi üzerinde yenilenemez enerji kaynaklarının daha önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu sonuç, diğer gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde Türkiye'de de sanayi üretiminin büyük ölçüde yenilenemez enerjiye dayandığı gerçeğini kanıtlamaktadır.

Tablo 8. Asimetri Testleri

	W_{LR}	p-değeri	W_{SR}	p-değeri
LY	8,710	0,000	10,234	0,000
LB	0,314	0,815	12,844	0,000

NARDL modelindeki uzun ve kısa dönem simetriyi gösteren Wald testine ilişkin sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir. Buna göre, uzun dönem yenilenebilir enerji tüketimi test istatistiği ($W_{LR,\ LY}$) istatistiksel olarak anlamlı çıkmış ve 8,710 değerini almıştır. Böylece elde edilen sonuçlar uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketiminin sanayi üretim endeksiyle asimetrik ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında doğrusal *ARDL* modeli kurularak tahmin edilen modelde tanımlama hatası ortaya çıkabileceği sonucuna ulaşılabilir. Wald testi ($W_{SR,YL}$) sonucuna göre kısa dönemde de yenilebilir enerji tüketiminin asimetrik etkilerde bulunduğu anlaşılmıştır. Yenilenemez enerji tüketimi incelendiğinde ise, kısa dönem enerji tüketimi simetrisine ilişkin Wald testi istatistiği 12.844 olarak elde edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu da kısa dönemde yenilenemez enerji tüketiminin sanayi üretim endeksi üzerindeki asimetrik etkisini kanıtlamaktadır. Ancak, uzun dönem Wald testi sonuçları yenilenemez enerji tüketiminin uzun dönem simetri ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Dünya üzerinde sanayi üretimi halen yoğun ölçüde yenilenemez enerji kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yüzden kısa dönemde tüketimdeki artış ve azalmaların asimetrik bir etkisi olmasına rağmen uzun dönemde bu etkinin ortadan kalktığı ve yenilenemez enerji tüketiminin sanayi üretimini üzerindeki etkisinin simetrik hale geldiği görülmektedir. Yenilenebilir enerjinin sanayi üretiminde kullanımı daha sınırlı kaldığından kısa ve uzun dönemde sanayi üretimi üzerinde asimetrik etkileri olduğu anlaşılmıştır

4.SONUÇ

Ekonomik büyüme açısından enerji tüketimi günümüzde önemli hale gelmiştir. Nüfus ve sanayileşmeden dolayı odak noktası olmayı

sürdürecektir. Ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisinin daha detaylı anlaşılabilmesi için öncelikle enerji tüketimi ile sanayileşme arasındaki etkileşimin araştırılması gereklidir.

Çalışmamızda 2005 Ocak-2018 Nisan dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak Türkiye için sanayi üretimi ile enerji tüketimi arasındaki etkileşim incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, NARDL yöntemi kullanılarak sanayi üretimini etkileyen pozitif ve negatif enerji tüketimi şokları çözümlenerek analiz edilmiş, ilişkideki simetrik ve asimetrik etkilerin anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmamız enerji tüketimi ve sanayi üretimi arasındaki eşbütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır. Öncelikle, uzun dönem ele alındığında yenilenemez ve yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen pozitif şokların sanayi üretim endeksini pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, enerji tüketimindeki pozitif (negatif) bir şok sanayi üretiminin artmasına (düşmesine) neden olmaktadır. Çalışmamızda uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimindeki negatif veya pozitif yönlü değişikliklerin sanayi üretimi üzerinde asimetrik etkiler gösterdiği anlaşılmaktadır. Kısa dönem açısından değerlendirdiğimizde, her iki enerji tüketiminin de sanayi üretimi üzerinde asimetrik etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketiminde negatif şokların etkisi pozitif şokların etkisinden güçlü iken yenilenemez enerji tüketiminde pozitif şoklarının etkisinin negatif şoklardan daha güçlü olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular üretim üzerindeki asimetrik etkilerin önemli sonuçları olduğunu ve politika uygulamalarında bu unsurun göz önüne alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Apergis, N., & Payne, J.E. (2009). Energy consumption and economic growth in Central America: evidence from a panel cointegration and error correction model. Energy Economics, 31(2), 211-216.

Apergis, N., Payne, J.E. (2011). Renewable and non-renewable electricity consumption-growth nexus: Evidence from emerging market economies. *Applied Energy*, 88, 5226-5230.

Apergis, N., & Payne, J.E. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model. *Energy Economics*, 34(3), 733–738.

Atil, A., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2014). Asymmetric and nonlinear pass-through of crude oil prices to gasoline and natural gas prices. *Energy Policy*, 65, 567e573.

Aydın, F. F. (2010). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 317-340.

Aytaç, D. (2010). Enerji ve ekonomik büyüme ilişkisinin çok değişkenli VAR yaklaşımı ile tahmini. *Maliye Dergisi*, 158(1), 482-495.

Barbir, F., Veziroğlu, T. N., & Plass Jr, H. J. (1990). Environmental damage due to fossil fuels use. *International journal of hydrogen energy*, *15*(10), 739-749.

Bayraktutan, Y., Yılgör M., Uçak, S. (2011). Renewable Electricity Generation and Economic Growth: Panel data Analysis for OECD Members. *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 59-67.

Bowden, N., & Payne, J. E. (2010). Sectoral analysis of the causal relationship between renewable and non-renewable energy consumption and real output in the US. Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy, 5(4), 400–408.

Çelik T., Çetin A., (2007). Petrol fiyatlarının makro ekonomik etkileri: Türkiye ekonomisi için ampirik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, (10)1.

Erdal, G., H. Erdal ve K. Esengün (2008). The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Energy Policy*, 36, 3838-3842.

EVDS, T. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (2019). TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).[Çevrimiçi] 15 Nisan 2019.

Granger, C., & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration (*Economics Working Paper*) (C. 508).

http://doi.org/10.2139/ssrn.313831

Güney, T. (2019). Renewable energy, non-renewable energy and sustainable development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *26*(5), 389-397.

Ibrahim, M. H. (2015). Oil and food prices in Malaysia: A nonlinear ARDL analysis. *Agricultural and Food Economics*, 3(2), 1-14.

IEA, International Energy Agency (2019), World Energy Balances (veritabanı), OECD/IEA, Paris,www.iea.org/statistics/relateddatabases/worldenergystatisticsandbalances/ (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019).

Jobert, T. ve F. Karanfil (2007). Sectoral Energy Consumption by Source and Economic Growth in Turkey. *Energy Policy*, 35, 5447-5456.

Kar, M. ve E. Kınık (2008). Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, X(II), 333-353.

Karagöl, E., E. Erbaykal ve H. M. Ertuğrul (2007). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 72-80.

Korkmaz, Ö., & Develi, A. (2013). Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2).

Kraft, J., Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy Development*, 3, 401-403.

Lardic, S., & Mignon, V. (2008). Oil prices and economic activity: An asymmetric cointegration approach. *Energy Economics*, *30*(3), 847-855.

Lee, C. C., & Chang, C. P. (2007). Energy consumption and GDP revisited: a panel analysis of developed and developing countries. *Energy Economics*, 29(6), 1206-1223.

Lise, W. ve K. V. Montfort (2007). Energy Consumption and GDP in Turkey: Is There A Co-Integration Relationship?. *Energy Economics*, 27, 1166-1178.

Menegaki, A.N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33, 257-263.

Mucuk, M., & Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.

Özata, E. (2010). Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26).

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. http://doi.org/10.1002/jae.616

Rocher, C. L. (2017). *Linear and nonlinear relationships between interest rate changes and stock returns: International evidence*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Universidad de Valencia.

Sari, R., Ewing, B. T. ve Soytas, U. (2008). The relationship between disaggregate energy consumption and industrial production in the United States: an ARDL approach. Energy Economics, 30(5), 2302-2313.

Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.

Soytaş, U. ve R. Sarı (2003). Energy Consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25, ss. 33-37.

Tugcu C.T., Ozturk I., Aslan A. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: evidence from G7 countries. *Energy Economics*, 34, 1942-50.

Uzunöz, M., & Akçay, Y. (2012). Türkiye'de büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi: 1970-2010. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *3*(2), 1-16.

Yapraklı, S. (2013). *Enerjiye Dayalı Büyüme*. Ankara: Beta Yayıncılık.

Yıldırım, E., Saraç, S., Aslan, A. (2012). Energy consumption and economic growth in the USA: Evidence from renewable energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16, 6770-6774.

Yu, E., Choi, J.(1985). Causal Relationship Between Energy and GNP: an International Comparison. *Journal of Energy and Development*, 10(2), 249–272.

ÖRGÜTSEL VAZGEÇME, BİLGİ YÖNETİMİ, İŞGÜCÜ ETKİNLİĞİ İLİŞKİSİ

BÖLÜM 2

Gül GÜN[1]

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Munzur Üniversitesi

1. Giriş

İnsan kaynağı, ekonomik değer oluşturmak için yaratıcılık içeren yetkinlikler, bilgiler sosyal ve bireysel özellikler bütünü olarak tanımlanabilir. İşgücü şirketin pozisyonlarını ve gelişimlerini sağlamak için anahtar bir faktör olarak kabul edilmiştir ve bunun gelişimi hem finansal hem de finansal olmayan boyutlardaki gelişmiş performans ile bağlantılıdır. Unger, Rauch ve Frese (2011)'e göre, beşeri sermaye bireylerin iş fırsatlarını keşfetme ve ortaya çıkarma becerilerini geliştirerek örgüt üyelerinin konuya ilişkin benzer kaynaklardan yaralanmalarını sağlamaktadır (Ruíz vd., 2017) Bu durum, şirketin işgücü kapsamı ve kalitesini etkileyen faktörün bilgi yapılarını güncelleme derecesi olduğunu ortaya koymaktadır (Zhao vd., 2013)

Etkili bir bilgi yönetimi işletmelerin değişen bir çevreye cevap vermesinde hayati bir faktördür. Bilgi uyumluluğu, örgütsel vazgeçme ve bilgi aktarımı arasında kritik bir köprüdür. Eski ve işe yaramaz bilgiyi atmaya yardımcı olabilecek örgütsel vazgeçme süreci dinamik bir bilgi yönetimi için önemli bir süreçtir ((Zhao vd., 2013) Etkili bir işgücü oluşturma başarısı, örgütsel vazgeçmeye bağlıdır, çünkü yeni bilgileri öğrenmek eski değer ya da davranışların bırakılmasını gerektirmektedir. Örnek olarak, daha yüksek pozisyonlara terfi ettirildiğinde örgüt üyelerine daha önceki pozisyonlar için kullanışlı olan ancak daha yüksek pozisyon için verimli olmayan teknik yeteneklerini bir kenara koymaları istenir (Ruíz vd., 2017). Örgütsel vazgeçme işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetiminin aracılık etkisinin incelendiği bu çalışma uyum teorisi ve değişim teorisi kapsamında ele alınmaktadır.

2. Kavramsal çerçeve

2.1. Örgütsel Vazgeçme, Bilgi Yönetimi, İşgücü Etkinliği

Örgütsel vazgeçme, insanların zamanla eskimiş bilgi yapılarını (örn. rutinler, süreçler ya da protokoller) güncellemelerinin gerektiği zaman meydana geldiği bir süreçtir. Bu, birinin yeni bir kaban aldığı ve tıkış tıkış olan dolabında bu yeni kabana yer açması gerektiği durumla aynıdır. Bu olduğu zaman, istenmeyen malzemeden kurtulmak ilk aşama olabilir. Örgütsel vazgeçme, üç süreç ve bir bağlam ile işlevselleştirilebilir (1) farkındalık, kişinin eskimiş kural, rutin ya da süreçlerin farkında olması sürecidir. Bu, kendi hata ya da yanlışlarını belirlemeyle yapılabilir (2) bırakma, insanların özellikle istemeyerek meydana gelen aynı eski

hataları yeniden yapmamalarına olanak sağlar (3) yeniden öğrenme, kişinin aslında eski olandan vazgeçip bırakarak yeni bir şeyler öğrenebilmesini içermektedir. Azmi'nin (2008) belirttiği üzere, örgütsel yapıya birleşik bir örgütsel vazgeçme bağlamı, insanların mevcut ve yeni bilgiyi inceleme ve keşfetmek için hem zaman hem de fırsatı oluştururken aynı zamanda yeni beceri ve bilgiyi bilinçli olarak yaratmalı ve desteklemeleri ile olabilir (Ruiz vd., 2017)

İnsan kaynağı bireylerin ve takımların sahip olduğu (açık ya da örtük) bilgiyi ifade etmektedir ve şirketlerin öğrenme kapasitelerini yeniden oluşturma yetenekleri için yararlıdır. Doğru olan bilginin saptanabilmesi veya yeni ya da değiştirilmiş bilgi ile yer değiştirebilmesi için, örgütsel vazgeçme bağlamı gereklidir. Örgütsel vazgeçme bağlamı Cegarra and Sánchez (2008)'in önermesi ile: (1) ortak uyum incelemesi: yeni içgörülerin farkındalığını artırmak için çalışanların alışılmış refah durumunu bozmayı ifade etmektedir (2) bireysel alışkanlıkların değişimi: bireyin sadece yeni bir fikri anlamadığı değil aynı zamanda değişimi gerçekleştirmek için pek de cesaretli olmadığı zamanda olumsuz alışkanlık ve uygun olmayan değerlerin engellenmesine yönelik bir meydan okuma anlamına gelmektedir (3) yeni anlayışların birleşimi için çerçeve: çalışanların yeni bilgi yapılarına uyumuna dayanan yeni düşünme yollarını uygulayarak yeteneklerini uygulamalarında çalışanları serbest bırakabilen örgüt sürecini ifade etmektedir.

Cepeda, Leal, Ortega, and Leal (2015)'e göre, uygun olmayan ve eski bilgiler yeni ortamlara uyumu engelleyebileceği gibi, yöneticiler sürekli bir vazgeçme bağlamı yaratmak zorundadır. Bu şekilde, çalışanlar eskimiş bilgilerden vazgeçer ve güncel bilgileri öğrenebilir ve geliştirebilir. Böylelikle, çalışanlar şirket için artık uygun olmayan eski alışkanlık ve rutinleri gözden geçirip ortadan kaldırarak gerçek öğrenme için temel anahtar olan yeni bir şeyler öğrenmek için vazgeçme becerisine sahip olmalıdırlar.

Nevis, DiBella ve Gould (1995)'e göre, örgütsel öğrenmenin üç aşamaya ayrıldığı dikkate alınmalıdır: bilginin edinimi, dağıtımı ve kullanımı. Bilgi edinimi, örgütün tüm çalışanlarınca sürekli girişim ve devamlı deneyimlemeyi gerektirir. Bir çalışan bilgiyi edindiğinde, şirketin diğer örgüt üyeleri aslında bu bilginin dağıtımını desteklemelidir. Bu dağıtım, yöneticiler tarafından cesaretlendirilen örgüt üyeleri arasındaki temel olarak bireysel diyaloglar, sohbetler ve karşılıklı ilişkiler

yoluyla birey seviyesinde edinilen bilginin iletiminde meydana gelir. Son olarak, bilgi kullanımı safhasında, bireyler paylaşılan anlayış ve koordineli karar alma yoluyla kendileri için olağan olmayan bilginin boyutlarını birleştirirler. Bilgi edinimi sadece önemli değildir aynı zamanda firmanın eskimiş davranış ve rutinlerden vazgeçebilmesi için veri tabanları ve süreçlerini de güncellemesi gerekmektedir (Ruiz vd., , 2017) Şirketlerin eskimiş bilgiyi ortadan kaldırmaları ve çalışanların bilgilerinden faydalanarak örgütsel bilgi meydana getirmeleri için farklı stratejilere uyum sağlamalıdırlar. Örgütsel öğrenme literatürü, örgütsel bilginin bireysel seviyeden başladığını ileri sürmektedir. Böylelikle eğer şirketler beşeri sermayenin oluşmasını kolaylaştıran istenilen değişim bakış açılarına ve görüşlerini istiyorlarsa işçilerin memnuniyeti için gerekli olan düşünce, önsezi ya da yorum gibi içsel süreçleri de göz önünde bulundurması gerekmektedir (Ruiz vd., 2017) Uyum teorisi örgütler arası ilişkileri açıklamada, ortaklık yapan örgütlerin tavır ve davranışlarındaki benzerlik derecesi olarak; Nadler ve Tushman (1980) uyumu "bir bileşenin ihtiyaç, talep, hedef, amaç ve/veya yapısının başka bileşenin ihtiyaç, talep, hedef, amaç ve/veya yapısına tutarlı olma derecesi; Karahanna ve diğ. (2006), uyumluluğun deneyim ve değerlerden önce benzer tercih edilen iş tarzlarına, mevcut iş uygulamalarını ifade etmektedir (Wang vd., 2017) değişim teorisi çağdaş organizasyonların özünde olan bir olgudur. Rutinler, doğaçlama davranışların karşısında atalet ve bağımlılık oluşturabildiğinden, rutinlerdeki değişim ve bilgi aktarımını kolaylaştıran uyumluluğu geliştirmek için (Wang vd., 2017) örgütsel vazgeçme çevresel değişimlere adapte olmak için en önemli yoldur (Tsang ve Zahra, 2008) örgütsel vazgeçme; bilgi ve bilgi yapılarının güncellenmesine zemin hazırlayarak bilgi yapılarına uyum sağlamaya dayanan yeni yolların yerine getirilmesi ile işgücüne katkıda bulunabilecektir.

Örgütteki hızlı değişimler, kısa yaşam döngüleri, dinamik pazarlar, know-how'ın hızlı bir şekilde eskimesi sürekli değişimi iten faktörlerdir (Akgün vd. 2006) Cepeda, Cegarra, Martinez ve Eldridge (2011)'in ileri sürdüğü üzere, şirketlerin bugünün zorlu ortamında kaliteyi korumak için bilgi temelini yenileyebilmeleri gerekmektedir. Bunun için eski bilgilerin değiştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, yeni ve yenilenmiş bilgi, iş performansını artırmak ve rekabetçi avantajları geliştirmek için gereklidir (Zhao vd., 2013). Örgüt içinde yeni bilginin etkin bir şekilde kullanılması örgütsel vazgeçme süreci ile birlikte evrileceği söylenebilir (

Akgün vd. 2006) Birçok çalışma göstermektedir ki bilgi paylaşımı, oluşumu ile performans arasında (Sa vd.,2018; İmamoğlu vd. 2019; Oyemomi vd., 2019, Jaradat and Maani, 2014, Yang and Wan, 2004) bilgi yönetimi ve örgütsel etkililik (Mehdibeigi vd., 2016; Zheng vd., 2010; Chidambaranathan, K. and Swarooprani, B.S., 2015) arasında anlamlı olumlu ilişkiler tespit edilmiştir.

Zhao vd. (2013)'ün belirttiği üzere, çalışanların yetenek ve performanslarını geliştirmelerine yardımcı olan yeni bilginin oluşumu yeni iş programları oluşturarak bilgi yapılarında değişikliğe yol açmaktadır. Bu nedenle, yöneticiler bilgilerini diğer çalışanlarla paylaşmak için çalışanları cesaretlendirerek yeni ve yenilenmiş bilgiyi desteklemelidir. Bu şekilde, hem işgücünün güncellenmesi hem de örgütsel performansın gelişmesi hedefine katkıda bulunurlar (Ruiz vd., 2017) Wang vd., (2017) çalışmasında örgütsel vazgeçme ve bilgi aktarımı arasındaki ilişkide bilgi uyumluluğunun aracı rolü adlı çalışmasında örgütsel vazgeçmenin bilgi transferi arasında direkt etkisinin olmadığı buna karşı bilgi uyumluluğunun örgütsel vazgeçme ve bilgi transferi arasında aracılık ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Ruiz vd., (2017) örgütsel vazgeçme, firma performansı ve işgücü etkinliği ilişkisinin incelendiği çalışmada örgütsel vazgeçmenin dolaylı olarak işgücü etkinliğini artıran yeni yetenek ve becerilerin gelişimi ve kullanımı ile firma performansını etkilediğini göstermiştir.

Literatürdeki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1:Örgütsel vazgeçme işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetimi aracılık etmektedir.

H1a: Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından yeni anlayışların bütünleştirilmesi ile işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetimi aracılık etmektedir.

H1b: Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından ortak uyum ile işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetimi aracılık etmektedir

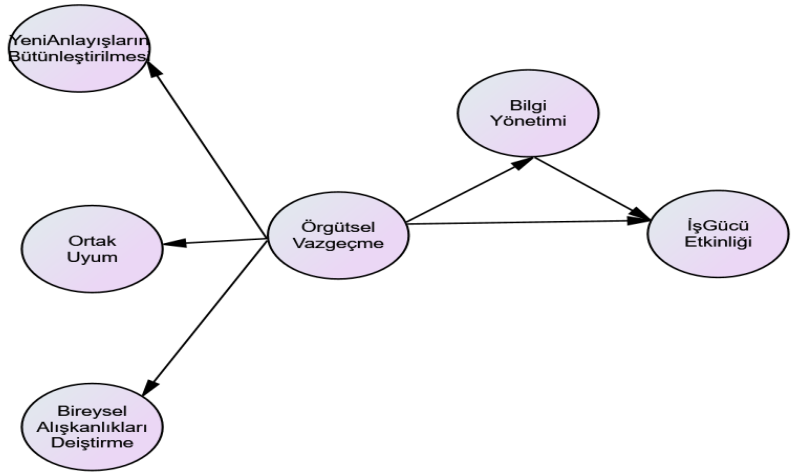
H1c: Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından bireysel alışkanlıkları değiştirme ile işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetimi aracılık etmektedir

3. Yöntem

3.1.Araştırmanın Amacı, Yöntemi

Bu makalenin amacı, örgütsel vazgeçme işgücü etkinliği ilişkisinde bilgi yönetiminin aracılık etkisini incelemektir. Araştırma Elazığ ili özel hastanelerde görev yapan çalışanlar üzerine uygulanmıştır. Toplam 200 çalışana anket uygulanmış olup uygulama neticesinde elde edilen verilerle PROCESS yazılımı kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli

3.3. Araştırmanın Ölçekleri

Örgütsel vazgeçme ölçeği (Cegarra and Sanchez 2008) çalışmasından ele alınmıştır. Ölçek 3 alt boyuttan oluşmaktadır (Ortak uyum, yeni anlayışların bütünleştirilmesi ve bireysel alışkanlıkların değişimi). Bilgi yönetimi ölçeği Gold vd. (2001) ile Kiessling vd. (2009) (Tufan ve Uğurlu, 2018) çalışmasında ele alınmıştır. Bilgi yönetimi ölçeği tek boyuttan ölçülmüştür. İşgücü etkinliği (Bueno, 1998; Dyer & Reeves, 1995) 3 madde ve tek boyut ile ölçülmüştür (Ruiz vd.,2017).

Tablo 1: Kişisel Bulgular

		n	%
cinsiyet	kadın	99	47,1%
	erkek	111	52,9%
yaş	25-35	127	60,5%
	35 ve üstü	83	39,5%
pozisyon	hemşire	99	47,1%
	doktor	72	34,3%
	diğer	39	18,6%
öğrenim	lise	72	34,3%
	lisans	84	40,0%
	yüksek lisans	54	25,7%
	doktora	0	0,0%

Araştırmaya katılan hastane çalışanlarının % 47, 1'i kadın, % 52,9'u erkek , 25-35 yaş arası olanlar % 60,5'i oluşturmakta, % 47,1'i hemşire , % 34,3'ü doktor, %40,0 'ı lisans, % 25,7'si yüksek lisans mezunudur.

Tablo 2: Ölçek Puanlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

	n	Minimum	Maximum	Ort.	ss	Çarpıklık	Basıklık
Bilgi Yönetimi	210	8,00	24,00	17,76	3,84	-,715	-,342
İşgücü Etkinliği	210	6,00	15,00	11,65	1,93	-,605	-,226
Yeni Anlayışların bütünleştirilmesi	210	8,00	29,00	17,40	4,59	,427	-,566
Ortak Uyum	210	6,00	25,00	15,40	4,28	,105	-1,064
Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme	210	8,00	35,00	20,80	6,21	,271	-,759
Örgütsel Vazgeçme	210	26,00	88,00	53,60	13,64	,442	-,712

Ölçek puanlarını değerlendirdiğimizde, bilgi yönetimi 17,76 ort , işgücü etkinliği 11,65 ort., yeni anlayışların bütünleştirilmesi 17,40 ort. Ortak uyum 15,40 ort, bireysel alışkanlıkları değiştirme 20,80 ort., örgütsel vazgeçme 53, 60 ortalamadır.

Tablo 3: Korelasyon Analiz Sonuçları

	Bilgi Yönetimi	İşgücü Etkinliği	Yeni Anlayışların bütünleştirilmesi	Ortak Uyum	Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme	Örgütsel Vazgeçme
Bilgi Yönetimi	1	,232**	,461**	,394**	,367**	,446**
İşgücü Etkinliği		1	,413**	,476**	,471**	,503**
Yeni Anlayışların bütünleştirilmesi			1	,751**	,670**	,877**
Ortak Uyum				1	,759**	,912**
Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme					1	,919**
Örgütsel Vazgeçme						1

***p<0,05 **p<0,01**

Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0 - 0,29 arasında olması durumunda zayıf veya düşük, 0,30-0,64 arasında olması durumunda orta, 0,65-0,84 arasında olması durumunda kuvvetli/yüksek ve 0,85-1 arasında olması durumunda ise çok kuvvetli/çok yüksek şeklinde yorumlanabilir (Ural ve Kılıç, 2006: 248) Analiz sonucuna göre bilgi yönetimi ile işgücü etkinliği arasında pozitif yönlü zayıf ilişki; yeni anlayışların bütünleştirilmesi, ortak uyum, bireysel alışkanlıkları değiştirme ve örgütsel vazgeçme arasında pozitif yönlü yüksek ilişki bulunmaktadır. İşgücü etkinliği ile yeni anlayışların birleşimi, ortak uyum, bireysel alışkanlıkları değiştirme ve örgütsel vazgeçme arasında pozitif yönlü orta ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4: Ölçek Puanlarına Ait Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	Cronbach's Alpha
Örgütsel Vazgeçme	0,939
Yeni anlayışların bütünleştirilmesi (Örgütsel vazgeçme alt boyutu)	0,873
Ortak uyum (Örgütsel vazgeçme alt boyutu)	0,885
Bireysel alışkanlıkları değiştirme (Örgütsel vazgeçme alt boyutu)	0,918
Bilgi Yönetimi	0,875
İşgücü Etkinliği	0,712

Bilgi yönetimi ölçeği güvenirlik katsayısı 0,875'tir. Örgütsel vazgeçme ölçeği güvenirlik katsayısı 0,939,işgücü etkinliği ölçeği güvenirlik katsayısı 0,712'dir.

Process Yöntemi İle Analiz Sonuçları

Tablo 5: Örgütsel vazgeçme ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık analizi sonuçları

	Bootstrap Estimates		**95% Confidence interval**		**R^2**	**F**
Path/effect	**B**	**SE**	**Lower Limit CI**	**Upper Limit CI**		
X→Y Örgütsel Vazgeçme→ İşgücü Etkinliği	0,0713*	0,0085	0,0546	0,0881	0,2529	70,4250*
X→M Örgütsel Vazgeçme → Bilgi Yönetimi	0,1255*	0,0175	0,0910	0,1599	0,1986	51,5572*
X→M→Y Örgütsel Vazgeçme → Bilgi Yönetimi → İşgücü Etkinliği	0,0707*	0,0095	0,0520	0,0895	0,2530	35,0567*
Dolaylı Etki	0,0006	0,0044	-0,0078	0,0094		
Toplam Etki	0,0713*	0,0085	0,0546	0,0881		

***p<0,05**

Analiz sonuçlarına göre örgütsel vazgeçme, işgücü etkinliğini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0,0713; p<0,05).

Örgütsel vazgeçme, bilgi yönetimini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0,1255; p<0,05).

Process analizinde bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisi incelendiğinde Bilgi Yönetiminin güven aralığının 0'ı (sıfırı) kapsadığı belirlenmiştir (-0,0078 ile 0,0094 arasında). Bu sonuca

göre örgütsel vazgeçme işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık etkisi anlamlı değildir. Buna göre H1 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 4: *Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından yeni anlayışların bütünleştirilmesi ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık analizi sonuçları*

	Bootstrap Estimates		**95% Confidence interval**		**R^2**	**F**
Path/effect	**B**	**SE**	**Lower Limit CI**	**Upper Limit CI**		
X→Y Yeni anlayışların bütünleştirilmesi → İşgücü etkinliği	0,1741*	0,0266	0,1216	0,2265	0,1704	42,7215*
X→M Yeni anlayışların bütünleştirilmesi → Bilgi Yönetimi	0,3860*	0,0515	0,2845	0,4875	0,2127	56,1834*
X→M→Y Yeni anlayışların bütünleştirilmesi → Bilgi Yönetimi → İşgücü Etkinliği	0,1638*	0,0300	0,1046	0,2231	0,1726	21,5865*
Dolaylı Etki	0,0102	0,0135	-0,0163	0,0373		
Toplam Etki	0,1741*	0,0266	0,1216	0,2265		

***p<0,05**

Analiz sonuçlarına göre yeni anlayışların bütünleştirilmesi, işgücü etkinliğini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0,1741; p<0,05).

Yeni anlayışların bütünleştirilmesi, bilgi yönetimini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0, 3860; p<0,05). Process analizinde bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisi incelendiğinde bilgi yönetiminin güven aralığının 0'ı (sıfırı) kapsadığı belirlenmiştir (-0,0163 ile 0,0373 arasında). Bu sonuca göre bilgi yönetiminin aracılık etkisi anlamlı değildir. Buna göre H1 a hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5: *Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından ortak uyum ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık analizi sonuçları*

	Bootstrap Estimates		**95% Confidence interval**		**R^2**	**F**
Path/effect	**B**	**SE**	**Lower Limit CI**	**Upper Limit CI**		
X→Y Ortak uyum → İşgücü Etkinliği	0,2152*	0,0276	0,1609	0,2696	0,2267	60,9768*
X→M Ortak uyum→ Bilgi Yönetimi	0,3535*	0,0572	0,2408	0,4663	0,1552	38,2053*
X→M→Y Ortak uyum → Bilgi Yönetimi → İşgücü Etkinliği	0,2059*	0,0300	0,1468	0,2651	0,2290	30,7435*
Dolaylı Etki	0,0093	0,0117	-0,0130	0,0339		
Toplam Etki	0,2152*	0,0276	0,1609	0,2696		

***p<0,05**

Analiz sonuçlarına göre ortak uyum, işgücü etkinliğini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0,2152; p<0,05).

Ortak uyum, bilgi yönetimini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0, 3535; p<0,05).

Process analizinde bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisi incelendiğinde Bilgi Yönetiminin güven aralığının 0'ı (sıfırı) kapsadığı belirlenmiştir (-0,0130 ile 0,0339 arasında). Bu sonuca göre bilgi yönetiminin aracılık etkisi anlamlı değildir. Buna göre H1 b hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6: Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından bireysel alışkanlıkları değiştirme ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık analizi sonuçları

	Bootstrap Estimates		95% Confidence interval		R^2	F
Path/effect	**B**	**SE**	**Lower Limit CI**	**Upper Limit CI**		
X→Y Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme→ İşgücü Etkinliği	0,1467*	0,0190	0,1092	0,1843	0,2221	59,4006*
X→M Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme→ Bilgi Yönetimi	0,2265*	0,0399	0,1479	0,3051	0,1344	32,2852*
X→M→Y Bireysel Alışkanlıkları Değiştirme→ Bilgi Yönetimi → İşgücü Etkinliği	0,1389*	0,0205	0,0986	0,1793	0,2262	30,2492*
Dolaylı Etki	0,0078	0,0083	-0,0081	0,0246		
Toplam Etki	0,1467*	0,0190	0,1092	0,1843		

***p<0,05**

Analiz sonuçlarına göre bireysel alışkanlıkları değiştirme, işgücü etkinliğini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0,1467; p<0,05) Bireysel alışkanlıkları değiştirme, bilgi yönetimini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Etki katsayısı incelendiğinde söz konusu etkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir (b=0, 2265; p<0,05) Process analizinde bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisi incelendiğinde bilgi yönetiminin güven aralığının 0'ı (sıfırı) kapsadığı belirlenmiştir (-0,0081 ile 0,0246 arasında). Bu sonuca göre bilgi yönetiminin aracılık etkisi anlamlı değildir. Buna göre H1 c hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Fiol ve O'Connor (2017a, 2017b) örgütsel vazgeçme sürecinde üç aşamadan bahseder bunlar; istikrarı bozma, atma ve eskilerden kurtularak yeni bilgi geliştirmek örgütsel vazgeçme bir bağlamda eski rutinleri atma ve yeni deneyimlerin elde edilmesi sürecini yansıtır (Becker, 2018 : 180-189) Örgütsel vazgeçme, öğrenme ile eşzamanlı olarak gerçekleşen kademeli sürekli bir süreçtir. Eski rutinler yenileriyle değiştirildiğinde, yavaş yavaş bir organizasyonun hafızasından silinir. Örneğin; şirket muhasebe yöntemini değiştirmeye karar verdiğinde muhasebe el kitabı ve yazılım buna göre revize edilecektir. Etkili bilgi yönetimi, işletmelerin değişen çevreye hızla adapte olmalarına katkıda bulunur. Birçok işletme için bilgi yönetimi rekabet avantajı sağlamada önemlidir. İşletmeler etkin bir bilgi yönetimi sağlamada yeniden öğrenme yoluyla bilgi birikimlerini artırıp örgütsel vazgeçme ile birlikte eski iç bilgilerini azaltabilecektir (Zhao vd. 2013)

Bu çalışmada örgütsel vazgeçme ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarında; Örgütsel vazgeçme alt boyutlarından bireysel alışkanlıkları değiştirme, ortak uyum, yeni anlayışların bütünleştirilmesi ile işgücü etkinliği arasında bilgi yönetiminin aracılık etkisi tespit edilememiştir.

Birasnav (2014) ile Jiménez-Jiménez ve Sanz-Valle (2011) gibi yazarların doğrultusunda, yöneticiler, çalışanları arasında eski alışkanlıkların unutulması ve yeni bilginin uygulanmasına yardımcı olmak için, toplantılara, konferanslara ve fuarlara katılmalarını, takım çalışması içinde birbirleriyle konuşmalarını; projelere katılmalarını ve farklı kritik işleri yerine getirmeleri; şirket içi önerileri toplama sorumluluğunu almalarını sağlayarak uygun bir örgütsel vazgeçme bağlamını desteklemelidir. Bu şekilde beşeri sermaye sağlanır ve şirket daha iyi performansa kavuşabilir (Ruíz vd., 2017)

Yöneticiler öğrenme metodlarını yenileyerek çalışanlarına aktarmalı ve sürekli öğrenme anlayışı ile eski verimsiz bilgilerden vazgeçip bilgi yönetim süreçlerini iyi kullanmalı bu şekilde örgütteki işgücünün etkin ve verimli kullanımına katkı sağlayabilecekleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akgun A.E., Lynn G.S., Byrne J.C., (2006) "Antecedents and Consequences of Unlearning in New Product Development Teams", in Journal of Product Innovation Management, 23/1, Blackwell Publisher, Boston, USA.

Alas, R. (2007), Reactions to organizational change from the institutional perspective: The case of Estonia. Problems and Perspectives in Management, 5(3), 19–30.

Becker, K., (2018), Organizational unlearning: time to expand our horizons?, The Learning Organization 25 (3): 180-189.

Cegarra, J.G. & Sanchez, M. (2008). Linking the individual forgetting context with customer capital from a seller's perspective. Journal of the Operational Research Society, 59(12), 1614-1623.

Cepeda, I., Leal, A. G., Ortega, J., & Leal, A. L. (2015). Linking unlearning with service quality through learning processes in the Spanish banking industry. Journal ofBusiness Research, 68(7), 1450–1457

Chidambaranathan, K. and Swarooprani, B.S. (2015), Analyzing the relationship between organizational culture and knowledge management dimensions in higher education libraries, Journal of Librarianship and Information Science, 41:758-763.

Harvey, M. & Buckley, M.R. (2002), Assessing the 'conventional wisdoms' of management for the 21st century organization. Organizational Dynamics, 30, 368–78.

İmamoğlu, S.Z., İnce, H., Turkcan, H., Atakay, B.,(2019) The Effect of Organizational Justice and Organizational Commitment on Knowledge Sharing and Firm Performance, Procedia Computer Science , 899–906.

Jaradat, N.M.S., Maani, A.I.A. (2014), The impact of Knowledge Management Infrastructure on Performance Effectiveness in Jordanian Organizations, Arab Economıc And Busıness Journal, 9 : 27–36.

Mehdibeigi, N., Dehghani, M., Yaghoubi, N.M. (2016), Customer Knowledge Management and Organization's Effectiveness: Explaining the Mediator Role of Organizational Agility, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 230: 94-103

Navarro, J.G.C. & Moya, B.R. Business performance management and unlearning process. Knowledge and Process Management, 2005, 12(3), 161–70.

Oyemomi, O., Liu,S., Neage, I., Chen, H., Nakpodia, F., (2019), How cultural impact on knowledge sharing contributes to organizationalperformance: Using the fsQCA approach, Journal of Business Research, 313-319.

Prahalad, C.K. & Bettis, R.A. The dominant logic: A new linkage between diversity and performance. Strategic Management Journal, 1986, 7, 485–501.

Ruiz, M.D.A., Gutierrerez, J.O., Martinez-Caroe, E., Cegarra-Navarroa, G., (2017) , Linking an unlearning context with firm performance through human capital, European Research on Management and Business Economics, 23 (1), 16-22.

Sa, M.L.L., Choon-Yin,S., Chai, Y.K., Joo, J.H.A.(2019), Knowledge creation process, customer orientation andfirm performance:Evidence from small hotels in Malaysia, Asia Pacific Management Review, 1029-3132.

Tsang, E.W.K., Zahra, S.A., (2008), Organizational unlearning, Human Relations, 61(10): 1435–1462.

Tufan, C., Uğurlu, Ö.Y., (2018), Knowledge Management Capability, Entrepreneurial Strategy Making Capability and Organizational Effectiveness: Evidence from Turkey, Socıal Mentalıty And Researcher Thınkers Journal, Vol 4 / Issue 10 / pp:208-227.

Ural, Alpaslan ve Kılıç, İbrahim (2006). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi, 2.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yang, J.T., Wan, C-S., (2004), Advancing organizational effectiveness and knowledge management implementation, Tourism Management, 25 (5):593-601.

Zhao, Y., Lu, Y., Wang, X., (2013), Organizational unlearning and organizational relearning: a dynamic process of knowledge management, Journal of knowledge Management, 17 (6), 902-912.

Wang, X., Xi, Y., Xie, J., Zhao,Y., (2017), Organizational unlearning and knowledge transfer in cross-border M&A: the roles of routine and knowledge compatibility, Journal Of Knowledge Management, 21 (6): 1580-1595.

BÖLÜM 3

İŞLETMELERDE FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ: ÖZEL SEKTÖR ÇALIŞANLARININ FARKLILIK ALGISINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA[1]

Emre VURAL[2]

Güler TOZKOPARAN[3]

[1] Bu çalışma, Doç.Dr. Güler Tozkoparan danışmanlığında Emre Vural tarafından hazırlanan aynı adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Bilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, emre.vural@deu.edu.tr

[3] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, g.tozkoparan@deu.edu.tr

GİRİŞ

Toplumların farklı inanç, görüş ve değerler sistemi ile birbirinden farklılaşabilmesi gibi aynı toplum içinde yaşayan bireylerin de birbirinden farklılaşması kaçınılmazdır. Dış görünüşleri itibariyle birbirinden ayrılan insanlar ırk, etnik köken, dini inanış, politik görüş vb. nedenlerle de çeşitli grup ve sınıflara ayrılabilmektedirler. Farklı kimlik, köken ve görüşlere sahip bireylerin bir arada yaşama zorunluluğu, farklılıklara olan bakış açılarını da dönüşüme uğratmıştır. Cinsiyet ve ten renginin bir arada yaşamaya engel olamayacağı, her bireyin eşit yaşam hakkına sahip olduğu ve hiç kimsenin fiziksel özellikleri, inanışları ya da tercihleri nedeniyle dışlanamayacağına olan inanç her geçen gün artmaktadır.

Farklılıkları nedeniyle hiçbir birey, grup ya da sınıfın ayrımcı ve ayrıştırıcı söz, davranış ve uygulamalara maruz bırakılmaması, toplumsal ve sosyal baskıların etkisiyle hukuksal mücadelelerin konusu olmuştur. 1960'lı yıllarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kadın ve azınlık işgücü lehine başlatılan hak arama mücadelesi, eşitlik ve eşit istihdam üzerine yoğunlaşmış, toplumsal bilincin artmasına katkı sağlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise ırk ve cinsiyet ayrımcılığına yönelik başlayan hukuksal süreç işletmeler için yönetsel bir konu haline gelmiştir.

21. yüzyılla birlikte hız kazanan küreselleşme süreci, ürün ve hizmet piyasalarında köklü değişimlere neden olmuştur. Aynı zamanda emek piyasasında görülen hızlı değişim, işletmelerin işgücü farklılıklarına yönelik bakış açılarının da değişmesine neden olmuştur. Bireysel farklılıklar, işletmeler için verimlilik ve karlılık ekseninde düşünülen stratejik öneme sahip konular olmaya başlamıştır.

Farklı kimlik, kişilik, yetenek ve becerilere sahip işgücünün örgütsel amaçlarla uyumlu hale getirilmesi oldukça önemlidir. Yönetsel bir süreç olan farklılıkların yönetiminde, işletme politikalarının ve insan kaynakları birimlerinin rolü büyüktür. Farklı demografik özellikleri, geçmiş ve deneyimleri ile farklı uzmanlık alanlarına, kapasite, yetenek ve becerilere sahip emek arzının işin gerekliliklerine en uygun şekilde istihdam edilmesi işletmelere rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Liyakata dayalı istihdam, ücret ve terfi politikalarının varlığı ise çalışan verimliliğini artıran bir başka unsurdur. Yaptıkları iş itibariyle katma değeri yüksek

çalışanların gelir düzeylerinde yapılacak iyileştirici düzenlemeler işgücü devir hızını düşürerek maliyet avantajı sağlamaktadır.

İşgücü çeşitliliğinin tercih edildiği işletmelerde, farklı etnik kimlikler, hamileler, azınlıklar ya da engelliler lehine yürütülen istihdam politikaları toplumsal düzeyde memnuniyetle karşılanmaktadır. Özellikle, kurumsal sosyal sorumluluk kavramının öneminin anlaşılması ve empati kültürünün gelişmesi ile birlikte ötekileştirilmiş bireylerin işgücüne dahil edilmesi, dış paydaşlara karşı işletmelere itibar kazandırmaktadır. Müşteri çeşitliliği ve sadakatinin artmasına olumlu katkı sunan bu durum, işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan bir unsur haline gelmektedir.

Gerçekleştirilen alanyazın incelemesinde özel sektör çalışanlarının farklılık algılarının değerlendirilmesine yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle, alanyazına katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmada, öncelikle kavramsal olarak farklılık ve boyutları, farklılıkların yönetimi kavramı, farklılıkların yönetimini ortaya çıkartan süreç ve gelişmeler ile işletmeler açısından farklılıkları yönetmenin avantajları konuları ele alınmıştır. Daha sonra, özel sektör çalışanlarının farklılık algısını değerlendirmeye yönelik gerçekleştirilen bir araştırma ile araştırma bulgularına yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Farklılık

Türk Dil Kurumu (TDK), farklılık kavramını "Farklı olma durumu, ayrımlılık, başkalık" şeklinde açıklamaktadır (http://www.tdk.gov.tr, 23.11.2018). Cambridge İngilizce sözlüğünde ise farklılık (diversity); "Bir şeye dahil olan nesnelerin ve insanların farklı olma durumu; bir dizi farklı nesne veya insan" şeklinde tanımlanmaktadır (https://dictionary. cambridge.org./tr/, 23.11.2018).

Çok boyutlu olması ve duygusal nitelikler içermesi sebebiyle farklılık kavramına yönelik çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Sosyal bilimler açısından değerlendirildiğinde farklılık; cinsiyet, cinsel yönelim, ırk, etnik kimlik, yaş, yetenek, din, kültür vb. özelliklerden kaynaklanan yaklaşım ve deneyimlerin çeşitliliğidir (Barutçugil, 2011: 42). Bell'e (2012: 5) göre farklılık, insanlararası ilişkileri etkileyen ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, fiziksel ve zihinsel yetenek, dış görünüş, iş ve aile durumu gibi kimlik temelli özellikler şeklinde tanımlanmakta ve

bu farklılıkların somut bir durumdan ya da algısal bir yaklaşımdan kaynaklanabileceği ifade edilmektedir.

Cox'a (2001: 3) göre ise farklılık, yoruma açık bir konudur. Irk ve cinsiyete indirgenemeyecek kadar geniş bir anlamı olan farklılık, insanlar arasındaki herhangi bir farkı açıklamaktan çok ötedir. İşgücü piyasasında ya da sosyal bir yapıda beraber yaşayan insanların sosyal ve kültürel kimliklerinin çeşitliliğidir. Dolayısıyla farklılık kavramını fiziksel ve sosyal özelliklerle sınırlandırmamak, tüm boyutlarıyla ele almak gerekmektedir.

Farklılık, iş yaşamı söz konusu olduğunda sistematik bir şekilde yönetilme ihtiyacını ortaya çıkartan çok boyutlu bir kavramdır (Sürgevil, 2010: 2). Göç ve küreselleşmeye bağlı olarak Batı toplumlarında toplumsal bir gerçeklik halini alan farklılık, sosyal yapılar içindeki bireylerin kolektif birlikteliği olarak da tanımlanmaktadır (Gotsis ve Kortezi, 2015: 1). Görüldüğü gibi, farklılıkla ilgili yapılan açıklamaların ortak özelliği, farklılığın bir karışıma ve bir çeşitliliğe işaret etmesidir.

Farklılık Boyutları

"Farklılık boyutları" olarak tanımlanabilecek özellikler; ırk, yaş, cinsiyet, dil ya da din olabileceği gibi, yönetim ve organizasyon yapısına göre değişebilen iş gücü farklılıkları ya da toplumsal-örgütsel pozisyonlar da olabilir.

Farklılık boyutları, bireyin sahip olduğu özellikleri ve karakteristikleri ifade etmektedir. Birbirinden bağımsız olmayan bu boyutlar, bireyin kendini tanımlamada kullandığı unsurlardır (Loden ve Rosener, 1991: 18).

İnsanlar çeşitli şekil, boyut ve renklerde doğarlar. Bireyleri, diğerlerinden ayıran temel unsur, aslında bu çeşitliliktir. Her birey, insan türüne ait önemli özellikleri türdeşleriyle paylaşırken, aynı zamanda toplumu bireyler ve gruplar olarak ayıran ve farklılaştıran fiziksel, biyolojik, çevresel ve kültürel özellikler de bulunmaktadır (Hubbard, 2004: 29).

Barutçugil, farklılık boyutlarının birey, toplum, takım ve örgüt düzeyinde ayrı ayrı açıklanabileceğini ifade etmiştir. "Farklıkların Dört Düzeyi" olarak tanımlanan farklılık boyutları dört basamaktan oluşmaktadır. İlk basamak kişilik faktörüdür. Doğumla gelen ve genetik

olarak kazanılan kişilik boyutu farklılığın diğer tüm boyutlarına yön verici niteliktedir. İkinci basamakta içsel farklılık boyutları yer almaktadır. Kontrol olanağının olmadığı ya da oldukça sınırlı olduğu söz konusu boyutlar cinsiyet, engelli olma durumu ve yaş gibi özellikler olup değiştirilmesi neredeyse mümkün değildir. Farklılıkların dışsal boyutları olarak adlandırılan üçüncü basamakta ise yaşamın içinde edinilen roller ve deneyimler bulunmaktadır. Aile durumu, eğitim, inanç gibi özellikler bu grupta yer almaktadır. Son basamakta ise bireyin içinde bulunduğu örgütlerdeki konumu, görevi, saygınlığı gibi boyutlar yer almaktadır (Barutçugil, 2011: 48).

Shackelford (2003: 53) farklılık boyutları arasında ırk, cinsel yönelim, engellilik gibi ayrımcılıkla ilgili boyutlara vurgu yapmış ve diğer farklılık boyutlarıyla birlikte, farklı özelliklere sahip kişileri "örgüte eşsiz bakış açıları ve görüşler kazandıran bireyler" olarak tanımlamıştır.

Örgütsel açıdan bakıldığında farklılık, çalışanların farklılaşması olarak anlaşılmaktadır. Örgüt içindeki iş görenlerin ırk, cinsiyet, yaş, kişilik, çalışma pozisyonu ve iş yapma tarzı gibi özellikler farklılık boyutlarına örnektir. Ancak farklılık boyutları, teorik ve pratik olarak birlikte değerlendirildiğinde bazı farklar görülmektedir. İnsan kaynakları uygulamaları incelendiğinde, pek çok işletme farklılık programlarına ayrımcılık ekseninde yer vermekte ve ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik gibi boyutlar üzerinde durmaktadır (Day, 1995: 26).

Farklılık boyutları ile ilgili açıklamalar göstermektedir ki farklılık boyutları salt demografik özelliklere indirgenemeyecek kadar kapsamlı bir kavramdır. Farklılıkların geniş ve derin bir bakış açısı ile ele alınması; önyargıların, ayrıştırıcı ve ayrımcı yaklaşımların en aza indirgenmesini sağlayarak işletmeler için daha yararlı bir yaklaşım sunacaktır (Tozkoparan, 2008: 162).

Farklılıkların Yönetimi

1990 yılında, R. Roosevelt Thomas, Jr., "Farklılıkların Yönetimi" kavramını ortaya atan kişi olmuştur. Thomas için "farklılıkların yönetimi", farklılıkları kontrol altında tutmak değil, işgücünde yer alan her bir bireye potansiyelini emeğe dönüştürebileceği fırsatlar verilmesidir (United States Government Accountability Office Araştırma Raporu, 2005: 4-5).

Farklılıkların yönetimi anlayışı; toplumsal anlamda ayrıcalığa ve ayrımcılığa tabi tutulmuş grup üyelerinin, işletme bünyesinde eşit ve adil bir iş ortamı oluşturularak heterojen bir yapıya dönüştürülmesi, avantaj ve dezavantajların bir tarafa bırakılarak farklılıkların ortaya çıkarılabileceği ve potansiyellerinin optimum şekilde değerlendirilebileceği sürdürülebilir bir yönetim sürecini ifade etmektedir (D'Netto ve Sohal, 1999: 531).

Farklılıkların yönetiminde, farklılıklar yönetsel açıdan değerlendirilmelidir. İşletmelerin yönetim biçimi ve yöneticilerin iş yapış tarzı odak noktası olmalıdır. Bir başka deyişle, farklılıkların yönetimi yönetim odaklı bir olgudur. Temel amaç, işgücünün etkin yönetilerek işletme amaç ve politikalarına uyumlu bir çalışma ortamı oluşturulmasıdır (Gordon, 1995: 13).

Farklılıkların yönetimi; farklılıkların varlığını kabul etmek, farklılıklara karşı duyarlılık geliştirmek, bireysel ya da toplumsal tutum ve davranışları bu doğrultuda şekillendirmek için başvurulan bir araçtır (Johnson, 1992: 4-5). Bir başka yaklaşıma göre, farklılıkların yönetimi çalışanların demografik özelliklerinin farklılıklar içerebileceğini kabul etmek ve söz konusu farkındalığı işletme politikaları doğrultusunda verimli bir "iş alanı" oluşturacak şekilde işler hale getirmektir (Gröschl ve Doherty, 1999: 262).

İnsan kaynakları açısından değerlendirildiğinde, farklılıklara bakış açılarının da zamanla dönüşüme uğradığı görülmektedir. Örneğin; 'engelli olmanın' işgücüne katılmaya 'engel olmayacağı', üretkenliklerini ve verimliliklerini işletme çıktılarına yansıtabilecekleri pek çok yetenekleri olabileceği ya da farklı cinsel yönelimlerin gizlenmesi ihtiyacının ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesi, işletmelerin farklılıkların yönetimine olan yaklaşımlarının bilişsel arka planını oluşturmaktadır. Aynı şekilde, yaşlılık ve obezite gibi bireysel özelliklerin üretkenliğe engel olmadığı sürece bireylerin iş yaşamından uzaklaştırılmasına neden olamayacağı da yasal düzenlemeler ile işletme politikalarında yerini almaktadır. Özellikle, "dış görünüş önyargısı"nın yol açtığı eşitsizlik, bireysel ve toplumsal düzeyde dile getirilmekte ve farklı bireylerin farklı özelliklerinin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, geçmiş deneyimleri ve kişisel özellik ve gerçeklikleri farklı olan çalışanları etkin ve verimli bir şekilde yönetmek, işletmelere avantaj sağlayacak, bu

durum; üretkenlik, büyüme ve karlılık ile sonuçlanacaktır (Carr-Ruffino, 1998: 1-3).

Farklılıkların yönetimi, işlevsel bir amaca dönük olmalıdır. Çalışanların farklılaştırıcı özellikleri ayrıştırıcı özelliklere dönüşmemeli, bireysel farklılıklar örgütsel etkinlik ve verimlilik doğrultusunda yönetilmelidir. Farklılıklar, sayısal/mali bir değer ifade etmemektedir, ancak her bir farklılığın bireyin yaratıcılık ve yenilikçilik potansiyelini artırabileceği göz önüne alınmalı, sunacakları katma değerin işletme çıktılarına olan katkısı değerlendirilmeli, farklılıkların yönetimi ile işletme politika ve süreçleri uyumlu hale getirilmelidir (Kamaşak ve Yücelen, 2007: 32-33).

Günümüz iş dünyasının ve küresel iş gücü piyasalarının yadsınamaz gerçekliklerinden biri haline gelmiş farklılıklar, rekabetçi bir zenginlik yaratmaktadır. Söz konusu zenginlik, "farkın farkına varılması" ve etkin yönetsel işletme politikaları ile rekabetçi bir ortam oluşturacaktır. Bu anlamda farklılıkların yönetimi, hem işletme çalışanları hem de yöneticiler için verimliliği, yükselen performans düzeyini ve çalışma ortamında oluşturacağı sinerjiyi ifade eden yeni bir işletme kültürüne işaret etmektedir (Sabuncuoğlu, 2009: 343).

Piyasa ekonomilerinin sınırların ötesine geçerek küresel pazarlara ulaşması ve söz konusu pazarlarda faaliyet gösteren modern işletmelerin iş gücü açısından da pek çok farklılığı barındırması son derece açıktır. Bu bağlamda, örgütsel başarılar tekdüze işletme politikalarından uzaklaşarak mümkün olabilecektir. Farklılıkların etkin yönetiminde birincil şart, farklı kişisel özelliklerin ve sosyo-demografik kimliklerin ayrıştırıcı etkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Ancak bu şekilde her bir çalışandan optimum düzeyde yarar sağlanabilecektir (Barutçugil, 2011: 202).

İşletmeler için farklılıkların yönetimine konu olan unsur, işgücünün ortak paydalarda buluşturulabilmesidir. Zor olan, benzerlikleri yönetmek değil birbirinden ayrılan yönleriyle tüm işgücünü yönetebilmek, uyumlu bir çalışma ortamı oluşturabilmek ve çatışmaları en aza indirebilmektir. Bu zorluğu aşmanın yönetsel aracı olan farklılıkların yönetimi, taraflar arasında karşılıklı fayda anlayışı ile farklılıkları bir zenginlik olarak değerlendirmek ve işletmelere rekabet üstünlüğü kazandıracak bir insan kaynakları politikası uygulamaktır (Tozkoparan ve Vatansever, 2011: 90).

Farklılıkların yönetimi çerçevesinde yapılan açıklama ve tanımlardan görüleceği üzere, farklılıkların yönetimi anlayışı, tüm işgücüne yönelik kolektif bir yönetim sistemine işaret etmektedir. Farklılıkların yönetimi; etnik ve dini kimliklerin, cinsiyetin ve cinsel yönelimlerin, fiziksel özelliklerin, engelliliğin, kültür, milliyet vb. bireysel farklılıkların, ayrımcılığa ya da ayrıcalığa neden olmaksızın tüm farklılıkların kabul edildiği ve farklılıklara değer verildiği, farklılıkların yaratacağı katma değerlerden optimum seviyede yararlanılması gerektiği felsefesi ve işletme politika ve stratejileri ile uyumlu hale getirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır.

Farklılıkların Yönetimini Ortaya Çıkaran Süreç ve Gelişmeler

21. yüzyıl; sosyolojik, ekonomik, teknolojik ve politik alanlarda köklü değişimlere sahne olmuştur. Söz konusu alanlarda yaşanan hızlı değişim, iş yaşamını da derinden etkilemiştir. İnsan kaynakları boyutunda bilişsel bir dönüşümün yaşandığı 2000'li yıllarda, işgücünün yeterliliklerinin yanı sıra onu diğerlerinden farklılaştıran özellikleri de önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Özellikle, çokuluslu işletme yapılarının arttığı ve işgücü hareketliliğinin hızlandığı küresel piyasalarda; farklılıkların kabul edilmesi, işgücü farklılıklarından yararlanılması ve işletme amaçları ile uyumlu olarak yönetilmesi öncelikli konular arasında yerini almıştır. Farklılıkların yönetimi sadece işletmelerin insan kaynakları politikalarının konusu olmaktan çıkmış, sürdürülebilir ve işlevsel bir piyasa ekonomisinin varlığı adına da önem kazanmaya başlamıştır (Memduhoğlu, 2007: 1-3).

Farklılıkların yönetimini ortaya çıkartan süreç ve gelişmeler beş ana başlık altında toplanabilir (Luthans, 2002: 70):

1) İşgücü Yapısındaki Demografik Değişimler

2) Artan Rekabet Baskısı

3) Hukuki Düzenlemeler

4) Küresel İşletme Yapılarının Ortaya Çıkması

5) Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Öneminin Anlaşılması

İşgücü Yapısındaki Demografik Değişimler

Hudson Enstitüsü'nün "İşgücü 2000" adlı raporunda; işgücünün demografik yapısında gerçekleşecek değişimler şu şekilde sıralanmaktadır (Eğinli, 2009: 150-152);

- Yaşlı işgücü sayısında yükseliş
- Genç işgücü sayısında artış
- Eğitimli işgücü sayısında artış
- Kadın işgücü sayısında yükseliş
- Engelli işgücü istihdamında artış
- Azınlık işgücü istihdamında artış
- Göçmenlerin işgücü içindeki sayılarında artış

Hudson Enstitüsü, 1997 yılında, "İşgücü 2020" adında yeni bir rapor hazırlamıştır. 2020'li yıllarda işgücünün demografik yapısında önemli değişikliklerin olacağının öngörüldüğü raporda, bu değişiklikler üç ana başlıkta özetlenmiştir. Bunlar (Hays-Thomas, 2004'den akt. Sürgevil, 2010: 119);

- İşgücü yaş ortalamasında yükseliş
- İşgücü büyüklüğünün artış oranında azalış
- İşgücündeki kadın oranında ve etnik farklılıklarda artış olarak sıralanmaktadır.

21. yüzyıl ile birlikte işgücünde önemli yapısal değişimler gerçekleşmiştir. Kadınların ve etnik grupların işgücü içindeki ağırlıklarının artması, farklı yaşam tarzları ve eğilimleri olan bireylerin kendini gizleme ihtiyacının giderek azalması ve kuşaklararası farklılıkların derinleşmesi, yöneticilerin insan kaynaklarına olan bakış açılarını değiştirmeye başlamıştır. İşletmelere örgütsel işlevsellik ve rekabet üstünlüğü kazandırmanın ancak değişen işgücü profilinin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi ile gerçekleşebileceği, yönetsel bir strateji olarak kabul görmeye başlamıştır (Roberson ve Park, 2007: 549).

Dünyanın hemen her yerinde kendini hissettiren demografik değişim, insan kaynağına bakış açısını da dönüştürmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan günümüze gelinceye kadar işgücü içindeki kadın sayısı artmış,

kadınlar yönetici sınıfında daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bununla birlikte; azınlıkların ve engellilerin önemli ve başarılı işlere imza atması, zorunlu emeklilik yaşının tartışılmaya açılması vb. konular, işgücünün asimilasyona tabi tutularak homojen yapının desteklendiği bir dönemden farklılıkların desteklendiği heterojen bir yapıya evrilmesine yol açmıştır (Eğinli, 2009: 150).

Görüleceği üzere, 1980'li yıllarda başlayan ve 2000'li yıllarda devam eden demografik değişim süreci, önümüzdeki süreçte de değişimini sürdürecektir. İstatistiklerle güçlendirilen öngörüler, işletmelerin işgücü profilinde; kadınların, azınlıkların, etnik grupların ve farklı yaşam tarzlarına sahip bireylerin daha fazla yer alacağını göstermektedir. İşletmeler için değişen demografik işgücü yapısını kavrayabilmek, etkin bir yönetim sergilemek ve farklılıkların yönetimine dair misyon ve stratejiler belirlemek anahtar bir rol haline gelmiştir (Cole ve Salimath, 2013: 151-152).

Artan Rekabet Baskısı

Küreselleşme ile birlikte ticari faaliyetlerin artan bir hızla serbestleşmesi, bölgesel ya da ulusal pazarları sınırların ötesine taşımıştır. Artık bir "dünya pazarı" oluşmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda rekabet de küresel bir ölçeğe ulaşmış, rekabet üstünlüğü sağlamak, işletmeler için başlıca öncelikler arasına girmiştir (Ünalp, 2007: 8).

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)'nin, 2002 yılında (s.5) yayımladığı "Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi" adlı kitabında, 2000'li yıllarda rekabet üstünlüğü elde etmenin araçlarından biri olarak görülen "değer yaratma ve bilgi", farklılıklara karşı duyarlılık geliştirmeyi de içine alan günümüz rekabet koşullarını ifade etmektedir.

Farklılıkların yönetimi kavramının, işletmelerin insan kaynakları politikalarına artan bir önemle girmesinin nedenleri arasında işgücü farklılıklarının rekabet üstünlüğü sağlaması yatmaktadır. Yaratıcılık ve yenilikçilik potansiyelini zenginleştirdiği kabul edilen bireysel farklılıklar, rekabet üstünlüğü sağlamanın stratejik araçlarından birisi haline gelmiştir. İşletmeler, istihdam ettikleri işgücü farklılıklarını etkin bir şekilde yöneterek işletme süreç ve kararlarında işlevselliği artırmakta, toplam çıktıda katma değer yaratmakta, yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlarla ürün ve hizmet çeşitliliği ve kalitesini artırarak rekabet üstünlüğü kazanmaktadır (Luthans, 2002: 72).

Hukuki Düzenlemeler

Farklılıkların yönetimine temel oluşturan gelişmeler arasında, başlangıcı 1960'lı yıllara dayanan hukuki düzenlemelerin önemi büyüktür. ABD'de, özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında kadınlar ve siyahiler için eşit çalışma şartlarına yönelik verilen sınıfsal mücadele hukuksal bir önem arz etmektedir. Kadınlar ve siyahiler için ayrımcılığa karşı başlatılan eşitlik mücadelesi, farklılıklara yönelik hak arama girişimlerinin başlangıcı niteliğindedir (Hays-Thomas, 2004'den akt. Eğinli, 2009: 158).

Farklılıkların yönetimine temel oluşturan eşitlik kavramı, aşağıdaki gibi açıklanabilir (Montes ve Shaw, 2003: 388):

Eşitsizlik çağı (1950-1960): Endüstrileşmenin ve bilginin miladı kabul edilen dönem olarak görülür. Irk ve cinsiyet odaklı farklılıklara son derece sınırlı haklar verilmiş, homojen toplum-homojen işgücü anlayışı egemen olmuştur.

Eşitlik çağı (1960-1990): 1960-1990 dönemi, eşit çalışma şartlarına karşı mücadelelerin yürütüldüğü ve ayrımcılık karşıtı hukuki düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olarak görülmektedir. 60'lı ve 70'li yıllarla başlayan hukuksal süreç, farklılıklara olan yaklaşımların değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta 1980'li yıllara gelindiğinde, yasalarla bir anlamda zorunlu kılınan farklılıklara karşı adil davranma, işletmelerce gönüllülük esasına göre sergilenmeye başlamıştır. "Kanuni Adalet" yaklaşımının benimsendiği eşitlik çağı, 2000'li yılların temelini oluşturmuştur.

Adalet çağı (2000 ve sonrası): 2000'li yıllar, telafi yılları olarak görülebilir. Geçmişin adaletsiz ve haksız yaklaşımlarının telafi edilmeye çalışıldığı, empatinin ve değer vermenin önem kazandığı 21. yüzyılın çalışma yaşamı, bireysel farklılıklara adil yaklaşılması gerektiği anlayışının egemen olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Adalet çağı olarak adlandırılan 21. yüzyıl, farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiğinin kabul edildiği bir dönemdir. Eşit çalışma şartlarına karşı yürütülen mücadeleler ile başlayan hukuksal süreç, farklılıkların yönetimi anlayışına zemin oluşturmuştur.

Farklılıkların yönetiminin var oluş nedenleri arasında hukuksal düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır. ABD'de çıkarılan 1964 tarihli "İnsan Hakları Yasası" (Human Rights Law) ve 11246 no.lu yasa ile

ortaya konulan "Olumlu Eylem Yaklaşımı" (Affirmative Action Approach), farklılıkların yönetilmesi ile ilgili dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir. İlerleyen yıllarda ise çeşitli farklılık boyutlarına yönelik (ırk, cinsiyet, yaş, hamilelik vb.) ayrımcılık yasaları çıkartılmıştır (Eğinli, 2009: 160-163).

Görüldüğü üzere, farklılıklara yönelik hazırlanan hukuki düzenlemelerin ortak noktası, işgücü ayrımı yapılmaksızın tüm çalışanlara eşit davranılmasıdır. Cinsiyet/cinsel yönelim, ırk, dil, dinsel inanç ya da engellilik gibi nedenlerle hiçbir birey çalışma hak ve hürriyetinden yoksun bırakılamayacağı gibi, maaş ve terfi gibi konularda da ayrımcı uygulamalara maruz kalmamalıdır. 1960'lı yıllarla başlayan hukuki süreç, farklılıkların yönetimi konusunda bireysel ve toplumsal bir bilinç yaratmıştır.

Küresel İşletme Yapılarının Ortaya Çıkması

Ekonomik anlamda küreselleşme, üretim ve tüketim faaliyetlerinin dünya ölçeğinde organize edildiği ve serbest piyasa sisteminin uluslarüstü kurum ve kuruluşlarca denetlendiği bir sistemdir (Kazan ve Uygun, 2002: 81). Sosyo-kültürel anlamda ise küreselleşme, ülkelerin sahip olduğu değerlerin kendi sınırlarını aşarak dünya çapında kabul görmesidir (Mutlu, 1999: 160).

Küreselleşmenin önemli aktörlerinden olan küresel işletmeler, uluslararası faaliyet derecesi en yüksek olan, stratejileri, örgütsel yapıları ve insan kaynakları politikaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermeyen, standart normların hakim olduğu işletmelerdir (Kartal ve Ay: 2004: 13). Küresel ölçekte faaliyet gösteren işletme sayısı arttıkça farklılıkların yönetimine verilen önem de artış göstermiştir. Bunun en önemli nedeni elbette ki istihdam edilen personel yapısıdır. Küreselleşme düzeyi yükseldikçe, işletmelerin farklılık unsurları da artış göstermektedir. Özellikle sosyo-kültürel farklılıkların derinlik kazanması ve işgücünün daha heterojen bir yapıda olması farklılıkların yönetimini daha yaşamsal kılmaktadır (Ünalp, 2007: 111).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Öneminin Anlaşılması

Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin hem işletme içi hem de işletme dışı beklentilere uygun hareket etmesidir. Ekonomik sistemin gereklerinin dikkate alınması kadar bireysel ve toplumsal gerçeklerin de

göz önünde bulundurulması yaşamsal bir önem taşımaktadır. Hukuki düzenlemelerin getirdiği yaptırımların değil, işgücü ve müşteri gibi paydaş beklentilerinin etkisi söz konusudur. İşletme strateji ve politikalarının bireyleri mutlu etmek üzerine belirlenmesi esastır (Akbaş, 2010: 5). Bu nedenle, karar alma süreçlerinde işgücünün ve toplumun vereceği tepkiler önem arz etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk bir anlamda toplumsal ve sosyal uzlaşı demektir (Eren, 1997: 102).

Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin marka imajını ve itibarını etkileyen önemli bir boyuttur (Aqueveque, 2005: 71). Bu bağlamda, farklı etnik kimlikler, azınlıklar, engelli vatandaşlar ya da hamile çalışanlar lehine geliştirilen program ve uygulamalar, işletme içi ve dışı unsurlar nezdinde son derece olumlu karşılanmaktadır. Sosyal sorumluluk politikalarına önem verilen işletmelerde işgücü performansı yükselmekte, müşteri memnuniyeti artmakta ve işletme bilançolarına olumlu yansımalar gerçekleşmektedir.

Devletler ve toplumlar nezdinde sosyal sorumluluk kavramına verilen önemin artması, işletmeler için kurumsal sosyal sorumluluk politikaları geliştirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Irk, etnik kimlik, cinsiyet/cinsel yönelim ve engellilik gibi farklılık boyutlarının işletmelerin insan kaynakları politikalarınca dikkate alınması ve bu kapsamda gerçekleştirilen uygulama ve programların müşteri, tedarikçi ve hissedarlara raporlar halinde duyurulması işletmelere hem toplum hem piyasa temelinde avantajlar sağlamaktadır (Sürgevil, 2010: 116).

Farklılıkların Yönetiminin İşletmeler Açısından Avantajları

İşletmelerin farklılıkların yönetimi uygulama ve programları ile elde edeceği avantajlar ana başlıklar halinde aşağıda açıklanmaktadır.

Maliyet Avantajı

Farklılıkların yönetimi çalışanlar açısından işgücü bağlılığı ve iş tatminini artıracak, devamsızlık ve istifa gibi işgücü devir hızını yükselten durumları en aza indirecektir. Bu durum, iş ilanlarına sıklıkla çıkma zorunluluğunu da ortadan kaldıracaktır. Yeni personel alımına yönelik yapılan ilan ve danışmanlık hizmeti kapsamında yapılacak harcamalar ve eğitim giderleri gibi maliyet artırıcı unsurlar en aza indirgenecek ve tasarruf sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte, etkin bir farklılıkların yönetimi süreci, çalışanlar tarafından yargıya taşınan ayrımcılık konulu hukuksal davaların olabildiğince azalmasını

sağlayacaktır. Fırsat eşitliğinin getirdiği çalışma atmosferinde ayrımcılık sebebiyle açılabilecek olası davalar ortadan kalkacak ve yüksek tazminat tutarlarının neden olduğu maliyetlere katlanılmak zorunda kalınmayacaktır (Kreitner ve Kinicki, 2004: 60).

Rekabet Avantajı

İşgücünün farklı geçmişlere, kimliklere ve bireysel yeteneklere sahip olmaması, işletme içinde standart düşünce kalıplarının oluşmasına neden olacaktır. Farklı bakış açılarından yoksun bir işletme için ise en büyük risk yeniliklere karşı direnç gösterilmesi ve değişime ayak uydurulamamasıdır. Öte yandan, işgücü içinde farklılıklara yer veren ve farklılıkların yönetimini etkin bir şekilde yerine getiren işletmeler için söz konusu farklılıklar yaratıcılığı teşvik eden itici bir güç olacaktır. Bununla birlikte, farklılık yelpazesi geniş bir insan kaynağı ile bilgi çeşitliliğini de beraberinde getirecektir. Böylelikle, olası problemlerin çözümünde farklı değerlendiriciler rol alacak ve çözüme daha kolay ulaşılacaktır. Aynı şekilde farklı işgücü unsurlarını içinde barındıran işletmeler için yapısal esneklik artacak ve çevresel gelişmelere daha doğru ve hızlı tepkiler verilecektir. Tüm bu işlevsel özellikler ise işletmelerin rekabet avantajını artırıcı rol oynayacaktır (Cox ve Blake, 1991: 45-51).

Yönetim Etkinliğinin Artırılması

İşgörenler arasındaki çatışmaları azaltarak empatiye dayalı bir çalışma ortamı oluşturmak ve farklılıklardan optimum şekilde yararlanmak, yönetimde etkinlik sağlanması adına büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede yapılması gereken şey, farklı özelliklerdeki çalışanlara yönelik ortak bir yönetim dili geliştirerek organizasyonel uyumu sağlayabilmektir (Günaydın, 2002: 91-93).

İşletmeler için yönetimde etkinlik sağlayabilmenin bir başka yolu ise liderlik özelliklerine sahip bireylerin yönetim sınıfında yer almasına fırsat tanımaktır. Ancak bu şekilde işletme bütününde bir sinerji yaratılabilmekte ve işletme amaçları doğrultusunda çalışanlar harekete geçirilebilmektedir. Yeniliklere kendini kapatmayan, alternatif bakış açılarına olanak tanıyan ve her bir farklılıktan pozitif bir çıktı elde etmeyi başaran işletmeler; bu yönetsel süreçte başarıyı yakalayarak yönetsel etkinliklerini artırabileceklerdir (Begeç, 2004: 123).

Pazar Payının Artırılması

Piyasaların önemli oyuncularından olan müşteriler, farklı demografik özelliklere sahip ve değişen kültürel geçmişlere sahiptirler. Müşteri tarafında söz konusu olan bu farklılıkların doğru anlaşılabilmesi ve hedef kitlelere doğru yaklaşılabilmesi işgücünün yapısıyla yakından ilişkilidir. Müşterilerinin özelliklerini yansıtabilen çalışanlara sahip işletmeler bu yarışta bir adım önde olacaktır. Farklılıkların bir arada olmadığı monolitik işletmeler, değişen özelliklerdeki müşteri portföylerine istekleri ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde cevap veremeyecektir. Ancak, farklılıkların bir zenginlik olduğu felsefesinden hareketle bireysel farklılıklara işgücünde yer veren ve yönetsel süreci başarıyla sürdüren işletmelerde ise işgücü farklılıkları ürün ve hizmet piyasasındaki farkındalığı da artıracaktır (Seymen, 2005: 190).

Yenilikçi ve Yaratıcı Yaklaşımlar

Yenilikçilik ve yaratıcılık ile farklılıklar arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi açıklayan ilk isimlerden birisi de Rosabeth Moss Kanter olmuştur. Kanter'in araştırmalarında heterojen işgücü yapılarının önemi ortaya konmuştur. Bazı işletmeler yeniliklere ve yaratıcı fikirlere kapalı iken, bazıları ise bu konuda son derece başarılı bir görünüm sergilemektedir. Özellikle stratejik kararların alınması ve çözüm odaklı yaklaşımların sergilenmesi konusunda kadın işgücünün ve azınlıkların istihdam edildiği işletmelerde ırk, cinsiyet ve etnik kimlik ayrımı yapılmaksızın fırsat eşitliği sağlandığı ve bu şekilde her bir işgücünün yenilikçilik ve yaratıcılık potansiyelinin ortaya çıkarılarak rakiplere kıyasla önemli bir avantaj elde edildiği görülmüştür (Cox ve Blake, 1991: 50).

Uyumlu ve Esnek Organizasyon Yapısı

Küreselleşme ile birlikte artan rekabet baskısı ve arz-talep piyasalarında görülen değişimler, işletmeleri de değişime zorlamaktadır. İşletmeler de çevresel dinamiklere kayıtsız kalamamakta ve organizasyon yapılarını bu çerçevede değiştirmektedir. Bu bağlamda değişim ve uyum, günümüz iş dünyasının yadsınamaz gerçeklerinden biri olmuştur.

İşletmeler için büyük öneme sahip değişime uyum çabaları, işletmelerin farklılıklar karşısında nasıl bir tutum sergilediği ile yakından ilişkilidir. Farklılıkların ve söz konusu farklılıkların etkin yönetiminin; çevresel değişimlere karşı işletmelerin, işletme içi değişimlere karşı da çalışanların uyum sürecini kolaylaştırdığı ve hızlandırdığı görülmektedir.

Durumsal davranış becerilerinin işletme uyum ve esnekliğini bütünsel olarak artırması, işletmelere önemli bir avantaj sağlamaktadır (Toptop vd., 2007: 261).

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Örneklemi

Araştırmanın amacı; özel sektör çalışanlarının işgücü farklılıklarına yönelik kişisel tutum ve algılarının tespit edilmesidir.

Küreselleşme, işletmelerin bireysel farklılıklara olan yaklaşımlarında köklü dönüşümlere neden olmuş, farklı demografik özelliklere, geçmiş ve deneyimlere sahip bireylerin çalışma hayatında adil ve eşit çalışma koşullarına sahip olması hukuksal, sosyal ve toplumsal açıdan önem kazanmıştır. Yapılan alanyazın incelemesi sırasında konuyla ilgili yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edildiğinden, özel sektör çalışanlarının farklılık algısına yönelik yapılan bu araştırma ile alanyazına önemli bir katkı sunulacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın örneklemini İzmir ilinde faaliyet gösteren özel bir işletmenin 130 çalışanı oluşturmaktadır. Değerlendirme için uygun görülen 130 adet anket formunun tümü veri analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Hipotezleri

Özel sektör çalışanlarının farklılık algısına yönelik yapılan bu araştırmada, araştırmanın amacı ile ilgili hipotezler aşağıda yer aldığı şekilde oluşturulmuştur:

H1: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Özel sektör çalışanlarının farklılık algısı ile pozisyon arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Yöntemi, Tekniği ve Ölçüm Aracı

Araştırmada nicel araştırma yöntemi olan survey yöntemi ile anket tekniği kullanılmıştır.

Araştırmada, ölçüm aracı olarak Taylor tarafından 2011 yılında geliştirilen "İşyerinde Farklılıkların Sınıflandırılması Ölçeği" kullanılmıştır. Taylor tarafından geliştirilen ölçek iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde işletmelerin sahip olduğu farklılıkların çalışanlar tarafından nasıl algılandığı saptanmak istenmiştir. İkinci bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular bulunmaktadır.

İşyerinde Farklılıkların Sınıflandırılması Ölçeği'nin 24 maddeden oluşan birinci bölümü altı boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar çalışanların farklılık algısını değerlendirmeye yönelik aşağıda yer alan soruları kapsamaktadır:

1. İşgücü farklılıklarının işletmeler tarafından değerli görülüp görülmediğine yönelik sorular (1-5),
2. Örgütsel adalet algısına yönelik sorular (6-9),
3. Kimliğin çalışanlar üzerindeki algısına yönelik sorular (10-13),
4. Değerlere yönelik sorular (14-17),
5. Uygulamalara yönelik sorular (18-21),
6. Örgütsel iletişime yönelik sorular (22-24)

Çalışmanın ikinci bölümünde katılımcılara demografik özelliklerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu sorular; çalışanların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim düzeyi, işletmedeki çalışma süresi ve pozisyonuna ilişkin bilgileri içermektedir.

Araştırma Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 24.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Öncelikle, araştırmada kullanılan ölçeğin

güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiş, boyutlara ilişkin yapılan tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra, katılımcıların demografik özelliklerine yönelik frekans analizleri gerçekleştirilmiş, demografik değişkenler ile işgücü çeşitliliği, örgütsel adalet, kimlik, değerler, uygulamalar ve iletişim boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı T-testi ve ANOVA analizi yapılarak tespit edilmiştir. Son aşamada ise katılımcılar tarafından verilen yanıtlar frekans analizleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik, ölçme yöntem ve tekniklerinin araştırma değişkenlerini ölçme düzeyini ifade etmektedir. Araştırmada kullanılan bir ölçeğin ya da testin benzer koşullar altında birbiriyle tutarlı sonuçlar vermesi ölçme yönteminin güvenilir olmasıyla nitelendirilmektedir. Güvenilirlik düzeyinin ölçülmesinde çeşitli testler kullanılmakta olup, bunlardan birisi de içsel tutarlılık analizidir. Bu analiz yönteminde katılımcıların tüm öğelere verdikleri yanıtların tutarlılığı ölçülmektedir (Özdemir, 2008: 74-75). Bu doğrultuda, araştırmada kullanılan ölçeğe içsel tutarlılık analizi yapılarak güvenilirlik katsayısı belirlenmiştir. İşyerinde Farklılıkların Sınıflandırılması Ölçeği'nin Cronbach's Alpha (α) değeri 0,74 çıktığı için ölçeğin güvenilirlik düzeyi sosyal bilimler açısından kabul edilebilir düzeydedir (Özdamar, 2004: 633).

Örneklemin Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin elde edilen veriler Tablo 1'de sunulduğu gibidir.

Tablo 1: *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Değişken	**Sayı**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet		
Kadın	61	46,9
Erkek	69	53,1
Yaş		
21-30	38	29,2
31-40	76	58,5
41-50	15	11,5
51 ve üzeri	1	0,8
Medeni durum		
Evli	54	41,5
Bekar	76	58,5
Eğitim düzeyi		

Lise ve altı	3	2,3
Ön Lisans	12	9,2
Lisans	85	65,4
Yüksek Lisans	28	21,5
Doktora	2	1,5
Mevcut işyerindeki çalışma süresi	89	68,5
1-5 yıl	24	18,5
6-10 yıl	11	8,5
11-15 yıl	2	1,5
16-20 yıl	2	1,5
21-25 yıl	2	1,5
26 yıl ve üzeri		
İşletme içindeki pozisyon		
Üst kademe yöneticisi	6	4,6
Orta kademe yöneticisi	10	7,7
Alt kademe yöneticisi	22	16,9
İş gören	92	70,8
TOPLAM	**130**	**100,0**

İşgücü Çeşitliliği, Örgütsel Adalet, Kimlik, Değerler, Uygulamalar ve İletişim Boyutları ile Demografik Değişkenler Arasındaki İlişki

Araştırmada işgücü çeşitliliği, örgütsel adalet, kimlik, değerler, uygulamalar ve iletişim boyutları ile araştırmaya katılan çalışanların cinsiyeti ve medeni durumu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T-testi yapılırken, katılımcıların yaş, eğitim düzeyi, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve pozisyon değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ise tek yönlü ANOVA analizi uygulanmıştır.

Bağımsız örneklem T-testi ve tek yönlü ANOVA analizleri sonucunda cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve pozisyon değişkenleri ile işgücü çeşitliliği, örgütsel adalet, kimlik, uygulamalar, değerler ve iletişim boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu nedenle, araştırmanın hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmaya Katılan Çalışanların Farklılık Algısına Yönelik Frekans Analizi

İşgücü Çeşitliliği Yaklaşımına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların işletmenin işgücü çeşitliliğine yönelik "İşletme üst yönetimi işletme içi farklılıkları desteklemektedir"

seçeneğine %51,5 ve "Bu işletmede işgücü farklılıklarını artırmaya yönelik adımlar atılmaktadır" seçeneğine %51,7 oranı ile "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını verdikleri görülmüştür. "İşletme politikaları birim yöneticimizi işgücü farklılıklarını artırma konusunda desteklemektedir" seçeneğine ise %50 oranı ile "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını verdikleri tespit edilmiştir. Dolasıyla, çalışanların, işletmenin işgücü farklılıklarını desteklediği yönünde bir algıya sahip olduğu söylenebilir.

Çalışanlar tarafından "Bu işletme işgücü farklılıklarını artırmak için zaman ve para harcamaktadır" seçeneğine %31,5 oranı ile "Katılıyorum" ve %30,8 oranı ile "Katılmıyorum" yanıtları verilmiştir. Yanıtlar birbirine oldukça yakın olduğundan, işgücü farklılıklarını artırmaya yönelik zaman ve bütçe ayrılması konusunda işletme politikasının ne olduğu hakkında net bir şey ifade edilememektedir.

Çalışanların Örgütsel Adalet Algısına Yönelik Bulgular

Farklılıkların etkin yönetimi için işletme içi politika ve yaklaşımlarının tüm çalışanlar için adil ve eşit olması gerekmektedir. Yapılan analiz sonucunda, çalışanların örgütsel adaletin varlığına yönelik tutumlarının olumlu olduğu görülmüştür. Bu konuda, çalışanların %46,2'si kimlik ayrımı yapılmadığını, %47,7'si işletme politikalarının eşit şekilde uygulandığını düşünmektedir. Çalışanların, özellikle birim yöneticilerine yönelik olumlu algıları dikkat çekmektedir. Katılımcıların %53,8'i birim yöneticilerinin çalışanlara adil ve eşit davrandıklarını, farklılıkları nedeniyle kimseye ayrımcılık yapmadıklarını düşünmektedir. Bu bağlamda, işletme politikalarının, birim yöneticilerini örgütsel adalete önem vermeleri konusunda desteklediği tahmin edilmektedir.

Çalışanların Kimlik Algısına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların %78,4'ü, kendisini çalışma ekibinin bir parçası olarak görmektedir. Bu durum, işletme çalışanlarının ekip ruhu taşıdıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların %58,5'i, kendisini, beraber çalıştığı insanlarla özdeşleştirdiğini belirtmiştir. Çalışanların kendilerini iş arkadaşlarının yerine koyabilmesi olarak yorumlanabilecek bu durum farklı kişi ve kişiliklerin kaynaşması olarak da değerlendirilebilir.

Kimlik algısının değerlendirildiği bir başka soruda, katılımcıların sadece %45,4'ü çalıştığı işletmeye karşı güçlü bir bağlılık hissettiğini belirtmiştir. Bu sonuca göre, çalışanların mevcut işyerine karşı bağlılıklarının pek de güçlü olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, işletmenin çalışanların kimlik algısını yükseltecek uygulamalarda bulunması ve motivasyon artırıcı tedbirler alması gerektiği söylenebilir.

Çalışanların İşgücü Farklılıklarına Olan Yaklaşımlarına Yönelik Bulgular

Çalışanların işgücü farklılıklarına olan yaklaşımları incelendiğinde, farklılıkların işletmelerin başarısı için yaşamsal bir önem arz ettiğini düşünen katılımcıların oranının %75,4 biçiminde, işletme çalışanlarının birbirinden farklı olmasını bir değer olarak gören katılımcıların oranının ise %56,9 biçiminde ortaya çıkması, farklılıkların işletmeler için bir katma değer olarak görüldüğünü göstermektedir.

Farklı özelliklerde bireylerle çalışmanın kendisi için olumlu olduğu ifadesine katılanların oranının %86,1 iken, birbirine benzeyen bireylerden oluşan takımların daha verimli çalıştığı ifadesine katılmayanların oranının ise %47,7 olması, çalışanların işgücü farklılıklarını birer sinerji kaynağı olarak düşündüklerini göstermektedir**.**

Çalışanların Uygulamalar Algısına Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların bireysel anlamda ayrıştırıcı davranışlara ya da bir önyargıya maruz kalıp kalmadıkları konusunda sorular yöneltilmiştir.

"Bu işletmede, insanlar benimle ilgili beklentilerini ait olduğum gruba/kimliğe göre şekillendirmektedir" seçeneğine, katılımcıların %37,7'si "Katılıyorum" yanıtını vermişlerdir. Çalışanların hem kişisel özelliklerinin hem de işletme içi pozisyonlarının çalışma arkadaşlarına karşı yaklaşımlarını etkilediği tahmin edilmektedir. Ancak katılımcıların %33,8'sinin "Katılmıyorum" şeklinde yanıt vermesi ve %19,2'sinin de "Kararsız" kalması farklılıkların yönetimi süreci ile ilgili atılması gereken adımlar olduğunu göstermektedir. İnsan kaynaklarının çalışan profillerini gözden geçirerek demografik özellikleri ve geçmiş deneyimleri birbirinden çok farklı olan çalışanlara yönelik farklılık eğitimleri ve atölye çalışmaları düzenlemesinin özellikle kararsız olan çalışanlar üzerinde olumlu etki göstereceği düşünülmektedir.

"Bu işletmede bana karşı önyargı ile davranıldığını hissetmiyorum" seçeneğine katılımcıların %51,5'inin katıldığını belirtmesi, işletmede kişisel önyargıların olmadığı yönünde değerlendirilebilir. Ancak katılımcıların %28,5'inin bu görüşe katılmaması ve kararsız kalan çalışanların %20 olmasının ise insan kaynaklarının incelemesi gereken önemli bir konu olduğu düşünülmektedir.

"Bu işletmede bireyler beni diğerleri ile aynı yere koymaktadır" seçeneğine verilen en sık yanıt %30,8 oranı ile "Katılmıyorum" ve %30 oranı ile "Ne katılıyorum ne katılmıyorum" olmuştur. Benzer şekilde, "İş arkadaşlarım beni kişiliğime göre yargılar" seçeneğine %35,4 oranı ile "Katılıyorum" ve %26,9 oranı ile "Ne katılıyorum ne katılmıyorum" yanıtları verilmiştir. Dolayısıyla, çalışanlar arasında farklılıklara yönelik tam bir uyumun olmadığı görülmektedir.

Çalışanların İletişim Algısına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanlardan, işgücü farklılıklarının örgüt içi iletişimi nasıl etkilediğini değerlendirmeleri istenmiştir.

"Farklılıklarımız nedeniyle işe ilişkin sorunları iş arkadaşlarımla tartışmak/değerlendirmek zor olmaktadır" seçeneğine, katılımcıların %50'si katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, çalışanlar arasındaki bireysel farklılıkların iş süreçlerini olumsuz etkilemediği görülmektedir.

Çalışanlararası iletişimin değerlendirildiği "Benden farklı bir görüşü olan iş arkadaşlarımla iletişim kurmak oldukça güçtür" seçeneğine, katılımcıların %55,4'ü katılmadığını, "Bu işletmede benden farklı özellikleri olan insanlarla etkili bir iletişim kurabiliyorum" seçeneğine ise katılımcıların %72,3'ü katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan, bireysel farklılıkların etkili iletişime engel olmayacağı yönünde genel bir algı olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

21. yüzyılla birlikte hızlı bir dönüşüm sergilemekte olan iş dünyasında, üretim faktörleri arasında yer alan insan unsuru işletmelerin yönetim politikalarında daha fazla yer bulmaya başlamış ve bireyin toplam faydaya sağlayacağı katkının en üst seviyeye çekilmesi, işletme

politikalarının başlıca önceliği olarak belirginleşmiştir. Özellikle gelişmiş Batı toplumlarına kendi refah düzeylerini yükseltmek için göç eden beyaz ve mavi yakalıların oluşturduğu işgücü, örgütsel hedeflerin başarıyla gerçekleştirilebilmesi için farklı özelliklere sahip bireylerin bir zenginlik oluşturduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, küreselleşme süreciyle sınırların ortadan kalktığı, farklı özelliklerden, kimliklerden ve deneyimlerden gelen insanların aynı sosyal yapılar içinde uyumlu bir birliktelik oluşturması zorunluluğu, günümüz işletmelerinde insan kaynaklarının ve yönetim sistemlerinin birincil başlıkları arasında yerini almıştır.

Küreselleşme süreciyle birlikte emek piyasasında da kayda değer bir dönüşüm gerçekleşmiş, kalitatif ve kantitatif yönleriyle bireyin ağırlık merkezini oluşturduğu emek arzından en üst düzeyde yararlanmak, işletmeler için akılcı ve stratejik bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu doğrultuda, bireysel farklılıkların örgütsel amaçlar doğrultusunda yönetilmesi olarak tanımlanabilecek farklılıkların yönetimi işletmeler için önem kazanmıştır. Bu önem doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmada, öncelikle konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilmiş, ardından özel sektör çalışanlarının farklılık algısını değerlendirmeye yönelik bir araştırmaya yer verilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analiz bulgularına yönelik yapılan değerlendirmeler ve sektöre yönelik öneriler aşağıda yer aldığı gibidir.

Katılımcıların işgücü çeşitliliğine yönelik ifadelere verdikleri yanıtlar incelendiğinde, işletmenin işgücü farklılıklarını desteklediği yönünde bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Birim yöneticilerine işgücü farklılıklarını artırma konusunda destek verildiğine ilişkin olumlu bir algının mevcut oluşu söz konusu işletme politikalarına örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte, çalışanlara işletme tarafından işgücü farklılıklarını artırmaya yönelik zaman ve bütçe ayrılması konusunda ne düşündükleri sorulduğunda katılımcıların yalnızca %39,2'si olumlu görüş bildirmiştir. Bu bakımdan, yaptıkları iş itibariyle katma değeri yüksek olan çalışanlara yönelik ücret politikalarında yapılacak iyileştirici düzenlemelerin, bu konuda olumlu görüş bildirmeyen çalışanların algılarında olumlu bir değişim sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların örgütsel adalete yönelik verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların %46,2'si kimlik ayrımı yapılmadığını, %47,7'si işletme politikalarının eşit şekilde uygulandığını

ifade etmişlerdir. “Bazı çalışanlar farklılıkları nedeniyle mevcut teşvik ve fırsatlardan faydalandırılmamaktadır” seçeneğine ise katılımcıların %52,3’ü olumlu görüş bildirmiştir. Çalışanların örgütsel adaletin varlığına yönelik tutumlarının olumlu olduğu görülmektedir. Farklılıkları nedeniyle kimsenin ayrımcılığa maruz bırakılmaması, tüm çalışanların adil ve eşit uygulamalara tabi tutulması farklılıkların etkin yönetilmesi için temel unsurdur. Araştırmada, katılımcıların %53,8’i birim yöneticilerinin örgütsel adalete önem vermeleri konusunda desteklendiğini bildirmiştir. Farklılıkların yönetimi için oldukça önemli olan bu durum, çalışan memnuniyetini ve performansını da olumlu etkileyecektir.

Araştırmaya katılan çalışanların kimlik algısına yönelik verdikleri yanıtlar olumludur. Demografik değişkenlerin çalışanlararası uyumu olumsuz etkilememesi için çalışanların birbirlerinin farklılıklarına saygı duyması ve empati yapabilmesi önemli role sahiptir. Çalışanların %77,4’ü kendilerini çalışma ekiplerinin bir parçası olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, çalışanlarda ekip ruhunun olduğuna işaret etmektedir. Aynı ekipte yer alan çalışanların oluşturacakları sinerji toplam faydanın artmasını sağlayacak, işletme performansını ise olumlu yönde etkileyecektir. İşletmenin işgücü tercihinde isabetli olduğunu da yansıtan bu durum insan kaynakları biriminin başarısı olarak da değerlendirilebilir. Katılımcıların, örgütsel bağlılıklarını değerlendirmeye yönelik soruya ise %45,2 oran ile olumlu görüş bildirdiği görülmüştür. Mevcut işyerine karşı bağlılıklarının güçlü olduğunu ifade edenlerin oranı ise yüksek çıkmamıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, işletmenin genç ve eğitim düzeyi yüksek bir işgücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Serbest piyasa şartlarında eğitim düzeyi yüksek genç işgücünün örgütsel bağlılığını etkileyen önemli faktörlerden birinin gelir düzeyi olduğu dikkate alındığında, işletmenin ücret politikasında özellikle bu grupta yer alan işgücüne yönelik iyileştirici düzenlemeler yapmasının çalışan algısını olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Katılımcıların işgücü farklılıklarına yaklaşımları değerlendirildiğinde, farklılıkları işletmenin başarısı için birer sinerji kaynağı olarak düşündükleri görülmüştür. Araştırmaya katılan çalışanların %80,5’i işletme çalışanlarının farklılıklarını bir değer olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların işletme çalışanlarının farklılıklarını bir değer olarak görmesinde, bireysel farklılıkların yenilikçi ve yaratıcı gücünün işletmelere maddi bir kazanç sağlayacağının düşünülmesi etkili

olabileceği gibi, kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında engelli ya da hükümlü bireylere çalışma fırsatı sunulmasının işletmelere itibar kazandıracağı düşüncesinin de etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanlardan ayrıştırıcı tutum ve davranışlara ya da bir önyargıya maruz kalıp kalmadıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların %37,7'si bireysel kimliklerinin kendilerine yönelik davranışlar üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Kişisel özelliklerin ve işletme içi pozisyonların çalışanlararası davranışları etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda, insan kaynaklarının işgücü profillerini gözden geçirmesi önemlidir. Özellikle farklı kültürlerden gelen ve işletme içindeki pozisyonlarında ast-üst ilişkisi olan çalışanlara yönelik farklılıkların yönetimi eğitimleri ve atölye çalışmaları düzenlenmesinin olumlu katkısı olacağı düşünülmektedir.

Çalışanların iletişim algılarına yönelik sorularda işgücü farklılıklarının örgütsel iletişimi nasıl etkilediğini değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların %50'si bireysel farklılıkların iş süreçlerini olumsuz etkilemediğini, %55,4'ü görüş farklılıklarının iletişim kurmaya engel olmadığını, %72,3'ü ise farklı özelliklerde çalışanlarla etkili bir iletişim kurabildiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bireysel farklılıkların etkili bir iletişim kurmaya engel olmayacağına ilişkin genel bir algı bulunmaktadır. Bununla birlikte; ast-üst ilişkilerinin gözden geçirilmesinin, iletişim sorunu yaşayan ast ve üstlere yönelik rotasyon yapılmasının ve çalışanlara yönelik sosyal etkinlikler düzenlenmesinin örgüt içi iletişimi daha da güçlendireceği düşünülmektedir.

Alanyazın incelemesi ve araştırma sonuçları dikkate alındığında alanyazına yönelik bazı öneriler geliştirilebilir. Bu öneriler aşağıda yer aldığı gibidir:

- Araştırma İzmir ilinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmaların farklı bölgeler ve illerde de uygulanması düşünülebilir. Farklı coğrafyalarda çalışanların farklılık algılarını göstermesi bakımından yararlı olacağı düşünülen bu durum, kültürel farklılıkların çalışanların farklılık algılarını nasıl etkilediğini değerlendirme imkanı sunacaktır.
- Araştırma yapılan işletme, çalışan sayısı ve ciro büyüklüğü düşünüldüğünde kurumsal segmentte yer alan bir işletmedir. Daha sonraki çalışmalarda küçük segmentteki işletmelere odaklanılması örneklem gruplarının çeşitlendirilmesini

sağlayarak, özel sektörde yer alan farklı büyüklüklerdeki işletmeler arasında karşılaştırma yapma imkanı tanıyabilecektir.

- Araştırma, özel sektör çalışanlarının farklılık algısını değerlendirmeye yönelik yapılmıştır. Gelecek çalışmaların meslek kuruluşlarında, sivil toplum örgütlerinde ya da kamu kurumlarında çalışanlara yönelik yapılmasının alanyazına olumlu katkı sunacağı düşünülmektedir.
- Araştırmada kullanılan ölçekte; çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, mevcut işyerindeki çalışma süresi ve pozisyon değişkenleri ile farklılık algıları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda, demografik değişkenlere uyruk, cinsel yönelim, engel durumu, eski hükümlü olma gibi özelliklerin de eklenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, E. (2010). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Tüketici Marka Bağlılığına Etkisinin Araştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aqueveque, C. (2005). Signaling Corporate Values. *Emerald Group Publishing Limited*. 5(3): 70-81.

Barutçugil, İ. (2011). *Kültürlerarası Farklılıkların Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Begeç, S. (2004). *Farklılıkların Yönetimi ve Genel Kurmay Başkanlığı Barış İçin Ortaklık Merkezinde Yapılan Bir Araştırma.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bell, M. (2012). *Diversity in Organizations*: Mason, OH: Cengage Learning.

Cambridge İngilizce Sözlüğü. https://dictionary. cambridge.org./tr/, Erişim Tarihi (23.11.2018).

Carr-Ruffino, N. (1998). *Managing Diversity: People Skills for a Multicultural Workplace.* USA: Simon and Schuster Custom Publishing.

Cole, M.B. ve Salimath, S.M. (2013). Diversity Identity Management: An Organizational Perspective. *Journal of Business Ethics.* 116 (1):151-161.

Cox, T. ve Blake, S. (1991). Managing Cultural Diversity: Implications for Organizational Competiveness. *The Academy of Management Executive*. 5(3): 45-51.

Cox, T. (2001). *Creating the Multicultural Organization*. San Francisco: John Wiley and Sons, Inc.

Day, L. E. O. (1995). The Pitfalls of Diversity Training. *Training and Development.* 49(12): 25-29.

D'Netto, B. ve Sohal, A. S. (1999). Human Resource Practices and Workforce Diversity: An Emprical Assessment. *International Journal of Manpower*. 20(8): 530-547.

Eğinli, A. (2009). *Örgütsel Bağlılığın Geliştirilmesinde Farklılık Yönetimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eren, E. (1997). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası.* İstanbul: Der Yayınları.

Gordon, A. (1995). The Work of Corporate Culture: Diversity Management. *Social Tex 44*. 13(3): 3-30.

Gotsis, G. ve Kortezi, Z. (2015). *Critical Studies in Diversity Management Literature*. London: Springer.

Gröschl, S. ve Doherty, L. (1999). Diversity Management in Practice. *International Journal of Contemporary Hospitality Management.* 11(6): 262-268.

Günaydın, H. (2002). *Japon Tarzı Yönetim Ve Kalite Çemberleri*. İstanbul: Turan Kitapevi.

Kazan H. ve Uygun, M. (2002). KOBİ'lerin Üretim Sorunlarının Tespiti, Verimlilik ve Rekabet Güçlerinin Artırılmasında Teknoloji Faktörü: Konya Örnegi. *Verimlilik Dergisi.* 2(2): 79-102.

Hubbard, E. E. (2004). *The Manager's Pocket Guide to Diversity Management.* Amherst, Massachusetts: HRD Press, Inc.

Johnson, S. (1992). Institute of Education Sciences. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ ED356375.pdf, (12.03.2019).

Kamaşak, R. ve Yücelen, M. (2007). Farklılıkların Etkin Yönetimi: Çalışanların Farklılık Algısı ve Ampirik Bir Araştırma. *İşgücündeki Farklılıkların Yönetimi* (ss.31-57). Ed. Beliz Dereli. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Kartal, B. ve Ay, C. (2004). Globalizasyonun Çok Uluslu İşletmelerin Pazarlama ve Yönetimine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi.* 11(2): 11-27.

Kreitner, R. ve Kinicki, A.(2004). *Organizational Behavior*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Loden, M. ve Rosener, J. (1991). *Workforce America! Managing Employee Diversity as a Vital Resource*. New York: Mc Graw Hill.

Luthans, F. (2002). *Organizational Behavior*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Memduhoğlu, H.B. (2007). *Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Türkiye'de Kamu Liselerinde Farklılıkların Yönetimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Montes, T. ve Shaw, G. (2003). The Future of Workplace Diveristy in the New Millennium. *Individual Diversity and Psychology in Organizations* (ss. 388-402). Ed. Marilyn J.Davidson ve Sandra L.Fielden. USA: John Wiley&Sons Ltd.

Mutlu, E. C. (1999). *Uluslararası İşletmecilik*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Özdamar, K. (2004), *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi* (5. Baskı), Kaan Kitabevi, Eskişehir.

Özdemir, A. (2008). *Yönetim Bilimimde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Roberson, Q.M. ve Park, H.J. (2007). Examining the Link Between Diversity and Firm Performance-The Effects of Diversity Reputation and Leader Racial Diversity. *Group&Organization Management.* 32 (5): 548-568.

Sabuncuoğlu, Z. (2009). *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış.* İstanbul: Marmara Kitapevi.

Seymen, O. (2005). Küresellesme ve Çok Uluslu İşletmecilik Çerçevesinde Kariyerin Değişen Yüzü ve Getirdiği Sorunlar (183-209). Ed. Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Shackelford, W. G. (2003). The Changing Definition of Workplace Diversity. *Black Collegian.* 33(2): 53-58.

Sürgevil, O. (2010). *Çalışma Yaşamında Farklılıkların Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Toptop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2007). *Yönetim Bilimi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tozkoparan, G. (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminde Farklılıkların Yönetimi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 6(2): 156-182.

Tozkoparan, G. ve Vatansever, Ç. (2011). Farklılıkların Yönetimi: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Farklılık Algısı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi.* 11(21): 89-109.

Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 23.11.2018.

TÜSİAD. (2002). *Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi*. Ankara: Lebib Yalkın Yayımları ve Basım İşleri A.Ş.

Unites States Government Accountability Office. (2005). *Diversity Management: Expert-Identified Leading Practices and Agency Examples. Report to the Ranking Minority Member, Committee on Homeland Security and Govermental Affairs.* US Senate: GAO-05-90. https://www.gao.gov/products/GAO-05-90, (14.03.2019).

Ünalp, T. A. (2007). *Küresel İşletmeler ve Küresel İşletmelerde Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Farklılıkların Önemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İLK HALKA ARZIN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARINA ETKİSİ

BÖLÜM 4

Ahmet KURTARAN[1]

Ayten TURAN KURTARAN[2]

[1] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.

[2] Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü.

1. GİRİŞ

İlk halka arzın firmaların faaliyet performansına etkisi çeşitli piyasalarda araştırmalara konu olmuştur. İlk halka arz şirketlerin kaynak sağlaması açısından büyük bir öneme sahiptir. Şirketler açısından halka arz ve borsada işlem görme ucuz finansman sağlama, şeffaflık, kredibilite, güvenilirlik, kurumsallaşma, ulusal ve uluslararası piyasalarda tanınma gibi pek çok avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte gizliliğin kaybı, karın paylaşımı ve yasal takip gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu var olan avantajlara rağmen ülkemizde halka arz sayıları ve borsada işlem gören şirket sayısı dünya borsaları içinde henüz istenen düzeyde değildir. Borsa İstanbul'un dünya borsaları toplam piyasa değeri içindeki payı henüz %1 seviyesine dahi ulaşamamış ve dünya borsaları arasında 36. sırada yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da ilk halka arzların şirketlerin finansal performansları üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışmada 2002-2010 yılları arasında ilk halka arzı gerçekleştirilen 41 firma incelenmiştir. 2002-2010 yılları arasındaki ilk halka arzların dikkate alınmasının sebebi, arzdan önceki performans ölçüsünde arzdan 1 yıl öncesinin ve arzdan sonraki performans ölçüsünde ise arzdan sonraki 3 yılın verilerinin gerekli olmasıdır. Performansın ölçülmesinde aktif karlılık, aktif devir hızı, öz sermaye karlılığı, faaliyet kar marjı ve net kar marjı oranları kullanılmıştır. Analizde halka arz öncesi yıl ile halka arz yılı ve sonrası üç yılın faaliyet performanslarının anlamlılık düzeyi Wilcoxon işaretli sıralar testi ile ölçülmüştür. Ayrıca çalışmada istatistiksel göstergeler ile şirketlerin halka arz öncesi yılı, arz yılı ve arzdan sonraki üç yılın medyan değerleri tespit edilip aralarındaki bağlantılar incelenmiş ve diğer bir yöntemde de çalışma kapsamında ele alınan firmaların belirtilen dönemlerde oluşan performans oranlarının ortalamaları tespit edilerek değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1. 2002-2010 Yılları Arasında İHA'ı Gerçekleşen Şirket Sayısı İHA Tutarı (TL)

Yıllar	İHA Sayısı	İHA Tutarı (Nominal)	Performansı Hesaplanan Şirket Sayısı	İHA Tutarı (Nominal)
2002	4	76.618.450	3	51.260.950
2003	2	3.150.000	2	3.150.000
2004	12	158.531.251	8	71.754.471
2005	9	364.818.635	3	26.160.635
2006	15	282.028.041	8	197.565.045
2007	9	637.220.420	2	146.949.300
2008	2	529.949.996	1	525.000.000
2009	1	3.200.000	1	3.200.000
2010	22	1.067.426.921	13	196.973.979
Toplam	**76**	**3.122.943.714**	**41**	**1.222.014.380**

Kaynak: BİST

2002-2010 yılları arasında BİST'te halka arzı gerçekleştirilen şirket sayısı 76' dır. Yıllar itibariyle halka arzı gerçekleştirilen şirket sayısı ve halka arz büyüklükleri nominal tutarları itibariyle Tablo 1'de yer almaktadır. Tabloda ayrıca çalışma kapsamında ele alınan 41 şirketin de yıllara göre halka arz büyüklükleri verilmektedir. Halka arz verileri yıllar itibariyle incelendiğinde söz konusu dönem içinde İHA sayısının en yüksek olduğu yıl 2010 yılıdır. 2009 yılında sadece 1 halka arz gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise halka arz kampanyalarının da etkisiyle büyük bir artış sağlanarak 22 halka arz gerçekleşmiştir.

2002-2010 yılları arasında BİST' de gerçekleşen toplam İHA tutarı 3.122.943.714 TL'dir. İHA büyüklükleri nominal tutarlar itibariyle incelendiğinde 2010 yılı ilk sırada gelmektedir. 2010 yılında 1.067.426.921 TL İHA tutarı 9 yıllık dönemin ortalamasından (346.993.746 TL) oldukça yüksektir. 2010 yılını sırasıyla 2007 ve 2008 yılları takip etmektedir. Bu yıllarda İHA büyüklükleri sırasıyla 637.220.420 TL ve 529.949.996 TL olarak gerçekleşmiştir. 2003 ve 2009 yılları ise son sıralarda yer almaktadır. Bu yılların tutarları ise sırasıyla 3.150.000 TL ve 3.200.000 TL'dir. Halka açılan şirket sayısında 2. sırada

olan 2006 yılı nominal tutarlar dikkate alındığında ise 5. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışma Kapsamındaki Şirketlerin Sektörlere Göre İHA Verileri

Sektör	Performansı Hesaplanan Şirket Sayısı	%	İHA Tutarı (Nominal TL)	%
Mali Kuruluşlar	4	9,76	212.449.300	17,39
İmalat Sanayi	13	31,71	151.716.987	12,42
Toptan ve Per.	7	17,08	166.543.135	13,63
Teknoloji Sektörü	6	14,64	26.147.500	2,14
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğ. Sos. Hiz.	5	12,20	58.894.958	4,82
Ulaştırma, Haber. ve Depolama	4	9,76	553.450.000	45,29
Diğer	2	4,88	47.600.000	3,90
Toplam	**41**	**100,00**	**1.222.014.380**	**100,00**

Kaynak: BİST

Tablo 2 incelendiğinde çalışma kapsamında yer alan sektörlere göre yapılacak değerlendirmede İHA sonucu gerçekleştirilen hisse senedi satışından sağlanan en yüksek tutarın 553.450 Milyon TL ile ulaştırma, haberleşme ve depolama sektöründe olduğu görülmektedir. Bu tutar çalışma kapsamındaki şirketlerin büyüklüğünün %45,29'una eşittir. Bu sektörde performansı hesaplanan şirket sayısı 4 olmasına rağmen nominal tutar bakımından ilk sırada yer almaktadır. Bunda en büyük pay 525.000 Milyon TL'lik nominal tutar ile Türk Telekomünikasyon A.Ş.' ye aittir. Ulaştırma, haberleşme ve depolama sektörünü 212.449 Milyon TL İHA ile mali kuruluşlar takip ederken toptan ve perakende sektöründe ise İHA tutarı 166.543 Milyon TL olmuştur. Genel toplam içinde eğitim, sağlık, spor ve diğer sosyal hizmetler sektörünün payı %4,82 olurken teknoloji sektörünün payı %2,14 olarak gerçekleşmiştir.

2. Literatür İncelemesi

İHA'ların şirketlerin performansı üzerindeki etkisinin incelenmesine yönelik literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Bu bölümünde öncelikle konuya ilişkin yurt içinde yapılan başlıca çalışmalar üzerinde bilgiler verilecek daha sonrasında ise yurtdışında yapılan çalışmalar üzerinde

durulacaktır. Bu çalışmaların büyük bir bölümünde halka arzın (halka arz öncesi, halka arz süreci ve halka arz sonrası) şirketlerin performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Teker ve Ekit (2003) tarafından yapılan çalışmada, 2000 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası(İMKB)'nda ilk halka arzı yapılan hisse senetlerinin performansları incelenmiştir. Bu analizde literatürde yaygın olarak kullanılan olay çalışması yöntemi uygulanarak halka ilk arzı yapılan 34 şirketin 30 günlük arz sonrası performansı ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre, halka arzın ilk iki gününde yatırımcıların normalüstü getiri elde etmelerinin mümkün olduğu görülmüştür.

Özboyacı (2010) tarafından yapılan çalışmada İMKB'de 1990 ve 2008 yılları arasında halka ilk defa arz edilen hisse senetlerinin ve özelliklede Halkbank'ın ilk günkü fiyat performansları ve halka arz ile birlikte elde edilen getirinin ve buna bağlı olarak devam eden günlerdeki hareketlerin uyumluluğu incelenmiştir. Yapılan bu incelemelerin sonuçlarında hisse senetlerinin performansında genel olarak pozitif yönlü bir başlangıç ve pozitif devamlılık olduğu ortaya konmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda araştırma yapılan şirketlerin hemen hemen tamamında İHA'dan sonra önemli kayıplar yaşanmadığı, özellikle kriz ortamlarında piyasanın tamamında yaşanan düşüşlerden sonra bile hızlı toparlandıkları görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise gerçekleşen halka arzların büyük bir kısmının, ilk günler itibariyle yüksek getiriler sağlasa da ilerleyen dönemler itibariyle normalleşmeye başladığı görülmüştür.

Saraç (2007) yaptığı çalışmada şirketlerin halka açıldıktan sonra faaliyet performansındaki ve belirli finansal göstergelerindeki değişimi görgül olarak analiz etmiştir. Analizler Türkiye'de 1990 ve 1998 yılları arasında halka arz edilen 81 imalat şirketini kapsamaktadır. Örnek kütledeki her bir şirketin halka arzdan üç yıl öncesi, arz yılı ve arzdan sonraki dört yılı olmak üzere sekiz yılına ait veriler incelenmiştir. Analiz sonucunda, İHA sonrası faaliyet karlılığında, varlıkların devir hızında, sabit sermaye yatırımlarının varlıklara oranında ve borçlanma maliyetinde önemli ölçüde düşüş olduğu, borç oranında bir artış olduğunu kanıtlamaktadır. Borçlanmayla ilgili beklentiler doğrulanmakta ve şirketin algılanan değerindeki artış, borçlanma önündeki zorlukların kalkması, bankalar karşısında artan pazarlık gücü ve düşen borçlanma maliyetleri nedeniyle finansal kaldıraç yükselme eğilimi göstermiştir. Çalışmanın sonucunda halka arz sonrası faaliyet performansında önemli

ölçüde düşüşlerin meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Halka arzdan önceki yıldan itibaren arzdan sonraki dört yıla kadar altı yıllık bir süre içinde şirketlerin çeşitli ölçümlere dayalı performanslarında önemli ölçüde düşüşler meydana gelmiştir. Satış ve sermaye harcamalarındaki artışa rağmen arz öncesi performans seviyesi devamlılık göstermemiştir. Hatta varlık devir hızında da önemli ölçüde azalmalar olmuştur.

Mhagama (2014) çalışmasında 2003-2011 yılları arasında Borsa İstanbul(BIST)'da İHA'sı gerçekleştirilen 38 şirketin finansal performansı ile İHA'sı arasındaki ilişki incelenmiştir. Belirtilen dönemde toplan 95 İHA olmasına rağmen faaliyet ve bilanço yapılarının farklı olmasından dolayı bankalar, sigorta şirketleri ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada medyan değişim analizi ve panel veri analizi olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmıştır. Çalışma sonunda şirketin finansal performansının İHA öncesi yıla göre İHA yılında ve İHA sonraki yılda düştüğü sonucuna varılmıştır. Panel veri sonuçlarına göre İHA yılında satışların karlılığı oranındaki düşüş %3,8 iken İHA sonrası bu oran %6,8 olmuştur. Diğer bir ölçü olan aktiflerin karlılığı oranındaki düşüş İHA yılında %2,90 iken halka arz sonrasında bu oran %4,75 olmuştur. Üçüncü bir model olan özkaynakların karlılığı oranındaki düşüş ise İHA yılında %8,54 iken İHA sonrasında bu oran %13,03 olmuştur.

Küçükyaylı (2013) çalışmasında, BİST'de 1992-2005 yılları arasında halka arz edilen 82 şirket incelenmiştir. Halka arzın finansal performansa etkisi, finansal performans oranları kullanılarak ölçülmüştür. Halka arzdan önceki yıl, arz yılı ve arz sonrası üç yılın finansal performansı ile karşılaştırılmış ve finansal performanstaki değişim Wilcoxon işaretli sıralar testi ile ölçülmüştür. Endüstri düzeltmesinden sonra finansal performansındaki değişim ile şirketlerin kendi endüstrilerindeki diğer şirketlerin performanslarındaki değişimi karılaştırırken Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Çalışmada ayrıca, ekonomik rantabilite oranının, arz sonrası üçüncü yılda arz öncesi yıla göre gerçekleşen değişiminde; aktif büyüklüğün, halka arz oranı, borç ve satış artış oranının ve hasılat, yaş değişkenlerinin etkili olup olmadığını ölçmek için Çoklu Doğrusal Regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, özellikle karlılık oranları ve faaliyet oranlarında arz öncesi yıla göre, arz yılı ve sonrası üç yılda önemli derecede azalma olduğu görülmüştür. Regresyon sonuçlarına göre, ekonomik rantabilite oranındaki değişime, borç oranı ve satış artış oranının pozitif yönde anlamlı bir etkisi varken, toplam hasılat,

aktif büyüklük, halka arz oranı ve yaş değişkenlerinin anlamlı bir etkisi görülmemiştir.

Kıymaz (1999) çalışmasında Türkiye'deki halka İHA'larda ilk ve piyasa sonrası getirisini incelemiştir. Örnek kütleyi İstanbul Borsasında(BIST) 1990-1996 yılları arasında halka arz edilen 163 ticari şirket oluşturmaktadır. Sonuçlar Türk halka arzlarda ilk işlem günü düşük fiyatlandırma oranının ortalama %13,1 olduğunu göstermiştir. Endüstri şirketlerinde düşük fiyatlandırma oranı %11,7, finansal şirketlerde %15 diğer şirketlerde ise %17,6 olarak tespit edilmiştir. Alt sektörler açısından en yüksek getiri Turizm-

Taşımacılık grubunda iken en düşük getiri ise Makine-Ekipman grubunda elde edilmiştir. Bankacılık grubu hariç tüm alt sektörler istatistiksel olarak başlangıçta anlamlı düşük fiyatlandırmayı denemiştir. İlk halka arz performansını etkileyen faktörler incelendiğinde kullanıcıların büyüklüğü, halka arz tarihi ve ilk işlem hacmi arasında yükselen borsa durumu, kurumsal sahiplik ve öz kullanıcı tekliflerinin düşük fiyatlandırmanın önemli belirleyicileri oldukları görülmüştür. Bu ampirik çalışmada İstanbul Borsasında halka arzlar incelenerek halka arz üzerindeki kanıtlara ek olarak İstanbul borsasının gelişmekte olan ve hızlı büyüyen piyasalardan biri olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. İlk pazar düzeltilmiş anormal getiri ortalaması tüm şirketler için % 13,1'dir. Sanayi sektöründe anormal getiri %11,7 iken finansal sektör getirisi %15 ve diğer getirilerde %17.4 seviyesindedir. İlk hafta sonunda kümülatif anormal getiri oranının %8,8 olduğu ve ilk işlem gününe oranla bir düşüşün söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde ilk hafta sonunda endüstri sektöründe kümülatif anormal getiri %7,3, finans sektöründe %5,7 ve diğer sektörlerde de %30,3 olduğu tespit edilmiştir. Daha uzun dönem getiriler incelendiğinde de benzer şekilde bir düşüşün söz konusu olduğu görülmektedir.

1992-2000 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST)'de İHA'sı gerçekleşen 205 şirkete ilişkin 2008 yılında Kurtaran ve Er tarafından yapılan çalışmada şirketlerin halka arz sonrası finansal performanslarında seçilen performans ölçülerine göre genel anlamda düşüşler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kurtaran ve Er'in çalışmalarında seçmiş oldukları performans ölçüleri aktiflerin karlılık oranı, aktiflerin faaliyet karlılığı oranı, faaliyet kar marjı, özsermaye devir hızı oranı, işletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranı ve satışların

büyüme oranıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, halka arz yılı ve halka arz sonrası birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda aktif karlılık oranının medyan değişimleri sırasıyla %-0,086, %-0,180, %-0,279 ve %-0,327 olarak hesaplanmıştır. Aktiflerin faaliyet karlılığı oranının medyan değişimleri sırasıyla %-0,150, %-0,273, %-0,504 ve %-0,516 olarak gerçekleşmiştir. Faaliyet kar marjının medyan değişimleri ise sırasıyla %-0,087, %- 0,275, %-0,371 ve %-0,355 olarak hesaplanmıştır. Özsermaye devir hızı oranının medyan değişimleri ise sırasıyla %-0,229, %-0,219, %-0,199 ve %-0,226 olarak tespit edilmiştir.

Aktiflerin devir hızı oranının değişimleri sırasıyla %-0,229, %-0,219, %-0,199 ve %-0,226 olarak hesaplanmıştır. İşletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranının medyan değişimleri ise sırasıyla %-0,063, %-0,137, %-0,127 ve %-0,179 olarak hesaplanmıştır. Son olarak satışlardaki büyüme oranının medyan değişimleri sırasıyla %0,126, %0,909, %2,277 ve %4,556 olarak bulunmuştur.

Alanazi ve diğerleri (2011) yaptıkları çalışmalarında 2003 ve 2009 yılları arasında Suudi Arabistan Borsasında (Tadawul) halka arz olan 16 şirketin halka arz öncesi ve halka arz sonrası performanslarını Aktif Karlılık ve Satış Karlılığını dikkate alarak incelemişlerdir. Bu çalışmanın temel amacı Suudi borsasında halka arzların arzdan önceki ve sonraki finansal performanslarını ölçmektir. Çalışma ayrıca halka arz öncesi ve sonrası finansal performanstaki değişim ile ilgili faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Eşleştirilmiş çiftler metodolojisi regresyon analizi ile kombine edilmiştir. Suudi halka arzlarda performanslar karşılaştırıldığında aktif karlılık ve satış karlılığı açısından önemli düşüşlerin olduğu görülmektedir. Halka arzdan sonraki ortalama aktif karlılık oranı halka arzdan önceki üç yıllık dönemin ortalamasından %30 daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca satış karlılığı ortalamasında da yaklaşık %12'lik bir düşüş olduğu gözlenmiştir. Performanstaki kötüye gidişin önemli ölçüde halka arz ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Performanstaki düşüşün nedenleri incelendiğinde ne fırsat eksikliği ne de ajans maliyetlerinin olmadığı ortaya çıkıyor. Suudi şirketlerin halka arz sonrasında satış ve yatırım harcamalarını makul tuttuğu görülmektedir.

Coakley ve diğerleri (2007) çalışmalarında 1985-2003 dönemi boyunca Londra Borsasında girişim destekli olan 316, girişim destekli

olmayan 274 İngiliz halka arzının faaliyet performansını analiz edilmiştir. Benzer, geçerliliğini kaybetmemiş Amerikan ve İngiliz çalışmaları için arz öncesi ve arz sonrası duruma göre beş yıllık dönemde faaliyet performansında önemli bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yakın analizler bu genel bulguların sağlam olmadığını ortaya koymaktadır. Daha ziyade 1985-1997 ve 2001-2003 yıllarında piyasaya sunulan halka arzların performansında bir düşüş olmaz iken piyasada dalgalanmaların olduğu 1998-2000 yıllarındaki dönemlerde dramatik bir performans düşüşünün olduğu anlaşılmıştır. Bulgular girişim destekli olan ve olmayan tüm halka arzlarda önemli faaliyet performansı düşüşlerinin piyasa dalgalanmalarını olduğu 1998-200 döneminde ortaya çıktığını göstermektedir. Tipik regresyon örneği sonuçları geçmiş kazançlar üzerinde artışın anlamlı ve pozitif olarak %1 düzeyinde olduğunu göstermiştir.

Tapa ve Mazlan (2013) çalışmalarında Malezya'daki halka arzların faaliyet performansını araştırmışlardır. Çalışmada 1989-2008 yılları arasında halka arz edilen şirketler örnek kütle olarak kullanılmıştır. Şirketlerin arzdan önceki üç yıl ve arzdan sonraki üç yılı dikkate alınmıştır. Ayrıca faaliyet performansı ile uzun dönem piyasa performansı arasındaki ilişkide incelenmiştir. Faaliyet performansı araştırılırken şirketlerin Faiz Vergi Öncesi Kar, Aktif Karlılık, Satış Karlılığı ve Net Satış verileri dikkate alınmıştır. Tüm bulgular şirketlerin borsaya katıldıktan sonraki faaliyet performanslarında düşüşler olduğunu göstermektedir. Ayrıca tüm faaliyet performansı değişkenlerinde (FVÖK, AK, SK, NK) düşük fiyatlandırmanın arz sonrası faaliyet performansı üzerindeki etkisinin önemsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar yatırımcıların yatırım kararı alırken şirketlerin muhasebe tarafından incelenen esas değerlerini dikkate aldığını göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar faaliyet performansının birinci yıldan önce zayıflamaya başladığını ve üçüncü yıla kadarda performanstaki düşüşlerin devam ettiğini göstermektedir.

1976-1998 yılları arasında Amerika'da ilk halka arzı gerçekleştirilen 682 şirket üzerine Jain ve Kini (1994) tarafından yapılan çalışmada; halka arz sonrasında şirketlerin faaliyet ve finansal performanslarında önemli derecede düşüşler ve artışlar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada şirketlerin performans göstergesi olarak beş farklı ölçü kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla aktif karlılık oranı, işletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranı, satışların büyüme oranı, Aktif

devir hızı oranı ve sermaye harcamasının büyüme oranlarıdır. Çalışma sonuçlarına göre, halka arz yılı ve halka arz sonrası birinci, ikinci ve üçüncü yıllara kadar olan dönemde aktiflerin faaliyet karlılığındaki medyan değişimler sırasıyla %-3,58, %-7,60, %-10,53 ve %-9,09 olarak tespit edilmiştir. Şirket faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranındaki medyan değişimler ise aynı dönemlerde sırasıyla %-3,92, %-7,92, %-7,40 ve %-6,44 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü bir performans ölçüsü olan satışların büyüme oranındaki medyan değişimler ise sırasıyla %37,22, %69,92, %108,09 ve %143,15 olarak bulunmuştur. Dördüncü bir performans ölçüsü olan aktif devir hızı oranındaki medyan değişimler ise sırasıyla %-20,25, %-22,33, %-26,58 ve %-23,44 olarak bulunmuştur. Söz konusu çalışmada ayrıca şirketlerin yönetici-sahiplik düzeyi ile ilk halka arzda gerçekleşen düşük fiyatlandırmanın şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini de incelemek amacıyla yatay kesit regresyon analizi de yapılmıştır. Yatay kesit regresyon analizinde bağımlı değişken olarak aktiflerin faaliyet karlılığı ve işletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranı kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, aktiflerin faaliyet karlılığı ve işletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranı üzerinde şirketlerin yönetici-sahiplik düzeyinin etkili olduğu görülmüştür. Çalışmanın diğer bağımsız değişkeni olan düşük fiyatlandırmanın ise bağımlı değişkenler üzerinde bir etkisi tespit edilememiştir.

Mikkelson ve diğerleri (1997), çalışmalarında inceledikleri ABD "deki 1980-1983 döneminde 283 İHA'nın arz sonrası başarısında düşüş olduğunu bildirmişlerdir. Bununla birlikte, birinci yıldan sonraki başarıdaki devam eden düşüşler görece daha düşüktür. Jain ve Kini (1994)"in aksine, halka arzdan kaynaklanan öz sermaye mülkiyetindeki değişmenin, faaliyet başarısını değiştirmediğini bulmuşlardır. Elde tutulan öz sermayenin büyüklüğü, yöneticilerin diğer hissedarların teşviklerine yeterince karşı koyabilmeleri için önemli olduğunu önermişlerdir. Bunun yerine, değişim şirketlerin büyüklüğü ve yaşıyla ve ikincil satışların varlığıyla açıklanmaktadır. Genç ve küçük şirketler, yüksek başlangıç faaliyet masrafı ya da zamanla azalan agresif fiyatlama stratejisiyle açıklanan düşük başlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte daha büyük ve köklü şirketlerin performanslarında büyük düşüş yaşadıklarını bulmuşlardır.

Cai ve Wei (1997) 1971-1992 yılları arasında Tokyo Borsası'nda ilk halka arzı gerçekleşen 180 şirket üzerine yaptıkları çalışmada; halka

arzdan beş yıl sonrasına kadar dönemi kapsayan sürede şirketlerin finansal performanslarında düşüşler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aktiflerin dönem karlılığı, aktiflerin faaliyet karlılığı, işletme faaliyetlerinden yaratılan nakit akışının aktiflere oranı ve faaliyet karının büyüme oranı bu çalışmada finansal performans ölçüsü olarak kullanılmıştır. Toplam aktiflerde de sıradan gelirlere oranlara sırasıyla %3 ve %1,6 oranında önemli düşüşler olmuştur. Arzdan sonraki beş yılda her bir şirket için eşit miktarda yatırım stratejisi %10 olmasına karşın bu oran halka arz olmamış benzer piyasa kapitalizasyonlarında %15 olarak tespit edilmiştir. Aynı çalışmada Japonya'da ilk halka arzı gerçekleştirilen şirketlerin finansal performansları üzerinde nelerin etkili olduğunu incelemek amacıyla yatay kesit regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizde bağımlı değişken olarak aktiflerin karlılığı oranı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler ise aktif büyüme oranı, halka açılma oranı ve yönetici-sahiplik düzeyidir. Çalışma sonuçlarına göre, aktiflerin büyüme oranı dışındaki diğer bağımsız değişkenlerin aktif karlılığı üzerinde istatistikî olarak bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alanazi ve Liu (2013) çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyinde'ki (GCC) altı ülkede 2003-2010 yılları arasında halka arz olan 52 şirketin finansal ve faaliyet performansını incelemişlerdir. Araştırmada değerlendirme ölçüsü olarak aktif karlılık ve satış karlılığı kullanılmıştır. Sonuçlar halka arzdan sonra karlılık ölçülerinde biz azalma olduğunu ortaya koymuştur. Arz sonrasında aktif karlılık ve satış karlılığında sırasıyla %47 ve %25 oranında bir azalmanın olduğu tespit edilmiştir. Performans azalması ajans maliyetlerinin artmasından dolayı halka arz tasarrufuna geçen şirketler ile bağlantılıdır. Halka arz sonrası dönem ile halka arz öncesi dönem karşılaştırıldığında şirketin anapara maliyetinde ve satışlarındaki büyüme arz öncesi dönemde daha güçlü olduğundan fırsat teorisinin eksikliğini kanıtlayan bulgulara da ulaşılmıştır. Buna rağmen potansiyel yatırımcılara arzı cazibeli hale getirmek için broşürlerde halka arz figürlerini artıran olasılığı göz ardı edemeyiz. Sonuçta bir halka arzın faaliyet performansındaki azalma için yapılan açıklama, birçok faktörün karmaşık fonksiyonudur. Tek bir teori veya hipotez bu azalmayı açıklayamaz.

1990-2000 yılları arasında Malezya Borsası'nda İHA'sı gerçekleşen 180 şirket üzerine 2008 yılında Ahmad tarafından yapılan çalışmada; halka arzdan üç yıl sonrasına kadar dönemi kapsayan sürede şirketlerin

finansal performanslarında düşüşler olduğuna ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada, aktiflerin karlılığı ve satışların karlılığı oranı finansal performans ölçüsü olarak kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre ilk halka arzdan bir yıl öncesinde, halka arz sürecinde ve halka arz sonrası birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda aktiflerin karlılığındaki medyan değerleri sırasıyla %14,28, %12,91, %8,22, %6,89 ve %4,89 olarak hesaplanmıştır. İkinci finansal performans ölçüsü olan satışların karlılığı oranının medyan değeri ise sırasıyla %13,93, %14,25,%9,75, %8,97 ve %5,94 olarak gerçekleşmiştir.

3. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada şirketlerin ilk halka arz öncesi ve sonrası finansal performanslarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Halka arz edilen şirketlerin finansal performans değişimleri belirlenirken halka arzdan bir önceki yılı, halka arz yılı ve halka arzdan sonraki üç yıllık dönem ele alınmıştır. Performanstaki değişimler finansal oranlar kullanılarak ölçülmüştür. Şirketlerin arz sonrası yılları ve arz öncesi yıl ile karşılaştırılarak istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olup olmadığı ve değişimin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Şirketlerin performansları incelenirken aktif karlılık, aktif devir hızı, özsermaye karlılık, faaliyet kar marjı ve net kar Marjı oranlarından yararlanılmıştır.

Çalışma 2001-2013 dönemini kapsamakla birlikte veri olarak BİST' de 2002-2010 yılları arasında ilk halka arzı gerçekleşen 41 şirketin halka arz öncesi ve halka arz sonrası performansları karşılaştırılmış ve böylece halka arzın şirketlerin finansal performansları üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

4. Araştırmanın Veri Seti ve Kısıtları

Araştırma kapsamında, Türkiye'de 2002-2010 yılları arasında ilk halka arzı gerçekleştirilen şirketler incelenmiştir. 2002-2010 yılları arasındaki ilk halka arzların dikkate alınmasının sebebi, arzdan önceki performansın ölçümünde arzdan bir yıl öncesinin ve arzdan sonraki performansın ölçümünde ise arzdan sonraki üç yılın verilerinin gerekli olmasıdır. Sigorta, yatırım şirketleri, menkul kıymet yatırım ortaklıkları ve bankalar bilanço yapılarındaki farklılıklar dolayısıyla analiz kapsamına alınmamıştır. Araştırmada ayrıca finansal tabloları eksik olan şirketler analiz dışında tutulmuştur. Açıklanan kısıtlar sonucu araştırmaya dahil edilen şirket sayısı 41 olarak alınmıştır.

Halka arzı gerçekleştirilen şirketler BİST' in web sayfasında yer alan halka arz verilerinden elde edilmiştir. Hisse senetlerini halka arz eden şirketin halka arzdan önceki yılı, arz yılı ve arzdan sonraki üç yılı kapsayan bilançoları dikkate alınmıştır. Faaliyet performansını ölçmek için faaliyet kar marjı, net kar marjı, aktif karlılık, aktif devir hızı ve özsermaye karlılık oranları kullanılmıştır.

Wilcoxon işaretli sıralar anlamlılık testindeyıllar itibariyle bulgular arasında bir fark oluşup oluşmadığı istatistiksel olarak incelenmiştir. Her bir oranın arz öncesi yılı ile arz yılı ve sonraki üç yılı ele alınarak karşılaştırma yapılmıştır.

5. Analiz sonuçları

Bu kısımda Wilcoxon testi ile ilgili analiz sonuçları her bir performans ölçütü için ayrı ayrı sunulmuştur.

Aktif Karlılık Oranı İle İlgili Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan şirketlerin halka arz yılı ve sonraki üç yılı halka arzdan önceki yılla karşılaştırılarak aktif karlılık oranı açısından anlamlılık düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Aktif Karlılık Oranı WilcoxonTest Sonuçları

	t ile t-1	t+1 ile t-1	t+2 ile t-1	t+3 ile t-1
Z Değeri	-1,406	-2,767	-3,078	-3,220
Anlamlılık Düzeyi	,160	,006	,002	,001
Pozitif Olanların Sayısı	17	13	11	12
Negatif Olanların Sayısı	24	28	30	29
Toplam	41	41	41	41

t-1 yılı ile t yılı kıyaslandığında; Tablo 3' te bu döneme ait Wilcoxon değerinin - 1,406 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Şirketlerin halka arz öncesi ve arz yılındaki aktif karlılık oranları arasında istatistiksel olarak bir değişim olmamıştır. Buna karşın halka arzdan sonraki 1., 2. ve 3. yılların test değerleri en az %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla arz öncesi ve arzdan sonraki yılların aktif karlılık oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olmuştur.

Faaliyet Kar Marjı İle İlgili Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan şirketlerin halka arz yılı ve sonraki üç yılı halka arzdan önceki yılla karşılaştırılarak faaliyet kar marjı oranı açısından anlamlılık düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Faaliyet Kar Marjı Wilcoxon Test Sonuçları

	t ile t-1	t+1 ile t-1	t+2 ile t-1	t+3 ile t-1
Z Değeri	-,421	-1,756	-2,339	-2,149
Anlamlılık Düzeyi	,674	,079	,019	,032
Pozitif Olanların Sayısı	21	16	15	17
Negatif Olanların Sayısı	20	25	26	24
Toplam	41	41	41	41

t-1 yılı ile t yılı ve t-1 yılı ile t +1 yılı kıyaslandığında; Tablo 4'te bu döneme ait test değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Buna karşın halka arzdan sonraki 2. ve 3. yılların test değerleri en az %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla arz öncesi ve arzdan sonraki 2. ve 3. yılların faaliyet kar marjları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olmuştur.

Net Kar Marjı İle İlgili Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan şirketlerin halka arz yılı ve sonraki üç yılı halka arzdan önceki yılla karşılaştırılarak net kar marjı oranı açısından anlamlılık düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 5. Net Kar Marjı Wilcoxon Test Sonuçları

	t ile t-1	t+1 ile t-1	t+2 ile t-1	t+3 ile t-1
Z Değeri	-,136	-1,196	-1,963	-1,703
Anlamlılık Düzeyi	,892	,232	,059	,089
Pozitif Olanların Sayısı	19	17	16	16
Negatif Olanların Sayısı	22	24	25	25
Toplam	41	41	41	41

Tablo 5'e bakıldığında tüm dönemlere ait test değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu durumda iki veri seti arasında fark bulunmadığını söyleyen H0 hipotezi kabul edilir. Sonuç olarak 2002-2010 yılları arası halka ilk kez arz edilmiş olan ve analize

dahil edilen şirketlerin arz öncesi ve arz sonrasındaki net kar marjı oranları arasında fark bulunmamaktadır.

Özsermaye Karlılığı İle İlgili Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan şirketlerin halka arz yılı ve sonraki üç yılı halka arzdan önceki yılla karşılaştırılarak özsermaye karlılığı oranı açısından anlamlılık düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 6. Özsermaye Karlılığı Wilcoxon Test Sonuçları

	t ile t-1	t+1 ile t-1	t+2 ile t-1	t+3 ile t-1
Z Değeri	-1,704	-3,145	-3,777	-3,985
Anlamlılık Düzeyi	,088	,002	,0001	,00006
Pozitif Olanların Sayısı	11	10	8	6
Negatif Olanların Sayısı	30	31	33	35
Toplam	41	41	41	41

t-1 yılı ile t yılı kıyaslandığında; Tablo 6'da bu döneme ait Wilcoxon değerinin - 1,406 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Şirketlerin halka arz öncesi ve arz yılındaki özsermaye karlılık oranları arasında istatistiksel olarak bir değişim olmamıştır. Buna karşın halka arzdan sonraki 1., 2. ve 3. yılların test değerleri en az %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla arz öncesi ve arzdan sonraki yılların özsermaye karlılık oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim olmuştur.

Aktif Devir Hızı İle İlgili Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan şirketlerin halka arz yılı ve sonraki üç yılı halka arzdan önceki yılla karşılaştırılarak aktif devir hızı oranı açısından anlamlılık düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 7. Aktif Devir Hızı Wilcoxon Test Sonuçları

	t ile t-1	t+1 ile t-1	t+2 ile t-1	t+3 ile t-1
Z Değeri	-3,091	-2,809	-2,533	-2,693
Anlamlılık Düzeyi	,002	,005	,011	,007

Pozitif Olanların Sayısı	10	15	14	14
Negatif Olanların Sayısı	31	26	27	27
Toplam	41	41	41	41

Tablo 7'ye bakıldığında tüm dönemlere ait test değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda iki veri seti arasında fark bulunmadığını söyleyen H0 hipotezi reddedilir. Sonuç olarak 2002-2010 yılları arası halka ilk kez arz edilmiş olan ve analize dahil edilen şirketlerin arz öncesi ve arz sonrasındaki aktif devir hızları arasında fark vardır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Küresel düzeyde rekabetin her geçen gün daha da yoğun hissedildiği günümüzde dünyada yaşanan makroekonomik gelişmeler ve şirketlerin sahip oldukları sınırlı finansman olanakları sermayenin önemli bir kaynağı olarak halka arzı ön plana çıkarmaktadır. Halka arz, sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan halka çağrıda bulunulmasını; halkın bir anonim ortaklığa katılmaya veya kurucu olmaya davet edilmesini; hisse senetlerinin borsalar veya diğer teşkilatlanmış piyasalarda devamlı işlem görmesini ve halka açık anonim ortaklıkların sermaye artırımları dolayısıyla hisse senetlerinin satışını ifade eder. Halka arzın halka açık olmayan bir anonim şirket tarafından ilk defa yapılması durumu için Halka Açılma veya İlk Halka Arz kavramları kullanılmaktadır.

Halka arz işlemlerinin kanunlara belirlenmiş olan kuralları vardır. Halka arz çalışmaları bu kurallar çerçevesinde yürütülür. Yapılacak ilk işlem, halka arz edilecek firmanın kanunlarla belirlenen kriterlere uyup uymadığının belirlenmesi aşamasıdır. Uzun suren incelmelerden sonra, halka arz asmasına geçilerek, ilk önce halka arz yöntemi belirlenir. Daha önceden belirlemiş olan halka arz yöntemlerinden (mevcut hisselerin satısı, sermaye artırımı yolu veya bu iki yöntemin bir arada kullanıldığı karma yöntem) birisi seçilerek, halka arz işlemine artık başlanmış olur. Halka arz yönteminin belirlenmesinden sonra ise, halka arz edilecek hisse senetlerinin hangi yöntemle satışa sunulacağı belirlenir. Bu işlem yine daha önceden belirlenmiş olan bazı satış yöntemleri (talep toplama, talep toplamaksızın satış ve borsada satış) arasından seçilmek suretiyle

gerçekleşir. Bu yöntemlerin içerisinde fiyat teklifi alma yoluyla talep toplama yöntemi en çok rağbet gören yöntem olarak dikkat çekmektedir.

Borsa İstanbul'daki yatırımcıların çoğunluğunu oluşturan yabancı yatırımcılar hisse senedi veya diğer yatırım araçlarını satın almak kaydıyla Türkiye'de yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Bugün için Borsa İstanbul'daki yabancı yatırımcı payı % 62'ler seviyesinde yer almaktadır.

Çalışmada Borsa İstanbul'da 2002-2010 yılları arasında halka ilk kez arz edilmiş 41 firmanın arz öncesi yılı, arz yılı ve sonraki üç yılı finansal performans değişimi ele alınmıştır. Halka arz edilen firmaların performansı aktif karlılık, finansal karlılık, özsermaye karlılığı, faaliyet kar marjı ve net kar marjı oranları ile ölçülmüştür. Halka arz yılı ve sonraki üç yılda arz öncesi yıla göre finansal performansındaki değişimin önemini tespit etmek için Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Böylece her oran için değişimin anlamlılık düzeyi belirlenmiştir. Özellikle karlılık oranlarında arz öncesi yıla göre arz sonrası yıllarda önemli derecede azalmalar görülmüştür.

Analiz sonuçlarına göre çalışma kapsamındaki şirketlerin ilk halka arz öncesi yıla (t-1) göre, ilk halka arz yılında (t) ve sonraki üç yıl (t+1, t+2, t+3)'da faaliyet performansı ve belirli finansal göstergelerdeki değişimler ayrı ayrı incelendiğinde halka arz öncesi yaklaşık %12 düzeyinde gerçekleşen aktif karlılık oranı medyan değerininarzdan sonra %6 düzeylerine gerilediği görülmüştür. Bu göstergedeki en büyük değişim t-1 ile t+1 dönemleri arasında gerçekleşmiştir. Ortalamalar açısında da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Şirketlerin halka arz öncesi aktif karlılık oranı ortalaması % 16 düzeyinden arzdan sonraki dönemlerde yarı yarıya azalarak yaklaşık %8 düzeylerine gerilemiştir. Konuya istatistiksel analiz açısından bakıldığında söz konusu dönemlerdeki bu değişim t-1 ile t dönemleri haricinde en az %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Analiz sonuçları diğer bir performans göstergesi olan özsermaye karlılık oranı açısından değerlendirildiğinde yine benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. İlk halka arz öncesi yaklaşık %16 düzeyinde gerçekleşen özsermaye karlılık oranı medyan değerinin arzdan sonra %8 düzeylerine gerilediği görülmüştür. Bu göstergedeki en büyük değişim aktif karlılık oranında olduğu gibi yine t-1 ile t+1 dönemleri arasında gerçekleşmiştir. Bu göstergedeki tek istisna, arzdan sonraki üçüncü yılda bir önceki yıla göre artış göstermesi ve arzdan sonraki ilk yıl seviyelerine

ulaşmasıdır. Ancak ortalamalar açısından daha olumsuz sonuçlarla karşılaşılmıştır. Şirketlerin halka arz öncesi özsermaye karlılık oranı ortalaması % 23 düzeyinden arzdan sonraki dönemlerde yüksek oranlarda azalarak negatife dönmüştür. Arzdan sonraki üçüncü yıl özsermaye karlılık oranı ortalaması yaklaşık -%13 düzeylerine gerilemiştir. Konuya istatistiksel analiz açısından bakıldığında söz konusu dönemlerdeki bu değişim t-1 ile t dönemleri haricinde en az %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Şirketlerin ilk halka arzdan önceki ve sonraki durumları satış karlılık oranları açısından değerlendirildiğinde; net kar marjı ile faaliyet kar marjı medyan değerleri t-1ile t dönemlerinde birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde yüksek oranlı düşüşler gerçekleşmiş ve t döneminde %6 düzeyinde olan net kar marjı medyan değeri t+3 döneminde %2 düzeylerinde seyretmiştir. Yine aynı şekilde t döneminde %10 düzeyinde olan faaliyet kar marjı medyan değeri t+3 döneminde %4 düzeylerine gerilemiştir. Ortalamalar açısından bakıldığında özellikle t-1 ile t dönemlerinde her iki satış karlılığı oranı birbirine oldukça yakın değerlerde çıkmıştır. Bu durum, ilk halka arzdan sonraki dönemlerde karlılık düzeyi ile birlikte satış düzeylerinde de benzer oranlarda bir azalmanın meydana geldiğine işaret etmektedir. Konuya istatistiksel analiz açısından bakıldığında her iki satış karlılık oranlarındaki değişimler tüm dönemler için en az %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla faaliyet ve net kar marjları açısından şirketlerin performanslarında ilk halka arz öncesi ve sonrası bir fark bulunmamaktadır.

Performans değerlendirmesinde son olarak aktif devir hızındaki değişimle ilgili analiz sonuçlarına bakıldığında; aktif devir hızı medyan değerleri t-1 döneminde yaklaşık 1 düzeyinden her dönem görülen azalmayla birlikte t+3 döneminde 0,7 düzeylerine gerilemiştir. Bu durum kar marjlarında ortaya çıkan sonuçlarla örtüşmektedir. Diğer bir ifadeyle karlılık düzeyleri ile birlikte satış düzeylerinin de düştüğünün tespit edildiği göz önüne alındığında aktif devir hızındaki azalışın daha ziyade satışlardaki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir. Aktif devir hızı ortalamaları da medyan değerlere yakın bir şekilde t-1 döneminde 1,4 düzeyinden t+3 dönemine gelindiğinde 1,1 seviyelerine gerilemiştir. Konuya istatistiksel analiz açısından bakıldığında söz konusu dönemlerdeki bu değişim t-1 ile t+2 dönemi haricinde en az %1 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Wilcoxon analiziyle elde edilen bulgular ile karlılık oranlarının istatistiksel göstergelerinde yer alan sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde her iki analiz yöntemine göre de şirketlerin performansı genel itibariyle ilk halka arzdan etkilenmektedir. İlk halka arz yılında ve ilk halka arzdan sonraki yıllarda şirket performansı ilk halka arz öncesi yıla göre genel itibariyle düşmektedir. Bu sonuç literatürde Jaini ve Kini(1994), Cai ve Wei (1997), Kim ve diğerleri (2004), Kurtaran ve Er (2008) tarafından bu konuda yapılan çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre şirketlerin performanslarının ilk halka arzdan sonraki dönemlerde genel itibariyle düştüğü görülmekle birlikte söz konusu bu performans değişiminin tamamıyla halka arzdan kaynaklanmış olabileceğini söylemek doğru olmaz. Bu durumda ilk akla gelen konuların başında şirketler tarafından yapılması muhtemel vitrin süslemesi gelmektedir. Bilindiği gibi şirketler finansal tablo kalemlerini bilanço dönemlerinde olduğundan daha olumlu göstermek için böyle bir yönteme başvurabilmektedir. Ancak böyle bir ihtimalin gerçek olup olmadığını anlayabilmek için ayrıntılı bir araştırma yapmak gerekecektir.

Bundan sonraki çalışmalarda bu ihtimal göz önünde bulundurularak özellikle 1 yıldan daha kısa dönemlerle analizler yapılabilir. Ayrıca bu çalışmada dikkate alınmayan sermaye yapısı oranları da risk ölçüsü olarak çalışmalara eklenebilir. Böylelikle şirketlerin karlılık oranlarındaki azalma ile birlikte finansal risklerinde ilk halka arzdan sonraki dönemlerde herhangi bir düşüş olup olmadığı tespit edilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

Cai, Jun ve Wei, John (1997), The Investment and Operating Performance of Japanese IPOs, City University of Hong Kong. 5(4), 389-417.

Coakley, Jerry ve diğerleri (2007), Post IPO Operating Performance, Venture Capital and Bubble Years, Journal of Business Finance. 34, (9-10), 1423-1446.

Jain, Brahat ve Kini, Omesh (1994), The Post Issue Operating Performance of IPO Firms, TheJournal of Finance. 49 (5), 1699-1726.

Kıymaz, Halil (1999), The Initial and Aftermarket Performance of IPOs in Emerging Market; Evidence from İstanbul Stock Exchange, University of Houston Clear Lakey.

Kurtaran, Ahmet ve Er, Bünyamin (2008), The Post Issue Operating Performance of IPOs, in an EmergingMarket; Evidence from İstanbul Stock Exchange, Investment Management and Financial Innovations, 5(4), 50-62.

Küçükyaylı, Fatma (2013), Halka Arzın Firmanın Mali Performansı Üzerine Etkisi; Türkiye Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

Liu, Benjamin ve Alanazi, Ahmed (2013), IPO Financial and Operating Performance; Evidence FromThe Six Countries of The GCC, Australia.

Alanazi Ahmed ve diğerleri (2011), The Financial Peformance of Saudi Arabian IOPs, Griffithy University, Australia.

Mhagama, Fenant (2014), İlk Halka Arzın Şirketlerin Finansal Performansı Üzerine Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Mikkelson, Wayne ve diğerleri (1997), Ownership and Operating Performance of Companies That Go Public, Journal of Financial Economics, 44, 281-307.

Özboyacı, Mustafa (2010), Halka Arzın Şirketlerin Performansı Üzerine Etkisi ve İMKB'de BirUygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Saraç, Mehmet (2007), The Effect of Public Ownership on Corporate Performance and Leverage in Emerging Markets; Evidence From Turkish Manufacturing Industry. Yönetim, 18 (56), 53-77.

Tapa, Afuriddin ve Mazlan, Ahmad Rizal (2013), Operating Performance of Malaysian IPO, International Conference on Management, Economic and Finance, Malaysia.

Teker, Suat. ve Ekit, Ömer (2003), 2000 Yılında İMKB'de İlk Halka Arzı Yapılan Hisse Senetlerinin Performansı, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4 (1).

http://www.borsaistanbul.com, Borsa İstanbul (BİST), Halka Arz Verileri, (10.02.2015).

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANALİTİK DÜŞÜNMENİN GELİŞİMİ EKSENİNDE İSTATİSTİĞİN KURUMSALLAŞMASI[1]

BÖLÜM 5

Emrah ÇETİN[2]

[1] Bu makale, 22-24 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi"nde aynı ad ile sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

[2] Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bartın/Türkiye. emrahc@bartin.edu.tr

"Muntazam ihsâiyâtı olmayan milletlerin mâzileri meçhûl, halleri meşkûktur. İhsâiyât bir milletin âyine-i icrâatı ve zübde-i muvaffakiyetinin irtisâmgâhıdır."

Mehmed Cavid Bey[1]

GİRİŞ

İnsanların birlikte yaşamaya başladığı ve merkezi idarelerin oluştuğu ilk devirlerden itibaren istatistiksel kayıtların bireysel ve toplumsal hayatta daima önemli bir yer edindiği görülmektedir. Tarihte her siyasal yapılanmanın temel öğesinin beşeri sermaye olduğu düşünüldüğünde, buna dair verilerin elde edilmesi iktidarlar için her dönemde temel meselelerden biri olmuştur. Yönetimler, nüfusun sermayeye dönüştürülmesi, yani vergi, angarya ya da askerlik işlerinde halktan yararlanabilmek için zaman zaman sayımlar yaptırmışlardır. Eski Çin, Mısır ve Yunan medeniyetleri ile Roma İmparatorluğu döneminde çoğunlukla mali ve askerî gerekçelerle istatistikler düzenlendiği bilinmektedir. Tarihte devletler için sayılar belirli bir birikimin göstergesi olmuştur. Bundan dolayı yönetimler, sahip oldukları idari, askerî, ekonomik vb. kaynakları tespit etme ihtiyacı hissetmiştir. İktidarlar politikalarını bu kaynaklara göre belirlerken, çoğu kez güçlerini sayısal verilere dayandırmışlardır. Bu nedenle tarihsel süreçte, sayısallaşma iktidarlar için daima önemli olmuştur[2].

Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ekonomik gelişmelere paralel olarak devletler daha düzenli ticari verilere ihtiyaç duymaya başladı. 17. yüzyılın ortalarından itibaren istatistik, devlet ve toplumlar hakkında farklı bilgi ve fikirler sunan geniş kültürel ve entelektüel bir kaynak oldu. 18. yüzyılın ikinci yarısında istatistik modern metotlara uygun olarak gelişen bir bilim halini almaya başladı. Bu dönemde istatistik, Avrupalı devletlerin birbirlerini değerlendirerek ve kıyaslayarak öngörülerde bulunmak için geliştirdikleri bir bilime dönüştü. Başlangıçta serbest araştırmalar olarak başlayan istatistik çalışmaları zamanla devletlerin desteklediği ve belirli politik amaçlarla yapılan incelemeler halini aldı. Bu kapsamda 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da

[1] Deniz Karaman, *Câvid Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 195.
[2] Emrah Çetin, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 9-13.

merkezî ve yerel yönetimler istatistik büroları kurdu. Bu dönemde istatistikçiler de profesyonel gruplar olarak organize olup istatistikle ilgili dernekler ve cemiyetler oluşturdu[3].

Osmanlı Devleti'nde istatistiğin kaynağını tayin için devlet teşkilatlanmasının gerçekleştiği ilk devirlere kadar gitmek gerektir. Hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti etnik, dini ve toplumsal özellikleri itibariyle birbirinden farklı yapılarda büyük bir nüfusa sahipti. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve tarım temelli bir toplum olması sebebiyle dağınık halde bulunan büyük bir nüfusu kontrol etmek zorunda olan devlet adamları fonksiyonel bir vergi sistemi getirmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de halk ile devlet arasındaki ilişkilerin kesin olarak düzenlenmesi, yani toprak ve reayaya ait kayıtların eksiksiz bir biçimde tutulmasına özen gösterilmiştir. Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti sahip olduğu toprakların insan ve maddi kaynaklarını tespit etmek konusunda geniş bir etkinlik göstermiştir. Devletin merkez bürolarında, Defterhâne'de, ayrıntılı istatistik defter koleksiyonları oluşturması geniş bölgelere yayılan Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi idare sisteminin vazgeçilmez bir gereğidir[4].

Osmanlı Devleti'nde, gerek ilk kurulduğu dönemlerde gerekse bir imparatorluk haline geldiği devirlerde, yalnızca istatistik işiyle uğraşan bir teşkilatın varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, daha kuruluş döneminden itibaren devletin hukuki ve idari yapısına göre, istatistik kapsamında değerlendirilecek bazı faaliyetlerde bulunulmuş olduğu görülmektedir. Daha çok mali ve askerî amaçlarla gerçekleştirilen bu faaliyetler, toprak yazımı ve nüfus sayımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır[5]. Her ne kadar bu çeşit tahrirler, modern istatistik metotlarıyla yapılan tahrirler gibi, sırf ilmî tetkiklere malzeme hazırlamak için yapılmış olmasa da ülkenin dört bir köşesindeki vaziyeti, insan, servet ve malzeme kaynaklarını gerçek rakamlarla ve doğru bir biçimde tespit etmiş bulunması oldukça önemlidir. Ayrıca söz konusu defterlerin hazırlanışı ve ihtiva ettiği bilgiler her ne kadar modern istatistik

[3] Olle Sjöström, *History of Statistics 1650-1930-Europe and Sweeden, An Obscure Critical Tradition of Social Science Statistics*, s. 3. Bu makale aynı başlıklı bir kitap özeti olarak bulunabilir. Bkz. http://www.gidlunds.se/godis/HistOfStat.pdf (Son erişim: 20 Nisan 2017).

[4] Halil İnalcık, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Derleyenler: Halil İnalcık-Şevket Pamuk, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 3.

[5] Ratip Yüceuluğ, *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi, Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi, Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No: 268, Ankara, 1947, s. 14.

metotlarına uygun olmasa da, ortaya konuldukları devirlerin şartları göz önüne alındığında ve çağdaşı Avrupa ülkelerindeki örnekleriyle kıyaslandığında son derece gelişmiş bir teknik ve ustalıkla hazırlandıkları görülmektedir[6].

I. II. Abdülhamid Dönemi Öncesi İktidarın İstatistik Meselesine Yaklaşımı

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan itibaren yeni bir anlayışla başlatılan yenileşme sürecinde hemen her alanda bir modernleşme hamlesine girişti. Bu doğrultuda 1831 yılında Batı'daki örneklere benzer modern anlamda ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu dönemde Fransız İhtilalı'nın getirdiği milliyetçiliğin etkisiyle başlayan azınlık ayaklanmaları temelde nüfus ve temsiliyet meselesine dayanıyordu. Osmanlı idarecileri için bu durum yeni bir anlayışın başlangıcı oldu. Artık devlet, hangi bölgede ne kadar nüfusa sahip olduğunu, bu nüfusun tarihsel süreklilik içerisindeki gelişim ve durumunu bilmek ihtiyacını yakinen hissetmeye başladı. Bundan önce nüfus meselesine çoğunlukla mali ve askerî gerekçelerle bakılırken, artık siyasi nedenlerden dolayı da nüfus konusu büyük önem kazandı. Bununla birlikte Tanzimat döneminden itibaren ekonomi, eğitim, sağlık, tarım, ticaret, sanayi vb. alanlarda bir kalkınma hamlesi başlatılmaya çalışıldı. Ancak bunun için devletin öncelikle elde mevcut bulunan kaynakları tespit etmesi gerekiyordu. Şüphesiz, bu da ancak düzenli bir şekilde tanzim edilen ve belirli aralıklarla tekrarlanan modern istatistiklerin hazırlanmasıyla mümkündü. Bundan dolayı her ne kadar Batılı ülkelere oranla geç kalınmış olsa da istatistik meselesi devlet nezdinde giderek önem kazandı[7].

Avrupa'da 19. yüzyıl başlarından itibaren birçok ülkede tesis edilmeye başlanan istatistik idarelerine benzer ilk teşkilat Osmanlı Devleti'nde ancak yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde istatistik idaresinin kuruluşuna dair yapılan araştırmaların hemen hepsinde Osmanlı'da ilk istatistik dairesinin 1875 yılında kurulduğu belirtilmektedir[8].

---

[6] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, Sayı: 1, 1940-1941, s. 21-26.

[7] Emrah Çetin, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, s. 101.

[8] Bu hususta şu çalışmalar örnek gösterilebilir; Ratip Yüceuluğ, *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1947; Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma Yada Çağdaş İstatistiğin Doğuşu", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s. 95-112; Zafer Toprak, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 244-259.

Ancak yaptığımız araştırma neticesinde ulaştığımız arşiv belgelerinde; 1865 yılında bir İstatistik Kalemi kurulduğu ifade edilmektedir. Bu İstatistik Kalemi için öncelikle bir tercüman ile bir de kâtibe ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu maksatla Kostaki Efendi bin iki yüz ve Hasan Efendi ise yedi yüz elli kuruş maaşla İstatistik Kalemine tayin edilmişlerdir. Ayrıca İstatistik Kalemi'nin neşredeceği kitap ve cetveller için bu senelik on beş yirmi bin kuruş masraf olacağı tahmin edildiğinden, belirtilen meblağın bir an evvel tahsis edilmesi gerektiği ifade edilmektedir[9]. Maliye Nezareti ile Rüsumat Emaneti'ne hitaben yazılan bir başka belgede; Batılı ülkelerde kullanılan istatistik ilminin Osmanlı ülkesinde de icra olunmasına gayret edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu belgede; istatistiğin, ithal ve ihraç olunan eşya ve emtianın cins ve miktarı ile hakiki değerini tespit etmekte, memleketin servet ve terakkisini göstermekte kullanılan bir ilim olduğu beyan edilmektedir. Devletin gelişimi için faydalı olacağı belirtilen istatistiğin Osmanlı Devleti'nde de uygulamaya konulması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak devletin ekonomik durumu göz önünde bulundurularak bu iş için yeni bir masraf kapısı açılmadan, Rüsumat Emaneti'nde çalışan maaşlı memurlardan lüzumu kadarının görevlendirilmesi ve yalnız açıktan tayin olunacak özel bir memur için bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilmesi gerektiği belirtilmektedir[10]. Söz konusu İstatistik Kalemine ait elimizdeki bilgiler bunlarla sınırlıdır. İdarenin kuruluşu, işleyişi ve varsa ortaya konan istatistikler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnızca daha sonradan Kostaki Efendi'nin, Lisan Mektebi'nde aylık yedi yüz kuruş maaşla Rumca dersler vermek üzere görevlendirildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak İstatistik Kaleminin çalışmaya pek de imkan bulamadan kısa süre sonra lağvedilmiş olabileceği söylenebilir[11].

Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılan ve başarısızlıkla sonuçlanmış olabileceğini tahmin ettiğimiz ilk istatistik teşkilatlanmasının ardından; Osmanlı'da, yalnızca istatistik işiyle görevli olarak 1875 yılında Ticaret Nezareti bünyesinde bir İstatistik Kalemi kurulmuştur. Kurumun başına bir Rus uzman[12] getirilmiştir.

[9] BOA. İ.DH. 536/37234, 15 Zilhicce 1281 (11 Mayıs 1865); BOA. A.MKT.MHM. 395/94, 22 Zilhicce 1281 (18 Mayıs 1865).
[10] BOA. A.MKT.MHM. 347/28, 9 Şaban 1282 (28 Aralık 1865).
[11] BOA. A.MKT.MHM. 395/94, 22 Zilhicce 1281 (18 Mayıs 1865).
[12] Ratip Yüceuluğ ve Zafer Toprak gibi bu alanda inceleme yapan yazarların eserlerinde bahsi geçen Rus uzmanın kim olduğu belirtilmemiştir. Ne yazık ki, bu konuda Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız incelemede de söz konusu Rus uzmanın kimliğine dair herhangi bir belgeye rastlanılamamıştır.

Ancak kısa süre sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan 93 Harbi (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) nedeniyle bu daire lağvedilmiştir[13].

II. Sultan Abdülhamid'in İstatistik Çalışmalarına Olan İlgisi

Osmanlı idarecileri birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da istatistik çalışmalarının artık düzenli bir biçimde yürütülmesi gerektiğini fark etmişlerdir. İstatistiğin ülkenin gelişimi noktasında sağlayacağı faydaları görmüşlerdir. Gerek Şûra-yı Devlet'te gerekse istatistik komisyonunun gerçekleştirdiği toplantılarda bu husus açıkça dile getirilmektedir: *"İstatistik usulü bir devletin vüsat ve kabiliyet-i mülkiyesi ile mikdar-ı nüfusu ve müvelledat ve fiyatın derecesi ve servet-i milliyenin keyfiyet-i husulüyle tedavül ve istihlakı ve memalik-i ecnebiye ile teati olunan hasılat ve bil cümle eşyanın cinsi ve mikdarı sureti sahihada bilinub halkın ona göre istihsal-i servet ve saadetine hizmet itmek ve menafi-i umumiyeye dokunan kavanin ve nizamatı tadil ve ıslah eylemek ve yeniden vaz'ı iktiza iden kavanin ve nizamatı tatbiki mümkün olacak surette tanzim etmek emrinde devletce mühim olduğu gibi servet-i milliyenin servet-i terakkisine en ziyade hizmet iden ziraat ve ticaret ve nafia ameliyatı memleketin istidad ve kabiliyetine tevfik olunabilmek hususunda dahi halkca faideli bir kaidedir."*[14]. Görüldüğü üzere istatistiğin hem devletin hem de halkın kalkınması için ortaya koyacağı faydalar açıkça beyan edilmiştir.

Osmanlı hükümeti bu dönemde istatistik meselesiyle yakından ilgileniyor, istatistiklerin belirli bir program çerçevesinde ve modern usullerle tanzim edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Bu noktadan hareketle yapılan girişimler neticesinde her ne kadar 1865 ve 1875 yılında oluşturulan İstatistik Kalemi denemesi başarısız olmuşsa da bu alandaki çalışmalara devam edildi. Küçük Sait Paşa'nın tavsiyesi üzerine 1879 yılında merkezî idarenin, karar alma sürecinde sağlıklı bilgi edinmesini sağlamak amacıyla bir istatistik düzeni oluşturulmaya çalışıldı. Bu doğrultuda 1880 yılında İstatistik İdarelerine Dair Nizâmnâme hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Osmanlı hükümeti her ne kadar 1878 yılından itibaren dış ticaret istatistiklerini düzenli olarak kaydediyor olsa da idarecilerin istatistik çalışmalarına bakış açısı daha çok nüfus meselesi üzerinde yoğunlaşıyordu. 21 Nisan 1881 tarihli Şûra-yı Devlet raporunda; doğru nüfus istatistikleri toplamanın yararı dile getirilmekte, Amerika ve

[13] Ratip Yüceuluğ, *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi*, s. 15.
[14] BOA. İ. DUİT, 59/38, 22 Muharrem 1297 (5 Ocak 1880), s. 2.

Avrupalı ülkelerin uygulamalarının incelenmesi ve örnek alınması gerektiği ifade edilmekteydi. Söz konusu raporda: *"Bir hükümetin, nüfus istatistiklerinin sistemli olarak toplanması konusuna gösterdiği ilginin yalnızca askerî nedenlerden kaynaklanmadığını dile getirmek her şeyden önce bir görevdir. Hukuk, mülkiyetin korunması, mali denge ve yerel idarî düzen ve güvenlik konularıyla ilgilenen bir hükümetin kendi nüfusunu tam olarak bilmesi, nizam ve intizam bakımından kazanılmış büyük bir başarıdır. Avrupa devletleri, nüfuslarının tamamıyla ilgili bilgilerin toplanmasına ve dağıtılmasına daima büyük önem vermişlerdir. Bu görevi (sayım ve kayıt) kusursuz olarak yerine getirmek bizim açımızdan zorunluluk, aciliyet ve büyük bir önem taşımaktadır."*[15] ifadeleri kullanılmakta olup, nüfus istatistiklerinin düzenlenmesinin önemi açıkça vurgulanmaktadır.

Osmanlı yönetiminin modern istatistik yöntemlerini tatbik etmeye ve Batılı ülkelerdeki uygulamaları yol gösterici olarak örnek almaya istekli olduğu görülmektedir. Bu işin başını da Sultan'ın kendisi çekmektedir. II. Abdülhamid özellikle nüfus meselesiyle yakından ilgileniyordu. Hükümet İmparatorluğun her bir bölgesinde etnik ve dini açıdan nüfusun durumunu tespit etmek ve tarihsel süreklilik açısından nüfus değişimlerini analiz ederek güvenilir istatistiksel veriler oluşturmayı amaçlıyordu. Padişahı nüfus ve buna bağlı olarak istatistik meselesiyle ilgilenmeye yönelten başlıca sebep siyasi sorunlardı. 1878 Berlin Antlaşması'yla başlayan dönemde iç ve dış politikada yeni bir dönemece girilmişti. Antlaşmanın 23. maddesi Makedonya'da Avrupa devletlerinin denetiminde reformlar yapılmasını, 63. maddesi ise Doğu Anadolu vilayetlerinde idari reformlar yapılmasını öngörmekteydi. Böylelikle yeni dönemde Osmanlı siyasetinin merkezine Doğu Anadolu'da "Ermeni Meselesi", Balkanlar'da ise "Makedonya Meselesi" oturacaktı[16]. Osmanlı hükümeti, bu meselelerin Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hale gelmemesi için özel bir çaba sergiliyordu. Bu sorunlar büyük oranda nüfus ve temsiliyet meselesi üzerinde şekillendiği için Osmanlı hükümeti Balkanlar'da ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerde güvenilir nüfus istatistiklerinin düzenlenmesini istiyordu.

II. Abdülhamid'in istatistik meselesi ile yakından ilgilendiği, bu hususta yürütülen çalışmaları takip ve teşvik ettiği ve bu alanda yapılan

[15] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 98-99.
[16] Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 2004, s. 71-72.

çalışmaların dünyadaki örneklerini incelemek üzere girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Amerika'nın İstanbukl büyükelçisi Samuel Sullivan Cox ile de görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1886 yılında kendisi şerefine verilen resepsiyonda Amerikan büyükelçisi Samuel Sullivan Cox; Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni nüfus istatistiklerinin toplandığını ve bunların ülkesi için son derece yararlı olduğunu belirterek bu tip istatistiklerin Osmanlı idaresi için de faydalı olacağını öne sürmüştür. Cox'a o sırada bir sayım (1881-82 Sayımı) yapılmakta olduğu söylenmiş ve II. Abdülhamit kendisinden Amerikan elçiliğindeki mevcut istatistik incelemelerini istemiştir. Bunun üzerine büyükelçi, elçiliğin tercümanıyla birlikte Türkçeye çevrilmesi için iki cilt inceleme göndermiştir. Bir hamalın taşıdığı iki büyük kutu içerisine konularak gönderilen raporların üzerindeki gümüş bir plakada şöyle yazıyordu: *"Birleşik Devletler Başkanı'ndan Padişah Hazretleri, Türkiye Sultanı'na"*. Abdülhamit, büyükelçiye bu tip çalışmalarla yakından ilgilendiğini, bütün imparatorluk nüfusunun istatistiksel kaydının sistemli ve eksiksiz olarak yapılmasının en büyük arzusu olduğunu ve bu amacını gerçekleştirmek üzere talimat verdiğini belirtmiştir[17]. Cox anılarında bu hususta şunları söylemektedir:

"Padişahla yaptığım bazı görüşmelerde ülkemizin nüfus ve kaynaklar açısından mucizevi büyümesi konusundaki merakını gidermek üzere, kendisine bizim gelişmemizi anlayabilmesinin tek yolunun, nüfus sayımı raporlarımızın, özellikle de Onuncu Nüfus Sayımı'nın (1880) çarpıcı noktalarını alıp, bunları gereğince tercüme ettirip kendi ülkesine uygulaması olacağını söyledim."[18].

Cox'a göre; Abdülhamit bir müddet kendisine sunulan evraklar arasında Kızılderililere ait bulunan resim ve bilgileri inceledikten sonra istatistik raporlarına yöneldi ve bunlar Sultanın büyük bir ilgisini çekti. Büyükelçi, zeki kavrayışlı ve istatistiklerin değerini anlayan bir idareci olarak tanımladığı Padişahın kendi ülkesinde de buna benzer uygulamaları icra ettirmeye istekli olduğunu ifade ediyordu. Cox, bu durumu anılarında şu şekilde anlatıyordu:

[17] Kemal H. Karpat, Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays, Brill NV, Leiden, 2002, pp. 138-140; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 99-100; Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40-41.
[18] Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, s. 40.

"Padişaha sayım ciltleri de en az bu kadar ilgi çekici geldi. Bu istatistiklerin -değerlerimizin ve büyümemizin bir ilanı olarak kabul edilen- zenginliği padişahın hayretini mucip oldu. Özellikle orman ve mimarlık ciltlerini inceledi ve kendisi için bazı notlar aldı…". "Her bir istatistik cildi kendisine –tarım, petrol, madenler, imalat sanayi, nüfus, pamuk, borçlar ve vergilendirme vb. böylece son cilde kadar sırayla- açıklandı. İdari siyasalara ilişkin böyle verilerle, müreffeh olmamızın çok doğal olduğu sonucuna vardı…". "Bu unsurlar, kırk milyon kişiye hükmeden bu otokrat hükümdarca gözden geçiriliyor; zeki kavrayışla, bunların değerini ve kendi ülkesinde de uygulanma ihtiyacını hemen anlıyor. Daha sonra bana, kendi ülkesinde bir sayım yapmaya ilişkin sohbetimizi hatırlattı ve Sadrazam Kamil Paşa'ya işi başlatacak bir komisyon kurması talimatını verdiğini söyledi. Maliyeti konusunda endişeleri vardı.". Ayrıca Sultan Abdülhamid, büyükelçiden istatistik komisyonu kurulduktan sonra yürüteceği çalışmalarda tavsiyeleriyle yardım etmesini istemiştir. Büyükelçi Cox ise Amerikan Başkanı karşı çıkmazsa, ülkesine karşı görevleri ve sağlığı elverdiği sürece yapacağını ifade etmiştir[19]. Amerikan Büyükelçisi Cox'un anılarında da ifade ettiği gibi Abdülhamit, istatistik meselesinin önemini kavramıştır. Zira Padişah; tarım, ticaret, sanayi, nüfus, eğitim vb. tüm alanlarda istatistikler düzenleyen ve bu kapsamda bir kalkınma planı belirleyen hükümetlerin müreffeh olmasının kaçınılmaz olduğunu ifade ediyordu.

II. Abdülhamid devrinde başta padişahın kendisi olmak üzere hükümetin istatistik çalışmalarına karşı gösterdiği ilgi ve desteğin de etkisiyle bu dönemde istatistiksel çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. İstatistik üzerine birçok kitap ve gazetelerde de sayısız makale yayımlanmıştır. Osmanlı ülkesinde bu konuda yayımlanan en eski kitap 1876 tarihliydi. Recai Bey tarafından kaleme alınan *İstatistik-i Umumi* adlı eser 143 sayfadan ibaretti[20]. Bunu Mehmed Ali (Ayni) tarafından 1888 yılında yayımlanan *Nazari ve Ameli İstatistik*[21] adlı kitap çalışması takip etti. Osmanlı hükümetinin istatistik meselesine karşı duyduğu ilginin artmasına paralel olarak Mekteb-i Mülkiye'de istatistik dersi okutulmaya başlandı. Bunun için bir de ders kitabı neşredildi. 1891 yılında taşbaskı olarak basılan 55 sayfalık bu ders kitabının adı *İstatistik*'ti[22]. 1892 yılında yayımlanan *Coğrafya-yı Zirai ve Sanayi ve*

[19] Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, s. 44-48.
[20] Recai, *İstatistik-i Umumi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1293.
[21] Mehmed Ali, *Nazari ve Ameli İstatistik*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306.
[22] *İstatistik*, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litoğrafya Destgahı, İstanbul, 1308.

Ticari-Coğrafya-yı Ümrani adlı eser ekseriyetle Osmanlı Devleti'nde ziraat, sanayi ve ticaretten bahsetmekle birlikte eserin birinci bölümü "İstatistik" başlığını taşımakta olup, bu bölümde istatistiğin tarif ve tarihi, istatistik kongreleri ve nüfus istatistikleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır[23]. Mekteb-i Sultani müdürü Abdurrahman Şeref tarafından kaleme alınan eser *İstatistik ve Coğrafya-yı Ümrani* adını taşıyordu. 1898 yılında yayımlanan kitap 321 sayfadan meydana geliyordu[24]. Darülfünun'da iktisat dersleri veren Mehmed Cavid tarafından yazılan iki ciltlik *İlm-i İktisad*[25] adlı kitapta da istatistik meselesine değiniliyordu. Eser, doğrudan istatistik üzerine olamamakla birlikte bazı bölümlerinde istatistik ilmi ve metotları hakkında açıklamalar veriliyordu. Bu dönemde istatistik üzerine yayımlanan en kapsamlı çalışmalardan birisi Mehmed Cavid Bey tarafından kaleme alındı. Söz konusu eser de *İhsaiyyat*[26] adını taşıyordu. Osmanlı devlet ve kamu hayatında istatistiğe duyulan ilginin artmasına paralel olarak gazete ve dergilerde bu konuda makaleler yayımlanmaya başlandı. Osmanlı aydınlarından birçoğunun dönemin gazete ve dergilerinde istatistik üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunduğu görülüyordu[27].

Osmanlı Devleti'nde istatistik öğretimine ilk defa 1878 yılında Mülkiye Mektebi'nde başlandı. "Coğrafya-i Ticarî ve Sınaî İstatistik" adı altında verilen bu ders 1908 yılında "Usul Maliye ve İstatistik", daha sonraları "İhsaiyyat" ve en nihayet "İstatistik" adları altında okutuldu[28]. Mülkiye'deki istatistik dersi senelerce Abdurrahman Şeref Bey tarafından verildi[29]. Ardından Darülfünun programına da istatistik dersi konuldu. Bu arada Mülkiye ve Darülfünun'da tedris edilecek dersler için özel istatistik kitapları yayımlanmaya başlandı.

III. II. Abdülhamid Döneminde İstatistiğin Kurumsallaştırılmasına Yönelik Çalışmalar

Bu dönemde gerek sarayın gerekse Bâbıâlî'nin üzerinde hemfikir oldukları husus; istatistik çalışmalarının yaygınlaştırılması ve bunlardan

[23] *Coğrafya-yı Zirai ve Sanayi ve Ticari-Coğrafya-yı Ümrani*, İstanbul, 1309.
[24] Abdurrahman Şeref, *İstatistik ve Coğrafya-yı Ümrani*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1314.
[25] Mehmed Cavid, *İlm-i İktisad*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1315.
[26] Mehmed Cavid, *İhsaiyyat*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1325.
[27] Bu konudaki örnekler için bkz. Emrah Çetin, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, s. 81-86.
[28] Ratip Yüceuluğ, "Türkiye'de İstatistik Öğretimi ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk ve Cumhuriyet Devirlerinde", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 1949, s. 291.
[29] Mehmed Cavid, *İhsaiyyat*, s. 51.

faydalanılmasıdır. Bu kapsamda atılan ilk adım ise 17 Ocak 1880 (4 Safer 1297) tarihinde, "İstatistik İdarelerine Dair Nizâmnâme" başlığıyla yedi maddelik bir nizâmnâme çıkarmak olmuştur. Söz konusu nizâmnâmeye göre; kaza, liva ve vilayet merkezlerinde birer istatistik komisyonu teşkil edilecektir. Ayrıca her nezarette de birer istatistik kalemi oluşturulacaktır. İstanbul'da ise belediye daireleri heyetleri kaza istatistik komisyonlarının görevlerini üstlenecektir. Böylelikle hem merkezde hem de taşrada istatistik idarelerinin oluşturulmasına ve bunların teşkilatlandırılmasına çalışıldığı görülmektedir. Böyle bir teşkilatlanma çalışması tüm ülkede istatistik kayıtlarının tutulması ve toplanmasını sağlamaya yöneliktir. Ancak bu hususta bazı endişeler dile getirilmiştir. Özellikle kaza, liva ve vilayet merkezlerinde oluşturulacak istatistik komisyonlarının bu iş için yeterli olamayacağı, bu komisyonların birbirleriyle irtibat sağlayamadıklarında işlerin aksayacağı ve yürütülemeyeceğine yönelik çekinceler vardır. Bu yüzden her nezaret ve idarenin kendi istatistiğini tutması ve bu istatistik cetvellerinin nizâmnâmeye uygun olarak yayımlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca bazı nezaretler, kaza ve livalarda fazla memurları olmadığından bahsederek buralarda işlerin yürütülmesinde eleman eksikliğinden dolayı sorun yaşanabileceğini belirtmişlerdir. Bu yüzden de Rüsumat İdaresi, Adliye Nezareti, Posta ve Telgraf Nezareti gibi kurumlar kendilerine ait istatistiklerin taşra yerine Dersaâdet'te nezaret merkezlerinde tutulmasını, bunun kabulü halinde birtakım fazla masraflar sarf edilmesi ihtiyacının da ortadan kalkacağını beyan etmişlerdir. Söz konusu nezaretlere ait istatistiklerin Dahiliye, Maliye, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri kadar fazla olmadığı için bunların merkezde toplanmasının mümkün olabileceği, ancak oldukça geniş topraklara sahip imparatorluğun nüfus, tarım, ticaret vb. istatistiklerinin yalnızca merkezde teşkil edilecek komisyonlar marifetiyle derç edilemeyeceği, bunun için taşrada her kaza, liva ve vilayet merkezinde istatistik komisyonlarının kurulmasının bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Her kaza ve vilayette istatistiklerin toplanmasının bu hususta elde edilecek bilgilerin artmasında ve çalışmaların daha etkin bir şekilde yürütülmesinde etkili olacağı belirtilmiştir[30].

17 Ocak 1880 tarihli İstatistik İdarelerine Dair Nizâmnâme ile gerek merkezde gerekse taşrada istatistik kurumlarının teşkilatlandırılmasına çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer istatistik komisyonu kurulurken, merkezde de her

[30] BOA. İ. DUİT, 59/38, 22 Muharrem 1297 (5 Ocak 1880), s. 2.

nezaret bünyesinde bir istatistik kalemi oluşturulduğunu ifade etmiştik. Ancak söz konusu düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve uygulanma safhası bir hayli zor olmuştur. Öncelikle gerek taşrada gerekse merkezde istatistik konusunda az çok da olsa eğitimli idareci ve memurların bulunmayışı en önemli sorunlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan imparatorluğun her bir bölgesinde yürütülecek istatistik çalışmalarının ve elde edilen verilerin düzenli olarak merkeze iletilmesi ve burada değerlendirilmesi işi de oldukça mühim bir sorun olmuştur. Öte yandan ülkedeki tüm istatistik çalışmalarının tek bir merkezden yürütülmesi yerine her nezaretin kendi alanına dair istatistikleri toplaması ve değerlendirmesi de bütün ülkeye ait düzenli istatistik verilerinin ortaya konulmasını güçleştirmiştir. Tek bir merkezden maliye, maarif, tarım, sanayi, nüfus vb. istatistiklerinin düzenli olarak yapılması ve neşredilmesi yerine söz konusu alanlarla ilgili her bir nezaret kabiliyeti ve yeterliliği oranında kendi alanına dair istatistikleri derleyip yayınlamaya çalışmıştır. Bu durum da çoğunlukla birbirinden kopuk ve eksik istatistik verilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İstatistik çalışmalarının yürütülmesinde ortaya çıkan tüm bu sorunlar bu konuda yeni bir düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Eksikliklerin ve sorunların farkında olan devlet idarecileri de bu konuda yeni bir çalışma yürütülmesinin gerekliliğini anlamış ve ihtiyaca binaen bir heyet oluşturarak ilgili çalışmaları başlatmıştır[31].

İstatistik meselesinin bir düzene konulması için öncelikle Şûra-yı Devlet'te bir komisyon oluşturulmuştur[32]. Bu komisyon tarafından yapılan incelemeler ve yürütülen çalışmaların ardından 24 Safer 1309 (29 Eylül 1891) tarihinde, "Bâbıâlî İstatistik Encümeni Nizâmnâmesi" adıyla yeni bir nizâmnâme hazırlanmıştır. Bu düzenleme incelendiğinde göze çarpan en önemli husus istatistik çalışmalarının tek bir merkezden yürütülmeye çalışılmasıdır. Nizâmnâme gereğince öncelikle üçü Şûra-yı Devlet üyesi, biri Dahiliye ve biri de Hariciye Nezareti memuru olmak üzere toplam beş kişilik bir Encümen kurulacaktır. Encümen heyeti Şûra-yı Devlet reisinin başkanlığında haftada bir gün toplanacaktır. Her vali ve mutasarrıf idaresi altında bulunan bölgede mülkiye, adliye, maliye, maarif ve belediyeye ait hususları kendisine gönderilen jurnal defterine kaydettirecektir. Yani bir sene zarfında vuku bulacak doğum, ölüm, cinayet, göç, yapılan yolların mevki ve miktarı, inşa edilen okul vb. kamu

[31] Emrah Çetin, *İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, s. 110-111.
[32] BOA. MV. 67/44, 9 Safer 309 (14 Eylül 1891).

binaları, Dersaâdet ve diğer vilayetlerle yapılan her türlü yazışmalar vs. en ufak hadiseye varıncaya kadar her nevi gelişme jurnal defterine kaydedilecek ve her sene Şubat ayı sonuna kadar vilayet ve livaların bir umumi istatistik cetveli oluşturulacaktır. Vali ve mutasarrıflar tarafından hazırlatılacak olan bu istatistik cetvelleri beş nüsha olacak olup bunlardan biri Mabeyne, biri Sadarete ve biri de Dâhiliyeye gönderilecek, dördüncüsü halefine bırakılacak ve beşincisi de kendisine ait bulunacaktır[33].

Her yıl düzenli olarak hazırlanacak olan söz konusu istatistik cetvelleri Encümence incelenecek ve birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Encümenin yaptığı inceleme neticesinde yayınlanması lüzumlu ve faydalı görülenler her yıl umumi bir cetvel haline getirilerek Sadarete sunulacak ve yayınlanması doğrultusunda alınacak iradeye göre neşredilecektir. Sefaretlerden gönderilen evraklar ise Hariciye Nezareti tarafından incelenecek, bunlardan yayınlanması devletçe uygun bulunmayanlar ve gereksiz görülenler ayırt edilecek, geri kalanlar düzenlenerek yayınlanmak üzere İstatistik Encümenine bildirilecektir. İstatistik Encümeni gerek Dâhiliye ve gerekse Hariciyeye ait olmak üzere elde ettiği her türlü veriyi dört bölüme ayıracaktır. Bunlardan birinci kısım; politikaya ait işler, ikinci kısım; kanunlar, maliye, ticaret, ziraat, nafia, nüfus, askeriye, bahriye ve zabıtaya ait işler, üçüncü kısım; adliye ve hukuk davalarına ait işler ve dördüncü kısım ise; bunlardan başka diğer hususlara ait olacaktır. Encümen tarafından yayınlanacak istatistikler bu dört kısma ayrılarak neşredilecektir[34].

Görüldüğü üzere 29 Eylül 1891 tarihli nizâmnâme ile bir İstatistik Encümeni kurularak tüm imparatorlukta yürütülecek istatistik çalışmaları için bir üst kurul oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle vilayet, liva ve kazalardan gelecek istatistikler tek bir merkezde toplanacak ve Encümenin bunlar üzerinde yapacağı incelemelerden sonra gerekli görülenleri neşredilecektir. Şüphesiz bu uygulama daha önce istatistiklerin toplanması ve değerlendirilip yayınlanmasında görülen aksaklıkları gidermeye yöneliktir. Tüm işlerin tek bir çatı altında ve belirli bir düzen içerisinde yürütülmesi daha doğru ve düzenli istatistik verilerinin ortaya çıkmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu noktadan hareketle İstatistik Encümeni'nin oluşturulmasının imparatorlukta istatistik çalışmalarının daha etkin bir şekilde yürütülmesinde ciddi bir

[33] BOA. İ.DUİT. 59/39, 24 Safer 1309 (29 Eylül 1891).
[34] BOA. İ.DUİT. 59/39, 24 Safer 1309 (29 Eylül 1891).

katkısı olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yıllığı niteliğinde olan 1897 senesi istatistik yıllığı hazırlanmış, eğitim, dış ticaret, maliye istatistikleri yayınlanmış, 1909, 1913 ve 1914 tarım istatistikleri hazırlanmış, 1913 ve 1915 sanayi istatistikleri yapılmıştır. Muhakkak ki, tüm bu çalışmaların yürütülmesinde Osmanlı Devleti'nde istatistiğin kurumsal bir kimliğe bürünmesinin önemli bir katkısı olmuştur.

1891 yılında oluşturulan İstatistik Encümeni'nin yöneticilerine baktığımızda bunların çoğunlukla gayrimüslim olduğu göze çarpmaktadır. Kurumun müdürlerine dair kesin bilgilerin mevcut olduğu 1891-1914 yılları incelendiğinde, bu 24 yılın 15'inde müdürlerin gayrimüslim kişilerden seçilmiş oldukları görülmektedir. 1891 yılında daha modern bir anlayışla yeniden düzenlenen İstatistik Dairesi, çoğu gayrimüslim olan üst düzey uzmanlar tarafından yönetilmeye başlandı. Bu dönemde Osmanlı bürokrasisinde görülen genel problemin aksine İstatistik Dairesi idarecilerinin görev sürelerinin azımsanmayacak ölçüde uzun olduğu görülmektedir. Yöneticilerin bulundukları mevkilerde kalma süreleri ve istatistikçilerin profesyonellik düzeyi Osmanlı hükümetinin istatistik meselesine verdiği değeri ortaya koyması bakımından önemlidir. Aşağıda verilen tablo bu durumu açıkça ortaya koyar niteliktedir:[35]

Göreve Başladığı Tarih	Görevden Ayrıldığı Tarih	İstatistik Kalemi Müdürü	İstatistik Kalemi Müdür Yardımcısı
2 Ocak 1891	1892	Mehmed Nuri Bey[36]	
15 Ekim 1892	1896	Fethi Bey[37]	
13 Mart 1897	1902	Mıgırdıç Sinabyan Efendi[38]	

[35] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 98, 119.

[36] Mehmed Nuri Bey; Mekteb-i Sultani ve mühendislik okulunda eğitim aldıktan sonra Paris Ziraat Darülfünunu'nda tahsil görerek diploma almıştır. Uzun süre Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra 2 Ocak 1891 tarihinde 4000 kuruş maaşla İstatistik Dairesi'ne müdür olarak tayin edilmiştir. BOA. DH. SAİDd. 2/802; BOA. BEO. 15/1093, 11 Zilkâde 1309 (7 Haziran 1892).

[37] Cebel-i Lübnan mutasarrıflarından Franko Paşa'nın oğlu olan Fethi Bey; özel öğretmenler tarafından eğitim almış olup, Fransızca, Rusça, Arapça ve İngilizce bilmektedir. Hariciye Nezareti yazı işleri odasında ve çeşitli sefaretlerde görev yapmıştır. 15 Ekim 1892'de 4000 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Müdürlüğüne atanmıştır. Fethi Bey, 1896 senesine kadar müdüriyet görevini ifa etmiştir. BOA. DH. SAİDd. 1/578.

[38] Katolik bir Ermeni olan Mıgırdıç Sinabyan Efendi, Beyoğlu'nda bir Ermeni okulunda eğitim görmüştür. Maliye Nezareti ile Ticaret ve Nafia Nezareti'nde çeşitli memuriyetlerde bulunmuş olup, 13 Mart 1897'de 3200 kuruş maaşla İstatistik Dairesi Müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1902 senesine kadar bu görevi yürütmüştür. BOA. DH. SAİDd. 93/237; BOA. İ.TNF. 11/15, 29 Muharrem 1320 (8 Mayıs 1902).

25 Mayıs 1902	1908	Rober Yazıcıyan Efendi[39]	Mehmed Behiç Bey
25 Ağustos 1908	1914	Mehmed Behiç Bey[40]	

29 Eylül 1891 tarihli Bâbıâlî İstatistik Encümeni Nizâmnâmesi ile tüm ülkede yürütülecek istatistik çalışmalarını denetlemek üzere bir İstatistik Encümeni kurulmuştur. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere söz konusu idarenin yöneticileri bulundukları görevlerde uzun süre çalışma fırsatı bulmuştur. Yeni kurulan bir idarenin teşkilatlanması ve kurumsallaşmasını tamamlayabilmesi açısından idari kadronun devamlılığının sağlanmış olması oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ortalarından itibaren Batı'daki örneklerine uygun olarak istatistik idareleri tesis etmeye çalıştığı bilinmektedir. Özellikle II. Abdülhamid'in istatistik meselesi ile yakından ilgilenmesinin de etkisiyle bu dönemde istatistiğin kurumsallaştırılmasına yönelik çalışmalara hız verildiği görülmektedir. Bu doğrultuda birçok idari birim oluşturulurken, bunların altyapısını hazırlamak için de muhtelif senelerde çeşitli nizâmnâme ve yönetmelikler tanzim edilmiştir. Ancak gerek istatistik idarelerinin kuruluş ve teşkilatlanmasında, gerekse istatistiklerin uygulanması aşamalarında birçok sorun çıktığı görülmektedir. Ortaya çıkan sorunların başlıcaları; mali yetersizlikler, uzman personel eksikliği, idari teşkilatlanmada görülen aksaklıklar, merkezî bir idarenin tesis edilememiş olması, yasal düzenlemelerin gereğince anlaşılamamış ve uygulanamamış olması vb. meselelerdir. Eksiklik ve sorunlarına rağmen II. Abdülhamid döneminde istatistiğin kurumsallaştırılması ve devlet mekanizmalarında kullanımının yaygınlaştırılması adına yoğun bir çaba harcandığı görülmektedir. Bu dönemde ortaya konan bilgi ve birikim II. Meşrutiyet sonrası dönemde ve

[39] Rober Yazıcıyan Efendi; Mekteb-i Sultani'de ve Beyoğlu'nda bir Ermeni okulunda eğitim görmüştür. Fransızca, Ermenice, Rumca ve İtalyanca bilmektedir. Adliye ve Zaptiye Nezaretleri ile Ticaret ve Nafia Nezareti'nde çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. 25 Mayıs 1902'de 4000 kuruş maaşla İstatistik Kalemi müdürlüğüne tayin olunmuş olup 1908 senesine kadar bu görevi sürdürmüştür. BOA. BEO. 4024/301735, 16 Rebîülâhir1330 (4 Nisan 1912).

[40] Mehmed Behiç Bey, Sıbyan ve Rüştiye mekteplerinde gördüğü eğitimin yanı sıra özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler almıştır. Fransızca bilmektedir. Dâhiliye Nezareti'nde çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra, istatistik işlerinin müfredat ve külliyatına vakıf olduğu düşünülerek 2 Mart 1898 tarihinde 1400 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Dairesi Müdür Muavinliğine tayin olunmuştur. Kabartmalı istatistik levhaları tanziminde gösterdiği çaba nedeniyle kendisine 12 Haziran 1902 tarihinde üçüncü rütbeden mecidi nişan ihsan buyrulmuştur. 28 Ağustos 1908'de 3000 kuruş maaşla yaklaşık on yıldır yardımcılığını yaptığı İstatistik Dairesi Müdürlüğüne tayin olunmuştur. Mehmed Behiç Bey, 1914 senesine kadar müdüriyet görevini sürdürmüştür. BOA. DH. SAİDd. 38/67.

cumhuriyetin ilk yıllarında bu alanda yürütülen çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin istatistik alanında teşkilatlanmaya gitmesi süreci Abdülaziz dönemiyle başlamış olmakla birlikte kurumsallaşma sürecine girişi II. Abdülhamid dönemindedir. II. Abdülhamit'in iktidara gelmesiyle birlikte, Osmanlı yönetiminin modern istatistik yöntemlerini tatbik etmek ve Batılı ülkelerdeki uygulamaları yol gösterici olarak örnek almak konusunda öncekine oranla daha da istekli olduğu görülmektedir. Sultan Abdülhamit, Amerikan büyükelçisi Samuel Sullivan Cox ile yaptığı bir görüşmede; Amerika'daki istatistik çalışmaları hakkında bilgi almak ve bunları kendi ülkesinde de uygulamak arzusunda olduğunu belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde istatistik işlerinin bir düzene konulması ve kurumsal yapının tesis edilebilmesi için öncelikle bu konuda ihtiyaçlara cevap verebilecek nizâmnâme ve yönetmelikler hazırlanarak, işin alt yapısının oluşturulması gerekliydi.

Hükümet öncelikli olarak merkezde ve taşrada istatistik idareleri oluşturmayı amaçlıyordu. Ülkedeki tüm istatistik kayıtlarının tutulması ve toplanmasını hedefleyen Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ortalarından itibaren Batı'daki örneklerine uygun olarak istatistik idareleri tesis etmeye çalıştığı görülmektedir. İstatistiğin kurumsallaştırılmasına yönelik çalışmaların II. Abdülhamid döneminde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Şüphesiz bu çalışmaların yürütülmesinde bizzat Padişahın ilgi ve teşvikinin önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Saray ve hükümetin desteği ile merkez ve taşrada istatistik idareleri oluşturulmaya çalışılmış, bunların altyapısının hazırlanması için çeşitli nizamname ve yönetmelikler tanzim edilmiştir. Ancak gerek istatistik idarelerinin kuruluş ve teşkilatlanmasında gerekse istatistiklerin uygulanması aşamalarında birçok sorun çıktığı görülmektedir. Ortaya çıkan sorunların başlıcaları; mali yetersizlik, uzman personel eksikliği, idari teşkilatlanmada görülen aksaklıklar, merkezî bir idarenin tesis edilememiş olması, yasal düzenlemelerin gereğince anlaşılamamış ve uygulanamamış olması gibi meselelerdir. Eksiklik ve sorunlarına rağmen II. Abdülhamid döneminde istatistiğin kurumsallaştırılması ve devlet mekanizmalarında kullanımının yaygınlaştırılması adına yoğun bir çaba harcandığı görülmektedir. Bu dönemde ortaya konan bilgi ve birikim II. Meşrutiyet sonrası dönemde ve cumhuriyetin ilk yıllarında bu alanda

yürütülen çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları[41]

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Babıâli Evrak Odası-Sadaret Evrakı

Babıâli Evrak Odası (BEO)

Sadaret Mektubî Kalemi Mühime Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

1.2. Dâhiliye Nezareti Evrakı

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİDd)

1.3. İrade Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ.DH)

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF)

Dosya Usulü İrade Tasnifi (İ.DUİT)

1.4. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

II- Araştırma ve İncelemeler

Coğrafya-yı Zirai ve Sanayi ve Ticari-Coğrafya-yı Ümrani, İstanbul, 1309.

COX, Samuel Sullivan, Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

ÇETİN, Emrah, İstatistiğin Kurumsal Tarihi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

[41] Kullanılan arşiv belgelerinin gömlek ve belge numaraları, metin içerisinde dipnotlarda gösterildiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyenler: Halil İnalcık-Şevket Pamuk, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 1-7.

İstatistik, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litoğrafya Destgahı, İstanbul, 1308.

KARAMAN, Deniz, Câvid Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

KARPAT, Kemal H. , Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays, Brill NV, Leiden, 2002.

_____, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

MEHMED Ali, Nazari ve Ameli İstatistik, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306.

MEHMED Cavid, İlm-i İktisad, Karabet Matbaası, İstanbul, 1315.

_____, İhsaiyyat, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1325.

ÖZBEK, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909",

Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, 2004, s. 59-95.

RECAİ, İstatistik-i Umumi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1293.

SJOSTROM, Olle, History of Statistics 1650-1930-Europe and Sweeden, An Obscure Critical Tradition of Social Science Statistics, http://www.gidlunds.se/godis/HistOfStat.pdf (Son erişim: 20 Nisan 2017).

ŞEREF, Abdurrahman , İstatistik ve Coğrafya-yı Ümrani, Karabet Matbaası, İstanbul, 1314.

TOPRAK, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma Yada Çağdaş İstatistiğin Doğuşu", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ed. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s. 95-112.

_____, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 244-259.

YÜCEULUĞ, Ratip, Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1947.

_____, "Türkiye'de İstatistik Öğretimi ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk ve Cumhuriyet Devirlerinde", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 2, 1949, s. 291-326.

H.1258/M.1842-1843 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KIRANKÖY GAYRİMÜSLİMLERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI*

BÖLÜM 6

Gülnaz OKUMUŞ[1]
Zeki TEKİN[2]

* Bu çalışma Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumunda sözlü bildiri olarak 11-12 Ekim 2019 tarihinde sunulmuştur.

[1] Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Karabük, gulnaz_69@hotmail.com
[2] Prof. Dr., Bakırçay Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, zeki.tekin@bakircay.edu.tr

GİRİŞ

Nüfus sayımları, ülkenin *demografik, ekonomik ve toplumsal verilerin; toplanılma, değerlendirilme, analiz edilme ve yayınlanma işlemlerinin tamamı* olarak ifade edilmektedir. Antik çağlardan beri neredeyse her ülke tarafından yapılmakta olan nüfus sayımları, elbette içerik, kapsam, yöntem ve verilerin güvenirliği bakımından tanımını yaptığımız bu modern nüfus sayımları ile mukayese edilebilecek seviyede değildir[1]. Bununla beraber tarihin her aşamasında var olagelmiş devletler, nüfusun farklı özelliklerini ortaya koyan tahrir çalışmalarını oldukça önemsemişlerdir.

Döneminin en güçlü devletlerinden olan Osmanlı Devleti de kuruluşundan hemen sonra "Memleket Tahriri" adı altında nüfus sayımı ve yazımını uygulamaya başlamıştır. Nüfus sayımının ilk örnekleri olarak tanımlanabilen bu tahrirler, öncelikle fethedilen bölgelerde yaşayan halkın gelirlerini ve sahip oldukları arazileri belirlemek amacıyla yapılmıştır[2]. Ülkenin tamamında uygulanıp uygulanmadığı tam olarak tespit edilememiş olsa da bu tahrirlerin II. Selim zamanına kadar hemen hemen her padişah döneminde sistematik olarak yapıldığı bilinmektedir[3].

Osmanlı Devleti açısından hayati öneme sahip olan tahrir işlemleri, bir usul çerçevesinde uygulamaya konulmuştur. Titizlikle belirlenen bu usul, merkezi yönetim tarafından tayin edilen bir komisyonca gerçekleştirilmiştir. Tahrir komisyonu[4] tarafından tespit edilen veriler; tahrir defterlerine kaydedilerek bunların -vergilendirme, asker alımı ve diğer kamu hizmetlerinin görülmesinde ilk müracaat edilecek kaynak olmaları hasebiyle- muhafazalarına büyük önem gösterilmiştir[5].

---

[1] Salih Şahin, *Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği,* Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s. 26-29.
[2] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 44.
[3] Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1940, C. II, s. 32.
[4] Tahrir Komisyonu; Bir emin, bir kâtip ve tahrir yapılan mahallin kadısından oluşmaktadır. Bkz.: Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (II)," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1940, C. II, s.214.
[5] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* s.44.

Dünyada çağdaş nüfus sayımlarının yapılmasından[6] sonra Osmanlı Devleti de 1830-1831 yıllarında insan kaynakları, meslekleri ve kişilerin fiziki özelliklerini içeren genel nüfus sayımını uygulamaya başlamıştır[7]. Genel nitelikteki bu nüfus sayımında Rumeli ve Anadolu'daki erkek nüfus, Müslüman-zimmi ayrımı esas alınarak sayılmış, yaş ve meslekleriyle birlikte kaydedilmiştir[8].

Rumeli ve Anadolu'da ilk kez toprak yazımı amacıyla yapılmayan 1831 nüfus sayımının asıl amacı[9], Müslüman yetişkin erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmanın yanı sıra gayrimüslimler için de şahsi vergi uygulaması getirmektir[10].

Yapılan nüfus sayımı neticesinde elde edilen istatistiki bilgilerin memurlar tarafından İstanbul'a gönderilmesiyle birlikte, bu verileri korumak, kayıtlara göre vergileri yeniden hesaplamak ve nüfus değişikliklerini tespit edebilmek için bir dairenin kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim Ceride Muhasebesi, maliye, nüfus ve istatistik işlerine bakmak üzere yeniden yapılandırılarak 1831'de Ceride Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Böylece 1830'da başlayıp 1831'de tamamlanan gerçek bir nüfus sayımı yapılabilmiştir[11]. Ancak daha modern bir bakış açısıyla gerçekleştirilen nüfus sayımları Tanzimat Dönemi ve sonrasında yapılabilmiştir. Nitekim bu zamana kadar ki nüfus sayımlarının amacı; arazi dökümünü çıkarmak, vergi almak ya da orduya alınacak asker sayısını tespit etmeye yönelik iken, artık nüfus miktarına ve ülkenin sosyo-ekonomik niteliklerine ilişkin bilgi almayı hedefleyen sayımlar gündeme gelmiştir[12].

---

[6] Dünyada modern anlamda ilk nüfus sayımı, İngiliz ve Fransızların sömürgelerinde gerçekleştirdikleri sayımlarla başlamıştır. Periyodik sayımların ilki ise 1748'de İsveç'te ve sırasıyla 1769'da Danimarka, 1790'da ABD ve 1801'de İngiltere'de yapılmıştır. Bkz.: Salih Şahin, *Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s.31.

[7] Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Su Şehri Nüfus Sayımı (1835-1843) Örneğinde Nüfus Defterleri," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVII, S. 64, Ankara 2018, s. 262.

[8] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 44.

[9] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 10.

[10] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı) Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 43.

[11] Mübahat S. Kütükoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu." *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXIII, İstanbul 2003, s.75. Cevdet Küçük, "Cerîde Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 9.

[12] Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. II, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996, s. 18.

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde devletin bünyesinde meydana gelen demografik ve ekonomik değişimlere paralel olarak yeni bir nüfus sayımı düzenlemesi kararı alınmış ve Kırım Savaşı'nın ardından Tahrir-i Emlak Nezareti adı altında Kadastro Dairesi kurulmuştur. Bu dairenin başlıca görevi, vergi toplama olmakla birlikte erkek tebaanın sayımı ile onların sahip olduğu mülklerin tespit edilerek kaydedilmesi ve kişilerin vergi yükümlülüklerini göstermesinin yanı sıra kimlik belgesi olarak da kullanılacak nüfus tezkerelerin çıkarılması idi. Ancak hem idari hem mali hem de askeri aksaklıklar nedeniyle planlanan bu reformlar kısa vadede gerçekleştirilememiştir[13].

Osmanlı Devleti, 1831 nüfus sayımından sonra 1844, 1852, 1856, 1882, 1885 ve 1907 yıllarında da nüfus sayımı yapmışsa da bu sayımların en kapsamlıları; yaş, cinsiyet[14], doğum yeri, medeni durum, erkeklerin kökeni ve hangi cemaate mensup olduklarını belirten 1885 ve 1907 nüfus sayımlarıdır[15]. Bu sayımlar neticesinde elde edilen veriler "Nüfus Defterleri" adı verilen defterlere kaydedilerek muhafaza edilmiştir. Genellikle demografik yapı üzerine çalışma yapan araştırmacılar tarafından tercih edilen nüfus defterleri -kişilerin devlete vermiş oldukları vergi miktarları ile sahip oldukları meslek bilgilerini de ihtiva etmesinden dolayı- aynı zamanda bir şehrin sosyo-ekonomik verilerini de bünyesinde barındırmaktadır. İşte bu sebeple bir şehrin sosyo-ekonomik ve demografik yapısı üzerine sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için müracaat edilmesi gereken bu defterler[16], günümüz şehir tarihçiliğinin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. Nitekim biz de yaşamış olduğumuz şehrimizin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyabilmek amacıyla 1842-1843 tarihli Kıran Karyesi gayrimüslim nüfus defterini değerlendirmeye çalışacağız. Ancak öncelikle -defterimizin gayrimüslim nüfusunu içermesi ve bu nüfusun sosyo-ekonomik durumundan bahsedebilmek için- şahısların vermekle mükellef oldukları "cizye" vergisi hakkında kısa bir bilgi verilmesi gerekmektedir.

---

[13] Servet Mutlu, "Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Etnik Dağılımı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. VIII, Eds.: Mehmet Metin, Hülagü vd., TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 37.

[14] Kadınların da sayıldığı Osmanlı'nın ilk modern nüfus sayımı, 1870 yılında Divriği'de gerçekleştirilmiştir. Bkz.: Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan ilk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı," *Nüfus Bilim Dergisi*, S. 28-29, 2006, s.74.

[15] Feyzioğlu, "Su Şehri Nüfus Sayımı (1835-1843) Örneğinde Nüfus Defterleri, s.262.

[16] Kazım Kartal, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)," *Tanzimattan Günümüze Diyarbakır*, C. I, Eds.: Oktay Bozan vd., Manas Yay., Ankara 2019, s. 191.

Osmanlı Devleti'nde Cizye

Kelime anlamı "*şi'ar, vergi ve haraç*[17]" olarak ifade edilen cizye, İslam devletinin gayrimüslim erkek tebaasından aldığı baş vergisidir[18]. Aslında İslamiyet'ten çok daha önce bilinen ve galibin mağluptan aldığı bir vergi olan cizye, İslam'ın bir gereği olarak hicretin ilk yıllarında tatbik edilmeye başlamıştır. Diğer İslam devletleri gibi Osmanlı Devleti de bünyesinde barındırdığı gayrimüslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları bertaraf etmek ve askerlik görevinden muaf tutmak[19] karşılığında gayrimüslimlerden cizye almıştır[20].

Sadece devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağı olduğu için değil, İslam şeraitinin emri olması hasebiyle de oldukça önemli olan cizye - Hanefi mezhebinin kanaatine uygun bir şekilde- yüksek (Âlâ), orta (Evsat), düşük (Edna) gelir sahiplerinden sırasıyla 48, 24 ve 12 dirhem oranında belirlenen sabit vergi miktarı olarak tahsil edilmiştir[21]. Ödemede kolaylık sağlamak amacıyla aylık taksitler şeklinde tahsil edilen cizye; kadın, çocuk, müzmin, felçli, yaşlı ve din adamları gibi savaşa katılamayacak kişilerden alınmazdı[22]. Kısaca vücut ve akılca sağlam her gayrimüslim erkek, 14 yaşını doldurunca cizyeye tabi tutulur ve bu vergiyi 75 yaşını doldurunca kadar öderdi[23]. Ancak cizyenin kimlerden ne miktarda ve ne zaman tahsil edileceği konularında zamanla ihtilaflar yaşanması üzerine Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından cizye vergisiyle ilgili bir takım ıslahatlarda bulunulmuştur[24].

Osmanlı toprakları genelinde cizye tahsilatına ilişkin bu 1691 reformunun en önemli adımı, cizye mükelleflerinin ekonomik

---

[17] Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1899, s. 476.

[18] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2017, s. 180.

[19] Bu muafiyetin asıl sebebi; inanç hürriyeti kapsamında İslam'ın, gayrimüslimleri, iman ve ideallerini paylaşmadığı insanlarla birlikte, kendi dindaşlarına karşı savaşmak mecburiyetinde bırakmamaktır. Bkz. Ufuk Gülsoy, "Cizye'den Vatandaşlığa; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni," *Türkler*, C. XIV, Eds. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 143.

[20] Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

[21] Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)", (Çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, 1944, C. VIII, S. 32, s.621; Kazım Kartal, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı," *Kesit Akademi Dergisi*, 2017, C. III, S. 9, s. 447.

[22] Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 340.

[23] Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)", C. VIII, s.621.

[24] Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 181.

durumlarına göre üç sınıfa ayrılması –ki bu daha önceden Osmanlı topraklarında uygulanmaktaydı- ve bunun merkezde hazırlanan kâğıtlar[25] uyarınca yapılmasıydı. İkinci önemli adım ise cizye vergisinin "hane" başına değil, "nefer" başına tahsil edilecek olmasıydı. Bu adım ise Osmanlı topraklarının tamamında uyarlanmadan önce Girit'te uygulanmaya başlamıştır[26]. Ayrıca yine bu reform ile daha önce cizye vergisinden muaf tutulan rahipler de bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuştur[27]. Ancak Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın cizye konusunda yapmış olduğu reformların en önemli yanı, başarılı bir şekilde XIX. yüzyılın ortalarına kadar yürürlükte kalmasıdır[28].

Cizyenin tahsilatı ile ilgili bir diğer reform ise II. Mahmut döneminde yapılmıştır. 1830 ve 1833 tarihli kararnamelerde istenilen netice elde edilemeyince 1834'te yeni bir kararname yürürlüğe girmiştir. Bu kararname doğrultusunda tımar sahiplerine devredilmeksizin devletin tayin ettiği memurlar aracılığı ile hazine namına tahsil olunan cizye vergisinin -1834 kararnamesine göre %25 oranında artışla- Âlâ 60, Evsat 30 ve Edna 15 kuruş olarak tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır[29].

Islahat Fermanı ile 1856 yılında kaldırılan cizye, yine bu fermanın eşitlik ilkesi gereğince gayrimüslimlerin askerlikle yükümlü tutulmasıyla birlikte "Bedel-i Askeriye" adı altında 1907'ye kadar alınmaya devam etmiştir[30].

1842-1843 Tarihli Safranbolu Nüfus Defterinin Genel Tanımı

Çalışmamıza kaynak teşkil eden nüfus defteri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde 789 numara, NFS.d koduyla kayıtlı bulunmaktadır. Ciltsiz ve ebrusuz olan defterimiz, 19,5×55 ebadında olup tanımı yapılan bölümde defterin 40 sayfa olduğu belirtilmesine rağmen 23. sayfadan sonraki kısımlar boştur. Bunun yanı sıra defterin hangi yıllarda tutulduğunu belirten bir tarih de bulunmamaktadır. Ancak Devlet

[25] Merkezden hazırlanan bu kağıtlar, herkesin kendi vergisinden sorumlu olduğunu belirtilerek yapılan ödemeleri belgeleyen ve vergi mükelleflerinin ellerine verilen "kağıt" ya da "varak" denen belgelerdir. Bkz. Halil İnalcık, "Cizye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.46.

[26] Ayşe Nükhet Adıyeke, "18. Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri," *Belleten*, C. LXXXI, S. 290, 2017, s. 138.

[27] Halil İnalcık, "Cizye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, 46.

[28] Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* s.181

[29] Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 340.

[30] İnalcık, *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. VIII, s. 48.

Arşivleri Kataloğu'nun özet bölümünde bu defterin H. 29-12-1258 tarihine ait olduğu belirtildiğinden biz de değerlendirmemizde bu tarihi esas aldık.

Safranbolu'nun Kıran ve Yazı karyelerinde ikamet eden gayrimüslimlerin bilgilerini ihtiva eden defterimiz, "Virânşehir sancağı kazalarından Zağfranborlu kazasında sâkin ve mütemekkin re'âyânın mikdârını mübeyyin tahrir defteri suretidir" şeklinde başlayarak "Karye-i Kıran" şeklinde devam etmektedir. Sayfaların her birinde 50 kişiye ait çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla hane numarası, şahsın mesleği, varsa özürlülük durumu, nüfus sayımının yapıldığı tarihte nerede bulunduğu, mükellef olduğu cizye miktarını ifade eden harfler, sıra numarası, mensup olduğu sülale ismi, boyu, sakal veya bıyık rengi-şekli, baba ve kendi adı ile -yaşı ifade eden س harfinin altında- kişinin yaşı bulunmaktadır. Mükellef olunan cizye miktarı şahsın maddi durumuna göre, âlâ, evsat ve edna şeklinde üç farklı dereceye ayrılmıştır. Defterimizde âlâ "عا", evsat "طا", enda ise "ندا" harfleri ile ifade edilmektedir. Bu veriler ışığında nüfus defterimize kayıtlı ilk şahsın bilgileri; "Hane: 1, طا , Papaz, (Sıra) 1, Papasoğlu, orta boylu, kır sakallı, Lefter veledi Braskova, س 54" şeklinde kayıt altına alınmıştır.

Her haneye bu şekilde hane reisinin bilgileri kaydedilirken oğlu, diğer oğlu, torunu, diğer torunu, kardeşi, diğer kardeşi, ammisi, ammisi oğlu, damadı ve manevi evladı şeklinde hanede bulunan diğer erkek şahısların her birinin bilgileri tıpkı hane reisinde olduğu gibi yazılmıştır. 15 yaşından küçük çocukların ise boy vs. bilgileri belirtilmeyip sadece hane reisi ile yakınlığı, baba ve kendi adı ile yaşı eklenmiştir.

Defterimizde Kıran ve Yazı olmak üzere iki karyenin gayrimüslim nüfus bilgileri bulunmasına rağmen biz çalışmamızda -hacmin büyüklüğü sebebiyle- sadece Kıran Karyesi gayrimüslim nüfus bilgilerini değerlendirmeye tabi tutacağız. Buna göre defterimizde; Safranbolu'nun Kıran Karyesi'nde gayrimüslimlere ait toplam 274 hanedeki 764 kişinin bilgileri tablolara aktarılarak izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Kıran Karyesinin Gayrimüslim Nüfusu

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim nüfusu, Müslimlerden ayrı olarak ilk kez 1831 nüfus sayımlarında kayıt altına alınmıştır. İncelemeye tabi tuttuğumuz defterimiz de müstakil olarak gayrimüslim reayanın nüfus bilgilerini ihtiva etmektedir. Ancak bu defterde karye ahalisinin etnik

kökenine işaret edecek herhangi bir bilgi mevcut değildir. Tıpkı Müslim nüfus defterlerinde olduğu gibi gayrimüslim nüfus defterlerinde de şahısların yaş bilgileri bulunmakta olup incelediğimiz defterde Kıran Karyesi gayrimüslimlerinin tamamının yaş bilgileri bulunmaktadır. Buna göre; 1842-1843 yıllarında Bolu eyaletine bağlı Viranşehir sancağının kazalarından olan Safranbolu'nun Kıran Karyesi'nde yaşayan gayrimüslimlerin, yaşlara göre nüfus dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 1: 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Gayrimüslim Nüfusu ve Yaş Dağılımı

Kıran Karyesi Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Nüfusa Göre Oranı
0 -11	242	%31,68
12 -25	203	%26,57
26 -40	140	%18,32
41 -70	170	%22,25
71 +	9	%1,18
Kayıt Altına Alınan Toplam Erkek Nüfus	764	%100,00

789 numaralı Safranbolu gayrimüslim nüfus defteri verilerine göre; Kıran Karyesi'nin 1842 tarihinde yoğunlaştığı yaş grubu 0-11, 12-25, 26-40, 41-70 ve 71 ve üstü şeklinde devrelere ayrılarak incelenmiştir. Buna göre Kıran Karyesi'nin kayıt altına alınan toplam erkek nüfusu 764 kişidir.

Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde; Kıran Karyesi'nde sayıları en yüksek olan 242 kişi ile 0-11 yaş grubu olup bu grubun kayıt altına alınan erkek nüfus içindeki payları ise %31,68'dir. Bu yaş grubu içerisinde biri 2 diğeri 6 aylık olmak üzere iki bebeğin de kayıt altına alınması, Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımına ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Yine tablo 1 verilerine göre sayıları en düşük olan yaş grubu, 71 ve üzeri olan gruptur. Bu grupta 9 kişi olup bunların toplam erkek nüfus içindeki payları da %1,18'dir. Kıran Karyesinde ikamet eden en yaşlı birey, 95. hane, 263. sırada yer alan Kelemkeroğlu lakaplı 91 yaşındaki Kelemker adlı şahıstır. Tüm bu verileri değerlendirdiğimizde toplam nüfusun %31,68'lik payla en büyük kesimini oluşturan 0-11 yaş aralığındaki 242 kişinin henüz aktif bir çalışma hayatına sahip olmaması

yani üretici değil, tüketici sınıfta yer alması bu nüfusun bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 70+ yaş grubunu da bu kesime ilave etsek dahi toplam nüfusun yalnız % 32, 86'sını oluşturan bu bağımlı nüfusa karşı çoğunluğu yani toplam nüfusun %67,14'lük kesiminin aktif çalışma hayatı olduğu görülmektedir. Bu da bize Kıran Karyesi gayrimüslimlerinin oldukça dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğu yorumuna imkân tanımaktadır.

2. Kıran Karyesinde Cizye Vergi Mükelleflerinin Miktarı ve Tabi Oldukları Cizye Oranları

Sadece gayrimüslim erkeklerden alınan cizye vergisi, devlet ekonomisinin önemli gelir kalemlerinden biri olup, âlâ, evsat ve edna şeklinde tasnife tabi tutulmuştur. Yapılan bu tasnif, şahısların gelir ve servet durumlarına göre belirlenmiştir. Bu da bize karye ahalisinin zengin, orta ya da fakir gruplarından hangisine dâhil olduğunu belirleyebilme imkânı vermektedir. Buna göre; incelediğimiz nüfus defterinde cizye mükelleflerinin sayıları, hangi düzeyde cizye verdikleri ve cizye verenlere göre oranlarının tabloya aktarımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1842-1843 Yılları Kıran Karyesinin Cizye Mükellefleri Miktarı ve Tabi Oldukları Cizye Oranları

Verilen Cizye Oranı	Âlâ	Evsat	Edna	Toplam Sayı
Kişi Sayısı	36	258	234	528
Cizye Verenlere Göre Oranı	%6,82	%48,86	%44,32	%100,00

1834 kararnamesine göre cizye bedelleri: Âlâ: 60, Evsat: 30, Edna: 15 kuruş olarak belirlenmiştir[31]. Bu kararname cizye bedellerine göre Kıran Karyesinde alınan cizye miktarları şu şekilde ifade edilebilir;

Kıran Karyesi âlâ bedelleri: 36×60= 2160

Kıran Karyesi evsat bedelleri: 258×30= 7740

Kıran Karyesi edna bedelleri: 234×15= 3510

Kıran Karyesi toplam cizye bedelleri: 13410 kuruştur.

Tablo 2 verileri değerlendirildiğinde; âlâ statüsünde yani en yüksek seviyede cizye vergisi veren kişilerin sayısı 36 olup cizye mükellefleri

[31] Cin ve Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 340.

arasındaki oranı ise %6,82'dir. Orta düzeyde yani evsat seviyesinde vergi verenler de 258 kişi ile kendi içlerinde %48,86'lık bir orana sahiptir. 528 cizye mükellefinden geriye kalan 234 kişinin ise düşük düzeyde yani edna seviyesinde cizye verdiğini ve bunların da kendi içlerinde %44,32 oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu da bize orta ve düşük seviyede vergi verenlerin sayılarının birbirine oldukça yakın olduğunu gösterirken zengin statüsünde vergi verenlerin sayılarının ise çok düşük olduğu tespitini yapma imkânı tanımaktadır.

Yine tablo 2'den anlaşılacağı üzere; Kıran Karyesi'nde cizye vergi mükelleflerinin sayısı 528 olup bunların toplam nüfusa göre oranları %69,11'dir. Bu da Kıran Karyesi'nde ikamet eden gayrimüslimlerin büyük bir kısmının cizye vergisi mükellefi olduğunu göstermektedir. Çoğunluğu 10 yaş altı çocuklardan oluşan cizye ödemeyen 236 kişinin toplam nüfusa göre oranı %30,89'dır. Zira karyede 10 yaşındaki çocuklardan dahi vergi alınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen 10 yaşındaki toplam 13 kişiden sadece 63. hane 192. sırada kaydedilen Bedos ile 115. hane 322. sırada kaydedilen Yordan'dan cizye vergisi alınmamıştır. Bu da bize Safranbolu'da cizye alım alt sınır yaşının 10 olduğunu göstermektedir. Yine nüfus defterinde 263. sırada kayıt altına alınan ve 95. hanede ikamet eden 91 yaşındaki Kelemkeroğlu Kelemker'den edna seviyesinde vergi alınması karyede cizye alımında üst yaş sınırının 91 olduğunu göstermektedir. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde 1842-1843 Kıran Karyesi nüfus sayımında, kayıt altına alınan toplam nüfusun %69,11'inin cizye mükellefi olduğu görülmektedir. Aynı zamanda orta ve düşük seviyede vergi verenlerin sayılarının birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vergi mükellefi olmayan kişilerin toplam nüfusun %30,89'unu oluşturduğu da göz önüne alındığında karye ahalisinin çoğunluğunun düşüğe yakın orta seviyede ekonomik bir yapıya sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. Ayrıca elde ettiğimiz verilerden Kıran Karyesi nüfus sayımında, devletin cizye alımında belirlemiş olduğu cizye kurallarının[32] ihlal edildiğini söylemek de mümkündür.

3. Kıran Karyesi Gayrimüslim Nüfusun Fiziksel Özellikleri

1831 nüfus sayımı ile erkek nüfusu kayıt altına alınırken kişilerin bazı fiziksel özellikleri de bu defterlerde belirtilmiştir. Bizim de tetkik

[32] Bu kurallar makalemizin cizye bölümünde bulunmaktadır.

ettiğimiz defterde şahısların boy, sakal, bıyık gibi kişi eşkâlini ortaya koyan özellikleri kaydedilmiştir. Buna göre; Safranbolu'nun Kıran Karyesi'nde 1842-1843 yıllarında ikamet eden gayrimüslimlerin boy, bıyık ve sakal bilgilerinin tabloya aktarımı aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 3: 1842-1843 yılları Kıran Karyesindeki Gayrimüslimlerin Fiziki Özellikleri

Boy Grupları	Uzun Boylu		Uzunca Boylu		Orta Boylu		Ortaca Boylu		Kısa Boylu		Toplam
	8		9		423		1		7		448
Bıyık Grupları	Kara	Az Kara	Kır	Kırca	Kumral	Az Kumral	Sarı	Az Bıyıklı	Şâbb-ı Emred	Ter Bıyıklı	Toplam
	92	2	29	3	10	1	113	3	30	114	397
Sakal Grupları	Ak		Kır		Kırca		Kara		Sarı	Top Sakallı	Toplam
	19		29		1		4		1	1	55

Tablo 3 verilerinden de anlaşılacağı üzere nüfus defterine kaydedilen fiziksel özelliklerden ilki şahısların boylarıdır. Bize kaynaklık eden nüfus defterinde 448 kişinin boy bilgileri verilmiş olup bu sayı toplam nüfusun %58,63'lük kesimini oluşturmaktadır. Boyu belirtilenlerin kendi içerisinde payları değerlendirildiğinde ilk sırada, 423 kişi ve %94,42'lik oranla orta boylular yer alırken bunu 9 kişi ve %2,01'lik oranla uzunca boylular takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 8 kişi ve %1,79'luk oranla uzun boylular, dördüncü sırada 7 kişi ve %1,56'lık oranla kısa boylular, son olarak da beşinci sırada 1 kişi ve %0,22'lik oranla ortaca boylular yer almaktadır. Toplam nüfus içerisinde boy oranlarına baktığımızda ise; ilk sırayı %55,37'lik payla orta boylular oluşturmaktadır. Bu da bize Kıran Karyesi gayrimüslim erkeklerinin yarıdan fazlasının orta boylu olduğu bilgisini vermektedir. Ancak kişilerin boylarının uzunca, ortaca gibi tahmin içeren kelimelerle ifade edilmesi boyların bir alet ile değil, göz aracılığı ile tespit edildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre; karye ahalisinin boylarının tespitinde kesinlik olmadığının göz önünde tutulması gerekir.

Yine tablo 3'teki verilere baktığımızda gayrimüslimlerin fiziksel özelliklerinde bıyık bilgileri de bulunmaktadır. Buna göre 1842 nüfus sayımında, 397 kişi ile nüfusun %51,96'sının bıyık bilgileri kayıt altına alınmıştır. Bu şahısların bilgileri 10 farklı grupta ifade edilmiş olup bunlar; kara, az kara, kır, kırca, kumral, az kumral, sarı, az bıyıklı, şâbb-ı emred yani sakal ve bıyığı olmayanlar ile ter bıyıklı yani bıyıkları yeni çıkmakta olanlar şeklindedir. Bıyığı belirtilmiş olanların içerisinde oranlar sırasıyla şu şekildedir: %28,72'lik oranla ter bıyıklılar ilk sırayı

alırken, bunu çok az farkla yani %28,46 oranla sarı bıyıklılar takip etmektedir. %23,17'lik oranla kara bıyıklılar üçüncü, %7,56'lık oranla şâbb-ı emred dördüncü, %7,30'lık oranla kır bıyıklılar beşinci, %2,52'lik oranla kumral bıyıklılar altıncı, %0,76'lık oranla az ve kırca bıyıklılar yedinci ve sekizinci, %0,50'lık oranla az kara bıyıklılar dokuzuncu, %0,25'lik oranla az kumral bıyıklılar onuncu sırada yer almaktadır. Kayıt altına alınmış toplam nüfus içerisindeki oranlar değerlendirildiğinde ise; %14,92'lik oranla ilk sırayı ter bıyıklılar alırken bunu %14,79'lık oranla sarı bıyıklılar takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %12,04'lik oranla kara bıyıklılar gelmektedir. Bu da bize Kıran Karyesi gayrimüslimlerinin çoğunluğunun ter ve sarı bıyıklı olduğu bilgisini vermektedir.

Tablo 3 verilerine göre sakalı belirtilenler ise; 55 kişi ile toplam nüfusun sadece %7,20'sini oluşturmaktadır. Sakal grupları da ak, kır, kırca, kara, sarı ve top sakallı şeklinde 6 gruba ayrılmıştır. Sakalı belirtilen şahıslara göre oranlar da şu şekilde ifade edilebilir; %52,73'lik oranla kır sakallılar birinci %34,55'lik oranla ak sakallılar ikinci, %7,27'lik oranla kara sakallılar üçüncü sırayı almaktadır. Dördüncü sırada ise %1,82'lik oranla sarı, kırca ve top sakallılar yer almaktadır. Toplam nüfus içerisinde oranlara baktığımızda da %3,80'lik oranla ilk sırayı kır sakallılar alırken bunu %2,49'lik oranla ak sakallılar ve %0,52'lik oranla kara sakallılar takip etmektedir.

Neticede tablo 3 verilerine göre 1842-1843 yıllarında Kıran Karyesi'nde yaşayan gayrimüslimlerin çoğunluğunun orta boylu, ter bıyıklı olduğunu söylemek mümkündür. Sadece yaşlılar tarafından bırakıldığı anlaşılan sakal grupları içerisinde de çoğunluğu kır sakallılar oluşturmaktadır. Bu da bize gayrimüslimlerin belli bir yaşa gelinceye kadar sakal bırakmadıkları fikrini vermektedir. Ayrıca günümüzün bir terimi olan "top sakal" tabirinin o yıllarda kullanılması, oldukça dikkat çekicidir.

4. 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Gayrimüslimlerinin Engellilik Durumu

1842-1843 yılları nüfus sayımlarında diğer erkekler gibi a'mâ, topal, çolak, alil ve mecnun gibi sağlık problemleri olanlar da kayıt altına alınmışlardır. Buna göre; Kıran Karyesi gayrimüslimlerinin engellilik durumları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: 1842-1843 yıllarında Kıran Karyesi Gayrimüslimlerinin Engellilik Durumu

Engellilik durumları	A'mâ	Topal	Çolak	Mecnun	Alîl	Toplam
Kişi sayısı	7	2	1	1	1	12
Engellilere göre oranı	%58,33	%16,67	%8,33	%8,33	%8,33	%100,00

Tablo 4 verilerinden de anlaşılacağı üzere; 1842-1843 yıllarında Kıran Karyesi'nde 12 kişinin engelli kapsamında olduğu görülmektedir. Bu kişiler kendi içlerinde değerlendirildiğinde ilk sırayı 7 kişi ve %58,33'lük oranla a'mâlar alırken, 2 kişi ve %16,67'lik oranla topallar ikinci, 1 kişi ve %8,33'lük oranla çolak, mecnun ve aliller ise üçüncü sırayı paylaşmaktadır. Toplam nüfusun %1,57'lik kesiminde bazı engellilik durumları bulunan Kıran Karyesi'ndeki oranlar şu şekilde sıralanmaktadır. Birinci sırada 7 kişi ve %0,92'lük oranla a'mâ, ikinci sırada 2 kişi ve %0,26'lık oranla topal, üçüncü sırada ise birer kişi ve %0,13'lük oranla çolak, mecnun ve alil yer almaktadır. Ancak kaynağımız olan defterdeki verilere göre engelli olan bu şahısların bazılarından cizye vergisi alındığını görmekteyiz. Örneğin; 7 a'mâ içerisinde 64. hanede ikamet eden 62 yaşındaki Kostanoğlu Mihail, 72. hanede ikamet eden 50 yaşındaki Ayle?parmakoğlu Yani, 112. hanede ikamet eden 43 yaşındaki Çarıkoğlu Yasef ve 238. hanede ikamet eden 61 yaşındaki Kelaşoğlu Kirekol'dan edna seviyesinde cizye vergisi alınmıştır. Ancak 52. hanede ikamet eden 73 yaşındaki Rumbeyoğlu Hıranbo ile aynı hanede ikamet eden 26 yaşındaki oğlu Asanos ve 174. hanede ikamet eden 58 yaşındaki Bendezoğlu Yordan'dan cizye vergisi alınmamıştır. Ayrıca 190. hanede ikamet eden 48 yaşındaki Baraşoğlu Mihail'den çolak olduğu halde edna seviyesinde vergi alınmasına rağmen yine aynı evde ikamet eden 43 yaşındaki duvarcı mesleğine sahip olan topal kardeşi Sava'dan vergi tahsil edilmemiştir. Ancak yine topal olan ve 179. hanede ikamet eden kalaycı olduğu belirtilen 47 yaşındaki Baglosoğlu Baglos'dan ve 126. hanede ikamet eden 63 yaşındaki Sırçabıyıkoğlu Esnozla'dan alîl olmasına rağmen edna seviyesinde vergi alınmıştır. Aynı pozisyonda olan şahısların bazılarından vergi alınırken diğerlerinden alınmaması bizce tetkike muhtaç bir konudur.

5. 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Gayrimüslimleri Tarafından Kullanılan Sülale İsimleri/Lakapları

1934 Soyadı Kanunu'na kadar insanların tanınmasında etkili olan sülale isimleri, genellikle bir aile büyüğünün isminin sonuna "oğlu" veya "zâde" kelimelerinin getirilmesiyle oluşturulmaktaydı[33]. Ancak bizim çalışmamıza kaynaklık eden defterde gayrimüslimlerin, Farsçada "oğul, doğmuş" anlamına gelen "zade[34]," kelimesini değil, yalnızca oğlu kelimesini kullandığını görmekteyiz.

Sülale isimlerinin/lakapların belirlenmesinde coğrafyanın, kültürün dini veya fikri inanışın[35] yanı sıra aile büyüklerinin isimleri, kişilerin fizikî veya davranışsal özellikleri, sahip oldukları unvan, görev veya meslekleri, doğmuş oldukları ya da gelmiş oldukları yerler, etnik kökenleri gibi birçok farklı sebep etkili olmuştur. Çalışmamızda yer alan sülale isimlerini/lakapları tanımlayabildiğimiz özelliklerine göre kategorize etmeye çalıştık. Buna göre 1842-1843 yıllarında Kıran Karyesi gayrimüslim tebaanın kullanmış olduğu lakaplar aşağıdaki gibidir.

Aile Büyüğünün İsminden Kaynaklanan Lakaplar
Acikostanoğlu, Acigürcioğlu, Aciyasefoğlu, Acivasiloğlu, Aciekelmioğlu, Aciavramoğlu, Aciyiramoğlu, Andıroğlu, Andriyeoğlu, Andonoğlu, Asanosoğlu, Baglosoğlu, Bedosoğlu, Braskovaoğlu, Danyoloğlu, Erkaliloğlu, Gabrozoğlu, Kalinozoğlu, Karinoğlu, Kirekozoğlu, Korailoğlu, Kostanoğlu, Lazarioğlu, Miramoğlu, Molisioğlu, Nikosoğlu,Osimyorgioğlu, Savaoğlu, Vasiloğlu.

Aile büyüğünün ismi ile fiziki, mesleki, davranışsal veya farklı bir özelliğinin birlikte kullanıldığı lakaplar
Akyanioğlu, Celilkostanoğlu, Delikirekoloğlu, Delimirâdoğlu, Delisavaoğlu, Deliyanioğlu, Karasavaoğlu, Karapapasoğlu, Karayanioğlu, Kelvasiloğlu, Kırmızıevresteoğlu, Marazmihailoğlu, Kölekostanoğlu, Kuyumcuistavrioğlu, Kürkçüilbeoğlu, Kürkçüpapasoğlu, Öksüzyanioğlu, Sarıyanioğlu, Sucuyanioğlu, Tavilkirekoloğlu, Topalkirekoloğlu, Yemenicikostanoğlu.

[33] Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz, *Safranbolu 1831 Nüfus Kayıtları*, İstanbul, Safranbolu Belediyesi Yay. 2015, s. 38.

[34] İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (3. B), Ankara, Yargı Yayınevi, 2011, s.1850.

[35] İlyas Ak, "Çorum Kaza Merkezinde Müslüman Erkek Şahıs Ve Sülale Adları: 1844-1845 Temettüat Defterine Göre", *Kesit Akedemi Dergisi*, S. 16, 2018, s. 329.

Aile büyüğünün fiziki, davranışsal ya da ekonomik durumunu ifade eden lakaplar
Ağzıyukarıoğlu, Alagözoğlu, Balabanoğlu, Ballıoğlu, Benlioğlu, Cırıkoğlu, Cinlioğlu, Çarıkoğlu, Çataloğlu, Denkoğlu, Elikütoğlu, Ekinlioğlu, Fukaraoğlu, Gabioğlu, Gökoğlu, Kâroğlu, Kayrılıoğlu, Kıloğlu, Kocamanoğlu, Köleoğlu, Köseoğlu, Sırçabıyıkoğlu, Toslakoğlu, Virânoğlu,

Aile büyüğünün sahip olduğu meslek, unvan, makam ya da vazifesinden kaynaklanan lakaplar
Basmacıoğlu, Bezzaroğlu, Bezzazoğlu, Boyacıoğlu, Çemendaroğlu, Çıracıoğlu, Çivicioğlu, Değirmencioğlu, Derebekoğlu, Eskicioğlu, Eşekçioğlu, Gemicioğlu, Harbecioğlu, Hamalcıoğlu, Kalaycıoğlu, Kalıbcıoğlu, , Katırcıoğlu, Kavasoğlu, Kiremitçioğlu, Kuşçuoğlu, Kuyumcuoğlu, Kürkçüoğlu, Madencioğlu, Mûytâb, Palacıoğlu, Papasoğlu, Samancıoğlu, Sipahioğlu, Sucuoğlu.

Aile büyüğünün doğduğu ya da geldiği memleketi, mensup olduğu etnik köken ya da bulunduğu yerin özelliklerini ifade eden lakaplar
Bayramlıoğlu, Benderlioğlu, Çatallıkoğlu, Çukurluoğlu, Gürcioğlu, İneboluluoğlu, İzmirlioğlu, Kırımlıoğlu, Kıbrıslıoğlu, Lazoğlu, Macaroğlu, Rumbeyoğlu.

Farklı kategorizelerde yer alan lakaplar
Bitki ya da bir çiçek isminin kullanıldığı lakaplar: Soğanoğlu, Sünbüloğlu ve Güllioğlu. Hayvan isimlerinin kullanıldığı lakaplar: Arslanoğlu, Kazoğlu, Keçioğlu, Köşekoğlu, Tilkioğlu. Kategorizeye dâhil edemediğimiz lakaplar: Ayle?parmakoğlu, Baraşoğlu, Bendezoğlu, Çörekoğlu, Dâi-i acioğlu, Dırmandıoğlu, Gayduzoğlu, Göresbeoğlu?, Habizaroğlu, Haşiroğlu, İvazoğlu, Kafuroğlu, Kaklamanoğlu, Kalkanoğlu, Keçekazanıoğlu, Kelaşoğlu, Kelkikoğlu, Keltemiloğlu, Kıdırcıkoğlu, Kondatadüdükoğlu?, Makokoğlu?, Nakuşoğlu?, Panazoğlu, Setidiloğlu?, Tekireoğlu?, Tellioğlu, Uslakoğlu?, Valatşakoğlu?, Yavalcıoğlu?, Zeyiloğlu, Ziloğlu.

Kaynak olarak kullanılan defterde aile yakınlıkları belirtilmeyip farklı hanelerde ikamet eden ve aynı lakabı kullanan kişiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler bize karyedeki en geniş sülaleye sahip olan kişilerin lakaplarını da tespit edebilme imkânı tanımaktadır. Buna göre; Kıran Karyesi'nde 11 farklı hane mensubunca kullanılan Kelemkeroğlu, karyede en fazla tercih edilen lakaptır.

6. 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Gayrimüslimlerinin Kullandıkları İsimler

Nüfus defterleri, dönemsel olarak farklı isimler ihtiva etmesi açısından da önemli veri kaynaklarıdır. 789 numaralı nüfus defterinde Kıran Karyesi'nde ikamet eden gayrimüslim erkeklerin tümünün isim bilgileri bulunmaktadır. Ancak kayıt altına alınan toplam erkek nüfusun 764 kişi olması bizi isim sınırlaması yapmaya zorladığından sadece ilk 10 isme yer vermiş bulunmaktayız. Buna göre ilk ona giren isimleri kullananlar 404 kişi olup, bunların toplam erkek nüfusa göre oranı ise; % 53'tür. Ancak biz çalışmamızda yaygın kullanımı olan bu isimleri tespit ederken baba isimlerini değil, sadece nüfusa kayıtlı olan kişilerin isimlerini değerlendirdik. Buna göre Safranbolu Kazasının Kıran Karyesi'nde yaşayan gayrimüslimlerin en fazla kullandıkları isimler ve bunların kullanım sayıları ile ilk ona giren toplam 404 kişi içerisindeki oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: 1842-1843 Yılları Kıran Karyesinde Erkek Gayrimüslimler Tarafından En Yaygın Olarak Kullanılan 10 İsim ve Bu İsimlerin Toplam Nüfusa Göre Oranları

Sıra	İsim	Kişi	Oran	Sıra	İsim	Kişi	Oran
1.	Yani	72	%17,82	6.	İstavri	33	%8,17
2.	Yorgi	65	%16,09	7.	Kirekol	30	%7,43
3.	Dimitri	57	%14,11	8.	Anastas	27	%6,68
4.	Suzari	36	%8,91	9.	Kostan	27	%6,68
5.	Yordan	35	%8,66	10.	Mihail	22	%5,45

Tablo 5 verilerinden de anlaşılacağı üzere 72 kişi tarafından kullanılan Yani, ilk ona giren isimler arasında %17,82'lik oranla ilk sırada gelmektedir. İkinci sırayı 65 kişinin kullanımı ve %16,09'luk oranla Yorgi alırken üçüncü sırada ise 57 kişinin kullanımı ve %14,11'lik oranla Dimitri yer almaktadır. 36 kişi tarafından kullanılan Suzari, %8,91'lik oranla dördüncü , 35 kişinin kullanımı ve %8,66'lık oranla Yordan beşinci, 33 kişinin kullanımı ve %8,17'lik oranla İstavri altıncı, 30 kişinin kullanımı ve %7,43'lük oranla Kirekol yedinci, yirmi yedişer kişinin kullanımı ve %6,68'lik oranla Anastas ve Kostan sekizinci ve dokuzuncu, 22 kişinin kullanımı ve %5,45'lik oranla Mihail onuncu sırada yer almaktadır. Kayıt altına alınan toplam nüfusa göre değerlendirme yaptığımızda ise; Yani, %9,42'lik oranla birinci, Yorgi

%8,51'lik oranla ikinci, Dimitri %7,46'lık oranla üçüncü sırada yer almaktadır.

7. 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Erkek Gayrimüslimlerinin Sahip Oldukları Meslekler

Sosyal tarih bakımından nüfus defterlerinin önemli olan özelliklerinden biri de kayıt altına alınan şahısların mesleki bilgilerini ihtiva etmesidir. Ancak çalışmamıza konu olan nüfus defterinde kayıt altına alınmış olan 764 kişiden 400'ünün mesleki bilgilerine yer verilmemiştir. Bizce bu bir eksilikten değil, bu kişilerin yaşları gereği herhangi bir mesleğe sahip olmama durumlarından kaynaklanmıştır. Zira karyede bir mesleği icra edemeyecek yaşta olanların sayısı göz önüne alındığında bu durum oldukça makul görünmektedir. Yapılan bu çıkarımdan sonra Kıran Karyesi'nde ikamet eden gayrimüslim erkeklerin %47,64'ünün meslek sahibi olduğu geriye kalan %52,36'nın da herhangi bir mesleği icra etmediğini söylemek mümkündür. Edindiğimiz bilgilere göre; bu şahısların meslekleri, hangi mesleğin kaç kişi tarafından icra edildiği ve bunların mesleği belirtilenlere göre oranları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Gayrimüslimlerinin Meslekleri

Sıra	Meslek	Adet	Oran	Sıra	Meslek	Adet	Oran
1.	Dikici	172	%47,25	15.	Duhancı	2	%0,55
2.	Kuyumcu	46	%12,64	16.	Hızarcı	2	%0,55
3.	Terzi	36	%9,89	17.	Boğçacı	1	%0,27
4.	Duvarcı	26	%7,14	18.	Değirmenci Çırağı	1	%0,27
5.	Kalaycı	24	%6,59	19.	Dikici Kalfası	1	%0,27
6.	Papaz	7	%1,92	20.	Duvarcı Çırağı	1	%0,27
7.	Değirmenci	5	%1,37	21.	Havacı[36]	1	%0,27
8.	Dikici Çırağı	5	%1,37	22.	Kuyumcu Çırağı	1	%0,27
9.	Esbabçı	5	%1,37	23.	Kürkçü	1	%0,27
10.	Eskici	5	%1,37	24.	Mektep Hocası	1	%0,27
11.	Kazaz	5	%1,37	25.	Muhbir-i Evvel[37]	1	%0,27

[36] Osmanlı Devleti'nde ok talimleri yapılan ok meydanlarında, okun düştüğü yeri tespit edebilmek amacıyla istihdam edilen kişilere "Havacı" adı verilmektedir. Bkz. Şinasi Acar ve Murat Özveri, "Bir Osmanlı Okçuluk Menzilnâmesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. XVIII, S. 2, 2017.

[37] Osmanlı Devleti'nde bir yerleşim merkezindeki Hıristiyan halkın önde gelen kişisi olarak tanımlanan Kocabaşların cizye tahsil işlerindeki yardımcılarına verilen ad. Bkz. Özcan Mert, "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", *DCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXII, S. 35, 2004, s.141-149 ; Şeyhmus Bingül, "(H. 1252/M.1836) Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. II, S. 3, 2016, s. 106; Ayrıca "Muhbir-i Evvel" kelimesi "Muhtar-ı Evvel" şeklinde de yorumlanmasından dolayı Muhbir görevinde olan kişinin aslında bir mahallenin muhtarı olduğu görüşünde olanlar da vardır. Bkz. Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX.

12.	Amele	4	%1,10	26.	Papaz Keşiş	1	%0,27
13.	Aktar	4	%1,10	27.	Rençber	1	%0,27
14.	Ekmekçi	4	%1,10	28.	Tacir	1	%0,27
Toplam Meslek Sahibi		364			Toplam Nüfusa Göre Oranı	%47,64	

Tablo 6 verilerine göre; 364 kişinin mesleki bilgileri verilmiş olup bu meslek gruplarının kendi içlerindeki oranları değerlendirildiğinde ilk sırayı 172 kişi tarafından tercih edilen ve %47,25'lik orana sahip olan dikicilik mesleği almaktadır. Bunu 46 kişi ve %12,64'lük oranla kuyumculuk mesleği takip ederken 36 kişinin tercih ettiği terzilik, %9,89'luk oranla üçüncü sıradadır. 26 kişi ve %7,14'lük oranla duvarcılık dördüncü, 24 kişi ve %6,59'luk oranla kalaycılık beşinci, 7 kişi ve %1,92'lik oranla papazlık altıncı sırada yer alırken %1,37'lik orana sahip olan ve 5 kişi tarafından tercih edildiği görülen meslekler değirmencilik, dikici çıraklığı, esbabçılık, eskicilik ve kazazlıktır. Dörder kişinin tercih ettiği amelelik, aktarlık, ekmekçilik mesleklerinin oranları %1,10; ikişer kişinin tercih ettiği duhancılık ve hızarcılık mesleklerinin oranı ise %0,55'dir. Tek kişi tarafından tercih edilen ve %0,27'lik orana sahip olan mesleklere gelince bunlar da; boğçacılık, değirmenci çıraklığı, dikici kalfalığı, duvarcı çıraklığı, havacılık, kuyumcu çıraklığı, kürkçülük, mektep hocalığı, muhbir-i evvellik, papaz keşişlik, rençberlik ve tacirlik şeklinde sıralanabilir.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Kıran Karyesi gayrimüslimlerinin çoğunluğunun dericilik ile meşgul olduğu söylenebilir. Zira dikicilik, dericiliğin bir kolu olup[38] Kıran Karyesi toplam erkek nüfusunun %22,51'i tarafından tercih edilen birinci meslektir. Bunu nüfusun %6,02'si tarafından tercih edilen kuyumculuk izlerken üçüncü sırada %4,71'lik oranla terzilik gelmektedir. Dördüncü sırada %3,40'lık oranla duvarcılık, beşinci sırada ise %3,14'lik oranla kalaycılık, Kıran karyesi gayrimüslimleri arasında tercih edilen meslekler arasında gelmektedir. Tüm bu veriler karye ahalisinin meslek seçiminde el mahareti isteyen mesleklere daha fazla yöneldiğini göstermektedir.

Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C.I, S. 1, 2014, s. 26.

[38] Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*, (Basılmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi), İstanbul 1992, s.106.

7. 1842-1843 Yılları Kıran Karyesi Nüfus Defterinde Mevcut Olup Karyede Bulunmayan Şahıslar

Sayım esnasında karyede bulunmayan kişilerin nerede olduklarına dair bilgi, nüfus defterinde şahısların nüfus bilgilerinin sol üst köşesine yatay bir şekilde yazılarak açıkça belirtilmiştir. Buna göre 354. sırada yer alan 125. hane reisi Karasavaoğlu Dimitri, oğulları Yordan ve Yorgi; 366. sırada yer alan 129. hane reisi Kıloğlu İlbe, oğulları Suma ve Kostan'nın Gerede'de olduğu kaydı düşülmüştür. Ancak bu şahısların Gerede'de bulunma nedenleri belirtilmemiştir.

SONUÇ

Viranşehir Sancağı, Safranbolu Kazasına bağlı Kıran Karyesinde H.1258/M.1842-1843 yıllarında tutulmuş olan 789 nolu nüfus defterinde yapmış olduğumuz inceleme ve aktardığımız bilgiler çerçevesinde şu çıkarımlar yapılabilir: Öncelikle ele alınmış olan bu defter, devletin sadece arazi sayımı ve vergi mükelleflerinin miktarını tespit etmek amaçlı yapılan tahrirler neticesinde değil, nüfus miktarına ve ülkenin sosyo-ekonomik niteliklerine ilişkin bilgi almayı hedefleyen sayımlar neticesinde ve bu beklentiye uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Müslümanlardan ayrı olarak sadece gayrimüslim tebaanın verilerini ihtiva eden bu defter sayesinde Safranbolu'nun da bazı Osmanlı kentlerindeki gibi multi-etnik bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Bu da Safranbolu'nun kültürel zenginliğinin kaynağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kıran Karyesinde toplam 274 hane olup, bunlarda 764 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Kadın nüfusunun da bu kadar olduğu düşünüldüğünde karyenin toplam gayrimüslim nüfusunun tahminen 1528 olduğu söylenebilir. Bu da 1842-1843 yıllarında Kıran Karyesinde oldukça kalabalık bir gayrimüslim nüfusun varlığını bize göstermektedir.

Elde edilen veriler ışığında Kıran Karyesi toplam nüfusunun %31,68'lik bölümünün 0-11 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşın nüfusun %67,14'lük kesiminin yani çoğunluğun aktif olarak çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda karyenin oldukça dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca toplam nüfusunun %1.57'lik bölümünü engelliler grubu oluşturduğu da edinilen bilgiler arasında yer almaktadır.

Karyedeki 528 cizye mükellefinin cizye seviyeleri değerlendirildiğinde, karye halkının orta statünün altında bir ekonomiye sahip olduğu ve ülke ekonomisine 13410 kuruşluk vergi katkısında bulunduğu görülmektedir. Toplam nüfusun %69,11'inin cizye vermekle yükümlü olduğu karyede, cizye alım alt sınır yaşı 10 iken üst yaş sınır ise 91'e kadar çıkmaktadır. Bu da devletin cizye tahsilinde belirlemiş olduğu kuralların Kıran Karyesinde ihlal edildiği yorumuna imkân tanımaktadır.

Ayrıca edinilen bilgiler sayesinde Kıran Karyesi gayrimüslim erkeklerinin, çoğunlukla Dikicilik mesleğini tercih ettiği görülmektedir. Bu da çevre şehirlerde olduğu gibi Safranbolu'da da dericiliğin önemli bir geçim kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında kuyumculuk, terzilik, duvarcılık ve kalaycılık gibi mesleklerin ön planda yer alması, karye ahalisinin meslek seçiminde el mahareti isteyen mesleklere daha fazla yöneldiğini göstermektedir.

Kıran Karyesi gayrimüslim erkeklerinin fiziki özellikleri değerlendirildiğinde ise karye halkının çoğunluğunun ter bıyıklı, orta boylu ve kır sakallı olduğu görülmektedir. Karyede en fazla tercih edilen erkek ismi Yani, en fazla kullanılan lakap ise Kelemkeroğlu'dur.

Neticede bu çalışma ile 1842-1843 yıllarında Safranbolu'da yaşayan gayrimüslimlerin yerleşim yerleri, hane sayıları, gelir durumları, kişilerin vermiş oldukları vergi miktarı, meslekleri, engellilik durumları, fiziki özellikleri, lakap, isim ve yaşları tespit edilmiştir. Bu veriler daha önceki yıllarda yapılmış olan benzer çalışmalara ait verilerle karşılaştırılarak nüfus hareketleri, vergi miktarları, lakap, isim ve mesleklerdeki değişim görülebilir. Böylece karyedeki gayrimüslimlerin bölgenin demografik ve sosyo-ekonomik yapısında ne denli etkili olduğu ortaya çıkacaktır.

Ayrıca yapılan bu çalışmadaki verilerin benzer çalışma verileri ile birleştirilmesi şehirlerin, bölgelerin hatta tüm Osmanlı topraklarının demografik ve sosyo-ekonomik yapısının ortaya çıkarılmasını da mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Nüfus Defteri (NFS.d.) : Nr. 789.

Tetkik Eserler:

Acar, Şinasi ve Murat Özveri, "Bir Osmanlı Okçuluk Menzilnâmesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. XVIII, S. 2, 2017, s. 24-58.

Adıyeke, Ayşe Nükhet, "18. Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri," *Belleten*, C. LXXXI, S. 290, 2017, s.135-159.

Ak, İlyas, "Çorum Kaza Merkezinde Müslüman Erkek Şahıs ve Sülale Adları: 1844-1845 Temettüat Defterine Göre", *Kesit Akademi Dergisi*, S. 16, 2018, s. 323-340.

Barkan, Ömer Lütfü, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, İstanbul 1940, s. 24-59.

Barkan, Ömer Lütfü, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (II)," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, İstanbul 1940, s. 214-247.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. II, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996.

Bingül, Şeyhmus, "(H. 1252/M.1836) Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. II, S. 3, 2016, s. 101-116.

Cin, Halil ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Çelik, Şenol, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C.I, S. 1, 2014, s. 21-47.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, "Su Şehri Nüfus Sayımı (1835-1843) Örneğinde Nüfus Defterleri," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVII, S. 64, Ankara 2018, s. 261-272.

Gülsoy, Ufuk, "Cizye'den Vatandaşlığa; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni," *Türkler*, C. XIV, Eds. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 143-163.

İnalcık, Halil, "Cizye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.45-48.

Karacakaya, Recep, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz, *Safranbolu 1831 Nüfus Kayıtları*, Safranbolu Belediyesi Yay. İstanbul 2015.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı) Timaş Yay., İstanbul 2010.

Kartal, Kazım, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)," *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. I, Eds.: Oktay Bozan vd., Manas Yay., Ankara 2019, s.191-225.

Kartal, Kazım, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı," *Kesit Akademi Dergisi*, C. III, S.9, 2017, s.446-468.

Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Küçük, Cevdet, "Cerîde Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 409-410.

Kütükoğlu, Mübahat S., "1830 Nüfus Sayımına Göre Menteşe Sancağında Hane Nüfusu." *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXIII, İstanbul 2003, s. 75-92.

Mert, Özcan, "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", *DCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXII, S. 35, 2004, s.139-154.

Mutlu, Servet, "Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Etnik Dağılımı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. VIII, Eds.: Mehmet Metin, Hülagü vd., TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 37-74.

Nedkoff, Boris Christoff , "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)", (Çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, C. VIII, S. 32, 1944, s. 599-652.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, 3. B, Ankara 2011.

Sami, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1899.

Şahin, Salih, Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

Tekin, Zeki, Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.

Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2017.

Yüksel, Hasan, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan ilk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı," *Nüfus Bilim Dergisi*, S. 28-29, 2006, s. 73-89.

AVRUPA BORÇ KRİZİ: İTALYA ÖRNEĞİ

BÖLÜM 7

Güngör ÖZCAN[1]

Muhammed Fatih CÜRE[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İ.İ.B.F Maliye Bölümü, gungor.ozcan@cbu.edu.tr

[2] Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İ.İ.B.F Maliye Bölümü, fatih.cure@cbu.edu.tr

GİRİŞ

Yaşanan küreselleşme ve uygulanan neoliberal politikalar ile ülkeler arasındaki engeller ortadan kalkmış, sermaye giriş çıkışları hızlanmış ve ülkelerin finansal piyasaları entegre hale gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan krizler sadece krizin yaşandığı ülke ile sınırlı kalmamış, etkileşim halinde olduğu ülke piyasalarında da etkisini göstermiştir. Bu çerçeveden bakıldığında 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan finansal kriz, tüm dünyada etkisini göstermiş, özellikle de özel ve kamu borcu yüksek olan Yunanistan, İtalya, Portekiz gibi ülkelerde başlayan ve tüm Euro Bölgesini içine alan bir Avrupa Borç Krizi'ne dönüşmüştür. Finansal kriz öncesi ABD'de ve AB'de uygulanan genişletici para politikaları ve Avrupa Birliği'nin yapısal sorunları; kriz sonrası dönemde yaşanan likidite daralması, risk iştahının azalması, özellikle Avrupa ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarındaki negatif büyümesi ile birleşince Avrupa Borç Krizi derinleşmiştir. Özellikle Avrupa'da bazı ülkelerin Euro'ya geçmesi ile beraber faiz oranları düşmüş, borçlanma maliyetleri azalmıştır. Bu durum her ülkede farklı reaksiyonlar meydana getirmiştir. Bu durum İspanya ve İrlanda'da konut sektöründe balonların oluşmasına sebebiyet verirken, Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerin daha çok borçlanmalarına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ülkeler, bol ve ucuz sermaye sayesinde vergi indirimleri ile beraber kamu harcamalarını arttırmış, yapılması icap eden yapısal refomları geciktirmişlerdir. Aynı zamanda, ülkelerin para politikaları, Avrupa Merkez Bankası tekelinde merkezileşirken; borçlanma ve vergi politikaları ülkelerin kendi uhdesinde bırakılmıştır.

Maliye politikalarına ilişkin ise sadece Maastricht kriterleri çerçevesinde bazı sınırlar getirilmiştir. Belirlenen bu sınırlar Almanya ve Fransa gibi merkezi ülkelerde dahil olmak üzere pek çok ülke tarafından defalarca aşılmış olmasına rağmen herhangi bir yaptırıma tabi tutulmamışlardır. Bu durum ülkelerin kırılganlıklarını artırmış, 2008 yılında Lehman Brothers'ın batması ile ticari ilişkileri en üst seviyede olan Avrupa Birliği bu krizden en çok etkilenen bölge olmuştur. Birçok Avrupa bankası iflas ile karşı karşıya kalmış, bu bankalara devlet müdahalesi zaruri hale gelmiştir. Küresel krizle beraber borçlanma faizleri yükselmiş, bu durum ülkeleri finansman sıkıntısına sokmuştur. Yunanistan ile patlak veren Avrupa borç krizi İtalya ve Portekiz gibi

ülkelerin borç yüklerini ve bütçe açıklarını ortaya çıkarmış, bu borçlar endişe vermeye başlamıştır. Öyle ki bu borçlu ülkeler, Yunanistan, İrlanda, İspanya, Portekiz ve İtalya yüksek borçları sebebiyle (PIIGS) ülkeleri olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

Bu süreç, üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen hala etkilerini göstermektedir. Borçlu ülkelerden İrlanda, nispeten daha iyi durumda olsa da diğer PIIGS ülkelerinin borçlulukları devam etmektedir. Bu çalışma, 2020 yılına girerken İtalya bütçesinin tartışma konusu olması üzerine İtalya üzerinden Avrupa Borç Krizine genel bir bakış sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle 2008 küresel finansal kriz ele alınacak, daha sonra finansal krizin nasıl Avrupa'da bir borç krizine dönüştüğü incelenecek ve ardından Avrupa Borç Krizi kapsamında İtalya'da yaşananlara değinilecektir.

A. Küresel Krizden Avrupa Borç Krizine

Mortgage krizi, ABD'de "batamayacak kadar büyük" olarak tabir edilen finansal şirketlerin iflas etmesi sonucu bu şirketlerin kamulaştırılması ile devam ederken, Avrupa'da sadece şirketlerin iflasına yol açmamış, şirketlerle beraber ülkelerin de iflas etme eşiğine gelmesine sebebiyet vermiş ve Avrupa ülkelerini bir borç çıkmazına sokmuştur (Akçay & Güngen, 2016, s. 108).

Küresel finansal kriz öncesinde de Maasricht kriterlerinin üzerinde borç yüküne sahip ülkelerin borç krizine girmesine tek başına Mortgage krizi sebep olarak gösterilemese de borç krizinin tetikleyicisi olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir.

1. Küresel Finansal Kriz

2000'li yılların başlarında internet ve teknoloji sektöründe yaşanan "dot-com" (Nasdaq) balonunun patlaması sonucu ABD'nin içinde bulunduğu durgunluktan çıkabilmesi için, ABD Merkez Bankası FED, Ocak 2001 tarihli toplantıda faiz oranlarında indirime gitme kararı almış ve 1 yıl içinde faizleri %6.5'dan %1.75 seviyelerine kadar düşürmüştür (Govetto & Walcher, 2009, s. 16). Bu durum, ekonomik birimlerin düşük maliyetle, uygun koşullarda borç bulmasını kolaylaştırmıştır. Düşen faizler ile beraber konut finansman sisteminde mortgage olarak bilinen düşük ama değişken faizli krediler, bireylerin kredibilitesine bakılmadan düşük gelirli gruplara dahi kullandırılmıştır. Bu durum, konut sektörüne

olan talebi artırmış, konut piyasasında fiyatların aşırı yükselmesine ve yeni bir balonun oluşmasına sebebiyet vermiştir (Yılmaz, 2013, s. 33). Yükselen bu konut fiyatları, 2006 yılında kısa vadeli faiz oranlarının yükselmesi ile beraber düşme eğilimi göstermiştir. Değişken faizli olan mortgage kredi oranlarının yükselmesi sonucu kredi ödemeleri zorlaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine FED, her ne kadar faiz oranlarını düşürse de konutların fiyatlarının düşüşünü engelleyememiş (Demir, Karabıyık, Ermişoğlu, & Küçük, 2008, s. 50), konut fiyatlarındaki bu düşüş tüm dünyaya yayılan finansal krizin tetikleyicisi olmuştur (Blanchard, 2009, s. 5). 2006 yılına kadar aralıksız yükselen konut fiyatlarının düşmeye başlaması ile ilk sinyallerini veren ekonomik kriz, konut sektöründen yatırım bankaları aracılığıyla tüm finansal sisteme yayılmış ve dünyanın en büyük 4. yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın iflası ile tüm finansal sistemin çökmesine sebep olmuştur (Akçay & Güngen, 2016, s. 91). Lehman Brothers'ın iflası ile yoğunlaşan finansal kriz Avrupa ülkelerine de sıçramış, özelikle Euro bölgesi ülkelerinin borçlanma maliyetlerini ciddi derecede yükselmiştir. Örneğin, Almanya ve Yunanistan 10 yıllık devlet tahvillerinin arasındaki fark 2008 yılının ilk yarısına kadar 30 baz puan iken, 2009 Mart itibari ile 270 baz puana kadar hızlı bir artış göstermiştir (Attinasi, Checherita-Westphal, & Nickel, 2009, s. 7).

Tablo 1. Küresel Krizin Büyüme Oranlarına Etkisi

Bölge/Zaman	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dünya	5,3	2,7	–0,4	5,2	3,9	3,2	2,9
ABD	1.8	–0.3	–2.8	2.5	1.8	2.8	1.6
Gelişmiş Ekonomiler	2.7	0.1	–3.4	3.0	1.7	1.5	1,2
Euro Bölgesi	3.0	0.4	–4.4	2.0	1.5	–0.6	–0.4
Almanya	3.4	0.8	–5.1	3.9	3.4	0.9	0.5
İtalya	1.7	–1.2	–5.5	1.7	0.4	–2.4	–1.8
İrlanda	5.0	–2.2	–6.4	–1.1	2.2	0.2	0.6

Kaynak: (IMF, 2013)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, kriz tüm dünyayı etkisi altına almış, dünya ekonomisi 2009 yılında negatif büyümüştür. Küresel daralmayla beraber işsizlik oranları bu dönemde artış göstermiştir. Euro Bölgesinde 2007 yılında %7,6 olan işsizlik rakamı 2009 yılında 10,1'e yükselmiştir (International Monetary Fund, 2011, s. 1). Dolayısıyla pek çok makro büyüklük üzerinde yıkıcı etki oluşturan bu finansal kriz, Büyük

Buhran'dan sonraki en kapsamlı ve daraltıcı kriz olarak olarak nitelendirilebilir.

Finansal kriz ABD'nin en büyük ticaret ortaklarından biri olan Avrupa'yı çok derinden etkilemiştir. ABD ile Avrupa arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren Transatlantik Ekonomisi'nin 2011 verilerine bakıldığında, bu iki bölge arasındaki ticaret, dünya GSYH'sının% 54'ünden fazlasına, satın alma gücü bakımından ise % 40'ına karşılık gelerek dünyadaki en büyük ve en zengin pazarı oluşturmaktadır (Hamilton & Quinlan, 2011, s. 20-21). Ayrıca; Avrupa, ABD'nin yurtdışı varlıklarının yüzde 50'sinden fazlasını elinde bulundururken, ABD, Avrupa'nın dış varlıklarının yüzde 40'ına yakın bir bölümününe sahiptir. Dolayısıyla birbirine entegre olmuş iki büyük ekonomiden söz edilmektedir. Ayrıca küresel finansal krizin etkisi ile Avrupa'da bir dizi banka iflası söz konusu olursa, bir başka küresel krizin de meydana gelme ihtimali yükselecektir (Dadush, ve diğerleri, 2010 , s. 101-102).

2. Avrupa Borç Krizi

Avrupa borç krizi, 2009 yılının sonlarında Yunanistan hükümetinin, önceki yıllarda açıklanan bütçe açığının gerçeği yansıtmadığını ve aslında açıklanandan daha yüksek seviyelerde olduğunu itiraf etmesiyle başlamıştır (Frieden & Walter, 2017, s. 19.6). Bunun üzerine, başta Yunanistan olmak üzere diğer borçlu ülkelerdeki yatırımcılar, risklerin yükselmesi ile daha fazla getiri istemişler, neticesinde borçlanma faizleri yükselmiştir. Bu durum, hükümetlerin borçlanma maliyetlerinin artması ile risklerin yükselmesi sonucunu doğuran kısır bir döngüye dönüşmüştür. Portekiz ve İtalya gibi kamu borçluluk oranlarının GSYH içindeki payı yüksek seyreden ülkelerin de borçları endişe vermeye başlamıştır. 2010 yılında ilk olarak Yunanistan, Portekiz ve İrlanda, yapısal refomları da içeren AB ve IMF destekli ekonomi programlarına girmişlerdir (Beker, 2014, s. 1). Yunanistan'ın borçlarını ödeyememesi ile başlayan bu süreç, başta borçlu ülkeler olmak üzere Avrupa'nın tamamına bulaşmıştır. Hükümetler, finansal istikrar sağlansın için kurtarma paketleri açıklamış, sonuç itibariyle özel sektör borcu, kamu borcuna dönüşmüştür (Frieden & Walter, 2017, s. 19.7).

Tablo 2. Seçilmiş Avrupa Ülkelerinin Kamu Borcu/GSYH Oranları(%)

Ülke/Zaman	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Avrupa Birliği	60,1	59,3	58,8	60,3	60,9	61,5	60,1	57,5	60,7
Euro Alanı	68,2	67,1	67	68,2	68,5	69,3	67,4	65	68,7
Almanya	58,9	57,7	59,4	63,1	64,8	67	66,5	63,7	65,2
İrlanda	36,1	33,2	30,6	29,9	28,2	26,1	23,6	23,9	42,4
Yunanistan	105	107,1	105	102	103	107,4	103,6	103	109,4
İspanya	58	54,2	51,3	47,6	45,3	42,3	38,9	35,6	39,5
Fransa	58,9	58,3	60,3	64,4	65,9	67,4	64,6	64,5	68,8
İtalya	105	104,7	102	101	100	101,9	102,6	99,8	102,4
Portekiz	50,3	53,4	56,2	58,7	62	67,4	69,2	68,4	71,7

Kaynak: Eurostat

Tablo 2 (Devam)

Ülke/Zaman	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avrupa Birliği	73,3	78,8	81,4	83,8	85,7	86,4	84,4	83,3	81,6
Euro Alanı	79,2	84,6	86,6	89,7	91,6	91,8	89,9	89,1	86,8
Almanya	72,6	81	78,6	79,9	77,4	74,5	70,8	67,9	63,9
İrlanda	61,5	86	111	120	120	104	76,8	73,4	68,4
Yunanistan	127	146	172	160	177	179	175,9	178,5	176
İspanya	52,8	60,1	69,5	85,7	95,5	100	99,3	99	98,1
Fransa	83	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6	98,2	98,5
İtalya	113	115	117	123	129	132	131,6	131,4	131
Portekiz	83,6	96,2	111	126	129	131	128,8	129,2	125

Kaynak: Eurostat

Tablo 2'de görüleceği üzere, üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen, AB ve Euro alanının ikisinde de toplam Kamu Borcu/GSYH oranı %60'ın çok üzerinde seyretmektedir. Euro alanında 2007 yılında %65 olan bu oran, 2014 yılına kadar yükseliş göstererek %90'ı geçmiştir. Ülke bazlı bakıldığında İrlanda'da bu oran, 2007 yılında %23,9 iken 2013'e kadar sürekli yükselmiş ve %120'lere yaklaşmıştır. İspanya'da ise 2007 yılında oran %35 iken 2014 yılına gelindiğinde %100'ü geçmiştir. Aynı şekilde

Almanya ve Fransa gibi merkez ülkelerinde dahi %60 eşiği her zaman geçilmiştir. PIIGS ülkeleri arasında dikkat çeken iki ülke Yunanistan ve İtalya'dır. Bu ülkelerdeki borçluluk oranı 2000 yılından beri %100'ün üzerinde olmuştur. Bu ülkeler, borçluluk seviyelerinin yüksek olması sebebiyle küresel finansal krizden diğer ülkelere nazaran çok daha fazla etkilenmiş ve Avrupa Borç Krizi'nin derinleşmesinde önemli rol oynamışlardır.

Euro'nun kullanılmaya başlanması ile krizin merkezinde olan Yunanistan, Portekiz, İrlanda ve İspanya gibi ülkelere diğer ülkelerden sermaye ve para akışı başlamıştır. Bu fonlar İrlanda ve İspanya'da konut sektöründe oluşan balonu finanse ederken; Yunanistan'da artan kamu harcamalarını finanse etmiştir. Her ne kadar Avrupa borç krizinin ortaya çıkış süreci ve sebepleri itibariyle kendi içerisinde kompleks bir yapıya sahip olsa da yapılan açıklamaların temel unsurları her zaman aynıdır (Dombret, 2013, s. 1). Şöyle ki yapılan açıklamarda genel olarak Euro'ya geçişle beraber faiz oranlarının düşmesi ve Avrupa Birliği çatısı altında bulunan her bir ülkeye aynı derecede güven duyulması bu krizin temelindeki etkenlerden biridir (Beker, 2014, s. 1). Çünkü bu güven artışı ve düşük faiz oranları, özellikle PIIGS ülkelerinde iç talebin artmasına, dolayısıyla tüketici ve yatırımcıların harcamalarının ve borçlarının yükselmesine sebep olmuştur (Dadush, ve diğerleri, 2010 , s. 8).

2008 küresel finansal krizine ilişkin AB Komisyon Başkanı Jose M. Barroso, "Krizin Avrupa kaynaklı olmadığını, çıkış yerinin Kuzey Amerika olduğunu" iddia ederek Avrupa'nın içinde bulunduğu bu krizin mortgage krizinin bir uzantısı olduğunu ifade etmiştir (The Week, 2012).

Finansal kriz öncesi dönem ve finansal krizle beraber yaşanan süreç, Avrupa Borç krizinde etkili olan önemli faktörlerden olmakla birlikte krizin oluşumuna katkıda bulunan bir çok makroekonomik ve yapısal faktörler vardır. Bunlardan birincisi birçok iktisatçının kabul ettiği gibi, mali birlikten yoksun Ekonomik ve Parasal Birliğin varlığıdır. Avrupa Merkez Bankası tarafından yürütülen ortak para politikasının yanında ülkelerin mali politikalarını serbestçe belirlemesi enflasyonist baskılar oluşturmuştur. Bu durum ise Yunanistan ve İspanya gibi ülkelerin rekabet gücünü azaltmış ve yükselen enflasyona para politikaları ile müdahale edemediği için Güney çevre ülkelerinde ticaret açığı istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. Bunun yanında Maastricht kriterleri ile İstikrar ve Büyüme

Paktı ile beraber her ne kadar bazı katı kurallar uygulanmış olsa da Fransa ve Almanya gibi güçlü ülkeler bu kuralları defalarca ihlal etmişlerdir (Ari, 2014, s. 8).

ABD'de 2000'lerden sonra uygulanan düşük faizler, AB üyesi 11 ülkenin 1999 yılından itibaren ortak para birimi olarak Euro'ya geçmesi ile beraber faizlerin düşmesi (Eser & Ela , 2015, s. 217), dünya genelinde parasal genişlemeye yol açmış ve borçlanma maliyetlerini düşürmüştür. Bununla beraber, daha öncesinde neoliberal politikalar çerçevesinde yaşanan sermaye hareketlerinin liberalleşmesi, piyasalar arasındaki entegrasyonun sağlanması gibi gelişmeler, krizlerin küreselleşmesine katkıda bulunmuş, piyasaların daha kırılgan olmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ABD'de yaşanan finansal kriz, yüksek borçlu ülkeleri daha fazla etkileyerek, Avrupa ülkelerini bir borç çıkmazına sokmuştur.

B. Avrupa Borç Krizinin İtalya Açısından İncelenmesi

Avrupa Birliği'nin kurucu üyelerinden olan İtalya; Almanya, İngiltere ve Fransa'dan sonra en büyük ekonomiye sahip olmasına rağmen Yunanistan'dan sonra en yüksek borca sahip ülke konumundadır. Tablo 2'de görüleceği üzere İtalya, Yunanistan ile beraber 2000'li yılların başından itibaren en yüksek borç yüküne sahip ülkelerdendir. Aslında İtalya'nın borçluluk seviyesi yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve çok eski tarihlere dayanmaktadır. İtalya'nın Kamu Borcu / GSYH oranı 1980'de %57,7 iken, 1990'da %98 seviyelerine, 1994'de ise %125'lere kadar çıkmıştır (Cencig, 2012, s. 21). Bu büyük artışın sebepleri arasında kısmen eğitim ve sağlık hizmetlerine olan talebin artması kısmen de iki petrol şoku yaşamış ve işçi-işveren ilişkileri bozulmuş olan imalat sanayinin yeniden inşası için uygulanan politikalar bulunmaktadır (Signorini, 2001, s. 76).

İtalya'nın borç yükünün küresel finansal kriz öncesinde de yüksek olması herhangi bir endişe meydana getirmiyor ve İtalya krize kadar borçlarını finanse etmekte herhangi bir zorluk çekmiyordu (Beker, 2014, s. 7). Çünkü İtalya ve Yunanistan; sırasıyla, 1999 ve 2001 yılında Euro'ya geçişin akabinde faiz oranlarının düşmesi ile daha ucuz kredi imkanı bulmuşlardı. Euro'ya geçişten sonra her ne kadar borçlanma maliyetlerinin düşmesi ile daha çok harcama yapma imkanı bulunsa da İtalya'da 2007 yılına kadar borç stoğunda çok ciddi artışlar görülmemiş aksine borç stoğunun GSYH'ya oranında %10'luk bir düşüş de yaşanmıştır (Dadush, ve diğerleri, 2010 , s. 67). Fakat, bu iyileşme

küresel kriz ile beraber Tablo 3'de de görüldüğü üzere tam tersine dönmüş, 2007'den 2010'a kadar borçluluk oranında %15'lik bir artış yaşanmıştır.

Tablo 3. İtalya'nın Yıllar İtibari ile Büyüme, Bütçe Açığı ve Borç Oranları (%)

İtalya	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
KB /GSYH	102	101	100	102	103	100	102	113	115
BA/GSYH	-3	-3,3	-3,5	-4,1	-3,5	-1,5	-2,6	-5,2	-4,2
İşsizlik	8,4	8,2	7,9	7,6	6,5	6,3	6,9	8,2	8,2
Büyüme	0,5	0	1,7	0,9	2	1,5	-1,1	-5,5	1,7

İtalya	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
KB /GSYH	115	117	123	129	132	132	131	131
BA/GSYH	-4,2	-3,7	-2,9	-2,9	-3	-2,6	-2,5	-2,4
İşsizlik	8,2	9,2	11	12	13	12	1,8	11
Büyüme	1,7	0,6	-2,8	-1,7	0,1	0,9	1,1	1,6

Kaynak: Eurostat

Mortgage krizinin etkisiyle İtalya, 2008 ve 2009 yıllarında art arda negatif büyümüş, 2011'de borçluluk oranı %117'lere yükselmiştir. Daha önce borçlu yapısı ile endişe vermeyen İtalya 2011 yılı itibariyle krizi daha da derinleştirecek potansiyele sahip olması ve İtalya ekonomisinin zayıf olması nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiş, dolayısıyla Euro bölgesi krizinin merkezine taşınmıştır (Knight, 2011). Çünkü küresel kriz İtalya'yı derinden etkilemiş ve o dönemde ekonomik aktivitedeki azalma sonucu toplanan vergi miktarı düşmüştür (Beker, 2014, s. 7).

Tablo 3'de verilen bütçe açığı oranları yaşanan bu gelişmelerin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2008 ve 2011 yılları arasında ekonomik daralmalar ile beraber yüksek bütçe açıkları verilmiştir. Dolayısıyla 2011 yılı itibariyle kriz İtalya da diğer Doğu Avrupa ülkeleri gibi Yunanistan ile beraber telaffuz edilmeye başlanmıştır.

1. İtalya'da Krize Karşı Uygulanan Politikalar

İtalya'da 2008 yılında yapılan erken seçimde Berlusconi oyların %47'sini alarak yeniden iktidara gelmiştir. Berlusconi hükümeti de diğer Euro Bölgesi ülkelerinin hükümetleri gibi Avrupa Merkez Bankasından bağımsız para politikası belirleyemeyeceği için zorunlu olarak ekonomiye maliye politikası ile müdahale etmiştir. Berlusconi'nin a iktidara geldiği 2008'in 2. çeyreğinde İtalya küresel finansal krizden ciddi derecede etkilenmeye başlamıştır. Gittikçe derinleşen küresel krizin bulaşıcı etkisini engellemek, finansal piyasalara olan güveni yeniden tesis etmek ve mali konsolidasyonu sağlamak amacıyla bir dizi yasal önlem alınmıştır (Borghi, 2013, s. 1). Kasım 2008'de Berlusconi kabinesi 6.4 milyar Euro'luk teşvik öngören İtalyan ekonomisini tekrardan canlandıracak krizi önleme kararnamesini onaylamıştır. Bu kararname ile alınan en önemli önlemlerden biri işsizlik durumunda sağlanan gelirlerin yükseltilmesi ve uzatılmasına ilişkin olmuştur. Ayrıca, daha sonra bu pakete düşük gelirli aileleri desteklemek ve üretkenliği teşvik etmek için sağlanan vergi indirimlerinin uzatılması da eklenmiştir. Bu vergi indirimi yıllık 35.000 Euro'dan az kazanan işçileri kapsamaktaydı (Borghi, 2013, s. 3). Konutlarda emlak vergisi indirimi sağlanmakta, enerji yardımı yapılmakta ve "sosyal kart" gibi uygulamalarla en geniş çaplı yardım paketi uygulanmaktaydı (Leahy, Healy, & Murphy, 2013, s. 28). Her ne kadar düşük gelirli hane halkını korumak için geniş çaplı önlemler alınsa da genel kanıya göre İtalya diğer ülkelere nazaran harekete geçmekte geç kalmıştır (Borghi, 2013, s. 3). Tablo 3'te görüldüğü üzere İtalya ekonomomisi 2008 ve 2009 yıllarında daralma yaşayarak işsizlik, kamu borç stoğu ve bütçe açığı göstergelerinde ciddi bozulmalar yaşamıştır.

Temmuz 2011'de İtalyan devlet tahvil piyasası spekülatif bir atakla sarsılmış faiz oranları önce %5,5 Kasım ayında %7'nin üzerine çıkmıştır. Bunun üzerine Temmuz ve Ağustos aylarında Berlusconi hükümeti tarafından bir dizi önlem paketleri açıklanmıştır (Carlo & Purificato, 2012, s. 16). Borç krizinin derinleşmesi ve yaşanan bu spekülatif ataklar, İtalyan hükümetinin acil önlemler almasını gerekli kılmış ve 6 Temmuz 2011 tarih ve 98 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile başlangıçta 40 milyar Euro olarak öngörülen paket yaklaşık 50 milyar Euro'ya çıkarılmıştır (Borghi, 2013, s. 4). Temmuz ayında kabul edilen bu paketin, yapılması planlanan özelleştirmeler ile beraber 70 milyar Euro kadar çıkacağı da öngörülmüştür (Times Malta, 2011; The Journal, 2011). İlk paketten yaklaşık bir ay sonra 2. tasarruf paketini onaylamak

üzere toplanan Berlusconi kabinesi, daha sonra parlamento onayına tabi tutulmak şartıyla Avrupa Merkez Bankasının bütçe açığı hedefini 2013 yılına kadar sağlayabilmek için 2012'de 20 milyar Euro, 2013'te ise 25 milyar Euro'luk ek mali düzenlemeleri de kabul etmiştir (The Guardian, 2011). Temmuz ayında kabul edilen birinci paketin yetersiz kalması sebebiyle ağustosta kabul edilen bu ikinci paket ile bir kez daha harcama kesintilerinden ziyade vergi artışlarına yer verilmiştir. Düşük büyüme İtalya'nın yıllardır müzdarip olduğu en önemli sorunların başını çekmekte iken Brüksel tarafından istenilen büyümeyi teşvik edici önlemlere ise bu pakette yer verilmemiştir (Borghi, 2013, s. 5).

Temmuz ve ağustos aylarında kabul edilen paketlerde öngörülen düzenlemeler şu şekilde olmuştur (Roe, 2011):

KDV oranı %1 artarak %21'e yükselmiştir (OECD, 2018). Bununla birlikte vergi kaçakçılığı ile mücadelede yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Böylece İtalyan kasasına ek olarak 1,6 milyar Euro girmesi öngörülmüştür.Yüksek gelire sahip olanlardan daha fazla gelir tahsil edilmesi düşünülmüştür. Kooperatif şeklinde ticaret yapan şirketlerin vergi avantajlarının azaltılması düşünülmüştür. Merkezi hükümet harcamalarında kesintiler yapılması düşünülmüştür. Özellikle bakanlıkların bütçelerinde kesintiye gidilmesi öngörülmüştür. Yerel yönetim harcamalarında tasarruf yapılması öngörülmüştür. Yaklaşık olarak 4 milyar Euro tasarruf sağlanacağı öngörülmüştür. İtalyan işçilerin işten çıkarılmasını kolaylaştıracak birkaç öneri ve enerji üreticilerinden gelir sağlayacak yeni bir vergi öngörülmüştür.

İtalya'nın yüksek borç stoğu ile endişe meydana getirmesinin ardından, yatırımcıları Euro Bölgesinin üçüncü en büyük ekonomisinin borç krizine maruz kalmayacağına ikna etmek için açıklanan bu paketler Maliye Bakanı Giulio Tremont tarafından yetersiz görülmekteydi (The Independent, 2011). Açıklanan bu paketlere rağmen derecelendirme kuruluşları İtalya'nın notunu düşürmüştür. Standard & Poor'un kredi notunu düşürmesinden iki hafta sonra Moody's de, İtalya'nın notunu "A2" ye düşürme kararı almıştır (Mascitelli, 2011). Uzun vadeli bir dizi borç ve ödemeler dengesi sorunlarından oluşan Euro Bölgesi krizi de tüm krizler gibi devletler arasında ve ülkelerin kendi içinde çözüme kavuşma konusunda siyasi çatışmalara neden olmuştur (Frieden & Walter, 2017, s. 19.2). Kemer sıkma politikaları sonucu çıkan toplumsal huzursuzluklara bir de kredi notunun düşürülmesi eklenince 12 Kasım 2011'de Berlusconi

istifasını vermiş ve Mario Monti başkanlığında bir teknokrat hükümeti kurulmuştur (Marshall, 2012).

Mario Monti'nin teknokrat hükümeti, tahvil faiz oranlarını düşürmek, iç piyasayı daha rekabetçi hale getirmek için piyasanın yeniden düzenlenmesi ve Avrupa'da İtalya'nın zedelenmiş prestijini yükseltmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Aralık ayında acil destek bütçesi olarak İtalya'yı kurtarma(Salva Italia) bütçesi kabul edilmiştir. Hükümetin bu yeni programında dört temel unsur yer alıyordu. Bunlar; gelirlerin artırılması, harcamaların kısılması, devlet işleyişinin rasyonelleştirilmesi ve korunan sektörlerin serbestleştirilmesidir. Bu çerçevede yapılan önemli düzenlemelerden bazıları, benzine %25 zam yapılması ve emeklilik yaşının kadınlarda 62, erkeklerde 67'ye çıkarılması şeklindedir (Culpepper, 2014, s. 1277-1279). Monti hükümeti, daha sonra İtalya'yı büyütmek ve sadeleşirmek (Cresci Italia ve Semplifica Italia) isimli iki reform paketi daha açıkladı (Cencig, 2012, s. 38,40). Bu reformlar çerçevesinde, kredi kart kullanımının teşvik edilmesi, girişimciliğin özendirilmesi ve iş kurmanın önündeki bürokratik engellerin kaldırılması yoluyla kısa zamanda iş kurabilmenin sağlanması gibi bir çok alanda serbestleştirici ve gelir artırıcı önlemler alınmıştır. Açıklanan bütün bu reform paketlerine rağmen kriz öncesi döneme dönüldüğünü söylemek pek mümkün değildir. Çünkü her ne kadar kemer sıkma politikaları ve bütçe kesintileri kamu harcamalarını azaltsa da ekonomik büyüme ve üretkinlik artışına olumsuz etkileri sebebiyle daraltıcı etki yapmıştır. Bununla beraber artan vergi yükü ile satın alma gücünde ciddi kayıplar yaşanmış, 2013 yılının ortalarında beslenme yetersizliği ve evini ısıtamama sorunları gibi ciddi problemler ile karşılaşan nüfus oranı %14'e yükselmiştir. Kamu harcamalarında kesintiye giden İtalya hükümetinin ekonomik yavaşlamayı engelleyememesi, ekonomik alanda kemer sıkma politikalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkarken; siyasi olarak da hükümetin değişmesine zemin hazırlamış ve 2013'te yapılan seçimler Monti seçimi kaybemiştir (Akçay & Güngen, 2016, s. 142).

İşsizlik rakamları 1970'den sonra en yüksek seviyelere ulaşmış (Reuters, 2013), genç işsizlik ise %40'ları bulmuştur (Huffpost, 2013). 2012 ve 2013 yıllarında ekonomisi küçülen İtalya'nın kamu borç stoğunun GSYH'ya oranı %130'lara yükselmiştir. Avrupa'nın özellikle Euro Bölgesinin içinde bulunduğu yüksek borçluluk seviyeleri, küresel finansal krizin etkilerini en çok hissettirdiği 2009 yılında Yunanistan

hükümetinin bütçe açığına dair yaptığı itiraftan sonra tartışıl hale gelmiştir. Her ne kadar İtalya'nın Toplam Borcu/GSYH oranı Yunanistan'a nazaran daha az olsa da, nominal olarak büyüklüğü sebebi ile kurtarılması ve müdahale edilmesi Yunanistan kadar kolay olamayacağı için Avrupa Birliği'nin tamamında büyük endişelere sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere ekonomik problemler, siyasi istikrarsızlıklara sebep olmuştur. Bu durum, Avrupa Birliğinin geleceğini tartışılır hale getirmiş ve kendi içindeki entegrasyonun geciktirmiştir. İtalya'yı böyle bir borç çıkmazının içine sokan, başta Avrupa içerisinde olmak üzere küresel anlamda önemli riskler taşıyan bu sürecin pek tabi bir çok etkeni vardır. Özelikle Euro'ya geçişle beraber faiz oranlarının düşmesine istinaden harcamaların artması, aynı zamanda İtalya'nın rekabet gücündeki azalış bu sürecin en önemli dinamiklerindendir (Dadush, ve diğerleri, 2010 , s. 52). Ayrıca İtalya'nın düşük büyüme oranları, özellikle borç yükünün, onu finanse edecek olan GSYH'dan daha fazla büyüyor olması kayıtdışı ekonomi, yolsuzluk, düşük verimlilik ve eğitim kalitesindeki yetersizlik gibi başkaca önemli yapısal sorunlar bu sürecin oluşumunda ve devam etmesinde etkili olmuştur (Çoban, 2015, s. 116).

SONUÇ

2000 yılında ABD'de Nasdaq balonunun patlaması ve Avrupa'da ortak para birimine geçişle beraber her iki bölgede de faiz oranları düşmüş, borçlanma maliyetleri azalmıştır. Dünya genelinde uygulanan gevşek para politikaları sebebiyle özellikle ABD, İrlanda ve İspanya'da konut piyasasında balonlar oluşurken; Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerin kamu harcamaları artmış, bütçe açıklarını finanse etmesi kolaylaşmıştır. Fakat, 2008 yılında mortgage piyasasında oluşan balonun patlaması ve konut fiyatlarının düşüşü ile başlayan finansal kriz kısa sürede reel sektöre sıçrayarak tüm dünyada etkisini göstermiş, özellikle Avrupa ülkelerinde bazı bankaları iflasın eşiğine getirmiştir. Bunun neticesinde Avrupa ülkeleri, ABD'de olduğu gibi ekonomiye müdahale etmek zorunda kalmış, kurtarma paketleri açıklamışladır. Dolayısıyla Yunanistan ve İtalya gibi ezelden borçlu olan ülkelerin yanına İrlanda İspanya ve Portekiz de eklenmiştir. Böylece bu Euro bölgesi ülkeleri, Avrupa Birliğinin ekonomik ve siyasi birliğini önemli derecede tehdit etmeye başlamıştır.

Bu sürecin oluşumunda küresel finansal kriz, ABD ile Avrupa Birliği arasındaki ekonomik ilişkinin büyüklüğü dikkate alındığında Avrupa borç krizinin tetikleyicisi olarak nitelendirilmekte ise de, ülke bazlı değerlendirildiğinde her bir ülkenin kendi iç dinamiklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. PIIGS ülkelerinden biri olan İtalya, Avrupa'nın dördüncü büyük ekonomisine sahip olmakla beraber 1990'lı yıllardan beri borçlu bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu borçlu yapısı 2008 krizine kadar rahatsızlık vermemiş, yaşanan küresel krizle beraber Yunanistan'a oranla nominal olarak çok yüksek borca sahip olması endişe uyandırmaya başlamıştır. Üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen bu endişeler hala varlığını sürdürmekte olup GSYH'na oranla %130 borç yüküne sahip İtalya, tartışmaların odak noktasına haline gelmektedir. 2019 yılı bütçesinde öngörülen ve Maastricht kriterlene uygun bir oran olan %2,4 bütçe açığı hedeflemesi Avrupa Birliği Komisyonu tarafından reddilmiş, İtalya mecburen oranı %2,04 seviyesine çekmek zorunda kalmıştır.

Sonuç itibariyle Avrupa Birliği ülkelerinin ekseriyeti Maastricht kriterlerini sağlamamakla beraber, Yunanistan ve İtalya gibi bazı Euro bölgesi ülkeler hala Avrupa'yı ve dolayısıyla küresel ekonomiyi tehdit eden borçluluk oranlarına sahiptir. Bu riskler, başta Amerika ve Çin arasında yaşanan ticaret savaşları sebebiyle konuşulan resesyon beklentisi ve gelecek dönem ekonomik aktivitenin daha da düşeceği beklentisi ile birleşince risk iştahını düşürerek yatırımcıları ve ülkeleri daha temkinli davranmaya yöneltmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ü., & Güngen, A. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş.* Ankara: NotaBene Yayınları.

Ari, A. (2014). *The European Debt Crisis Causes, Consequences, Measures and Remedies.* Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Attinasi, M. G., Checherita-Westphal, C. D., & Nickel, C. (2009, 17 December). What Explains the Surge in Euro Area Sovereign Spreads During the Financial Crisis of 2007-09?, Working Paper Series No1131, s. 7. European Central Bank,. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/153565/1/ecbwp1131.pdf

Beker, V. (2014). Victor A. Beker, The European Debt Crisis: Causes and Consequences. *Journal of Stock & Forex Trading,*, 1-9.

Blanchard, O. (2009). The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies. *09(80)*. International Monetary Fund.

Borghi, E. (2013). *The Impact of Antı-Crisis Measures and The Social and Employment Situation: Italy*. Brussels: European Economic and Social Committee.

Carlo, P., & Purificato, F. (2012). The Role of Institutional And Political Factors in THE European Debt Crisis, Political Economy Research Institute, ,. *Political Economy Research Institute of The University of Massachusetts Working Paper Series 280*, 1-30.

Cencig, E. (2012). Italy's Economy in the Eurozone Crisis and Monti's Reform Agenda. Berlin: German Institute for International and Security Affairs.

Culpepper, P. (2014). The Political Economy of Unmediated Democracy: Italian Austerity under Mario Monti. *West European Politics, 37*(6), 1264-1281.

Çoban, Y. (2015). Avrupa Birliği Borç Krizinin Nedenleri, Etkileri ve Krizi Önlemeye Yönelik Önlemler, , , . *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Dadush, U., Aleksashenko, S., Ali, S., Eidelman, V., Naim, M., Stancil, B., & Subacchş, P. (2010). *Pradigm Lost The Euro In Crisis.* Washington DC: Carnegie Endowment.

Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu, E., & Küçük, A. (2008). ABD Mortgage Krizi. *BDDK Çalışma Tebliği*(3). https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0326_02.pdf

Dombret, A. (2013). *The European Sovereign Debt Crisis – Past, Present and Future.* Berlin: Bank for International Settlements. https://www.bis.org/review/r130827a.pdf

Eser, L., & Ela , M. (2015). Avrupa Borç Krizi: Nasıl, Neden ve Nereye? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İBBF Dergisi, 10*(1), 209-232.

Frieden, J., & Walter, S. (2017). Understanding the Political Economy of the Eurozone Crisis. *The Annual Review of Political Science, 20*.

Govetto, M., & Walcher, T. (2009). Analysis and Interpretation of The U.S. Monetary Policy During The Dot.com Bubble and The Subprime Crisis. Copenhagen: Copenhagen Business School.

Hamilton, D., & Quinlan, J. (2011). *The Transatlantic Economy 2011: Annual Survey of Jobs, Trade, and Investment Between The United States and Europe.* Washington DC: Center for Transatlantic Relations SAIS.

Huffpost. (2013, 05 22). *Italy Poverty Levels Soar As Recession Rages On: Study*. 08 15, 2019 tarihinde https://www.huffpost.com/entry/italy-poverty-recession_n_3317567

IMF. (2013). *World Economic Outlook* . Washington: International Monetary Fund.

International Monetary Fund. (2011). *World Economix Outlook: Slowing Growth, Rising Risk, .*

Knight, L. (2011). *What's the matter with Italy*. 01 03, 2019 tarihinde BBC News: https://www.bbc.com/news/business-15429057 adresinden alındı

Leahy, A., Healy, S., & Murphy, M. (2013). *A Study Of The Impact Of The Crisis And Austerity On People, With A Special Focus On Greece, Ireland, Italy, Portugal And Spain.* Belgium: Caritas Europa.

Marshall, A. (2012, 07 02). *Italy in Crisis: The Decline of the Roman Democracy and Rise of the 'Super Mario' Technocracy*. 03 01, 2019 tarihinde https://andrewgavinmarshall.com/2012/07/02/italy-in-crisis-the-decline-of-the-roman-democracy-and-rise-of-the-super-mario-technocracy/

Mascitelli, B. (2011, 10 5). *As Moody's Trashes Italy, Voters Can't Count on Berlusconi, , .* 01 03, 2019 tarihinde The Conversation: http://theconversation.com/as-moodys-trashes-italy-voters-cant-count-on-berlusconi-3486

OECD. (2018). *OECD Consumption Tax Trends* .

Reuters. (2013, 12. 30). *Poverty in Italy hits record levels*. 15 08, 2019 tarihinde https://uk.reuters.com/article/uk-italy-society/poverty-in-italy-hits-record-levels-idUKBRE9BT0K720131230

Roe, A. (2011, 09 19). *Italy's Austerity Measures – A Summary, İtaly Chronicles, 19.09.2011, /*. 08 25, 2019 tarihinde https://www.italychronicles.com/italys-austerity-measures-a-summary

Signorini, L. (2001). Italy's Economy: An Introduction,. *130*(2), 67-92.

The Guardian. (2011, 08 12). *Italy's overnment Meets to Approve New Austerity Package*. 08 18, 2019 tarihinde https://www.theguardian.com/business/2011/aug/12/berlusconi-italy-austerity-cuts-protest

The Independent. (2011, 07 14). *Italian Senate Passes Key Austerity Package*. 01 03, 2019 tarihinde https://www.independent.co.uk/news/world/europe/italian-senate-passes-key-austerity-package-2313765.html

The Journal. (2011, 08 13). *Italy Austerity Measures: Government "puts its hands into the pockets of Italian People*. 08 18, 2019 tarihinde The Journal: https://www.thejournal.ie/italy-austerity-measures-government-puts-its-hands-into-the-pockets-of-italian-people-200404-Aug2011

The Week. (2012, 06 20). *Did The U.S. Cause The European Debt Crisis?, . http://theweek.com/article/index/229570/did-the-uscause-the-european-debt-crisis.* http://theweek.com/article/index/229570/did-the-uscause-the-european-debt-crisis

Times Malta. (2011, 07 15). *Italy Agrees €70 Billion Cuts Package*. 08 18, 2019 tarihinde Times Malta: https://timesofmalta.com/articles/view/italy-agrees.375700

Yılmaz, B. E. (2013). *Küresel Krizin Avrupa'da Borç Çıkmazına Dönüşümü.* İstanbul: Derin Yayınları.

YATIRIMLARIN FİNANSMANINDA VARLIK FONLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER[1]

BÖLÜM 8

Melih Sefa YAVUZ[2], Hakan ÇELİKKOL[3]

[1] Bu çalışma Melih Sefa YAVUZ'un DPÜ SBE İşletme ABD Finans Bilim Dalında Sunmuş Olduğu "Yatırımların Finansmanında Varlık Fonları ve Türkiye Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

[2] Doktora Öğr., Anadolu Ünv. SBE Finansman B. Dalı, mlhyvz3@gmail.com
[3] Doç. Dr., DPÜ İİBF İşletme Bölümü, hakan.celikkol@dpu.edu.tr

1. GİRİŞ

Küresel boyutta yaşanan değişimler uluslararası sermaye akışlarındaki kısıtlamaları önemli ölçüde ortadan kaldırırken, ülke ekonomilerini birbirine bağımlı hale getirmiştir. Küresel piyasalarda iş yapan şirket sayısının artması ve ülkelerin sürekli artan enerji ihtiyacı, emtia ihraç eden ülkelere doğru sermaye akışı sağlayarak, bu ülkelerin döviz rezervlerinde büyük artışlara sebep olmuştur. Bu durum emtia ihraç eden ülkeler için avantaj gibi görünse de mevcut siyasi ortam ve ülkeler arası çekişmeler küresel piyasaları dalgalı hale getirmiştir. Piyasaların küreselleşmesi, emtia ihraç eden ülkeleri konjonktüre bağlı oluşabilecek volatilitenin etkilerini minimize edecek formül arayışlarına sürüklerken, ulusal varlık fonları alternatif bir formül olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışları daha eski yıllara uzansa da bu fonlar için 1973 Petrol Krizi dönüm noktası olmuştur. Günümüzde devasa büyüklüklere ulaşmış Norveç, BAE ve Katar gibi ülkelerin varlık fonlarının kuruluşu da yaşanan petrol krizi sonrasına rastlamaktadır.

Başlarda petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkelerin kurduğu bu fonlar, 2000'li yıllarda ihracat fazlası vermeye başlayan Çin ve G. Kore gibi ülkelerce de kurulmaya başlanarak, cari fazlaların bu fonlarda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Emtia dışı gelire sahip bu fonlar küresel piyasalarda en az emtia gelirine dayalı fonlar kadar etkili olmuştur. Bu durum özellikle 2008 küresel finans krizinde net bir şekilde görülmüştür. Birbiri ardına zarar eden bankaların hisseleri bu fonlarca satın alınmış ve böylece tüm dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Bu fonlar büyük finans kuruluşlarının yanısıra gelişmiş ülkelerin tahvillerine de yatırım yaparak portföylerini genişletmişler, uluslararası piyasalarda bilinilirliklerini ve etkinliklerini arttırmışlardır.

2. Ulusal Varlık Fonlarının Kuruluş Amacı ve Gelişimi

Artan küresel entegrasyon ile birlikte uluslararası sermaye akışlarındaki kısıtlamaların önemli ölçüde ortadan kalkması, özellikle emtia ihraç eden ülkelere sürekli sermaye girişi sağlamış ve bu ülkelerin döviz rezervlerinde büyük artışlar yaşanmıştır. Bu süreç, ihracatçı ülkelerin döviz rezervlerini hızla arttırırken, emtia fiyatlarındaki yükselişlerin bir sonucu olarak da güçlü bir ekonomik büyüme yaratmıştır. Ancak bu ülkelere gelen yabancı sermayenin küresel

konjonktüre bağlı olması ve kontrol altında tutulamaması, petrol ihraç eden ülkelerin bütçeleri, para politikaları ve ekonomileri üzerinde dalgalanmalara neden olmuştur. Bu durumu engellemek ve ülkeye giren yabancı sermayeyi yönetmek amacıyla Sovereign Wealth Fund (SWF) olarak adlandırılan "ulusal refah fonları" kurulmaya başlanmıştır. 1953 yılında kurulan Kuwait Investment Authority bu fonların ilk örneklerindendir. Bu fonun kuruluş amacı, Kuveyt'in petrol gelirine olan bağımlılığını azaltmak üzere, elde edilen gelirlerin yatırımlara dönüştürülmesi olmuştur (Beck ve Fidora, 2008). 1956'da, adı daha sonra Kiribati Cumhuriyeti olan Gilbert Adaları'ndaki İngiliz sömürge idaresi, fosfat madeni gelirlerini korumak amacıyla Revenue Equalization Reserve Fund'u kurmuştur (Bayar ve Yıldırım, 2013). Sonraki yıllarda ulusal varlık fonlarının sayısı dönemsel olarak artış göstermiştir. Bu dönemlerden ilki 70'li yıllar olup, 1974'te Singapur'da Temasek Holdings ve 1976'da BAE'de Abu Dhabi Investment Authority kurulmuştur. SWF'lerin artış gösterdiği bir diğer dönem ise 90'lı ve 2000'li yıllardır. Bu süreçte kurulan önemli fonlar arasında; Norway Goverment Pension Fund-Global, China SAFE Investment Company, Qatar Investment Authority bulunmaktadır (www.swfinstitute.org).

Ulusal varlık fonu (UVF) kurma ihtiyacı duyan ülkelerin çoğunluğu emtia ihraç eden Kuveyt ve BAE gibi kaynak zengini ülkelerdir. Bu ülkeler için varlık fonlarının kuruluş amacı, emtia fiyatlarının düzensizliğinden kaynaklanan dalgalanmaların etkisini azaltmaktır (Demir, 2009). Ancak bu fonların zaman içerisinde çeşitlenerek, ekonomik istikrarın sağlanması ve iktisadi kalkınmanın finansmanı gibi amaçlara yönelik olarak da kurulmaya başladığı görülmektedir. 1990'lı yıllara kadar UVF'lerin sayı ve büyüklüklerinde kayda değer bir artış yaşanmazken, 1997 Asya ve 2008 finans krizleri, bu fonları küresel finans piyasasında önemli birer aktör konumuna getirmiştir. Özellikle 2008 küresel finans krizi, sayı ve büyüklük açısından kritik dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte Çin, BAE, Singapur ve Katar gibi ülkelerin UVF'leri Merill Lynch, Morgan Stanley, Barclay's ve Citigroup gibi finans sektöründeki büyük firmaların krizden dolayı değer kaybeden hisse senetlerini satın almışlardır. Bu durum ulusal varlık fonlarına olan ilgiyi daha da arttırmıştır (Kayıran, 2016). 2008 küresel finans krizinde görüldüğü üzere, bu fonlar gerektiğinde sisteme likidite sağlayarak piyasaların dengede kalmasına katkıda bulunmuşlardır. Kaldıraç oranı düşük ve uzun vadeli yatırım portföyü oluşturmaya yönelik politikaları

ağır basan UVF'ler, gerek ulusal tasarrufların küresel piyasalarda dolaşımına, gerekse bulundukları ve yatırım yaptıkları ülkelerin refah ve kalkınma düzeylerine yaptıkları katkılar ile olumlu bir izlenim yaratmışlardır (Vural, 2011).

Tablo 1: *Seçilmiş Bazı Varlık Fonları (2019)*

Ülke	Varlık Fonu	Kuruluş Tarihi	Kaynak	Büyüklük (Milyar USD)
S. Arabistan	Sama Foreign Holdings	1952	Petrol	515
Kuveyt	Kuveyt Investment Authority	1953	Petrol	592
Kiribati	Revenue Equalization Reserve Fund	1956	Fosfat	0,6
BAE-Abu Dabi	Abu Dhabi Investment Authority	1976	Petrol	696
Singapur	Temasek Holdings	1981	Emtia Dışı	375
Norveç	Government Pension Fund- Global	1990	Petrol	1.108
Azerbaycan	State Oil Fund	1999	Petrol	33
Katar	Qatar Investment Authority	2005	Petrol, Gaz	328
G. Kore	Kore Investment Corporation	2005	Emtia Dışı	134
Çin	China Investment Corporation	2007	Emtia Dışı	940
Rusya	National Welfare Fund	2008	Petrol	68
İran	National Development Fund Of Iran	2011	Petrol, Gaz	91

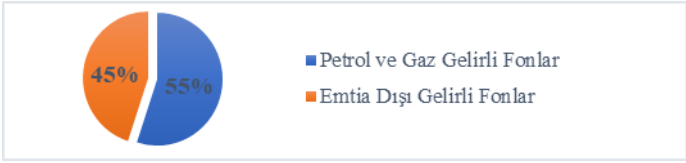
Kaynak: www.swfinstitute.org

UVF'lerin sayısı 1997'de 19 iken, 2017'ye kadar 60 fon daha kurulmuş ve toplamda 79'a ulaşmıştır. Bu fonların toplam büyüklüğü de 2008-2019 yılları arasında iki kattan fazla artarak, 2019 yılı itibariyle 8 trilyon dolarlık bir değere ulaşmıştır (www.swfinstitute.org). Tablo 1'de seçilmiş varlık fonlarının kuruluş tarihleri, sermaye kaynak ve büyüklükleri verilmiştir.

3. Ulusal Varlık Fonlarının Türleri

UVF'ler, sahip oldukları sermaye kaynağına göre emtia ve emtia dışı kaynaklı olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır (Keller, 2009). Emtia kaynaklı varlık fonlarında genellikle petrol, doğalgaz ve tabii kaynakların ihracat gelirleri ön planda iken, emtia dışı varlık fonlarında fon kaynağını özelleştirmeler, tasarruf fonları, ihracat kaynaklı cari işlemler ve döviz rezervleri oluşturmaktadır. S. Arabistan, Kuveyt, Katar, Norveç, BAE ve Rusya gibi ülkeler dünyanın en büyük petrol kaynaklı fonlarına sahipken, yüksek miktarda ihracat yaparak cari fazla elde eden Çin ve Singapur gibi ülkelerde ağırlıklı olarak emtia dışı kaynaklı fonlar bulunmaktadır (www.swfinstitute.org). Grafik 1'de görüldüğü üzere, dünya genelinde UVF'lerin yaklaşık %55'i emtia gelirlerine dayalı iken, %45'i ticaret fazlası ya da emtia dışı gelirlere dayanmaktadır.

Grafik 1: *Varlık Fonlarının Kaynakları (2018)*

Kaynak: www.swfinstitute.org

Tablo 2'de bazı varlık fonlarının sermaye kaynakları verilmiştir. Buna göre BAE, Norveç, Kuveyt, Rusya, Katar gibi ülkelerin petrol gelirlerine; Şili, Botswana, Kiribati gibi ülkelerin bakır, elmas, fosfat gibi çeşitli doğal kaynak gelirlerine; Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin sosyal güvenlik primlerine; Singapur, G. Kore ve Çin gibi ülkelerin özelleştirme gelirleri, tasarruf politikaları, ihracat kaynaklı cari işlem fazlası ve döviz rezervlerine dayalı UVF kurdukları görülmektedir.

Tablo 2: *Seçilmiş Bazı Varlık Fonlarının Kaynakları (2015)*

Gelirler	Ülkeler
Petrol	BAE, Norveç, Kuveyt, Rusya, Katar
Bakır, Elmas, Fosfat vb.	Şili, Botswana, Kiribati
Sosyal Güvenlik Primleri	Avustralya, Yeni Zelanda
Özelleştirme Gelirleri, Cari İşlem Fazlaları …	Çin, Singapur, Güney Kore

Kaynak: Yalçıner ve Sürekli, 2015.

UVF'lerin merkez bankaları, tasarruf fonları veya kamu emeklilik fonlarından farklı olarak, ekonomik istikrara veya emeklilik fonlarına katkı yapma gibi doğrudan bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle daha yüksek getiri elde etmek amacıyla yüksek riskli yatırımlar yaparlar ve likit olmayan varlıklara sahiptirler. Bu fonlar kaynaklarını hisse senedi, tahvil, gayrimenkul, hedge fonlar, future sözleşmeleri, emtialar gibi finansal araçlara ve altyapı yatırımlarına tahsis edebilir, bunları değişik coğrafyalara ve sektörlere göre farklılaştırabilirler. Bununla birlikte, gelir kaynakları genellikle petrol gibi tek bir emtiaya bağlı olan ülkelerin, finansal piyasaları gelişmemiş küçük ekonomilere büyük miktarda döviz yatırımı yapmanın yol açabileceği "Hollanda hastalığı" nedeniyle, diğer yatırım fonlarından farklı olarak portföylerinin büyük bir kısmını yurtdışında oluşturdukları da görülmektedir (Kayıran, 2016).

Ulusal varlık fonlarının; devlete ait kurum olmaları, yükümlülüklerinin olmaması ya da çok sınırlı olması, resmi döviz rezervlerinden ayrı yönetilmeleri, risk alma toleransına sahip olmaları ve uzun vadeli yatırımlara yönelmeleri gibi beş ortak unsuru olduğu söylenebilir. Bu beş unsur genel bağlamda tüzel yapı ve yönetsel özelliklerin birbirleriyle benzer olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu fonları birbirinden farklı kılan asıl nokta ülkelerin hedef ve stratejileri doğrultusunda gerçekleştirmek istedikleri yatırımlardır. Bu hedef ve stratejiler, başta ülkelerin finansman kaynakları, yatırım stratejileri, coğrafi konumları, doğal kaynakları ve devletin özellikleri olmak üzere pek çok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle UVF'lerin tanımında olduğu gibi türleri konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır (Beck ve Fidora, 2008).

UVF'ler amaçları doğrultusunda farklı alt türlere ayrılsa da son dönem çalışmalarda bu fonların istikrar fonları, tasarruf fonları ve rezerv yatırım fonları olarak üç başlıkta ele alındığı görülmektedir. Ekonomileri petrol gibi tek bir gelir kaynağına bağlı olan ülkelerde mevcut zenginliğin gelecek nesillere aktarılması ve ekonominin çeşitlendirilmesi için kurulan fonlar *"Tasarruf Fonları",* ekonominin iç ve dış şoklardan korunması, mali istikrarın sağlanması, kısa dönemli sermaye hareketlerinin yaratabileceği etkilerin bertaraf edilmesi gibi amaçlarla kurulan fonlar *"İstikrar Fonları",* ekonomik kalkınmayı desteklemek üzere ulaşım, enerji, iletişim gibi altyapı yatırımlarının yapılması, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, sağlık ve eğitim gibi sosyal yatırımların gerçekleştirilmesi

için kurulan fonlar ise "*Rezerv Yatırım Fonları*" olarak değerlendirilmektedir (Karagöl ve Koç, 2016; Weiss, 2008; Csoma, 2015; IWG, 2008).

3.1. Tasarruf Fonları

Tasarruf fonları, petrol ve madenler gibi yenilenemeyen doğal kaynaklara sahip ülkelerin bu kaynakların ihracatından elde ettikleri gelirleri yatırıma dönüştürerek gelecek nesillere aktarmak amacıyla oluşturdukları varlık fonlarıdır. Özellikle petrol, doğalgaz ve doğal kaynaklar gibi emtialar ihraç eden S. Arabistan, Katar ve Norveç gibi ülkeler, ihracat gelirleriyle ön plana çıkmakta ve elde ettikleri gelirleri kendi hedef ve stratejileri doğrultusunda UVF'lere aktararak uzun vadeli yatırımlarda değerlendirmektedir (Al-Hassan et al., 2013).

Tasarruf fonları, uzun vadeli yatırım stratejisi doğrultusunda ekonomik büyüme ve kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır. Uzun dönemde refahı korumak ve gelecek nesillere aktarmak üzere yüksek getiri elde edebilecekleri yurtdışı finansal araçlara yatırım yapan bu fonlar, genellikle riski yüksek hisse senedi ve alternatif yatırım araçlarını tercih etmektedir (Csoma, 2015). Bu fonlara S. Arabistan ve Norveç'e ait fonlar örnek gösterilebilir.

3.2. İstikrar Fonları

İstikrar fonları, doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin ekonomilerini emtia fiyatlarının volatilitesinden ve dış şokların etkisinden korumak için kurdukları fonlardır. Bu fonlar, kısa vadeli mali pozisyonların dengelenmesine yardımcı olmak, bütçe ve ekonomiyi emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı korumak, devletin ödeme ve taahhütlerini karşılamak gibi amaçlar için de kullanılmaktadır. İstikrar fonuna sahip ülkeler, olası risklere karşı, elde ettikleri kazançları bu fonlara aktararak, kriz ortamlarında ellerinde likit varlık bulundurmayı amaçlarlar. Emtia fiyatlarının düştüğü bir ortamda fondaki rezervler olası kayıplara karşı telafi edici etki yaratırken, emtia fiyatları yükseldiğinde elde edilen fazla gelir fona aktarılarak denge sağlanmaktadır (Sharma, 2017).

İstikrar fonlarının yatırım stratejileri kısa vadeli yatırımlar üzerine şekillenmektedir ve genellikle düşük getirili, kısa veya orta vadeli sabit getiri sağlayan finansal araçlara yatırım yaparlar (Csoma, 2015). Bu

varlık fonlarına İran, Rusya ve Kuveyt'e ait fonlar örnek olarak verilebilir.

3.3. Rezerv Yatırım Fonları

Küreselleşme olgusuyla birlikte, özellikle son yıllarda emtia ihraç eden ülkelerin yanısıra teknoloji ihraç eden ülkelere de sürekli ve büyük tutarlarda sermaye girişleri yaşanmıştır. Özellikle teknoloji ve sanayide önemli atılımlar yapan Asya ülkelerine önemli miktarda döviz girişi olurken, bu ülkelerin döviz rezervleri önemli ölçüde yükselmiştir. Rezerv yatırım fonları, cari işlem fazlası veren ülkelerin elde ettiği döviz rezervi fazlalarını yönetmek için kurulmuş fonlardır. Geleneksel rezervlerden farklı olarak yüksek getiri elde edebilmek amacıyla hisse senedi ve diğer araçlara yatırım yaparlar; portföyleri, çeşitlendirilmiş ve uzun vadelidir. İhtiyaç duyulduğunda ülkenin dış hesaplarını ve döviz kuru politikalarını desteklemek için kullanılabilirler (Gomes, 2008). Bu varlık fonlarına Çin, G. Kore, Singapur ve Rusya'ya ait fonlar örnek gösterilebilir.

4. Ulusal Varlık Fonlarının Yatırım Modelleri

Dünyada 80'den fazla varlık fonu bulunmakla birlikte, bu sayı her geçen gün artmaktadır. 2019 yılı itibariyle bu fonların toplam büyüklüğü 8 trilyon doları aşarken, 7 ülkenin (Norveç, Çin, Katar, Kuveyt, Singapur, BAE, Suudi Arabistan) sahip olduğu 10 ulusal fon, 5,2 trilyon dolarlık büyüklüğe ulaşarak toplam varlıkların yaklaşık %70'ini kontrol eder hale gelmiştir (www.swfinstitute.org). Böylesi bir büyüklüğe ulaşmış fonların yatırım faaliyetleri de doğal olarak belirli model ve stratejiler üzerinde şekillenmektedir. UVF'ler gerçekleştirdikleri yatırımlarda, farklı amaç ve stratejiler doğrultusunda portföyler oluşturarak, küresel piyasada işlemler yapmaktadır. Bu portföyler, optimum risk dağılımı amacıyla dünyanın çeşitli bölgeleri, farklı sektörlerdeki şirketlerin hisse senetleri, kamu/özel sektör tahvilleri, girişim sermayesi, gayrimenkul, altyapı yatırımları, hedge fonlar, borsa yatırım fonları ve vadeli işlem sözleşmeleri gibi enstrümanlarla çeşitlendirilmektedir. Portföylerdeki varlık çeşitliliği fonun yapısına ve dâhil olduğu gruba göre farklılık göstermektedir. Örneğin, tasarruf fonu statüsünde değerlendirilen Norveç ulusal varlık fonu NGPF-G'nin yatırım portföyünün yaklaşık %97'si hisse senetleri ve sabit getirili varlıklardan oluşmaktadır. Rezerv yatırım fonları grubuna dâhil olan Çin'in yatırım portföyünde bu oran yaklaşık %61'dir.

UVF'lerin devlete ait olması, bu fonların oluşturulma ve yönetilme sürecini özel yatırım fonlarına göre farklılaştırmıştır. Bu fonlar özel yatırımcılara kıyasla daha uzun vadeli yatırım stratejisi benimsemekte, hedge fon veya yatırım fonu yatırımcıları risk ayarlı getirilerini maksimize etmeye yönelik yatırımlar yaparken, UVF'ler ülkelerinin yatırım stratejilerine göre hareket etmektedir. Dolayısıyla, her ülkenin farklı yatırım stilleri oluşturduğu ve uyguladığı söylenebilir. Bu kapsamda, UVF'lerin yatırım stratejileri genel olarak Norveç Modeli, Yale Modeli, Kanada Modeli ve İşbirliği Modeli olmak üzere dört başlıkta değerlendirilmektedir (Sharma, 2017).

4.1. Norveç Modeli

Norveç Modeli adını Norveç Ulusal Varlık Fonu'nun benimsediği yatırım stratejisinden almaktadır. Bu stratejide yatırımlar ağırlıklı olarak geleneksel yatırım araçlarından olan hisse senetleri ve sabit getirili varlıklara yapılmaktadır. Bu modelde gerçekleştirilen yatırımlardaki ölçüt; hisse senedi / sabit getirili varlıklar oranının 50/50 veya 60/40 olmasıdır. Modelin yatırım stratejileri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Chambers vd., 2012):

- Yatırım yapılan varlıklar çeşitlendirilerek riskin azaltılması,
- Uzun vadeli yatırımların tercih edilmesi,
- İzleme hatasını önemli ölçüde azaltan ve yatırım stratejisini koruyacak varlıkların portföye dâhil edilmesi,
- Gayrimenkul yatırım oranının en azda (max. %5) tutulması,
- Yatırım stratejisine uygun, karmaşık olmayan yönetim yapısı.

4.2. Yale Modeli

Yale Modeli adını Yale Üniversitesi Bağış Fonu'ndan almaktadır. Bağış Fonu'na ait kaynakların satın alma gücünün korunması ve mevcut faaliyetler için ek gelir sağlanması amacıyla Yale Üniversitesi tarafından bir fon oluşturulmuş ve bu kaynaklar finansal piyasalarda değerlendirilmiştir. 1985'te 1 milyar dolar büyüklüğe sahip olan fon, 2017 yılında 27,2 milyar dolarlık bir portföye dönüşmüştür. Yale Modeli yıllık ortalama %13,9'luk getiri elde ederek küresel yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Bu modelde portföy; kaldıraçlı şirket satın alımları, hisse senetleri, gayrimenkuller, doğal kaynak yatırımları, girişim

sermayesi, hedge fonlar ve sabit getirili varlıklardan oluşmaktadır. James Tobin ve Harry Markowitz tarafından geliştirilen ortalama varyans analizine dayanan modelin yatırım stratejileri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (www.news.yale.edu; www.ubs.com):

- Hisse senedi ve hedge fon yatırımlarına önem verilmesi,
- Yatırım yapılan varlıkların çeşitliliğin arttırılması,
- Uzun vadeli yatırımların getirilerini arttırmak için likit olmayan ve eksik bilgi bulunan piyasalara yönelinmesi,
- Portföyün yönetiminde dış yöneticilerin kullanılması.

4.3. Kanada Modeli

Kanada emeklilik sisteminde yer alan Canadian Pension Plan Investment Board, Ontario Teacher's Pension Plan ve Healthcare of Ontario Pension Plan gibi büyük emeklilik fonlarının kullandığı yatırım stratejilerinden ortaya çıkan model, girişim sermayesi ve altyapı yatırımlarına doğrudan yüksek tutarlı yatırımlarla tanımlanmaktadır. Modelin yatırım stratejileri aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- Bağımsız yönetim bu modelin ana özelliğidir. Fonun şeffaflığına ve hesap verebilirliğine katkı sağlaması amacıyla fon bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenir.
- Yatırımlar 10 milyar dolar ve üzeri tutarlarda yapılmaktadır.
- Kurum içi yönetime önem verilmektedir.
- Yatırım yapılan varlık / bölgenin çeşitlendirilmesi önemlidir.
- Uzun vadeli yatırımlar tercih edilmektedir.

Kanada emeklilik sistemindeki en büyük 10 emeklilik fonu 2017 yılında yaklaşık 1,2 trilyon dolarlık büyüklüğe ulaşmış ve Avustralya, Hollanda, İskandinav Ülkeleri, Birleşik Krallık ve ABD'de birçok yatırım gerçekleştirerek, son on yılda yıllık yaklaşık 4,2 milyar dolar getiri elde etmiştir (The Evolution…, 2017).

4.4. İşbirliği Modeli

Yukarıda açıklanan modeller, pek çok açıdan ulusal fonların yatırım stratejilerine yön vermiş, yatırım yapılacak varlık türlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak modellerin birbirlerine

kıyasla bazı üstün ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Örneğin, Yale Modeli piyasalarda yüksek getiri oranları yakalasa da, portföy riskinin diğer modellere göre nispeten yüksek oluşu, portföyü yönetecek üst düzey dış yöneticilere ulaşma zorlukları ve yüksek yönetici maliyetleri dezavantajlı yönleri olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Kanada emeklilik fonları tarafından kullanılan, uzun vadeli ve yüksek tutarlı yatırım odaklı Kanada Modeli ise doğrudan yatırım stratejisinin kullanılması nedeniyle çok daha düşük maliyetli olsa da, yatırım tutarlarının yüksek olması birçok yatırımcı için uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır.

Pek çok ülkede hızlı nüfus artışı hızlı kentleşmeyi beraberinde getirirken enerjiye olan talebi de arttırmaktadır. Dolayısıyla enerji ve inovasyona yönelik yatırımlar yatırımcıların ilgisini çeker hale gelmiştir. Bu yatırımların uzun vadeli ve yüksek tutarlı oluşu yatırımcılar için dördüncü bir yatırım modelini ortaya çıkarmıştır. "İşbirliği Modeli" olarak adlandırılan bu yeni model, önceki modellerin bir karmasıdır ve temel bağlamda güvenilir yatırım ortaklıklarının oluşturulmasıyla uzun vadeli yatırımların finansmanına odaklanmaktadır. Modelin yatırım stratejileri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Sharma, 2017):

- Özel pazarlarda (private markets) gerçekleştirilen altyapı, risk sermayesi, gayrimenkul ve hisse senedi yatırımları, uzun vadeli yatırım strateji için uygun yatırımlardır.
- Doğrudan yatırım stratejisi maliyeti en uygun yatırım şeklidir
- Alternatif olarak dış yatırım yöneticilerine ihtiyaç duyulabilir ancak yönetimde uyumun sağlanması için planlama şarttır.

Bu model, UVF'lerin yatırım stratejilerini değiştirmiştir. Ulusal fonlar yüksek bütçeli yatırımlar için ihtiyaç duydukları sermayeyi özel sektörden ya da piyasalardan borç alarak karşılarken, İşbirliği Modeli'nde bu kuruluşlar birlikte çalışmaktadır. Devlete ait fonların gerçekleştirmek istedikleri yatırımlara dış yatırımcıların dâhil edilmesi, olası riskleri azalttığından, sermaye maliyetleri önemli ölçüde düşmektedir.

UVF'ler arasındaki işbirliğinin arttırılması yoluyla değer yaratacak yatırımların hayata geçirilmesi ve ülkelerin farklı alanlarda sahip oldukları uzmanlıkların birbirlerine aktarılması gibi amaçlarla günümüzde birçok işbirliği örgütü kurulmuştur. 2010 yılında kurulan The Institutional Investors Roundtable (IIR), emeklilik ya da varlık fonuna sahip pek çok ülkeyi bir araya getirmiştir. IIR'de aralarında Abu Dhabi

Investment Authority (ADIA), China Investment Corporation (CIC), Future Fund (Avustralya), Canada Pension Plan Investment Board (CPPIB), Russian Direct Investment Fund (RDIF), Temasek International Pte Ltd.'nin de (Singapur) bulunduğu 16 kurucu üye bulunmaktadır (www.iiroundtable.com). Bu örgütlerden bir diğeri de Korea Investment Corporation'ın (KIC) girişimleriyle 2014 yılında kurulan Co-Investment Roundtable of Sovereign and Pension Funds'dur (CROSAPF). CROSAPF, küresel yatırımlarda işbirliğinin arttırılması amacıyla yatırım bankalarını, varlık ve sigorta fonlarını bir araya getiren bir örgüttür ve 17 farklı ülkeden 31 üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler arasında Norway Bank Investment Management (NBIM), China Investment Corporation (CIC), Abu Dhabi Investment Authority (ADIA), Government of Singapore Investment Corporation (GIC), Qatar Investment Authority (QIA) gibi küresel çapta etkili fonlar bulunmaktadır (www.crosapf.org).

5. Ulusal Varlık Fonlarının Yatırım Araçları

Bağımsız bir kurumsal kimliğe sahip olan UVF'lerin yatırım stratejileri diğer kurumsal yatırımcılara kıyasla farklılıklar gösterir. Yatırım hedefleri, ekonomik getirinin yanısıra ulusal çıkarlar ve devlet politikaları çerçevesinde şekillendiğinden, diğer yatırımcılara göre daha riskli ve likit olmayan uzun vadeli yatırımlar gerçekleştirilmekte, ekonomik kalkınmanın desteklenmesinden, bankacılık ve finans sektörüne, altyapı yatırımlarından, gayrimenkul ve ulaşım gibi birçok alana yatırım yapılmaktadır (Pellizzola, 2016). Tablo 3'te UVF'lerin yatırım faaliyetlerinin sektörel dağılımı ve toplam yatırım tutarları verilmiştir. Buna göre, ağırlıklı olarak finans ve gayrimenkul alanlarına yöneldikleri dikkati çekmektedir.

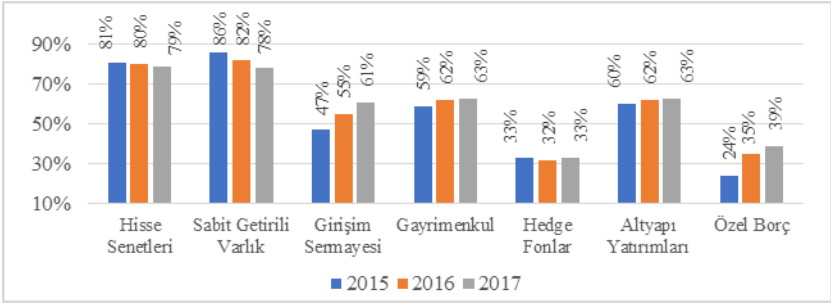
Tablo 3: *Yatırımların Sektörel Dağılımı (2012-2015 & Milyar USD)*

Yatırım Yapılan Sektörler	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Gayrimenkul	14,95	9,96	31,5	16,44
Finans	14,3	11,03	6,91	6,95
Altyapı ve kamu hizmetleri	2,02	1,68	----	6,53
Perakende sektörü	----	2,71	5,86	4,57
Restoran ve otelcilik	0,29	6,02	0,72	4,53
Sağlık ve ilaç sektörü	----	----	----	2,63
İnşaat	0,36	1,22	1,06	0,58
Ulaşım	3,15	4	3,29	0,44
Hizmet sektörü	----	2,17	2,63	2,27
İletişim	----	1,95	6,09	0,54
Diğer	23,33	8,56	10,54	2,52
Toplam	58,4	49,3	68,6	48

Kaynak: www.ifswf.org

Varlık fonları tarafından gerçekleştirilen yatırımlar özellikle hisse senetleri, kamu/özel sektör tahvilleri, girişim sermayesi, özel borç, gayrimenkul, altyapı yatırımları, hedge fonlar gibi finansal enstrümanlarda yoğunlaşmaktadır. Grafik 2'de seçilmiş bazı yatırım araçlarına yatırım yapan UVF'lerin yüzde dağılımları verilmiştir. 2017 yılı itibariyle, UVF'lerin %79'u hisse senetlerine, %78'i sabit getirili varlıklara portföylerinde yer vermişlerdir (www.preqin.com).

Grafik 2: Seçilmiş Yatırım Araçlarına Yatırım Yapan UVF'lerin Oranı (2015-2017)

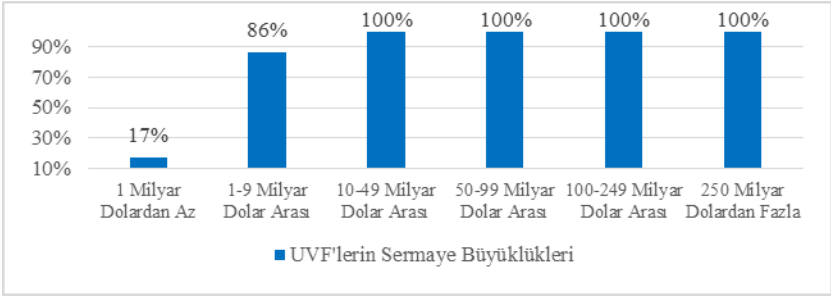

Kaynak: www.preqin.com

5.1. Hisse Senetleri ve Sabit Getirili Varlıklar

Hisse senetleri ve sabit getirili varlıklar UVF'lerin yatırım portföyleri için büyük öneme sahiptir. Grafik 3'te, 2017 yılı itibariyle, sermaye büyüklüklerine göre hisse senedi yatırımı yapan UVF'lerin oranları verilmiştir. 1 milyar dolardan az sermayesi bulunan fonların yalnızca %17'sinin, 10 milyar dolar ve üzerinde sermaye büyüklüğü olan fonların ise tamamının hisse senetlerine yatırım yapmaları dikkat çekicidir.

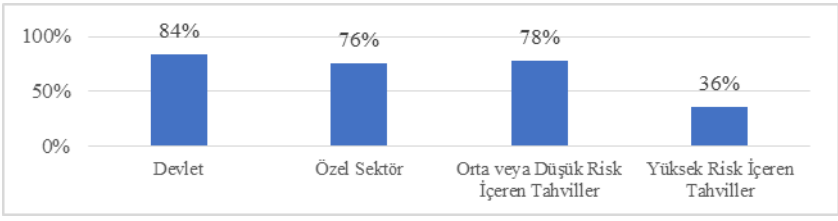
Grafik 3: *Sermaye Büyüklüklerine Göre Hisse Senedi Yatırımı Yapan UVF'lerin Oranı (2017)*

Kaynak: www.preqin.com

Sabit getirili varlıkların hedge fon ve hisse senedi yatırımlarına kıyasla daha güvenilir oluşu, risk almak istemeyen pek çok yatırımcıyı kendine çekmektedir. Bu durum bazı UVF'lerin yatırım stratejilerinde de görülmektedir. Grafik 4'te sabit getirili varlıkların risk düzeylerine göre yatırım yapan UVF'lerin oranı verilmiştir. 2017 yılında düşük ve orta risk içeren tahvillere UVF'lerin %78'i, yüksek risk içeren tahvillere ise UVF'lerin %36'sı yatırım yapmıştır (www.preqin.com).

Grafik 4: *Sabit Getirili Varlıkların Türleri ve Risk Düzeylerine Göre UVF'lerin Yatırım Oranları (2017)*

Kaynak: www.preqin.com

5.2. Girişim Sermayesi

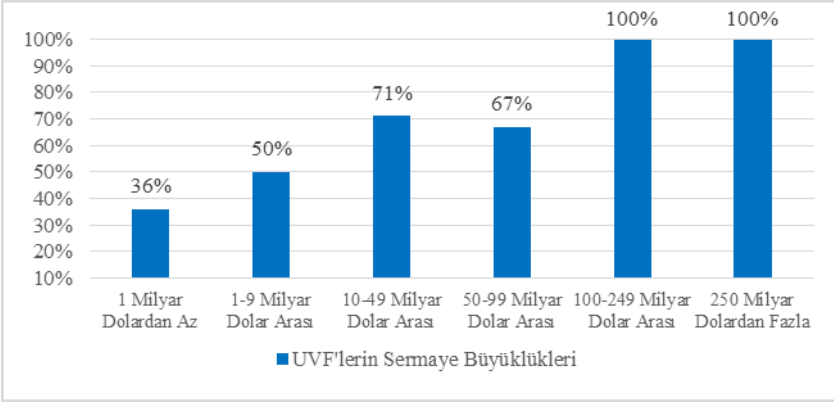
Girişim sermayesi temel olarak borsada işlem görmeyen / halka açılmamış şirketlerin hisselerine yatırım yapmaya dayalı bir yatırım şeklidir. Orta ve uzun vadeli bir yatırım stratejisi olarak, yüksek büyüme potansiyeline sahip şirketlerin hisse senetlerinin satın alınmasına odaklanılmaktadır. Hisseleri satın alınan şirketin piyasa değerini arttırmak amacıyla, yatırımcı yönetimsel ve operasyonel faaliyetleri tekrar düzenler. Bu nedenle istedikleri değişiklikleri özgürce yapabilmek adına yatırımcılar, şirketi genellikle bütünüyle satın almaktadır (Nowacki ve Monk, 2017). 2012 yılında UVF'lerin %52'sinin portföyünde girişim sermayesi yatırımları bulunmaktayken, bu oran 2016'da %55, 2017'de %61 olmuştur (www.preqin.com).

5.3. Gayrimenkul Yatırımları

Gayrimenkul yatırımları uzun vadeli olmaları, enflasyon ve çeşitli risklerden korunma sağlamaları gibi nedenlerle varlık fonlarının önem verdiği yatırım türlerindendir. Değişen küresel konjonktür ve faiz oranlarının düşmesi, UVF'lerin gayrimenkul yatırımlarına olan ilgisini arttırmıştır. Nitekim son yıllarda gayrimenkul yatırımlarına yönelen UVF

oranının arttığı (Grafik 2) görülmektedir. 100 milyar dolar ve üzeri fonların tamamının da gayrimenkul yatırımları bulunmaktadır (Grafik 5).

Grafik 5: *Sermaye Büyüklüklerine Göre Gayrimenkul Yatırımı Yapan UVF'lerin Oranı (2017)*

Kaynak: www.preqin.com

UVF'ler 2017 yılında gayrimenkul başına ortalama 144 milyon dolar harcama ile bu alandaki yatırımcılar arasında birinci sırada yer almıştır. İkinci büyük yatırımcı konumunda bulunan emeklilik fonları (pension funds) ise yatırım başına ortalama 49 milyon dolar harcamıştır (www.preqin.com).

5.4. Hedge Fonlar

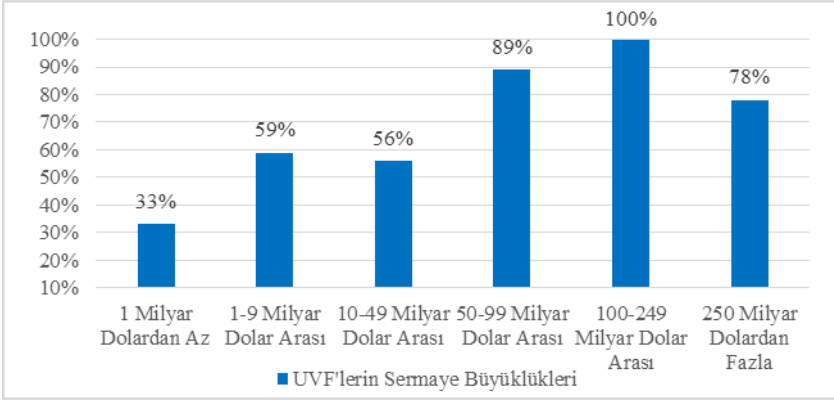
UVF'ler hedge fonlara da yatırım yapmaktadır. Yüksek tutarlı yatırımların riske karşı korunması amacıyla oluşturulmuş özel yatırım fonları olan hedge fonlar, işleyiş açısından riskli yatırım araçlarıdır. Bu fonlar temelde finansal varlık alım-satımı yaparak risk/getiri ilişkisini yükseltmek için çalışır ve açığa satış, kaldıraç kullanımı gibi pozisyonlar alarak yüksek getiriyi hedefler (Chambers, 2008). Bu nedenle kimi kesimler hedge fonların uzun vadeli yatırım stratejisi benimsemiş varlık fonları için uygun yatırım araçları olmadığını savunmaktadır.

2017 yılında UVF'lerin yaklaşık üçte biri bu varlık sınıfına yatırım yapmış ancak yatırım tutarı toplam yatırımların yaklaşık %12'si seviyesinde kalmıştır. Hedge fon yatırımını tercih eden UVF'ler arasında ilk sırayı %32'lik oranla Asya kökenli varlık fonları alırken, bunu %24'lük oranlarla Kuzey Amerika ve Orta Doğu kökenli fonlar takip etmiştir (www.preqin.com).

5.5. Altyapı Yatırımları

Altyapı yatırımları ülkeler için her zaman önemli yatırım alanları olmuştur. Bu yatırımlar gelişmekte olan ekonomilerde artan nüfusun ihtiyacına yönelik fiziki altyapı yatırımlarını ifade ederken, gelişmiş ülkelerde eskiyen altyapıların modifikasyon ve modernizasyon süreçlerini kapsamaktadır. Altyapı yatırımları niteliği gereği uzun vadeli yatırımlardır ve pek çok ülke altyapı ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken uzun vadeli yatırımcıları bu projelere çekmeyi hedeflemektedir. UVF'ler de uzun vadeli yatırımcılar olarak yatırım fırsatı sunan büyük ölçekli altyapı projelerine önemli tutarlarda finansman desteği sağlamaktadır (Abadie ve Smith, 2018). 2017 yılında UVF'lerin %63'ü altyapı yatırımları yaparken, bunun %90'ı doğrudan yatırım stratejisi ile gerçekleşmiştir. 50 milyar dolar ve üzeri sermaye büyüklüğüne sahip fonların altyapı yatırımlarına olan ilgileri ise dikkat çekicidir (Grafik 6) (www.preqin.com).

Grafik 6: *Sermaye Büyüklüklerine Göre Altyapı Yatırımları Yapan UVF'lerin Oranı (2016)*

Kaynak: www.preqin.com

5.6. Özel Borç/Borçlanma

Özel borç/borçlanma (private debt), UVF'lerin yatırım amacıyla kullandığı bir diğer finansal enstrümandır. Burada, finansman ihtiyacı duyan kamu ya da özel şirketin, bu ihtiyacını bankalar dışında ulusal varlık veya emeklilik fonlarından karşılaması söz konusudur. Bu yatırım şekli İngiltere ve ABD orijinli olup, uzunca süredir şirketlerin finansman

ihtiyacının karşılanması ya da satın alma işlemlerinde kullanılmaktadır. Fakat bu enstrümanın likiditesi, hisse senedi ve tahvillere göre oldukça düşüktür ve organize piyasalarda düzenli olarak işlem görmemektedir (www.goldingcapital.com). 2017 yılı itibariyle UVF'lerin %39'u bu varlık sınıfına yatırım yaparken (Grafik 2), bu UVF'lerin %70'inin yüksek faizli borç verme stratejisini tercih ettikleri bilinmektedir (www.preqin.com).

6. Türkiye Varlık Fonu

Türkiye Varlık Fonu (TVF), 2016 yılında yürürlüğe giren 6741 sayılı Kanunla kurulmuştur. TVF ve TVF'ye bağlı alt fonlar Cumhurbaşkanlığına bağlı, profesyonel yönetim ilkelerine göre yönetilecek, özel hukuk hükümlerine tabi ancak bir devlet şirketi formunda, birçok konuda muafiyet ve istisnalara sahip, özel statüye haiz bir tüzel kişilik olacak şekilde yapılandırılmıştır. TVF'nin kuruluşuyla; gelecek on yıl içinde ekonomik büyümede yıllık %1,5 oranında ilave artış sağlanması, finansal derinleşmesinin hızlandırılarak sermaye piyasalarının geliştirilmesi, İslami bankacılığın yaygınlaştırılması, ek istihdam sağlanması, teknoloji yoğun stratejik sektörlerin geliştirilmesi, büyük altyapı projelerinin kamu borcu arttırılmadan finanse edilmesi, arz güvenliğini sağlamak amacıyla petrol ve doğal gaz gibi stratejik sektörlere doğrudan yatırım yapılabilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ülke ekonomisinin yapısal problemlerinin aşılmasında katkı sağlaması ve dış politikanın önemli bir enstrümanı olarak uluslararası arenada Türkiye'nin elini kuvvetlendirmesi beklenmektedir (Plan ve Bütçe…, 2016).

Şirketin 50 milyon TL olan kuruluş sermayesi Özelleştirme Fonundan karşılanmıştır. Tamamı ödenmiş olan bu sermayeyi temsil eden paylar Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na aittir (www.resmigazete.gov.tr). İlgili Kanun, Kanun Hükmünde Kararname ve Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde fon portföyüne aktarılan şirketler ve kurumlar Tablo 4'te verilmiştir. Ayrıca, mülkiyeti hazineye ait Antalya, Aydın, İstanbul, Isparta, İzmir, Kayseri ve Muğla'da bulunan bazı taşınmazlar da yine TVF'ye aktarılmıştır.

Tablo 4: Türkiye Varlık Fonu'na Aktarılan Şirketler ve Kurumlar

	Kanun/Karar/KK	Aktarılan Hisse Miktarı
Türk Havayolları A.O.	6741	%49,12
Türk Telekomünikasyon AŞ	2017/9756	%6,68
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	6741	%51,11
Türkiye Petrolleri A.O.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Boru Hatları İle Petrol T. A.Ş.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Posta ve Telgraf Teşkilatı A.Ş.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Türksat UHK TV ve İşl. A.Ş.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Borsa İstanbul A.Ş.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
TCDD İzmir Limanı	6741	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.	6741	%10
Türkiye Denizcilik İşl. A.Ş.	6741	%49
Eti Maden İşl. Genel Müd.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Çay İşletmeleri Genel Müd.	2017/9756	Hazineye Ait Hisselerin Tamamı
Milli Piyango	6741	Şans Oyunlarına İlişkin Lisanslar
Türkiye Jokey Kulübü	680	Şans Oyunlarına İlişkin Lisanslar

Kaynak: www.turkiyevarlıkfonu.com.tr

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş.'ye aktarılan arazilerin il bazındaki yüzölçümleri Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: TVF'ye Aktarılan Arazilerin Yeri ve Yüz Ölçümü

İL	**Arazi Büyüklüğü (m2)**
Antalya	640.073,29
Aydın	959.716,47
Isparta	37.545,74
İstanbul	22.866
İzmir	556.893,97
Kayseri	1.413,71
Muğla	11.334,18
Toplam	**2.229.843,36**

Kaynak: www.resmigazete.gov.tr

SWFI'nin (Sovereign Wealth Fund Institute) Mart 2019 verilerine göre TVF'nin sermaye büyüklüğü 40 milyar dolar olarak belirtilmiştir (www.swfinstitute.org).

7. Türkiye Varlık Fonu İçin Yatırım Önerileri

Kuruluş gerekçesinde de belirtildiği üzere, TVF, pek çok ekonomik hedefe doğrudan veya dolaylı katkı sağlaması amacıyla oluşturulmuştur.

Diğer ülke örnekleri incelendiğinde, bu fonların gerçekleştirdikleri yatırımlarla önemli getiriler elde ettikleri ve ülke ekonomilerine büyük katkılar sağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla, bu stratejilerin TVF'nin nasıl bir yatırım strateji oluşturması ve bu yatırımların nasıl şekillenmesi gerektiği konusunda yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Daha önce sözü edilen diğer ülkelere ait başarılı varlık fonlarının yatırım stratejileri doğrultusunda, Türkiye'nin ekonomik koşulları da göz önünde bulundurularak, TVF'nin nasıl bir yatırım strateji ve portföyüne sahip olması gerektiğine yönelik öneriler sekiz maddede temellendirilmiştir. Buna göre:

– TVF'nin yatırım stratejileri, Türkiye'nin uzun vadeli finansal pozisyonunun güçlendirmesi ekseninde oluşturmalıdır.

– TVF'nin portföyü, uzun vadede pozitif getiri sağlarken, küresel konjonktüre karşı da dirençli olacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu amaçla, portföye alınacak her yatırım aracının risk/getiri profili iyi analiz edilmelidir.

– Portföydeki varlıkların çeşitlendirilmesi risk dağılımının sağlanmasında etkili bir yoldur. Bu çerçevede TVF'nin portföyündeki varlıkların doğru yönde çeşitlendirilmiş olması gerekmektedir. Portföy oluşturma ve yönetim süreçlerinde dış yatırım şirketleri / yöneticilerinden yararlanılmalıdır. Dış yatırım yöneticileri, özellikle finans piyasalarında, yatırım bilgi ve fırsatlarına ulaşmada büyük katkılar sağlamaktadır.

– Portföyün yatırım stratejisi, finansal ve özel piyasa yatırımları olarak iki başlık altında oluşturulmalıdır. Finansal piyasa yatırımları daha çok geleneksel yatırım araçları olarak tanımlanan hisse senedi ve sabit getirili varlıkları kapsamaktadır. Büyük varlık fonlarının tamamına yakını bu varlık sınıfına yatırım yapmaktadır. TVF portföyünde, gelişmiş veya gelişmekte olan, küresel ya da bölgesel piyasalarda işlem gören, risk/getiri oranı doğru hesaplanmış, aşırı risk içermeyen, düşük-orta risk düzeyindeki hisse senetleri tercih edilmelidir. Sabit getirili varlıklarda ise kamu/özel sektör tahvilleri, enflasyona endeksli tahviller, dönüştürülebilir tahviller gibi varlıklar tercih edilmelidir. Bu yatırım araçları pek çok varlık fonunun portföyündeki en temel enstrümanlardır. Varlık fonlarının tamamına yakınında, geleneksel yatırım araçları fon portföyünün minimum %40'ını oluştururken, Norveç ve Çin gibi büyük ölçekli fonlara sahip

ülkelerde bu oran daha da artmaktadır. TVF'nin sermaye yapısı ile benzerlik gösteren Avustralya ve G. Kore varlık fonlarında ise geleneksel yatırım araçlarının portföy ağırlıkları %50'den fazladır. Bu durum TVF'nin yatırım portföyü oluşturulurken dikkate alınması gereken bir veridir.

Özel piyasa yatırımları ise günümüz varlık fonlarının giderek daha fazla ilgi gösterdiği alanların başında gelmektedir. Bu piyasada öne çıkan yatırım araçları girişim sermayesi, altyapı ve gayrimenkul yatırımlarıdır. Özellikle girişim sermayesi yatırımları birçok ülke için stratejik önem kazanmış ve kaynaklar da bu yönde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yatırım aracının TVF tarafından etkin şekilde kullanılması halinde ülke ekonomisinde önemli kazanımlar yaratması mümkün görülmektedir. Başta savunma sanayi, robotik teknoloji, otomotiv, enerji sistemleri, biyoteknoloji, yazılım ve havacılık sektörleri olmak üzere, Ar-Ge ve üretim faaliyeti bulunan ya da projesi olan kişi veya şirketlere girişim sermayesi yöntemiyle çeşitli yatırım destekleri sunulmalı, var olan destek miktarları da artırılmalıdır. Ayrıca, TVF'nin girişim sermayesi yatırımlarıyla ortak olacağı şirketlerin, profesyonel yönetim anlayışı / yöneticiler ile desteklenerek, hedeflenen üretkenlik ve büyüklüğe ulaşmaları için gerekli süreçleri daha hızlı kat etmelerinin yolu açılmalıdır. Proje değerlendirmede TÜBİTAK ve üniversitelerden destek alınmasının, yatırımların risk düzeyinin düşürülmesi ve verimliliğinin artırılmasında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. TVF, yatırım yapılan şirketlere dış piyasalardan düşük maliyetli finansman sağlanmasında ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesinde önemli roller de üstlenebilir. Böylece, gerek ilgili şirket ve sektörlerin büyüyüp gelişmesinde, gerekse ülkenin döviz giriş ve çıkış dengesinde olumlu etkiler yaratabilir.

– TVF, yurtdışı girişim sermayesi yatırımlarıyla, yüksek teknolojili üretim yapan firmalara ortak olarak, görece düşük maliyetli teknoloji ve bilgi transferinin önünün açılmasında önemli rol oynayabilir. Bu ortaklıklar sayesinde işbirliğine gidilen firmaların teknolojik olanakları ve yaratıcı insan gücünü Türkiye'ye çekme imkânı artacaktır. Ayrıca çok uluslu şirketlerin yatırımlarının Türkiye'ye çekilebilmesi durumunda, yerli şirketlerle çok uluslu şirketler arasındaki etkileşim de önemli ölçüde artacaktır. Çok uluslu şirketler üretim kalitesi, yeni ürün geliştirme, teknoloji transferi ve çalışanların

eğitimi gibi konularda ortak iş yapacakları yerli şirketlere destek sağlayabilir.

–UVF'lerin yatırım strateji ve hedefleri, devlet politikaları çerçevesinde şekillendiğinden birbirinden oldukça farklıdır ve doğal olarak farklı modeller ortaya çıkmaktadır. Büyük sermaye gücüne sahip Norveç ve Kanada ülke fonlarının uyguladığı strateji, cari açık veren bir ülke olarak Türkiye için uygun ve kullanışlı değildir. TVF için özellikle üzerinde durulması gereken model, günümüzde pek çok ülkenin de uyguladığı işbirliği modeli olmalıdır. Kuruluş gerekçesinde de vurgulandığı üzere, büyük altyapı ve enerji yatırımlarının finansmanında TVF öne çıkarılmaktadır. Günümüzde bu gibi yüksek maliyetli proje/yatırımların UVF'lerin ortak yatırımlarıyla finanse edildiği görülmektedir. Bu amaçla CROSAPF ve IIR gibi örgütler kurularak, UVF'ler arasındaki işbirliğinin arttırılması hedeflenmiştir. TVF de Rus RDIF'le ortak yatırım fonu oluşturarak ilk adımı atmıştır. Bu işbirliği örgütlerine katılım sağlanması yüksek maliyetli altyapı yatırımlarına uygun maliyetli finansman sağlanması, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi, bilinilirlik ve güvenilirliğin artırılması anlamında TVF'nin etkinliğini arttıracaktır.

–TVF'nin piyasalardaki tanınırlığının artırılması amacıyla küresel finans piyasalarının merkezi konumunda bulunan New York, Londra, Şangay, Singapur ve Tokyo gibi şehirlerde ofisler açılmalıdır. Çin, Norveç, G. Kore, Kuveyt, BEA ve daha pek çok ülkenin varlık fonlarının sözü edilen şehirlerde ofisleri bulunmaktadır. Bu, fon portföyünün yönetimi bağlamında da önemli avantajlar sunabilir.

–Türkiye enerji alanında dışa bağımlı bir ülkedir ve artan nüfus ile birlikte bu bağımlılık giderek artmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi zorunludur. Çin'in başını çektiği pek çok ülke yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmakta veya yatırım planları oluşturmaktadır. Çin, 2017 yılında yenilenebilir enerji sistemlerine 126,6 milyar dolarlık yatırım yapmıştır, ki bu oran yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan küresel yatırım tutarının %45'inden fazlasıdır (Global Trends…, 2018).

Yenilenebilir enerji kaynakları fosil yakıtların aksine daha temiz olsa da bu alandaki girişimlerin yatırım maliyetlerinin yüksekliği ve teknolojiye dayalı olması, hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bazı ülkeler varlık fonları aracılığıyla enerji yatırım

ortaklıkları kurarak, bu yatırımları finanse etmeye başlamıştır. Danimarka, Almanya ve Hollanda ortaklığıyla hayata geçirilecek olan ve 80 milyon kişinin elektrik ihtiyacını karşılaması beklenen *"Enerji Adası"* projesi bu ortaklık modeline iyi bir örnektir (www.thelocal.de).

TVF, enerji yatırımlarında kullanılacak sermaye kapasitesini arttırabilmek için RDIF'le oluşturduğu ortak yatırım fonuna benzer ortaklıkları Çin ve G. Kore gibi teknoloji üretiminde önemli paya sahip ülkelerle de gerçekleştirmelidir. Ayrıca, Katar, BAE ve İran gibi körfez ülkeleri de altyapı ve enerji alanlarına önemli yatırımlar yapmaktadır. Katılım bankacılığı sisteminin de gelişmesiyle, TVF'nin bu ülkelerin varlık fonlarıyla işbirliğine gitmesi, körfez sermayesinin çekilmesine katkı sağlayacak hamleler olacaktır.

8. SONUÇ

Varlık fonlarının yatırım stratejileri ait oldukları ülkelerin politikaları çerçevesinde şekillenirken, ortaya pekçok yatırım modeli çıkmıştır. Norveç, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi doğal kaynak zengini emtia ihracatçısı ülkeler, pasif olarak nitelendirilen ve geleneksel yatırım araçlarının portföydeki ağırlığının yüksek olduğu yatırım stratejisini benimserken, herhangi bir emtia geliri olmayan Çin, G. Kore, Singapur gibi ülkeler aktif ve etkin yatırım stratejisi benimsemiş ve geleneksel yatırım araçlarının yanına alternatif yatırım araçlarını da dâhil ederek portföylerini çeşitlendirmişlerdir. Özellikle 2008 küresel finans krizi ile birlikte varoluş amaçlarından farklı bir noktaya doğru evrildikleri görülen bu fonlar, günümüzde doğal kaynak zengini ülkelerin pasif yatırımlarla küresel dengesizliklerden korunmaya çalıştığı fonlar olmanın dışına çıkarak, emtia geliri olsun olmasın pek çok ülkenin stratejik alanlardaki yatırımlarının en önemli aktörleri haline gelmeye başlamıştır.

Türkiye Varlık Fonu (TVF), 2016 yılında kurulmuş ve fon için pek çok stratejik hedef belirlenmiştir. TVF kuruluş gerekçesinde öncelikli hedefler teknoloji yoğunluklu stratejik sektörlere yatırım yapılması ve ekonomik büyümeye katkı sağlanması olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, TVF'den savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğunluklu sektörlerdeki şirketlere sermaye desteği sağlayarak, bu şirketlerin küresel piyasalarda önemli birer oyuncu haline getirilmesine destek vermesi beklenmektedir. Pek çok gelişmiş ülkede de görüldüğü gibi bu faaliyetlerin önemli kısmı kamu desteğiyle gerçekleştirilmektedir.

Özellikle Asyalı varlık fonlarının stratejik sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere girişim sermayesi yoluyla yatırım yaparak, yazılım ve teknoloji gibi yüksek katma değer yaratan alanlara odaklanmaları, TVF'nin yatırım stratejisinin belirlenmesinde rol-model olma açısından önem arz etmektedir. TVF'nin kuruluşu ile hedeflenen ekonomik büyümeye %1,5'luk katkı sağlama hedefi kısa ve orta vade için kolay olmasa da yazılım, robotik teknoloji, savunma sanayi ve biyoteknoloji gibi sektörlerde girişeceği yatırım faaliyetleriyle ekonomiye uzun vadede önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Nitekim bu durum Avustralya, G. Kore ve Singapur varlık fonlarının ülkelerine sağladığı katkılar özelinde de görülebilmektedir. Türkiye'nin değerlendir(e)mediği birçok kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynaklar TVF ile özellikle üç temel alana hizmet edecek şekilde; finansman, enerji ve sanayi yatırımlarında kullanılmalıdır. Ancak ülkemiz Norveç, Kanada veya Körfez ülkeleri gibi emtia ihraç eden bir ülke olmadığı için, sermaye yapısı benzerlik gösteren özellikle Singapur, Avustralya ve G. Kore varlık fonlarının gelişimi izlenmeli, yatırımları model olarak incelenmeli ve uygulanabilirlikleri değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Abadie, R. & Smith, C. (2018). Infrastructure, The Perfectly Aligned Asset Class For Long-Term Investors, Sovereign Investors 2020, pp.30-31, (www.pwc.com).
2. Al-Hassan, A., Papaioannou, M., Skancke, M. & Sung, C.C. (2013). Sovereign Wealth Funds: Aspects of Governance Structures and Investment Management, IMF Working Paper, Working Paper No: 13/231.
3. Bayar, Y. & Yıldırım, M. (2013). Ulusal Varlık Fonlarının Regülasyonuna Yönelik Çabalar: Santiago Prensipleri, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 50(585), ss.67-79.
4. Beck, R. & Fidora, M. (2008). The Impact of Sovereign Wealth Funds on Global Financial Markets, ECB Occ. Paper Ser., No.91.
5. Chambers, D., Dimson, E. & Ilmanen, A. (2012). The Norway Model, The Journal of Portfolio Management, 38(2), pp.67-81.
6. Chambers, N. (2008), Hedge Fonlar, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 1(1), pp.5-13.
7. Csoma, R. (2015). Appreciation of the Role of Sovereign Wealth Funds in the Global Economy, Public Finance Quarterly, 60(2), pp.270-287.
8. Demir, Y. (2009). 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri, Çağdaş Türkiye Tarihi Arş. Dergisi, 8(18), ss.209-227.
9. Global Trends in Renewable Energy Investment 2018. (2018). FS-UNEP Collaborating Centre, (www.iberglobal.com).
10. Gomes, T. (2008). The Impact of Sovereign Wealth Funds on the International Financial System, Bank of Canada Financial System Review, pp.41-44.
11. IWG (2008). Sovereign Wealth Funds Generally Accepted Principles and Practices "Santiago Principles", International Working Group of Sovereign Wealth Funds, (www.ifswf.org).
12. Karagöl, E.T. & Koç, Y.E. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Varlık Fonu, SETA Vakfı, Sayı: 169.

13.Kayıran, M. (2016). Türkiye Varlık Fonu'nun Kuruluş Amaçları ve Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 14(56), ss.55-90.

14.Keller, A.D. (2009). Sovereign Wealth Funds: Trustworthy Investors or Vehicles of Strategic Ambition?, The Georgetown Journal of Law & Public Policy, 7(1), pp.337-372.

15.Nowacki, C. & Monk, A. (2017). Sovereign Wealth Funds and Private Equity, CDC International Capital, (www.cdcicapital.fr).

16.Pellizzola, L. (2016). Introducing Sovereign Wealth Funds, Hunting Unicorns: Sovereign Wealth Fund Annual Report 2016, pp.7-15, (www.bafficarefin.unibocconi.eu)

17.Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu. (2016). Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile KDV Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1319), (www.tbmm.gov.tr)

18.Sharma, R. (2017). Sovereign Wealth Funds Investment in Sustainable Development Sectors, High-Level Conference on Financing for Development and the Means of Implementation of the 2030, pp.1-25, (www.un.org)

19.Vural, Y. (2011). Ulusal Varlık Fonlarına İlişkin Değerlendirmeler, TMSF Çatı Dergisi, 6(27), ss. 14-18.

20.Weiss, M.A. (2008). Sovereign Wealth Funds: Background and Policy Issues for Congress, CRS Report for Congress, (www.everycrsreport.com)

21.The Evolution of the Canadian Pension Model: Practical Lessons for Building World-Class Pension Organizations. (2017). WBG, (www.documents.worldbank.org; www.info.worldbank.org)

22.Yalçıner,K. & Sürekli,A.(2015).Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekon. Açısından Uygulanabilirliği, Gazi Ü. İİBF Derg., 17(3), ss.1-29.

23.http://www.swfinstitute.org

24.https://www.preqin.com

25.https://www.ubs.com

26.https://iiroundtable.com

27.https://www.crosapf.org

28.https://news.yale.edu

29.http://turkiyevarlikfonu.com.tr

30.http://www.resmigazete.gov.tr

31.https://www.thelocal.de

32.http://www.goldingcapital.com

TÜRK ROMANINDA MEKAN ANALİZİ:

ŞEYH-ŞAMİL VE KUTLU DAĞ ÖRNEĞİ

BÖLÜM 9

Hande Sanem ÇINAR[1]
Ramazan TOPDEMİR[2]

[1] Dr. Öğretim Üyesi , Istanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa ,Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Turkiye, saneme @istanbul.edu.tr
[2] Dr. Öğretim Üyesi , Istanbul Üniversitesi .Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü, Türkiye

I.GİRİŞ

İnsanın mekân ile olan ilişkisi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın mekanla olan kopmaz bağı, mekanı sadece bir oturma yeri olmaktan çıkararak insana tarihsel kimlikler, coğrafi eşikler, yeniden kuruluş ve oluşlar gibi görevler yükler (Şahin, 2017). İnsan varoluşundan bu yana mekan'a biçim vermiştir. En geniş anlamıyla mekân, uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrini olmuştur. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin ilk ayak izleri mekânda gözlenir. Dolayısıyla mekân, genel ve geniş anlamda maddi ve manevi değerleri içinde barındırır. "Algısal mekanlar; ne tek başına zihinle ne de çevreden doğrudan edindiğimiz izlenimlerle açıklanabilecek kadar basit değildir. Aksine, tarihsel, toplumsal, kavramsal, bilişsel ve biyolojik süreçleri beraberinde getirir.

İnsan mekanla sadece fiziksel olmaktan öte psikolojik yönden de ilişki içindedir. Yani o, kendini, tabiatı, evreni algılayışının/anlamlandırışının oluşturduğu değer duygusuyla mekan'a bakmıştır. Örneğin, Eski Mısır'dan Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı'ya ve günümüze kadar insan, kentleri kurarken, tapınakları inşa ederken hep bu değer duygusuyla oluşmuş bir bakışla mekan'ı biçimlendirmiştir. Çünkü her kültürün insan-mekan ilişkisini düzenleyen ve onun tarihini, dini inanışını ve felsefe anlayışını, sosyal ve ekonomik yapısını, coğrafi konumu, estetik beğenilerinin tümünü içeren ve yansıtan sessiz bir dili vardır (Serinsu, Taşkıran, 2000).

Aynı zamanda algısal mekânlar, edebi eserlede de kişilerin kimliklerinin yansıdığı yerlerdir (Şahin, 2017,s.266). Özellikle romanın gerçeklik kazanmasında mekânın ve kahramanların çok önemli yeri vardır. Mekan roman gibi anlatı türlerinde önemli bir yere sahiptir. Korkmaz (2007), roman gibi anlatı türlerinde mekanın önemini şu şekilde ifade eder: "Roman gibi gelişmiş anlatı yapılarında mekan, varoluş kaygısıyla ilgili bir duraksamadır; zamanın sonsuz akışında yitip gitmek istemeyen insanın tutunduğu dışarıdaki içerdelik niteliğinde bir yer'dir", (Şahin, 2008 s.119). Mekân konu için gerekliyse kullanılmaktadır. İş olsun diye veya süsleme maksadıyla kullanılmamaktadır. Bir romanda mekân, olay yeri, (Aktaş,1991) kişiler ise, kahraman durumundadır. Mekan ve kahramanlar sessiz dili açığa çıkaracaktır.

Mekân, romanın ayağının yere basmasını sağlar. Önemsiz görünmesinden öte, bir romanda mekân, çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve eserin varoluş nedeni anlaşılıncaya kadar anlamlar kazanır (Sağlık 2002). Yazar, romanda mekân ile, olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, döneme ait mekan hakkında fikir elde etmek, döneme ait bakış açılarını keşfetmek, roman kahramanlarını anlamak, toplumu yansıtmak, atmosfer yaratmak gibi çeşitli yönleri ortaya koyabilir. Bunu yaparken de bunlardan birini veya birkaçını da devreye sokabilir. Romandaki mekân ayrıca romancıyı ressama yaklaştıran bir mekân kavramını da ortaya çıkartabilir (Tekin, 2001).

II. ROMANLARIN ANALİZİ

Ülkemizde tarihi romancılığın kilometre taşı hükmündeki isimlerinden Oğuz Özdeş (*Şeyh Şamil*) ve Bekir Büyükarkın'a ait (*Kutlu Dağ*)eser analiz edilmiştir.

1.Şeyh Şamil Romanı

- **Göçebe Hayat**

Şeyh Şamil'in Ruslara ait olan Derbent Kalesini kuşatması ile başlayıp Ruslara teslim olması ile sona erer. Derbent'in kuşatılması ile Ruslar büyük bir kuvvetle Çeçenistan üzerine yürüyerek Gimri şehrinin önüne gelirler. Şeyh Şamil ve komutanı Molla Muhammed, hızlı bir şekilde Dağıstan'a dönerler. Burada yapılan savaşta Molla Muhammed öldürülür. Şeyh Şamil ve askerleri günlerce savaşırlar. Fakat güçlü Rus ordusu karşısında yenilirler. Rus çarı, bizzat gelerek Şeyh Şamil ile anlaşma yapar. Anlaşmaya göre; Şeyh Şamil ve ailesi Rusya'da esir olarak tutulacaktır. Yıllarını dağlarda geçiren şanlı kahraman Şeyh Şamil son defa Dağıstan dağlarının özgür havasını teneffüs ederek teslim olur. Romanın vak'ası burada sona erer.

Başkişi, romanın dramatik aksiyonu kuran temel güçtür. Burada baş kişi Şeyh Şamil'dir. Mekân, fiziki olarak ne kadar büyük olursa olsun, mekânı açık ve besleyici yapan kişinin içinde bulunduğu ruh halidir. Romanda geriye dönüş sadece Şeyh Şamil'in tutsak edilmesi sırasında ifade edilir. Yazar, Ruslara teslim olan efsane komutan Şeyh Şamil'in Çeçen halkı için yaptıklarını işleyerek geçmiş günlere döner;

"*30 yılı aşkın bir sürece Kafkasya'nın özgürlüğe kavuşması için, gece gündüz durmadan savaşan, vatanını bir bayrak altında toplamak için kanını döken, halkını korumak için vücudunu Ruslara siper yapan yüce Kafkas Kartalı Şey Şamil, 6 Eylül günü, Dağıstan tarihinin şanlı sayfalarını böylece kapıyordu*''. (Özdeş, 1978, s.132).

Romanda kozmik zaman ay ve yıl adları ile beraber kullanılarak mekan tasvirinde bulunulur" *1856 yılının Ağustos ayı"* (s. 56) "*Eylül ayının 1860 yılıydı*" (s. 78) "*1863 yılının soğuk bir kış mevsimiydi*" (s.112) "*Kış mevsimi erken gelmişti Kafkas dağlarına"* (Özdeş, 1978,s. 130).

Sosyal zaman olarak kısa konulara temas edilir. Şeyh Şamil'in Çeçenistan'a gelmesi halk tarafından coşkulu bir şekilde karşılanır. (Özdeş, 1978,s.78,129). Ruslara karşı savaşmak için bütün halk gönüllü olarak Şeyh Şamil'in komutası altına girer. Kafkas Kartalı'nın, müslümanlık ve vatanı uğruna, taşıdığı özgürlük bayrağını düşürmemek için giriştiği büyük çabayı takdir eden İkinci Sultan Mahmut, kendisine 'Kafkasya Hanı' unvanının verdiği halde, Şeyh Şamil'in istediklerini yerine getirmekten kaçınır

Yazar, Çeçenlere yardım etmeyen Sultan II. Mahmut'un bu tavrını eleştirilecek bir durum olduğunu belirtir. Şeyh Şamil ve askerleri yokluklar içerisinde Ruslara karşı direniş gösterirler. Ancak güçleri tükenince, Şeyh Şamil, Çeçen halkı adına Ruslara teslim olur. Böylece Çeçen dağlarının kahramanı Şeyh Şamil'in macerası da biter.

"*Çeçenistan'da güneş ekseriya parlak doğar, uzun süre parlaklığını korur; ve nihayet ardında kızıl bir şerit bırakarak yüksek dağların ardında silinir, gider"* (Özdeş, 1978 s.130). Çeçenistanın dağlık yapısı ile beraber iklim özelliklerinin nasıl olduğu bu satırlarda açıkça belli edilmiştir.

Çeçenistan'ın kalın buz tabakalarını eritebilecek sıcaklığı, yaz başlarına kadar veremez. Bu yüzden yılın büyük kısmı Çeçenistan, beyaz çarşaflarla örtülü bir misafir yatağı gibidir. Yazar, burada Çeçenistan hakkında okuyucuya bilgiler verip tasvirler yapar. "*İlkbahar ve yaz aylarında Çeçen dağları inanılmayacak kadar güzeldir. İnsana cennetten bir köşeyi hatırlatır* (Özdeş, 1978,s.133).

- **<u>Yerleşik Hayat</u>**

Roman, Kafkasya ve çevresinde cereyan eder. Çeçen direnişinin komutanı imam Mansur, Ruslar tarafından esir edilerek Viladi Kafkas cephesine götürülür. İmam Mansur'un kalede karşılanış anı şöyle anlatılır; "*Viladi Kafkas Kalesi'nin kapısından içeriye giren Rus hassa alayının ortasında, yaralı olmasına rağmen, atın üstünde dimdik duran, elleri arkadan bağlı, İmam Mansur bulunmaktaydı*''. Güçlü kişiliği gözler önüne seren yazar, İmam Masur'un öldürülmesini mekânla bütünleştirerek verir;

"*Matem, kısa sürede bütün Kafkasya'yı sardı. Terek suyunun akışı ve rengi sanki değişmişti. Teneffüs edilen hava bile boğucuydu. Milletinin özgürlüğü için canını hiçe sayan, vatanı uğruna seve seve ölümün kucağına atılan İmam Mansur'un intikamı elbette alınacaktı. Ulu bir çınar devrilmişti. Ama Dağıstan ormanlarındaki ağaçların dibinden fışkıran binlerce mücahit, İmam Mansur'dan bu yana Rus Ordusu'na karşı koymuştu. Onların topraklarına girmesini, göğüslerini siper yaparak engellemişler, hatta 40 bin kişilik Rus ordusunu Terek nehrinin derinliklerine gömmüşlerdi.*" (Özdeş, 1978, s.12).

Kafkas Dağları, Çeçenler için sığınma alanıdır. Bütün direnişlerini Kafkas dağlarında yapan Çeçenler, başarılarını da bu dağlara borçludurlar. Yazar, Kafkas dağlarının Önemini şu şekilde işler; "T*anrı, Kafkas dağlarını dünyaya destek olarak yaratmıştı. Kafdağlarının alt kısmını, zümrütten bir kaya kaplamıştı. Bu zümrüt kaya, dağların desteği idi".*

Dolayısı ile bütün dağlar, yeraltı damarlarıyla Kafdağlarına bağlıydı.

Açık geniş mekânlarda insanlar ontolojik olarak genişler, yayılır ve huzur bulur. İnsanı yaşatan, besleyen ve yaşattıkça onun düş kurmasına yardımcı olan açık, geniş mekânlar, bireyin özgürlük duygusunu güçlendiren mekânlardır (Şahin, 2017,s.287). Şahin (2015)'e göre de; Dağ simgesi, ırak ve erişilmezlik duygusunu çağrıştırır. Türk bilincinde Kaf Dağı, erişilmez ve ulaşılmaz olanı içinde barındıran ütopik ve besleyici bir mekandır.

Dolayısı ile Roman, olayın geçtiği, ulaşılması zor olan mekenalardan dağlar ve tepeler hakkında da bilgi verir; "*1840 yılı baharı erken gelmişti. Kışın silikliğinden, baharın parlaklığına bürünen gökyüzü, Çeçen yaylalarını, sarp dağlarını mavi kubbesiyle örtmüştü. Vaktinden önce fışkırmış kır bitkileri dağ rüzgârının soğuk*

dalgalarıyla sallanıyor, huşû içinde bir dervişin ahenkli yalpasını andırıyorlardı. Koca gövdeli, uzun ağaçlar bereketli Çeçen topraklarının şehadet parmağı gibi yükselmişti. Yer yer kesafet peyda ederek yer yer seyrekleşerek alabildiğine yayılmışlardı. İlkbahar ve yaz aylarında Çeçen dağları inanılmayacak kadar güzeldir. İnsana cennetten bir köşeyi hatırlatır. Her tarafta kristal bir beyazlık, her köşede boyun bükmüş dağ çiçekleri, her kıyıda birbirinden güzel yabani yaratıklar..."(Özdeş, 1978,s.19-20).

Burada kışın kasvetinden baharın neşesinden bahseden yazar, kırsal mekan kavramını da tanımlamaktadır. Doğanın kudreti, insanlarda kimi zaman hayranlık ve sevgi uyandırmış (İnformel Bağ), kimi zaman ise bilinmezlikleri nedeniyle korku ve gizem kaynağı (Formel Bağ) olmuştur. İslamiyet öncesi göçebe Türk boylarında bu ilkel ilişki ön plana çıkmıştır.

Romanda kalelerin önemi de büyüktür. Kaleler de ulaşılması, geçilmesi zor, kişiler için heybetli mekanların olduğu yerlerdir "*Kış mevsimi bittikten sonra Çeçenler tekrar Rus kalelerine saldırırlar. Haziran ayı başında Gazi Muhammed yanına yine Şamil'i alarak Terek suyu üzerindeki Kızlar Kalesine hücuma geçerek ilerler*" (Özdeş,1978, s.29-30).

Şeyh Şamil'in sırtında çocuğu, birkaç mücahit ve yakınlarıyla uçurumlardan, dağlardan ve ormanlardan geçerek Çeçenistan'a doğru yol alması, Ruslar için korkulu bir rüya idi. Çar Nikola, bundan sonra başına gelecekleri bildiği için de General Grabe'ye atıp tutar. Bir süre esir olarak Rusya'da kalan Şeyh Şamil daha sonra İstanbul'a gelir. Şeyh Şamil ile ailesini görmek için şehir halkı rıhtımı doldurur. Gemi Dolmabahçe önlerinde demir attıktan sonra, saray kayıkları, Şeyh Şamil'le yakınlarını alarak Dolmabahçe Sarayı'na getirilir.

Dolmabahçe Sarayı, Batı ile ilişkilerin yoğunlaştığı 19. yüzyılda, Boğaz girişinde bir prestij yapısı olarak inşa edilmiş ve hızla büyümekte olan kentin siluetini de değiştirmiştir.

2. Kutlu Dağ Romanı

- **<u>Göçebe Hayat</u>**

Olay yeri, 1281 yılında Ertuğrul Gazi'nin vefatı ile başlayıp 1299 tarihinde Osmanlı Beyliği'nin kurulması ile sona erer. Yerine oğlu

Osman Bey'in seçilmesinden sonra, yıllarca, amcası Dündar Bey, gizlice komşu tekfurlarla işbirliği yaparak beyliği almaya çalışsa da bu işte başarı elde edemez. Olayın başkişisi, Osman Beydir.

Göç, Kutlu Dağ'da sözü edilen önemli bir konudur. Dede Baba, yanında duran gençlere göçlerin efsanelere dayandığını belirtir. Türklerin saygı duydukları Kutlu Dağ, Çinliler tarafından yıkılınca Türklerin başına uğursuzluklar musallat olmaya başlar. Temiz akan sular kurumaya, kuş sesleri kesilmeye başlar. Ortalığı kaplayan şiddetli kum fırtınası bütün Türk illerini kaplar. Ağaçlar, bağlar, bahçeler, meyveler çürür ;

"*Sonunda kurtlar, kuşlar, kurumuş dere yatakları, ağaçlar, hatta kara toprak insanlarla birlikte evvela derinden, sonra sık sık 'Göç!. Göç!.'derler. Başka bir ses işitilmez. Türkler çaresizlik içinde daha sulak ve verimli topraklara doğru göç ederler"* (Büyükarkın, 1979 s.19). İnsan, göç sırasında Maslow'un ihtiyaç piramidinin ilk sırasında ki barınma, yeme içme gibi temel ihtiyaç olan kendini gerçekleştirme safhasını aşma peşindedir.

Osman Bey ve Akça Koca Bursa'ya kadar at sürerek buraların da Osmanlı topraklarına katılmasının gerekli olduğunu söylerler. Germiyanoğulları, bir gece, Söğüte baskın düzenler. Baskını haber alan Tankut Alp, Osman Beye yardıma gelir. Germiyan askerleri, baskında ağır kayıplar vererek geriye çekilirler. Germiyan askerleri Tankut Alp'ten intikamlarını almak amacı ile, Moğollar'a ihbar ederler. Moğollarla yapılan çatışmada Tankut Alp öldürülür ve Dede Baba'nın yanına gömülür. Söğüt'e yerleşen Dede Baba, Söğüt'teki gençleri Türk tarihi hakkında bilinçlendirmek amacı ile zaman zaman Orta Asya Türk tarihine atıfta bulunur;

"*Vaktiyle, yıllar önce Türk illerinde, Uygur ülkelerinde. Kutlu Dağ, bir kaya yığınıymış. Türk'ün mutluluğunu, beraberliğini, başarısını sağlarmış. Kutlu Dağ sağlam, Kutlu Dağ sert, Kutlu Dağ kolay kolay yıkılmazmış. Onu yağmurlar, fırtınalar, kavurucu güneş bile eritip parçalayamazmış Ama çok evvelleri Kutlu Dağ'a gelmeden önceleri, belki de onbinlerce yıl evvel, insanlar, yalnızlık ve korku içinde yaşarlarmış. Yaşama sevinci ve arzusuyla birlikte geleceğe bir şeyler bırakma isteği de doğmuş insanların içinde. Sığınacak bir varlık, bir inanç aramış o insanlar yıllarca.*"" (Büyükarkın,1979. s.11).

Burada gecen mekan kavramı olarak kullanılan "dağ" her zaman özgürlüğü, kudreti ve mücadeleyi temsil etmektedir.

Dede Baba, yanındaki Oğuzlar'a Anadolu kapılarının Türklere nasıl açıldığını tarih vererek hatırlatır: "*Selçukoğulları 1040 yılında Dandanakan'da Gaznelileri yenince batıya yaklaştılar. Selçuklular da Oğuzlardandı. 1071'de Alpaslan Malazgirt'te Anadolu'nun yolunu açtı Türklere. 1220 yılında ise, içinde Kayı'ların da bulunduğu Oğuzların başka bir kolu, Moğolların yaklaşması üzerine Karakurum Çölü'nü bırakıp İran'a çekildiler. Bu sırada Anadolu'da Selçukluların sultanı Alâeddin Keykubad'dı*" (Büyükarkın 1979, s.20).

Şeyh Edebalı, tekkesine gelen misafirlere, Türklerin, medeniyetin temellerini nasıl attıkları hakkında bilgi verir: "*Biz Türkler koyunu, keçiyi, atı ehlileştiren ilk insanlarız. Buğdayı un haline getirmişizdir. Biz, ham deriyi temizlemeye ağırtmak deriz. İşe yarayan ne varsa bu ağırtma sonucu meydana gelmiştir. Ayağındaki çizme de, sırtındaki kepenek de, her gün aşından ayırmadığın ekmek de hep böyle olmuştur* ". Dede Baba, Türk destanlarının oluşumu ve destanların içeriği ile ilgili konuşur. Daha sonra Oğuz Han destanlarının kahramanları hakkında açıklamalar yaparak gençleri aydınlatır: "Dede Baba o gün onlara Oğuzlar'ı anlattı. Şöyle dedi Dede Baba: " *Şunu bilin ki evlatlar, destanlarda onu yaratanların ortak duyguları gizlidir. Bizim destanlarımızda ise daima mavi rengi, su, ses ve ışığı görürsünüz*" (Büyükarkın, 1979, s.51,52). Edebalı, burada Türk kimliğini tanıtan idealize edilmiş simge kişidir.

İslamiyet öncesi göçebe Türk boylarında ağaç, göl, dağ "Şamanist Yer-Su Kültünü" oluşturan kutsal doğa elemanları halini almıştır (Işın, 1999). Göçebe Şamanlara göre, "*Dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelerdir. Irmak ve göller Şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil; konuşan, duyan varlıklardır"* (İnan, 2000). Bu inanç, daha sonraki yüzyıllarda Türklerin bahçelerine yansıttığı sevgi ve saygının kökenine de açıklık getirir niteliktedir. Zaten Türkün en görkemli halkası olan Osmanlıda su ögesinin yeri yadsınamazdır.

Mevsimler, Kayı aşiretinin yaşam tarzını belirler. Çünkü aşiret yazları Söğüt'te kışları ise Domaniç yaylasında geçirirler: "*Böylece yaz bitmişti. Havalar sertleşmeye başlamıştı. Bacılar emanetlerini Bilecik'ten almışlar, yaylaktakiler Söğüt'e dönmüşlerdi* (Büyükarkın,1979). Yazar,

İnönü Kalesi'nde yapılan zorlu savaşı, kozmik zamanla aynı ortamda verir.

"*Mevsim sonbahardı. Rüzgar hırçınlaşmaya başlamıştı. Gün kararıyordu. İnönü Bey'i bu çarpışmayı nefes keserek izliyordu". Söğüt Ovası'nın kış aylarında dünya ile irtibatı kesilirdi. Herkes baharı beklerdi: "Mevsim kışa dönüyordu. Yolunda karlar kaplardı ortalığı. Yollar geçit vermezdi. Herkesin dünya ile irtibatı kesilirdi. Kış çok uzun sürdü Söğüt'te. Kar yolları kapadı. Kurtlar indi dağlardan. Sonunda karlar eridi. Bahar gelince sınır boylarında bir canlılık başlardı".* (Büyükarkın,1979. s.93,155,161).

Romanda kozmik öğeler bazen özetlenerek verilir; "*Zaman, bazen coşkun bir sel gibi bazen de durgun bir göl gibiydi. Aylar peş peşe geçiyordu*". (Büyükarkın,1979,s.263). Sosyal zaman ile ilgili olarak ahiliğe ve cirit oynuna işaret vardır. Toplumun temel direği vazifesi gören Şeyh Edebali, yanındakilere ahilik konusunu anlatır;

"*Kardeşlerim ahilik, doğrudan doğruya bir esnaf topluluğu ya da sofular tarikatı değildir. Cömert olan, kafaca genç olan, yiğit, bilgiye saygı gösteren, vermesini bilen, esnaflığın, sofiliğin dışında da olsa ahidir. İnsanlığa hizmet yatar ahiliğin içinde. İnsanın insan olduğunu unutmayınız*" (Büyükarkın,1979, s.109).

Romanda, Osmanlı Devleti'nin Türklüğe, Türk diline ve kültürüne verdiği önemin vurgulanması sosyal zaman açısından dikkat çekici bir konudur. Obanın yaşlısı genci Dede Baba'ya, Akça Koca'ya saygı gösterirlerdi. Onlar, Asya'dan getirilen Türk kültürünü ve töresini Anadolu'da yerleştirmek için gece gündüz çalışıyorlardı.,

Cirit oyununa tutuşan Kaya Alp ile Germiyan Beyi'nin bir süre sonra oyunun kurallarına uymadıkları görülür. Cirit oyununa hakemlik yapan Anadolu bacılarından Aykaan Bacı şu hatırlatmayı yapar:

"*Biz Türkler yasa ve törelere yol deriz. Yasa ve töreleri çiğneyenler ise yoldan çıkmıştır. Yoldan çıkan yanılmış olur. İşte o zaman af yoktur. Siz biraz evvel yanılmak üzereydiniz. Törelerinizde yarışmak için er meydanına gelen yiğide saldırmak yoktur. Hele bu yiğit misafir ise hiç yoktur. Diliyle suç işlemişse elbette cezası başka türlü verilir*"(Büyükarkın,1979, s.287).Türklerin her vakit örf ve adetlerine önem verdiği ortaya konulmuştur.

- **<u>Yerleşik Hayat</u>**

Söğüt, Domaniç, Bilecik, Yarhisar, Bursa'da cereyan eder. Anlatıcı romandaki olaylara temel oluşturmak amacı ile Türklerin Anadolu'ya yaptıkları göçlerin sebebini geniş bir şekilde açıkladıktan sonra yurt edilen mekânlar hakkında bilgiler verir. Moğollardan kaçıp batıya gelmek isteyen Celâleddin Harzemşah'ın ordularıyla Selçuklular, Erzincan yakınlarındaki Yassı Çemen'de çarpışmaya başlayınca Oğuzlar Alaeddin Keykubat'a yardım eder. Kayılar Oğuzu boylarından ayrılıp önce Karacadağ'ın eteklerine yerleşirler. Daha sonra ise Söğüt'e gelirler. Kutlu Dağ artık Söğüt'ten dünyaya uzanmaya başlar. (Büyükarkın,1979, s.22). Ertuğrul Gazi'nin vefatı ile Osman Gazi, (Gökbilgin,1984) Söğüt meydanında yapılan bir törenle bey seçilir. Meydanlar, tarih boyunca halkın toplandığı fikir alışverişlerin, törenlerin yapıldığı yerler olarak kavranmıştır.

Bu arada Söğüt'e göçler devam eder. Tankut Alp, yirmi kişilik bir kafile ile Söğüt'e gelirken, Moğollar tarafından yolda öldürülür. Dede Baba, Tankut Alp'ın oğlu Aydoğdu'ya yardım ederek kafilenin Söğüt'e ulaşmasını sağlar. Dede Baba ve Aydoğdu da Söğüt'e yerleşir. Kayı Boyu'nun bilge Dede Babası Şeyh Edebali'nin İtburnu köyüne yerleşmesinin nedenini sorar. Şeyh Edebali, Dede Baba'ya buranın merkezi bir yer olduğunu, meydana gelecek gelişmeleri kısa zamanda öğrenme imkânının bulunduğunu belirtir: Burada mekanda erişebilirlik kavramının ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır;

İnsafsız Moğol'un Kırşehir'de yaptıklarını, perişan Selçuklu'nun Konya'daki çırpınışını daha çabuk öğrenirim buradan. Ahi kardeşlerim Kayı topraklarına yayılmıştır. Ben ise koca Ertuğrul'un emanetini gözüm gibi korumaya, dilerse oğluna da elimden geldiğince yardım etmeye hazırım." (Büyükarkın,1979,s.58,73). Tekfurlar ve amca Dündar Bey, Osman Gazi'nin, Söğüt'e yerleşmesini içlerine sindiremezler. Bundan dolayı dar geçitlerde pusu kurarak kanlı savaşlar yapılır. Yayla zamanı Harmankaya Tekfuru Köse Mihal, İnegöl Tekfuru ve Karahisar Tekfuru ile birleşerek Osman Bey ve arkadaşlarına saldırırlar. İkizce mevkisinde yapılan savaşı Osman Bey kazanır. Domaniçteki savaşta ise Savcı Bey şehit olur. Göçebe bir yaşam içinde bulunan Türklerin hayatında yaylacılık önemli bir yer tutar. Kayı Boyu mensupları da kış aylarını Söğüt'te yaz aylarını ise Domaniç yaylasında geçirirler. Romanda Domaniç Yaylası; Türk'ün beslenme, gelişme ve yaşam kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır;

"*Burası Domaniç yaylası idi. Rüzgar başka türlü eser, gün başka türlü batardı. Bulutsuz gökte ay gezinir, Alpler kılıçlarını bilerler, saz sesleri birbirine karışırdı. Darb-ı Türki dedikleri bağlama, coştukça coşardı geceleri. Kızlı erkekli ayağa fırlarlar, hep beraber oynarlardı da oynarlardı. Burası Domaniç yaylası idi işte. Günün doğuşu da başka türlü olurdu. Buz gibi ayranlar, kekik kokulu sütler içilirdi. Davarlar otlamaya çıkardı. Günün ilk kızıllığı ile beraber herkes uyanırdı. Sabah rüzgârını ciğerlere doldurmak, gençleşmek demekti. Yaşlısı da kaya gibi olurdu, geleceğe daha ümitle bakarlardı*." (Büyükarkın, 1979, s.79).

Doğa, Türk boyları için sunduğu ürünler ve şaşırtıcı güzelliği ile bir yandan merhametli ve doğurgan bir yaşam kaynağı iken, diğer yandan da fırtınaları, soğuğu, depremleri ve morfolojik oluşumlarıyla acımasız ve cezalandırıcı bir güç niteliğinde olmuştur (Çınar, Kırca 2010). Romanda göç eden Selçuklu ve Osmanlılardan söz edilir. Selçuklular, Moğollar karşısında sürekli yenilgiye uğrayınca Anadolu'yu yurt tutmak için göç ederler. Yerleşik hayata geçene kadar yıllarca doğa yaşamında sürekli mücadele ederler. Kayı aşireti önceleri Karacadağ'a yerleşir bir süre buralarda kaldıktan sonra Söğüt ve Domaniç'i mekân tutarlar. Zamanla topraklarını genişletirler. Burada göçebe hayattan yerleşik hayata geçişin ne kadar zor olduğu ve yerleşik hayat geçildiğinde halkın topraklarını genişleterek geniş mekanlar da ikamet etme arzusunu vurgulamaktadır.

III. SONUÇ

İnsan ve mekan arasındaki ilişkinin sosyolojiden edebiyata, psikolojiden peyzaj mimarlığına kadar birçok disiplininin ilgi alanına girerek multidisipliner bir hal almasına sebep olmuştur.

Edebiyatta mekanlar ve kahramanlar, bize o döneme ait ipuçları vermektedir. Nitekim incelenen tarihi romanlarda iki tema tespit edilmiştir. İlk tema; göç sırasında göçebe hayat süren halkın varlığı ve mekanları, İkinci tema da; yerleşik hayata geçen Türklerin dönem içinde yaşadıkları anlatılmıştır. İnsanoğlunun göçebelikten yerleşik yaşama doğru ilerlerken bir gelişim gösterdiği romanda hissedilmektedir. İncelenen romanlarda cereyan eden hadiseler, yaşamın yeri olmaktan çıkarak felsefi bir görev almıştır. Dolayısı ile insan coğrafyaya hükmetmeye başlamış ve keşfettiği mekâna anlam değerleri yüklemiştir.

İncelenen romanlarda, olay yerlerini edebiyata yansıtırken, zaferlerin yanında yenilgileri de işleyerek, aslında sahip olduğumuz mekanların değerli olduğu da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile çadırlar, konaklar, evler, saraylar, karargahlar, meydanlar, köprüler, kervansaraylar, türbeler, anıtlar, camiler, dağlar, tepeler vb. maddi ve manevi değerlerinin sembolü haline gelirler. Her iki romanda da dağların önemi, doğanın kudreti ve kırsal mekanlar farklı betimlemelerle anlatılmıştır.

Tarihin içinde yaşanan olaylar ve mekanlara farklı bir perspektif ile bakılarak, Romanların, mekan ve kahramanlarının, zaman içindeki değişimleri, tarihsel izlerinin, modern çağın mekanlarına da yansıyabileceği, sezgisel yolculuk ile, kurgusal dünyaya görünürlük kazandırabileceği, böylece farklı meslek disiplinlerindeki okuyuculara farklı bakış açıları sunabileceği de unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

Aktaş Ş.,(1991). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, age,, s.145.

Büyükarkın, B, (1979). Kutlu Dağ, İstanbul,

Çınar S., Kırca S.,(2010). Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak Journal Of The Faculty Of Forestry, Istanbul University, 60 (2): 59-68

Gökbilgin, M. Tayyip;1984'Osman Gazi',<mad.>, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, c. XI, s. 431-440.

İnan, A., (2000.) Tarihte Ve Bugün Şamanizm. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Özdeş, O., (1978), Şeyh Şamil, İstanbul.

Korkmaz, Ramazan (2007), "Romanda Mekânın Poetiği",*Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa sen'e Armağan* ,s.399–415, Anakara.

Sağlık, Ş.(2002), "Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman – Mekân-Tasvir", Hece Dergisi, Türk Romanı Özel Sayısı, S.6., s.145.

Serinsu A.N., Taşkıran İ., (2000). Osmanlı Mimarisinde Kültürel İfadelerin Görsel Kullanımı Dini Araştırmalar, C. 2, s. 6a

Şahin, K.,(1984). 'Şeyh Şamil',<mad.>, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, s.468- 474.

Şahin, V. (2008), "Kurmaca Tekniği Bakımından Halide Edip Adıvar'ın Handan Romanı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 2, S. 99–126

Şahin, V.(2015), "Kahramanın Sonsuz Yolculuğunda 'Osmancık'ın Simgesel Halleri", Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2

Şahin V., Korkmaz R., (2017). Romanda Mekan. Romanda Mekan Poetiği Ve Çözümlemeler. Akçağ yayınları, Ankara.

Şahin, V. (2017) "Refik Halit Karay'ın 'İstanbul'un Bir Yüzü' Romanında Yapı", Researcher: Social Science Studies, Cilt 5, Sayı 8, S. 266-292

Tekin, M. (2001), Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1, Ötüken Yayınları, s.131-141 İstanbul.

EKONOMİK FİNANSAL VE POLİTİK RİSKLERİN TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI[1]

BÖLÜM 10

Hasan AZAZİ[2]

Cüneyt KILIÇ[3]

[1] Bu çalışma Hasan Azazi' nin doktora tezinden türetilmiştir.
[2] Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Ünivesitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
[3] Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Ünivesitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

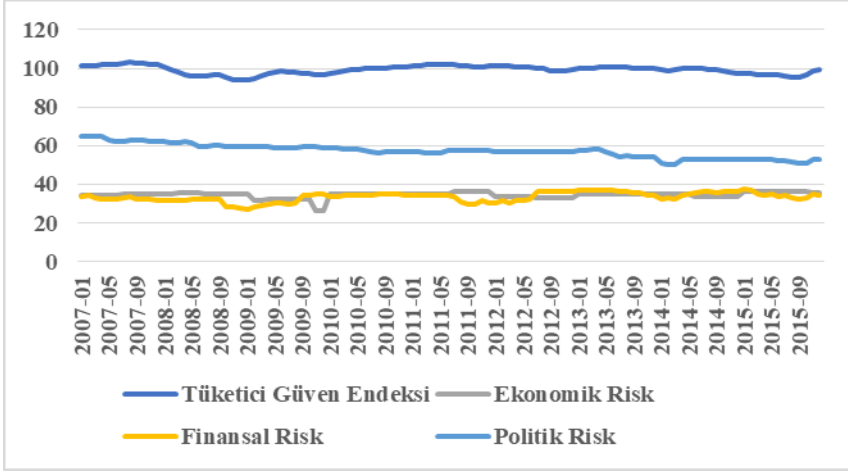
GİRİŞ

Risk kavramı en genel ifadeyle "kayıp, zarar görme tehlikesi gibi durumlara yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma olasılığı" olarak tanımlanmaktadır (Šotić ve Radenko, 2015:22-23). Bu tanımdan yola çıkarak ekonomik, politik ve finansal risk kavramları ise ekonomik de, siyasette ve finansal piyasalarda kayıp ve zarar görme tehlikesi gibi durumlara yol açabilecek olayların ortaya çıkma olasılığıdır.

Bir ülke ekonomisinin ekonomik, politik ve finansal anlamda istikrarsız ya da riskli bir yapıya sahip olması birçok değişken üzerinde etkilidir. Bu değişkenlerden en önemlileri ise tüketici ve üreticilerin davranışlarına yön veren güvenleridir. Ekonomide, siyasette ve finansal piyasalarda ortaya çıkan riskler ve buna bağlı olarak oluşan dalgalanmalar tüketici ve üreticilerin güvenini etkileyerek karar mekanizmalarında bazı değişikliklere neden olarak ekonominin gidişatına yön vermektedir.

Türkiye ekonomisinin farklı dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik krizler, siyasi dalgalanmalar ve finansal piyasalarda yaşanan kırılganlıklar tüketicinin güveni üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Bu durumu Grafik 1 yardımıyla incelemek mümkündür.

Grafik 1. ER, FR ve PR ile TGE değişkenlerinin Türkiye'de Gelişimi

Kaynak: PRS Group ve OECD

Grafik 1 incelendiğinde Türkiye'de ekonomik, finansal ve politik risk türlerinin dalgalı seyirler izlediği, bununla beraber politik riskin yıllara göre daha durağan fakat tüketici güven endeksi ile daha çok etkileşim içerisinde olduğu gözlenmektedir.

Çalışmada Türkiye ekonomisinde ekonomik, politik ve finansal risklerin tüketici güveni üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Ekonomik, politik ve finansal risk verileri ICRG-PRS Group tarafından oluşturulan endeksten Tüketici güveni ise OECD tarafından oluşturulan endeksten alınmıştır. ICRG-PRS Group tarafından risk değişkenlerini temsil etmeleri açısından oluşturulan bu endeksin temel bileşenlerinin neler olduğunu Tablo 1 yardımıyla incelemek mümkündür.

Tablo 1. Risk Dereceleri ve Bileşenleri

	Politik Risk	**Finansal Risk**	**Ekonomik Risk**
Risk Dereceleri	-Siyasal istikrar -Sosyoekonomik koşullar -Yatırım profili -İçsel çatışma -Dışsal çatışma -Rüşvet, yolsuzluk -Siyasete asker müdahalesi -Dinsel gerginlikler -Hukuk ve düzen -Etnik gerginlikler -Demokratik sorumluluk -Bürokrasinin kalitesi	-Dış borç/GSYİH -Mal ve hizmetler ihracı/dış borç servisi -Mal ve hizmet ihracı/cari hesap -Aylık İthalat/uluslararası likidite -Döviz kuru istikrarı	-Fert başına GSYİH -GYSİH' deki yıllık reel artış -Yıllık enflasyon oranı -Bütçe dengesi /GSYİH -Cari hesap dengesi/ GSYİH
Birleşik Risk Derecesi	**% 50**	**% 25**	**% 25**

Kaynak: PRS Group-ICRG (International Country Risk Guide Methodology. <https://www. prsgroup.com/wp-content/uploads/2012/11/icrgmethodology.pdf>

Tablo 1'de politik risk, ülkelerin politik istikrar bağlamında karşılaştırılması amacını taşımaktadır. Finansal risk derecelendirilmesinde amaç ülkelerin finansal bağlamda yerine getirmesi

gereken sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin değerlendirmesini yapmaktır. Bu risk puanı belirlenirken, önceden tanımlanan faktörlere puanlama yapılmaktadır. Bahsi geçen faktörler yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Ülkeler arasında karşılaştırmalar yapabilmek için yukarıdaki bileşenler göz önünde bulundurulmaktadır. Ekonomik risk derecelerinin belirlenmesinde amaç ülke ekonomilerinin zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koymaktır. Buna göre güçlü bileşenlerin zayıf bileşenlere üstünlük sağladığı durumlarda ekonomik riskin düşük olduğu ancak bunun aksi durumda ise ekonomik riskin yüksek olduğu söylenebilir. Değişkenlere verilen en küçük değer sıfırdır. En yüksek değer ise değişkene verilen toplam sabit risk puanına bağlıdır (Delice, 2004: 149-151).

Bu çalışmanın amacı 2007-2015 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye'de ekonomik, politik ve finansal riskler ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik, politik ve finansal riskler ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi sorgulayan ampirik literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümde veri, yöntem, ekonometrik uygulama ve başlıca bulgulara yer verilmiş, dördüncü bölümde ise elde edilen sonuçların özetlenmesi, değerlendirme ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. Literatür Taraması

Ekonomik, finansal ve politik risklere ele alan çalışmalar incelendiğinde literatürün ağırlıklı olarak ekonomik, finansal ve politik risklerin yabancı sermaye yatırımları ve borsa getirileri üzerindeki etkilerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ekonomik, finansal ve politik riskler ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi ele alan çok az çalışma mevcuttur. Bu nedenden dolayı literatür taraması daha kapsayıcı olması açısından riskler, tüketici güveni ve borsa getirilerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bu alandaki çalışmalardan ilki Acemoglu ve Scott (1994) tarafından yapılmıştır. Acemoglu ve Scott (1994) 1974–1990 dönemine ait verileri kullanarak tüketici güveni ile rasyonel beklentiler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analizlerinde makroekonomik değişkenler olarak; işsizlik oranındaki değişimler, reel faiz oranı, enflasyon oranı, tüketici Güveni Hata Düzeltme Yaklaşımı yerine stokastik tüketim davranış kısıtlamaları ve ekonomik birimlerin gelecekteki beklentilerini belirleyen Rasyonel Beklentiler Sürekli Gelir Hipotezi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; tüketici güveni ile mevcut ekonomik durum

arasında yüksek oranda ilişki bulunduğu saptanmıştır. Araştırmanın sonucunda tüketici güveninin ekonominin gücü üzerinde belirleyici bir gösterge olduğu ifade edilmiştir.

Fisher ve Statman (2003) tüketici güveni ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Analiz sonucunda S&P 500 endeksi getirileri ile tüketici güven endekslerindeki değişim arasında benzer ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğunu tespit etmişlerdir.

Golinelli ve Parigi (2003) tüketici güveni ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmanın amacı kapsamında; ABD, Almanya, Fransa, İtalya, Avustralya ve İngiltere'nin makroekonomik verileri ve tüketici duyarlılık endeksi analiz edilmiştir. Araştırmada analiz edilen makroekonomik değişkenler; gayri safi milli hasıla, hisse senedi fiyatları, enflasyon, nominal faiz oranı ve işsizliktir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre tüketici duyarlılık endeksi ile Avustralya ve Almanya'daki GSYH artışı arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kremer ve Westermann (2004), çalışmalarında Avro Bölgesi'nde tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1986-2004 dönemindeki tüketici güven endeksi, Avro Bölgesi fiyat endeksi ve fiyat/kazanç oranı değişkenleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca; sürdürülebilirlik kontrol modeline harcanabilir gelir ve işsizliğin gerçek göstergeleri eklenerek, hisse senedi fiyatları ile tüketici güveni arasındaki doğrudan ilişki varyans analizi ile kontrol edilmiştir. Varyans analizi sonuçlarına göre; fiyat/kazanç oranındaki değişimin 4 yılda, tüketici güveninde ise 2 yılda sona erdiği saptanmıştır. Buna göre; tüketici güveninin tüketim üzerinde bağımsız olarak etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ludvigson (2004) tarafından yapılan araştırmada, Mart 1968–Aralık 2002 dönemindeki tüketici güveni ile tüketici harcamaları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Regresyon analizi ile elde edilen bulguların sonuçlarına göre, tüketici tutumlarını etkileyen ölçütlerin tüketim değişimleriyle anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır. Michigan Üniversitesi Tüketici Güven Endeksi ve Conference Board Güven Endeksleri'nin tüketicilerin harcamalarının artmasında orta derece tahmin gücü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kandır (2006) tarafından yapılan araştırmada tüketici güveni ve stok endeksleri ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) finansal sektör şirketlerinin hisse senedi getirilerini tahmin etme yetenekleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada Şubat 2002'den Haziran 2005'e kadar 28 finans sektörünün hisse senedi getirileri kullanılmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında, CNBC-e tüketici güven endeksindeki değişim, büyüklük ve değer primi ve İMKB Devlet İç Borçlanma Senedi Endeks getirisi bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; tüketici güven endeksinin mali (finans) sektör hisse senetlerinin büyük çoğunluğu için önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak, küçükten büyüğe tüketici güven endeksiyle pozitif anlamlı; büyükten küçüğe tüm hisse senetlerinin getirilerinde negatif anlamlı ilişki saptanmıştır. Bu bağlamda, CNBC-e tüketici güven endeksindeki değişikliklerin hisse senedi getirilerinin çoğunu öngördüğü ifade edilmiştir.

Korkmaz ve Çevik (2007) yaptıkları araştırmada tüketici güven endeksi ile yatırımcı sezgileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1999-2007 döneminde Türkiye' de tüketici güven endeksi, İMKB 100 Endeksi, Dolar ve Euro arasındaki ilişkileri zaman serileri analizi ile incelemişlerdir. CNBC-e tüketici güven endeksi, TCMB tüketici güven endeksi ve TCMB reel güven endeksi ile İMKB 100 endeksi, Dolar ve Euro kurları VAR analizi ve eşbütünleşme ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlere göre, güven endeksi ile İMKB 100 arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca İMKB gelirinin CNBC-e ve TCMB güven endekslerini artırdığı, ancak reel sektör güven endeksi ile İMKB arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Afshar (2007) tarafından yapılan araştırmada, tüketici güven ölçütleri ve ekonomik aktivite düzeyi arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında, Michigan Üniversitesi aylık tüketici güven endeksi, S&P 500 endeksi, gayri safi milli hasıla, satın alma gücü paritesi endeksi ve tüketici fiyat endeksi verileri kullanılmıştır. Granger nedensellik analizine göre; tüketici güven endeksinin (%1 düzeyinde) GSYH'deki (%5 düzeyinde) değişiklikleri tahmin etmeye yardımcı olduğu, yani ekonomik durum tüketici güvenini etkilediği saptanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, güven ölçütlerinin ekonomik dalgalanmaların tespit edilmesinde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir.

Bremmer (2008) tarafından yapılan araştırmada, tüketici güveni ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre yatırımcı duyarlılığı göstergeleri olarak, 9 ülke hisse senedi endeksi, Michigan Üniversitesi tüketici güven endeksi ve 3 makroekonomik değişken (işsizlik oranı, beklenen enflasyon ve işgücü kaynaklı reel gelir) kullanılmıştır. Araştırmada; Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri aylık verilere uygulanmıştır. Tüketici güven endeksi ile makroekonomik değişkenlerin, beklenen ve beklenmedik etkilerini saptamak için etkin piyasa hipotezi regresyon analizi kullanılmış regresyon analizi ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, hisse senedi fiyatlarının tüketici güvenini etkilediği, ancak tüketici güvenindeki beklenen değişikliklerin hisse senedi fiyatlarını etkilemediği, hisse senedi fiyatları, elde edilebilecek tüm bilgileri yansıttığı için sadece beklenmedik değişikliklerin hisse senedi fiyatlarını etkilediği saptanmıştır.

Wong ve Lievano (2009) tarafından yapılan araştırmada 11 Eylül 2001 olayının hisse senedi getirilerindeki yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre Eylül 1990–Ekim 2003 dönemi verileri ANCOVA ve ARIMA yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, yatırımcı duyarlılığı Conference Board Tüketici Güven Endeksi ve Michigan Üniversitesi Tüketici Güven Endeksi ile hisse senedi piyasası ise, S&P500 endeksinin haftalık ve aylık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; yatırımcı ve tüketici güven endekslerinin hisse senedi getirilerini etkilediği belirtilmiştir. Buna ek olarak; S&P 500 endeksi ile yatırımcı duyarlılığı endeksi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Çelik ve Kaya (2009) tarafından yapılan araştırmada, Türkiye örnekleminde tüketici güven endeksi ile haftanın günü arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) aylık verileri ve CNBC-e tüketici güven endeksi verileri Ocak 2003-Mayıs 2008 verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Ancak verilere yapılan regresyon analizinde değişkenler arasında ilişki bulunamamıştır. Bunun sonucunda, endeks verilerindeki değişen varyans değişikliği nedeniyle EGARCH yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; tüketici güven endeksindeki değişimlerdeki oynaklık ve ortalamada haftanın gününün etkisi olduğu saptanmış, tüketici güven endeksindeki günlük değişikliklerde cuma gününün etkili olduğu görülmüştür.

Görmüş ve Güneş (2010) tarafından yapılan araştırmada Türkiye örnekleminde tüketici güveni, hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada Ocak 2002-Aralık 2008 dönemindeki verilerle reel döviz kuru, CNBC-e tüketici güven endeksi, dünya hisse senedi endeksi, TÜFE, sanayi üretim endeksi, İMKB endeksi, Türkiye ve ABD, sanayi üretimi, enflasyon, parasal alanda ABD ağırlıklı faiz oranları değişkenleri kullanılmıştır. Araştırmada, Johnson eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve GARCHM testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, tüketici güveni ile reel döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Topuz (2011) tarafından yapılan araştırmada, Türkiye örnekleminde tüketici güveni ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada, Ocak 2004–Ocak 2009 dönemindeki T.C. Merkez Bankası (TCMB) tarafından hazırlanan Tüketici Güven Endeksi ve İMKB 100 endeksine ait aylık veriler kullanılmıştır. Araştırmanın yöntemi olarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre; tüketici güven endeksi ve hisse senetleri fiyat hareketleri arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda, hisse senedi fiyatları tüketicilerin beklentilerini ve davranışlarını yönlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Chiang ve Xiao (2017) tarafından yapılan araştırmada, 2007- 2009 dönemindeki veriler kullanılarak, ABD'deki finansal kriz sonrası finansal risk toleransının ülkede yaşayan tüketicilere olan etkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda elde edilen panel verileri analizinin bulgularına göre; finansal kriz döneminde genellikle tüketici güveninin hisse senedi piyasasıyla ters orantılı olduğu, bununda yeni sonuçlar doğurabileceği ve finansal risk toleransı (piyasadaki risklerin miktarına ve yatırımcının yatırımlarına yönelik iniş ve çıkışları ne denli tolere edebileceğini gösteren bir ölçüttür) açısından literatüre katkıda bulunabileceği ifade edilmiştir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) tüketici güven endeksi ile Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi 2006:01-2016:11 dönemine ait verileri kullanarak ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda tüketici güven endeksi ile analize dahil olan bütün sektör endeksleri arasında uzun dönem ilişki tespit etmişlerdir. Bunun yanında tüketici güven endeksinin 9 sektör endeksini olumlu yönde

etkilediği ve pay senedi endeksinin tüketici güveninin nedeni olduğunu ifade etmişlerdir.

Vurur ve Diler (2018) çalışmalarında 2012:1-2017:8 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye'de tüketici güveni ve reel kesim güveni endekslerinin hisse senedi piyasasının getirileri üzerindeki etkilerini zaman serisi analizi yardımıyla incelemişlerdir. Yapılan ARDL sınır testi analizi sonucunda, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; Türkiye'de BİST 100 getiri endeksi, reel kesim güven endeksini etkilemektedir.

Gökalp (2019) Türkiye'de hisse senedi getirileri ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi 2002:M12-2018:M12 dönemine ait verileri kullanarak diyagonal VECH modeli yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda Türkiye'de tüketici güven endeksinden Borsa İstanbul BIST-100 endeksine doğru bir yayılmanın mevcut olduğunu tespit etmiştir.

2. Veri ve Model

Çalışmanın uygulamasında, Türkiye'de yaşanan ekonomik, politik ve finansal risklerin, tüketici güveni üzerindeki etkileri, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Çalışmada, kurulan modelde bağımsız değişkenler ekonomik, politik ve finansal riskler olmakla birlikte tüketici geveni bağımlı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmanın analizi [2007:1 – 2015:12] dönemini kapsayan aylık verilerden oluşmaktadır. Tablo 2 çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenleri. Bunların modeldeki kısaltmalarını ve verilen temin edildiği kaynakları gösteröektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenlere Ait Simgeler	Değişken Adı	Kaynak
TGE	Tüketici Güven Endeksi	OECD
PR	Politik Risk	PRS-ICRG
FR	Finansal Risk	PRS-ICRG
ER	Ekonomik Risk	PRS-ICRG

Kaynak: PRS Group ve OECD

Türkiye ekonomisinde politik, ekonomik ve finansal risklerin tüketici güveni güveni üzerindeki etkisini analiz etmek için model aşağıdaki gibi kurulmuştur;

$$TGE_t = \beta_0 + \beta_1 PR_t + \beta_2 FR_t + \beta_3 ER_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak ARDL sınır testi yaklaşımı seçilmiştir. Bu yaklaşımı seçilmesinin ilk nedeni çalışmada kullanılan serilerin I(0) ve I(1) düzeylerinde durağan olduklarının tespit edilmesidir. Bununla beraber çalışmada incelenen değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkilerin tespitine yer vermesi başka bir nedendir. Uygulanan modelde elde edilen hata düzeltme modeli bu nedenlere yönelik doğru bir uygulama şeklinde değerlendirilmiştir. Bu pozitif yönleri dikkate alındığında çalışmada uygulanması tercih edilen ARDL modelinde izlenen sınır testi denklemi aşağıda gösterilmektedir (Esen ve diğerleri, 2012: 256).

$$\Delta Y_T = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{m} \varphi_{1i}\, \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \varphi_{2i}\, \Delta X_{1t-i} + \cdots \sum_{i=0}^{m} \varphi_{ki}\, \Delta X_{kt-i} + \varepsilon_1 Y_{t-1} + \varepsilon_2 X_{1t-1} + \cdots + \varepsilon_k X_{kt-1} + u_t \quad (2)$$

Denklemde φ; sabit terimi, Δ; fark terimi, u; hata terimini temsil etmektedir. Modelde eşbütünleşmenin sorgulamasını yapabilmek için uygun olan gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluklarının Akaike ve Swartz Kriteri ile belirlenmesinin ardından model EKK yöntemi ile tahmin edilebilir. ARDL modelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı aşağıdaki hipotezler yardımıyla sorgulanmaktadır (Esen ve diğerleri, 2012: 256).

H_0: $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \cdots = \varepsilon_k = 0 \rightarrow Eşbütünleşme\ yoktur$ (3)

H_1: $\varepsilon_1 \neq \varepsilon_2 \neq \ldots \neq \varepsilon_k \neq 0 \rightarrow Eşbütünleşme\ vardır.$ (4)

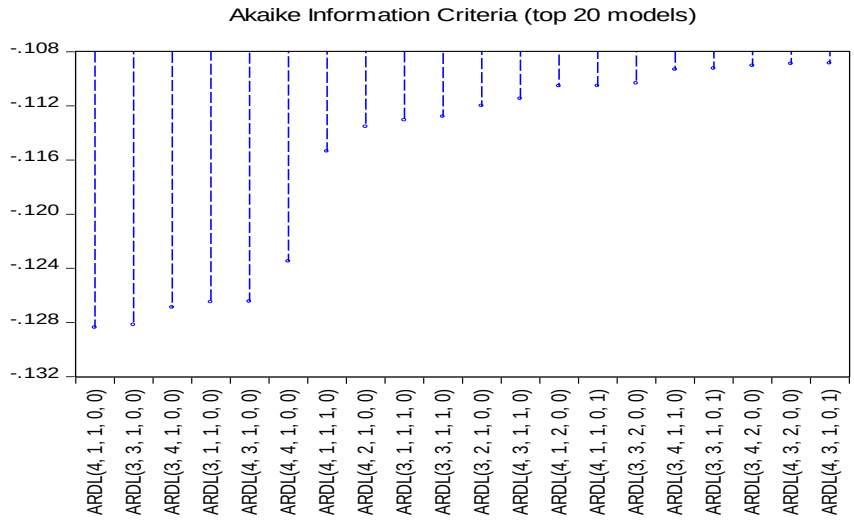
Hipotez testlerinin sınanması için F testleri asimptotik kritik değerleri ile kıyaslanır. Denklemler alt ve üst sınırlamalarının tespit edilmesi ile yapılır. Buna göre, ($ALT\ DEĞER > F$) ise eşbütünleşme ilişkisinin çıkmadığı boş hipotezi kabul edilmektedir. Aynı zamanda değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi çıkmadığı da anlaşılmaktadır. ($ÜST\ DEĞER < F$) ise boş hipotezi reddedilerek değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ifade edilir. ($ALT\ DEĞER > F >$ $ÜST\ DEĞER$) olarak hesaplandığında kararsızlık bölgesinde kalınmaktadır. Buna göre eşbütünleşme ilişkisinin varlığıyla ilgili yargıya varılması mümkün olmayacaktır (Çil Yavuz, 2005: 964).

4. Bulgular

Çalışmada kurulan model tüketici güveni ile ekonomik, finansal ve politik riskler arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu değişkenlere ait ADF ve PP birim kök testleri daha önceden yapıldığından ve değişkenlerin her biri farklı düzeyde birim kök içerdiğinden, birinci farkları alındığında birim kökten arındıklarından ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesine geçilmiştir.

Modele ilişkin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Bu çerçevede en düşük gecikme uzunluklarını veren 20 model Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Seçilen (4,1,1,0,0) modeli bağlamında değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi sınır testi yardımı ile ortaya konulmaktadır. İlgili modele ait sınır testi sonuçları tablo 4' te yer almaktadır.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	**Value**	**K**
F-İstatistiği	4.844344	4
Kritik Sınır Değeri		
Anlamlılık	I0 Bound	I1 Bound

10%	2.2	3.09
5%	2.56	3.49
2.5%	2.88	3.87
1%	3.29	4.37
Tanısal Test Sonuçları		
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:		1.536163 (0.2208)
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		0.569034 (0.8352)
Ramsey Reset		0.607250 (0.5452)
Jaque Bera		2.529901 (0.282253)

Sınır testi sonucunda 0,01 anlamlılık düzeyinde hesaplanan F istatistik değeri (4.844344) üst kritik değerinden büyük olarak hesaplanmıştır. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Jaque Bera test istatistiği modelde normal dağılım sorununun olmadığını, Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test İstatistik değeri modelde otokorelasyon sorununun olmadığını, Heteroskedasticity Test Breusch-Pagan-Godfrey Testi modelde değişen varyans sorununun olmadığını ve Ramsey Reset Test istatistiği modelde spesifikasyon hatasının olmadığını göstermektedir. Değişkenler arası tespit edilen eşbütünleşme ilişkisi sonrasında tespit edilen uzun dönemli ilişkide değişkenlerin katsayıları ve işaretleri tahmin edilmiştir. Uzun döneme ait model tahminleri tablo 5' te yer almaktadır.

Tablo 5. Uzun Dönem Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
SER03	0.208068	0.333472	0.623943	0.5342
D(PR)	0.499357	0.238353	2.095033	0.0389
D(FR)	0.144755	0.094376	1.533814	0.1285
D(ER)	0.008207	0.076070	0.107882	0.9143
C	-0.131259	0.095968	-1.367735	0.1747

Uzun dönem katsayı tahminleri ekonomik risk ve finansal riskin tüketici güveni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Buna karşın politik riskin tüketici güven endeksi üzerindeki

etkisi 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durumda Türkiye ekonomisi için ilgili dönemde ekonomik ve finansal riskler ile tüketici güveni arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı buna karşın politik riskin tüketici güveni üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda saptanan bu anlamlı ilişkinin işareti pozitiftir. Yani ilgili dönemde politik risk azalınca tüketici güveni de azalmaktadır.

Çalışmada politik risk ve tüketici güveni arasındaki ilişki rasyonel anlamda beklenen şekilde değildir. Bu ilişkinin yönü Erkan (2016)'nın yaptığı çalışmaya atıf yapılarak açıklanabilir. Erkan (2016) çalışmasında Heteredoks yaklaşım anlayışını savunarak klasik iktisat teorilerinin rasyonel kavramları açıklamada yeterli olduğunu ancak tüketici davranışları gibi rasyonel olmayan bireysel eğilimleri açıklamada yeterli olmadığını iddia etmiştir.

Heteredoks yaklaşımın ifade şekillerinden biri olan Nöroekonomi, davranışsal ekonomik çalışmalarda git gide daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Nöroekonomi ekonomi, psikoloji ve nöroloji disiplinlerinin bir nevi sentezi olarak kabul edilmekte ve insanın ekonomik davranışlarını çözümleme ve anlama uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Glimcher ve Rustichini, 2004: 447).

Nöroekonomik araştırmalarla insanların irrasyonel risk yüklenimi ve bunun beraberinde; kısa ve uzun vadeli maliyet/kazançların göreceli değerlemesinin, grev kararı alınmasının, yatırımcı davranışlarının, pazarlama ve reklam faaliyetlerine verilen tepkiler oluşmasının ve hisse senedi piyasasının neden çeşitlilik gösterip monotonlaşmamış olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bu da ekonominin, formüllerden sıyrılarak, gerçek hayatı daha iyi kavrayabilmesine yardımcı olacaktır (Erkan, 2016: 35).

Ayrıca; çalışmada her iki modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde benzer etkiler yaratmasına rağmen politik risk değişkeni özelinde iki farklı sonuç elde edilmiştir. Bu farklılığın nedenleri olarak, ekonometrik modelde kullanılan veri setinin zaman aralığı gibi birçok neden de gösterilebilir. Çalışmamızın sonuçları ile literatür karşılaştırıldığında, Metin ve Akcan (2017)' nin yaptıkları çalışma ile benzer bir sonuca ulaştıkları görülmüştür. Metin ve Akcan (2017) çalışmalarında, politik küreselleşme endeksinin dış ticarete neden olduğu sonucuna ulaşarak konu ile ilgili literatürden ayrılmaktadır.

Modelde kısa dönem dengesine ait bilgi içermesi açısından kurulan hata düzeltme modeli kısa dönemde oluşan dengesizliklerin uzun

dönemde giderilme durumunu göstermektedir. Hata düzeltme modeline ilişkin sonuçlar tablo 6' da yer almaktadır.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

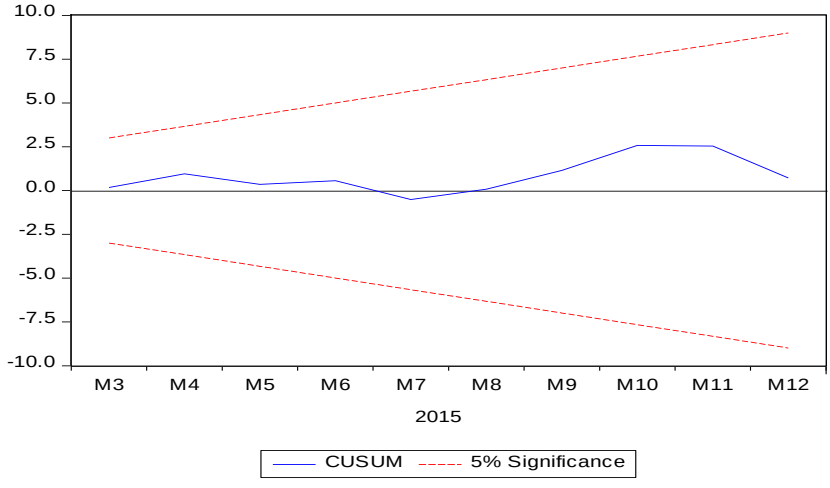
Değişkenler	Katsayı	Standart Haata	t-İstatistiği	Olasılık
D(TGE(-1), 2)	0.940806	0.098083	9.591930	0.0000
D(TGE(-2), 2)	-0.548185	0.118758	-4.616002	0.0000
D(TGE(-3), 2)	0.162555	0.105881	1.535260	0.1282
D(SER03)	-0.310948	0.152991	-2.032458	0.0450
D(PR, 2)	-0.037284	0.028444	-1.310801	0.1932
D(FR, 2)	0.044052	0.016001	2.753161	0.0071
D(ER, 2)	-0.000099	0.013123	-0.007579	0.9940
CointEq(-1)	-0.246627	0.044720	-5.514876	0.0000

Hata düzeltme modeli değerlendirilirken dikkate alınan hata düzeltme teriminin anlamlılığı ve işaretidir. Eğer hata düzeltme terimi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli ise hata düzeltme modeli çalışıyor ve kısa dönemdeki dengesizlikler uzun dönemde gideriliyor demektir.

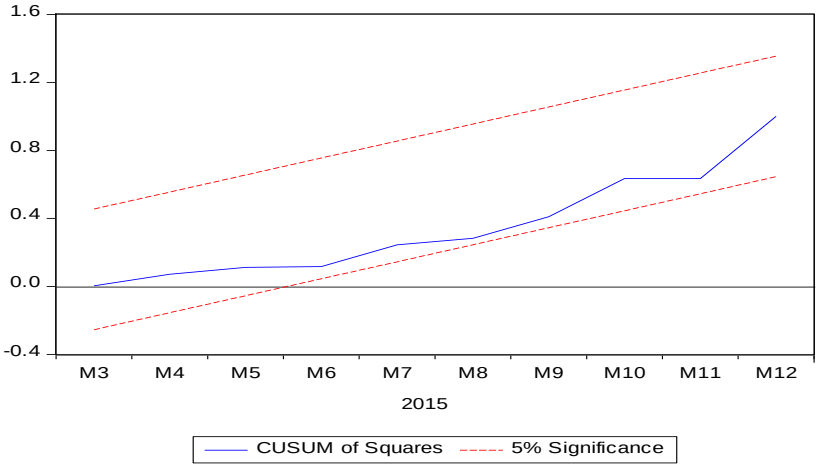
Çalışma kapsamında kurulan hata düzeltme modeline ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Bu durumda modelde kısa dönemde oluşan dengeden sapma durumları uzun dönemde giderilmektedir.

Modele ilişkin CUSUM ve CUSUMQ test sonuçları Şekil 2 ve Şekil 3' te yer almaktadır.

Şekil 2. CUSUM Test Sonuçları

Şekil 3. CUSUM Q Test Sonuçları

Hata terimlerine ilişkin olarak tahmin edilen CUSUM ve CUSUM Q testi istatistiklerinden elde edilen eğri, %5 anlamlılığı gösteren kritik sınır arasında olduğundan, tahmin edilen katsayıların uzun dönemde istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

SONUÇ

Bir ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durum tüketici ve üreticilerin güveni üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ekonominin istikrarlı bir yapıya sahip olması tüketici ve üreticilerin güvenini artırarak ekonomik performans üzerinde olumlu bir şekilde yansırken ekonominin istikrarsız ya da riskli bir yapıya sahip olması tüketici ve üreticilerin güvenini azaltmakta bu durumda ekonomik performansa olumsuz bir şekilde yansımaktadır.

Çalışmada 2007-2015 dönemine ait veriler kullanılarak ekonomik, finansal ve politik risklerin tüketici güveni üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizde öncelikli olarak değişkenlerin birim kök içerip içermediklerini tespit etmek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış daha sonra uygun gecikme uzunluğu tespit edilerek değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye ekonomisi'nde ilgili dönemde ekonomik ve finansal riskeler ile tüketici güveni arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı buna karşın politik riskin tüketici güveni üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada politik risk ve tüketici güveni arasındaki ilişki rasyonel anlamda beklenen şekilde olmaması, Heteredoks yaklaşımın ifade

şekillerinden biri olan Nöroekonomik anlayış ile açıklanmaktadır. Buna göre, klasik iktisat teorileri rasyonel kavramları açıklamada yeterli olmakla birlikte tüketici davranışları gibi rasyonel olmayan bireysel eğilimleri hesaplamada yeterli olamamıştır.

Çalışmada tüketici güveni ile politik risk arasında beklenen rasyonel ilişkinin tersine pozitif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Bireylerin iktisadi açıdan şirket parametreleri emsali davranışlar sergilemeyeceği son zamanlarda iktisat alnının da gündemindedir. Çalışmada karşılaşılan irrasyonel sonucun özellikle politik anlamda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye ekonomisinde politikanın tüketicilerin üzerinde ekonomik parametrelerden daha etkili olduğu sonucu, bundan sonra yapılacak çalışmalarda da dayanak sağlanarak araştırılmalıdır. Böylece, özellikle yerel bağlamda hükümetlerin rekabetçi piyasa koşullarında ayakta durulabilmek için tüketicilerden bekledikleri destek sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron; Scott Andrew (1994). Consumer Confıdence And Rational Expectations: AreAgents' Beliefs Consistent With The Theory, *The Ekonomic Journal, 104*, 1-19.

Afshar, Tahmoures (2007). Stock Return, Consumer Confidence, Purchasing Manger's Index And Economic Flutuations, *Journal of Business & Economics Research, 5*(8),97-106.

Bremmer, Dale (2008). Consumer Confidence And Stock Prices, *72nd Annual Meeting of the Midwest Economics Association*, 1-22, http://www.rose-hulman.edu/~bremmer/ professional/bremmer_midwest2008.pdf.

Chiang, Tsun-Feng; Jing Jian, Xiao (2017). Household Characteristics And The Change Of Financial Risk Tolerance During The Financial Crisis In The United States, *International Journal of Consumer Studies*, *41*(5), 484-493.

Çelik, Sadullah; Kaya, Hüseyin (2009). *Empirical Evidence for Day Of The Week Effect In An Emerging Market: The Turkish Case*, 8th International Conference of the Middle East Economic Associations, 1-18, www.pdffactory.com

Çil Yavuz, Nilgün (2005). Türkiye'de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı 49, 961-972.

Delice, Güven (2004). Uluslararası Finansal İşlemlerde Risk Olgusu. İktisat Teorisi, Bahar Sayısı 4.

Erkan, Birol (2016). Ana Akım (Ortodoks-Neoklasik) İktisat Öğretisi Eleştirisi: Heteredoks Yaklaşım İhtiyacı.

Esen, Ethem; Yıldırım Selim; Kostakoğlu Fatih (2012). Felstein - Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, 251-267.

Eyüboğlu, Sinem ve Eyüboğlu, Kemal (2018). Tüketici Güven Endeksi İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:33, Sayı:1, Yıl:2018, 235-259.

Fisher, Kenneth, Statman, Meir (2003). Consumer Confidence and Stock Returns, *Journal of Portfolio Management*, *30*(1), 115-128.

Glimcher, P.W. ve Rustichini, A. (2004). Neuroeconomics: The Consilience of Brain and Decision. Cognition and Behavior, 306, 1-6.

Golinelli, Roberto; Parigi, Giuseppe (2003). What Is This Thing Called Confidence? A Comparative Analysis Of Consumer Confidence Indexes In Australia, Europe and The USA, 1-21.

Gökalp, Bekir Taer (2019). Hisse Senedi Getirileri İle Tüketici Güven Endeksi Arasındaki İlişki: Diyagonal Vech Modeli Üzerinden Bir Değerlendirme, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 2019, 4(1): 139-150,

Görmüş, Şakir; Güneş, Sevcan (2009). *The Effect of Consumer Confidence Index on Stock Prices and Exchange Rate: The Case of Turkey*, Anatolia International Conference in Economics, 17-19.

Kandır, Serkan Yılmaz (2006). Tüketici Güveni Ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: İMKB Mali Sektör Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 217-230.

Korkmaz, Turhan; Erhan, Çevik, İsmail (2007). *Güven Endeksi ve Yatırımcıların Sezgileri: Türkiye Örneği*, 11. Ulusal Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Zonguldak, 389-410.

Kremer, Manfred; Westermann, Thomas (2004). Consumer Confidence And Stock Prices In The Euro Area: Is There A Relationship And Does It Matter?, 27th CIRET Conference, 1-26, http://ssrn.com/abstract=1396329.

Ludvigson, Sydney (2004). Consumer Confidence and Consumer Spending, *Journal of Economic Perspective*, *18*(2), 29-50.

Metin, İsmail; Akcan, Ahmet, T (2017). The Effect of Globalization on Foreign Trade: Turkey Case. Journal of Current Researches on Business and Economics, 7 (2), 257-268.

OECD, http://www.oecd.org.

PRS Group-ICRG (International Country Risk Guide Methodology. https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2012/11/icrgmethodology.pdf

Šotić, Aleksandar, Radenko, Radenko (2015). TheReview of the Definition of Risk, *Online Journal of Applied Knowledge Management*, *3*(3), 17-26.

Topuz, Yusuf Volkan (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(1), 53-65.

Vurur, Serap N; Diler, Huriye G (2018). Türkiye Ekonomisinde Güven-Hisse Senedi Getiri İlişkisi. Journal of Business Researc Turk, DOI: 10.20491/isarder.2018.408.

Wong, Shee; Lievano, Robert (2009). Investor Sentiment As Intervention of Stock Market Returns, Academy of Accounting and Financial Studies, 13(4), 55-66.

HİZMET VERME YATKINLIĞININ ÖNEMİ, BİREYSEL VE ÖRGÜTSEL SONUÇLARI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ[1]

BÖLÜM 12

Hasan KÖŞKER[2]

[1] Bu araştırma, "Lisans Turizm Öğrencilerinin Temel Kişilik Özellikleri ve Hizmet Verme Yatkınlıkları ile Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma" adlı yayınlanmamış doktora tezinden derlenmiştir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Kdz. Ereğli Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

İnsan endüstrisi olarak tanımlanan turizm sektörü (Baum, 2006:130), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik, kültürel ve siyasi şartlar sonucunda hızlı gelişerek kitlesel bir olgu durumuna dönüşmüştür (Kandır, Özmen ve Önal, 2007:167). Bu dönüşüm turizm sektörünü istihdam, gelir etkisi, katma değer ve turist sayısı bakımından çok hızlı gelişen en büyük, en dinamik ve en önde gelen uluslararası sektörlerden biri durumuna getirmiştir (Walton, 2005:1). Sürekli olarak artan bir çeşitlilikle gelişimine devam eden turizm sektörü, günümüzde küresel gayri safi yurt içi harcamanın %9'unu (TÜROFED, Turizm Raporu 2019/1), toplam küresel istihdamın yaklaşık %9,9'unu karşılamaktadır (Şit, 2016). 2028 yılında turizm sektörünün toplam küresel istihdamın %11,6'sını karşılayacağı öngörülmektedir (TÜROFED, Turizm Raporu 2019/1). Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre 2017 yılında uluslararası turizm gelirleri 1,3 trilyon $, uluslararası turist sayısı 1,3 milyar kişi iken, 2018 yılında uluslararası turizm gelirleri 1,7 trilyon $'a, uluslararası turist sayısı 1,4 milyar kişiye ulaşmıştır (UNWTO, 2019). Turizm sektöründeki büyüme ve gelişme bu ivmeyle devam ettiği sürece birçok ülke turizm sektörünün ekonomik getirilerinden daha çok fayda sağlayacaktır. Turizm sektöründeki gelişmeye bilişim, ulaşım ve diğer alanlardaki gelişmeler de önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle bilgi teknolojilerindeki hız turizm ürünlerinin tanıtım, pazarlama ve dağıtımında önemli avantajlar sağlamaktadır. Söz konusu bu gelişmeler turizm sektörünün sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etkilerini daha da önemli bir konuma getirmiştir (Gee, 1994). Uluslararası turizm faaliyetlerinin oluşturduğu gelir ve döviz akımı ülkelerin dış ticaret açığının kapatılmasında, istihdam sağlamada, işsizliğin azaltılmasında, ekonomik kalkınmada, bölgelerarasındaki kalkınma farklarının giderilmesinde, büyüme ve gelişmede önemli katkılar sağlamaktadır (Olalı ve Timur, 1988; Robinson, 2001; Köşker ve Unur, 2017). Doğru olarak yapılandırılmış ve yönetilmiş olan bir turizm sektörü, doğal ve kültürel mirasın korunmasına, ev sahibi toplulukların güçlenmesine, ticaret fırsatı yaratmaya, barış ve kültürlerarası diyaloğun gelişmesine yardımcı olabilecektir (TÜROFED, Turizm Raporu 2019/1).

Bir ülke veya bölgede turizm sektörünün gelişebilmesi, sürdürülebilirliği ve turizm sektöründen yeterince pay alınabilmesi

altyapı, üstyapı ve tamamlayıcı turistik yatırımların varlığına bağlıdır (Olalı ve Timur, 1988:161). Bu yatırımlarla birlikte turizm sektörünün sosyal üstyapısını oluşturan insan kaynağına da yeterli oranda yatırımın yapılması gerekmektedir (Seymen, 2002; Solmaz ve Erdoğan, 2013; Köşker ve Unur, 2017). İnsan kaynağına en iyi ve en uygun yatırım ise mesleki eğitimle mümkündür (Aymankuy ve Aymankuy 2013:2). Ancak kimi zaman mesleki eğitim de kalifiye işgörenin yetiştirilmesinde yeterli olmayabilir. Bu kişilerin hizmet verme yatkınlığı (HVY) gibi bazı ek kişilik özelliklerini de taşıması gerekir. Mesleki standartların gerektirdiği yetkinliğe sahip olmayan işgörenler ile kişilik özellikleri turizm sektöründeki işlerin gerektirdiği hizmeti vermeye uygun olmayan işgörenler, çalıştığı işte ortalama performans sergileyememekte (Courtis, 1993; Williams ve Attaway, 1996; Brown, Mowen, Donavan ve Licata, 2002; Henning ve Thurau 2004; Yoon, Choi ve Park, 2007; Babakus, Yavas ve Ashill, 2009; Johari ve Hee 2013; Serçeoğlu 2013), işine uyum sağlayamamakta (Donavan, Brown ve Mowen, 2004; Iacob 2014) ve işinden zevk alamadıkları için çalıştıkları işten tatmin olamamaktadırlar (Harris, Mowen ve Brown, 2005; Yoon vd., 2007; Chen, 2007; Farrell ve Oczkowski 2009; Başoda 2012). Bu işgörenler müşterilerin memnun kalabileceği sosyal davranışları yeterince sergileyememekte, nezaket kuralları çerçevesinde uyumlu davranış ortaya koyamamakta (Chait, Carraher ve Bucley, 2000; Farrell ve Oczkowski 2009; Jung ve Yoon, 2013) ve müşterilerle yakınlık kuramayarak müşterilerle iletişimleri zayıf olmaktadır (Donavan ve Hocut, 2001; Pimpakorn ve Patterson, 2010). Bu olumsuz tablo işgörenlerin işe devamlılığını azaltmakta, işten ayrılma niyetini arttırmakta (Chandrasekhar 2001; Jung ve Yoon 2013; Dusek, Ruppel, Yurova ve Clarke, 2014) ve turizm sektöründen koparak farklı sektörlere yöneltmektedir (King, Mckercher ve Waryszak, 2003; Richardson, 2009; Jiang ve Tribe, 2009; Unur ve Köşker, 2015).

Araştırma; hizmet, hizmetlerin genel özelliklerini, HVY, HVY'nın bireysel ve örgütsel sonuçlarını kapsamaktadır. Türkçe literatürde HVY konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırma, Türkçe literatüre katkıda bulunabilecek niteliktedir.

HİZMET KAVRAMI

Hizmet kavramının tanımı, içinde bulunulan çağın şartları doğrultusunda şekillenmektedir. Bundan dolayı hizmet tanımının sürekli olarak gelişen ve değişen bir yapısı bulunmaktadır. Tarım ekonomilerinde

farklı, sanayi devriminden sonra farklı, günümüz toplumlarında daha farklı hizmet tanımları bulunmaktadır (Esmer, 2011:1).

Hizmet, insanların işine yarayacak şekilde, onlara yardımcı olmak, onların belirli işlerini halletmek demektir. Hizmet her ne kadar elle tutulamasa da diğer sektörlerde olduğu gibi bir üründür. Turizmin hizmet sektörleri içinde yer alması nedeniyle, bu sektörde kişisel emeğin payı oldukça önemlidir ve temel öğedir (Aker ve Serter, 1989:31). Kuşluvan (1999) hizmeti, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanıp yerine getirilen ve mübadeleye konu olan soyut ve fark edilir faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Hizmet, belirli zaman ve belirli yerlerde müşterilere değer oluşturan ve fayda sağlayan faaliyetlerdir (Lovelock, 2000:3). Hizmet, "*tüketicilere fayda sağlayan eylemler, süreçler ve performanslardır*" (Zeithaml ve Bitner, 2003:3). Rathmell (1966), "*hizmeti, bir fiil, eylem, performans ve çaba*" olarak tanımlamaktadır (İnan, 2010:3).

Haywood-Farmer (1987), hizmetin üç temel bileşenden oluştuğunun, bu bileşenlerden iki tanesinin davranışsal bileşenler, bir tanesinin de profesyonel kararlardan oluştuğunun altını çizmektedir. Belirtilen üç bileşenin, işgörenin HVY ile doğrudan ilişkili ve etkili olduğunu ifade etmektedir (Groves, 1992:1). Hizmet, işgörenin zoraki ve ekstradan yaptığı bir iş olmayıp, yapmak zorunda olduğu bir sorumluluktur. Ancak, işgörenin sahip olduğu kişilik özellikleri ve mesleki donanımı verilen hizmetin kalitesini etkileyebilmektedir. Bireyin hizmet vermeye uygun kişilik özelliklerine sahip olması, hizmet kalitesini arttırmakta ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Bundan dolayı işgörenin müşteri odaklı olması gerekir. İşgörenin müşteri odaklı kişilik yapısına sahip olması durumunda verilecek mesleki eğitim, kişinin zaman içinde evrimleşmesini sağlayarak HVY seviyesini yükseltmektedir (Denton,1989). Turizm eğitimi alan bireylerin hizmet odaklı kişilik özelliklerine sahip olması halinde, verilen mesleki eğitimin amaçlanan hedeflere ulaşabileceği düşünülmektedir.

HİZMETLERİN ÖZELLİKLERİ

Hizmetler, somut ürünlerden farklı olarak dokunulamaz, hissedilemez, koklanamaz ve tadılamazlar. Tüketici, işletmelerdeki hizmetleri kıyaslarken zorlanmakta ve genellikle aldığı hizmetlerle ilgili akıllarında kalan bilgilere önem vermektedir. Bu nedenle hizmetlerin verildiği yer, yerin dekorasyonu, kişiye gösterilen ilgi, güler yüz ve pozitif yaklaşımlar

hizmetin ve işletmenin algılanmasında önemlidir (Koç, 2012:110-111). Hizmet pazarlamasında işletme ile ilgili olumlu algıların oluşması işletmelerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir.

Hizmetleri diğer sektörlerde üretilen ürünlerden ayıran temel bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kotler (2000), hizmetin soyutluk, değişkenlik, ayrılmazlık (eş zamanlı üretim ve tüketim) ve stoklanamazlık olmak üzere dört temel ayırt edici özelliğinin olduğunu belirtmektedir. Rızaoğlu (2004), Eren (2007) ve Öztürk (2013) hizmetin bu temel özelliklerine hizmet mübadelesini/sahipsizlik (mülkiyetinin el değiştirmediğini) eklemektedirler. Eren (2007), insanın verilen hizmetin bir parçası olduğunun altını çizerek, hizmetin temel özelliklerine insan faktörünü de dahil etmektedir. İçöz (2001) ve İnan (2010), hizmetlerin bu özelliklerine dağıtım kanallarının farklılığını bir özellik olarak ilave etmektedirler. İnan (2010) ve Kozak (2012) ise, hizmetlerin özelliklerine zaman faktörünü de ilave etmektedirler. Böylece hizmetlerin ayırt edici özelliklerini 8 ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

**Soyutluk;* hizmetlerin en temel, en belirgin özelliği soyut olmasıdır (Kotler, 2000; Kozak, Özel ve Yüncü Karagöz, 2012; Kozak vd., 2014). Bir hizmet satın aldığımızda genellikle bunu temsil eden somut bir şey ortada bulunmaz (Rızaoğlu, 2004).

**Değişkenlik/Farklılık;* hizmet sunumunda gerek müşterilerin gerekse de hizmeti sağlayanların insan olması ve insan unsurunun hizmet üretiminde önemli bir yer tutması hizmetin değişken/farklı olmasının sebeplerindendir. Hizmetlerin değişken/farklı olmasının diğer sebebi de çevresel faktörlerden kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2013:18-19).

**Ayrılmazlık (Eşzamanlı üretim ve tüketim);* hizmetlerin birbirinden ayrılması mümkün değildir. Hizmetlerin üretim ve tüketim süreci eş zamanlı olarak aynı anda gerçekleşmektedir (İçöz, 2001). Üretim ve tüketimin eş zamanlı gerçekleşmesi, hizmet sağlayıcılarını da hizmetin bir parçası haline getirmektedir (İnan, 2010:69).

**Stoklanamazlık;* hizmetlerin soyut olması, onların depolanamamasının belirleyici nedenidir (Rızaoğlu, 2004). Hizmetler dayanıksız, çabuk bozulabilen bir yapıya sahip oldukları için depolanamamakta, stoklanamamakta, iadesi mümkün olamamakta ve tekrar satılamamaktadır (Zeithaml ve Bitner, 2003).

Sahipsizlik; hizmet işletmelerinde mülkiyetin sahipliliğinin devredilmesi söz konusu değildir. Hizmetlerde yalnızca bir kolaylıktan yararlanma ve hizmet işletmelerinin belirli bir süreliğine kullanılması söz konusudur (Rızaoğlu, 2004; Öztürk, 2013).

İnsanın verilen hizmetin bir parçası olması; hizmet sektöründe hizmeti üreten ve sunanların insan olması, işgörenleri hizmetin önemli bir parçası haline getirmektedir (İçöz, 2001). Hizmet işletmelerindeki personelin tutum, davranış, fiziki görünümü, kıyafeti vb. özellikleri müşterinin hizmet algısını etkilemektedir (Eren, 2009:19). Müşterilerde olumlu hizmet algısı oluşturmak adına işgörenlerin tutum, davranış, konuşma, görünüş, kılık, kıyafet ve vücut bakımlarına dikkat etmeleri gerekir. Bitner, Booms ve Tetrault (1990) ile Hartline ve Jones (1996), soyut olan hizmetin, hizmet alma ve verme sürecinde hizmeti sunan/veren işgörenin kişiliğinde, görünüşünde, tutum ve davranışlarında somutlaştığını, işgören sunulan hizmetin bir parçası, işletmenin temsilcisi haline geldiğini ve işletmenin tüketici nezdindeki imajını sağladığını ifade etmektedirler (Kuşluvan ve Eren, 2011:140).

Dağıtım kanallarının yapısı; endüstriyel ürünlerde malların fiziksel olarak tüketicinin ayağına götürülmesi söz konusu iken, hizmet ürünlerinde endüstriyel ürünlerden farklı olarak tüketicilerin ürünün üretildiği yere taşınması zorunludur (İçöz, 2001; Rızaoğlu, 2004; Zeithaml vd., 2006; İnan, 2010).

Zaman faktörü; bazı durumlarda kimi hizmetlerin alınması fiziksel olarak o hizmetlerin üretilip sunulduğu hizmet işletmelerinde bulunmayı gerektirmektedir. Hizmetlerin hazırlanması, sunulması ve diğer uygulamalar için müşterinin belli bir süre beklemesi gerekmektedir. Bu nedenle müşterinin hizmetten faydalanmak için bekledikleri ortam da önem taşımaktadır (İnan, 2010; Kozak, 2012).

HİZMET VERME YATKINLIĞI (HVY) KAVRAMI

Turizm işletmelerinin ürettiği her mal ve hizmet satılır savı geçerliliğini yitirmiştir. Turizm işletmeleri, öncelikle müşterinin talep ettiği, onların ihtiyaçlarını karşılayacak piyasa ile uyumlu ürünleri ve hizmetleri sunmak zorundadırlar (Hacıoğlu, 2015). İşletme sahipleri ve yöneticileri, 1950'ler den itibaren iş hayatında kalmak için, müşteri ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasının önemini anlamışlardır. Müşteri istek ve ihtiyaçlarının karşılanarak, müşteri tatmininin sağlanması, iş

performansının köşe taşlarından sayılmıştır. Müşteri tatmini ve iş performansının artması için, işin gereklerine uygun ve hizmet odaklı olan işgörenlerin işletmelerde istihdam edilmesi üzerinde önemle durulması gereken bir konudur (Iacob, 2014). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve müşterinin işletmeye geri dönüşünün sağlanmasında, HVY'na sahip olan personelin katkısı birçok araştırmada kanıtlanmıştır (Williams ve Attaway, 1996; Chait vd., 2000; Donavan ve Hocutt, 2001; Henning ve Thurau, 2004; Yoon vd., 2007; Pimpakorn ve Patterson, 2010; Kim, 2011; Hanzae, 2011; Serçeoğlu, 2013; Dusek vd., 2014).

HVY; psikolojik boyutun, davranışsal boyuta dönüştüğü ikili bir yapıya sahiptir. Psikolojik boyut, HVY'na neden olan davranışlar bireyin zihin yapısı ve inançları ile ilgilidir. Bireyin müşteri odaklı zihniyet yapısı ve hizmet odaklı inançları, onun mental olarak hizmet odaklı davranışlar ortaya koymasına neden olmaktadır. Hizmet odaklı davranışlar da, bireyin iş performansını artırarak (Iacob, 2014:141), hizmet kalitesini yükseltmekte (William ve Attaway, 1996; Chait vd., 2000; Yoon vd., 2007; Kim, 2011; Serçeoğlu, 2013) ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır (William ve Attaway, 1996; Donavan ve Hocut, 2001; Henning ve Thurau, 2004; Periatt, Chakrabarty ve Lemay, 2007; Dusek vd., 2014). Müşteri memnuniyeti ise işletmelere rekabet avantajı sağlayan önemli bir faktördür (Torres, 2006).

HVY'nın, kişinin biyolojik yapısı ve yetiştirilmesiyle yakından ilgilidir (Başoda, 2012). Nitekim kimi insanlarda doğuştan gelen yardımseverlik, dayanışma, kibarlık, sosyallik ve işbirliği yapabilme yetenekleri bulunmaktadır. Bu tarz özellikleri taşıyan bireylerin HVY'ın diğer bireylerden daha fazla olduğu düşünülmektedir (Dusek vd., 2014). Bireyin kişilik, yetenek ve kabiliyetlerinin işin belirli/spesifik özelliklerine uygun olmasını ifade eden kişi-iş uyumu, HVY'nı sağlayan önemli kriterlerdendir (Donavan vd., 2004). Ancak işgörenin belli teknik ve sosyal becerilerinin yanında, işini severek yapması ve işine iyi motive olması HVY seviyesini daha da artırmaktadır (Henning ve Thurau, 2004).

HVY ile ilgili ilk araştırma 1980'de Schneider, Parkington ve Buxton tarafından banka çalışanları üzerine yapılmıştır. Araştırmacılar HVY'nı, "service orientation" kavramı ile ifade etmişlerdir. Ayrıca HVY kavramını, kişilik özellikleri kapsamında değerlendirerek açıklamaya çalışmışlardır (Groves, 1992). Araştırmacılar HVY'nı "*hizmet sunanların/işgörenlerin tüketici ihtiyaçlarını yerine getirme ve iyi hizmet*

sunmak için arzulu/istekli ve hevesli olmaları" (Schneider vd., 1980:264) şeklinde tanımlamaktadırlar.

HVY kavramını, örgütsel ve bireysel düzeyde ele alan değişik araştırmalar bulunmaktadır. Örgütsel düzeyde hizmet odaklılık, örgütte kaliteli hizmet sunmaya yönelik hizmet verme davranışlarını destekleyen örgüt politikalarının desteklenmesini ifade eder. Bireysel düzeyde hizmet odaklılık ise, işgörenlerin hizmet etmeye daha yatkın oldukları düşüncesinden kaynaklanan bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmektedir (Serçeoğlu, 2013:5257). Örgütsel düzeyde hizmet odaklılık "organizational service orientation" kavramı ile ifade edilmektedir. Ulusal literatürde örgütsel düzeyde hizmet odaklılık müşteri odaklılık/yönelimlik/yönlülük "customer orientation" veya pazar odaklılık kavramları ile ifade edilmektedir. Bireysel düzeyde, müşteri-tüketici odaklılık-yönelimlilik "customer orientation", hizmet odaklılık "service orientation" ve hizmet verme ön eğilimi "service predisposition" kavramları ile ifade edilmektedir (Kuşluvan ve Eren, 2011:139-140).

Kuşluvan ve Eren (2011), hizmet odaklılığının, işgörenlerin hizmet verme isteği, becerisi, yeteneği ve hizmet vermekle ilgili memnuniyetini ifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bireysel düzeyde hizmet verme odaklılığını en iyi ifade eden kavramın HVY kavramı olduğunu ifade etmektedirler. Tüketici/müşteri odaklılık (customer orientation); hizmet odaklılık satış personelinin işinin bir parçası olup, tüketici ihtiyaçlarını tatmin edecek, satın alma kararlarında onlara yardımcı olmayı gerektiren bir pazarlama anlayışının/konseptinin uygulama derecesini ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Hizmet odaklı olan satış elemanları, tüketiciyi kurban olarak görüp acil satışlardan ve tüketici memnuniyetsizliğine neden olabilecek davranışlardan sakınmalıdır. Tüketiciler arasında ayırım yapmadan uzun vadede tüketici memnuniyetini sağlayacak davranışlarla hizmet etmeyi prensip edinmelidirler (Saxe ve Weitz, 1982:344).

Bireysel düzeyde tüketici-müşteri odaklılık (customer orientation); "*işgörenlerin, iş bağlamındaki müşteri ihtiyaçlarını karşılama yatkınlığı/eğilimi veya hizmet verme ön eğiliminin genel ifadesidir*" (Brown vd., 2002:119). Diğer bir tanım; "*işgörenin, müşteri ihtiyaç ve isteklerinin belirlemesi ve onların tatmin edilmesi için sergilediği bir dizi davranıştır*" (Iacob, 2014). Örgüsel düzeyde tüketici-müşteri odaklılık (customer orientation); *"işletmenin stratejik odak merkezine müşterilerini*

koyarak piyasaya yönelimlerinin bir bileşenidir" (McEachern ve Warnaby, 2005). Müşterilerini işletmenin odak merkezine yerleştiren işletmelerin, hizmet sunumunda müşteri bölümlemelerini doğru yapması ve her bir müşterisinin demografik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb. özelliklerine uygun mesajlar ve hizmet sunması son derece önemlidir (Hanzaee, 2011).

Hizmet verme ön eğilimi (service predisposition); "*sunulun hizmetten sağlanan kişisel doyum*" olarak tanımlamaktadır. Hizmet sunmada üç bilişsel/içsel ifade olan bilinçli bağlılık (conscious commitment), bilinçli uygulama (conscious implementation) ve sonuçların bilgisinin (knowledge of results) hepsi hizmet sunanlar tarafından gerçekleştirildiğinde, verilen hizmetle birlikte kişisel doyum da pozitif olarak artmaktadır (Lee-Ross, 2000:149).

HVY kavramı konusunda, uluslararası literatürde değişik tanımlar bulunmasına rağmen ulusal literatürde çok sınırlı sayıda tanım bulunmaktadır. HVY ile ilgili yapılan tanımlarda genellikle tüketici ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılama noktasında işgörenin yardım etme isteği, şevkli olma isteği ve yeteneğinin yanısıra tüketici ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılamaktan dolayı duyulan zevk ve memnuniyeti ifade eden bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir (Hogan, Hogan ve Busch, 1984; Lytle, Hom ve Mokwa, 1998; Donavan,1999; Farrell, Souchen ve Durden, 2001; Jahori ve Hee 2013; Kuşluvan ve Eren, 2011; Başoda, 2012; Serçeoğlu, 2013). HVY ile ilgili tanımlar:

HVY (service orientation); "*bireyin faydalı, düşünceli, anlayışlı ve işbirliği yapmaya hazır eğilimi*" olarak tanımlanabilir. HVY, bireyin tutum ve davranışlarının gidişatını, müşteri ile işletmede hizmet eden işgörenler arasındaki etkileşimin kalitesini etkileyebilmektedir (Hogan vd., 1984:167). Hizmet vermeye meyilli olan işgörenlerle, müşteriler arasında daha kaliteli bir etkileşim gerçekleşmektedir.

Örgütsel düzeyde HVY (service orientation); "*mükemmel/üstün hizmet ortaya koyan ve oluşturan hizmet verme davranışlarını ödüllendirip, destekleyen nispeten kalıcı olan bir dizi örgütsel politika, uygulama ve prosedürlerin örgüt genelinde benimsenmesi*" (Lytle vd., 1998:455) olarak tanımlamaktadır. Donavan (1999) HVY tanımını, bireyin kişilik özellikleri ile iş ortamındaki durumsal ve çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak yapmaktadır. İş ortamındaki durumsal ve çevresel faktörlerin, işgörenin HVY seviyesini etkileyebildiğini ileri sürmektedir.

HVY; "*işgörenlerin, bireysel kişilik özelikleri ve hizmet ortamı/çevresi arasındaki iletişimi*" (Donavan, 1999) olarak tanımlanmaktadır. Farrell vd., (2001) ile Jahori ve Hee (2013) işgörenin, müşteri tatmini ve memnuniyetine yol açan doğru davranışlarını, HVY tanımlarının merkezine almışlardır. Farrell vd., (2001)'e göre, HVY; "*işgörenlerin hizmet sunumu sırasında sergiledikleri ve müşteri tatminine yol açan belirli davranışlardır*." Jahori ve Hee (2013)'e göre HVY; "*müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve onları hedeflerine ulaştırmak için onlara yardımcı olmak, doğru bilgi sunmak ve destekleyici davranışlar sergilemekti*r". HVY, müşteri ihtiyaç ve çıkarlarını yerine getirmede, doğru çözümlerin üretilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle müşteri tatmininde ve memnuniyetinde HVY ana belirleyici olmaktadır.

HVY; "*yaradılıştan gelen kişilik özellikleri ile öğrenme deneyiminin etkileşimi ve birleşimi sonucu oluşan, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve iyi hizmet vermeye istekli ve yetenekli olma, tüketicilerle etkili iletişim kurabilme ve bundan zevk alabilme gibi kişilik özelliklerini, tutum ve davranışlarını kapsayan bireysel özelliklerin tümü*" (Kuşluvan ve Eren, 2011:142) olarak tanımlanmaktadır. Hogan vd., (1984)'e göre HVY; "*belirli kişilik özelliklerinin, işgörenlerin teknik içerikli olmayan iş performanslarına olan yansımasıdır*". Buna göre HVY, işgörenlerin uyumluluk (duygusal denge), sosyallik (dışadönüklük), sevimlilik (yumuşak başlılık) ve kurallara uyma istekliliği (sorumluluk) kişilik özelliklerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir dizi tutum ve davranışlardır (Başoda, 2012:24). HVY; "*işgörenlerin, tüketicinin istek ve gereksinimlerini karşılama konusunda istekli olması ve tüketicilerle arasındaki ilişki ve iletişimin yetkinliği*" olarak tanımlanabilir (Serçeoğlu, 2013:5257). Konu ile ilgili olarak yapılan açıklama ve tanımlardan yola çıkarak HVY'nı; "*sunulan hizmet kapsamı çerçevesinde müşteri istek, ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması amacıyla işgören tarafından gönüllü olarak ve zevkle ortaya konan, müşteri memnuniyetine neden olan doğru tutum ve davranışların bileşimi*" şeklinde tanımlanabilir.

HVY'NIN ÖNEMİ VE SONUÇLARI

HVY anlayışı; müşteri üzerinde olumlu bir izlenim bırakmak amacıyla, işgörenin etkileyici, ilgili, nazik, hoşgörülü, sevecen bir şekilde tüketiciyi memnun edebilecek (Dusek vd., 2014) mükemmel hizmet sunmasını teşvik etmektedir (Yoon vd., 2007). Tüketicinin mükemmel müşteri hizmetinden anladığı; hizmet işletmelerince tedarik edilen her şeyin kolaylaştırılması,

söz verilen bütün hizmetlerin fazlasıyla yerine getirilmesi ve ortaya çıkabilecek her türlü sorunun en iyi şekilde çözümlenmesi olarak algılanmaktadır (Bradley, 2003). Bunun için işletmede istihdam edilen personele önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Zira işgörenin mükemmel hizmet sunumu için görevini tam olarak yapması, ciddi bir şekilde sorumluluk üstlenmesi, işine bağlı olması ve hizmet odaklı olması (Stamatis, 1996) gerekir. Belirtilen niteliklere sahip olan bir işgören hem kendi tutum ve davranışlarının değerini hem de sunulan hizmetin ve işletmenin değerini yükseltmektedir. Ayrıca müşteri ile işletme arasındaki iletişimin yapı ve kalitesini de önemli derecede olumlu olarak etkilemektedir (Hogan vd., 1984; Yoon vd., 2007; Hanzaee, 2011). Birçok makul müşteri, hizmet odaklı işgören istihdam eden işletmelerle kişisel ilişkilere girmeyi tercih etmekte ve bu ilişkileri geliştirerek sürdürmektedir (Dusek vd., 2014). HVY'nın; işgören, müşteri ve işletme bağlamında bireysel ve örgütsel düzeyde önemli sonuçlarının olduğunu ortaya koyan ulusal ve uluslararası araştırmalar bulunmaktadır. Turizm alanında HVY ile ilgili olarak yapılan bazı araştırmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: *Turizm Alanında HVY İle İlgili Araştırmalar*

	Araştırma Bilgisi	**Amaç**	**-Araştırma Sahası -Evreni**	**Bulgular**
1	Donavan ve Hocutt (2001)	İşgörenlerin hizmet odaklı davranışlarının, müşteri tatmini ve müşterinin işletmeye bağlılığı üzerindeki etkisini, müşteri gözüyle tespit etmek	-ABD -Yemeklerini bitirip hesap ödemekte olan bir restoranın müşterileri	-İşgörenlerin 4 boyuttan oluşan hizmet odaklı davranışları ile müşteri tatmini ve müşterinin işletmeye bağlılığı arasında pozitif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir.
2	Brown vd., (2002)	HVY'nın temel kişilik özellikleri üzerindeki ara değişken/moderat örlük etkisini ölçmek	-ABD -Büyük bir restoranın servis çalışanları ve şefleri	-HVY'nın servis şeflerinin ve çalışanlarının temel kişilik özellikleri üzerinde doğrudan ve dolaylı aracı/medyatör rolü oynadığı, -HVY'nın çalışan personelin iş performansında önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir.
3	Kim, McCahon ve Miller (2003)	İşgörenlerin HVY ile karekteristik değişkenlerinin HVY üzerindeki etkisini ortaya koymak	-Güney Kore/Seul -Restoran çalışanları	-İşgörenin demografik özelliklerinden hiç birinin HVY üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı. İşgörenin HVY'nın müşteri ilişkilerinin öncelikli bir alt faktörü olduğu, -İşletmede uzun hizmet süresi olan işgörenler ile denetim pozisyonunda olan işgörenlerin HVY düzeyleri

				daha yüksek olduğu. İşletme değişik birimlerinde çalışan işgörenin HVY seviyelerinde önemli farklılık olduğu tespit edilmiştir.
4	Donavan vd., (2004)	HVY'nın iş doyumu, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisini tespit etmek	-ABD -Banka ve restoran çalışanları	-HVY'nın örgütsel bağlılığı doğrudan etkilediği, iş doyumu aracılığıyla dolaylı etkilediği, -HVY'nın kişi-iş uyumu ara değişkeniyle örgütsel bağlılığı arttırdığı. Müşteri ile doğrudan temasın süresi arttıkça HVY'nın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini arttırdığı, -HVY'nın örgütsel vatandaşlık davranışlarını doğrudan ve dolaylı etkilediği. HVY'nın iş doyumu ara değişkeni aracılığıyla örgütsel vatandaşlığı etkilediği tespit edilmiştir.
5	Henning ve Thurau (2004)	HVY'nın iş performansı, müşteri tatmini ve müşteri bağlılığına olan etkisini tespit etmek	-Almanya -Seyahat acentaları, perakende kitap, DVD/CD satan medya işletmelerinin çalışanları	-Servis personelinin performansının servis elemanlarının en önemli unsuru olduğu. HVY'nın servis elemanları için itici bir güç kaynağı olduğu, -Çalışanların HVY seviyesinin müşteri tatmini ve bağlılığında anahtar rol oynadığı, bu durumun da müşterilerin işletmeye duygusal olarak bağlanmalarına ve işletmeyi akıllarında tutmalarına neden olduğu, -HVY olan personelin istihdam edilmesi işletmelerde ekonomik başarı olmasa da, ekonomik başarıya doğru atılan önemli bir adım olduğu ortaya konulmuştur.
6	Chen (2007)	HVY'nın iş tatmini üzerindeki etkisini ortaya koymak	-Güney Kore -Konaklama işletmelerinde çalışanlar	-HVY'nın, iş tatmini pozitif yönlü olarak etkileyerek iş tatmini arttırdığı, -İş tatminin de HVY üzerinde önemli bir rol oynadığını tespit edilmiştir.
7	Farrell ve Oczkowski (2009)	HVY ve iş doyumu, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, davranış nezaketleri dahil olmak üzere bir takım iş değişkenleri arasındaki ilişki ile işgörenin hizmet işçisi kapsamındaki algıladığı örgütsel destek ve işletme uyumunu incelemek	-Avusturalya -Büyük bir tez yemek (fast food) restorandaki işgörenler	-HVY ile iş doyumu arasında doğrudan bir ilişki bulunamamıştır. Ancak HVY'nın iş doyumu ile kişi iş uyumu arasında aracılık rolü üstlendiği, -Restoranlardaki işgörenin yüksek düzeyde hizmet odaklı olmasının kişi işletme uyumunu da, yüksek düzeyde sağladığı, İşgörenin HVY'nın, örgütsel bağlılığı önemli bir şeklide etkilediği, -İşgörenin HVY'nın örgütsel vatandaşlık ve davranış nezaketlerini olumlu yönde etkilediği, -Kişi işletme uyumunun işgörenin

				algılanan örgütsel desteğini olumlu etkilediği. Algılanan örgütsel desteğin de, iş doyumu ve örgütsel bağlılığı sağladığı ortaya konulmuştur.
8	Kim (2011)	HVY'nın hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve müşteri sadakati üzerindeki etkisini tespit etmek	-Güney Kore -Zincir bir restoran işletmesinin işgörenleri	-İşgörenlerin HVY, müşterilerin hizmet kalitesini olumlu algılamalarını önemli bir şekilde etkilediği, -HVY ile müşteri tatmini arasında doğrudan önemli bir ilişki bulunamamıştır. Ancak hizmet kalitesinin, HVY ve müşteri tatmini arasında aracı rol oynadığı, -HVY'nın dolaylı olarak önemli bir ölçüde müşteri tatminini, hizmet kalitesi aracılığıyla sağladığı tespit edilmiştir.
9	Başoda (2012)	Kişilik özelliği olarak HVY'nın iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemek	-Nevşehir -3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin önbüro ve yiyecek-içecek (servis) personeli	-Genel olarak işgörenlerde yüksek düzeyde HVY'nın olduğu. İşgörenlerin müşteriye özel ve önemli olduğunu hissettirmeye yönelik yatkınlıklarının yüksek düzeyde olduğu, -İşgörenlerin HVY ile iş tatmini arasında olumlu ve istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu. Ancak HVY boyutları ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır.
10	Johari ve Hee (2013)	Temel kişilik özellikleri ile HVY arasındaki ilişkiyi tespit etmek	-Malezya -13 tane sağlık turizmi hastanesinde çalışan hemşireler	-Kişilik özelliklerinin bazı mesleklerin başarısı için aranan önemli kriterler olduğu, -Titizlik, sorumluluk, sorunlara çözüm üretici davranışların HVY'da önemli kriterler olduğu ortaya konulmuştur.
11	Jung ve Yoon (2013)	İşgöreninin örgütsel HVY, kişi-örgüt uyumu ve çalışma niyeti (İşgücü devri) arasındaki ilişkiyi tespit etmek	-Güney Kore/Seul -Deluxe bir oteldeki işgörenler	-Örgütsel HVY ve işgören örgüt uyumu arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, -HVY yüksek olan işgörenlerin işletmeye uygun olma olasılığının diğerlerinden daha fazla olduğu, -Kişi-örgüt uyumunun olumlu olması, işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini olumsuz etkilemekte ve işine devam etme niyetlerini arttırmakta olduğu saptanmıştır.

12	Serçeoğlu (2013)	Konaklama işletmelerinde istihdam edilen işgörenlerin kişilik özeliklerinin HVY üzerindeki etkisini araştırmak	-Erzurum -Turizm işletme belgeli 11 otel işletmesindeki işgörenler	-Konaklama işletmelerinde kaliteli hizmet sunabilmenin HVY olan bireyler ile mümkün olabileceği, -Araştırma HVY olan kişinin; çevresindeki insanlarla ilgilenen, başkalarının dertlerini, sıkıntılarını paylaşan, çevresindeki insanlara zaman ayıran, müşterileri mutlu etmekten zevk alan ve müşterilerin çıkarlarını korumaya özen gösteren bireyler olduğunu ortaya koymaktadır.
13	Çullu Kaygısız ve Eren (2017)	İçsel pazarlama uygulamalarının işgörenlerin HVY ve olumlu sosyal davranışları üzerindeki etkilerini ölçmek	- Nevşehir -4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenler	-HVY'nın bütün boyutları ile içsel pazarlamanın bütün boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
14	Seymen, Bolat, Bolat ve Kinter (2017)	Turizm sektöründe çalışma koşulları algısı, HVY ve mesleki yabancılaşma ilişkiyi tespit etmek	-Türkiye -Farklı üniversitelerdeki lisans turizm öğrencileri	-Turizm sektöründe çalışma koşullarının mesleki yabancılaşma üzerindeki etkisi, HVY'nın düşük olduğu öğrencilerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
15	Çoban ve Aytemiz Seymen (2019)	HVY'nın duygusal emek üzerindeki etkisinde duygusal zekanın rolünü tespit etmek	-Kuşadası -5 yıldızlı otel çalışanları	-HVY'nın derin ve yüzeysel davranış üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu, -HVY'nın derin davranışa etkisinde duygusal zekanın pozitif yönlü anlamlı bir şekilde düzenleyici bir etkisinin olduğunu tespit edilmiştir.

HVY'nın Bireysel Sonuçları

Ulusal ve uluslararası literatürden elde edilen bulgular doğrultusunda HVY'nın bireysel sonuçlarını 11 başlık altında toplamak mümkündür:

1- İşgörenlerin iş performansını artırmaktadır (Saxe ve Weitz, 1982; Hogan vd., 1984; Williams ve Attaway, 1996; Donavan, 1999; Brown vd., 2002; Henning ve Thurau, 2004; Babakus vd., 2009; Liang, Tseng ve Lee, 2010; Babakus ve Yavas, 2011; Chang ve Huang, 2011; Serçeoğlu, 2013).

2- İşgörenlerin iyi izlenim, sosyallik, uyumluluk, fedakârlık, kurallara uyma ve nezaket sınırları çerçevesinde davranma gibi örgütsel vatandaşlık davranışlarına olumlu katkıda bulunmaktadır (Donavan, 1999; Chait vd., 2000; Donavan vd., 2004; Chang ve Huang, 2011).

3- İşgörenlerin işe devamlılığını artırarak, işten ayrılma niyetini ve işgücü devir hızını azaltmaktadır (Chandrasekhar, 2001; Johari ve Hee, 2013; Jung ve Yoon, 2013, Dusek vd., 2014).

4- İşgörenlerin iş tatminini sağlayarak moral ve motivasyonunu yükseltmektedir (Donavan vd., 2004; Harris vd., 2005; Yoon vd., 2007; Chen, 2007; Farrel ve Oczkowski, 2009; Rod ve Ashill, 2010).

5- İşgörenlerin iş stresini azaltmaktadır (Babakus vd., 2009).

6- İşgörenlerin örgütsel bağlılığını artırmaktadır (Hocut ve Donavan, 2001; Donavan vd., 2004; Henning ve Thurau, 2004; Chen, 2007; Farrell ve Oczkowski, 2009; Rod ve Ashill, 2010; Dursun ve Kılıç, 2011; Hanzaee, 2011; Jung ve Yoon, 2013).

7- İşgörenlerin tükenmişlik sendromunu azaltmaktadır (Babakus vd., 2009; Babakus, Yavas ve Ashill, 2010; Babakus ve Yavas, 2011).

8- İşgörenin yaptığı işten hoşlanmasını, işini severek yapmasını ve mesleki başarısını artırmaktadır (Harris vd., 2005; Jahori ve Hee, 2013).

9- Rol belirsizliğini ortadan kaldırarak, rol çatışmasını azaltmaktadır (Dursun ve Kılıç, 2011; Başoda, 2012).

10- Kişi-işletme/kişi-örgüt uyumunu artırmaktadır (Farrell ve Oczkowski, 2009; Jung ve Yoon, 2013; İacob, 2014).

11- İşgörenlerde mesleki yabancılaşmanın etkisini azaltmaktadır (Seymen vd., 2017).

HVY'nın Örgütsel Sonuçları

Ulusal ve uluslararası literatürden elde edilen bulgular doğrultusunda HVY'nın örgütsel sonuçlarını da 11 başlık altında toplamak mümkündür:

1- İşletmenin performansı ve verimliliği artmaktadır (Hombur vd., 2002; Serçeoğlu, 2013).

2- İşletmenin kurumsal imajını yükseltmektedir. Hizmet odaklı işgörenin ortaya koyduğu mükemmel müşteri hizmeti, müşteri memnuniyetinin yanında kurumsal imajın da yükselmesini sağlamaktadır (Williams ve Sanchez, 1998).

3- İşletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Hizmet odaklı işgörenin yüksek kaliteli hizmet sunması, işletmelere birinci derece rekabet avantajı sağlamaktadır (Williams ve Sanchez, 1998; Yoon vd., 2007).

4- İşletmenin kârlılığını ve ekonomik başarısını artırmaktadır (Homburg, Hoyer ve Fassnacht, 2002; Yoon vd., 2007; Dusek vd., 2014).

5- İşletmenin ayakta durmasını ve devamlılığını sürdürmesinde olumlu katkıda bulunmaktadır (O'Corner ve Shewchuck, 1995).

6- Hizmetin kalitesini ve değerini yükseltmektedir (William ve Attaway, 1996; Chait vd., 2000; Baydoun, Rose ve Emperado, 2001; Yoon vd., 2007; Kim, 2011; Serçeoğlu, 2013).

7- Müşteri memnuniyetini artırmaktadır (William ve Attaway, 1996; Donavan ve Hocut, 2001; Henning ve Thurau, 2004; Periatt vd., 2007; Dusek vd., 2014).

8- Müşteri tatminini artırmaktadır (Lee-Ross, 2000; Donavan ve Hocut, 2001; Henning ve Thurau, 2004; Kim, 2011; Başoda, 2012).

9- Müşteri sadakatinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Donavan ve Hocut, 2001; Henning ve Thurau, 2004; Dusek vd., 2014).

10- Hizmet alıcısı ile satıcısı arasındaki ilişkinin kalitesini yükseltmektedir (Hogan vd., 1984; William ve Attaway, 1996; Machintosh, 2007; Kılıç ve Dursun, 2009; Kim, 2009; Pimpakorn ve Patterson, 2010).

11- Müşterilerin işletmeye duygusal olarak bağlanmalarını ve işletmeyi akıllarında tutmalarını sağlamaktadır (Henning ve Thurau, 2004; Hanzaee, 2011).

SONUÇ VE ÖNERİLER

HVY, hizmet sektörü ve hizmet sektörünün bir alt disiplini olan turizm sektöründe üzerinde önemle durulan bir kavramdır. Turizm; insanın insana hizmet ettiği, müşteri ile işgörenlerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu emek yoğun bir sektörüdür. Turizm sektörünün bu karakteristik yapısı işgörenlere önemli görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Turizm işletmelerinde belirlenen hedeflere ulaşmada ve işletme başarısında işgörenlerin payı göz ardı edilemez. Bu nedenle

turizm sektöründe istidam edilen kişilerin, sıradan kişilerden ziyade hizmet vermeye yatkın mesleki donanımlı kişiler olması gerekmektedir. İşgörenlerin müşteri odaklı zihniyet yapısına ve inançlara sahip olması, onların mental olarak hizmet vermeye yatkın davranışlar ortaya koymasına neden olmaktadır. İşgörenlerin hizmet odaklı zarif davranışları, müşterilere önemli ve özel olduklarını hissettirmesi, hizmet kalitesinin yükseltilmesinde ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasında anahtar rol oynamaktadır. Müşteri memnuniyeti ise, turizm işletmelerinin ayakta durmasını ve onların rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlamaktadır.

HVY kavramını, örgütsel ve bireysel düzeyde ele alan değişik araştırmalar bulunmaktadır. Örgütsel düzeyde, örgütte kaliteli hizmet sunmaya yönelik hizmet verme davranışlarını destekleyen örgüt politikaları olarak, bireysel düzeyde ise işgörenlerin hizmet etmeye daha yatkın oldukları düşüncesinden kaynaklanan bir kişilik özelliği olarak değerlendirilmektedir. HVY ile ilgili ilk araştırma 1980'de Schneider, Parkington ve Buxton tarafından banka çalışanları üzerine yapılmıştır. Sonraki araştırmalar, finans ve sağlık sektörü işgörenleri üzerine yoğunlaşmıştır. Turizm sektöründe ise daha çok yiyecek içecek ve konaklama işletmelerinde istihdam edilen işgörenler üzerine yapılmıştır. HVY ile ilgili ilk araştırmalar; Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore, Malezya ve Avusturalya gibi ülkelerde yapılmıştır. Bu araştırmalarda genel olarak HVY ile temel kişilik özellikleri, iş tatmini, iş performansı, işgücü devri, iş stresi, iş uyumu, duygusal emek ve mesleki yabancılaşma arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Türkiye'de HVY ile ilgili araştırmalar 2000'li yılların başlarından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Mevcut araştırmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu araştırmalarda; literatür taraması, ölçek uyarlaması, otel çalışanlarının ve rehberlerin HVY seviyesinin ölçümü, HVY ile kişilik özellikleri, HVY ile işten ayrılma niyeti, HVY ile işe yabancılaşma arasındaki ilişki ele alınmıştır. Seyehat acentaları, otel işletmeleri ve diğer turizm işletmelerinin değişik departmanlarında çalışan işgörenlerin HVY sevileri ölçülebilir. Bu işgörenlerin HVY ile iş uyumu, iş tatmini, iş performansı, işten ayrılma niyeti, iş stresi vb. konular arasındaki ilişki ele alınarak Türkiye ölçeğinde HVY'nın bireysel ve örgütsel sonuçları ortaya konularak çözüm önerileri geliştirilebilir.

Konu ile ilgili literatür bütünüyle değerlendirildiğinde hizmet sektöründe istihdam edilen işgörenlerin hizmet vermeye yatkın

bireylerden seçilmesinin bireysel ve örgütsel açıdan faydalı sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar dikkate alındığında turizm işletmelerinin personel alımında, işgören adayının HVY seviyesini ölçebilecek testlerden ve tekniklerden geçirmesi önerilebilir. Bununla birlikte mevcut işgörenlerin de tutum, davranış ve HVY seviyesini yükseltecek eğitim programlarının uygulanması faydalı sonuçlar verecektir.

KAYNAKLAR

Aker, A. ve Serter, N. (1989). *Konaklama tesislerinde çalışanlar için genel turizm bilgisi*, Turizm eğitim sertifika programı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Aymankuy, Y. ve Aymankuy, Ş. (2013). "Turizm işletmeciliği eğitimi alan öğrencilerin turizm sektöründeki istihdamla ilgili görüşleri ve sektördeki kariyer beklentileri (Balıkesir Üniversitesi turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu örneği)", *Akademik Bakış Dergisi, 35,* 1-21.

Babakus, E., Yavas, U. ve Ashill N.J. (2009). "Role of customer orientation as a moderator of the job demand–burnout–performance relationship: A surface-level trait perspective", *Journal of Retaling, 85(4),* 480-492.

Babakus, E., Yavas, U. ve Ashill, N.J. (2010). "Service worker burnout and turnover intentions: Roles of person-job fit, servant leadership and customer orientation**",** *Services Marketing Quarterly, 32(1),* 17-31.

Babakus, E. ve Yavas, U. (2011). "Customer orientation as a buffer against job burnout", *The Service Industries Journal, 32(1),* 5-16.

Başoda, A. (2012). "*Kişilik özelliği olarak hizmet verme yatkınlığının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. Konaklama işletmelerinde bir uygulama",* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi.

Baum, T. (2006). The future work and employment in tourism. In D. Buhalis & C. Costa (Eds.), *Tourism Management Dynamics* (pp.130-136). Elsevior Butterwort-Heinemann.

Baydoun, R., Rose, D. ve Emperado, T. (2001). "Measuring customer sevice orientation: An examinationof the validity of customer service profile", *Journal of Business and Psychology, 15(4),* 605-620.

Bradley, S. (2003). *Customer service candidate handbook, S/NVQ Level 2,* Oxford: Heinemann Educational Publishers.

Brown, T.J., Mowen, J.C., Donavan, D.T. ve Licata, J.W. (2002). "The customer orientation of service workers: Personality trait effects on self and supervisor performanceratings", *Journal of Marketing Research, 39,* 110-119.

Chait, N.H., Carraher, M.S. ve Buckley, R. (2000). "Measuring service orientation with biodata", *Journal of Manageriall Issues, 12(1),* 109-120.

Chang, W-J.A. ve Huang, T.C. (2011). "Customer orientation as a mediator of the influence of locus of control on job performance", *The Service Industries Journal, 31(2),* 273-285.

Chandrasekhar, S.F. (2001). "Service orientation and persistence at work: A study of corporatehospital employees", *Journal of Management Research, 1(2),* 79-86.

Chen, Y-J. (2007). "Relationship among service orientation, job satisfaction and organizational commitment in the international tourist hotel industry" *Journal of Ameracan Academy of Business, 11(2),* 71-82.

Courtis, J. (1993). *Hizmet pazarlaması pratik bir rehber*. (Çev. B. Tenekecioğlu). İstanbul: Bilim ve Teknik Yayınevi.

Çullu Kaygısız, N. ve Eren, D. (2017). "Otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının işgörenlerin hizmet verme yatkınlığı ve olumlu sosyal davranışlar üzerindeki etkisi: Nevşehir örneği", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14(3),* 74-87.

Çoban, M. ve Aytemiz Seymen, O. (2019). "Hizmet verme yatkınlığının duygusal emek üzerindeki etkisinde duygusal zekanın rölü: Kuşadası'nda beş yıldızlı otel çalışanları örneği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 30(1),* 7-18.

Denton, D.K. (1989). *Quality service*, Huston: Gulf Publishing Co.

Donavan, D.T. (1999*). "Antecedents and consequences of the contact employee's service orientation: From personality traits to service behaviors*", Unpublished doctoral disertation, Oklahama: Oklahama State Universty.

Donavan, D. T. ve Hocutt, M.A. (2001). "Customer evaluation of service employee's customer orientation: Extention and application" *Journal of Quality Management, 6,* 293-306.

Donavan, D.T., Brown, T.J. ve Mowen, J.C. (2004). "Internal benefits of service worker customer orientation: Job satisfaction, commitment and organizational citizenship behaviors", *Journal of Marketing, 68,* 128–146.

Dusek, G.A., Ruppel, C.P., Yurova, Y. ve Clarke, R. (2014). "The role of employee service orientation in turnover in the U.S. hotel industry", *Journal of Organizational Culture, Communication and Conflict, 18(2),* 87-104.

Dursun, T. ve Kılıc, C. (2011). "Exploring occupational and strategic drivers of individual customer orientation", *Journal of Business & Economics Research (JBER), 9(5),* 55-66.

Eren, D. (2007). "*Örgütsel hizmet odaklılığın işletme performansı üzerindeki etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama*", Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Esmer, S. (2011). *Liman işletmelerinde hizmet pazarlaması pazarlama iletişimi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Farrell, M.A., Souchon, A.L. ve Durden, G.R. (2001). "Service encounter conceptualisation: Employees' service behaviours and customers' service quality perceptions", *Journal of Marketing Management, 17(5-6),* 577-593.

Farrell, M.A. ve Oczkowski, E. (2009). "Service worker customer orientation, organisation/job fit and perceived organizational support", *Journal of Stratejik Marketing,* 17(2), 149-167.

Gee, Y.C. (1994). *International hotels development and management*, ABD: Educational Institue of the AHMA.

Groves, J.L. (1992). "*Perceived sevice orientation of resttauratns employees*", Unpublished doctoral dissertation, Kansas: Kansas State University.

Hacıoğlu, N. (2012). *Turizm pazarlaması* (10. Baskı), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Hanzaee, K.H. (2011). "Customer orientation of service employees: A case study of Iranian Islamic banking (Based on COSE model)", *International Journal of Marketing Studies, 3(4),* 130-145.

Harris, E.G., Mowen, J.C. ve Brown, T.J. (2005). "Re-examining salesperson goal orientations: Personality influencers, customer orientation and satisfaction", *Journal of the Academy of Marketing Science, 33(1),* 19-35.

Hennig-Thurau, T. (2004). "Customer orientation of service employees: Its impact on customer satisfaction, commitment and retention", *International Journal of Service Industry Management, 15(5),* 460-478.

Hogan, J., Hogan, R. ve Busch, C.M. (1984). "How to measure sevice orientation", *Journal of Applied Psychology, 69(1),* 167-173.

Homburg, C., Hoyer, W.D. ve Fassnacht, M. (2002). "Service orientation of a retailer's business strategy: Dimensions, antecedents and performans outcomes", *Journal of Marketing, 66,* 86-101.

Iacob, A. (2014). Individual antecedents of employee's customer orientetion in public service, *International Conference Marketing-from information to decision* 7.th Edition.

İçöz, O. (2001). *Turizm işletmelerinde pazarlama ilkeler ve uygulamalar* (Genişletilmiş 2. Basım), Ankara: Turhan Kitapevi.

İnan, H. (2010). *Hizmet pazarlaması*, Adana: Nobel Kitapevi.

Jıanng, B. ve Tribe, J. (2009). "Tourism jobs-short lived professions: Student attitude towards tourism careers in Chin", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, 8(1),* 4-19.

Johari, H. ve Hee, O. C. (2013). "Personality traits and customer-oriented behavior in the health tourism hospitals in Malaysia", *International Journal of Trade, 4(4),* 213-216.

Junge, H.S. ve Yoon, H.H. (2013). "The effects of organizatianal sevice orientation on person-organization fit and turnover intent", *The Service Industries Journal, 33(1),* 7-29.

Kandır, S.Y., Özmen, M. ve Önal, Y.B. (2007). "Türk turizm sektöründe büyüme göstergelerinin turizm işletmelerinin finansal performansına etkisinin incelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2),* 166-185.

Kılıç, C. ve Dursun, T. (2009). "An empirical investigation of personality antecedents and performance outcomes of customer orientation", *The Business Review, 13(2),* 1-7.

Kim, H.J. (2011). "Service orientation, service quality, customer satisfaction and customer loyalty: Testing astructual model", *Journal of Hospital Marketing & Management, 20,* 619-637.

King, B., Mckercher, B. ve Waryszak, R. (2003). "A comparative study of hospitality and tourism graduates in Australia and Hong Kong", *International Journal of Tourism Research, 5(6),* 409-420.

Koç, E. (2012). *Tüketici davranışları ve pazarlama stratejileri global ve yerel yaklaşım*, (Genişletilmiş ve güncellenmiş 4. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kotler, P. (2000). *Marketing management,* Millenium Edition, New Jersey: Prentice Hall International, Inc.

Kozak, N. (2012). *Turizm Pazarlaması* (4. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Özel, Ç.H. ve Yüncü Karagöz, D. (2014). *Hizmet Pazarlaması,* Ankara: Detay Yayıncılık.

Köşker, H. ve Unur, K. (2017). "Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi (SOİD),* 14(2), 26-141.

Kuşluvan, S. (1999). Turizm işletmelerinde hizmet kalitesi yönetimi, *Milli Prodüktive Merkezi Seminerleri,* 16-17 Kasım. Nevşehir: Milli Prodüktive Merkezi.

Kuşluvan, S. ve Eren, D. (2011). "İşgörenlerin kişilik özelliği olarak hizmet verme yatkınlığı ve ölçümü: Bir literatür taraması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 22(2),* 139-153.

Lee-Ross, D. (2000). "Development of service predisposition instrument", *Journal of Managerial Psyhology, 15(2),* 148-160.

Liang, A.R.D., Tseng, H-C. ve Lee, Y-C. (2010). "Impact of service orientation on frontline employee service performance and customer responce", *International Journal of Marketing Studies, 2(2),* 455-489.

Lovelock, C. (2000). *Services marketing* (4. Edition), New Jersey: Prentice Hall.

Lytle, R.S., Hom, P.W. ve Mokwa, M.P. (1998). "SERV*OR: A managerial measure of organizational service orientation", *Journal of Retailing, 74(4),* 455-489.

Mceachern, M. ve Warnaby, G.G. (2005). "Improving customer orientation within the fresh meat supply chain", *Journal of Marketing Management*, 21(1/2), 98-115.

O'corner, S.J. ve Shewchuck, R.M. (1995). "Service quality revisited: Striving for a new Orientation", *Hospital and Health Services Administration, 4(4),* 635-652.

Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm ekonomisi*, İzmir: Ofis Ticaret matbaacılık Şti.

Öztürk, S.A. (2013). *Hizmet pazarlaması kuram uygulama ve örnekler* (Genişletilmiş ve güncellenmiş 13. Baskı), Bursa: Ekim Basım Yayım Dağıtım.

Periatt, J.A., Chakrabarty, S. ve Lemay, S.A. (2007). "Using personality trairts to select customer-oriented logistic personel", *Transportation Journal,* 46(1), 22-37.

Pimpakorn, N. ve Patterson, P.G. (2010). "Customer-oriented behavior of front-line service employes: The need to be both willing and able", *Australasian Marketing Journal, 18,* 57-65.

Rızaoğlu, B. (2004). *Turizm pazarlaması* (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

Richardson, S. (2009). "Undergraduates' perceptions of tourism and hospitality as a career choice", *International Journal of Hospitality Management, 28(3),* 382-388.

Rod, M. ve Ashill, N.J. (2010). "The effects of customer orientation on frontline employee job outcomes in a new public management context", *Marketing Intelligence & Planning, 28(5),* 600-624.

Saxe, R. ve Weitz, B.A. (1982). "The soso scala: A measure of the customer orientetion of sales people", *Journal of Marketing Research, 19(3),* 343-351.

Scherden, W.A. (1980). "Gaining the service quality advantage", *The Journal of Business Strategy, 9(2),* 45-48.

Serçeoğlu, N. (2013). "Konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin kişilik özelliklerinin hizmet verme yatkınlığı üzerindeki etkisi", *Journal of Yaşar Universty, 8(31),* 5253-5273.

Seymen Aytemiz, O. (2002). "Turizm işletmelerinde oryantasyon eğitiminin insan kaynakları yönetimi açısından önemi ve buna yönelik program modelinin oluşturulması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 13(1),* 15-26.

Seymen, O., Bolat, T., Bolat, O.İ. ve Kinter, O. (2017). "Turizm sektöründe çalışma koşulları algısı, hizmet verme yatkınlığı ve mesleki yabancılaşma ilişkisi: Turizm eğitimi alan öğrenciler açısından bir değerlendirme", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(3),* 401-429.

Shneider, B., Parkington, J.J. ve Buxton, V.M. (1980). "Employee and customer perception of service in banks", *Administrative Sience Quarterly, 25,* 252-267.

Solmaz, S.A. ve Erdoğan, Ç. (2013). "Turizm eğitimi alan lisans ve ön lisans öğrencilerinin turizm endüstrisine bağlılık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma", *14. Ulusal Turizm Kongresi,* 05-08 Aralık Kayseri, 557-573.

Stamatis, D.H. (1996). *Total quality service principles, practices and implementation*, New York, Washington: CRC Press.

Şit, M. (2016). "Türkiye'de turizm sektörünün istihdama katkısı", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1),* 101-117.

Teng, C-C. ve Barrows, C.W. (2009). "Service orientation: Antecedents, outcomes and implications for hospitality research and practice", *The Service Industries Journal, 29(10),* 1413-1435.

Torres, E.N. ve Kline, S. (2006). "From satisfaction to delights: A model for the hotel industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 18(4),* 290-301.

TÜROFED, Turizm Raporu (2019/1). https://www.turofed.org.tr/_files/_pdf/RAPOR/turofed-turizm-raporu-2019.pdf (Erişim Tarihi 09.09.2019).

UNWTO (2019). http://media.unwto.org/press-release/2018-01-15/2017-international-tourism-results-highest-seven-years (Erişim Tarihi 09.09.2019).

Walton, J.K. (2005). *History of tourism represntation, identity and conflict*, Clevedon. Buffalo. Toronto: Channel View Publication.

Williams, M.R. ve Attaway, J.S. (1996). "Exploring salespersons customer orientation as a madiator of organizational citizenship and in role behaviors", *Journal of Personel Selling & Sales Management, 16(4),* 33-52.

Yoon, S-J., Choi, D-C. ve Park, J-W. (2007). "Service orientation: Its impact on business performance in the medical service industry", *The Service Industries Journal*, 27(4), 371-380.

Zeithaml, V.A. ve Bitner, M.J. (2003). *Services marketing,* Integrating Customer Focus Across The Firm, third edition), Mc Graw-Hill Irwin.

İKİ DARBE ARASINDA HALKEVLERİ'NİN İKİNCİ DÖNEMİ: YENİ BİR DOĞUŞ VE DÖNÜŞÜM

BÖLÜM 13

Hasan MÜNÜSOĞLU[1]

[1] Ankara Üniversitesi, DTCF, Halkbilim Bölümü.

GİRİŞ

Halkevleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminin en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Yeni rejimle birlikte daha batılı ve modernist bir siyasal ortama doğru ilerleyen devlet, bu bağlamda kurumsal ve toplumsal alanlarda pek çok değişim yapmıştır. Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılıp, Halkevleri'nin 1932 yılında kurulması bu açıdan değerlendirilebilir. Halkevleri devletin doğrudan kontrolü altında olan, halkı yeni rejime, devrimlerine ve onun beklentilerine karşılık verebilecek şekilde dönüştürülmesini hedefleyen, "sivil" ve "katılımcı" bir yapı olarak ortaya çıktı.[1] Bu nedenledir ki, Halkevleri üzerine olan çalışmaların odak noktası 1932-1951 arası dönem olmuştur. Bu çalışmalar çoğunlukla devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçilik ve doğrudan bununla ilişkili halkçılık ilkesi ekseninde yapılan değerlendirmelerdir. Bu sayede yeni cumhuriyetin kurumsallaşma ve uluslaşma süreci genel ve yerel düzeylerde Halkevleri'nin uygulamalarıyla ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Halkevleri'nin yaşadığı dönüşümün önemli dönemlerinden birisi olan ve Halkevlerinin ikinci dönemi olarak adlandırabilecek, bir askeri darbeyle başlayan ve yine bir askeri darbeyle sona eren 1961–1980 dönemi ele alınmaya çalışılacaktır. Bir tarih çalışması için oldukça uzun sayılabilecek bir dönem olması ve Türkiye'nin yaşadığı en hareketli siyasal süreç olması sebebiyle, bu çalışmada konjonktürel ayrıntılara girilemeyecek, yaşanan dönüşüm ana hatları ile verilmeye çalışılacaktır. Çalışmada yukarıda tarihlendirilen süreç yoğunluklu olarak "Halkevleri Dergisi"nden takip edilmeye çalışılacaktır. Bu derginin referans alınması Halkevleri yönetiminde yaşanan dönüşümü yansıtması bakımından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Diğer taraftan, yayınların derneğin resmi yayın organları olmaları, dernek tabanında meydana gelen dönüşümleri ve merkez dışında kalan Halkevi şubelerinin faaliyetlerini takip etmek noktasında yetersiz kalacağı da kabul edilmelidir. 1961–1980 yılları arasındaki Halkevleri'nin ikinci dönemine geçmeden önce kuruluş sürecini hatırlamak yararlı olacaktır.

[1] Halkevleri'nin kuruluş amacına dair bir çalışma için bkz. Ömer Türkoğlu, "Halkevlerinin Kuruluş Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları" **Kebikeç**, Sayı: 3, 1996, s.97-106.

Halkevleri'nin Kuruluşu

Halkevleri, 1931 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Üçüncü Kurultayı'nda kabul edilen ilkelerden Halkçılık ilkesi çerçevesinde kurulmuştur. Bu ilkeler daha sonra 1937 yılında anayasaya girerek Cumhuriyet ideolojisinin temel yapı taşlarına dönüştürülmüştür. Bu noktada CHP-Devlet ilişkisinin tek-parti döneminde partinin baskınlığı yönünde olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu durum daha somut bir örnekle CHP'nin kuruluşunda karşımıza çıkar. CHP'nin İkinci Kurultayı 1927 yılında gerçekleşmiştir. Bu kurultayda Mustafa Kemal "Büyük Nutuk"unu okumuştur. Muhalefetin bastırılması sonrasında gerçekleştirilen bu kurultay bir boyutuyla tek-parti yönetiminin sağlamlaştırıldığı[2] hem de Mustafa Kemal'in tek adam olarak siyaseten iktidarını mutlaklaştırdığı bir olaydır. Bu durum Nutuk'un anlatımındaki dilde de karşımıza çıkmaktadır.[3] Ancak CHP'nin Birinci Kurultayı – İkinci ve Üçüncü Kurultayı'na benzer bir kurultay- yapılmamıştır. Birinci Kurultay olarak 4 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşen ve Anadolu ve Rumeli Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu Sivas Kongresi kabul edilmektedir. Halk Partisi ise bu kongreden sonra cumhuriyetin ilanından ise hemen önce 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur. Bu durum geçmişin tarih kılınmasına bir örnektir. Başka bir deyişle Cumhuriyeti Parti kurmuştur. Bu da Parti'nin devlet üzerindeki tahakkümünü meşrulaştıran bir durum gibi görünmektedir: Parti Cumhuriyetin değil, Cumhuriyet Partinin bir eseridir.

Yukarıda değinildiği gibi Halkevlerinin yaslandığı düşünce halkçılıktır. Halkçılık düşüncesinin kökeni ise "solidarizm"dir.

> "Solidarizm, teşebbüs serbestiyetini ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeden liberalizmle sosyalizm arası bir orta yol aramayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanütü) benimseyen, laik

[2] Tek-parti döneminin kuruluş süreci için bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması-1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

[3] Nutuk'un bir içerik analizi için bkz. Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları /Cilt 1- Atatürk'ün Nutuk'u**, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008; Hakan Uzun "Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2005, s. 125-144. Uzun çalışmasında, Atatürk'ün Nutuk boyunca 425 defa "ben", 139 defa "biz" ifadelerini kullandığını belirtir s. 134.

eğitimi savunan pasifist uzlaşmacı bir ideoloji olarak tasarlanabilir."[4]

Bu konuya Türkiye tarihinde üç kişinin önemli önerileri olmuştur. Bunlar Yusuf Akçura, Celal Bayar ve Ziya Gökalp'tir. Bu üç isim arasındaki fark ise "halk"a yükledikleri anlamda ortaya çıkmaktadır. Akçura'ya göre halk kırsal köylüyü, küçük esnafı, kentlerin ücretli emekçilerini, kısaca yoksul kesimi kapsayan bir terimken, Bayar'a göre ise orta sınıftır. Sınıfsal bir yaklaşım gösteren bu iki şahsiyetin aksine Gökalp'e göre halk, eğitimsiz, elitlerin dışında kalan bütün kesimleri kapsamaktadır. Başka bir deyişle, yoksul köylü de, toprak ağası da halktır.[5]

Ziya Gökalp'in halkçılığında Fransız sosyolog Emile Durkehim'ın "dayanışmacı toplum" görüşünün etkisi çok fazladır. Durkheim toplumları, mekanik dayanışmanın ve organik dayanışmanın olduğu toplumlar olarak ikiye ayırmıştır. Mekanik dayanışma basit ve geleneksel, ilişkilerin yüz yüze olduğu toplumlarda mevcuttur. Bu toplumlar uzlaşmamıştır ve kolektif bir bilince sahiptirler. Ancak organik dayanışmanın olduğu toplumlar ise, diğerlerinin aksine, karmaşık ve moderndirler.[6] Bireyselleşme ön plandadır ve iş bölümü esastır. Bunlara paralel olarak da toplumda uzmanlaşma söz konusundur. Durkheim'ın bu yaklaşımına bakarak Türkiye'nin bu pozisyonu sorgulanabilir. Dönem itibariyle Türkiye toplumunun mevcut yapısı kırsal nüfus yoğunluğunu dikkate alarak söyleyecek olursak mekanik dayanışmaya işaret ederken, yaratılmak istenen yeni Türk toplumu için öngörülen "organik dayanışmacı", modern toplumdur. Bu bakımdan Durkheim'ın yaklaşımı "varolan" ile "ideal olan"ı kapsamaktadır. Türkiye'deki halkçılık yukarıda aktarılanlara paralel olarak toplumu sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle olarak tasarlamaktadır. Bu toplumda mesleki iş bölümü esastır ve sınıfsallık yoktur.

Halkevleri'nin Açılışı ve Türk Ocakları İlişkisi

Halkevleri 1931 yılında Türk Ocakları'nın kendisini feshetmesinin ardından 19 Şubat 1932 tarihinde açılmıştır. Halkevleri'nin Türkiye

[4] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim**, sayı: 1, s. 95.
[5] Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta-Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29-38, M. Asım Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm, C.2**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 274.
[6] Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ayraç Yayınları, Ankara, 2005, s.9.

tarihinin en önemli kurumlarından olan Türk Ocakları'nın bir devamı olduğu görüşü yazarlar tarafından sıklıkla dile getirilir[7] Halkevleri'nin kuruluşunda Türk Ocakları'nın entelektüel ve toplumsal birikimi yadsınamaz. Bununla birlikte Halkevleri mekânsal anlamda Türk Ocakları'ndan boşalan ve günümüzde Resim Heykel Müzesi olarak kullanılan bina da faaliyet göstermiş olsa da, aynı zamanda geçmişten sıyrılma, -Hasan Bülent Kahraman'ın postmodernizm için kullandığı tabiri kullanırsak-[8] bir *kıvrılma* hareketidir. Halkevleri'ni harf, kıyafet devrimleri ve başkentin Ankara olarak belirlenmesi gibi Cumhuriyet Dönemi politikalarıyla birlikte düşündüğümüzde yukarıda bahsettiğimiz durum daha anlaşılır olacaktır. "Modern topluma" geçişi hedefleyen bu devrimler geçmişten sıyrılma ve Osmanlı imgesini toplumsal hafızadan silme amacı taşımaktadırlar. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da Halkevleri, Türk Ocakları'na göre daha seküler bir kurumdur. Bunu Türk Ocakları'nın tüzüğünde rahatlıkla görebiliriz.

> "Türk Ocakları'nın amacı, tüzüğünün ikinci maddesinde şöyle belirtilir: İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadi seviyelerini terakki ve itilası ile, Türk ırk ve dinin kemaline çalışma…"[9]

Halkevlerinin kurulmasını gerekli kılan koşullardan bir tanesi de 1929 ekonomik bunalımı olmuştur ve Halkevleri'nin kurulduğu tarih artık ekonomik bunalımın etkisinin Türkiye'de iyice hissedildiği bir döneme tekabül eder. Taner Timur'a göre egemen sınıflar sorunları somut düzeyde çözemeyince ideolojik düzeyde çözmeye çalışırlar. Bu durumlarda milliyetçilik sıkça başvurulan bir ideolojidir. Bu çerçevede Halkevleri halkın pratik ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştur.[10]

İsmet İnönü, Recep Peker gibi devlet görevlilerinin demeçlerine göre Halkevleri'nin kuruluş amaçları şu şekildedir:

---

[7] Bkz. Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

[8] Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinseli Toplumsal, Siyasal Dönüşüm**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 10-11.

[9] Tevfik Çavdar, "Halkevleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. IV,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 878. Türk Ocakları Tüzüğündeki 2. Madde 1927 yılında yapılan IV. Kurultay'da değiştirilmiş ve "Türk Ocağı'nın maksadı, millî şuurun kuvvetlendirilmesine, medenî ve sıhhî tekâmülün teminine ve millî iktisadın inkişafına çalışmaktır. Türk Ocaklarının fiilen iştigal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahilinde münhasırdır" halini almıştır. Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 45, s. 239.

[10] Çavdar, **A.g.m.** s.879.

"1. Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek.

2. Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak.

3. Ulusal birliği oluşturan, milli ruhun biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini ortaya çıkarıp geliştirmek,

4. Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köylülük çalışmalarının yapılması,

5. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir marka olması"[11]

Yukarıda verilen amaçlar ekseninde Halkevleri'nde dokuz kolda faaliyetler yürütülmüştür. Bir halkevi şubesinin açılabilmesi için bu kollardan en az üç tanesinin faaliyette olması gerekmektedir. Faaliyet şubeleri şunlardır:

- Dil ve edebiyat Şubesi
- Güzel Sanatlar Şubesi
- Temsil (Tiyatro) Şubesi
- Spor Şubesi
- İçtimai Yardım Şubesi
- Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi (Bir Halkevi'nin kurulması için bu kol zorunlu koşulmuştur)
- Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
- Köycüler Şubesi
- Müze ve Sergi Şubesi[12]

Halkevleri faaliyet yürüttükleri kolların yayında hemen bütün şubelerinde yayın faaliyetinde de bulunmuşlardır. Yayımladıkları broşürler, kitapların yanı sıra dergiler de çıkarmışlardır. Bu dergilerin en önemlisi Ankara Halkevi tarafından çıkarılan *Ülkü Dergisi*dir. Ankara Halkevi CHP Genel Sekreterliği'nin denetimi altındaydı. Buna bağlı

[11] **A.g.m.,** s. 880.
[12] **Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 10-21.

olarak da CHP içindeki hâkim fikirler doğrultusunda yayınlar yapıyor ve Halkevleri'nin genel siyasetini tanımlıyordu. Diğer taraftan Ülkü'nün yayın politikasında editörün görüşü ve siyasal eğilimleri de etkili oluyordu. Örneğin 1936 yılına kadar dergiyi yöneten CHP Genel Sekreteri Recep Peker döneminde dergide halkın gelenek ve hislerini dikkate almadan uygulamaya sokulan bir dönüşüm aracılığıyla hızlı bir modernleşmenin sağlanmasını dile getiren radikal fikirler ağırlıktadır. 1936'dan 1941'e kadar ki süreçte derginin editörlüğünü üstlenen tarihçi Fuat Köprülü döneminde ise dergiye bilimsel düzeyi yüksek didaktik ve tarihsel yaklaşımın hâkim olduğu bir anlayış egemendi. 1941 yılında ise derginin başına Ahmet Kutsi Tecer geçti. Bir şair ve yazar olan Tecer döneminde ise beklenileceği gibi sanat ve edebiyat ağırlıklı bir dergi ortaya çıktı.[13]

Kuruluşundan itibaren Halkevleri'nin CHP ile olan bağlantısı 1946 yılında çok partili hayata geçilene kadar sürdü. Ancak Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte bu ilişki önemli bir sorun haline geldi ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidar olmasının hemen ardından 1951 yılında Halkevleri kapatıldı ve mal varlığına el konuldu. Kemal Karpat'ın ifadesiyle bu doğal bir ölümdü. Çünkü kadroları ve izleyicileri kayıtsızlaşmış, faaliyetler tek düzeleşmiş, Halkevlerinin yerel halk ile olan mesafesi bir türlü kapanmamış ve ilk yıllardaki coşkusu yok olmuştu.[14]

Halkevleri'nin II. Dönemi (1961-1980)

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile 10 yıldır süren Demokrat Parti iktidarı sona erdi. Demokrat Parti'nin son dönemlerinde uyguladığı baskı politikasının ardından gerçekleşen darbe "görece özgür" bir ortam sağladı. Böyle bir ortamda Halkevleri yeniden filizlenme imkânı buldu. Bunun ilk adımı Cemal Gürsel'in uygun görmesiyle, 12 Nisan 1961 tarihinde Behçet Kemal Çağlar başkanlığında kurulan *Türk Kültür Dernekleri* oldu.[15] Dernek amaçlarını şu şekilde açıklıyordu:

- Çağın özgür düşüncesini yaymak.

- Ulusal kültürü canlı tutmak.

[13] Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 338.
[14] Arzu Öztürkmen, **a.g.e.**, s. 91.
[15] Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri,** Cumhuriyet Kitapları, 2000. 216.

- Ulus ve vatan sevgisini geliştirmek.

- Aydın kesim ile halk kitleleri arasında kaynaşma yaratmak.

- Türk ulusal eğitimine katkıda bulunmak.[16]

Bir süre bu isimle faaliyetlerini sürdüren dernek 21 Nisan 1963 tarihinde yapılan kurultayda Halkevleri ismini aldı. Bu karar Cemal Gürsel'e ve hatta İsmet İnönü'ye rağmen alınmıştı.[17] Çünkü Gürsel ve arkadaşları, Halkevi isminin yeniden canlandırılmasının tepki doğuracağını düşünüyorlardı. Delegelerden gelen talep doğrultusunda Halkevlerinin yeniden kuruluşunun gerçekleştiği bu kurultayda Tahir Banguoğlu başkanlığa, Bahçet Kemal Çağlar, Orhan Asena, Ceyhun Atıf Kansu, Ahmet Kutsi Tecer, Yavuz Abadan gibi isimler yönetime seçildi.[18]

Halkevleri yeni dönem tüzüğünde amaçlarını şu şekilde ifade ediyordu:

> "Halkevleri Atatürkçü düşüncenin ışığında olarak ve Atatürkçülük ülküsüne bağlı kalarak, halkın eğitimine, Türk kültürüne ve sanatına hizmet eder. Bu konudaki çalışmalarını, Atatürkçü düşüncenin Kemalist Devrim anlayışının düşünsel ve ideolojik temeli olan "ulusallık" açısından yorumlayarak, tam bağımsızlık, ulusal egemenlik ve çağdaşlaşma olarak nitelendiren Atatürkçü ülküsel amaçlara hizmet etmek düşüncesine göre planlar, programlaştırır ve uygular.

Halkevleri, Türk ulusal devriminin 'Türk ihtilal ve inkılabının' bir tepki olarak içinde doğduğu din devleti düşüncesine, saltanat yönetimi istemine, sosyal ve sınıfsal ayrıcalığa, ekonomik sömürüye ve ümmet kültürü anlayışına karşı çıkarak, Atatürk Devrimi'ni (Atatürk'ün bütün reform ve atılımlarını) kesin bir dille savunur. Anayasamızda, ulusal,

---

[16] **A.g.e.** s. 217.

[17] Ziya Güven Moğulkoç'un bu konudaki anısı dikkat çekicidir: "… daha sonra tekrar Halkevlerinin kurulması gündeme geldi. Önce Türk Kültür Dernekleri kurulmuştu, Behçet Kemal Başkanı. Bütün yurdu geziyor ve tüm aydınlarda bir özlem, Halkevleri tekrar açılsın diye. O aralarda İsmet Paşa, Koalisyonun Başkanıdır, 21 Nisanda toplanacak 'Türk Kültür Dernekleri Kurultayı' ismini değiştirerek, ' Halkevleri' adını alacaktır. İsmet Paşa bunu duyar ve Behçet Kemal'e haber yollar 'bana biraz zaman verin'. O gün 21 Nisan 1963 günü -hiç unutmuyorum- saat 17:41; eski Meclis önündeki Halkevleri binasında Türk Kültür Dernekleri Kurultayı toplandı ve saat 17:41'de Kurultay Başkanı Sadi Irmak, alkışlarla, oybirliğiyle Halkevleri tekrar kuruldu. O zaman Behçet Kemal, özel kalem, Başbakanlık ilgililerine telefon etti dedi ki: 'Paşama söyleyin, Halkevlerinin kurulmasını Behçet Kemal de önleyemedi" (Türk Devrim Kurumu, **İsmet İnönü'ye Saygı**, Gümüşhan Ofset, Ankara, 2000, s. 7.

[18] Çeçen, **a.g.e.**, s. 220.

demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirtilen, Cumhuriyetin niteliklerini, halka anlatmaya ve benimsetmeye çalışır.

Halkevleri bu ana düşünceler yönünde olarak,

a. Halk ile aydınları kaynaştırarak yaratıcı bir kültür hareketini uyandırıp geliştirir.

b. Asıl görev olarak Genel Yayın Eğitim (Genel Halk Eğitimi) alanında çalışıp, olanakları ölçüsünde mesleki ve teknik yaygın eğitime (Mesleki ve Teknik Halk Eğitimi) yardımcı olur.

c. Türk yurdunun ve Türk tarihinin derinliklerindeki uygarlık değerlerini gün ışığına çıkaracak çalışmalar yapar. Bu çalışmalarla, tarihsel ve çağdaş sanat ve kültür değerlerini işleyip ortak bir halk kültürünün ve sanatının yaratılmasına yardımcı olur. Bu değerlerin toplum içindeki (halktan halka) akışında tarihsel devrimcilik görevini yapar.

d. Türk ulusunun yaratacağı yeni uygarlığın sağlam temelinin; halkın iktidarına, düşünce özgürlüğüne, hoşgörüye ve insan sevgisine dayalı bir ulusal demokrasi olduğuna inanarak, halkın bu yöndeki anayasal eğitimine yardımcı olur."[19]

Bu yeni yapılanmada, eski Halkevleri'nde olduğu gibi faaliyet kolları oluşturulmuş, ancak dil-tarih ve edebiyat kolları birleştirilmiş, halk dershaneleri ve sosyal yardım kollarına tüzükte yer verilmemiştir. [20]

24 Nisan 1965 tarihinde 200 şubeye ulaşan Halkevleri'nin yapılan ikinci kurultayında ise Prof. Celal Ertuğ başkanlığa seçildi. Bu dönemde, hızlanan siyasal kutuplaşma içerisinde bütün Atatürkçülerin Halkevleri'nde bir araya gelmesi isteniyordu. Halkevleri tüzüğü gereği kendisine partiler üstü bir rol biçiyordu ve dernek çatısı altında siyasal propaganda yapılmasını yasaklıyordu. Bunda önceki dönemlerde yaşanan tecrübelerin ve içinde bulunulan askeri sürecin etkisi olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Celal Ertuğ döneminde Halkevleri salt Atatürkçü ve devlet politikalarına paralel bir duruş sergilemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından yapılanlara benzer şekilde okuma-yazma kampanyalarının yanı sıra,

[19] **A.g.e.** s. 390-391.
[20] **A.g.e.** s. 228.

1960'larda oldukça etkin olan kalkınma politikalarına paralel olarak Toplumsal Kalkınma Seminerleri düzenlenmiştir.

1960'ların ikinci yarısında hızlanan siyasal kutuplaşmada Halkevleri bir karşı duruş sergilemiştir. Halkevleri'nde herhangi bir sağ veya sol unsurun etkin olmaması için oluşturulan kurullarda eski Halkevcilere görev verilmiş, böylelikle bir denge sağlanmaya çalışılmıştır.[21]

Yukarıda belirtildiği gibi bu dönemin temel motivasyonu Atatürkçülük olmuştur. Bu bakımdan 1960 Askeri Darbesi Demokrat Parti döneminde askıya alınan ilkelerin tekrar işlerliğe sokulması amacı taşıyan bir "devrim" olarak görülmektedir. Bununla birlikte Halkevleri yöneticileri, Demokrat Parti'ye yönelik sert eleştirilerde de bulunmaktan uzak durmuşlardır.

Celal Ertuğ döneminin en önemli icraatlarından bir tanesi 1966 yılında *Halkevleri Dergisi*'nin yayımlanmaya başlanmasıdır. Derginin ilk sayısı Cumhuriyet Bayramı'na yetiştirilmiş ve 29 Ekim 1966 günü çıkarılmıştır. Bu ilk sayıda Halkevleri Yönetim Kurulu "Halkevlerinin hiçbir siyasi teşekkülün peşine takılmaksızın, tek başına Türklüğün kalkınmasında verimli, yerli, yeni, batılı, birleştirici bir ödevi olduğunu belirtip hatırlatacağız… Çarpık ideolojilerin etkisinde sanat seviyesini ve haysiyetini kaybetmemiş, alımlı ve çekici sanat eserlerine sayfalarımızı sevinçle ve umutla açacağız" diyerek bağımsız ve siyaseten tarafsız olma durumunu özellikle belirtmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel de dergiye gönderdiği "Halkevleri için" başlıklı yazı da Halkevlerine başarılar dilerken, geçmiş Halkevleri deneyimini anımsatırcasına

> "Halkevleri, bilginin, sanat zevkinin, kültürce yükselmenin değerlerini geliştirir ve memleket sathına yayarken, ortaklaşa benimsediğimiz milli bir müessese hüviyetini nekadar gerçekleştirebilirse, o derece başarı gösterecek, telkinlerde her türlü siyasi propagandadan ve taraf olmaktan uzak kaldığı ölçüde eğitimin ve kültürün paylaşıldıkça zenginleşen hazinelerini milletimize açmış olacaktır" diyerek, temkinli ve mesafeli bir duruş sergilemiştir.[22]

Atatürk, Atatürkçülük ve Devrimleri hakkında yazılan yazılar derginin gözle görülür en baskın konuları olmuştur. Bununla birlikte hemen her

[21] **A.g.e,** s. 229-230.
[22] **Halkevleri**, sayı: 1, yıl: 1966.

sayıda Halkevleri'nin önemini vurgulayan ve Halkevi şubelerinin faaliyetlerinin aktarıldığı yazılara da yer verilmiştir. Derginin ikinci sayısında Cemal Ertuğ yukarıda belirtilen içeriklerin yer alacağı zaten belirtilmiş, yazılarda "sadece memleketcilik, medeniyetcilik, milliyetçilik dile gelecektir" ifadesini kullanmıştır.[23]

6-7 Mayıs 1967 tarihinde gerçekleşen III. Kurultay'da yeniden Celal Ertuğ yeniden başkanlığa seçilmiştir. Bu kurultayda Ertuğ yaptığı konuşmada "Halkevlerinin siyaseten bağımsız, bütünleştirici bir yapı olduğunu, çok partili rejimle birlikte bunun bir zorunluluk haline geldiğini söylemiştir.[24] Bu bakımdan Ertuğ'un ve dolayısıyla Halkevleri'nin, tek parti özlemi içerisinde olmadığı, bir siyasal partinin uzantısı olarak çalışmak istemediği ve kendilerine dair olan "eskiye dönük algıdan" kurtulmak istediği söylenebilir. Bu son durum Kurultay Tutanağı'nda da "Genel merkezin gerekli propagandayı yapması, halk üzerindeki Halkevleri hakkındaki şüpheleri kaldırması…" ifadesiyle yer almıştır.[25] Genel olarak değerlendirildiğinde Celal Ertuğ dönemi kurumsallaşmayı ön planda tutan, dengeli ve uzlaşmacı bir politikanın izlendiği bir dönem olarak özetlenebilir. Derginin çıkarılması, yeni halkevlerinin açılması ve Atatürk Enstitüsü'nün kurulması en önemli faaliyetler olarak gözükmektedir.

20-22 Haziran 1969 tarihleri arasında yapılan kurultay Halkevleri'nde yeni bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu kurultayda senatör Kadri Kaplan başkanlığa seçilmiştir. Bu dönemin başlarında Halkevleri bir süre siyaseten sessiz bir konumdayken zamanla Adalet Partisi iktidarının politikalarına ve Atatürkçülüğün geriletilip "gerici hareketlerin" desteklendiği iddiasıyla kısmen muhalif bir hal kazanmıştır. Yeni yönetimin eleştirileri sadece güdeme ilişkin olmamış, geçmişle hesaplaşmaya da dönüşmüştür. Demokrat Parti ve Demokrat Parti'nin Halkevleri'ni kapatması çok sert bir dille eleştirilmiş, Demokrat Parti dönemi "karşı-devrimci" olarak nitelenmiştir.

Halkevleri yönetiminde yaşanan değişim ve Kadri Kaplan'ın başkanlığa seçilmesi hükümete yakın sağ çevreleri rahatsız etmiştir. Önceden devletin birimleri Halkevleri'ne yardımcı olurken, artık bu destek çekilmiş ve hatta Halkevleri'nin etkinliklerine zaman zaman

[23] **Halkevleri**, sayı: 2, yıl: 1966.
[24] "Genel Başkan Prof. Dr. Celâl Ertuğ'un III. Kurultay Komnuşmasından Pasajlar" **Halkevleri**, sayı: 8, yıl: 1967, s. 4-6.
[25] "Halkevleri 3. Kurultay Tutanağı", **Halkevleri**, sayı:9, yıl: 1967, s. 24.

güçlük çıkarır hale gelmiştir.[26] Bu yolla Halkevleri'nin yalnızlaşması amaçlanmıştır. Ancak Halkevleri bu dönemde de örgütlenmesine devam etmiştir.[27]

Demokrat Parti döneminin ve Adalet Partisi iktidarının eleştirilmesi Halkevleri'nin sol siyasete "sempati" duyduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, Halkevleri sol siyasal hareketlere de karşı çıkmıştır. Halkevleri'nin önde gelen simalarından olan Mehmet Salihoğlu, "solcu yobaz" olarak nitelediği "Marxcı, Leninci, Maocu"ların "gerici yobaz" olarak nitelediği kitleler kadar zararlı olduğunu açık bir şekilde derginin başyazısında ifade etmiştir. [28]

27 Mayıs darbesi, önceki yönetimlerde olduğu gibi bu dönemde de desteklenen bir eylem olarak görünmektedir. Ancak darbe sonrası hükümetler Demokrat Parti'yi hatırlatırcasına "gerici" olarak görülmüştür. Bu yüzden ısınan siyasal gündeme bir müdahale olarak ortaya çıkan 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası da 27 Mayıs Darbesi gibi Atatürkçü bir eylem olduğu düşünülmüş, meşru görülmüş ve bu yüzden başlarda desteklenmiştir.[29] Ancak bu beklenti ilerleyen süreçte hayal kırıklığına neden olmuştur. Buna rağmen bu dönemde de Halkevleri'nden orduya karşı herhangi bir eleştiri de söz konusu olmamıştır.

1970-1980 dönemi Halkevleri yönetiminde Atatürk'ün sağ ve sol yorumlarının yapılmasına sahne olurken, tabanda faşizme ve emperyalizme karşı devrimcilerin mücadele ettiği bir dönem olmuştur. Bir başka deyişle yönetim ile taban farklı bir konumlanış almıştır. Kadri Kaplan başkanlığındaki yönetim kademesi orduya ve devlete koşut bir konum almış, "resmi Atatürkçülük"le uzlaşan anlayış etkili olmuştur.[30]

1970'lerde artan baskılar sonucunda sol siyasetler kendilerine yeni örgütlenme alanları bulmaya çalışmışlardır. Özellikle 1975 sonrasında Halkevleri bu konuda solcular için önemli bir imkân sağlamıştır. Bu süreçte Halkevleri belirli çevrelerin hedefi haline gelmiştir. Halkevlerine

[26] Haftalık Panaroma Dergisinden aktarılan bir yazıda Halkevlerinin 400 bin lira olan devlet yardımı, 1968'de 250 bin liraya, 1969'da ise sadece 25 bin liraya düşürülmüştür. Bunun sebebi olarak bir dönem Halkevleri yönetiminde bulunan Adalet Partililerin kaybetmeleri gösterilmektedir. "Halkevleri", **Halkevleri**, sayı: 41, yıl: 1970, s. 28.
[27] Çeçen, **a.g.e.,** s. 261-262.
[28] Mehmet Salihoğlu, "Halkevleri", **Halkevleri**, sayı: 47, yıl: 1970, s. 1
[29] Bkz Kadri Kaplan, "Halkevlerinin Yeni Hükümete Başarı Dileği", **Halkevleri**, sayı: 54, yıl: 1971, s. 3.; Mehmet Salihoğlu, "Atatürk'ün İzinden", **Halkevleri**, sayı: 54, yıl: 1971, s. 1-2; 30. Salihoğlu bu yazısında 12 Mart askeri müdahalesini 27 Mayıs darbesi gibi bir "şahlanış" olarak tanımlamıştır.
[30] Nart Bozkurt, "1970-1980 Döneminde Halkevleri", **Toplumsal Mücadeleler ve Sosyalizm Ansiklopedisi, C. 7**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2234.

çeşitli saldırılar ve baskınlar düzenlenmiştir. Artan saldırılar karşısında Halkevleri de kayıtsız kalmamış, bu konuda bir şekilde taraf olmasını yönetimden beklenmiştir. Ancak başkan Kadri Kaplan'ın bu isteğe yanaşmaması beraberinde yönetim değişikliğini getirmiştir. 1977 yılında yapılan seçimlerde başkanlığa Ahmet Yıldız seçilmiştir. Ahmet Yıldız'ın başkanlığa seçilmesi, tabandan gelen Halkevlerinin yaşanan toplumsal olaylar karşısında müdahil olması gerektiği beklentisi sonucu gerçekleşmiştir.[31]

Kadri Kaplan dönemi Atatürkçü merkezli "Kemalist-sol" eğilimiyle Halkevleri örgütlenmesinin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde 300'ün üzerinde şube açılmıştır.

Ahmet Yıldız'ın başkanlığa gelmesiyle beraber Halkevleri'nin hem örgütlenmesi hızlanmış hem de Halkevleri'nin siyasal eğilimi daha sola kaymıştır.[32] Bu dönemde Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nden oluşan Milliyetçi Cephe hükümetleri kurulmuş, iç siyaset yoğun bir kutuplaşma ve şiddetlenme sürecine girmiştir. Buna paralel olarak Ahmet Yıldız döneminde Halkevlerine olan saldırılar artmış, Halkevciler sürekli hedef haline gelmişlerdir. Örneğin Fatsa, Sivas ve Etlik Halkevleri kapatılmış, Fatsa ve Esat Halkevi şubeleri başkanları öldürülmüştür. Bu bakımdan, dönem Halkevleri'nin var olma savaşı verdiği bir dönem olmuştur.[33] Diğer taraftan sağ siyaset ile çatışma yaşayan ya da onların saldırılarına maruz kesimlerin sığınağı ya da toplanma yeri haline gelmiştir. Böylesi bir ortamda Halkevleri'nin birçok şubesi kültürel çalışmaları devam ettiremez hale gelmiş, bunun yerine toplumsal etkinliklere yönelmiştir. [34]

Diğer taraftan ise, farklı sol siyasetlerin Halkevleri içerisinde örgütlenme ve hâkim duruma geçme çabaları, dernek içerisinde de çatışmalara sebep olmuştur. 1979 yılında yapılan, darbe öncesi son Kurultay'da bu iyice gün yüzüne çıkmış ve Halkevlerine zarar vermiştir.[35]

"Sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" ideali artık geçerliliğini yitirmiş, toplum –sınıfsal anlamda olmasa da- siyaseten çatışan bir hal almıştır. Bu dönemde Halkevleri artık mücadelesini "faşizme, gericiliğe,

[31] Çeçen, **a.g.e.**, s. 287-288.
[32] Bozkurt, **a.g.m.**, s. 2234-2235.
[33] Çeçen, **a.g.e.**, s. 290.
[34] **A.g.e**, s. 289-290.
[35] Bozkurt, a.g.m., s. 2235.

emperyalizme ve kapitalizme" karşı yürütür hale gelmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Halkevleri'nde Marksist bir sosyalizmden bahsetmek o gün itibariyle mümkün değildir.

Halkevleri 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında solculuk yaptığı, bazı şubelerinde yasadışı faaliyetler yürüttüğü, yasaklı kitaplar bulundurduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Başkanı Ahmet Yıldız da tutuklanmıştır. Yeniden faaliyete geçmesi ise ancak 1988 yılında mümkün olabilmiştir.

SONUÇ

İkinci döneminde, yani iki darbe arası dönemde tekrar canlandırılmaya çalışılan "Halkevi ruhu" girişiminin başarılı olduğu söylenemez. Beklenilenin aksine Halkevleri'nin ikinci döneminde, kurulduğu Tek Parti döneminden farklı bir siyasal ve kültürel ortam hakimdi. II. Dünya Savaşı yaşanmış, soğuk savaş dönemine girilmiş, özellikle Batı'da özgürlükçü sivil hareketlerin yükselişe geçtiği bir durum söz konusu olmuştur.

Türkiye'de de çok partili yaşam insanlar tarafından hızlıca kabul görmüş ve CHP siyasetteki gücünü zamanla diğer siyasal unsurlarla paylaşmak, hatta iktidarını devretmek zorunda kalmıştır. 1960 Darbesi'nin ardından tekrar iktidar sahibi olmuşsa da, izleyeceği politikalar karşısında tabanın tepkisinden çekinmiştir. Örneğin İsmet İnönü'nün Halkevi isminin yeniden kullanılmasına bu sebeple karşı çıktığı, darbe sonrasında, Demokrat Parti döneminde Halkevlerinden alınıp Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi yerlere bağışlanan mülkiyetlerin haklarının CHP'ye iadesini kazanmasına rağmen, oluşacak tepkiden çekindiği için, bunları tekrar talep etmediği bilinmektedir.[36] Diğer taraftan Demokrat Parti'nin mirasını sahiplenen siyasal hareketler de dahil olmak üzere, diğer parti ve dernekler ciddi şekilde halkın desteğini almaktaydılar. Bu bakımdan gerek CHP ile gerekse farklı siyasal yapılarla sınırlı ilişkisi Halkevleri'ne dair eski fikirlerin silinmesine ve yeni bir parlak dönemin oluşmasına yetmemiştir. Çünkü artık Halkevleri, 1951 yılında kapatılmasıyla yaşadığı mağduriyete rağmen, "kurucu" bir motif olma vasfını yitirmiş, darbe sonrası ortaya çıkmış olması "müdahaleciliğin" bir sonucu olduğu izlenimini yaratmıştır.

Ayrıca, Halkevleri'nin bu ikinci döneminde Türkiye'nin artık "uluslaşma" sürecinin ötesine geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

[36] Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", **Kebikeç**, 1996, Sayı: 3, s. 95.

Özellikle Demokrat Parti dönemiyle birlikte liberal ekonomiye geçiş girişimleri sayesinde, uluslararası ilişkiler ön plana çıkmış, buna paralel olarak soğuk savaşın etkisiyle özellikle öğrencilerin örgütlendiği dernekler komünist-antikomünist kutuplaşmasına uğramıştır. Böylesi ideolojikleşmiş ve çatışmacı bir ortamda, Halkevleri'nin kuruluş misyonlarını yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu katılımın ve motivasyonun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Aksine, yukarıda da özetlendiği gibi, Halkevleri de 1970'ler Türkiye'sinde kutuplaşmanın içerisine girmiş ve sol siyasetin yanında muhalif ve aktivist bir pozisyon almıştır.

Kaynakça

Dergiler

Halkevleri Dergisi (1966-1976)

Kitap ve Makaleler

Akyol, Yaşar, "Türkiye'de Halkevlerine İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirmeler Üzerine", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları** Dergisi, C. 2, Sayı: 6-7, 1996-1997, s. 131-146

Çeçen, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri,** Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

Çavdar, Tevfik, "Halkevleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. IV,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, çev. Hüseyin Özel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2005.

Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Kahraman, Hasan Bülent ,**Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinseli Toplumsal, Siyasal Dönüşüm**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Karaömerlioğlu, Asım, **Orada Bir Köy Var Uzakta-Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Karaömerlioğlu, M. Asım, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm, C.2**, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Karpat, Kemal **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003

Nart Bozkurt, "1970-1980 Döneminde Halkevleri", **Toplumsal Mücadeleler ve Sosyalizm Ansiklopedisi, C. 7**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 45, 2011, s. 235-262.

Özacun, Orhan, "Halkevlerinin Dramı", **Kebikeç**, Sayı: 3, 1996, s. 87-96.

Öztürkmen, Arzu, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Parla, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları /Cilt 1- Atatürk'ün Nutuk'u**, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim**, sayı: 1, s. 92-123.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması-1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk Devrim Kurumu, **İsmet İnönü'ye Saygı**, Gümüşhan Ofset, Ankara, 2000.

Türkoğlu, Ömer, "Halkevlerinin Kuruluş Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları" **Kebikeç**, Sayı: 3, 1996, s. 97-106.

Uzun, Hakan, "Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı: 2, 2005, s. 125-144.

KİŞİLERARASI İLETİŞİMDE EMOJİ KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

BÖLÜM 14

Hidaye AYDAN (Silkü) Bilgilier[1]

Cevat Sercan ÖZER[2]

[1] Doç. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, e mail: hidaye.aydan.bilgilier@ege.edu.tr, İzmir, Türkiye
[2] Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi Acıpayam Meslek Yüksekokulu, e mail: csercanozer@gmail.com, Denizli, Türkiye

GİRİŞ

Gelişen ve dönüşen teknolojiler insanların yaşam pratiklerini sürekli olarak etkilemiştir. Bu değişim ve dönüşümün etkilediği alanlardan birisi de iletişimdir. Bireyler, günümüz dünyasında çevreleriyle iletişim kurarken birçok alternatif araç ve kanal ile karşı karşıya kalmış, bunun sonucunda da yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Oldukça popüler olan ve çeşitli bilimsel araştırmalara da konu olan bu kavram emojidir. Emojiler, bireylerin çevresiyle yazılı iletişimde kullandığı birtakım simge ve semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Birtakım duygusal durumların dışavurumunda emojinin alternatif olması bu kavramı daha da ilgi çekici kılmıştır. Yazılı iletişimin beden dili unsurlarından yoksun olması, önemli bir eksiklik olarak görülmüş ve sık sık dile getirilmiştir. Bu noktada emojinin varlığının az da olsa bu eksikliği giderdiği söylenebilir.

Birçok kişinin çevresiyle iletişim kurarken emoji kullanması, yazılı iletişimde emoji kullanılmadığında duygusal olarak birtakım eksikliklerin hissedilmesi vb. birçok durumun açıklanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilikten hareketle çalışmada, emoji kullanımının bireyler arasında, özellikle üniversite öğrencileri arasında ne anlam ifade ettiği, hangi sıklıkta kullandığı ve kişilerarası iletişimde nerede konumladıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bir araştırma planlanmıştır. Araştırma kapsamında örneklem olarak bir meslek yüksekokulunda okuyan öğrencilerin iletişim süreçlerindeki emoji kullanım durumları belirlenerek durum çalışması yapılmıştır.

Emoji Kavramı ve Kişilerarası İletişimdeki Yeri

Emoji kavramı, bireylerin çevreleriyle iletişime girerken, duygu hallerini anlatmak amacıyla kullandıkları çeşitli yüz ifadeleri, yeme-içme simgeleri, eşyalar gibi küçük görseller olarak tanımlanmaktadır (Kitamura ve Satō, 2009'dan akt. Toksöz ve Kahraman, 2017: 248). Emoji, internet teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda yeni medya ortamlarında yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte akıllı telefon cihazlarına kolay ulaşım yine emojilerin kişilerarası mesajlaşma uygulamalarında da kullanılması sonucunu doğurmuştur (Kaya, 2017: 568).

Akıllı telefonların yaygın olarak kullanılması bireylerin internete erişimlerinde büyük kolaylık sağlamış ve çevrimiçi ve/veya dijital

ortamlarda yazılı iletişim önem kazanarak bireylerin hayatında yer etmiştir. Ancak, yazılı iletişim yüz yüze iletişim ile kıyaslandığında, çevrimiçi ve dijital ortamlarda duygusal durumların karşı tarafa aktarılmasında eksik kalınmıştır (Rice & Love, 1987).

Emojiler, birtakım simge ve sembollerin dışında kişilerarası iletişimde daha geniş bir kavram olarak karşımıza çıkan, fikirleri ve duyguları gösteren grafikler olarak da değerlendirilebilir (Novak vd., 2015). Kişilerarası tutumları ifade etmek için insanlar kişiler arasındaki sinyalleri, mesajları dolaysız davranışlar olarak bilinen bir dizi sözsüz eylem ile iletmektedir (Hasan, 2018: 117). Bireyler, dili çevrelerine bilgileri iletmek için kullanmakla beraber, sözlü olmayan iletişim unsurlarını kişilerarası ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri sürdürmek için de kullandıklarını ifade etmektedir (Argly vd., 1970: 222-231).

İletişim aracılığıyla bireyler, duygularını ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmaktadırlar. Bunun yanı sıra yeni teknolojik gelişmeler, iletişimi elektronik ortama kaydırmış ve doğru anlaşmak ve duyguları doğru aktarmak için bir araca ihtiyaç doğmuştur. Bu araç, emoji olarak ortaya çıkmış ve söz konusu bu dijital platformlarda duyguların ifade edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Türk ve Demirci, 2016: 6). Crawford ve Stark (2015: 1) duygu durumlarının karşı tarafa aktarılmasında yazılı iletişimin yetersiz kaldığını ve emojilerin bu alandaki açığı kapatarak, kişilerarası iletişimde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.

Kelly ve Watts (2015) emojilerin yalnızca duygusal durumu aktarmanın yanında birtakım nitelikleri de olduğunu ifade etmiştir. Bunlar:

- Konuşma sırasında sohbet konusu kalmadığı zaman basit emojiler kullanmak konuşmanın taraflarına sohbeti koruma fırsatını verir.
- Sohbet esnasında bir gizlilik yaratımı ve taraflar arasında bir şifre oluşturmak için emoji kullanılabilir.

Bireyler birbirleriyle yazılı iletişim kurarken iletişim sürecine beden dillerini dahil edemedikleri için birtakım yanlış anlaşılmalar meydana gelebilmektedir. Burada yaşanan duygu eksikliğinin giderilmesi ve beden dili unsurlarının (mimiklerin) sağlanması için bireyler çevreleriyle emoji kullanımına yönelmiştir (Kucur ve Erdoğan, 2016: 591). Rezabek ve Cochenour (1998: 202) da yüz yüze iletişimin unsurlarından mimiklerin, dijital ortamlarda kullanılabileceğinden bahsetmiştir.

Emojiler kişilerarası iletişimde gönderilen mesajı güçlendirmek ve vurgulamak için de kullanılmaktadır. Böylece mesajı alan kişi (alıcı), mesajı gönderen kişinin (kaynak) ruh halini ve/veya duygusal durumunu anlayabilecektir (Hasan, 2018: 118). Walther ve D'Addario's da (2001) çalışmasında, bazı simgelerin, sembollerin kişilerarası iletişimde mesajları ve iletileri güçlendirmek ve niteliğini artırmak için kullanıldıklarını söylemiştir.

Yöntem

Araştırmanın amacından yola çıkarak, bireylerin kişilerarası iletişimde emoji kullanımına üniversite öğrencileri perspektifinden bakılmış ve nitel bir yaklaşım uygun görülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinin uygulandığı ilgili çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır.

Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine olarak araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, birey, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri, ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 77). Durum çalışması deseninde başlıca veri toplama tekniği olarak görüşmeler yapılmaktadır.

1. Araştırma Amacı ve Önemi

Çalışma kapsamında, bireylerin çevreleriyle iletişim kurarken emoji kullanma durumunun üniversite öğrencileri üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişimde emoji kullanımı, araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirilecektir.

2. Araştırma Sorularının Geliştirilmesi

1- Emoji kullanımı, üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişimini nasıl etkiler?

2- Üniversite öğrencileri kişilerarası iletişimde emoji kullanımını yaşamlarında nereye konumlamaktadırlar?

3- Emoji kullanarak iletişim kurmanın sağladığı avantajlar nelerdir?

4- Emoji kullanmadan iletişim kurmanın dezavantajları nelerdir?

5- Üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişimde emoji kullanım sıklığı ne durumdadır?

3. Araştırma Sınırlılıkları

Çalışma üniversite öğrencilerinin emoji kullanımlarını belirlemek için Pamukkale Üniversitesi Acıpayam Meslek Yüksekokulu'ndan 10 kişinin görüşleri incelenmiş, tüm hedef kitle ile görüşme yapılmamıştır. Bu da araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4. Araştırmanın Örneklemi

Kişilerarası iletişimde emoji kullanımını araştırmanın amacı göz önünde bulundurulduğunda üniversite öğrencileri üzerinde yorumlamak için Pamukkale Üniversitesi Acıpayam Meslek Yüksekokulu'ndan 10 kişi örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmada örneklem seçiminde nitel araştırma yöntemi örneklem türlerinden elverişli örneklem yöntemine başvurulmuştur. Elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması kolay olan öğelere dayanmaktadır (Güler, Halıcıoğlu ve Taşğın, 2015: 95).

5. Araştırma Verilerinin Toplaması

Araştırmanın amacı ve yöntemi, çalışmada derinlemesine görüşme tekniğinin yapılmasını uygun görmüştür. Görüşme tekniğinin yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üç türü vardır. Bunlar arasından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği seçilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş ya da görüşme sırasında ortaya çılan konulara göre yeni soruların da sorulabildiği bir görüşme yöntemi olarak araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılan bir veri toplama yöntemidir (Güler vd., 2015: 115).

6. Veri Analizi

Elde edilen bulguların analiz edilmesi aşamasında içerik analizinden faydalanılmıştır. Bu noktada içerik analizi kapsamında açık kodlama yapılmıştır. Açık kodlamada çeşitli yöntemler kullanılabilmektedir (Güler vd., 2015: 125). Burada paragraflar kodlanarak analiz edilmiştir. Böylelikle paragrafta, cümlede öne çıkan fikir ortaya koyulmuş ve derinlemesine analizler yapılmıştır.

BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişimde emoji kullanımlarına ait bilgiler sunmak amacıyla tematik ve betimsel içerik analizi

gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular tablolar ve metinler şeklinde aşağıda verilmiştir.

Araştırma sorusu 1: Emoji kullanımı, üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişimini nasıl etkiler?

Kod	Alt Tema	Tema
Sağlıklı iletişim	Etkili İletişim	Kişilerarası İletişime Etkisi
Güçlü iletişim		
Etkin iletişim		
Sohbeti iyileştirmek		
Kendini rahat ifade etme		
Çevreyle Daha Rahat Anlaşma	İletişim Kolaylığı	
İletişimde Tamamlayıcı	İletişimi Tamamlama	
İletişim kopukluğunun engellenmesi	İletişim Engellerini Ortadan Kaldırma	
İletişimde mesafeleri kapatması		
İlişkilerin zedelenmesini engelleme		
Yazılı mesajı tamamlama		

Araştırma sorusu 1'i yanıtlamak için kişilerarası iletişime olan etkisine yönelik "Etkili iletişim, iletişim kolaylığı, iletişimi tamamlama, iletişim engellerini ortadan kaldırma" olarak alt temalar saptanmıştır. Belirlenen bu alt temalara ilişkin olarak örneklem birimindeki katılımcıların görüşlerinin bir kısmı belirtilecektir. Etkili iletişim alt temasına ilişkin katılımcı 5 "Neredesin" deyip kızan emoji kullanırsam karşı taraf kızdığımı anlayacak ama gülen emoji kullandığımda normal algılayacaktır. Ben normal anlamda sorarım fakat o kızdığımı zannedebilir ve bana sert çıkabilir. Halbuki ben o kelimeyi kızmadan söylemiştim. Yani kısacası emoji kullanımı sağlıklı iletişimi ifade ediyor" şeklinde ifade ederken katılımcı 6 "Sohbeti daha iyi noktaya getirir, pekiştirir duygularımızı yansıtmamızı sağlar" cevabını vermiştir. Katılımcıların vermiş olduğu bu ve buna benzer yanıtlardan yola çıkarak emojilerin kişilerarası iletişimi daha etkili hale getirdiği ifade edilebilir.

Diğer bir alt tema olan iletişim kolaylığı ile ilgili katılımcı 10'un görüşü ise "Emoji kullanımı mesajda, çevrem ile daha rahat anlaşmamı sağladığından gayet olumlu etkiliyor" şeklindedir. Buna benzer yanıtlardan

yola çıkarak emojilerin kişilerarası iletişimde iletişim kolaylığı sağladığı söylenebilir.

İletişimi tamamlama alt temasına yönelik katılımcı 1 "Belirttiğim gibi emoji mesaj yollarken bir tamamlayıcım oldu. Hatta kurtarıcım bile diyebilirim çünkü yazmaya üşendiğim zamanlarda kesinlikle o durumu anlatan bir emoji kullanıyorum" şeklinde görüş bildirmiştir. Böylelikle, kişilerarası iletişimde emojiler tamamlayıcı bir rolü de üstlenmektedirler.

İletişim engellerini ortadan kaldırma alt temasına ilişkin katılımcı görüşleri şu şekildedir: Katılımcı 3 "Emojiler zaman farkı gözetmeden insanlar arası iletişimi ve mesafeleri kapatarak doğal ve sanki gözle görülebilir bir surat, yüz ifadesini akılda canlandırmaya yaramaktadır" şeklinde ifade ederken, katılımcı 9 "İstediğimi bazen anlayamıyorlar ama emoji kullandığım zaman çok güzel anlaşıyoruz. Emoji sayesinde aile ilişkilerim kötüye gitmekten kurtuluyor" şeklinde yanıt vermiştir. Bu yanıtlardan hareketle kişilerarası iletişimde yaşanan iletişim engellerini emojilerin ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Araştırma Sorusu 2: Üniversite öğrencileri kişilerarası iletişimde emoji kullanımını yaşamlarında nereye konumlamaktadırlar?

Kod	Alt Tema	Tema
Yüz ifadesi	Beden Dili Unsurları	**Emojilerin Günlük Yaşamdaki Konumu**
Mimiklerin yansıması		
Mimiklerin ifadesi		
Ruh halini yansıtmak	Kendini İfade Etme	
Kendini iyi ifade etme		
Hayatta önemli bir yer bulma	Hayatın Parçası	
Günlük yaşamın bir parçası		
Kısa yoldan ifade etmek	Kısa Yoldan İfade	
Hayatın bir parçası	Yaşamla Bütünleşmek	
Hayatın özeti		

Araştırma sorusu 2'yi yanıtlamak için emojilerin günlük yaşamdaki konumu ile ilgili olarak "beden dili unsurları, kendini ifade etme, hayatın parçası, kısa yoldan ifade etme, yaşamla bütünleşmek" alt temaları

belirlenmiştir. Belirlenen bu alt temalara ilişkin olarak örneklem birimindeki katılımcıların görüşlerinin bir kısmı belirtilecektir. Beden dili unsurları alt temasına ilişkin katılımcı 2 "Emojiler bir bakımdan o anki yüz ifademizi, mimiklerimizi ve duygularımızı ifade ediyor. Bu da iletişimi daha güçlendiriyor" şeklinde yanıt vermiştir. Bu durumda Üniversite öğrencilerinin kişilerarası iletişim süreçlerinde beden dili unsuru olarak emojileri kullanıldığı söylenebilir.

Kendini ifade etme alt temasına ilişkin olarak katılımcı 4 "Çevremle, ailemle, arkadaşlarımla konuşurken, iletişim kurarken emoji kullandığımda kendimi daha iyi ifade ettiğimi hissediyorum ve bu durum beni rahatlatıyor" şeklinde ifade ederken, katılımcı 7 "Emojileri ruh halimi ya da ifade etmek istediklerimi yansıttığı için uzun mesaj yazmama gerek kalmadan kısa yoldan ifade etmek için tercih ediyorum" diye yanıt vermiştir. Böylelikle, emojilerin günlük yaşamdaki konumuna kendini ifade etme yolunun emojiler olarak görüldüğü katılımcı görüşlerine göre söylenebilir.

Diğer bir alt tema olan hayatın parçasında ise katılımcı 1 "....emojiler kesinlikle günlük hayatımda mesajlarımın bir parçası oldu" şeklinde ifade etmiştir. Yaşamla bütünleşmek alt temasında ise katılımcılar emojilerin hayatlarında artık yer aldığını ve yaşamlarının bir parçası olduğunu dile getirerek yaşamlarıyla bütünleştirmişlerdir.

Araştırma Sorusu 3: Emoji kullanarak iletişim kurmanın sağladığı avantajlar nelerdir?

Kod	Alt Tema	Tema
Etkili duygu ifadesi	Etkili Duygu Aktarımı	Emojili İletişimin Faydaları
Emoji ile kendini daha iyi ifade etme		
Duyguların daha iyi yansıması		
Samimiyetin bir göstergesi	Samimiyet Göstergesi	
Emojisiz mesajın samimiyetsiz görülmesi		
Simgesel olarak kısa yoldan gösterim	Kısa Yoldan Duygu Aktarımı	
Kısa yoldan ifade etmek	Kısa Yoldan İfade	

Araştırma sorusu 3'ü yanıtlamak için emojili iletişimin faydaları ile ilgili olarak "etkili duygu aktarımı, samimiyet göstergesi, kısa yoldan duygu aktarımı, kısa yoldan ifade" alt temaları oluşmuştur. Belirlenen bu alt

temalara ilişkin olarak örneklem birimindeki katılımcıların görüşlerinin bir kısmı belirtilecektir. Etkili duygu aktarımı alt temasına ilişkin olarak katılımcı 6 "....olumlu ve güzel yönde etkilemektedir çünkü çevremizdeki insanlara duygularımızı yansıtmamızı sağlar..." şeklinde yanıt verirken katılımcı 8 ise "Emojiler, o anki konuyla ilgili söylediğimiz cümleyi hangi duyguyla söylemek istediğimizi belirtir ve bu anlamda büyük avantaj sağlar bizlere" şeklinde ifade etmiştir. Emojili iletişimin faydalarından birinin etkili duygu aktarımı olduğu katılımcı cevaplarından söylenebilir.

Samimiyet göstergesi alt temasına ilişkin katılımcı 9 "...Çünkü Emoji benim için kendini ifade etmenin yanı sıra biraz da samimiyeti ifade ediyor. Resmi olduğum birisiyle pek samimi olamayacağım için emoji kullanımı bu durumda farklılık gösterir" şeklinde ifade ederek sağladığı avantajı samimiyet göstergesi olarak bildirmektedir.

Diğer alt temalardan olan kısa yoldan duygu aktarımı ve kısa yoldan ifade alt temalarında ise katılımcılar kelimelerle anlatılacak birçok şeyin kısa yoldan aktarımında emoji kullandıklarını belirtmişler ve bunun büyük avantaj ve hız sağladığını ifade etmişlerdir.

Araştırma sorusu 4: Emoji kullanmadan iletişim kurmanın dezavantajları nelerdir?

Kod	Alt Tema	Tema
Kendini ifade edememe	İfade eksikliği	Emojisiz İletişimin Dezavantajları
Duyguların ifadesinde zorlanma		
Duygusal bağın yok olması		
Hisleri yansıtmakta eksiklik		
Arnlaşma problemi	İletişimde Aksamalar	
Samimi yazışmalarda eksiklik ihtimali		
Sohbetin eksik kalması		
İletişim sorunu		

Araştırma sorusu 4'ü yanıtlamak için emojisiz iletişimin dezavantajları ile ilgili olarak "ifade eksikliği ve iletişimde aksamalar" alt temaları oluşmuştur. Belirlenen bu alt temalara ilişkin olarak örneklem birimindeki katılımcıların görüşlerinin bir kısmı belirtilecektir. İfade eksikliği alt

temasına ilişkin olarak katılımcı 1 "Emojilerin hayatımdan çıktığını düşündüğümde, kendimi duygularımı o anki hislerimi yansıtmakta zorlanırım bence" şeklinde yanıt verirken katılımcı 3 "Kelime ve konuşma dizeleri pek fazla bir anlam katmamaya ve duygusal bağı hissettiremeyecek duruma gelirdi" diye belirtmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu bu ve buna benzer yanıtlardan yola çıkarak emojilerin iletişimde kullanılmaması iletişimde ifade eksikliği yaratacağı şeklinde yorumlanabilir.

İletişimde aksamalar alt temasında ise katılımcı 10 "Emojiler hayatımızdan çıksaydı kimse anlaşamazdı. Doğal olarak ben de kimseyle anlaşamazdım. Herhalde her cümlenin sonuna verdiğim tepkiyi falan yazardım" şeklinde görüş bildirmiş ve katılımcı 2 "Açıkcası, özellikle arkadaşlarla yapılan samimi yazışmalarda büyük eksiklik yaratacağını düşünüyorum" diye ifade etmiştir. Katılımcıların bu yanıtlarından yola çıkarak emojisiz iletişimin iletişimde birtakım aksamalar meydana getireceği sonucuna varılabilir.

Emojilerin Kişilerarası İletişimde Kullanım Sıklığı

Araştırmada elde edilen bulguların analizi sonucunda katılımcıların emojileri kişilerarası iletişimlerinde kullanım sıklıkları hemen hemen birbirleriyle benzerlik göstermiştir. Örneğin, katılımcı 1 "Genellikle çok sık kullanırım. Özellikle samimi olduğum arkadaşlarımla bu sıklık daha fazladır", katılımcı 3 "İnsanlara duygularımızı daha iyi ve etkili bir şekilde anlatabilmemiz için çok sık şekilde emoji kullanıyoruz. Duygularımızın fazlalığı ve yüksekliğinin olduğu anlarda ise emojileri arka arkaya arttırarak kullanıyoruz", katılımcı 4 "Genelde her cümle sonunda emoji kullanırım" katılımcı 8 "Gerek arkadaş ortamımda gerekse saygınlığımı koruduğum kişiler ile konuşmalarımda emojileri çok sık kullanıyorum" şeklinde cevap vermişlerdir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin emoji kullanım durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada içerik analizi ile ulaşılan sonuçların alan yazında bazı çalışmalar ile benzer temalara ulaştığı saptanmıştır. Çalışmada kişilerarası iletişim sürecinde mesajın vurgulanması, iletişim sürecinin tamamlanması, beden dili unsurlarının emojiler yoluyla aktarılması ortaya çıkan alt temaları oluştururken, Kaya (2017) da üniversite öğrencileri üzerinde odak grup görüşmesi araştırma yöntemiyle benzer sonuçları elde etmiştir. Kaya (2017), emojilerin üstlendiği işlevin sözsüz iletişimin

iletişimsel değerlerini yerine getirdiği yönünde olduğunu belirterek bu anlamda emoji kullanımının bir avantaj olarak nitelendirildiği sonucuna ulaşmıştır. Yine bu çalışmada üniversite öğrencilerinin emoji kullanımı samimiyetin ifadesi anlamına geldiği yönünde bir alt tema oluştururken, Kaya (2017)'nın çalışmasında da emojilerin samimiyet ve içtenlik ifadesi olarak görüldüğünü saptanmıştır.

Karaca (2018) tez çalışmasında gerçekleştirdiği nitel bir araştırmada, emoji kullanımının zamanı etkili ve güçlü kullanmayı sağladığını öne çıkarmış ve iletişim kurarken emoji kullanımının bireylere rahatlık kazandırdığını belirtmiştir. Yürütülen bu çalışmada da kısa yoldan duygu aktarımı, yakın çevreyle iletişim kurarken emoji kullanımının verdiği rahatlığı anlatan görüşlere ve alt temalara ulaşılmıştır. Alan yazından farklı olarak bu çalışmada elde edilen alt temalar ise emojilerin hayatın bir parçası olduğu teması, resmiyeti ortadan kaldırma ve iletişim engellerini azaltan bir unsur olduğu yönündedir.

Ayrıca çalışmada öğrencilerin emoji kullanım durumlarının, iletişime geçilen bireye göre ve samimiyet derecesine göre değiştiği belirlenmiştir. Samimi bir kişiyle emoji kullanımı daha sık ve daha rahat gerçekleşirken, daha az samimi ve resmi kişilerle iletişim sürecinde emoji kullanımının daha az ve dikkatli olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, çalışmadan elde edilen bulgular yorumlandığında, emoji kullanmanın karşı taraftaki kişi ile resmiyeti ortadan kaldıracağına inanılmaktadır.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cevaplarından yola çıkarak, kişilerarası iletişim süreçlerinde emojiyi daha çok mutlu anlarda kullandıkları ve emoji kullanıldığında da kendilerini mutlu hissettikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak emoji kullanımının üniversite gençliğinin duygularını rahatlattığı, içten ve samimi iletişim ortamı yarattığı ve mutlu ettiği, bu nedenle de öğrenciler tarafından etkin kullanıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Argyle, M., Salter, V., Nicholson, H., Williams, M., Burgess, P. (1970). The Communication of Inferior and Superior Attitudes by Verbal and Nonverbal Signals. *British Journal of Social and Clinical Psychology 9*: 222- 231.

Güler, A., Hacıoğlu, M. B. & Taşğın, S. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hasan, A. F. (2018). The Role of Emojis and Emoticons in Enhancing Interpersonal Communication through Messenger and WhatsApp Application. *Adab Al-Kufa, 2 (37):* 115-130.

Kaya, Tebrike (2017). Yeni Medyada Emoji Kullanımının Anlamı, *Akademik Bakış Dergisi, (60):* 566-584.

Kucur, Ayşe Bilginer & Erdoğan, Şeyma Bilginer (2016). Dijital Çağın Hiyeraglifleri: Emojiler, *Tarih Okulu Dergisi. 9 (27):* 589-599.

Novak, P. K., Smailović J, Sluban B and Mozetič I (2015) Sentiment of Emojis. *PloS One, 10 (12):* 1-22.

Rezabek, L., & Cochenour, L. (1998). Visual Cues in Computer Mediated Communication: Supplementing Text With Emoticons. *Journal of Visual Literacy, 18:* 201–215.

Rice, R.E., & Love, G. (1987). Electronic Emotion Socioemotional Content in a Computer Mediated Communication Network. *Communication Research, 14(1):* 85-108.

Stark, L., & Crawford, K. (2015). The Conservatism of Emoji: Work, Affect, and Communication. *Social Media+ Society, 1(2):* 1-14.

Toksöz, Levent & Kahraman, Cahit (2017). Türk Üniversite Öğrencilerinin Emoji Algısı, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9):* 247-256.

Türk, G. D., & Demirci, E. (2016). Sanal Cemaatlerde Emoji Kullanma. In *International Scientific Researches Congress Humanity and Social Sciences, Madrid,* 1-14.

Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (10.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Walther, J. B. and D'Addario, K. P. (2001). The Impacts of Emoticons on Message Interpretation in Computer-Mediated Communication. *Social Science Computer Review, 1:* 324-347.

TÜRKİYE'DE BELEDİYELERİN MALİ YAPISI VE 1980 SONRASI NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ

BÖLÜM 15

Jale SABBAĞ

İbrahim YILDIZ

1. GİRİŞ

Dünya'da değişim ve dönüşüm kaçınılmazdır. Bu değişim ve dönüşümler devletlerin yönetim sistemlerini, toplumsal ve ekonomik örgütlenmeleri de süreç içerisinde değişime zorlamaktadır. 1980'lerden sonra neoliberal politikaların dünya ekonomisi üzerine yansımaları oldukça fazla olmuştur. Bu politikaların bazıları kamu harcamalarının kısıtlanması, vergi indirimleri, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan kısıtlamalar, özelleştirme çalışmaları, yatırımlara yönelik harcamaların azaltılması vs. şeklinde olmuştur.

Neoliberalpolitikaları gerçekleştirmek için IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı gelişmekte olan ülkelere fonlar sağlamışlardır.Böylece ülkeler dış borçlanmaya gitmişlerdir. Ancak yine bu durum, bu ülkelerde yaşayan insanların yoksullaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu şekilde kısıtlamaya gidilmesi sosyal devlet anlayışına ters düşmektedir.Çünkü gerçekleşen uygulamalar insanların ihtiyaçlarını ikinci plana atmıştır.

1980'li yıllardan itibaren devletler Türkiye olduğu gibiiçinde bulundukları ekonomik krizi çözmek amacıylaneoliberal belediyeciliğe geçmişlerdir.Bununla birlikte sosyal hizmetler devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde Türkiye'de daha çok büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere altyapı yatırımları, ulaşım, inşaat vs. için dış borçlanmaya başvurulmuştur. Sosyal harcamalar ve mali politikalardaki değişim nedeniyle belediyelerdeki mevcut kanunlarda bazı düzenlemelere gidilmiştir.Yerel yönetimlerin yetkileri arttırılmış ve belediyelere daha fazla kaynak tahsis edilmiştir. Bu süreçte bazı alanlarda kamu kurumlarından alınarak özel sektör vasıtasıyla yürütülmeye başlanmıştır. Uygulanan bu reformlar nedeniyle ülke ekonomisi giderek artan bir istikrarsızlaşma dönemine girmiştir.

Bu çalışmada, Türk yerel yönetimler sisteminin en önemli ayağı olan belediyeler ve belediye kademelerine göre 1980 sonrası dönemde sosyal harcamaların seyri izlenmiştir. Bunun yanında belediyelerin mali yapısı hakkında bilgi de sunulmuştur. Bu çalışmanın hipotezi, 1980 sonrasında yerel düzeyde devletin işlevinin değişmesi, esas olarak sermaye birikim modelinin gereğidir.

2. Yerel Yönetimlerde Mali Yapı

Yerel yönetim, kendi yetki alanlarındaki bölgelerde idari, yasama ve yürütme işlevlerine sahip kişilerin seçtiği bazı hükümet organları olarak belirli bir bölgedeki belirli önlemleri saptayan veya karar veren bir otorite şeklinde tanımlanabilir.OECD'nin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) tanımına göre, yerel yönetim, toprak sınırına ve belirli bir grup insana karşılık gelen bir alandaki mali yönetişim, yasama ve yürütme yetkisine dayanmaktadır (Ndreu, 2016:6).

Ülkemizdeki yerel yönetimler, anayasanın 1982'deki "yerel yönetimler" başlıklı 127. maddesinde şöyle tanımlanmıştır: yerel yönetimler şehirlerde, belediyelerde ve kasabalarda yaşayan ve seçmenler tarafından seçilen yasalar ve karar verme organları açısından vatandaşların ortak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için oluşturulan kamu tüzel kişileridir (Kablan, 2013: 22).

Yerel yönetimler, kalkınmayı kolaylaştırmak ve yaşam standartlarını iyileştirmek için kilit bir rol oynamaktadır. Daha sağlam yönetişim mekanizmaları benimsenmiş ve sivil toplum tarihsel olarak zayıf olduğu yerlerde bile geliştikçe, yerel yönetimler giderek daha açık ve duyarlı bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır (Martinez-Vazquez, ve Smoke, 2011: 13).

Yerel yönetimde mali yönetim, dünya çapında kamu maliyesinin bir parçası olarak uygulanmaktadır (Chitembo, 2002: 2).

Belediyeler, yerel yönetimlerin en geniş kuruluşudur. Arapça olarak kasaba, şehir ve vatan anlamına gelen "belde" kelimesine dayalı belediye kelimesinin kökeni (Kablan, 2013: 22) ve Kanun kapsamında belediye kavramı 5393 sayılı belediye kanununun 3. maddesinde ‘’Belediye, idari ve mali özerkliğe sahip ve belediyenin vatandaşlarının ortak ihtiyaçlarını karşılayacak ve karar verme organı seçmenler tarafından seçilip inşa edilen bir kamu tüzel kişisidir’’ şeklinde açıklanmıştır (5393 sayılı belediye kanunu mad. 3).

Yerel yönetimlerde mali yapı, kamu hizmeti sunma anlamındaki rolün üstlenilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, yerel yönetim birimlerinin hizmetleri ile orantılı gelir kaynaklarına sahip olması

hizmetlerin etkin şekilde sağlanması bakımından vazgeçilmez bir gerekliliktir (Demircan, 2009: 340).

Yerel yönetimlerde mali yapıyı şekillendiren birçok faktör vardır. Bunlardan ilki, gelişmiş ülkelerde yerel yönetim birimlerinin mali açıdan yeterli kaynaklara sahip olabilmesidir. Bir diğer unsur, hukuki açıdan yerel yönetimlerin varlığını açıklamaya çalışan yerel yönetimlerin yasal dayanağıdır. Ayrıca, toplumun ve siyasi karar birimlerinin yerel yönetim birimlerine bakış açısı ve yerel yönetim birimlerinin varlık açısından kabulü de mali yapıyı etkileyen diğer bir unsurdur (Demircan, 2009: 340).

Yerel yönetimin en önemli parçası olan belediyelerin mali yapısı, beldeye sunulan hizmetlere güçlü bir nitelik kazandıran en önemli unsurdur (Kurtuluş, 2006: 3).

2.1. Belediyelerin Gelirleri

Belediyelerin, kendilerine ayrılan bölgelerin sınırları içerisinde kamu hizmetlerini verimli bir şekilde yürütmek için gelir elde etmesi gerekmektedir. Ülkemizdeki belediyelerin gelir sistemi, merkeze bağlı bir yapıda faaliyet göstermektedir. Yerel hizmetlerin büyümesi ve çeşitliliği, gelir kaynaklarını önemli hale getirmektedir. Belediyelerin üç tür mali gelirleri vardır. Kaynaklardan biri, yerel gelirlerden elde edilen öz gelirlerdir. Bunlar, belediyelerin sahip olduğu taşınmaz malların satışı ve kiralanması, faaliyet karları ve vergi, ücret, ortak ödeme toplama yetkisi ile elde edilen gelirlerdir. İkinci ve üçüncü kaynaklar, yardım ve borç şeklindeki transferleri ve merkezi yönetim gelirlerinden payları içermektedir. Merkezi hükümete bağımlı olmadan elde edilen gelirler: Vergi gelirleri, ücret gelirleri ve harcamalara katkı payları dâhil olmak üzere üç bölüme ayrılan gelirlerdir. 1580 ve 5393 sayılı belediye kanunlarına göre: "Şehir sınırları içinde yaşayan ve belediye ile bağlantısı olan herhangi bir kişi, belediyelere vergi, resim, harç, katkı ve ortak ödeme yapmakla yükümlüdür". Bu anlamda tüm vatandaşlar, belediyelerin ana gelirlerine katkı sağlamak üzere görevlendirilmiştir (Kablan, 2013: 23).

Yerel gelirlerden elde edilen öz gelirler, transferler ve borçlanmanın oluşturduğu kaynakların büyüklüğü kadar harcamaların etkinliği ve

verimliliği de mali yapının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Kurtuluş, 2006: 3).

2.2. Belediyelerin Harcamaları

Belediyelerin mali yapısı gelir yanında aynı zamanda yerel düzeydeki harcamalar ve belediye bütçe süreci ve mali yönetim de dahil olmak üzere harcama sorumluluğu ile ilgili konuları da ele almaktadır (Slack, 2009: 1).

Belediye harcamaları sadece kamuya ait belediye mal ve hizmetlerinin sağlanmasının maliyetlerini değil, aynı zamanda bu hizmetlerin miktarını ve kalitesini de göstermektedir (Mahabir, 2012:124).

İl belediyelerinin giderleri 5393 sayılı Kanun'un 60. maddesinde, büyükşehir belediyelerinin giderleri ise 5216 sayılı Kanun'un 24. maddesinde düzenlenmiştir. Belediyelere bina ve tesislerinin yapılması ve onarılması konusunda harcama yapabilmeleri konusunda imkân verilmiştir (Can, 2013: 4). Belediye giderleri, ekonomik fonksiyonlarına göre cari harcamalar, yatırım harcamaları, sermaye teşkili ve transfer harcamalarından oluşmaktadır. Cari harcamalar, personel, hizmet alımlarını, yolluk, tüketim malı alımlarını, demirbaş alımlarını ve diğer alımları (Çetinkaya, 2004: 67);yatırım harcamaları etüt ve proje giderlerini, yapı tesisleri ve büyük onarım giderlerini, makine teçhizat ve taşıt alımlarını; transfer harcamaları ise, kamulaştırma ve bina satın alımları, kurumlara katılma payları ve sermaye teşkillerini, iktisadi transfer ve yardımlarını, mali transferleri, sosyal transferleri ve borç ödemelerini kapsamaktadır (Çiçek vd., 2015: 61-62).

3. Türkiye'de Keynesyen Dönemde Belediyelerde Mali Yapı

Dünya genelinde yaşanan 1929 büyük buhranından sonra benimsenen, "görünmez el" mekanizmasının geçersiz olduğunu, yerine devlet müdahalesini öngören (Dübüş, 2017: 42) keynesyen politikalar devletin işlevlerini değiştirmiş ve arttırmıştır (Aydın vd.,(2015: 424).

Ülkemizde 1930-1945 yılları arasında tek parti uygulaması hâkim olmuştur. Tek parti uygulaması ile devlet-siyaset anlayışı belediye yasalarına yansımıştır. 1929 Büyük Buhranı Türkiye'de bir süre politika arayışlarına neden olmuştur. Bu arayış Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılındaki Üçüncü Büyük Kongresinde kabul edilen programla sonuçlanmıştır. Yapılan bu kongrede belediyecilik sorunlarına değinilmiştir (Ay, 2009: 39). Bu dönemde ileri düzeyde bir şehirleşme ve toplumsal değişme gözlenmemiştir. Ancak hiyerarşik-bürokratik bir belediyecilik anlayışı egemen olmuştur (Alada'denakt. Ay, 2009: 40). 1950 sonrası çok partili dönemde, idari ve mali anlamda yerel yönetimlere bazı yenilik ve rahatlamalar getirilmiştir (Çiçek, 2014: 60).

Yerel gelirler, 1929-1932 yılları arasında gerileme göstermiştir. Yine bu yıllar arasında devlet gelirlerinde de durulma ve gerileme olmasına karşın, merkezi yönetimden yardım olarak gerçekleştirilen transferlerle belediyelerin yerel gelirlerindeki daralma önemli ölçüde giderilmiştir. Yerel ve ulusal gelirler 1933 yılında artmaya başlamış ve alınanyardımlar kısılmıştır (Güler, 1994: 23).

1940-1970 yılları arasında belediyeler, genel bütçe gelirlerinin %9,5'ine sahip olmuşlardır. 1950-1960 yılları arasında Liberal iktisat politikalarının uygulanmasıyla bu oran %12,3'e yükselmiştir. 1961 yılında gerçekleşen askeri darbe paylarda önemli bir daralmaya yol açmazken, yardımlar yarıya düşürülmüş, aynı zamanda yerel gelirler de azalmıştır. 1961-1970 yılları arasında oran ortalama %7,7 düzeyinde kalmıştır (Güler, 1994: 23).

1950'li yıllarda belediye harcamaları içinde cari harcamaların payı, 1950'li yıllarda %40'ın altında kalmış, 1960'lı yıllarda artarak %60'a yükselmiş, 1970'li yıllarda artmaya devam ederek dönem sonunda %70'i bulmuştur. Ancak 1930-1950 arasında bu oranın %40'ın altında olduğu tahmin edilebilir. Tahminin dayanağı, cari harcamaların asıl bölümünü oluşturan personel giderlerinin, gerek belediye çalışanları sayısının gerekse toplumsal ücretin bu dönemde çok düşük olduğunun bilinmesidir. Yatırım harcamalarının artışı, cari harcamalarının kısılması sayesinde gerçekleştirilmektedir. Örneğin, 1956-1957 yıllarında yatırım harcamaları iki katına çıkarken cari harcamalarda artış olmamıştır. 1957-1993 yılları arasında da transfer harcamaları sabit şekilde artış göstermiştir.(Güler, 1998: 150-151).

1930-1939 yılları arasında belediye harcamalarının bir kısmını imar, aydınlatma, temizlik ve su şebekesi yatırımları oluşturuyordu. Bu

dönemde belediyelerle ilgili gözlemlenen diğer bir olgu ise, ulaşım, su, elektrik gibi yerel hizmetlerin belediyelerin kontrolüne geçmesiydi (Bozlağan ve Demirkaya, 2008: 149).

4. Türkiye'de 1980 Sonrasında Neoliberal Dönemde Belediyelerde Mali Yapı

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren yeni devlet anlayışı kapsamında, ulusal sınırların kalktığı, serbest rekabetin benimsendiği küresel çapta oluşan bu düzene adapte olmaya çalışmıştır (Aydilekve Kazkondu, 2016: 176).Küresel kapitalizmin yeni evresine Türkiye, 1980 sonrasında öncelikle darbe eşliğinde yapısal uyum göstermeye zorlanmıştır (Özkazanç, 2005:3). Bu süreçte, yerel yönetimlerin mali ve idari açıdan özerkleşmesi ile neoliberal dönüşüm sağlanırken, özelleştirmeyle birlikte piyasalaşmanın önü açılmak istenmiştir. Bu anlamda yerel yönetimlerin ara-örgüt durumuna indirgenmesiyle birlikte neoliberal dönüşüme hizmet ettiği belirtilmiştir(Kazgan'dan akt. Kesgin, 2015: 165).

Neoliberal dönemde Türkiye'de belediyelerin özelleştirilmesinde mali ve siyasi faktörlerin etkisi büyüktür. Örneğin, belediye ve merkezi yönetimin farklı partilerden olması belediyelere daha az gelir transferi yapılmasına neden olurken, öte yandan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan dolayı tasarruf tedbirlerinin uygulanması ve belediyelerdeki aşırı istihdam sorunu da belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinde diğer önemli bir nedendir (Dayar, 2000: 2).

1980'den sonra belediye hizmetlerinde artış ve belediyelerin mali kaynaklarında değişimler yaşanmıştır. Belediyelerin öz gelirleri ve borçlanmaya ilişkin olarak 1981 yılında önemli bir değişiklik olmuştur. 1981 yılına kadar geçerli olan ve belediyelere gelir sağlayan finansman yöntemine son verilerek, bu tarihte çıkarılan 2380 sayılı yasayla, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamı üzerinden belediyelere %5 oranında pay verilmesi öngörülmüştür (Aydınlı, 2003: 78). 1984 yılında 3004 sayılı yasayla belediye payı %10,30'a çıkarılmıştır. 1985 yılında 3239 sayılı yasayla, 2380 sayılı yasada değişiklik yapılarak, %9,25'e, 1986'da da %8,55'e indirilmiştir (Çetin vd., 2016: 176).

1980'li yıllarından itibaren kentleşmenin hızlanması ve belediye sayısının önemli ölçüde artması, başta alt yapı olmak üzere temizlik, ulaşım, sağlık gibi ihtiyaçların artmasına neden olmuş ve bu da belediye harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır. Belediye harcamaları, bütçe

yapısına göre cari, yatırım ve transfer harcamaları olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Yapılan bu harcamalardan bazıları 1984-2000 yılları arasında artış gösterirken, bazıları ise azalmıştır. Cari harcamalar, bu süre içinde %63'lerden %38'lere gerilemiştir. Yatırım harcamalarına bakılacak olursa, bu dönemde belediyeler, ulusal ekonomiden daha çok yatırımlara girişmişlerdir.Transfer harcamaları ise belediye giderleri içinde sürekli ve hızlı büyüyen bir kalem olmuştur(Aydınlı, 2003: 80).

Belediyecilik tarihi bakımından büyükşehirlerin oluşturulmasıyla önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1984 yılında bu belediyelere kamu gelirinden daha çok pay verilmiş ve Belediyelere imar yetkisi verilmiştir. 1980'lerin başında atılan bu adım, büyükşehirlerde oluşan sorunların çözümünde etkili olmuştur. Belediyelere imar yetkisinin devredilmesi olumlu gelişmelerin yanında pek çok da olumsuz gelişmeye yol açmıştır. Belediyelerin imar yetkisini denetleyecek bir mekanizmanın olmaması, deprem gibi felaketlerde binlerce insanın ölümüne neden olmuştur (Toksöz vd., 2009: 39).

Belediyelerin mali yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, belediye gelirleri, 1930'lu yıllardan beri düşük tutulmakta ve düzeyi hep merkezi yönetim tarafından belirlenmektedir. 1984 sonrasında önemli bir artış olmuşsa da bu artış, büyük ölçüde öz gelirlerden kaynaklanmayarak, merkezi yönetim gelirlerinden belediyelere bir pay verilmesi biçiminde gerçekleşmiştir (Aydınlı, 2003: 81).

5. SONUÇ

Yapılan çalışmada 1980 sonrasıneoliberalizm politikalarının Türkiye'deki belediyelereetkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda neoliberal politikaların ekonomik etkilerinin yanı sıra toplumsal etkilerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun ortaya çıkması daha çok belediyelerdeki mali yapı ve kamu yönetimindeki değişimler nedeniyledir.

Kamu yatırımları ve harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi, dış borçlanma, özelleştirme çalışmaları ve özel sektör etkinliğinin artması belediyelerdeki neoliberalizmin olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde altyapı hizmetleri vs. uluslararası şirketler vasıtasıyla yürütülmeye başlanmıştır. Sendikal hakların yanı sıra sosyal devlet anlayışının da giderek yitirildiği bir döneme geçilmiştir.

Özelleştirme ile birlikte sosyal hak ve hizmetler de özel sektör kanalıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Çalışma koşulları, eğitim, sağlık vs. gibi alanlar gün geçtikçe kötüye giden bir eğilim kazanmıştır.

Neoliberal politikalar üretim sürecindeki parçalanmaları beraberinde getirmiştir. Bu süreçte belediye şirketlerinin ihale sistemi ve bazı durumlarda da ihale açmaya bilegerek olmadan iş verebilmesi, yasal değişikliklerle taşeronluk sisteminin yayılması özel sektördeki bazı grupların ayrıcalıklı bir şekilde büyüyüp gelişmesine olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Aydın, Ahmet Hamdi, Ömer Çamur, Hatike Koçar, 2015, ‘’Belediyelerde Şeffaflık: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği’’, *Yerel Yönetimler ve Siyaset, Kayfor 13. Bildiri Kitabı*.

Aydınlı, Halil İbrahim, 2003, ‘’1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler’’, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss.73-86.

Aydilek, Emre, Şeyda BükrücüKazkondu,2016, ‘’Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Devlet Aygıtının Dönüşümü’’, *Akademik Bakış DergisiUluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı:55.

Bozlağan, Recep, Demirkaya, Yüksel, 2008, ‘’Türkiye’de Yerel Yönetimler’’, *Nobel Yayın Dağıtım, Ankara*.

Can, Hasan Hüseyin, 2013, ‘’Türk Mahalli İdare Sistemine Etkileri Bakımından 6360 Sayılı Kanun’’, http://mts.org.tr/mevzuat/1092/turk_mahalli_idare_sistemine_etkileri_bakimindan_6360_ sayili_kanun, Erişim Tarihi: 20.12.2018.

Chitembo, Andrew, 2002, ‘’A Manual forLocalGovernment Financial Management in Zambia’’, *SupporttotheImplementation of NationalPlans of Action SINPA – Zambia, PublishedbyInstituteforHousingand Urban Development Studies, Rotterdam Netherlands in collaborationwiththeCopperbeltUniversity, Kitwe, Zambia*.

Çetin, Zuhal Önez, Yılmaz, Neslihan, Eldem, Hulusi, 2016, ‘’ Büyükşehir Belediyeleri Mali Sisteminin Gelişimi ve 6360 Sayılı Yasanın Gelişime Etkileri: TR32 İlleri Örneği’’, *Yönetim ve Ekonomi AraştırmalarıDergisi*, Cilt:14, Sayı:4, ss.168-197.

Çetinkaya, Özhan, 2004, ‘’Türkiye’deki Belediyelerin Nüfus Büyüklüğüne Göre Harcama ve Gelir Yapılarının İncelenmesi ve Bu Yapının Etkin Kaynak

Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi'', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt:59, Sayı:4, ss.55-87.

Çiçek, Şefika Eda, Süleyman Dikmen, Pınar Arslan, 2015, ''Türkiye'de Belediyelerin Performansının Harcama Yapıları Açısından Analizi'', *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* Cilt:11, Sayı:24, ss.59-74.

Çiçek, Yeter, 2014, ''Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yerel Yönetimler'', *KSÜSosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı,1, ss.53-64.

Dayar, Hatice, 2000, ''Türkiye'de Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Etkileri: Kütahya Belediyesi Örneği'', *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, ss.1–14.

Demircan, Esra Siverekli, 2009, ''Yerel Yönetimler Yerelleş (m)iyor Mu?: Mali Yapı Üzerine Bir Değerlendirme'', *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:16, ss.339-367.

Dübüş, Uğur, 2017, ''Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Test Edilmesi: Türkiye Örneği'', *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi),*

Güler, Birgül Ayman, 1998, ''Yerel Yönetimler - Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım'', *TODAİ Yayını no:280, Ankara.*

Güler, Birgül, 1994, ''Belediye Gelirlerinin Yapısı:1925-1989'', *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:3, Sayı,1, ss.19-37.

Kablan, Ali, 2013, ''Financial Resources of Municipalities İn Turkey'', *International Journalof Finance &BankingStudies IJFBS*, Cilt:2, Sayı:1, ISSN: 2147-4486.

Kesgin, Bedrettin, 2015, ''Etkinlikle Demokratiklik Arasında Belediyeler'', *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* Cilt:7, Sayı:14, ss.157-176.

Kurtuluş, Barış, 2006, ''Türkiye'de Belediyelerin Mali Yapısı ve Harcamalarının Finansmanı'', *Dpt Yayın No: 2692*.

Mahabir, Jugal, 2011, ''EstimatingtheFactorsthatImpact on MunicipalExpenditures''. *Chapter 7 in the Technical Report totheAnnualSubmission on the 2012/13 Division of Revenue, Financial andFiscalCommission, Midrand, South Africa.*

Martinez-Vazquez, Jorge, Paul Smoke, 2011, "Introduction. LocalGovernment Finance: TheChallenges of the 21st Century." *EconomicsFaculty Publications.*

Ndreu, Aurora, 2016, ‘’The Definition andImportance of LocalGovernance’’, *SocialAnd Natural SciencesJournal*, Cilt:10, Sayı:1, ss.5-8.

Özkazanç, Alev, 2005, ‘’Türkiye’nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce’’, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt: 7 Liberalizm İçinde İstanbul: İletişim Yayınları*, Sayı:85, ss.634-657.

Slack, NaomiEnid, 2009, ‘’*Guide toMunicipal Finance’’,The Human SettlementsFinancing Tools and Best Practice Series. Nairobi: UN HABITAT,*

Şener, Bülent, Çağrı D. Çolak, 2015, ‘’Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP’’, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:18, ss. 393-417.

Toksöz, Fikret, Özgür, Ali Ercan, Uluçay, Öykü, Koç, Levent, Atar, Gülay, Akalın, Nilüfer, 2009, ‘’Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye, Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti’’, *Tesev Yayınları.*İstanbul.

5393 Sayılı Belediye Kanunu 3. Maddesi.

MGARCH MODELLERİ İLE VOLATİLİTELERİN MODELLENMESİ: BİST SEKTÖR ENDEKSLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

BÖLÜM 16

İhsan Erdem KAYRAL[1]
Nisa Şansel TANDOĞAN[2]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, S.B.B.F., Ekonomi Bölümü, erdem.kayral@gidatarim.edu.tr
[2] Arş. Gör., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, S.B.B.F., Ekonomi Bölümü, sansel.tandogan@gidatarim.edu.tr

1. GİRİŞ

Piyasada oluşan hareketlerin takibi ve buna bağlı olarak alınacak kararlar açısından finansal veriler büyük önem taşımaktadır. Bu veriler piyasadaki oynaklıklar, şoklar, olası getiriler anlamında yatırımcılara kolaylıklar sağlamaktadır. Verilerin bir araya getirilmesi ve niteliklerine göre sınıflandırılmasıyla birlikte yatırım kararlarını destekleyecek birçok çalışma gerçekleştirilmiştir.

Borsa endeksleri bu veriler arasında yatırımcıların yakından takip ettiği ve piyasanın durumu ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu en önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bu endeksler arasında bulunan sektör endeksleri, ele alınan sektörlerin performanslarını gösteren önemli göstergelerdir. Sektörler arasında bir etkileşimin olup olmadığı, iç ve dış şokların sektörler üzerindeki etkisi gibi birçok soruya bu endeksler incelenerek yanıt bulunabilmektedir. Borsa İstanbul (BİST) sektör endeksleri Yıldız Pazar, Ana Pazar ve Gelişen İşletmeler Pazarında işlem gören şirket paylarından oluşmakta ve 23 sektörü kapsamaktadır. Bu sektörler; BİST Bankalar (XBANK), BİST Basit Metaller (XMANA), BİST Bilgi Teknolojileri (XBLSM), BİST Elektrik (XELKT), BİST Finansallar (XUMAL), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (XGMYO), BİST Hizmet (XUHIZ), BİST Holding ve Yatırımlar (XHOLD), BİST Kimyasal, Petrol ve Plastik (XKMYA), BİST Leasing ve Faktöring (XFİNK), BİST Metal Harici Mineral Ürünler (XTAST), BİST Metal Ürünleri ve Makineler (XMESY), BİST Odun Kağıt Baskı (XKAGT), BİST Sanayi (XUSIN), BİST Sigorta (XSGRT), BİST Spor (XSPOR), BİST Teknoloji (XUTEK), BİST Tekstil ve Deri (XTEKS), BİST Telekomünikasyon (XILTM), BİST Toptan Satış ve Perakende Ticaret (XTCRT), BİST Turizm (XTRZM), BİST Ulaştırma (XULAS), BİST Yiyecek ve İçecek (XGIDA) olarak belirlenmiştir.

Yapılan birçok çalışmada, çeşitli modellerden faydalanılarak sektörler arasındaki şok ve oynaklıklar, sektörlerin diğer endekslerle olan ilişkisi, sektörlerdeki işlem ve hacim ilişkisi, sektörlerin performansı gibi farklı başlıklarda analizler gerçekleştirilmiştir.

Mevcut çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, sonraki çalışmalara kolaylık sağlaması ve uygulanması açısından en iyi çok değişkenli genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans

(MGARCH) modelini belirlemeyi amaçlamaktadır. Analizlerde bankacılık ve finans sektöründeki şirketlerin büyük bir bölümünü içeren XBANK (BİST Bankalar), XGMYO (BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları), XFİNK (BİST Leasing ve Faktöring), XSGRT (BİST Sigorta) ve XHOLD (BİST Holding ve Yatırımlar) sektör endeksleri seçilmiş ve 01.08.2005-01.08.2019 dönemi ele alınarak günlük kapanış verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatüre, üçüncü bölümünde yönteme, son bölümde ise verilere ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Literatürde, çok değişkenli GARCH (MGARCH) modelini ele alarak farklı değişkenler üzerinde yapılan birçok çalışma mevcuttur. MGARCH modelinin GARCH tipi modellere göre daha güçlü sonuçlar vermesi, bu modeli daha önemli kılmıştır. Bu model sektör endeksleri üzerinde de çeşitli etkileri ölçmek için uygulanmış, konu ile ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu başlık altında, çalışmamızın konusu gereği MGARCH modeli ve sektör endeksleri üzerine gerçekleştirilen bazı çalışmalar verilmiştir.

Altay-Salih, Pınar ve Leyffer (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışma MGARCH modeli için sınırlı doğrusal olmayan programlamayı ele almaktadır. Yapılan çalışma, bu programlamanın diyagonal VECH ve BEKK modellerine önemli bir rakip olduğunu göstermektedir.

Bozkurt (2009), MGARCH modellerini, Köşegen VECH, Köşegen BEKK ve Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) kullanarak öngörü performansı açısından analiz etmiş ve sonuç olarak kullandığı teknikler itibariyle (Frobenius metrik, Özdeğer Metrik, Foerstner ve Moonen Metrik) Köşegen BEKK modelinin daha başarılı sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Su ve Huang (2010) tarafından yapılan çalışmada, MGARCH modeli altındaki BEKK ve DCC formlarının performansları ve verilerin gelecek dinamikleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, BEKK-GARCH modelinin gizli bilgileri açıklama anlamında DCC-GARCH modelinden daha iyi olduğunu buna karşın DCC-GARCH modelinin öngörü anlamında BEKK-GARCH modelinden daha avantajlı olduğunu göstermektedir.

Fidan Keçeci (2017), hisse senedinden oluşan bir portföy getirisinin riskini ele almış ve MGARCH modeli ile bu riski öngörmeye çalışmıştır. Yapılan çalışmada MGARCH modelinin Eşit Ağırlıklı Yaklaşıma göre daha iyi sonuçlar verdiği görülmüş, bu modelin daha iyi tahmin yapabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Almeida, Hotta ve Ruiz (2018) çalışmalarında, MGARCH modelinin güçlü yönlerini ve sınırlarını ele almıştır. Çalışmanın bulguları, R-SBEKK, R-DBEKK, DCC ve R-DCC modellerinin; oynaklığı, koşullu kovaryansı ve korelasyonları yeteri kadar iyi açıkladığını ancak BEKK modelinin koşullu kovaryans ve korelasyon tahmini için yetersiz kaldığını göstermiştir.

Çok değişkenli GARCH (MGARCH) modelinin güçlü ve zayıf yönleri üzerine literatürde birçok analiz yapılırken, bu modelden faydalanarak çeşitli sektör ve piyasalar üzerinde birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Chevallier (2012) çalışmasında vektör otoregresif ve MGARCH modelini kullanarak enerji ve emisyon piyasasının karşılıklı ilişkisini incelemiştir. BEKK, CCC ve DCC-MGARCH modellerinin kullanıldığı çalışmada, petrol ile gaz, petrol ile karbondioksit ve gaz ile karbondioksit arasında zamanla değişen korelasyon olduğu bulunmuştur.

Erdoğan ve Schmidbauer (1997) yaptıkları çalışmada Türkiye piyasasını ele alarak, döviz ve hisse senedi piyasaları üzerindeki yatırımlarda ikame etkisini analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada MGARCH-BEKK modeli kullanılarak, ele alınan piyasalar arasında sabit bir korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmış, buna bağlı olarak ikame etkisinin derecesi ve yatırım anındaki risk yayılımı konusunda yatırımcının dikkatli olması vurgusu yapılmıştır.

Toraman, Başarır ve Bayramoğlu (2011), MGARCH modelini kullanarak 1992-2010 dönemi için altın fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışma sonuçları en yüksek korelasyonun negatif yönlü olarak Amerikan Dolarına ait olduğunu göstermiştir.

Hassan ve Malik (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışma ABD'de bulunan farklı sektör endekslerinin günlük getirilerini esas alarak ortalama ve koşullu varyansı tahmin etmeye yöneliktir. MGARCH modelinden yararlanılan bu çalışmanın sonuçları, farklı sektörler arasında ciddi bir şok ve oynaklık geçişinin olduğunu göstermektedir.

Romya (2018) çalışmasında, 2010-2017 dönemini ele alarak teknoloji sektör endeksi (XUTEK) ile dünyadan seçilen diğer teknoloji sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada eşbütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi ile BIST teknoloji sektör endeksi üzerindeki iç ve dış şokların etki süresi ise MGARCH BEKK modeli ile ölçülmüştür. Çalışma bulguları, iç şokların BIST teknoloji sektör endeksi üzerinde daha çok etkisi olduğunu göstermiştir.

Tokat (2010), MGARCH modelini kullanarak sektör endeksleri arasındaki şok ve oynaklıkları analiz etmiştir. 2000-2009 döneminin esas alındığı bu çalışmanın bulguları, sektörler arasında güçlü bir şok ve oynaklık etkileşiminin olduğunu göstermektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, XBANK (BİST Bankalar), XGMYO (BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları), XFİNK (BİST Leasing ve Faktöring), XSGRT (BİST Sigorta) ve XHOLD (BİST Holding ve Yatırımlar) sektör endekslerinden oluşan beş sektör endeksinin volatilitelerinin modellenmesinde en iyi MGARCH modelinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilen ampirik analizlerin sonuçları verilmeden önce yönteme ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır.

3.1. GARCH Modeli

Engle (1982) tarafından ortaya konulan otoregresif koşullu değişen varyans modeli (ARCH), Bollerslev (1986) tarafından genişletilerek, volatilite tahmini için daha iyi sonuçlar veren genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modeli (GARCH) oluşturulmuştur. ARMA(p,q) modelini esas alarak oluşturulan bu model denklem (1), (2) ve (3)'te gösterilmiştir.

$$\varepsilon_t | \Psi_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad (1)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^{p} \beta_i h_{t-i} = \alpha_0 + A(L)\varepsilon_t^2 + B(L)h_t \quad (2)$$

$$\varepsilon_t = y_t - x_t' B \quad (3)$$

Belirtilen denklemlerde kısıtlar i = 1,2,...,q olmak üzere $p \geq 0$, $q > 0$, $\alpha_0 > 0$, $\alpha_i \geq 0$ ve $\beta_i \geq 0$ belirlenmiştir. Eğer p=0 ise, söz konusu model ARCH(p) sürecine dönüşmektedir.

3.2. MGARCH Modeli

Bu model, tek değişken içeren GARCH modelinden farklı olarak çok değişken içermekte ve bu nedenle tek değişkenli analize göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Mevcut çalışma kapsamında MGARCH modeli altında Köşegen VECH-GARCH (DVECH), Köşegen BEKK-GARCH (DBEKK) ve Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) modelleri kullanılacaktır.

3.2.1. Köşegen VECH-GARCH Modeli

İlk MGARCH modeli olan VECH modeli Bollerslev, Engle ve Wooldridge tarafından 1988'de ortaya konulmuştur. Model, koşullu her varyans ve kovaryansı, tüm gecikmeli koşullu varyans ve kovaryansların bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. VECH modeli denklem (4)'te gösterilmiştir.

$$vech(H_t) = c + \sum_{j=1}^{q} [\![A_j vech(\varepsilon_{t-j}\varepsilon'_{t-j}]\!]) + \sum_{j=1}^{p} B_j vech(H_{t-j}) \quad (4)$$

Denklemde vech (.) söz konusu matrisin alt üçgen kısmını kümeleyen bir operatörü, H_t artık değerlerin kovaryans matrisini, N değişken sayısını, t ise t. gözlemin endeksini göstermektedir. C, N(N+1)/2x1 lik bir vektör, A_j ve B_j N(N+1)/2 x N(N+1)/2 parametreli matrisler, ε ise Nx1 vektör olarak tanımlanmaktadır. VECH modelinin sınırlandırılmış versiyonu olan DVECH modeli ise, A ve B'nin matrislerinin köşegen olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım, bütün t'ler için H_t'nin pozitif tanımlı olmasını gerektirmektedir.

3.2.2. Köşegen BEKK-GARCH Modeli

Pozitif tanımlılığı garanti etme anlamında, Baba, Engle, Kraft and Kroner (1990) tarafından BEKK modeli olarak adlandırılan model öne sürülerek, koşullu varyans matrisinin yeni bir parametrizasyonu tanımlanmıştır. Buna göre oluşturulan model denklem (5)'te gösterilmektedir.

$$H_t = CC' + \sum_{j=1}^{q} \sum_{k=1}^{K} A'_{kj} \varepsilon_{t-j} \varepsilon'_{t-j} A_{kj} + \sum_{j=1}^{p} \sum_{k=1}^{K} B'_{kj} H_{t-j} B_{kj} \quad (5)$$

Denklemde A_{kj}, B_{kj} ve C, NxN parametreli matrisler ve C alt üçgensel matris olarak tanımlanmaktadır. A_{kj} ve B_{kj} matrislerinin köşegen olarak ele alındığı durumda ise DBEKK modeli oluşmaktadır.

3.2.3. Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) Modeli

Bollerslev (1990) tarafından ortaya konulan söz konusu model, koşullu korelasyon matrisini tahmin ederek koşullu kovaryans matrisini oluşturmaktadır. Modelde, koşullu varyans değişirken, koşullu korelasyonun zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.

4. VERİLER VE BULGULAR

4.1. Veriler

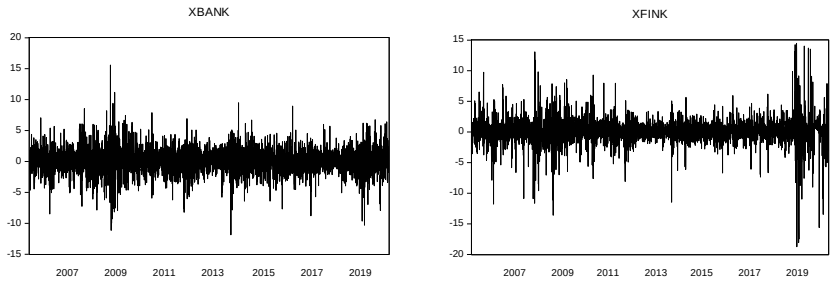
Çalışma kapsamında Borsa İstanbul'da yer alan ve finans sektörü ile ilgili BİST Bankalar (XBANK), BİST Leasing ve Faktöring (XFİNK), BİST GMYO (XGMYO), BİST Holding ve Yatırımlar (XHOLD) ve BİST Sigorta (XSGRT) olmak üzere 5 endeksin 01.08.2005–01.08.2019 dönemine ait günlük kapanış fiyatlarından denklem (6)'da gösterildiği şekilde elde edilen getiriler kullanılmıştır.

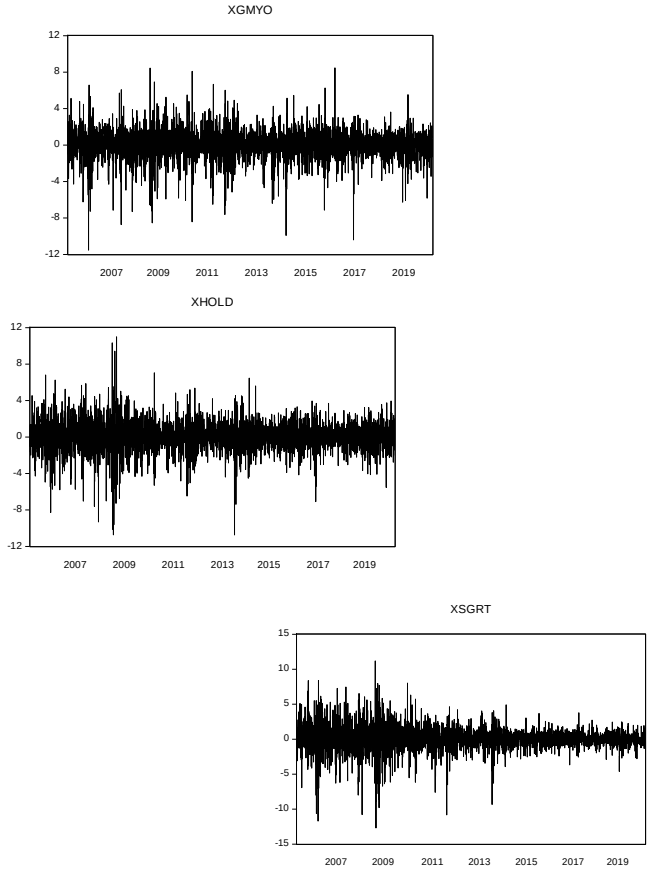
$$SR_{i,t} = \frac{P_{i,t} - P_{i,t-1}}{P_{i,t-1}} \text{ x } 100 \qquad (6)$$

Denklemde (6)'da yer alan $SR_{i,t}$ incelenen i borsa endeksinin t günündeki getirisini, $P_{i,t}$ ise söz konusu i borsa endeksinin t gününde oluşan kapanış değerini göstermektedir.

Borsa getirilerinin analiz dönemindeki hareketleri grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: *Endeks Getirileri (01.08.2005 – 01.08.2019 dönemi)*

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Çalışma kapsamındaki endekslerin getirilerinin özellikle 2008 Küresel Finans Krizinin etkilerinin hissedildiği dönemde daha dalgalı olduğu görülmüştür. Diğer yıllarda ise dalgalanmalar kriz dönemine göre daha sınırlı kalmış ve borsa endekslerine göre farklılık göstermiştir.

4.2. Modellere İlişkin Ön Testler

Değişkenlerin çok değişkenli değişen varyans (heteroskedastisite) modellemesine uygunluğunun belirlenmesi için sırasıyla durağanlık testleri uygulanmış, her bir borsanın yer aldığı ortalama denklemi tespit edilerek ARCH etkisinin varlığı ve otokorelasyon sorununun bulunmamasına ilişkin koşullar incelenmiştir.

Söz konusu durağanlıklar yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş ADF ve PP testleri ile kontrol edilmiş, test sonuçları tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Durağanlık Test Sonuçları*

Testler	XBANK	XFİNK	XGMYO	XHOLD	XSGRT
ADF Sabitli	-58.984[a]	-52.437[a]	-56.224[a]	-56.351[a]	-54.031[a]
ADF Sabitli ve Trendli	-58.982[a]	-52.431[a]	-56.223[a]	-56.344[a]	-54.026[a]
PP Sabitli	-58.990[a]	-52.548[a]	-56.225[a]	-56.406[a]	-54.031[a]
PP Sabitli ve Trendli	-58.989[a]	-52.542[a]	-56.224[a]	-56.399[a]	-54.022[a]

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Elde edilen ADF ve PP test sonuçlarına göre endekslere ait getirilerin durağanlık koşulunu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortalama denkleminin belirlenmesine yönelik analizler sonucunda getiri serilerinde bir dönem gecikmeli [AR (1)] modellerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışma kapsamında değişkenlerin GARCH ve MGARCH tipi modellemeye uygunluğunun belirlenmesinde en önemli varsayım olan ARCH etkisinin varlığı ARCH-LM testi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen sonuçlar tablo 2'de gösterilmiştir. Söz konusu tablo kapsamında otokorelasyon sorununun varlığının incelendiği Ljung-Box Q testi istatistikleri de verilmiştir.

Tablo 2: *ARCH-LM ve Q Testi Sonuçları*

Testler	XBANK	XFİNK	XGMYO	XHOLD	XSGRT
ARCH (5)	39.8345[a]	122.5542[a]	50.5161[a]	99.8531[a]	184.8468[a]
Q (5)	1.5637	9.7663[c]	1.5885	3.6499	6.8463

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır. [c] ➔ %10 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Elde edilen ARCH-LM test sonuçlarına göre tüm endekslerde %1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu bulunmuştur. Bununla birlikte herhangi bir endekste %5 düzeyinde (yalnızca XFİNK'te %10 düzeyinde) otokorelasyon sorununun bulunmadığı tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen ön testler sonucunda tüm borsa endekslerinin GARCH ve MGARCH tipi modellemeye uygun oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. GARCH ve TARCH Model Sonuçları

Çalışma kapsamında çok değişkenli GARCH modellemelerinde hangi tek değişkenli GARCH modellerinin kullanılabileceğinin belirlenebilmesi için tüm borsa endekslerine GARCH (1,1) ve TARCH (1,1) modelleri uygulanmış ve elde edilen sonuçlar tablo 3 ve tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3: *GARCH Modeli Sonuçları*

Parametreler	**XBANK**	**XFİNK**	**XGMYO**	**XHOLD**	**XSGRT**
c	0.0713[b]	0.0898[a]	0.0535[b]	0.0771[b]	0.0407[b]
AR (1)	-0.0005	0.0047	0.0009	0.0350[c]	0.0306[c]
ω	0.1220[a]	0.4110[a]	0.3263[a]	0.1043[a]	0.0230[a]
α	0.0633[a]	0.0265[a]	0.1763[a]	0.0979[a]	0.0990[a]
β	0.9114[a]	0.6748[a]	0.7107[a]	0.8670[a]	0.8971[a]

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır. [b] ➔ %5 düzeyinde anlamlıdır.

[c] ➔ %10 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Analizler kapsamında tüm endekslerde GARCH (1,1) modelinde varyans denklemindeki katsayıların %1 düzeyinde anlamlı olduğu, aynı zamanda varyans denklemindeki katsayıların pozitif ve $\alpha + \beta < 1$ olma koşullarını sağladığı görülmüştür. Söz konusu modelin çok değişkenli GARCH modellerinde (M-GARCH) kullanılabileceği değerlendirilmiştir.

Tablo 4: *TARCH Modeli Sonuçları*

Parametreler	**XBANK**	**XFİNK**	**XGMYO**	**XHOLD**	**XSGRT**
c	0.0441	0.0787[a]	0.0292	0.0492[c]	0.0347[c]
AR (1)	0.0026	0.0062	0.0139	0.0409[b]	0.0316[c]
ω	0.1473[a]	0.4082[a]	0.3629[a]	0.1167[a]	0.0231[a]
α	0.0354[a]	0.2380[a]	0.0972[a]	0.0580[a]	0.0887[a]
β	0.9056[a]	0.6776[a]	0.7039[a]	0.8597[a]	0.8981[a]
γ	0.0553[a]	0.0475[b]	0.1287[a]	0.0832[a]	0.0179[a]

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır. [b] ➔ %5 düzeyinde anlamlıdır.

[c] ➔ %10 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Tablo 4 kapsamında GARCH (1,1) modeline benzer şekilde TARCH (1,1) modellerinde de katsayıların anlamlılığına ilişkin koşul sağlanmıştır.

Buna göre söz konusu modelin de çok değişkenli GARCH modellerinde kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bu sonuçlara ek olarak TARCH modelinin asimetrik etkileri de dikkate alan bir model olmasına bağlı olarak çalışmamız kapsamında ilgili katsayı da değerlendirilmiştir. Buna göre, kaldıraç etkisinin değerlendirildiği γ katsayısının pozitif ve anlamlı bulunmasına bağlı olarak tüm endekslerde kaldıraç etkisinin bulunduğu, bir başka deyişle borsa endekslerinde negatif şokların pozitif şoklardan daha fazla dalgalanma yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır.

4.4. Çok Değişkenli GARCH (MGARCH) Model Sonuçları

Çalışmamız kapsamında yöntem bölümünde de ifade etmiş olduğumuz üzere beş farklı borsa endeksinin yer aldığı Köşegen VECH, Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) ve Köşegen BEKK modellerinin farklı kombinasyonları uygulanarak söz konusu borsa endekslerinin volatilitelerinin modellenmesinde en iyi çok değişkenli GARCH modelinin belirlenmesi amaçlanmıştır. En iyi modelin belirlenmesinde Akaike Seçim Kriteri (AIC) ve katsayıların anlamlılığı ölçütleri kullanılmıştır. Tablo 5'te çalışma kapsamında incelenen tüm modellere ilişkin özet bilgiler ve AIC sonuçları verilmiştir.

Tablo 5: *Çok Değişkenli GARCH Modelleri*

Model Türü	Otoregresif Derece	ARCH Katsayısı	ARCH Katsayı Kısıtı	AIC
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	16.7149
Köşegen VECH	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	20.6389
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Köşegen	16.6685
Köşegen VECH[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Köşegen	16.6513
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı 1	16.6833
Köşegen VECH[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı 1	16.6678
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Tam	16.6213
Köşegen VECH[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Tam	16.5996
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Belirsiz	16.6213
Köşegen VECH[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Belirsiz	16.5996
Köşegen VECH	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Skaler	17.4602
Köşegen VECH	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Skaler	19.2534

Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Köşegen	17.3065
Köşegen VECH	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Köşegen	19.5863
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Matris Rankı 1	17.0257
Köşegen VECH[d]	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Matris Rankı 1	16.7126
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Matris Rankı Tam	16.8517
Köşegen VECH	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Matris Rankı Tam	20.6868
Köşegen VECH[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Matris Rankı Sınırsız	20.6783
Köşegen VECH	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Matris Rankı Belirsiz	16.7275
CCC[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	16.5853
CCC	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	**16.5833**
CCC[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Skaler	**16.5852**
CCC	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Skaler	16.6823
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	16.7149
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Skaler	16.6960
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Köşegen	16.6685
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Köşegen	16.6438
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı 1	16.6833
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı 1	16.6678
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Tam	16.6213
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Tam	16.5996
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Belirsiz	16.6213
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	Sabit Terim	Matris Rankı Belirsiz	16.6031
Köşegen BEKK[d]	GARCH (1,1)	GARCH (1)	Köşegen	16.7149
Köşegen BEKK[d]	TARCH (1,1)	TARCH (1)	Köşegen	16.6960

[d] ➔ Modelde yer alan dönüştürülmüş varyans katsayılarının tümü %1, %5 ya da %10 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

En düşük AIC değerine sahip iki model CCC modeli kapsamındadır. Söz konusu modellerin beş endeksin getiri volatilitelerini en başarılı şekilde modellediği sonucuna ulaşılmıştır. En düşük AIC değerine sahip TARCH (1,1) otoregresif derecesine sahip, sabit ARCH katsayılı ve katsayı kısıtı skaler olan modele ait dönüştürülmüş varyans katsayılarına ilişkin ayrıntılı sonuçlar tablo 6 kapsamında gösterilmiştir.

Tablo 6: *CCC-TARCH-Sabit Katsayılı Skaler Model Sonuçları*

	Katsayı		**Katsayı**		**Katsayı**
M(1)	0.2014[a]	D1(3)	0.0057	R(1,2)	0.8104[a]
A1(1)	0.0474[a]	B1(3)	0.7307[a]	R(1,3)	0.7173[a]
D1(1)	0.0102[c]	M(4)	0.3579[a]	R(1,4)	0.5056[a]
B1(1)	0.9023[a]	A1(4)	0.2580[a]	R(1,5)	0.6050[a]
M(2)	0.1599[a]	D1(4)	-0.0699[a]	R(2,3)	0.6999[a]
A1(2)	0.0633[a]	B1(4)	0.7184[a]	R(2,4)	0.5080[a]
D1(2)	0.0104	M(5)	0.0549[a]	R(2,5)	0.6273[a]
B1(2)	0.8696[a]	A1(5)	0.0987[a]	R(3,4)	0.5034[a]
M(3)	0.3901[a]	D1(5)	-0.0230[a]	R(3,5)	0.5672[a]
A1(3)	0.1136[a]	B1(5)	0.8878[a]	R(4,5)	0.4478[a]

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır. [b] ➔ %5 düzeyinde anlamlıdır.

[c] ➔ %10 düzeyinde anlamlıdır. A➔ARCH Katsayısı, B➔ GARCH Katsayısı, D ➔ TARCH Katsayısı, M ➔ Sabit Terim Katsayısı, R ➔ Kovaryans Matrisi Katsayısı

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Söz konusu model kapsamında kovaryans spesifikasyonu denklem (7) kapsamında gösterilmiştir:

$$GARCH(i) = M(i) + A1(i) * RESID(i)(-1)^2 + D1(i) * RESID(i)(-1)^2 * [RESID(i)(-1) < 0] + B1(i) * GARCH(i)(-1)$$

$$COV(i,j) = R(i,j) * @SQRT[GARCH(i) * GARCH(j)] \quad (7)$$

Tablo 6 kapsamında dönüştürülmüş varyans katsayıları ile denklem (7) kapsamında model spesifikasyonu verilen CCC modeli en düşük AIC değerine sahip olmakla birlikte dört endekste asimetrik etkileri inceleyen katsayıların anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İfade edilen katsayıların yalnızca asimetrik etkileri içermesine bağlı olarak volatilitelerin modellenmesinde dört endekste asimetrik etki bulunmadığı belirtilerek en iyi model olarak söz konusu model önerilebilmektedir.

Bununla birlikte çalışmamız kapsamında en düşük ikinci AIC değerine sahip GARCH (1,1) otoregresif derecesine sahip, GARCH (1)

ARCH katsayılı ve katsayı kısıtı skaler olan CCC modelinin katsayılarının tümünün anlamlı bulunmasına bağlı olarak söz konusu model de volatilitelerin modellenmesinde başarılı bir model olarak önerilmektedir. İfade etmiş olduğumuz modele ait dönüştürülmüş varyans katsayılarına ilişkin ayrıntılı sonuçlar tablo 7 kapsamında gösterilmiştir.

Tablo 7: *CCC-GARCH-GARCH Katsayılı Skaler Model Sonuçları*

	Katsayı		**Katsayı**		**Katsayı**
M(1)	0.2045[a]	M(4)	0.3479[a]	R(1,4)	0.5022[a]
A1(1)	0.0550[a]	A1(4)	0.2130[a]	R(1,5)	0.6037[a]
B1(1)	0.8994[a]	B1(4)	0.7271[a]	R(2,3)	0.7005[a]
M(2)	0.1606[a]	M(5)	0.0516[a]	R(2,4)	0.5048[a]
A1(2)	0.0704[a]	A1(5)	0.0811[a]	R(2,5)	0.6263[a]
B1(2)	0.8678[a]	B1(5)	0.8946[a]	R(3,4)	0.4996[a]
M(3)	0.3884[a]	R(1,2)	0.8108[a]	R(3,5)	0.5656[a]
A1(3)	0.1180[a]	R(1,3)	0.7179[a]	R(4,5)	0.4433[a]
B1(3)	0.7304[a]				

[a] ➔ %1 düzeyinde anlamlıdır. A➔ARCH Katsayısı, B ➔ GARCH Katsayısı, M ➔ Sabit Terim Katsayısı, R ➔ Kovaryans Matrisi Katsayısı

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Tablo 7'de yer alan tüm katsayıların %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Söz konusu model kapsamında kovaryans spesifikasyonu denklem (8) kapsamında gösterilmiştir:

$$GARCH(i) = M(i) + A1(i) * RESID(i)(-1)^2 + B1(i) * GARCH(i)(-1)$$

$$COV(i,j) = R(i,j) * @SQRT[GARCH(i) * GARCH(j)] \qquad (8)$$

Denklem (8)'in denklem (7)'den temel farklılığı GARCH modelinin simetrik bir model olmasına bağlı olarak asimetrik etkileri içeren katsayının söz konusu denklemde yer almamasıdır.

5. SONUÇ

Borsa endekslerinin getirilerine ilişkin volatilitelerin tahmin edilmesinde GARCH tipi modeller sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte, tek değişkenli modellere göre daha başarılı sonuçlar veren çok değişkenli GARCH (MGARCH) modellerine ilişkin çalışmalar son dönemde yaygınlaşmaya başlamıştır. Çalışmamız kapsamında Borsa

İstanbul'da işlem gören BİST Bankalar (XBANK), BİST Leasing ve Faktöring (XFİNK), BİST GMYO (XGMYO), BİST Holding ve Yatırımlar (XHOLD) ve BİST Sigorta (XSGRT) endeksinden oluşan beş sektör endeksinin 01.08.2005-01.08.2019 döneminde volatilitelerinin modellenmesinde söz konusu MGARCH modellerinden Köşegen VECH, CCC ve Köşegen BEKK modellerinin farklı kombinasyonlarının kullanıldığı bir ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda sabit koşullu korelasyon (CCC) modelinin türevleri olan TARCH (1,1) otoregresif derecesine sahip, sabit ARCH katsayılı ve katsayı kısıtı skaler olan model ile GARCH (1,1) otoregresif derecesine sahip, GARCH (1) ARCH katsayılı ve katsayı kısıtı skaler olan model, endeks volatilitelerinin modellenmesinde en başarılı modeller olarak tespit edilmiştir.

Önümüzdeki süreçte, başta borsa getirileri olmak üzere finansal göstergelerin volatilite tahminlemelerinde daha iyi sonuçlar veren MGARCH tipi modellerin kullanıldığı çalışmaların artarak süreceği düşünülmektedir. Sermaye piyasalarının en önemli göstergelerinden olan borsa endekslerine ilişkin söz konusu çalışmaların gerek ülkemizde gerekse de farklı ülkelerde gerçekleştirilecek çalışmalarla yakından izlenmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Almeida, D., Hotta, L. ve Ruiz, E. (2018). "MGARCH Models: Tradeoff between Feasibility and Flexibility", International Journal of Forecasting, 34(1), 45-63.

Altay-Salih, A., Pınar, M. Ç. ve Leyffer, S. (2003). "Constrained Nonlinear Programming for Volatility Estimation with GARCH Models", Society for Industrial and Applied Mathematics Review, 45(3), 485-503.

Baba, Y., Engle, R.F., Kraft, D. ve Kroner, K. (1990). "Multivariate Simultaneous Generalized ARCH", yayınlanmamış nüsha, Univeristy of California, San Diego.

Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", Journal of Econometrics, 31, 307-327.

Bollerslev, T. (1990). "Modeling the Coherence in Short-run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH Model", Review of Economics and Statistics 72, 498-505.

Bollerslev, T., Engle, R.F. ve Wooldride, J.M. (1988). "A Capital Asset Pricing Model with Time Varying Covariances", Journal of Political Economy, 96, 116-131.

Bozkurt, H. (2009). "M-GARCH Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 126-145.

Chevallier, J. (2012). "Time-varying Correlations in Oil, Gas and CO2 Prices: An Application Using BEKK, CCC and DCC-MGARCH Models", Applied Economics, 44(32), 4257-4274.

Engle, R.F. (1982). "Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of the United Kingdom Inflation", Econometrica, 50, 987-1007.

Erdoğan, O. ve Schmidbauer, H. (1997). "Yatırımcıların İki Finansal Piyasa Arasında Tercihi: Koşullu Korelasyon Yaklaşımı", İMKB Dergisi 8(30), 1-17.

Fidan Keçeci, N. (2017). "Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile Bir Portföy Getirisinin Risk Tahmini", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 82, 127-158.

Hassan, S.A. ve Malik, F. (2007) "Multivariate GARCH Modeling of Sector Volatility Transmission", The Quarterly Review of Economics and Finance, 47, 470-480.

Romya, K. (2018). "Bist Teknoloji Sektör Endeksi ile Dünya'daki Diğer Teknoloji Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkiler", (Erişim Linki: http://hdl.handle.net/11727/2880).

Su, W. ve Huang, Y. (2010). "Comparison of Multivariate GARCH Models with Application to Zero-Coupon Bond Volatility", Master Thesis, Department of Statistics, Lund University.

Tokat, E. (2010). "İMKB Sektör Endeksleri Arasındaki Şok ve Oynaklık Etkileşimi", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar 4(1), 91-104.

Toraman, C., Başarır, Ç. ve BAYRAMOĞLU, M.F. (2011). "Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Tespiti Üzerine: MGARCH Modeli ile bir İnceleme", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3, 1-20.

NEO-LİBERAL POLİTİKALAR VE RİSK TOPLUMU BAĞLAMINDA HES'LERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

BÖLÜM 17

İlknur BEYAZ ÖZBEY[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

GİRİŞ

Hiç şüphesiz ki içinde yaşadığımız dünya askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda inanılmaz bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Küreselleşme sözcüğü, tam da bu durumu açıklayan veya anlatan bir moda kavram olarak son çeyrek yüzyıldır gerek günlük dilde, gerekse toplum bilimlerinde sıkça kullanılmaktadır. Küreselleşmenin iktisadi ideolojisi olarak ortaya çıkan ve temel esprisini, devletin ekonomide; üretici, tüketici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkması, kamusal hizmetlerin özel sektöre bırakılmasını ve aynı zamanda politik gücün yerel otoriteler ve sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılmasına salık veren neoliberalizm, günümüz dünyasının adeta ekonomi politiği haline gelmiştir. Küreselleşme, bu süreçte hem liberal ve muhafazakâr değerleri içinde barındıran yeni bir siyaset tarzını öne çıkartmış hem de yenidünya düzenine uygun/uyumlu bir ekonomi-politik (neo-liberal) düzen yaratmıştır (Duman, 2011:688). Söz konusu olan neoliberal düzen devlet politikalarını şekillendirmiş, ekonomik kalkınma hedef alınarak çeşitli dinamikler metaya dönüştürülmüştür. Özellikle yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde belirlenen hedefler üzerinde, neoliberal projeler kapsamında değişim ve dönüşüm söz konusu olmaktadır. Özellikle doğal kaynaklar önemli dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yenilenebilir enerji, doğada sürekliliği olan kaynaklardan elde edilen enerji olarak tanımlanabilir. Doğal kaynakların tüm yaşam biçimleri için vazgeçilmez öneme sahip olması nedeniyle bulundukları konumdan bir başka konuma aktarılması veya dönüştürülmesi durumunda süregelen yaşam bu değişimden etkilenmektedir (TMMOB, 2011:11). Özellikle suyun insan yaşamında çok yönlü olarak birçok alanda ve sektörde ihtiyaç duyulan bir madde olması sebebiyle, suyun elde edilmesi, kullanılması ve yönetilmesi de zaman içerisinde devlet yönetimlerinin başlıca uğraş alanları arasında yer almıştır (Acar, 2018, s.1). Neoliberal politikalar kapsamında yenilenebilir enerji sağlamak amacıyla suyun yönetilmesi temel hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda gerçekleştirilen hidroelektrik santralleri ülke ekonomisine ciddi anlamda katkıda bulunmaktadır. Özellikle iklim koşullarına ve dışa bağımlılığı azaltma konusunda büyük bir avantaja sahiptir. Yenilenebilir enerji sağlamak amacıyla neoliberal politikalar kapsamında gerek dünya da gerekse de Türkiye'de birçok hidroelektrik santrali yapılmıştır.

Türkiye'de 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, teknik ve toplumsal kalkınmayı aynı anda gerçekleştirme vadiyle başlanan baraj inşaatları, 1960 ve 70'lerde Devlet Planlama Teşkilatı (DTP), Devlet Su İşleri (DSİ) ve Dünya Bankası (DB) gibi kurumların planlaması ve finansmanı doğrultusunda hız kazandı. Aynı dönemde görece az sayıda küçük ölçekli nehir tipi hidro-elektrik santrali de DSİ tarafından hazırlanan projelere göre hayata geçirildi. 24 Ocak kararlarında cisimleşen ekonomik liberalleşmenin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra hayata geçirilmesinden birkaç sene sonra ise enerji piyasasının özel teşebbüslerine açılmasına imkan tanıyacak ilk adımlar atıldı. 2000'li yılların başında yapılan tüm bu kapsamlı değişiklik ve düzenlemenin ardından hidroelektrik sektörü benzersiz bir büyüme trendine girdi. 2015 yılı itibariyle 537 olan toplam HES sayısının, inşaat aşamasında olan 133 ve planlama aşamasında olan 721 projenin tamamlanması ile birlikte 2023 yılında 1400 rakamına dayanması demek (Aksu, Erensu ve Evren, 2016: 12,14). Söz konusu rakamlar ekseninde önemli boyutlarda ülke kalkınması için enerji sağlanmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından olan hidrolik santraller, su kaynaklarına ve kalitesine vereceği zarar, ekosistemin bozulacak olması, bitkiler ve diğer canlı türlerinin yaşam koşulları konusunda neler yapılacağının dikkate alınmaması konularında eleştirilmesinin yanı sıra ekonomik, çevresel ve sosyal birçok avantaja da sahip bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde enerjinin en ucuz elde edilebildiği bir metot olması avantajının da bulunması, bu konudaki olumlu ve olumsuz eleştirilerin çok yönlü değerlendirilmesini gündeme getirmektedir. Bununla birlikte hidroelektrik santrallerin gerek inşaat ve montajı gerekse işletmesi esnasında oluşabilecek hasarlar, daha önce öngörülemeyen ve gelir kaybına neden olabilecek durumlar da söz konusu olabilmektedir (Bülbül ve Çokluk, 2017:89). Gelir kaybının yanı sıra doğal çevreye verilen zararların, akarsu morfolojisinin değişmesi ve iklim üzerine verdikleri zararlar düşünüldüğünde gelecek için ne gibi riskleri barındırdığı muamma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Alman sosyolog Ulrich Beck de çalışmaları ve görüşleri ile bu çerçeve içinde bulunan sosyologlardan biridir. Beck, toplumdaki tıkanmayı, modernleşme ve sanayileşme sonrasında gelinen noktayı sosyoloji bilimi ile açıklamaya çalışmıştır. Ortaya attığı "risk toplumu" ve "kendi üstünde düşünen modernleşme" (reflexive modernization) kuramları ile toplumu tanımlamaya ve toplumdaki tıkanmalara çözüm

yolları sunmaya çalışmıştır. Beck'e göre modernleşme ile toplumların ulaştıkları aşamada toplumlar, daha önceki yüzyıllarda karşılaşmadıkları türden sorunlarla karşılaşmışlardır. Gelinen risk toplumunda, öteden beri var olan risklerin çok daha farklı şekillerde ortaya çıkıp bütün toplumu kuşattığını, tehdit ettiğini savunmuştur (Çuhacı, 2007:130,131). Nitekim 11 Eylül saldırıları göz önüne alındığında saldırıdan etkilenenler sadece o bölgede yaşayan insanlar olmamıştır. Sınırların artık silikleştiği günümüz dünyasında siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda birçok insanı etkisi altına almıştır. Risklerin artık zamana ve mekâna yayılması gelinen süreç üzerinde düşünüş, bilinçlenme ve farkındalığı genel anlamda zorunlu hale getirmiştir. Aynı şekilde Hidroelektrik santralleri çerçevesinde insanlığı gelecekte ne gibi risklerin beklediği muamma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoliberal politikalar, birçok alan üzerinde erk sahibi olarak karşımıza çıkarken bir diğer taraftan da çevre üzerinde dönüştürücü etkisi önemli tartışmaların odağı haline gelmiştir. Özellikle hidroelektrik santralleri için baraj yapımı gerek bölge halkı için gerekse de ülke genelinde önemli dönüşümlerin yaşandığı alanlardandır. Ülke kalkınmasında önemli avantajların sağlandığı Hidroelektrik santralleri aynı zaman birçok olumsuz durumu da içerisinde barındırmaktadır. Santrallerin yapım aşamasında bölgede yaşayan insanların göç etmesi, kültürel değerlerin sular altında kalması, bölgede yaşayan insanlar için geçimi sağlayacak toprak arazilerinin kalmaması, iklim değişiklikleri, akarsu yönlerinin değiştirilerek toprak morfolojisinin bozulması ve bunun doğal sonucu olarak çevre ve canlı türlerine olumsuz bir şekilde yansıması gibi ilk etapta karşılaşılan bir dizi olumsuz somut sonuçları mevcuttur. Bir de değiştirilen çevrenin gelecekte insanlığı ne gibi riskleri barındırdığının müphemliğini koruması madalyonun öbür yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Asıl odaklanması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta olarak yerini korumaktadır. Bu anlamda çalışmanın temel konusunu hidroelektrik santralleri oluşturmaktadır. Neoliberal politikalar kapsamında gerçekleştirilen hidroelektrik santrallerinin mevcut durumu ve geleceğe dair hesaplanamayan ve belirsizliğini koruyan riskleri, risk toplumu üzerinden okumasının yapılması çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Dolayısıyla neoliberal politikalar ve risk toplumu ekseninde hidroelektrik santralleri, kavramlar, süreçler ve tartışmalar odağında analizini gerçekleştirmek temel hedefimizdir.

1. Risk, Tehlike ve Güven

Risk, çağlardan beri karşılaşabilecek tehlikeli durumları, insanların endişelerini anlatmak üzere kullanılan bir sözcüktür. Gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin bir biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır. Aslında risk kavramı, tehlikeyle bağlantılı olduğu hasar, yararlanma, hastalanma, ölüm gibi, başka olumsuzlukların meydana gelme olasılığını ifade eder. Tehlike ise, gerek insanlara ve onların değer verdikleri varlıklara yönelik bir tehdit olarak tanımlanır (Furedi, 2002:28). Risk kelimesinin bilinen ilk kullanımı, modern öncesi dönemlere aittir. Riskin o dönemlerde denizcilik terimi olarak tehlike, macera gibi anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra, bankacılık ve yatırım alanına girerek borç verenlerle alanların yatırım kararlarının muhtemel sonuçlarının hesaplanmasını yansıtan bir yorumla "zaman" düzlemine taşınmış, belli bir süreç sonunda belirsizlik gösteren diğer durumları da içeren geniş bir kapsama sahip olmuştur. Belirtilmesi gerekir ki risk nosyonu, olasılık ve belirsizlik fikirlerinden ayrılamaz (Giddens, 2000:36). Aslında risk ve tehlike, birbirlerinin tanımlanmasında kullanılan kavramlar olmalarına rağmen risk, gelecekte karşılaşılacak tehlikeli durumların belirsizliğine işaret etmektedir.

Giddens riski, dışsal risk ve imal edilmiş risk olarak ikiye ayırmıştır. Dışsal risk, dışardan kaynaklanan, geleneğin ya da doğanın sabitliklerinden gelen risktir (Giddens, 2000:40). Bu riskler, sel kasırga, salgın hastalıklar ve deprem gibi doğa kaynaklı risklerdir. Bu tür risklerde insan müdahalesi söz konusu değildir. İmal edilmiş risk, bizzat insanlığın gelişim sürecindeki değişmeler özellikle de bilim ve teknolojideki ilerlemeler tarafından yaratılır Giddens ve Pierson, 2001:223). Geçmişteki tehlikeleri, hijyen teknolojisindeki yetersizlikle açıklamak mümkündü. Oysa bugünkü tehlikelerin temelinde sanayideki aşırı üretim vardır. Bu yüzden günümüzdeki riskler ve tehlikeler (insanlar, hayvanlar, bitkiler üzerindeki) tehdidin küresel doğası ve modern sebepleri olması bakımından yüzeysel olarak genellikle benzer oldukları Ortaçağ'daki risk ve tehlikelerden ciddi bir şekilde ayrılıyor. Bunlar modernleşmenin riskleridir. Üstelik endüstriyel ilerleme mekanizmasının toptan ürünleri ve mekanizmanın gelişmeye devam etmesiyle sistematik olarak daha vahim bir hele geliyor (Beck, 2011:25). İmal edilmiş riskler ulus aşırı bir konuma sahiptir. Silahlarla çevrilmiş sınırları deler geçer. Duvarları aşar geçer. Yakın zamanda Macaristan'da yaşanan bir kimyasal tesisin sel sonucu zarar görmesi ve kimyasal atıkların Karadeniz'e karışması birçok

ülke için tehdit oluşturmuştur. Macaristan'la sınırı olmayan ülkemiz de, Karadeniz üzerinden sorunun etkilenen taraflarından birisi olmuştur. Bir başka örnek Çernobil'dir. Çernobil'deki nükleer tesisin sızıntı yapması yıllarca ülkemizde etkili olmuş ve birçok bölge insanı kanser gibi hastalıklara maruz kalmıştır. 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında o bölgede üretilen çay, fındık gibi birçok ürünün kanserojen etkileri gündeme gelmiş ve siyasetçiler sıklıkla bu konuda topluma teskin edici açıklamalar yapmak zorunda kalmışlardır (Koyuncu ve Delibaş, 2012:164).

İnsan yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve ortaya çıkardığı sonuçlar açısından bireyde güvensizlik ve kaygıyı yaratan bu riskler modern toplumların inkâr edilemez bir gerçeğidir. İnsan yaşamını tehdit eden riskler, tarihin her döneminde olmuştur/olmaktadır. Deprem, sel baskını, yangın, fırtına ve heyelan gibi örnekleri olan bu riskler tabiatın verdiği risklerdir. Ancak günümüzde her an artma ihtimali bulunan risk türleri verilen değil, bizzat insanoğlunun kendisinin ürettiği risklerdir. Üretilir olması, önleminin alınmasının güçlülüğü, zaman ve mekânla sınırlandırılamaması yanında sorumlusunun bulunmaması veya tespit edilememesi günümüzdeki üretilen riskleri geçmişteki benzerlerinden ayırmaktadır (Şentürk, 2016:191). Dolayısıyla dışsal riskler doğadan kaynaklı, insanlığın etkisinin bulunmadığı riskler olarak tanımlanırken, imal edilmiş riskler ise, insanlık üretiminden kaynaklı karşılaşılabilecek riskler olarak tanımlanmaktadır. İmal edilmiş riskler, sanayileşme ve özellikle küreselleşmeyle birlikte risklerin boyutlarında önemli dönüşümler yaşanmıştır. İmal edilmiş riskler yani insanlığın etkisinin bulunduğu riskler artık zaman ve mekân kavramlarının ötesine geçerek geniş kitleleri etkileyebilme gücüne sahip olmaktadır. Başka bir ifadeyle üretilen riskler bumerang etkisiyle insanlığı tehdit etmektedir. Söz konusu tehlike ve tehditler içerisinde güven çokça aranan ve sorgulanan bir kavram olagelmiştir.

2. Risk Toplumu

Risk kavramı modernizm kavramına bağlıdır. Risk, modernleşmenin kendisi tarafından yaratılan ve tanıtılan tehlike ve güvensizliklerle sistemli bir biçimde ve başa çıkmaya çalışmanın bir yolu olarak tanımlanabilir. Risk eski tehlikelerin aksine, modernleşmenin tehditkar kuvveti ve bunun belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlardır. Bu üç terimi, modernliğin tarihsel süreci içerisinde

inceleyecek olursak; modernlik dönemsel olarak 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreyi kapsadığı kabul edilmektedir. Kimi yazarlar ise bu süreyi, 19. yüzyılın sonu ve ikinci dünya savaşının başlangıcı olarak sınırlandırmaktadır. Modernlik genel olarak teknik, toplumsal, ahlaki, iktisadi, siyasi ilerleme ve iyileşme şeklinde algılanmaktadır (Giddens, 2009:561).

Geleneğin modernleşmesi ile sanayi toplumunun modernleşmesi arasındaki ayrım gereğince bilim, uygulama ve kamusal alan ilişkisinde birbirinden farklı iki durum söz konusudur: basit ve dönüşlü bilimselleşme. Bilim ilk önce verili bir doğa, insan ve toplum dünyasına uygulanır. Dönüşlü evrede ise bilimler kendi ürünleriyle, eksiklikleriyle ve ortaya çıkan sorunlarıyla yüzleşir, yani ikinci bir uygarlaştırıcı yaratıcıyla karşı karşıya gelir. Birinci evrenin gelişim mantığı, bilimsel rasyonelliğin bilgi ve aydınlanma iddialarının bilimsel şüpheciliğin yöntemsel öz-uygulamasından hala muaf olduğu ikiye bölünmüş bir bilimselleşmeye dayanır. İkinci evre ise, bilimsel şüpheciliğin bilimin kendi içsel temellerine ve dışsal sonuçlara kadar genişlediği tam bir bilimselleşmeye dayanır (Beck, 2011:233).

Bu anlamda bulunduğumuz döneme kimisi bilgi toplumu, kimisi post-modern toplum demiştir. Fakat Alman sosyolog Ulrick Beck ise bu döneme, risk toplumu adını vermiş ve kuramını bu isimle oluşturmuştur. Beck'in risk toplumu kavramı, modernleşmenin artışına neden olduğu, bunun bir sonucu olarak sosyal kurumların, onları kolektif özevrimleşme ve yeniden meşrulaştırma süreçlerine zorlayan sorunların ağırlığı ve karmaşıklığı anlamında tepkisiz hale geldiği fikri üzerine bina edilmiştir. Beck yaşadığımız çağı, bir geçiş süreci olarak görmektedir. Klasik sanayi toplumunda ayrılan ve modernlik sürecinde olan yeni bir toplum olarak tanımlamaktadır (Beck, 2005:9). Dolayısıyla Risk toplumunun ilk özelliği klasik modernleşmeden ayrılan bir sonraki çağı ifade eden bir kavram olmasından ileri gelmektedir. Başka bir ifadeyle modernleşmenin neden olduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Risk toplumunun diğer özelliği, risklerin hesaplanamamazlığıdır. Kimi çevrelerde, teknik yönetebilirliği olmayan risklerin-en azından bilimsel hesaplama ya da yargı kararları bakımından–var olmadığı söyleniyor. Bu hesaplanamaz tehditler birikiyor ve sanayinin her yerde herkese yönelik bir ihsanı olan bilinmeyen bir risk tortusu teşkil ediyor (Beck, 2011:38). Bu anlamda risk kavramı, geleneksel davranış

biçimlerini terk eden ve kendini bizzat problemli bir geleceğe açan bir toplumda merkezi bir terim halini almıştır. Geleceğin doğası gereği bilinemeyeceği ve geçmişten giderek uzaklaştığı kabul edilirken, gelecek yeni bir alana dönüşür. Risk hesaplaması asla tam olmaz, zira nispeten sınırlı risk ortamlarında bile her zaman niyetlenilmemiş ve öngörülemeyen sonuçlar mevcuttur. Kader fikrinin etkisinin kaybolduğu bir ortamda, her eylem hatta yerleşik örüntülere kuvvetle bağlı eylemler prensip olarak risk koşulları temelinde hesaplanabilir. Genel muhtemel bir risk değerlendirme türü, özel sonuçları konusunda fiilen tüm alışkanlıklar ve etkinlikler için yapılabilir. Soyut sistemlerin gündelik hayatı istilası, bilginin dinamik doğasıyla birlikte, risk bilincinin hemen herkesin eylemlerine sızması demektir (Giddens, 2010:146). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler aynı zamanda hesaplanması güç risklerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle teknolojik gelişmeler gündelik hayatın kolay bir şekilde sürdürülmesi gibi avantajları söz konusu olurken; bir diğer taraftan da risklerin hesaplanamamazlığı, belirsizliği gibi risk sarmalıyla insanları çevrelemektedir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte netlikten söz etmek yerini olasılıklar gündeme gelmekte, bu durum ise belirsizlik, risk ve korku barındırmaktadır.

Uzmanlık sistemi, bugün içinde yaşadığımız maddi ve toplumsal çevreyi düzenleyen teknik beceri ya da profesyonel uzmanlık sistemlerini kasteder. Evden çıkıp arabaya bindiğimiz zaman otomobil ve yapımı, karayolları, kavşaklar, trafik ışıkları ve diğer birçok konuyu, ilgili zamanlık bilgisinin bütünlüğüne nüfus ettiği ortamlara atmış olurum. Dışarı çıkarken arabayla gitmeyi seçmekle bu riski kabullenmiş oluruz. Ama bu noktada riskin olabildiği kadar azaltıldığı konusunda güvence veren söz konusu uzmanlığa dayanır (Giddens, 2010:37). Öngörülemeyen yan etkiler, yeni uzmanlık gerektiriyor. Uzmanlık ağının aslında birbirinden kopuk parçaları, birbirleri için hep iş alanı yaratıyor. İkincisi, herhangi bir uzmanlık alanının yoğunlaşması, özelleşmesi ve özerkliği alanında önceleri hiç gerekmeyen yeni becerilerin (yani yeni teknik yetilerin) icat edilmesi olasılığı da artıyor. Bunların varlığı ise, daha önce farkına bile varılmayan yaşamsal dünya alanlarını göz önüne getiriyor ve daha önceleri yaşam rutini içinde zararsız ya da daha kolayca halledilebilen öğeleri, rahatsız edici olarak, yeterince anlaşılmayan, mat, belirsiz, yeterince denetlenemeyen dolayısıyla da korku yaratan faktörler olarak ele alınması, düzeltilmesi ya da ortadan kaldırılması gereken sorunlar yeniden tanımlanıyor (Bauman, 2003:274). Bireysel

sorumluluklar bir taraftan uzmanlık sistemlerine bırakılırken bir taraftan da uzmanlık sistemleri sorumlulukları bireylere yüklemektedir. Başka bir ifadeyle, uzmanlık sistemleri içerisinde olasılıkları barındırırken tam bir denetim sağlanamadığından dolayı karşılaşılabilecek risklere karşı sorumluluk bireylere de yüklenmektedir. Bu anlamda risk toplumunu bir diğer özelliği olan risklerin hesaplanamazlığı ve öngörülemezliği olurken bir diğer özelliği bireyselleştirilmiş toplumsal yaşam olarak karşımıza çıkmaktadır.

Risk toplumu aşamasında toplumsal olarak karara bağlanan böylece de toplumsal olarak üretilmiş olan tehlikeler, güvence altına alınabilirlik sınırlarını aştığı andan gelinir. (Beck, 2005:272). Modernleşmenin riskleri coğrafi bakımdan spesifik alanlarda ortaya çıkabildiği gibi, spesifik olmayan ve evrensel bir biçimde de ortaya çıkabiliyor; ikincisi ise, zararlı etkilerinin izlediği dolambaçlı yolların ne kadar kestirilemez olduğu ve öngörülemez olduğudur. Demek ki modernleşmenin riskleri, içeriksel-nesnel olarak, mekânsal ve zamansal olarak ayrı duran şeyleri nedensel olarak bir araya getiriyor ve böylece sosyal ve hukuki sorumluluk bağlamına sokuyor (Beck, 2011:35). Dolayısıyla karşılaşılan riskler zaman ve mekânı aşan bir forma bürünmektedir. Nitekim Çernobil felaketi ve sonrasında karşılaşılan riskli durumlar göstermektedir ki, felaket ya da karşılaşılan riskler sadece felaketin olduğu mekânla sınırlı kalmamış söz konusu mekânı aşan etkileri de gündeme gelmiştir. Bunun dışında, felaketin etkileri uzunca bir süre kendini göstermiş ve etkileri hala hissedilmektedir. Dolayısıyla risk toplumunun bir diğer özelliği ise, riskleri artık mekân ve zaman sınırı tanımamasıdır.

Bazı insanlar risklerin dağılımı ve artması olgusundan diğer insanlardan daha fazla etkilenir. Başka bir değişle toplumsal risk konumları ortaya çıkar. Bu gruplar bazı boyutlarda toplumsal sınıf ve katman konumlarının eşitsizliklerini tayin ederler. Ancak tamamen farklı bir dağılım mantığıyla hareket ederler. Modernleşmenin riskleri er ya da geç onları üreten ya da bundan kar sağlayanlara da saldırır (Giddens, 2009:563). Dolayısıyla modernleşmenin riskleri artık toplumsal sınıfları aşan bir niteliktedir. Zengin-fakir, genç-yaşlı, yakın-uzak, ırk, cinsiyet tanımadan herkesi etkilediğidir. Sorumluluk her kimde olursa olsun etkileri söz konusu olunca bireysel anlamda bir eşitlikten bahsetmek mümkündür.

3. Neoliberalizm

Neoliberalizm, başta İngiltere ve ABD olmak üzere on dokuzuncu yüzyılın hakim siyasi ideolojisi olan liberal ekonomi politiğin temel inançlarının ısıtılıp yeniden sunulmasını temsil ediyor. Özenli bir çözümlemeden çok, sezgiye ve savlamaya dayanan ekonomi politiğinin argümanları, çözümlemeli bir özenden ziyade ideolojik cazibesinden güç alıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru örgütlü işçi sınıfının ortaya çıkması, kapitalist gelişimin arkasında bıraktığı toplumsal sorunlara ilişkin bilincin artmasıyla birlikte gündeme gelen toplumsal reform taleplerinin giderek daha yüksek bir sesle dile getirilmesi liberalizmin ideolojik cazibesinin azalmasına neden oldu. Yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca izlenen kademeli reform sürecinin yerini savaşın ardından Keynesçi refah devletini, daha sistem reformculuğu aldı. Bu yeni reform modeli bir yeniden bölüşüm aracı olarak sistemli bir maliye politikası uygulamasına, piyasanın eksikliklerine çözüm getirmek amacıyla de makro iktisadi düzenlemeye dayanıyordu (Saad-Filho ve Johnston, 2014:103-104).

Burada neoliberalizm, ekonomik kalkınmaya toplumsal politikanın öncelikli amacı ve diğer tüm toplumsal metaların temeli olarak yaklaşır. Tüm çağdaş toplumların temel probleminin ekonomik kalkınma olduğunu ve bu problemin çözümünün serbest pazar olduğunu ileri sürer. Üretimde ve ekonomik metaların dağıtımında pazarların *etkinliğine* vurgu yapar ancak çok azı, kamusal politikanın kriteri olarak *sosyal adalet* konusunda hemfikirdir (Freeman, 2016:177). Neoliberal politikalar çerçevesinde ekonomik kalkınmanın hedef olmasından dolayı pazarların aktif olması gerekmektedir. Dolayısıyla üretimde hareketlilik ve bu süreçte metaların kullanılması önemli bir dinamik oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu dinamikler içerisinde çevre konusu da yerini korumaktadır.

Neoliberal ekonomik yapılanmanın çevre konusunu doğrudan etkilediği ile ilişkilidir. Bu kapsamda, hükümet programları çerçevesinde ekonomide istenilen sürdürülebilir kalkınma hedefi çevre konusunda "çevrenin korunması ile sürdürülebilir kalkınma için dev projeler" olarak tamamlanmaktadır. Çevrenin korunması baz alınarak, tırnak içinde "dev projeler" başlığı özel sektörün yani yerli ve yabancı sermayenin gücünün ön plana çıkarıldığı yatırımlardan söz etmektedir. Rekabetçi piyasa yapısının güçlendirilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi ekonomik olarak istenmekle bunu tamamlar bir çevre oluşumu için

örneğin; "çevreye ve insan sağlığına duyarlılık gösteren serbest rekabete dayalı bir enerji piyasası oluşturmak" program içinde yer almaktadır. Özelleştirme böylesi bir politikanın baş argümanları arasında yer almaktadır. Çevre konusunda özelleştirmeler sonucunda, çevreye ait hassasiyetlerin özenle korunması için gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Ekonomide dışa açılım konusunun çevre ile bağlantısı, "çevre konusunda uluslararası gelişmeleri takip etmek, koruma ve kullanma dengesini gözeten ve sürdürülebilir kaynak anlayışının önemini yerleştirmek" bağlamında ele alınmıştır (Üste, 2014:172,173).

Türkiye'de de bu gelişmelere paralel olarak 1980 sonrasında başlayıp günümüzde hala devam eden bu neoliberal eksenli değişim sürecinde çok yönlü reform hareketlerine girişilmiştir. Kamu yönetimi alanında da hem merkezi idare hem de yerel yönetimler düzeyinde önemli, değişimler ve reorganizasyonlar yapılmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan yönetişim kavramı özel sektörün ve işletmecilik anlayışının ve kamu yönetimi anlayışına yansımasına aracılık etmiştir. Kamu hizmetlerine özel sektörün katılımı yöntemleri ile devletin etkinliği faaliyet alanları azaltılmaya çalışılmıştır (Acar, 2018:2). Neoliberal politikalar çerçevesinde özel sektörün aktif alanlarından birisini çevre oluşturmaktadır. Ülke ekonomisi eksenli geliştirilen politikalar, çevre üzerinde önemli projelere yer vermektedir. Ülke kaynakların sürdürülebilmesi için geliştirilen politikaların bir sonucu olarak çevre üzerinde değiştirici ve dönüştürücü etkileri kaçınılmaz hale gelmektedir. Söz konusu dönüştürücü etkilerin öznesi olan dinamiklerden birisini ise, kuşkusuz Hidroelektrik Santralleri oluşturmaktadır.

4. HES

Elektrik enerjisinin diğer enerjilere dönüşebilme özelliğinin yanında günlük hayatımızda kullanımının artması, gelişmiş ülkelerle rekabet içinde olan ülkemizi de etkilemekte ve yenilenebilir enerji kaynakları arayışlarına sebep olmaktadır. Yeni enerji kaynaklarına ulaşmak konusunda dünya enerji ticaretinde de değişim görülmekte, enerji verimliliğinin artmasının yanı sıra çevresel etkenlerle ilgili duyarlılık da üst boyutlara ulaşmaktadır (Bülbül ve Çokluk, 2017:90). Hidroelektrik santralleri yenilenebilir kaynaklar arasında yerini korumaktadır.

Su'dan elektrik enerjisi elde edilmesinde kullanılan teknoloji diğer kaynaklardan elektrik enerjisi elde edilmesinde kullanılan teknolojilerden daha basittir. Hidrolik enerji üretiminde ithal kaynak kullanılmadığından,

bu tesislerde elde edilen enerji yerli olarak kabul edilmekte ve tesisin yapı özelliği bakımından da kısmen yenilenebilir enerji kaynakları sınıfına girmektedir. Ancak su rejimi değişken olduğundan dolayı özellikle doğal ekosistem üzerinde bazı olumsuz de neden olabilmektedir. Hidrolik enerji biriktirmeli yapılarda puant çalışması gibi çok önemli bir özelliğin olmasının yanı sıra özellikle nehir tipi yapılar yağış değişimlerinden doğrudan etkilenmektedir. Yenilenebilir kaynaklara bağlı enerji üretimleri enerji alanında dışa bağımlılığı azaltırken, iklim değişimi gibi süreçlerde de olumsuzlukların azaltılmasına katkı sağlamaktadır. İklim değişiminde en fazla etkilenecek olan doğal kaynaklardan birisi sudur. Su yaşamın olmazsa olmazı olduğundan suyun kullanımında ya da durumunun değiştirilmesinde çok duyarlı ve dikkatli olunması gerekir. Suyun kullanımında, suyun yenilenme kapasitesinin korunması temel koşul olmalıdır. Diğer bir ifadeyle suyun sürekli kullanımı, doğal varlık olarak kendini yenileme kapasitesinin korunması ön koşuluna bağlıdır (TMMOB, 2011:11, 26).

Türkiye'de de küreselleşme olgusunun temelini oluşturan ekonomik ve sosyal kalkınma sağlamak enerji üretiminde diğer ülkelere bağımlılığı azaltmak ve çevre kirliliğini önlemek amacıyla fosil yakıtlardan daha çok güneş enerjisi (GE), rüzgâr enerjisi (RE), hidroelektrik santralleri (HES), jeotermal enerji (JE), dalga enerjisi (DE) gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim görülmektedir (Bülbül ve Çokluk, 2017:91).

Türkiye'de küçük hidroelektrik santrallerin gelişimi 1902 yılında başlamıştır. Bu tarihten itibaren, ülkenin pek çok bölgesinde hükümet birimleri, özel sektör ve yerel belediyeler tarafından çok sayıda küçük HES inşa edilmiştir Ancak, günümüze kadar enerji tüketimi alanındaki hızlı artışın bir sonucu olarak, Türkiye ekonomisine maksimum enerji temin etmek ve artan enerji talebini karşılamak maksadıyla öncelik büyük ölçekli HES projelerinin gelişimine verilmiştir. Su Kullanım Hakkı Anlaşması yapılması ve anlaşma ile elde edilen HES kurma lisansı alma süreci HES Lisansını alınır-satılır ticari bir metaya dönüştürmüştür. Türkiye'deki bütün akarsuların kullanım haklarının kontrolsüz biçimde özel sektöre devredilmiş, kontrolsüzlüğün sonucu olarak HES Lisansı Borsası oluşmuştur. Su gibi hayatın temeli olan çok önemli bir doğal kaynağın kamu yararına planlanması ve yönetilmesi politikasından vazgeçilirken, kamu görev ve yetkilerinin vazgeçilmez olanları da özel sektöre devredilmiş, suyun geleceği özel sektörün tasarrufuna bırakılmıştır. (Gökdemir, Kömürcü ve Evcimen, 2012:23, 24).

HES'lerin ülke kalkınmasında ve yenilenebilir enerji sağlama noktasında gerçekleştirilen projeler kapsamında önemli işlevleri söz konusudur; fakat bunun yanı sıra önemli oranda olumsuz yönleri de mevcuttur. Çoğu zaman inşaat dönemi boyunca dinamit patlatmak; hava ve toprak kirliliğine yol açmakta, çıkan gürültü seviyesi ise canlı yaşamını ciddi derecede etkilemektedir. HES'lerin işletme aşamasında oluşabilecek etkileri ise; üzerinde bulunan dere yatağında suyun kullanılması sonrasında HES ve regülatörler arasında kalan kısımlarda suyun ciddi derecede azalması olarak belirtebiliriz. HES'ler nehirlerdeki suyun büyük bir bölümünü kullandığından suyun akış miktarı, akış hızı, nehrin derinliği ve taban yapısı büyük ölçüde değişmektedir. HES'lerin işletimi aşamasında çoğu zaman nehrin akış hızı azaldığından; suyun havalanması ve sudaki çözünmüş oksijen miktarı azalmaktadır. Oksijenin belirli bir değerin altına düşmesi; toplu balık ölümlerine neden olabilmekte, aynı zamanda suyun sıcaklığında önemli ölçüde değişiklikler yaratabilmektedir. Bu durum, suyun belli sıcaklığına hassas olan türlerin yaşamını olumsuz açıdan etkilemektedir (Turhan ve Özmen-Çağatay, 2015:70). Sözü edilen etkiler düşünüldüğünde avantajlarının yanı sıra gelecekte ne tür risklerle karşılaşılacağı bir muamma olarak yerini korumaktadır.

5. Neo-Liberal Politikalar, Risk Toplumu ve HES

Risk, eski tehlikelerin aksine, modernleşmenin belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlardır. Bu anlamda Vassily Kandinsky'nın "ve" gibi garip bir başlığı olan bir denemesi vardır. Kandinsky, 19. yüzyıl ile karşılaştırıldığında, 19. yüzyıla damgasını vuran sözcüğün hangisi olduğunu sorgular. Ona göre 19. yüzyıla "ya da" hükmederken; 20. yüzyılın "ve" emek harcamak durumundadır. 19. yüzyılda şu var: ayrıma, uzmanlaşmaya, tek anlamlılığa ve dünyanın hesaplanabilir olmasına çabalama. 20. yüzyılda ise şu: Yan yanalık, çokluk, belli belirsizlik, bağlamın ve bağlantılığın sorgulanması, değişmece ve üçüncü yolu içerme deneyleri, çift değerlilik (Beck, 2005:9). Dolayısıyla günümüz dünyasına belirsizliğin hakim olduğu söylenebilir. Söz konusu belirsizliği ve belirsizlikle bağlantılı olarak güven ve korku problemini hemen hemen her alanda düşünebiliriz. Bu alanlardan birisi ise, neoliberal politikalar ekseninde su yönetimi ya da Hidroelektrik santralleri üzerinden okumasını yapabiliriz.

HES'ler her ne kadar yenilenebilir-yeşil enerji kaynakları içerisinde yer alsalar dahi çoğu zaman doğa yaşamına geri döndürülemeyecek tahribatlar yaratması ve canlıları göçe zorlaması nedenleriyle doğayı ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık ile uğraşıp ekmeğini kazanan insanlar; göçe maruz bırakılmış, göç sonucu köyden kentlere daha doğrusu bilmedikleri bir kültür ve yaşam tarzı ile karşılaşmaları nedeniyle kültür çatışmaları içerisine kendilerini bulmuşlardır (Turhan ve Özmen-Çağatay, 2015:75). Yenilenebilir enerji sağlamak için gerçekleştirilen hidroelektrik santralleri ekseninde çevre üzerinden okuması yapılmadan önce orada yaşayan canlılar üzerine düşünmek gerekecektir. Santrallerin yapıldığı noktalardan hem verimli tarım arazileri ya da hayvancılık gibi üretimi yapılan birimleri hem de orada yaşayan insanları olumsuz yönde etkilemektedir. Söz konusu mekânda ikamet eden insanlar başka bir mekâna göç etmek durumunda kalabilmektedirler. Ekonomik anlamda düşünüldüğünde hem ekonominin başka bir dalında üretim zarar görmekte hem de göç eden insanların farklı sorunlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Gidilen mekânda sosyo-kültürel, ekonomik bir dizi sorunla karşılaşılmanın yanı sıra göç edilen bölgedeki kültürel değerlerin yok olmasına, geçmiş ile kurulan bağın kopmasına neden olmaktadır.

HES yapılması planlanan alanların doğal ekosistemine, peyzaj özelliklerine zarar verecek, tamamı orman olan alanın ekolojik yapısını değiştirecek, gerek alanın tümü açısından geniş çaplı inşaatlar, hafriyatlar, dinamit atımları, toz, gürültüye sebep olacak, gerek alanda bulunan orman, orman altı bitki ve diğer floraya ve keza bu alanda zengin bir çeşitlilik gösteren her türden faunaya ciddi olumsuz etkilere sebep olacaktır (TMMOB, 2011:70). HES'lerin inşaat dönemleri boyunca; saha durumuna göre, büyük oranlarda çevresel etkileri söz konusu olabilmektedir. Bu etkileri akarsuların morfolojik yapılarını ciddi derecede tahribata maruz bırakmak, akarsuyun doğal akış düzenini değiştirmek, gürültü, toz, trafik olarak belirtebiliriz. Fakat çoğu zaman inşaat aşamasında meydana gelen hafriyatın sahadan uzaklaştırılması ve nasıl taşınacağı problem olarak ortaya çıkabilmektedir. Özellikle dik eğimli yamaçlarda iletim hatlarının inşaatlarında oluşan hafriyatın dere yatağına dökülmesi ile arada kalan, gelişme dönemindeki bitkilerin zarar görmesi ve dere yatağının morfolojisinin bozulması çevresel etkiler olarak sayılabilmektedir (Turhan ve Özmen-Çağatay, 2015:69).

Hidroelektrik santrallerinin gerek yapım aşamasında gerekse de yapıldıktan sonra önemli sorunlar gündeme gelmektedir. Sözü edilen sorunlar düşünüldüğünde çevre, doğal bitki örtüsüne, bölgede yaşayan canlılara ve iklim üzerinde önemli etkileri söz konusudur. Gözle görülür etkilerinin yanı sıra bilinmeyen, hesap edilemeyen, tahmin edilemeyen sorunlar ise, madalyonun öbürü yüzünü oluşturmaktadır. Gelecekte karşılaşılabilecek risk silsilesi bir muamma olarak yerini korumaktadır. Nitekim doğal olan her şeyin erozyona uğratılması, ilk aşamada sorun teşkil etmese de uzun vadede gerçekleşebilecek olan risklerin hesap edilememesi ve hesap edilemeyen sonuçlar üzerinden bir koruma ve güvenlik sisteminden de bahsedilememektedir. Karşılaşılacak risklerin içerisinde gelecek kuşakların su haklarının ihlali de yer almaktadır. Nihayetinde yenilenebilir enerji sağlamak istense de değişen iklim koşulları suyun kaynağını tehlikeye atmakta, bu ise gelecek kuşaklar için hak ihlali olarak da görülebilir.

Risk fikri özellikle, hükmetmek arzusunda, özellikle de geleceğe hükmetme fikrinde belirir (Giddens ve Pierson, 2001:222). Beck'in kuramı, yeni oluşum içinde olan 21.yüzyıl toplumsal yapısını ve bu toplumun kültürel, siyasal, ekonomik, toplumsal, teknolojik ve bilimsel farklılıklarını açıklama amacında olan bir kuramdır. Risk toplumu sanayi toplumunun günümüze yansıyan çevresel, kültürel, toplumsal, bilimsel yan etkilerini, tehlike, tehdit ve risk unsurlarını kapsamaktadır (Çuhacı, 2007:136). Su yönetimi, barajlar ve neticede hidroelektrik santralleri, iklim değişikliği gibi etkilere yer bırakmadan ve bağımlılığı azaltacak şekilde planlanması yapılmaktadır. Dolayısıyla geleceği yönetme durumu söz konusudur. Geleceğin garanti altına alınması aynı zamanda tahmin edilemeyen ihtimalleri de içerisinde barındırmakta ve bu ihtimaller önemli riskleri de içermektedir. Riskleri minimum derecede tutabilmenin yolu ise düşünümsellikten geçmektedir.

Düşünümsel modernleşme ile kastedilen, toplumu değiştirme bir menzili olan katmerli bir modernleşmedir. (Beck, 2005:68). Modern toplumsal yaşamın düşünümselliği toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip reforme edildiği, böylece karakterlerini yapıcı olarak değiştirdikleri gerçeğinden oluşur. Bu da kuşkusuz bizzat düşünüm dünyası üzerine düşünüm geliştirmeyi gerektirir (Giddens, 2010:41). Beck, modernleşmenin yan etkileri olarak gördüğü oluşumlara karşı herkesin bir sorgulama, bilinçlenme ve kontrol mekanizmasına sahip olmasının gerekliliğinin

altını çizmektedir. Çünkü risk toplumu ile birlikte ortaya çıktığını söylediği riskler, tehditler ve tehlikelerin boyutları ona göre sanayi toplumunda olduklarından çok daha büyüktürler ve artık masum değillerdir. Beck bu tehlikelerin çoğunlukla duyularla algılanamayacağını, bilimle de belirlenemeyeceğini söylemektedir (Çuhacı, 2007:154). Teknolojik gelişmeler ve uzmanlık sistemleriyle değiştirilen toplumsal gerçekler üzerine düşünümsellik sağlanması belirsizliklerin ya da tahmin edilemeyen risklerin önüne geçilmesinde önemli bir adım oluşturmaktadır. Nitekim su yönetiminde de suyun, doğal varlıkların, çevrenin ve daha birçok alanın değer olarak kabul edilip projelerin geliştirilmesi önemli bir dinamik olarak yerini koruyacaktır. Çünkü gelişen teknoloji sarmalında geleceğin garanti altına alınması istenen ve beklenen bir durumdur; fakat uzmanlık sistemlerinin ve tahrip edilen doğanın gelecekte ne gibi sonuçları doğuracağı ve bu sonuçlar içerisinde risklerin ne boyutta olacağı ve kimleri etkileyeceği tahmin edilmesi zor bir durumdur.

Beck 'bumerang' etkisinden bahsetmektedir. Ona göre riskleri üretenler ve ondan fayda sağlamaya çalışanlar riskleri kendilerinden uzağa fırlatıp atsalar da bir şekilde bu tehlikeler döngüsüne yakalanmaktadırlar (Slattery, 2007:454). Nitekim HES'lerin uzun vadede ne gibi sorunları ya da ne gibi riskleri barındırdığı belirsizdir. Doğal hayatın tahribatı sosyo-ekonomik, kültürel, ekonomik ve çevre üzerinden olumsuz etkileri söz konudur. İlk etapta HES'ten olumsuz etkilenenler o bölgede yaşayan insanlar ya da doğal hayat gibi görünebilir, uzun vadede oluşabilecek risklerden etkilenenler sadece o bölgede yaşayanlar olmayacaktır. Doğal hayat üzerinde gerçekleştirilen her türlü uygulama ve yaşanan olumsuzluklar tüm insanları etkileyecektir. Yaşanan olumsuzluklar hiyerarşik bir düzlemde etkisinden ziyade eşit bir etkilenmeden bahsetmek mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle pastadan herkes eşit derecede pay alacaktır.

Sonuç

Günümüz dünyasında sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve siyasi anlamda ciddi değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Küreselleşme de tam da bu çerçevede anlamlı hale gelmeye başlamış ve toplum bilimlerinde sıkça kullanılır olmuştur. Küreselleşmenin iktisadi boyutunu oluşturan Neoliberalizm ise, günümüz dünyasının ekonomi politikasını oluşturmaktadır. 1980'lerden sonra gündeme gelmeye başlayan

Neoliberalizm, iktisadi eylemlerin kamusal hizmetler yerine özel sektöre bırakılmasını salık vermektedir. Neoliberal politikalar ülkelerin kamu yönetim anlayışlarında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Özellikle neoliberal politikalar ekseninde ülkelerin temel anlayışı ekonomik kalkınma ve bunun için ise serbest pazar sağlamaktır. Bu anlamda toplumsal metalar önemli bir dinamik oluşturmaktadır. Dolayısıyla hükümet programlarında sürdürülebilir kalkınma önemini korumakta, çevre ve yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde büyük projeler gerçekleştirilmektedir.

Suyun insan yaşamındaki öneminden dolayı birçok alanda ihtiyaç duyulan ve yönetilmesi istenen bir metadır. Özellikle sürdürülebilir kalkınmada temel enerji kaynağı olmasından dolayı devlet politikalarında önemini korumaktadır. Sürdürülebilir enerji sağlamak amacıyla kurulan hidroelektrik santralleri ülke kalkınmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle uluslararası ilişkilerde dışa bağımlılığı azaltmaktadır. Aynı zamanda iklim değişikliklerinin enerji sağlamadaki olumsuz etkisini minimize etmede önemli bir adım sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji sağlamada ve ülke kalkınmasında önemli avantajları olan hidroelektrik santrallerinin avantajlarının yanında birçok olumsuzluğu da barındırmaktadır. Özellikle sürdürülebilir enerji sağlamak amaçlı teknolojik gelişmelerin çevre üzerindeki çok boyutlu değişim ve dönüşüm potansiyeli geri dönüşü olmayan risklerle karşılaşma olasılığını artırmaktadır.

Beck'e göre toplumlar, daha önce karşılaşmadıkları türden risklerle karşılaşmaktadır. Günümüzde ortaya çıkan riskler, tehlikeler ya da tehditler doğadan kaynaklı riskler ya da yoksulluk ve sağlık problemlerini aşan boyutta olduğunu belirtmektedir. Bunlar daha çok teknolojik ve teknolojik gelişmelerin çevre üzerindeki dönüştürücü etkisinden kaynaklı ekolojik kaynaklı riskler şeklindedir. Sözü edilen risk grupları özü itibariyle tahmin edilmesi güç olan ve etkilerinin zamana ve mekâna yayılabilen risk gruplarıdır. Ayrıca söz konusu riskler, herhangi bir hiyerarşi gözetmeksizin herkesi etkisi altına alabilecek boyuttadırlar.

Hidroelektrik santralleri, gerek yapım aşamasında gerekse de yapıldıktan sonra çevre üzerinde önemli bir dönüşüme neden olmaktadır. Söz konusu olan bu dönüşüm ilk etapta karşılaşılan olumsuzluklarının yanı sıra uzun vadede ortaya çıkacak riskleri de içerisinde barındırmaktadır. İlk etkilerine bakıldığı zaman yapım aşamasında

bölgede oturan insanların göç etmesi, göç eden insanların karşılaştıkları problemler ve hidroelektrik santrallerinin yapıldığı alanlarda kültürel birikimlerin yok olması çok boyutlu problem silsilesini gündeme getirmektedir. Bunun dışında teknolojik gelişmeler ve uzmanlık sistemleri sayesinde gerçekleştirilen santraller doğal akarsu morfolojisini değiştirerek çevre, iklim, bitki ve hayvan yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Söz konusu etkilerin hemen hissedildiği olumsuzlukların yanında uzun vadede etkisini göstereceği zamana ve mekâna yayılabilecek hesaplanamayan, tahmin edilemeyen riskleri de içerisinde barındırmaktadır. Nitekim üzerinde düşünülmesi, asıl koruma ve güvenlik sistemlerinin geliştirilmesi gereken nokta burasıdır. Özellikle doğal çevre ve iklim üzerinde gerçekleştirilen dönüşümler geri dönüşü mümkün olmayan durumların gündeme gelmesine neden olabilmektedir. Söz konusu olan bu dönüşümler kaynakların yok edilmesi olumsuzlukla karşı karşıya olduğu düşünüldüğünde yenilenebilir enerji elde etmekten bahsetmek pek mümkün gibi görünmemektedir. Esas olan durum mevcut kaynakların özünün korunarak yok edilmeden enerji sağlanabilmesi ve doğal çevre ve doğal kaynakların gelecek kuşaklara aktarılması olmalıdır. Tersi bir durumda ülke kalkınması için yenilenebilir enerji sağlamak bir yana dursun gelecek kuşakların haklarının gasp edilerek doğal kaynakların hunharca yok edilmesi söz konusu olabilir. Söz konusu durum neticesinde gelecekte ne gibi riskleri içerisinde barındırdığı ya da kuşakları gelecekte ne gibi risklerin beklediği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Beck'in deyimiyle düşünümsel modernleşmeden hareketle, gerçekleştirilen her bir uygulamada doğal çevre ve sağlıklı bir yaşam için farkındalığın oluşması gerekmektedir. Aksi takdirde gelecekte karşılaşılabilecek risklerin boyutu, şiddeti ve etkisi hesaplanamaz bir şekilde yıkıcı olabilmekte; insanlar için ise gelecek, güvensizlik ve kaygı ile mücadele etmek durumunda kaldıkları bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, E. (2018). Küreselleşme, Neoliberalizm ve Su Yönetimi. Bursa: Ekin Yayınları.

Aksu, C., Erensu, S. & Evren, E. (2016). Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları Ve Direnişler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bauman, Z. (2003). Modernlik ve Müphemlik. İsmail Türkmen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2005). Siyasallığın İcadı. Nihat Ülner (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Beck, U. (2011). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bülbül, S. E. ve Çokluk, Y. (2017). Türkiye'de Gelişen Enerji Sektörü Hes'ler ve Kâr Kaybı Sigortaları. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9 (17), 89-114.

Çuhacı, A. (2007). Ulrıch Beck'in Risk Toplumu Kuramı. Sosyoloji Dergisi, 3 (14), 129-157.

Duman, M. Z. (2011). "Neo-Liberal Küreselleşmenin Zaferi". Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8 (1), 666-700.

Freeman, M. (2016). "Neoliberal Politikalar ve İnsan Hakları". Ş.E. Topuzkanamış (Çev.). D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, 17 (2), 165-188.

Furedi, F. (2002). Korku Kültürü. B. Yıldırım (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya. O Akinhay (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Giddens, A. (2009). Sosyolojide Başlangıç Okumaları. G. Altaylar (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2010). Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2010). Modernliğin Sonuçları. Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. & Pierson, C. (2001). Modernliği Anlamlandırmak. M. Sağlam, S. Uyurkulak (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Gökdemir, M., Kömürcü, M. İ. & Evcimen, T. U. (2012). "Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve Hes Uygulamalarına Genel Bakış". İMO Su Yapıları Kurulu, 18-26.

İşlar, M. (2016), "Su Gaspı mı, Su Hakkı mı? Neoliberal Hidrolik Misyon Çağında Türkiye'nin Hes Sorunu", Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler. Cemil Aksu, Sinan Erensu ve Erdem Evren (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Koyuncu, A.A. & Delibaş, K. (2012). Risk Toplumu ve Siyasal Eylem: Risk Olgusunun Türk Siyasetine Yansıması. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(1), 160-177.

Saad-Filho, A. & Johnston, D. (2014). Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki. Ş. Başlı, T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Slattery, M. (2007). Sosyolojide Temel Fikirler. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz (Çev.). İstanbul: Sentez Yayınları.

Şentürk, Ü. (2016). Güncele Dipnotlar: Bireyden Topluma Sosyolojik Dönüşümler. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Turhan, E. & Özmen-Çağatay, H. (2015). "Hidroelektrik Santrallerin (Hes) Çevresel ve Sosyal Etkileri: Alakır Vadisi Örneği". 4. Su Yapıları Sempozyumu, 67-76, Ankara.

TMMOB, (2011). Hidroelektrik Santraller Raporu, Ankara: Mattek Basın Yayınları.

Üste, R. B. (2014). "Neoliberal Politikaların Çevre Konusuna Etkileri Açısından Bir Değerlendirme". SBE. Dergisi, 3(1), 155-176.

OBEZİTE VERGİSİNE YÖNELİK TÜKETİCİ GÖRÜŞLERİNİN TESPİTİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA

BÖLÜM 18

İpek CEBECİ[1]
Leyla ULUMAN[2]

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ipek.cebeci@giresun.edu.tr
[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü leyla.uluman1995@gmail.com

GİRİŞ

Bireylerin aşırı şişmanlık durumu: obezite, sağlığı bozacak bir biçimde insan vücudunda yüksek oranda yağ birikmesini ifade eder. Günümüzde teknolojik ilerlemelerin, yaşam tarzlarındaki değişimin, iktisadi refah artışının tetiklediği değişen beslenme alışkanlıklarının ve adeta kısıtlanan hareket imkânlarının sonucu olarak, hemen hemen tüm ülkelerdeki obezite oranlarında önemli artışlar tespit edilmiştir. Halen obezite, pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin mücadele etmek durumunda kaldığı, iktisadi kayıplara yol açan önemli bir sorundur (Saruç, 2015: 19).

Dünyada olduğu gibi, ülkemizde de obezite önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke nüfusunun aşırı kilo alımı ile hantallaşarak nüfus kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesi ile birlikte, iş yerlerinde çalışan bireylerin iş performansları bu durumdan olumsuz yönde etkilenmekte ve hatta bazı durumlarda bireyler iş göremez hale gelebilmektedirler. En temel üretim faktörü olan bireyin (emek faktörünün), obeziteden ötürü çalışma hayatından kopması ise hem bireysel hem de toplumsal bunalımlara yol açabilmektedir. Ayrıca, ülkelerin sağlık ve sigortacılık sektörü obezite sorunundan negatif yönde etkilenmektedir. Aşırı kiloya bağlı ortaya çıkan hastalıklar, ülkelerin sağlık harcama kalemlerini büyük oranda arttırmaktadır. Obez bireylerin tüketim ihtiyaçlarını gidermeye yönelik oluşan iktisadi pazarda, bu kişilere dair; giyim, gıda, sağlık, spor vb. pek çok alana yatırım yapılarak kaynak ayrılmak durumunda kalınması sonucunda, iktisadi kaynakların etkin ve verimli kullanılamaması gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Bu sebeplerden ötürü, obezite sorununun çözümü için alınacak önlemler tüm ülkeler için büyük önem arz etmektedir (Cebeci ve Heperler, 2017: 597).

Bu sorunla karşı karşıya kalan tüm ülkeler ve ülkemizde de obezite oranlarında artış gözlenmesi nedeni ile obeziteye karşı çeşitli sosyal ve iktisadi çözüm yol arayışları geliştirilmektedir. Bu çalışmada, obezite sorununun çözümüne dair ülkemizde uygulanacak bir mali politika önlemi olan obezite vergisine yönelik genç bireylerin düşünce ve yaklaşımları ortaya konmak istenmiştir. Obeziteyle mücadelede uygulanacak obezite vergisi (fat tax, sugar tax) yöntemi, sağlıksız gıda ve içeceklerin yüksek oranda vergilendirilmesini ifade eder. Örnek olarak

obezite vergisi, bazı Avrupa ülkelerinde ve ABD'nin bazı eyaletlerinde, düşük besin değerli ancak yüksek kalorili gıda ve içeceklere (cips, şekerleme, kola vb.) uygulanması gösterilebilir. Türkiye'de de obezite vergisinin uygulanmasına yönelik öneriler sunulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, genç bireylerin, obezite sorununun mali politika ile önlenmesine (obezite vergisi) yönelik düşünce ve yaklaşımlarını tespit etmektir. Obezite vergisinin gençler tarafından kabul edilebilirlik durumunu incelemek adına üniversite öğrencilerine yönelik bir saha çalışması yapılmış, elde edilen veriler doğrultusunda yapılan istatistiki analizler sonucunda ulaşılan bulgular sunulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında değerlendirmeler ve öneriler paylaşılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Obezite Kavrami ve Nedenleri

Dünya Sağlık Örgütünün tanımına göre obezite, vücut sağlığına zarar verecek bir seviyede aşırı yağın birikmesidir. Yetişkin bireylerde obeziteyi tespit edebilmek adına "Beden Kitle Endeksi" (BKİ) olarak ifade edilen bir orantı kullanılır. BKİ, erkek veya kadın bütün erişkinler için tüm yaş aralıkları için kullanılabilir (Gökbunar vd. 2015:581). Obezite hastalığının temelinde bireyin tükettiği kalorinin harcanan kaloriden fazla olması şeklinde bir dengesizlik durumu yatar. Kişi; yüksek enerji içeren yağlı, şekerli gıdaları tüketmesi ve buna karşın fiziksel aktivite seviyesini düşük tutması sonucunda obezite hastalığı ile karşı karşıya kalır (Eroğlu, Koyuncu, 2018:179).

Obezitenin ve obezite oranlarındaki artışın sebepleri; gelirin artması, beslenme alışkanlarında değişim, koruyucu ve tat/lezzet verici katkı maddelerinin kullanıldığı hazır gıda üretiminin ve tüketiminin artması, yine hazır gıda sektörünün gelişimi ve büyümesine paralel olarak sektörün ürünlerinin ucuzlaması, insanların çalışma biçimlerinin-eğlenme alışkanlıklarının değişmesi ve fiziksel aktiviteye ayrılan zamanın azaltılması sayılabilir (Ayyıldız, Demirli, 2015: 64).

1.2 Obezitenin İktisadi Maliyetleri

Obezite kaynaklı iktisadi maliyetler; devletin tedavi, tahlil ve ilaç harcamalarının artması şeklinde doğrudan maliyetler ve sağlık sorunları neticesinde işverenler ve işgörenleri ilgilendiren dolaylı maliyetlerden

oluşmaktadır. Konu ile ilgili mevcut literatürde de, obez kişilerin hastalıkları nedeni ile yıl içerisindeki iş kayıplarının işverenler ve çalışanlar için önemli sorunları beraberinde getirdiği bilgisine ulaşılmaktadır. Obezite hastası olan bireylerin tam kapasite çalışamadıkları, çalışma hayatında verimliliklerinin/performanslarının düştüğü ve bu durumun işveren açısından olumsuz bir durum olduğu görülmektedir. Ayrıca obezite hastası bireyler, istihdam konusunda düşük ücretlere razı olabilmektedir. Obez çalışanlara yönelik ödenen sigorta primi sağlıklı bir çalışana ödenen primden daha yüksek olması nedeniyle de ayrı bir dolaylı maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayyıldız, Demirli, 2015: 65).

1.3 Obeziteye Yönelik Mücadele Politikaları

Obeziteye yönelik geliştirilen farklı mücadele yöntemleri vardır. Bunlar arasında tüketicilerin bilinçlendirilmesi için çeşitli eğitim ve bilgilendirme çalışmalarının yapılması, vergi ve teşvikler, sağlıksız gıdaların pazarlanmasına yönelik reklam kısıtlamalarına gidilmesi, okullarda kantinlerin kontrolü ve beslenme programlarının uygulanması sayılabilir. Obeziteye karşı alınan bireysel tedbirler, alışkanlık şeklindeki bir takım etkenler nedeni ile yeterli olamamakta ve bireyler davranışlarının uzun süreli etkilerini öngörememektedirler. Özel sektörün ise bu konuya yönelik rasyonel bir çözüm oluşturamayacağı, çıkarları gereği mümkün görünmemektedir. Dolayısı ile, obezite ile mücadele edecek olan en önemli aktör devlettir. Devlet, sağlıklı beslenme ve egzersiz konularında çeşitli önlemler alarak, toplumun bilinç düzeyini artırabilir. Bu tedbirlere örnek olarak; özendirici, bilgilendirici kamu spotları ve reklamlar verilebilir. Fakat bu yöntemlerden istenen sonucun alınabilmesi bir ölçüde sosyoekonomik ve demografik faktörlere de bağlıdır. Bu sebeple geçmiş dönemlerde tek başına uygulanan bu politikalar, obezite ile mücadelede yeterli olamamıştır. Artık günümüzde birçok ülkede, mali araçların bu sorunu çözmekte yöntem olarak kullandığını görmekteyiz. Örneğin hükümetler, sağlıksız ve obeziteye yol açtığını düşündüğü ürünlerden vergi almak veya sağlıklı ürünlere teşvik ve sübvansiyon uygulamak şeklinde çözümlere yönelebilmektedirler. Bilhassa yüksek kalorili, düşük besin değerlerine sahip olan; şeker, yağ, tuz oranları fazla olan yiyecek ve içeceklerin kalori fazlası oluşturarak obeziteye yol açtığı düşünüldüğünden, obezite vergileri uygulanmaktadır. Obezite vergileri ile devlet, sağlıksız ürünlerin fiyatını artırmak suretiyle,

bireylerin beslenme tercihlerini rasyonel olarak sağlıklı ürünlere kaydırmalarını amaçlamaktadır (Çukur, Erdem, 2017:128).

Obezite vergileri, iktisadi ve sosyal amaçlar için uygulanan bir araçtır. Obezite vergilerinin uygulanmasındaki sosyal amaç, halkın sağlığını korumak ve daha iyi bir seviyeye getirmektir. Zira obezitenin yaygınlaşmasında en büyük etken, piyasada oluşan eksik ve asimetrik bilgi neticesinde halkın sağlıksız beslenme alışkanlığını kazanmasıdır. Dolayısı ile, sosyal bir bakış açısı ile devlet, bu beslenme şekline yol açan aşırı şekerli ya da yağlı besin maddeleri üzerine ek vergi koyarak kamu müdahalesinde bulunmaktadır. Ayrıca, obezite vergilerinin iktisadi amacı, dışsal maliyetlerin telafisidir. Bir diğer ifadeyle piyasa başarısızlığının ekonomi üzerinde oluşturduğu maliyetlerin vergi araçları ile düzenlenmesi şeklinde bir iktisadi amaç güdülmektedir. Sosyal ve iktisadi amaçların bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir. Sosyal amacın öncelikli olduğu ve ayrıca buna ek olarak iktisadi amaçları da gözeten bir vergi politikası, obezite vergilerinin etkinliğini artırır. Fakat kimi çevreler, obeziteyle mücadele için uygulanan vergilerin, sosyal gaye dışında alındığını belirtmektedirler. Bu düşünceyi ifade edenler, sağlıksız gıdalara yönelik, konulan vergilerin dışsal maliyetler gerekçe gösterilerek, bir nevi bahane üretilerek, yalnızca gelir elde etmek amacı ile toplandığını iddia etmektedirler. Bu şekilde ise, amaç noktasında bütünlük sağlanamayan vergi uygulamalarında sonuç başarısız olmakta, piyasadan ve toplumdan bu vergiler tepki gördüğü için uygulamadan kaldırılmaktadır (Doğan, Kabayel, 2017: 66).

1.4. Obezite Vergilerinin Uygulama Yöntemleri

Obezite vergileri, dünya üzerinde birden farklı isim ve şekillerde uygulamalar ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle şeker, şekerleme, atıştırmalık ve meşrubatlar ilk planda tutulmaktadır. Verginin konusu, gıda maddelerinin bizzat kendisi değil, gıda maddelerinin içeriği olarak da belirlenebilir. Bu durumda devletin belirlemiş olduğu madde (örnek : şeker) oranlarından daha fazla kullanımı (şeker vergisi =sugar tax), yağ kullanımı (fat tax), tuz ya da kafein kullanımı (public health product tax) sonucuna ürünler söz konusu verginin uygulama alanına girer. Ayrıca obezite vergisinin türünde de farklı uygulamalara rastlanılmaktadır (Çukur, Erdem, 2017:128).

Obezite vergilerinin tasarlanması sürecinde, vergilendirme tekniği dikkat edilen bir unsur olup, vergilendirme tekniği ile obezite vergisinin;

ne üzerinden, nasıl ve ne oranda alınacağı belirlenmektedir. Bu doğrultuda, obezite ile mücadeleye dair gıdaların vergilendirilmesinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar; 1-Katma Değer Vergisi yaklaşımı, 2- Diferansiyel vergilendirme, 3- Seçici fiyat yaklaşımı, 4- Düz oranlı vergilendirmedir (Doğan, Kabayel, 2017: 66).

Katma Değer Vergisi (KDV) Yaklaşımı, obeziteye sebep olan gıda grupları ya da ürünleri seçmek yerine, işlem görmüş gıda gruplarının vergilendirilmesini hedefler. KDV yaklaşımı, katma değer yaratılan üretim süreçlerinde, uygulanacak bir katma değer vergisinin sorunun çözümünü sağlayacağını düşünür. Ayrıca bu yöntem yeni bir vergi koyma ve vergi uygulanacak gıda ürünlerin tayininde yaşanabilecek problemleri bertaraf etmektedir. Bir diğer taraftan da, gıda gruplarını vergilendirirken oluşabilecek arzu edilmeyen vergilendirmelerin önüne geçilebilmektedir (Doğan, Kabayel, 2017: 66). Mesela, süt ve yumurta gibi çiftlik ürünlerinin fazla işlem görmemesi nedeniyle aşırı düzeyde vergilendirilmesi engellenmektedir (Gökbunar, vd., 2015: 595).

Diferansiyel Vergilendirme ile, dışsal maliyet oluşturan ürünlere vergi konularak bu ürünlerin fiyatlarının göreceli olarak değiştirmek istenir. Obezite konusun kapsamında bakıldığında, diferansiyel vergilendirme ile birlikte belli gıda gruplarının (yağ ve şeker gibi) değil de, belli ürünlerin vergilendirilerek dışsallıkların azaltılması hedeflenir. Örneğin, şekerli meşrubatlar ve abur cubur gıdalara uygulanacak diferansiyel vergiler ile istenmeyen etkiler yaratmayan, daha etkin bir mücadele sağlanabilir (Doğan, Kabayel, 2017: 66).

Seçici Fiyat Yaklaşımı, obeziteye yol açan gıda gruplarının fiyatlarını yükselterek fiyat mekanizması aracılığıyla bir etkinlik sağlanması hedeflenmektedir. Bu etkinlik, obeziteyle mücadeleye daha fazla katkı sağlanması ve sağlıklı beslenme alışkanlıklarının kazandırılmasıdır (Gökbunar, vd., 2015: 594). Bu nedenle seçici fiyat yaklaşımı ile yapılan vergilendirmeler, sosyal refah gayeleri açısından hükümetler tarafından en çok tercih edilen yöntemdir. Zira seçici vergilendirme (selective taxation) yöntemi, direkt olarak tüketici talebini paternalist bir anlayış ile etkilemektedir. Böylece tüketiciler, ekonomik davranışlarını sağlıklı gıda tüketimine yöneltmektedirler. Seçici fiyat yaklaşımında, seçilen gıda grubunun obeziteye yol açacak içeriğe sahip olup olmamasının yanında, seçili gıdaların erdemli mal olup olmadığı hususunda dikkatli davranılmalıdır. Çünkü uygulanacak bir seçici vergi, bazı mal gruplarında

istenmeyen etki meydana getirebilir. Bu duruma en çok yağ oranı yüksek ama erdemli mal olan süt ürünlerinde rastlanmaktadır (Doğan, Kabayel, 2017: 67).

Düz Oranlı Vergilendirme, bütün gıda gruplarına yönelik uygulanabilir. Ancak vergi sonrası gıda fiyatlarının artmasından ötürü, obezite ile mücadele yerine yetersiz beslenme (sağlıklı gıda tüketiminin azalması) problemi ile karşı karşıya kalınabilir (Gökbunar vd., 2015: 594). Mesela, kalori bazında bir vergilendirme yapılması halinde, sağlıklı ancak besin değeri yüksek gıdaların vergilendirilmesi neticesinde, arzu edilmeyen kayıplar yaşanabilir. Bu sebeplerden dolayı kalori temelli genel bir düz gıda vergisi yerine, obeziteye neden olanlar bazı gıdalardan düz oranlı bir gıda vergisi alınması, amaca daha uygun olacaktır (Doğan, Kabayel, 2017:67).

1.4. Dünyada Obezite Vergileri Uygulamaları

Dünya üzerinde pek çok ülke farklı yöntem ve kapsamda obezite vergilerini uygulamaya koymuş veya uygulamayı planlamaktadır. Verginin konusu, matrahı ve oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Saruç, 2015: 11). Obeziteyle mücadele gayesiyle vergi araçlarına yönelen ülkelerin sayısında giderek artış gözlenmektedir. Bu verginin ülkeden ülkeye uygulanması farklılaşmaktadır. Kimi ülkeler, hesaplama bakımından daha kolay bir vergi tipi olan advalorem vergileri (değer esaslı) uygulamaktadırlar. Advolerem vergilendirmede, verginin konusu olan ürünlere belli bir oranda vergi konmaktadır. Bu vergiler, üretim ve tüketim sürecinde uygulanan katma değer vergisi veya işlem vergisi olarak uygulanabilmektedir. Ayrıca spesifik vergiler, bilimsel ölçü birimleri temelinde verginin konusunu oluşturan ürünlere konulmaktadır. Fakat vergilendirilmek istenen ürünler daha etkin bir şekilde vergilendirilmesine karşın bu vergilerin hesaplanması ve uygulaması daha zor ve maliyetlidir (Doğan, Kabayel, 2017: 68).

Tablo 1. Dünyada Obezite Vergileri Uygulayan Ülke Örnekleri

Ülke	Vergi Kapsamı	Vergi Tipi	Başlangıç Yılı
Amerika Birleşik Devletleri	Kapsam eyaletlere göre farklıdır	Çeşitli	Eyaletlere göre değişken
Avusturalya	Meşrubatlar, Unlu mamuller, bisküvi, şekerleme	Advalorem	2000
Bangladeş	Şekerli ve tatlandırıcılı meşrubatlar, enerji içecekleri	Advalorem	2014
Belçika Krallığı	Şeker ve tatlandırıcı içeren meşrubatlar	Spesifik	2016
Danimarka	Doymuş yağ içeren ürünler	Spesifik	2014 (kaldırıldı)
Dominik Cumhuriyeti	Şekerli Meşrubatlar	Advalorem	2015
Fransa	Şeker ve tatlandırıcı içeren meşrubatlar	Spesifik	2012
Finlandiya	Meşrubatlar	Spesifik	2011
Maceristan	Meşrubatlar ve enerji içecekleri	Spesifik	2011
Norveç Krallığı	Şeker, çikolata, şekerli meşrubatlar, tatlandırıcılar	Spesifik	1981
Samoa Cumhuriyeti	Şekerli meşrubatlar	Spesifik	1984

Kaynak: (Doğan, Kabayel, 2017: 67).

1.5. Türkiye'de Obezite Vergileri Uygulamasına Yönelik Çalışmalar

Türkiye'de gerçekleştirilen vergi düzenlemeleri incelendiğinde, bazı ülkelerde uygulanan obezite vergisi türlerinden herhangi bir vergileme modelinin mevcut olmadığı görülmektedir. Fakat 2013 tarihinde düzenlenen, İzmir 5'inci iktisat kongresinde, dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in *"Obeziteyi tetikleyen, sağlık harcamalarını artıran ürünlere yönelik özel tüketim vergisi gündeme gelebilir. Tüm bu hususları tartışıyoruz, düşünüyoruz, ileriki dönemlerde tüm bunlar gündeme gelebilir, uygulamaya konabilir"* şeklindeki ifadesi, vergi politikalarına dair kamuoyunun tepkisinin ölçülmek istendiğini göstermektedir.

Ayrıca 2017 yılına gelindiğinde *"Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı'nın*" içeriğinde bulunan ve özel tüketim vergisinin III sayılı listesinde değişikliğe gidilmiş, 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere; mineral sular ve gazlı sular dahil olmak üzere ilave şeker veya diğer tatlandırıcı maddeler katılmış veya aroma eklenmiş sular, üzüm şırası dahil olmak üzere ilave şeker ya da

diğer tatlandırıcı maddeler eklenmiş olsun olmasın meyve ve sebze suları, sade gazozlar, meyveli gazozlar ve alkolsüz biralar %10, kolalı gazozlar ise %25 oranında özel tüketim vergisi kapsamına alınmıştır. Özel tüketim vergisinin III sayılı listesine yönelik yapılan bu değişiklikle birlikte uygulamaya konulan yeni vergi düzeni her ne kadar "obezite vergisi" olarak ifade edilmemişse de, vergilemede yapılan değişikliğin çeşitli tatlandırıcılar kullanılarak imal edilen gıdaları hedef alan yapısı, çeşitli dünya ülkelerince uygulanan obezite vergileriyle benzerlik taşımaktadır (Özkan, Güzel, 2018:701).

Türkiye'de uygulanacak bir obezite vergisinin halk tarafından benimsenmesi oldukça önemlidir. Dünya örnekleri incelendiğinde, toplumsal desteğin vergi araçları ile birlikte obezite ile mücadelenin başarı düzeyini yükselttiği görülmektedir. Bundan ötürü, tasarlanacak olan vergi araçlarından önce, bu konuda toplumsal bilinç oluşturulmalı ve verginin gelir amacı taşımayan düzenleyici bir yapı arz ettiği topluma aktarılmalıdır. Buna ek olarak, verginin uygulanması amacıyla, tercih edilen yöntem de başarı düzeyini yükseltecektir. Türkiye'de düz oranlı ve değer esaslı bir vergilendirmeden çok, seçici ve spesifik nitelikte bir vergilendirmenin, gıda tüketimini negatif yönde etkilemeyen daha etkin bir vergilendirme şekli olacaktır (Doğan, Kabayel, 2017:69,70). Obezite vergisi konusunda ülkemizde yapılan literatür çalışmalarına değinecek olursak;

Ayyıldız ve Demirli (2015), Türkiye'de "Obezite Vergisi" ile ilgili halkın düşüncelerini ölçmek gayesiyle Türkiye genelinde ankete dayalı bir alan araştırması yapmışlardır. Elde edilen veriler istatistiki olarak analiz edilmiş ve çalışmanın sonucunda halkın obezite ile mücadele edilmesi gerektiğine inandığı, mücadelenin devletin temel bir görevi olduğu, fakat bu mücadelenin vergi dışı araçlarla gerçekleştirilmesi gerektiğine inandığı belirlenmiştir. Bu çalışma neticesinde ayrıca, devletin bu türden bir vergi uygulamasına gitmesinin, obeziteyle mücadeleden ziyade, gelir elde etmek için yeni bir vergi çıkarıldığı düşüncesi doğuracağı ihtimali nedeniyle, hali hazırda uygulanan vergileri ağır bulan Türk halkının tepkisine yol açacağı kaygısını da gözler önüne sermektedir.

Ayyıldız ve Demirli (2015) çalışmasında, demografik verilere göre gruplar arası farklılıklar bakımından konu incelenmiş; obeziteyle mücadeleye dair konan vergilerin toplum açısından faydalı olacağı fikrine 35 yaş üzeri grup, kadınlar, düşük gelir seviyesine sahip grup, evli olanlar

ve kilolu olduğunu düşünen gruplar diğer gruplara göre daha fazla taraftar oldukları belirlenmiştir. Obezite vergisinin uygulanması halinde; 35 yaş üzeri kesimin, kadınların, düşük gelir sahibi olan grubun, düşük eğitim seviyesine sahip grupların, evli olanların ve kilolu olduğunu düşünenlerin, diğer gruplara göre sağlıksız ürünlerin tüketimini azaltmaya daha yatkın oldukları tespit edilmiştir.

Tuncer ve Sandalcı (2018) çalışmasında, TR33 Bölgesinde (Manisa, Kütahya, Afyonkarahisar ve Uşak) yaşayan kişilerin, obezite vergisine dair algıları ve bu algıları belirleyen faktörleri tespite yönelik olarak anket metodu ile bir çalışma yapmışlardır. TR33 bölgesinde bulunan illere, kolayda örnekleme yoluyla seçilen 537 kişiye anket uygulanmış, elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu çalışmada obezite vergisi algısını belirleyen faktörler beş başlık (ekonomik, sağlık, ahlaki-psikolojik, siyasi ve sosyal) altında incelenmiştir. Çalışma neticesinde, TR33 Bölgesindeki illerde yaşayan bireylerin obezite vergisi algı düzeyinin düşük bir seviyede olduğu görülmüştür.

Akkaya ve Gergerlioğlu (2017) çalışmasında, sağlıksız gıdalara yönelik uygulamaya konulan obezite vergilerinin, bireylerin tutumları üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini analiz etmek istemişledir. Bu gaye ile İstanbul'da yaşayan bireylerin tutumlarını; eğitim, medeni hal ve yaş değişkenleri çerçevesinde test etmişlerdir. Bu çalışma, 2013 yılı, aralık ayı temel alınarak İstanbul ilindeki toplam 36 ilçede tecrübeli anketörler tarafından yüz yüze anket yöntemiyle, yaklaşık 1100 kişi üzerinde uygulanmış ve geçerli olan 1018 kişinin anket verileri çalışma için esas alınmıştır. Anket formu altı bölümden oluşmakla birlikte, bu makale çalışmasında, sadece sağlık sorunları ile ilişkili konuların vergilemesine yönelik saha araştırma sonuçları değerlendirilmiştir. Anket formuna yönelik yapılan analizler sonucunda, tutum ifadeleriyle; yaş, medeni hal, eğitim demografik değişkenlerinin arasında istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar olduğu bulunmuştur. Çalışmadaki sıklık analiz sonuçları; obezite vergilerine dair destekleyici tutumların, %40-%50 seviyeleri arasında olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, Saruç vd. (2015) tarafından Türkiye'nin farklı illerinde sağlık çalışanlarına yönelik olarak obezite vergileri kapsamında yapılan araştırmanın sonuçlarıyla uyumluluk göstermektedir. Ayrıca çalışma ile ilgili olarak obezite vergilerine yönelik %40-%50 seviyelerindeki destekleyici tutum sonuçlarının, Barry vd. (2013) tarafından, şeker ilave edilmiş içecekler için uygulanan vergilerin Amerikan halkının tutumlarını ne ölçüde etkilediğine yönelik olarak gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla da

uyumluluk gösterdiği görülmüştür. Çalışma, katılımcıların %40,8'inin obezite vergi uygulamasının insanların özgürlüklerini kısıtlayacağı görüşünde olduğunu da ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç, literatürdeki bir diğer çalışmayla, Barry vd. (2013) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla da, ilişkilendirilerek kısmen desteklenmiştir.

Akkaya, Gergerlioğlu (2017:139) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın demografik değişkenlere dair test sonuçlarına bakıldığında ise şu bilgiler edinilmiştir; Eğitim seviyesi yüksek olanlar bireylere kıyasla, daha düşük eğitim seviyesinde olan bireyler, obezite vergilerinin uygulanmasına dair daha fazla destekleyici tutum sergilemektedir. 37 yaş ve üstü grubunda bulunan bireyler, diğer yaş grubundakilere nazaran obezite vergilerinin uygulanmasına yönelik destekleyici tutumları daha fazla benimsemektedirler. Ayrıca, bekar ve dullara kıyasla evli olanların, sağlıksız ürünler için obezite vergilerinin uygulanmasını daha fazla desteklediği belirlenmiştir. Eğitim, medeni hal ve yaş değişkeni için elde edilen bu sonuçların, obezite vergilerine yönelik halkın düşünceleri konusunda Ayyıldız ve Demirli (2015) tarafından Türkiye genelinde 1126 katılımcı ile yapılan çalışma sonuçları ile tutarlılık gösterdiği belirlenmiştir.

2. ARAŞTIRMA

2.1 Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, obezite sorununun çözümüne dair ülkemizde uygulanacak bir mali politika önlemi olan obezite vergisine yönelik, genç bireylerin düşünce ve yaklaşımlarını ortaya koymaktır.

2.2 Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılığı anket uygulaması yapılan, ulaşılabilen kişi sayısı olarak belirtilebilir. Ayrıca zaman ve ekonomik sınırlar çerçevesinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması 2018 yılı eğitim-öğretim döneminde, Giresun Üniversitesi İ.İ.B.F'sinde okuyan iktisat bölümü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır.

2.3 Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın anakütlesi 2018 yılı eğitim–öğretim döneminde Giresun Üniversitesi İ.İ.B.F'sinde iktisat bölümünde okuyan üniversite öğrencileridir. Belirtilen dönemde iktisat bölümünde okuyan aktif öğrenci sayısı 625 olup, toplam 250 öğrenciye anket formu dağıtılmış, geri dönen

ve hatasız doldurulan 211 adet form araştırma kapsamına alınmıştır. Örneklem sayımız, araştırma kapsamına aldığımız çalışma evreni için yeterli olduğu belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü tablosu için, (Yazıcıoğlu, Erdoğan, 2004: 50) çalışması incelenebilir.

2.4. Veri Toplama Aracı, Ölçek ve Analizler

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak birincil veri toplama metodu olan anket metodu tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında uygulanan anket formu iki bölümden oluşturulmuştur. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerini tespite yönelik sorulara ve formun ikinci bölümünde ise 19 maddeden oluşan ve obezite vergi uygulanmasına yönelik ifadelere yer verilmiştir. Mevcut literatürden (Ayyıldız, Demirli, 2015; Saruç, 2015; Gergerlioğlu, 2014; Gökbunar vd., 2015) yararlanılarak oluşturulan ifadelerin bulunduğu ikinci bölümde 5'li Likert tipi ölçek yapısı kullanılmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Araştırmada elde edilen veriler SPSS20 istatistiki programı ile analiz edilmiştir. Demografik verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı (frekans) ve yüzde kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin genel güvenilirliği Cronbach Alpha yöntemi ile incelenmiş[1], α=0,849 olarak çok yüksek bulunmuştur. Anket soruları üzerinde güvenilirlik analizi, kaiser-meyer-olkin, bartlett, frekans, yüzde, faktör analizi yapılmıştır.

2.5 Bulgular

Araştırmaya ait bulgular bu bölümde sunulacaktır.

2.5.1 Demografik Bulgular

Tablo 2. *Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular*

Gruplar	**Frekans (n)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet		
Kadın	119	56,4
Erkek	92	43,6
Yaş		
18-25 Yaş	150	71,1
26 Yaş ve üzeri	61	28,9
Medeni Hal		

[1] Cronbach α katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan ölçüte göre bu katsayının 0,81≤α<1,00 şartını sağlaması durumunda ölçeğin oldukça güvenilir olduğu kabul edilir (Kılıç,2016:48).

Bekar	203	96,2
Evli	8	3,8
Öğrencilerin Harçlık (Gelir) Seviyesi		
300TL'ye kadar	29	13,7
301-500TL	106	50,2
501-700TL	51	24,2
701TL ve üzeri	25	11,9

Araştırmaya katılanların cinsiyete göre, 119'u (%56,4'ü) kadın, 92'si (%43,6'si) erkek olarak dağılmaktadır. Katılımcıların üniversitede okuyan öğrenciler olmaları nedeni ile, medeni duruma göre büyük çoğunlukla bekar oldukları (%92'si) görülmektedir. Yine yaş açısından ankete katılan öğrencilerin %71,1'i 25 yaş altında olup, genç bir yapı sergilemektedir. Öğrencilerin harçlık seviyesi adına düşük bir gelir seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Öğrencilerin toplamda %63,9'u 500TL'nin altında bir harçlık ile ihtiyaçlarını gidermektedir.

2.5.2 Obezite Vergilerine Dair İfadelere İlişkin Katılımcıların Yanıtlarına Yönelik Bulgular

Katılımcıların obezite vergilerine dair yöneltilen ifadelere ilişkin yanıtlarına yönelik bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir. Araştırmaya katılan genç bireylerin birinci ifadeye yönelik yanıtlarının dağılımını incelediğimizde; sağlıksız gıdaların daha yüksek oranda vergilendirilmesinin (obezite vergisi uygulanmasının), Türkiye'de obezite oranlarını azaltmada etkili olacağını düşündüğünü belirtenlerin toplam oranı (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin toplamı) %38,8'dir. Bu ifadeye yönelik kararsızlar %21,8 ve olumsuz görüş bildirenlerin toplam oranı ise %39,3'dür.

Tablo 3. *Katılımcıların Obezite Vergilerine Dair İfadelere İlişkin Yanıtlarına Yönelik Bulgular*

	Kesinlikle Katılmıyorum		**Katılmıyorum**		**Kararsızım**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**	
İFADELER	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**
1-Sağlıksız gıdaların daha yüksek oranda vergilendirilmesinin (obezite vergisi) Türkiye'de obezite oranlarını azaltmada etkili olacağını düşünüyorum.	48	22,7	35	16,6	46	21,8	52	24,6	30	14,2
2-Obezite ile mücadelede öncelikli araç vergiler olmalıdır.	43	20,4	51	24,2	74	35,1	33	15,6	10	4,7

3- Obezite ile mücadelede vergi dışı araçlarla olmalıdır.	10	4,7	16	7,6	76	36,0	81	38,4	28	13,3
4-Obezite ile mücadelede devletin temel görevlerinden biridir.	9	4,3	22	10,4	49	23,2	83	39,3	48	22,7
5- Obezite vergisi Türkiye'de uygulanmalıdır.	42	19,9	71	33,6	33	15,6	44	20,9	21	10,0
6-Obeziteye neden olan ürünlerde vergi oranı yüksek olarak belirlenebilir.	41	19,4	74	35,1	36	17,1	45	21,3	15	7,1
7- Obezite vergisinin toplum açısından faydalı olacağını düşünüyorum.	46	21,8	71	33,6	37	17,5	34	16,1	23	10,9
8- Obezite vergisi insanların yaşama biçimlerine müdahale oluşturmaz.	43	20,4	70	33,2	40	19,0	42	19,9	16	7,6
9- Vergi nedeniyle fiyatı artan obezite ürünlerine yönelik tüketim azalır.	35	16,6	69	32,7	43	20,4	52	24,6	12	5,7
10- Bu vergi obezite grubuna giren kesimin sayısını azaltabilir.	43	20,4	75	35,5	42	19,9	40	19,0	11	5,2
11- Obezite vergisinin konulması sağlıklı ürünlerin tüketimini artırır.	44	20,9	76	36,0	44	20,9	33	15,6	14	6,6
12-Bu vergi obezite ürünleri satan iş sahasının gelir durumunu azaltır.	13	6,2	43	20,4	75	35,5	61	28,9	19	9,0
13-Devlet bu uygulamayı vatandaşın sağlığını düşündüğü için yapacaktır	28	13,3	15	7,1	70	33,2	68	32,2	30	14,2
14-Devletin bu uygulamayı gelir sağlamak amacı ile çıkaracağını düşünüyorum.	16	7,6	41	19,4	84	39,8	43	20,4	27	12,8
15- Obezite vergisi devlet açısından sağlık giderlerini azaltabilir.	9	4,3	54	25,6	81	38,4	52	24,6	15	7,1
16- Obezite vergisi toplum içinde tepki uyandırmaz.	49	23,2	62	29,4	63	29,9	29	13,7	8	3,8
17- Obezite vergisi konulan ürünlerin tüketimini azaltmayı düşünebilirim.	19	9,0	26	12,3	78	37,0	79	37,4	9	4,3
18-Ödediğimiz vergiler kamu hizmeti olarak bizlere geri dönmektedir.	23	10,9	35	16,6	88	41,7	46	21,8	19	9,0
19-Sağlıksız ürünlerden alınacak obezite vergisinin adil olduğunu düşünüyorum.	18	8,5	49	23,2	70	33,2	62	29,4	12	5,7

İfade 2'ye, "Obezite ile mücadelede öncelikli araç vergiler olmalıdır" cümlesine yönelik kararsız görüş bildirenlerin oranı %35 olup, yine yüksek bir oranda bir kararsızlık durumunun yaşandığı görülmektedir. Bu ifadeye katılanlar, bir diğer ifade ile "mücadelede vergi öncelikli araç olmalıdır" yönünde olumlu görüş belirtenlerin oranı toplamda (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum toplam oranı) %20,3'tür. Öğrencilerin oransal olarak toplamda %51,7'si obezite ile mücadele

konusunda vergilerden önce diğer araçların tercih edilmesi gerektiği kanısını taşımaktadır. Yine öğrencilerin %62'si obezite ile mücadelenin devletin temel görevlerinden biri olduğu görüşünü belirtmişlerdir.

İfade 5: "Obezite vergisi Türkiye'de uygulanmalıdır" görüşüne öğrencilerin %19,9'u kesinlikle katılmıyorum ve %33,6'sı katılmıyorum diyerek (toplamda %53,5) olumsuz görüş belirttikleri görülmektedir. Kararsızlar %15,6 ve ifadeyi olumlu yanıtlayanların toplamdaki oranı ise yaklaşık %30,9'tur. İfade 6'da, "Obeziteye neden olan ürünlerde vergi oranı yüksek olarak belirlenebilir." görüşüne öğrencilerin yaklaşık %54,5'i katılmadıklarını (kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum cevabını verenlerin oransal toplamı) belirtmişlerdir. Öğrencilerin %55,4'ü obezite vergisinin toplum açısından faydalı olacağını düşünmemektedir. Öğrencilerin toplamda %53,6'sı obezite vergisinin insanların yaşama biçimlerine müdahale oluşturacağı görüşündedir. Devletin obeziteye yol açacak ürünlere, obezite vergisi uygulaması sonucunda, vergi nedeni ile fiyatı artan ürünlere yönelik tüketicilerin tüketimlerini azaltmayacakları şeklinde görüş beyan edenlerin oranı toplamda %49,3'tür. "Vergi nedeniyle fiyatı artan obezite ürünlerine yönelik tüketim azalır", ifadesine katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şıklarını işaretleyerek olumlu görüş belirtenlerin oranı toplamda %30,3'tür. Öğrencilerin yaklaşık %55,9'u obezite vergisinin, obezite grubuna girenlerin sayısını azaltmayacağını düşünmektedirler.

İfade 11'den alınan yanıtların dağılımı incelendiğinde de, yine benzer şekilde, öğrencilerin toplamda %56,9'unun obezite vergisi uygulanmasının sağlıklı ürünlerin tüketimini arttırmayacağı düşüncesini taşıdıkları görülmüştür. İfade 12'de, "obezite vergisinin obezite ürünleri satan iş sahasının gelir durumunu azaltır." görüşüne yönelik; olumsuz görüş iletenlerin toplam oranı (katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum yanıtını verenlerin toplam oranı) %26,6, kararsızlar %35,5 ve olumlu yanıtların toplam oranı ise %37,9'tur. Öğrencilerin toplamda %46,4'ü devletin obezite vergisi uygulamasını toplumsal fayda, yanı vatandaşların sağlığını düşündüğü için yapacağı görüşünde iken, öğrencilerin %33,2'si bu konuda kararsızdır. İfade 14 ve ifade 15'de kararsızların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Öğrencilerin oransal açıdan toplamda %52,6'sı ifade 16'ya yönelik kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum bölümünü işaretleyerek, obezite vergisinin toplum içinde tepki uyandıracağı görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin %41,7'si obezite vergisi konulan ürünlerin tüketimini azaltmayı düşünebileceklerini

belirtirken, bu konuda kararsızların oranı %37, azaltmayacağını belirtenlerin oranı ise %21,3'tür. Yine benzer şekilde ifade 18 ve ifade 19'a yönelik kararsızların oranının yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

2.5.3. Açıklayıcı (Açımlayıcı) Faktör Analizi Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, devletin obezite vergisi uygulanmasının, genç bireylerin tutumları üzerindeki etkilerini tespite yönelik gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi değerlendirilecek ve elde edilen bulgular paylaşılacaktır. Ancak burada ilk olarak, ilgili tutum ifadelerine (19 ifadeye) faktör analizini uygulayabilmenin temel şartlarından kısaca bahsedilecektir. Sağlıksız gıdaların vergilendirilmesine yönelik 19 tutum ifadesi için genel güvenilirlik değerini gösteren Cronbach's Alfa katsayısı 0,849 olarak bulunmuş ve böylelikle anket cevaplarının içsel tutarlılığa ve güvenilir olduğu görülmüştür. Cronbach α katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan ölçüte göre, bu katsayının $0,81 \leq \alpha < 1,00$ şartını sağlaması durumunda ölçeğin yüksek güvenirlikte, $0,61 < \alpha < 0,80$ olduğunda ölçek orta güvenirlikte, $0,41 < \alpha < 0,60$ aralığında düşük güvenirlikte ve 0,40'ın altında ise ölçeğin güvenilir olmadığı kabul edilir (Kılıç,2016:48). Faktör analizinde iki test, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett'in küresellik testi ön plana çıktığından bu iki test değeri incelenmiştir. Tablo 4'te bu test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. *KMO ve Bartlett Testi Sonuçları*

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,815
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1523,002
	df	171
	Sig.	,000

KMO testi faktör analizi için ön şartlardan biridir. KMO testi, değişkenlere dair ortak varyansın belirlenmesi ile ilgilidir. Bu test yapılmadan faktörlerin açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Örneklemin yeterliliğini, büyüklüğünü test eder ve iyi bir analiz için KMO değeri 0,6 ten büyük olmalıdır. KMO testinden elde edilen sonuç 0-1 arasında bulunur ve sonuç 1'e ne kadar yakınsa o kadar iyi bir netice elde edilmiş olunur. Bu çalışma için KMO testi, 0,815 olarak belirlenmiştir (Hinton, 2004: 305).

Faktör analizine başlamadan önceki bakılması gereken bir diğer test, Bartlett küresellik testidir. Bartlett ise verilerin normal dağılımdan gelip

gelmediğini gösterir. Bartlett's testinde sig <0,05 olması istenir (Bayram, 2017:206). Analizimizde Bartlett testi 0,000 bulunmuştur. Tablo 4'te görüleceği üzere örneklem büyüklüğümüz yeterli, veriler normal dağılımlıdır. Dolayısıyla bu sonuçlar, çalışmamız için belirlenen tutum ifadelerinin faktör analizi yapılması için uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Verilerin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi sonrasında, ölçeğinin yapı geçerliliğini ve faktör yapısını incelemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi, faktörleştirme tekniği olarak ise temel bileşenler analizi (principal compenent analysis) kullanılmıştır. Analizlerde faktörlerin her değişken üzerindeki ortak faktör varyansı, maddelerin faktör yükleri, açıklanan varyans oranları ve çizgi grafiği incelenmiştir. Maddelerin faktör yükleri en az 0,30 olarak tercih edilmiştir. Faktör yapılarını incelemek amacıyla döndürülmüş (varimax) temel bileşenler analizi uygulanmıştır. İkinci aşamada, ölçeklerin faktörlerle ve faktörlerin birbirleriyle ilişkisini belirlemek için pearson korelasyon katsayısından faydalanılmıştır.

Faktör analizinde açıklanması gereken bir diğer konu da, değişkenlerin açıkladığı toplam varyansın nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkindir. Bunun için burada bahsedilmesi gereken önemli hususlardan birisi özdeğerin (eigenvalue) sayısal değeri ile ilgilidir. Hesaplanan özdeğer (eigenvalue) rakamsal değerleri içinden 1'den büyük olanlar dikkate alınarak toplam varyansa dair yorum yapılır (Büyüköztürk, 2002:473). Bu bağlamda özdeğer değeri 1'den büyük olan bileşenler (Component) dikkate alınmakta olup, bunlara ilişkin varyans değerlerinden yararlanılır.

Faktör analizi; faktörleştirme veya ortak faktör ismi verilen yeni kavramları (değişkenleri) ortaya çıkarma veya yük değerleri aracılığı ile bu kavramların işlevsel tanımlarını elde etme süreci biçimde izah edilebilir. İyi bir faktörleştirme için; 1- değişken azaltma olmalı, 2- üretilen yeni değişken veya faktörler arasında ilişkisizlik sağlanmalı, 3- ulaşılan neticeler, bir diğer ifade elde elde edilen faktörler anlamlı olmalıdır (Büyüköztürk, 2002:474). Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada toplu olarak 19 ifade için testler uygulanmış, daha sonra birden fazla bileşende yüklendiği görülen 4 ifade (16.,19.,14. ve 2. ifadeler) faktörleştirme sürecinde analizden çıkarılmıştır. Geriye kalan 15 ifadenin toplu bir biçimde güvenilirliği analiz edildiğinde, Cronbachs' Alpha

değeri (α= 0,852) yüksek bir güvenilirlik seviyesinin sunmaktadır ve 15 anket ifadesi için açımlayıcı faktör analizi sonucunda 4 alt boyut belirlenmiştir. Tablo 5, özdeğeri 1'den büyük 4 değer dikkate alınarak, 4 faktör bir araya getirilmiştir.

Tablo 5. *Faktörlerin Varyansları*

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,137	34,247	34,247	5,137	34,247	34,247
2	1,779	11,860	46,107	1,779	11,860	46,107
3	1,348	8,989	55,096	1,348	8,989	55,096
4	1,128	7,517	62,613	1,128	7,517	62,613

Faktör analizi sonucunda (Tablo 6); birinci grupta yer alan 7 tutum ifadesi, sağlıksız gıda ürünlerine yönelik vergi uygulaması için destekleyici düşünceleri ifade ettiklerinden, birinci faktör "VERGİYE OLUMLU BAKIŞ AÇISI" olarak tanımlanmıştır. Devletin obezite vergisi uygulanması sonucunda, ortaya çıkabilecek ekonomik yansımaları ifade eden maddelerin bir araya gelerek oluşturduğu 2. alt boyut için (2. Faktör), İKTİSADİ YANSIMALARA DAİR BAKIŞ AÇISI" tanımı kullanılmıştır ve bu faktörde, 3 tutum ifadesi bir araya gelmiştir. Faktör 3 ise, verginin topluma geri dönüşüne dair düşünceyi, bir diğer ifadeyle verginin toplumsal faydasını yansıtan iki soru ifadesini içerdiğinden, faktör 3 "TOPLUMSAL FAYDAYA İLİŞKİN BAKIŞ AÇISI olarak ifade edilmiştir. Faktör 4, "DEVLET MÜDAHALESI VE POLİTİKALARINA İLİŞKİN BAKIŞ AÇISI" olarak adlandırılmış olup, 3 soru ifadesinden oluşmaktadır. Faktörlerin tek tek varyansa yaptığı katkılar ve birikimli katkı ayrı ayrı Tablo 6'da verilmiştir.

Vergiye olumlu bakış açısı ismini verdiğimiz faktör 1'in varyansa yaptığı katkı %34,247, iktisadi yansımalara dair bakış açısı faktörünün %11,86, toplumsal faydaya ilişkin bakış açısı faktörünün %8,989 ve son faktör olan devlet müdahalesi ve politikalarına ilişkin bakış açısının ise %7,517'dir. Tüm faktörlerin varyansı açıklamadaki birikimli katkısı ise %62,613'tür.

Tablo 6. *Faktör Analizine İlişkin Bulgular*

İFADELER	**FAKTÖR 1** VERGİYE OLUMLU BAKIŞ AÇISI	**FAKTÖR 2** İKTİSADİ YANSIMA-LARA DAİR BAKIŞ AÇISI	**FAKTÖR 3** TOPLUMSAL FAYDAYA İLİŞKİN BAKIŞ AÇISI	**FAKTÖR 4** DEVLET MÜDAHALESI VE POLİTİKALARINA İLİŞKİN BAKIŞ AÇISI
İfade 7	0,830			
İfade 5	0,820			
İfade 10	0,765			
İfade 6	0,761			
İfade 11	0,730			
İfade 9	0,705			
İfade 1	0,557			
İfade 17		0,723		
İfade 15		0,720		
İfade 12		0,716		
İfade 18			0,825	
İfade 13			0,793	
İfade 3				0,772
İfade 4				0,632
İfade 8				0,608
15 ifadenin Cronbach α=0,852	Faktör 1'in Cronbach α =0,885	Faktör 2'nin Cronbach α = 0,659	Faktör 3'ün Cronbach α =0,703	Faktör 4'ün Cronbach α =0,516
VARYANS AÇIKLAMA ORANI	34,247	11,860	8,989	7,517
Her bir faktörün varyansa yaptığı katkının birikimli yüzdesi ise %62,613'tür.				

SONUÇ

Araştırma kapsamından gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda genç bireylerin görüşlerine ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Gençlerin, obezite vergilerinin obezitede etkili olamayacağı görüşü (oransal olarak küçük bir farkla) ağır basmaktadır. Gençler, obezite ile mücadelede öncelikli aracın vergiler olmaması gerektiği görüşündedirler.
- Obezite ile mücadele devletin temel görevlerinden biri olduğu görüşü gençler tarafından desteklenmiştir.

- Gençlerin %55,4'ü obezite vergisinin toplum açısından faydalı olmayacağını düşünmektedir. Vergi uygulaması ile sağlıksız gıdaların tüketimlerinin azaltmayacağı görüşünü belirtenlerin oranı %49,3'tür. Bu konuda kararsızlar %20,4 ve vergi nedeniyle fiyatı artan obezite ürünlerine yönelik tüketim azalır diyenlerin oranı ise % 30,3'tür.
- Obezite vergisinin obezite ürünleri satan iş sahasının gelir durumunu azaltıp azaltmayacağı konusunda öğrencilerin kararsız kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Devletin obezite vergisi uygulamasının kendi vatandaşlarının sağlığını koruma gayesi ile gerçekleştireceğini düşünenlerin oranı %46,4 olup, bu konuda kararsızların oranı %33,2dir. %20,4'lük bir oranda katılımcı ise vatandaşın sağlığının korunması düşüncesi ile bu verginin uygulanmayacağını düşünmektedir.
- Devletin vergi geliri sağlamak adına obezite vergisi uygulamasına gidileceği hususu da gençler açısından net değildir. Kararsızların oranı yaklaşık %40'tır.
- Obezite vergisinin devletin sağlık giderlerini azaltıp azaltmayacağı konusunda da net bir ayrıma götüren bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu konuda da gençler kararsızlık sergilemiştir.
- Katılımcıların %52,6'sı obezite vergilerinin toplum içinde tepki uyandıracağı görüşündedir.
- Sağlıksız ürünlerden alınacak obezite vergisinin adil olduğunu düşünenlerin oranı %35,1, kararsızlar % 33,2 ve adil olmadığını düşünenlerin oranı ise %31,7'dir.

Çalışmamız sonuçları açısından mevcut literatür ile bir çok noktada paralellik ve tutarlılık göstermektedir. Çalışmamız kapsamındaki genç bireyler; obezite ile mücadelenin devletin temel görevlerinden biri olduğunu ancak obeziteyle mücadelede öncelikli aracın vergiler olmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Elde ettiğimiz bu sonuç, Ayyıldız ve Demirli (2015) çalışma sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmamız sonucunda genç bireylerin %53,6'sı, obezite vergisi şeklinde bir uygulamaya gidilmesinin toplumdaki bireylerin yaşama biçimlerine müdahale oluşturacağı yönünde görüş belirttikleri belirlenmiştir. Bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanması yönündeki bu

sonuç, literatürdeki çalışma sonuçlarıyla (Akkaya, Gergerlioğlu, 2017; Barry vd., 2013) paralellik göstermektedir.

Gençlerin %55,4'ünün obezite vergisinin toplum açısından faydalı olmayacağını düşünmesi ve yine hemen hemen yakın bir oranda katılımcının (%56,9) obezite vergisi uygulanmasının sağlıklı ürünlerin tüketimini arttırmayacağı görüşünü sunması Allais vd. (2010) çalışması ile elde edilen sonuçları aklımıza getirmektedir. Zira çalışmalarında, yağ ve şeker içerikli ürünlere yönelik uygulanan vergilerin halkın satın alma davranışlarında kısa vadede çok az etki gösterebileceğini (uygulanacak %10 oranında bir verginin halkın satın alma davranışında %0.79'luk bir azalışa neden olacağını) göstermektedirler.

Sonuç olarak genç bireylerin obezite vergilerinin obezite ile mücadelede etkili olamayacağı görüşü (küçük bir farkla) ağır basmakta ise de, anket formunda yöneltilen pek çok ifade için gençlerin kararsızlık şıkkına yönelişinin fazla olması, katılımcıların konuya yönelik çok kati/kesin görüşlerinin henüz oluşmadığını da bize göstermektedir. Dolayısıyla uygulanması ihtimal kapsamında olan bu türden bir vergi için kamuoyunun bilgilendirilmesi ve halkın desteğinin alınması gerekmektedir. Ayrıca, Ayyıldız ve Demirli'nin (2015:75) çalışmalarının sonuç önerilerini de çalışma sonucumuz kapsamında burada tekrar paylaşmak yerine olacaktır: Obezite vergisinin, mevzuatta halihazırda bulunan vergiler haricinde, bağımsız bir vergi olarak düzenlenmesi uygun olacaktır. Zira bu vergi ile ilgili ilk olarak kamuoyu desteğinin alınması ve gelir dağılımı etkilerinin ehemmiyetli olarak düşünülmesi yerinde olacaktır. Çünkü, tüketim malları üzerine konulacak bir obezite vergisi bu malları tüketen zayıf veya obez tüm bireylerin vergiye maruz bırakması açısından, "vergilemede adalet ilkesi" bakımından tartışmalıdır. Bu negatif durumu bertaraf etmek ve bireyleri diyete teşvik etmek amacıyla "kiloya bağlı vergi iadesi" yöntemi tercih edilebilir. Obezite vergisi uygulanması durumunda, mevcut mevzuatımız içinde ÖTV kapsamındaki III Sayılı listede bulunan sağlıksız ürünlerin de bu kapsama dahil edilmesi gerekir. Verginin konulması bir açıdan ekstra fiskal amaçlar taşıdığı için, toplanan vergi gelirinin obezitenin önlenmesi veya sağlıklı ürünlerin fiyatlarını düşürülmesi yönünde bir sübvansiyon veya teşvik biçiminde bir takım harcamalarda kullanılması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA Allais, O., Bertail, P.;Nichele, V. (2010). The Effects of a Fat Tax on French Households' Purchases: A Nutritional Approach. Am J Agric Econ, 92(1): 228-245.

Akkaya, Ş. ; Gergerlioğlu, U. (2017), Obezite Vergilerine İlişkin Tutumların Analizi: İstanbul Örneği, Marmara İktisat Dergisi, 1(2), 119-154.

Ayyıldız, Y; Demirli, Y. (2015), Obezite Vergisine İlişkin Halkın Düşünceleri: Türkiye'de Bir Alan Araştırması, BER Journal, 6(2), 59- 78.

Barry, C.L. , Niederdeppe, J. ; Gollust, S.E. (2013). Taxes on Sugar-Sweetened Beverages: Results from 2011. National Public Opinion Survey, 44(2): 158-63.

Bayram, N. (2017), Sosyal Bilimlerde Spss ile Veri Analizi, Bursa: Ezgi Kitapevi.

Büyüköztürk, Ş. (2002), Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Sayı 32, 470-483

Cebeci, İ. , Heperler, E. (2017). Aşırı Kilonun Finansal Yükü: Obezite Vergisine İlişkin Bir Araştırma, III. IBANESS Kongre Serisi Edirne/Türkiye E-Kitabı, 1-1890.

Çukur, A., Erdem, İ. A. (2017), Obezite Vergilerinin Obezite ile Mücadelede Yeri: Türkiye için Bir Değerlendirme, Sayıştay Dergisi, Sayı 106, 121-146.

Doğan, A., Kabayel, M. (2017), Dünya Uygulamaları Perspektifinde Obezite Vergilerinin Uygulanabilirliği, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 6(5), 64-71.

Eroğlu, O., Koyuncu, C. (2018), Obezite Vergisi ve Türk Vergi Sisteminde Obeziteye Yönelik Uygulamalar, Ömer Halis Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 11(2), 178-194

Gergerlioğlu, U. (2014). Bireysel ve Toplumsal Maliyetler Perspektifinden Obezite Vergilemesinin İktisadi Etkilerinin Değerlendirilmesi, KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 135-142.

Gökbunar, R., Doğan, A., & Utkuseven, A. (2015). Obezite ile Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Vergilerin Değerlendirilmesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 22(2), 581-602.

Hinton, P.R. (2004). Statistics Explained. New York: Routledge.

Kılıç, S. (2016),Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı, Journal of Mood Disorders Volume: 6, Number: 1, 47-48.

Özkan, E., Güzel, S. (2018), Türkiye'deki Özel Tüketim Vergisinin Obezite İle Mücadelede Kullanılabilirliği, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (Özel Sayı), 693-705.

Saruç, N. T. (2015). Obezite Ekonomisi: Kamu Politikaları- Obezite Vergileri, (1. Baskı), Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Tuncer, G.; Sandalcı, U. (2018), Obezite Vergisi Algısını Belirleyen Faktörlerin Analizine Yönelik Bir Uygulama, (4.ICPESS) Bildiriler Kitabı, Volume 2, Cilt 2, Pesa Yayınları, Sakarya.

Yazıcıoğlu, Y.; Erdoğan, S. (2004), Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.

2001 FİNANSAL KRİZİN BANKACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ İLE TC ZİRAAT BANKASININ YENİDEN YAPILANDIRMA ÇALIŞMALARI

BÖLÜM 20

İrem PELİT

1. GİRİŞ

Ülkelerin finansal yapılarında devlet bankaları her zaman önemli bir konumdadır. Ekonomik gelişmenin sürdürülmesi ve kontrol edilmesi amacıyla bu bankalarca üstlenilen rol, hem finansal kalkınmayı sağlamak hem de ekonomi içerisinde bazı sosyal görevlerin yerine getirilmesinde bir aracılık görevi üstlenmek olmuştur (Aktaş, 2007, s.246). Ülkemizde de dünyadaki diğer örnekler gibi kamu sahipliği altında kurulan ticari bankalar da aynı amaçlar için kurulmuşlardır. Buna karşın çeşitli siyasi, sosyal veya başka nedenlerle bu bankaların üzerinde oluşturulan çeşitli sorumluluklar ve kendilerine verilen özel görevlerle, ana sözleşmelerinde belirtilen hizmet ve faaliyetlere aykırı bir çok hizmeti yerine getirmek ve bunların yarattığı mali külfetlere de katlanmak zorunda kalmışlardır (Erdoğan, 2002, s.29). Bunların yarattığı mali bünye zayıflaması sonucunda oluşan zarar ve fonlama zorlukları, zamanla kamu bankalarının bilançolarında ciddi erozyonlara sebep olmaya başlamış, bu erozyonun meydana getirdiği hasarların giderilmesi için yapılan gayretler ise ekonomik konjoktürde zaman zaman meydana gelen dalgalanmaların da katkısıyla, sıkıntıları büyüterek onarılması imkansız hale getirdiği görülmüştür (Gümüş, 2006, s.26).

Yapılan bu çalışma ile, Türkiye'yi derinden sarsıp ekonomik hayatı ve özellikle Bankacılık Sektörünü ciddi bir şekilde etkileyen 2001 yılı ekonomik krizinin oluşmasında en önemli sebeplerden biri olarak lanse edilen Kamu Bankalarının neden bu hale geldiğini inceleyip, TC Hükümeti ile IMF arasında yapılan anlaşma gereği devreye sokulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde sözkonusu bankalarda gerçekleştirilen TC Ziraat Bankası'nda gerçekleştirilen yeniden yapılandırma çalışmalarının verdiği sonuçlar incelenmektedir.

2. EKONOMİK KRİZ VE ETKİLERİ

2.1. Krizin Tanımı

Kriz, bir örgütün iç veya dış ortamından ortaya çıkan, operasyonları aksatacak, müşterileri ve çalışanları fiziksel ve zihinsel olarak tehdit edebilecek ve bir kurumun mali durumunu ve gelecekteki yaşayabilirliğini tehlikeye atabilecek herhangi bir planlanmamış olay veya durum olarak tanımlanabilir (Okumuş, Altınay ve Araslı, 2005,

s.96). Kriz ayrıca sürpriz, panik, belirsizlik, şok, korku, tehdit ve stres şeklinde de tanımlanmaktadır (İkiz, 2012, s.96). Yapılan bir tanıma göre bankacılık krizleri, dünyadan beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan periyodik ağustos böceklerine benzetilmektedir. Ağustos böceğinin gerçekleştirdiği krizde ekinlere ve ağaçlara zarar verdiği gözlenirken, bankacılık krizlerinde kredilerinin kısıtlandığı ve yüksek faiz maliyeti ile birlikte ülke ekonomisine çok yönlü zarar verdiği ifade edilmektedir (Laeven, 2011, s.18). Başka bir tanıma göre ise geleneksel bankacılık krizleri, genellikle bireysel bir sektöre verilen kredilerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Özellikle de kredilerinin yoğun bir şekilde verilmeye başlandığı 1990'lı yıllardan sonra yaşanan 1994 ve 2001 krizlerine katkıda bulunurken, gayrimenkul kredileri 2008 yılında birçok ülkeye ekonomik sorunlar doğurmuştur (Das, 2017, s.20). Demirgüç Kunt ve Detragiache (1998, s.81)'e göre bankacılık krizleri ödemeler sisteminin işleyişini tehlikeye atabileceği gibi, yerli finansal kurumlara olan güvenin sarsılmasına, yurt içi tasarruflarda ve/veya büyük ölçekli sermaye çıkışlarında düşüşe neden olabileceğini vurgulamıştır.

2.2. Bankacılık Sektörünün Temel Fonksiyonları

Finans sektörü, ülkelerin ekonomik yapılarında önemli rol oynamaktadır. Finans sektörün en önemli katkısı, fon talebinin ve arzın karşılandığı en önemli yer olan bankacılık sektörüdür. Yatırım için fon talebinde bulunmak isteyen kurumlar bankalar tarafından desteklenmekte ve buna karşılık olarak da sermaye sistemine ve bankacılık sistemine olan ilgisine karşılık gelmektedir. Aynı fonda, fazladan parası olan insanlar ve şirketler, faiz ödemelerini alabilmek için fonlarını bankacılık sistemine yatırmaktadırlar (Seyidoğlu, 1991). Bankacılık sektörünün eş finansman fonu talebi, servis fonksiyonu ve banka para yaratma işlevi olmak üzere üç farklı işlevi vardır (İkiz, 2012, s.97).

Eş finansman fonu talebi: Çoğu durumda paralarını ödünç vermek isteyen kişiler aynı şartlarda borç alanlarını bulamamaktadırlar. Borç verenler için borç verme süresi ve miktarının ödünç vermesi aynı olmayabilir. Aracı kuruluşlar olarak bankalar fon sağlayıcılarının ve sermaye talebinin koşullarını eşleştirmeye yardımcı olurlar. Bu açıdan uzun vadeli yatırımlar kısa vadeli mevduatlar ile kolayca eşleştirilebilir (Laeven, 2011, s.19).

Servis fonksiyonu: Orta çağlardan itibaren ticari işlemler için para taşımacılığı sorunları vardı. Satıcıların, alıcılardan tahsilatını güvence

altına almak için bazı yöntemleri kullanması gerekiyordu. Hıristiyan dünya kiliselerinde bu hizmetleri sunan ilk kuruluşlar vardı. İtalyancada, banco sözcüğü, kilise memurlarının parasal işlemler yaptığı masa anlamına gelir. Dolayısıyla, modern dünya bankaları, hem kendi ülkelerinde hem de yurtdışında finansal transfer yapmak isteyen insanlara yardım eden aracı kuruluşlardır (İkiz, 2012, s.98).

Banka para yaratma işlevi: Bankalar borçlarının bir kısmını borçlandırırlar. Böylece, varsayılan kredilerin risklerini en aza indiriyorlar. Bu kredilerin çarpan etkisi finansal sistemde bankalara ilk para yatırmadan çok daha fazla miktarda para yaratmaktadır. Bu para banka parası denir ve bir ekonomi için para kaynağıdır. Ülkelerin karar vericileri, bankaların zorunlu karşılık oranını değiştirerek miktarı kolaylıkla etkileyebilir (Özgür, 2004, s.92).

2.3. Krizlerin Bankacılık Sektörüne Etkileri

Bankaların kaynak tahsisi sürecindeki önemli rollerinden ötürü, banka krizlerinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkileri kuşkusuz çok büyük olmaktadır (Tunay, 2010, s.10). Krizlerin aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olumsuz gelişmelerin belli başlı temel özellikleri yapılan çalışmada aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Gümüş, 2006, s.27);

- Önceden bilinememesi ya da öngörülememesi,
- Kişiler ve organizasyonlar için hem bir tehdit hem de yeni fırsatlar yaratması,
- Kısa ya da uzun süreli olabilmesi,
- Sirayet etkisinin bulunması

Yapılan bir araştırmada, bankacılık sektörünün bilançolarında biriktirdiği riski risklerin ve etkin olmayan düzenleme-denetleme mekanizmalarının, yıllardır varolan makroekonomik dengesizliklerle birleşerek, uygulanan dezenflasyon programının olumsuz katkılarıyla, krizleri provoke ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, yanlış yönetilen finansal liberalizasyon süreci ve 1999 yılsonunda uygulanmaya başlanan döviz kuruna dayalı dezenflasyon programı, finansal piyasalarda aşırı risk alımına neden olmuş; mevduat sigortasının uygulanması gibi faktörlerle birleşerek krizlerin yaşanmasına katkıda bulunduğu aktarılmıştır (Kılcı, 2017, s.59).

3. 2001 TÜRKİYE EKONOMİK KRİZİ

3.1. Kavramsal Açıdan 2001 Krizi

Şubat 2001 ayında Hazine ihalesi öncesindeki siyasi kanatta Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında meydana gelen beklenmedik bir gerginliğin etkisiyle yeniden çalkantıya giren piyasalar ekonomide büyük bir dalgalanmaya neden olunca, zaten Kasım 2000 krizi nedeniyle iyice zayıflamış olan, uygulanan programa olan güvenin tamamen kaybolmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda Türk Lirasına karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir (Fırat, 2013, s.600).

Tam bir panik havasına giren para piyasalarında Türkiye tarihinde görmediği rekor faiz oranları ile tanışmış ve Türk Lirası piyasalarda bankalararası gecelik borçlanma oranları % 7500'e kadar çıkmıştır. Döviz piyasalarında da durum farklı olmamıştır. Kriz ortamının yarattığı panik ile sadece 19 Şubat 2001'de bir gün valörlü 7,6 milyar dolarlık döviz talebi olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Merkez Bankası likiditeyi kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak bu şekilde likiditesi kuruyan piyasada normal zamanda bile büyük bir kısmına ihtiyacı olan kamu bankaları, olmayan likidite nedeniyle kilitlenme durumuna geldiler (Kibritçioğlu, 2005).

"Kara Çarşamba" adıyla anılan 21 Şubat 2001'de ödemeler sistemi kilitlenmiştir. Merkez Bankası uygulanmakta olan ekonomik program gereği olarak piyasaya likidite sağlamamıştır (Kurşun ve Kuşakçı, 2016). Bunun sonucunda oluşan güvensizlik ve devam etmekte olan siyasi gerginlik faiz oranlarının aşırı yükselmesine yol açmış, ayrıca yabancı ve yerli yatırımcıların dövize yönelmesine sebep olmuştur. Ortamın etkisiyle ellerinde döviz bulunduranlar piyasaya satmayınca faizlerin yükselmesi devam etmiş döviz piyasası da iyice sıkışmıştır. Bütün bunların yanısıra uluslararası derecelendirme kuruluşu Standard&Poor's'un Türkiye'nin notunu düşüreceğine dair yaptığı açıklamalar paniği iyice artırmıştır (Oktar ve Yüksel, 2015).

Bu durumun yarattığı ortam sonucunda 22 Şubat günü 14 aydır uygulanmakta olan döviz kuru "çıpası" sistemi terkedilerek döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. 23 Şubat günü TC Merkez Bankası 689.729 TL olan dolar kurunu % 39,8 oranında arttırarak 963,943 TL'ye yükseltince piyasalara ilk ciddi müdahalesini yapmıştır (Özçuban, 2011).

Yaşanan krizlerin yarattığı tahribat ve geri ödenmeyecek olan kredilerin piyasalara olan etkisi başka sorunlar doğurabileceğinden dolayı ekonominin yeni ve güçlü bir programa ihtiyacı olduğu ortaya çıkardığı söylenebilir. Özellikle Uçkun ve Doerr (2010, s.54-55)'in yaptıkları çalışmaya göre 2001 yılında Türkiye ekonomisi;

- GSYİH büyümesi % -5,7'ye düşmüş,
- Tüketici fiyat endeksi bir önceki yıla göre % 54,9 oranında artmış,
- Türk Lirası % 51 oranında değer kaybetmiş,
- İşsizlik % 10'a yükselmiş,
- Gerçek ücretler % 20 oranında azalmış,

yukarıdaki veriler ile karşı karşıya kalmıştır.

3.2. 2001 Krizini Tetikleyen Unsurlar

Aralık 1999'da başlatılan Dezenflasyon Programı, 2001 yılının Şubat ayında çökmüş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en ciddi ekonomik krizi ortaya çıkarmıştır (Balıkçıoğlu, 2010, s.107). Çöküşten sonra, farklı iktisatçılar, analistler ve politika gruplar tarafından bir dizi neden öne sürülmüştür. Buna karşın bu nedenlerin başında ekonomik yapının mali kırılganlık ve zayıf bir bankacılık sistemine varolmasının yanısıra politik belirsizlikler, sermaye akımlarının olumsuz etkileri ve eski hükümetlerden kalan kötü miraslar, uygulamaya konulan dezenflasyon programın başarısızlık ile sonuçlanmasına neden olmuştur (Özgür, 2004, s.97).

Kriz öncesinde bankacılık sektöründeki sorunlar dışında da önemli sorunlar vardı. Cari işlemler açığı yüksek bir düzeye çıkmış ve milli gelirin % 4,9'una ulaşmıştır. Uygulanmaya başlanan programın maliye politikasına getirmeye çalıştığı disipline karşın kamu kesimi borçlanma gereği milli gelirin ancak % 12,5'ine inmiştir. Üstelik bu rakam görev zararları sonucu devletin kamu bankalarına olan yükümlülükleri dâhil edilmemiştir. 1999 yılı sonunda enflasyon % 69 düzeyindedir. 2000 sonuna gelindiğinde ise % 20'lik kur artışı hedefine karşın ancak % 39'a düşmüştür (İkiz, 2012). Faizler de yüksek bir düzeydedir. Cari işlemler açığı dışında kalan sorunların hepsi de 1999 yılında daha ağır bir düzeydeydiler. O zaman neden kriz 1999'da çıkmadı da 2001'de patlak verdi? Eğer bu sorunun yanıtı cari işlemler açığı ise, o dönemde ulaşılan

açık düzeyinin çok daha fazlası mesela 2006 yılında gerçekleşti. Neden 2006'da kriz yaşamadık? Bu sorulara yanıt ararken şu şekilde bakılabilir: "2000 programının iyileştirme çabalarına karşın, makroekonomik açıdan Türkiye ekonomisi büyük sorunlarla boğuşmaktadır (Can, 2010, s.2). Bunların yanısıra bankacılık sektörünün hastalıklı olan konumu bu sorunların ancak kapsamlı bir programla ve zamana yayılarak çözülebilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna karşın en zayıf halka olan bankacılık sektörüne bir neşter vurulamamıştır. Sektördeki sorunlar giderek içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Siyasi alanla yaşanan problemlerden kaynaklı olarak döviz pozisyonunda birtakım olumsuzluklar yaşanmaya başlanmıştır. Merkez bankası verilerine göre döviz pozisyonunda varolan gelişmeler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. *Döviz pozisyonu gelişmeleri 1999-2001 (Milyon $)*

Döviz Pozisyonu	1999 Aralık	2000 Eylül	2000 Aralık	2001 Mart
Kamu bankaları	-25	11	-181	-64
Özel bankalar	-6069	-10684	-7929	-5869
Yabancı bankalar	-1174	-2305	-1729	-1140
Toplam bankacılık sektörü	-11330	-18288	-13682	-11634

Kaynak: İpeker (2002, s.88)

Tablo 1'e bakıldığında devlet bankalarının; özel ve yabancı bankalara göre daha az döviz pozisyonundan etkilendikleri gözlenmektedir. 1999 aralık ayında -25 milyon $ olan kamu bankalarının pozisyonu 2000 eylül ayına gelindiğinde pozitif bir eğim sergileyerek 11 milyon $ seviyelerine çıktığı görülmektedir. Buna karşın 2000 aralık ayı ile başlayıp 2001 şubat ayında daha da büyüyen ekonomik kriz ile birlikte tekrar negatif yönlü bir eğim sergilediği gözlenmektedir. Tablo 1 genel olarak ele alındığında toplam bankacılık sektörünün döviz pozisyonu açısından oldukça yoğun bir dalgalanma içerisine girdiği söylenebilir. Bu durumunda reel ekonomik sektörlere ve yapıya olumsuz yansımalarına neden olduğu da ifade edilebilir.

3.3. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Ortaya Çıkma Nedeni

Türkiye 2001 krizine kadar IMF ile çok sayıda anlaşma yapmış ve çeşitli istikrar programları uygulamıştır. Buna karşın yapılan anlaşmalar çoğunlukla başarısız olmuş bazıları ise tamamlanmadan yarım bırakılmıştır. Bu nedenle yeni bir programa geçilmesine toplumun tüm kesimleri tereddütlü bakmıştır. Özellikle döviz çıpasının esas alınarak uygulandığı istikrar programları dünyanın başka ülkelerinde de başarısızlığa uğrayarak bu ülkeler en sonunda çeşitli krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. Tayland, Rusya, Brezilya, Meksika örneklerinin başarısızlığı döviz çıpasına karşı tedirgin bakış açısının en önemli nedeni olarak gösterilmiştir (Aktaş, 2007).

IMF programının başarıya ulaşmasını etkileyecek bir başka faktör de bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılma ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Mali bünyesi bozulmuş çok sayıda bankanın arasında kamu bankalarının yer alması, mali sistemin çok zor bir durumda olduğunun önemli bir göstergesi olarak gösterilmiştir (Çolak, 2001).

Ekonomik veriler incelendiğinde Eylül 2000'de bankacılık sisteminde yer alan bankaların açık pozisyonlarının toplamının olması gereken yasal sınırların çok üzerine çıktığı görülmektedir. Bu kaynakların vade yapısının çok kısa olması ise ekonomideki döviz dengeleri üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra TC Merkez Bankası'nın döviz verilerinin de güzel sonuçlar göstermemektedir. 2000 yılı Ekim ayının başında 25 Milyar Dolar olan döviz rezervleri özellikle Kasım ayında yaşanan küçük krizin etkisiyle hızla erimiş Aralık 2000 sonunda 18,4 Milyar Dolara gerilemiştir. Bu dönemde döviz piyasalarına olan yüksek talep IMF'den alınan 7,5 Milyar Dolarlık kredi ile bile yatıştırılamamıştır (Balıkçıoğlu, 2010, s.105).

"Türkiye'de uygulanan programda önemli payı olan IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fisher'in daha 1988'de döviz krizine ilişkin görüşü şu yöndedir: "Bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari işlem açığıdır". Bu önemli işaret Türk Ekonomisinde uzun zamandır kendini göstermesine rağmen karşı tedbirler alınmamış ve ekonomi kendi gidişatına bırakılmıştır. Bunun nedeni ise alınacak tedbirlerin siyasal otoritelere kredibilite kaybı yaratması endişesi olması olarak gösterilmiştir (Kesbiç, Çınar ve Duramaz, 2014, s.35).

3.4. Kriz Sonrası Gelişmeler

Finansal sistemin en önemli işlevi, fon arz eden birimlerle fon talep eden birimler arasında, fonların etkin ve kesintisiz aktarımını sağlamaktır. Bankalar, fonların kesintisiz ve etkin biçimde akmasına yönelik finansal aracılık sürecinin en belirgin ve en önemli halkası durumundadır (Öncü ve Aktaş, 2007, s.247). Bu açıdan bankaların ekonomideki işlevleri; finansal aracılık, kaynaklara akıcılık sağlama, kaynak kullanımındaki etkinlik, kaynakların süre ve tutar değişimi, uluslararası ticareti geliştirme, para politikasının uygulanmasında rol oynama şeklinde özetlenebilir (Kurşun ve Kuşakcı, 2016, s.134).

Bankacılık krizlerinin ekonomik faaliyetler üzerinde bir takım olumsuz etkisi bulunmaktadır. Örnek olarak, kriz yaşanan ülkede bankaların verecekleri kredilerde azalma meydana gelmektedir. Belirtilen hususa ek olarak, kriz döneminde bankalar vermiş oldukları birçok krediyi de geri çağırmaktadırlar. Bundan dolayı, kredi alamayan firmalar da yatırımlarını azaltmak zorunda kalmaktadırlar (Oktar ve Yüksel, 2015, s.38). Bu açıdan bankacılık sistemindeki sorunlar sistemin büyük bir kısmını ya da tamamını etkilediğinde, sistemik bankacılık krizleri oluşmakta ve krizlerin çözümü için kamu müdahalesi ile "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programları-BSYYP" gündeme gelmektedir (Öncü ve aktaş, 2007, s.248).

Şubat 2001 krizinin ardından, temelleri 1999 yılında atılan, ancak hızlı, kapsamlı ve programlı bir şekilde gerçekleştirilemeyen bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması projesinin, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından hazırlanan "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" (BDDK; 2001) ile uygulanmasına girişilmiştir.

2001 ekonomik krizinin etkileri özellikle sanayi sektöründen bankacılık sektörüne tüm ekonomiye yayıldı. Böylece hükümet sorunu çözmek için önemli önlemleri uygulamak zorunda kaldı. Bu aşamada, bazı yeni hükümet organları Türkiye'nin bankacılık sektörünü izlemek üzere yeniden örgütlenmiştir. 1999 yılı Aralık ayında bağımsız bir Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. 2001 krizinden sonra bu bankalar banka operasyonlarına yoğun bir şekilde karıştı (Kibritçioğlu, 2005, s.143).

2001 yılının Şubat ayında bankacılık ve döviz krizlerinden sonra hükümet, özel bankaların güçlendirilmesini, birleşme, satış ve tasfiye gibi

operasyonel yöntemlerle devlete devredilen bankaların çözümünü amaçlayan kapsamlı bir Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma ve Rehabilitasyon Programı başlattı. Kamu bankalarının özelleştirmenin nihai hedefi ile finansal yeniden yapılandırılması ve sektörde denetim ve denetimin artırılması ile tezin daha etkin ve rekabetçi hale getirilmesini sağlayacak yasal ve kurumsal çerçevenin geliştirilmesi (Aktaş, 2007, s.34).

2001 ekonomik krizinin bir sonucu olarak, Türkiye ekonomisini ve mali sistemini yeniden canlandırılabilmesi için geniş kapsamlı reformlar başlatılmıştır. Türkiye'nin en önemli reformları olarak ifade edilen bu reformlar; düzenleyici sistem, özelleştirme süreci ve mali ve parasal politikalar başlıkları altında üç farklı şekilde ele alınmıştır (Uçkun ve Doerr, 2010, s.55).

2002 seçimlerinden sonra yeni hükümet, eski ekonomi bakanı Kemal Derviş tarafından hürmetle planlanan Türk ekonomisine yönelik istikrar politikasını izlemeyi tercih etti. Hükümet, yasal çerçeveyi AB standartlarına daha uygun hale getirmek için bankacılık kanununun kapsamlı bir incelemesini tamamlamıştır. 2004 sonunda AB, Türkiye ile katılım müzakerelerini 3 Ekim 2005'te başlatmaya karar verdi. On yıldan fazla sürecek katılım müzakereleri sırasında, Türkiye AB'ye katılmadan önce önemli ekonomik ve yapısal değişiklikler yaşayacak (İkiz, 2012, s.99).

Bankacılık sektörü 2001 Krizi sonrasında sistem değişikliklerine gitmiş ve bu süreç sonunda bilgi ve deneyim kazanmışlardır. Krizler sonrasında Bankacılık düzenleme kuralları değişmiş ve bu da bankacılık anlayışını etkilemiştir. Basel II, yasal düzenlemeler ve denetleme kurumlarının getirmiş olduğu kurallar, bankaların sunduğu hizmetleri fiyatlamasında ve uygulamasında değişikliklere neden olmaktadır. Bankalar sosyal gelişimle beraber teknolojik anlamda da gelişmeler yaparak yeni ürün ve sistemler veya mevcut ürünlerinde sistem gelişimine gitmektedirler. Bankacılık sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve istikrarlı işleyişinin sağlanması olan Basel Bankacılık Denetim Komitesi'nin çalışmaları bankalarda kurumsal yapının dünyada ve Türkiye'de yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Fırat, 2013, s.602).

4. 2001 KRİZİNDEN SONRA TC ZİRAAT BANKASI YENİDEN YAPILANMA ÇALIŞMALARI

4.1. TC Ziraat Bankasında Yeniden Yapılandırma Çalışmaları

2001 yılında yaşanan ekonomik krizin temel sebebi olarak bozuk bankacılık sistemi olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmalar incelendiğinde kamu bankalarının yaşanan bu krizde daha fazla rol aldığı gözlenmiştir. Başta TC Ziraat bankası olmak üzere kamu bankaları gecelik faizlerde daha önceden vermiş oldukları taahhütlerini yerine getiremediler. Bu durum krizi tetikleyen temel nedenlerden birisi olup, faizin bir anda yüzde 7.000'lere kadar çıkmasına neden olmuştur (Can, 2010, s.4).

BDDK 31.08.2000 tarihinde faaliyete geçmesinden sonra 2001 yılında büyük bir hızla başlanan sektöre yönelik düzenlemelere 2002 yılında da aynı hızla devam edilmiştir. Ayrıca, TBBM tarafından 31.01.2002 tarihinde kabul edilerek aynı gün Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayımlanarak yürürlüğe konulan 4743 sayılı "Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"da öngörülen ve kısa sürede tamamlanması gereken bazı düzenlemeler de 2002 yılının Şubat-Mart ayları içinde Kurum tarafından hazırlanmış ve Kurulca kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur (BDDK, 2002, s.4). Bu bağlamda Ziraat Bankasının yeniden yapılandırma ve özelleştirmeye hazırlık planlarının uygulama esas ve usullerine ilişkin bakanlar kurulu kararı 1 Şubat 2002'de yürürlüğe konulmuştur.

Bankacılık sektöründe oluşan kriz sonrasında yeniden yapılandırma programı kapsamında TC Ziraat bankası da yapılandırma kapsamına alınmıştır. TC Ziraat bankası kamu bankası olma özelliğini taşımasından dolayı TMSF bünyesine dahil edilen Emlak bankası yeniden yapılandırma kapsamında 9 Temmuz 2001'de TC Ziraat bankası bünyesine dahil edilmiştir. Kesbiç, Çınar ve Duramaz (2014, s.34)'ın aktarımına göre Emlak bankası aktif ve pasifleri ile birlikte bankacılık yapılandırması kapsamında gerekli yasal düzenlemelerin oluşması ile bünyesinde çalışan personellerin % 27'sine yakınını emekli etmiştir.

Tablo 2. *TC Ziraat bankasında yaşanan görev zararlarına karşılık ihraç edilen senetler (Trilyon TL)*

	Toplam

2000 Sonu İtibariyle	2.034
2001 Ocak	2.333
Şubat	-
Mart	550
Nisan	4.500
Mayıs	4.730
2001 Toplamı	12.113
Genel Toplam	14.148

Çolak (20001, s.25) araştırmasında TC Ziraat bankası bünyesinde görev zararları karşılığı ihraç edilen senetleri Tablo 2'de özetlemiştir. 4603 sayılı bakanlık kanunu ile kamu bankaları özelleştirme kapsamında alınmış, bu bağlamda TC Ziraat bankası da 2001 yılı bakanlar kurulu kararı ile çıkartılan kanun ile anonim şirket statüsü verilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 2001 tarihli kararı ile, Kamu Bankaları'nın yönetimleri bir ortak yönetim kuruluna devredilmiş ve bu kurula da, yeniden yapılandırma ve özelleştirme yetkileri verilmiştir (Özçuban, 2011, s.69). Bu karar ile birlikte ise TC Ziraat bankasının sermaye yapılarının güçlendirilmesi kapsamında gerek nakit gerekse de menkul kıymet aktarımı yapılarak bankanın bünyesinde bulunan görev zararları ve faiz borçları tasfiye edilmiştir (Tablo 2). Alınan bu önlemler ile birlikte kamu bankalarının görevden kaynaklı zararların da önüne geçilerek çalışanların görevlerinden kaynaklı yaşanan mağduriyetlerinde önüne geçilmiştir (Erdoğan, 2002, s.36).

BDDK verilerine göre kamu bankalarına yapılan yeniden yapılandırma çabalarında birtakım imtiyazlar sağlandığı, böylelikle kamu bankalarının altyapılarının daha sağlam olması sağlanmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Bu bağlamda TC Ziraat bankasına 16 Mart 2001 tarihi itibari ile hazineden aldıkları özel tertip tahvillere karşılık belirli bir plan ve program kapsamında Merkez Bankası'ndan repo yada doğrudan satış yolu ile likidite temin edilmeye başlanmıştır (BDDK, 2002).

TC Ziraat bankası yeniden yapılandırma kapsamında idari ve organizasyonel açıdan da tekrardan ele alınmıştır. Başta yönetişim olmak üzere, yönetim konseyi ile birlikte yönetim kurulu şematiği değiştirilmiştir. Bu bağlamda yeniden yönetim kurulu alt yapısı oluşturulmuş ve kamu bankası kimliğinden daha çok özel banka kimliğine büründürülmesine çabalanmıştır. İcra kurulu ile yapılan değişiklikler ile bankanın günlük faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdiği

işlemlerin yönetilmesini takip etmekle görevlendirilmiştir. Böylelikle yeniden yapılandırma kapsamında TC Ziraat bankası bünyesinde ana politikalar grubu komiteleri grubunda; yönetişim politikası, stratejik planlama, kurumsal iletişim ve aktif pasif dengesi komiteleri uygulamaya konulmuştur (Günceler, 2009, s.130-132).

Tablo 3. *Yeniden Yapılandırma Sonrası TC Ziraat Bankası Bünyesinde Çalışan Personelin Eğitim Durumu*

	31/12/2000 %	**31/12/2002 %**
İlkokul	11,6	4,3
Orta – lise	52,0	50,2
2 yıllık önlisans	15,1	18,7
4 yıllık fakülte	19,9	24,9
Yüksek lisans ve üstü	1,4	1,9

Kaynak: TC Ziraat faaliyet raporu, 2003

Tablo 3'e bakıldığında yeniden yapılandırma öncesi TC Ziraat bankası bünyesinde çalışan personelin eğitim düzeyi daha çok orta-lise ve 2 yıllık fakülte mezunu olan personellerden oluştuğu gözlenirken, yapılandırma sonrasında orta-lise eğitim düzeyine sahip personelin % 2,0'sinin emekliye yada iş akdine son verildiği ifade edilebilirken, 2 yıllık önlisans ve üstünde mezun olanların 2002 yılında 2000 yılına göre fazlalaştığı gözlenmiştir.

2001 sonrası kullandırılan kredilerde zarar edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmakla birlikte, ihtisas alanlarına kullandırılan kredilerde 2001 öncesindeki kadar olmasa da piyasa koşullarına göre nispeten düşük faiz oranları belirlenmeye devam edildiği görülmektedir. 27/12/2005 tarihli ve 2005/9839 sayılı Üreticilerin Finansman İhtiyaçlarının Uygun Koşullarda Karşılanması, Tarımsal Üretimin Geliştirilmesi, Verimliliğin ve Kalitenin Artırılması Amacıyla T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Ve Tarım Kredi Kooperatiflerince Tarımsal Üretime Dair Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredi Kullandırılmasına İlişkin Karar ile tarım sektöründeki üreticilere yönelik kullandırılacak kredilerde yüzde 30 ile yüzde 60 oranında indirim yapılabilmesinin önü açılmıştır (Özseven ve Danışman, 2017, s.354).

4.1.1. TC Ziraat Bankasında Finansal Açıdan Yeniden Yapılandırma

TC Ziraat bankasına finansal açıdan yeniden yapılandırma sürecinde 217,6 trilyon lira banka sermayesini güçlendirebilmeleri için devlet tarafından ek destek sağlanmıştır. 2001 Mayıs ayında Emlak bankasına sağlanan 624 trilyon liralık destekte 2001 Temmuz ayında TC Ziraat bankası bünyesine katılması ile birlikte 624 trilyonluk destekte TC Ziraat bankasına devredilmiştir. Böylelikle TC Ziraat bankasına Emlak bankası devrinden doğan 1.7 katrilyon liralık maliyet, TC Ziraat bankasına sağlanan 1,7 katrilyon liralık özel tertip tahvil ihraç edilmek suretiyle karşılanmıştır (BDDK, 2002, s.10) (Tablo 4).

Tablo 4. *TC Ziraat Bankasına Aktarılan Kaynaklar (Trilyon TL)*

	Aralık 2000	**2001 yılı içinde oluşan artış**	**Toplam**
Menkul kıymete bağlanmış	1.354	12.113	13.467
Menkul kıymete bağlanmamış	-	1.700	1.700
Sermaye desteği	-	218	218
Toplam	1.354	14.031	15.385

Kaynak: BDDK, 2002, s.11

Tablo 5 verilen TC Ziraat bankasının özkaynakları değerlerine göre Aralık 2000'de varolan ödenmiş sermaye, yedek akçeler+SKYDF+MDDAF ve kar/zarar durumları toplamının 506 trilyon TL olduğu gözlenmektedir. Buna karşın Şubat 2001 yılında yaşanan bankacılık krizinden sonra toplam özkaynağının 3.218 trilyon TL'ye, Eylül 2002 yılında ise 3.481 trilyon TL'ye yükseldiği görülmektedir. Kriz sonrası TC Ziraat bankasının toplam özkaynaklarının artmasını devlet tarafından TC Ziraat bankasına sağlanan ekonomik destekler ve Emlak bankası ile birleşmesinden sağlanan desteklerin etkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıca BDDK tarafından yeniden yapılandırma kapsamında uygulanan politikalarında etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Tablo 5. *TC Ziraat Bankasının Özkaynakları (Trilyon TL)*

Trilyon TL	**Aralık 2000**	**Aralık 2001**	**Eylül 2002**
Ödenmiş sermaye	261	2.222	2.222
Yedek Akçeler+SKYDF+MDDAF	180	470	715

Kar/Zarar	65	526	544
Toplam Özkaynak	506	3.218	3.481

Kaynak: BDDK, 2002, s.12

4.1.2. TC Ziraat Bankasında Operasyonel Açıdan Yeniden Yapılandırma

TC Ziraat bankasında operasyonel açıdan yeniden yapılandırma kapsamında bankanın organizasyon, teknolojik alt yapısı, ürün ve insan kaynaklarının yanısıra, krediler, finansal kontrol, planlama, risk yönetimi ve hizmet alt yapı ağının uluslararası bankacılık sistemi ile karşılaştırmalarına ilişkin sistematik yapılandırmaların gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Bu kapsamda müşteri odaklı hizmet anlayışı ile organizasyonda matriks ilişki yöntemini kullanılması gerekliliği ortaya çıkarılmıştır. Tablo 6'da TC Ziraat bankasındaki personel ve şube sayısındaki değişimler verilmiştir.

Tablo 6. *TC Ziraat Bankasındaki personel ve şube sayısındaki gelişmeler*

	Aralık 2000	**Aralık 2001**	**Aralık 2002**
Personel sayısı	35.576	33.023	22.099
Şube sayısı	1.287	1.499	1.139

Tablo 6 incelendiğinde Aralık 2000 bankacılık krizinde 35.576 olan personel sayısının yapılandırma sonrasında % 60 oranında bir azalma meydana gelerek 22.099 seviyelerine gerilediği gözlenmektedir. TC Ziraat bankası bünyesinde azalan personellerin sayılarının yeniden yapılandırma kapsamında personellerin bir kısmının emekliye ayrılmaya teşvik edilmesi, bir kısım personelinde iş akdine son verilmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Şube sayısı bakımından ise 2000, 2001 ve 2002 yılları arasında dalgalanma yaşandığı gözlenmektedir. Nihayetinde aralık 2002 sonrasında 1139 seviyelerine gelen şube sayısının 2000 yılından % 12 oranında azalmasını ise birbirlerine yakın olan şubelerin birleştirilmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

4.1.3. TC Ziraat Bankasında Yeniden Yapılandırma Sonrası Karlılık Performansındaki Gelişmeler

TC Ziraat bankasına yeniden yapılandırma sonrası karlılık performansına bakıldığında 2002 yılının ilk dönemi için 119 trilyon lira olarak gözlenen karlılık payının ikinci çeyrek dönemine gelindiğinde 126

trilyon lira, üçüncü dönemde ise 544 trilyon liraya yükseldiği gözlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. *TC Ziraat Bankası Dönem Kar ve Zararı*

Trilyon TL	Ziraat Bankası	Ziraat + Emlak Bankası	Toplam
2001 Nisan	-279	-598	-877
Mayıs	459	128	587
Haziran	225	-200	25
Temmuz	255	255	510
Ağustos	118	118	236
Eylül	215	215	430
Ekim	349	349	698
Kasım	438	438	876
Aralık	526	526	1052
2002 Ocak	99	99	198
Şubat	80	80	160
Mart	119	119	238
Nisan	63	63	126
Mayıs	-6	-6	-12
Haziran	126	126	252
Temmuz	251	251	502
Ağustos	482	482	964
Eylül	544	544	1088

Kaynak: BDDK, 2002, s.14

4.2. Ziraat Bankası Yeniden Yapılandırma Sonrası Finansal Tablo Trend Analizi

Yeniden yapılandırma kapsamında bankaların yalnızca sayılarını azaltmamış, kamu bankaları ve özel bankalarında sermaye yapılanmalarının daha güçlü olması sağlanmıştır (Dinçer, 2006, s.135). Böylelikle sistematik açıdan BDDK'nin yeniden yapılandırmasına uygun olan bankalar ayakta kalabilmiş ve bankacılık sektöründeki hizmetine devam edebilmiştir. Akın (2017, s.33) araştırmasında TMSF'ye devredilen veya sistemden çıkarılan 21 bankanın tasfiyesi, satışı, devir yoluyla çözüme kavuşturulmasını ve denetim ve gözetim altyapısının güçlendirilmesini de sağlandığını ifade etmiştir.

Tablo 8. *2001 Krizi Sonrası Ziraat Bankası Yeniden Yapılandırma Sonrası Finansal Tablo Trend Analizi*

		2001	2002	2003	2004	2005
Aktifler	Dönen varlıklar	100	130	282	304	434
	Duran varlıklar	100	111	112	121	123
Pasifler	Kısa vadeli borçlar	100	117	125	169	192
	Uzun vadeli borçlar	100	92	102	92	104
	Özkaynaklar	100	104	112	113	128

Kaynak: TC Ziraat bankası konsolide bilançoları

2001 krizinden sonra TC Ziraat bankası bünyesinde yaşananları daha iyi anlayabilmek için Tablo 8'de yer alan trend analizi verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde TC Ziraat bankasının 2001 yılından sonra yeniden yapılandırması ile birlikte mali durumunun hızlı bir şekilde iyileştiği gözlenmektedir. Aktif kaynaklarının çoğunluğunu dönen varlıkların oluşturduğu görülürken, bankanın piyasada yer alan diğer bankalara göre daha fazla rol aldığı ifade edilebilir. Başka bir ifade ile bankanın dönen varlıklarında var olan artıştan dolayı piyasada daha fazla kredi sunan bir banka konumuna yükseldiği söylenebilir. TC Ziraat bankasının dönen varlıklarına yıllar içindeki artışına bakıldığında 2002 yılında varolan 130'un 2005 yılına gelindiğinde %333 oranında artış göstererek 434 seviyelerine yükseldiği, böylelikle TC Ziraat bankasının pazarda 2002 yılında vermiş olduğu kredi rakamlarının yapılandırma sonrasında 2005 yılına gelindiğinde büyük bir artış gösterdiği anlaşılmıştır. Aktiflerdeki bu artış ile birlikte TC Ziraat bankasının banka piyasasında gerek güven gerekse de kredibiliteliği açısından değer kazandığı ifade edilebilir.

4.3. TC Ziraat Bankasına İlişkin SWOT Analizi

TC Ziraat bankasına ilişkin SWOT analizi Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. *TC Ziraat Bankasına İlişkin SWOT Analizi*

Güçlü Noktalar	**Zayıf Noktalar**
- Kamu bankası olmasından dolayı sermaye arttırımında herhangi bir sıkıntı yaşamamaktadır. - Bankacılık yeniden yapılandırma kapsamında devlet tarafından önemli likit desteği alarak 2001 bankacılık krizinden güçlenerek çıkmıştır.	- Kamu bankası olmasından dolayı hükümet yakınları tarafından yönetim kadrosu sürekli değişim göstermektedir. - Kamu bankası olmasından dolayı bankacılık karlılığından daha çok hizmet götürme eğilimin olması
Fırsatlar	**Tehditler**

- Bankacılık yeniden yapılandırması kapsamında Emlak bankasını da bünyesine dahil ederek devlet tarafından bünyesine ekstra sermaye aktarımı alabilmiştir.	- TC Ziraat bankası ve Emlak bankasının birleşimi ile bankacılık yeniden yapılandırma kapsamında emekli edilen personellere toplu olarak emekli ikramiyelerin ödenmesi 2001 krizi sonrası önemli bir tehdit unsuru oluşturmuştur.

SONUÇ

Bankaların vermiş olduğu hizmetin temel işlevleri arasında ekonomi piyasası içerisinde fon arzı ve taleplerinin karşılanması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda işlevlerinin başında mali piyasanın genişlemesi, milli gelirin artması ve istihdama katkıda bulunma gibi unsurlar önem taşımaktadır. Bu açıdan bankacılık sisteminin sağlam temeller üzerine kurulması ve iyi bir denetleme kuruluna sahip olması gerekmektedir. Türkiye 1994 ile başlayan bankacılık krizleri 2000'li yıllar gelindiğinde Türkiye ekonomisi derin ve yaygın bir kriz sürecine girmiştir. Makroekonomiyi derinden sarsan kriz, bankacılığı da etkilemiş; sisteme ve bankacıya olan güven büyük yara almıştır. Bu sürecin sonunda, özel sektör bankacılığı hızlı bir kabuk değişimine girmiş; devletin sermayedarı olduğu bankaların ise özel sektör yaklaşımı ile yönetilmelerinin gereği herkesçe kabul görmüştür. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 25 Kasım 2000 tarihinde Türk bankacılık sektöründe önemli bir değişime zemin hazırlayacak olan ve kamu bankalarının yeniden yapılandırılmalarını ve özelleştirilmelerini öngören 4603 sayılı yasa kabul edilmiştir.

2001 yılında yeniden yapılandırma kapsamında Emlak bankası, TC Ziraat bankası bünyesine katılmıştır. Bu katılım ile birlikte devlet tarafından TC Ziraat bankasının batık banka konumunda olan Emlak bankasını bünyesine dahil etmesinden dolayı nakit desteği sağlanarak sermaye artırımı yapmasına zemin hazırlanmıştır. Böylelikle TC Ziraat bankası 2001 krizinde yaşanan dolar kuru ve faizlerden kaynaklı olan zararını bir nebze olsun kapatabilmiştir. Böylelikle yeniden yapılandırma kapsamına güçlü bir yapı ile girerek sektörde yer alan özel ve kamu bankaları arasında bir adım ön plana çıkmaya başlamıştır.

TC Ziraat bankası yapılandırma kapsamında çalışan personel ve şube sayısında azalmaya gitmiş, eğitim yüksek olan personelleri bünyesinde

tutma yoluna gitmiştir. Böylelikle BDDK tarafından istenilen teknolojik alt yapıyı kullanabilecek personelleri bünyesinde tutmayı başarmıştır. Yine BDDK tarafından TC Ziraat bankasının dışarıdan denetlenebilmesi sağlanarak gerek maddi gerekse hükümetler aracılığı ile yapılabilecek olumsuz hatalarında önüne geçilmiştir. Sonuç olarak kriz sonrası TC Ziraat bankasının yeniden yapılandırma kapsamında özelleştirme çerçevesinde getirilen düzenlemelerin başarılı bir şekilde bankaya uygulanabildiği ve sektör içerisinde bulunduğu konumu koruyabildiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

Akın, F. (2017). Finansal Krizlerin Türk Ekonomisine Etkileri ve Bu Krizlere Karşı Alınan Ekonomik Politikalar, İş ve Hayat Dergisi, 27-41.

Aktaş, H. (2007). Comperation of Foreign &National Banks Acording to Financial Ratios, *Management&Economy*, 2:31-45.

Balıkçıoğlu, N. (2010). Döviz Kuruna Dayalı İstikrar Programı Semptomlarını Açıklamaya Yönelik Hipotezler ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Ç.Ü. Sosyal Bilimleri Dergisi, 34(1):103-111.

BDDK (2002). Bankacılık Sektörünü Yeniden Yapılandırma Programı: Gelişme Raporu V, Kasım. (http://www.bddk.org.tr).

BDDK (2003). 2002 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara. (http://www.bddk.org.tr).

Can, M. (2010). Ülkemizde Yaşanan Ekonomik Krizler Üzerine Düşünceler, Mevzuat Dergisi, 13(153):1-6.

Çolak, ÖF. (2001). Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri, Gümüşhane Üniversitesi İİBF Dergisi, 2:15-30.

Das, S. (2017). A New Banking Crisis?, WIlmott Magazine, 20-23.

Demirgüç-Kunt, A., Detragiache, E. (1998). The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries, IMF Staff Papers, 45(1):81-82.

Dinçer, A. (2006). Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye İçin Öneriler, DPT Yayın No: 2607, Ankara, 135-6.

Erdoğan, Niyazi (2002). Dünya ve Türkiye'de Finansal Krizler (Türk Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Uygulamaları-Kamu Bankaları Deneyimi). Yaklaşım Yayınları, Ankara.

Fırat, E. (2013). Türkiye'deki 2001 Krizi Sonrası Bankacılık Sektöründeki Yapısal Değişim: 2001 Öncesi ve 2001 Sonrası Bir Karşılaştırma, International Conference On Eurasian Economies, 598-607

Gümüş, M. (2006). 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Sermaye Piyasası Aracılık Sektörüne Etkileri, Sosyo Ekonomi Dergisi, 1:23-46.

Günceler, B. (2009). 2001 Krizi Sonrası TC Ziraat Bankası ve T. Halk Bankasında Yapılan Yeniden Yapılanma Çalışmaları, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

İpeker, M. (2002). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Finansal Sistem İstikrarının Sağlanmasındaki Rolü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.

İkiz, AS. (2012). Turkish Banking Sector After 2001 Economic Crisis, 3(2):96-106.

Kesbiç, CY., Çınar, S., Duramaz, S. (2014). Son 20 Yıldaki Kriz Maratonu ve Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Analizi, Finans Politik&Ekonomik Yorumlar, 51(597):31-44.

Kılcı, EN. (2017). Bankacılık sektörü bilançolarındaki kırılganlıklar ile krizler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi; Türkiye örneği, 54(631):55-64.

Kibritçioğlu, A. (2005). Banking Sector Crisis and Related New Regulations in Turkey. Economia Exterior, *Primavera*, 32:141.148.

Kurşun, S., Kuşakçı, AO. (2016). Bankacılık Sektöründe Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Değerlendirmesi Literatür Taraması, İstanbul Commerce University, Journal of Science, 15(30):133-151.

Laeven, L. (2011). Banking Crises: A Review, Annual Review of Financial Economics, 3:17-40.

Oktar, S., Yüksel, S. (2015). Bankacılık Krizlerinin Erken Uyarı Sinyalleri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, 14(28):37-53.

Okumuş, F., Altınay, M., Araslı, H. (2005). The Impact of Turkey's Economic Crisis of February 2001 On The Tourism Industry In Northern Cyprus, Tourism Management, 26:95-104.

Öncü, S., Aktaş, R. (2007). Yeniden Yapılandırma Döneminde Türk Bankacılık Sektöründe Verimlilik Değişimi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(1):247-266.

Özçuban, A. (2011). Türkiye'de Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: 1994 ve 2001 Krizlerinin Karşılaştırılması, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Özgür, ME. (2004). The Economic Crisis in Turkey: 2000-2001, Master Thesis, George Mason University, Fairfax.

Özseven, M., Danışman, A. (2017). Kurumsal Değişim, Örgütsel Kimlikler ve Örgütsel Uygulamalar: Türk Kamu Bankalarının 2001 Ekonomik Krizi Sonrası Durumu, ODTÜ Gelişme Dergisi, 44:335-374.

Seyidoğlu, H. (1991). Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul.

Tunay, KB. (2010). Bankacılık Krizleri ve Erken Uyarı Sistemleri: Türk Bankacılık Sektörü İçin Bir Model Önerisi, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 4(1):9-46.

Uçkun, D., Doerr, M. (2010). Journal of Global Analysis, International Political Economy, 1(1):52-73.

BANKALARIN PAZARLAMA VE SATIŞ YÖNLÜ HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ[1]

BÖLÜM 21

İsmail Cüneyt SOYGÜR[2]

[1] Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2011 yılında kabul edilen "Bankaların Pazarlama ve Satış Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Bu faaliyetler Sonucu oluşan Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Uzman, Yapı Kredi Bankası, cuneyt.soygur@yapikredi.com.tr , cuneytsoygur@hotmail.com, 05326091420

1.GİRİŞ

Hizmetler, insanların günlük hayatlarında yer alan ve hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri doyumlardır. Hizmetler insana maddi olmaktan ziyade manevi, doyum sağlayan faaliyetlerdir. Hizmetler, satışına bağlı olmaksızın pazara sürüldüğünde istek ve ihtiyaçları doyuma ulaştıran ve bağımsız olarak nitelenebilen faaliyetlerdir. Böyle bir tanımlamadan da hizmete özgü bazı özelliklere ulaşılır. Bunlar; hizmetin mal veya başka hizmetten bağımsız olarak verilmesi, hizmetin onu verenden ayrılmayışı, tüketen tarafından verildiği anda tüketilmesi ve başka bir zamanda kullanılmak üzere depolanamaması gibi hususiyetleridir (Karahan, 2000: 22).

Ülkemizde ve dünyada hizmet sektörünün istihdam oranı ve gayrisafi milli hasıla içindeki payı yıllar itibariyla yükselme eğilimi içindedir. Hizmet sektörünün sürekli gelişim içinde olması beraberinde rekabeti de getirmiş ve artan rekabet, hizmeti alan müşterilerin memnuniyetinin daha fazla önemsenmesine neden olmuştur. Çünkü hizmet alanların memnun kalması hem yeni müşteriler için referans hem de mevcut satın almanın devamlılığı yönünden potansiyelin korunması demektir. Müşterilerin memnun olup olmadıklarını anlamak ise hizmet

kalitesinin ölçülmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Literatür taramasında hizmet kalitesini SERVQUAL ölçeği kullanarak ölçen çok sayıda araştırma bulunmakla birlikte bankacılık alanında hizmet kalitesi ile ilgili Bülbül ve arkadaşları (2012), Bilir (2010), Yılmaz ve arkadaşları (2007), Öncü ve arkadaşları (2010) farklı çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan Bülbül ve arkadaşları (2012), Bilir (2010) ile Yılmaz ve arkadaşları (2007)‘ nın araştırmaları üretilen hizmet kalitesinin müşterilerin beklentilerini karşılayamaması yönünden paralellik arz etmektedir.

Günümüzde hizmet sektörü denildiğinde akla ilk gelen kuruluşlardan olan bankalar, müşteri sayılarını ve karlılıklarını artırmak amacıyla kampanyalar düzenleyip yeni finansal ürünler geliştirmekte ve müşterilerin ilgisini çekmeye ve beğeni oluşturmaya çalışmaktadırlar. Rekabetin çok çetin olduğu bankacılık sektöründe müşterileri memnun edebilmek pazarlama ve satış faaliyetleri ile yakın ilişkilidir. Bu faaliyetler sonucu oluşan hizmet kalitesinin ölçülmesi de beklenen ve

algılanan hizmet kalitesi arasındaki farkın anlaşılmasına bağlıdır. Bu yüzden literatürdeki çalışmalardan farklı olarak bankacılık pazarlama ve satış birimlerinin hizmet kalitesinin ayrıca ölçülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1.1.Bankaların Görevleri

Banka kelimesi İtalyanca'dan Türkçe'ye geçmiş olup, "banco" sözcüğünden gelmektedir. Bankalar, gerçek ve tüzel kişilerin tasarruflarını toplayarak, bunları gelir getirici işlere kredi kullandırmak suretiyle kanalize eden, ticari ve bireysel ödemelere aracılık yapan, para nakli, çek ve senet tahsili, havale, EFT, emanet kabulü gibi çeşitli hizmetler gören ve bunlar karşılığında faiz, masraf, komisyon, kambiyo ve vadesiz mevduat geliri elde eden finansal aracılardır (Yazıcı, 2011: 1).

Bankalar esas itibarıyla piyasalardan fon toplayan ve topladıkları fonları ihtiyacı olan gerçek ve tüzel kişilere kazanç elde etmek amacıyla veren iktisadi işletmelerdir.

Bankalar, 5411 sayılı bankalar kanununa göre diğer kanunlarda öngörülen hükümler saklı kalmak kaydıyla aşağıda belirtilen faaliyetleri gerçekleştirebilirler

(www.tbmm.gov.tr):

- Mevduat kabul etmek.
- Katılım fonu kabul etmek.
- Nakdî, gayrinakdî her cins ve surette kredi verme işlemleri yapmak.
- Nakdî ve kaydî ödeme ve fon transferi işlemleri, muhabir bankacılık veya çek hesaplarının kullanılması dahil her türlü ödeme ve tahsilat işlemleri yapmak.
- Çek ve diğer kambiyo senetlerinin iştirası işlemlerini gerçekleştirmek.
- Saklama hizmetleri ve kiralık kasa hizmeti vermek.
- Kredi kartları, banka kartları ve seyahat çekleri gibi ödeme vasıtalarının ihracı ve bunlarla ilgili faaliyetlerin yürütülmesi işlemleri yapmak.

- Efektif dahil kambiyo işlemleri; para piyasası araçlarının alım ve satımı; kıymetli maden ve taşların alımı, satımı veya bunların emanete alınması işlemleri yapmak.
- Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala, kıymetli madenlere ve dövize dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin, opsiyon sözleşmelerinin, birden fazla türev aracı içeren basit veya karmaşık yapıdaki finansal araçların alımı, satımı ve aracılık işlemleri yapmak.
- Sermaye piyasası araçlarının alım ve satımı ile geri alım veya tekrar satım taahhüdü işlemleri yapmak.
- Sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına aracılık işlemleri yapmak.
- Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının aracılık maksadıyla alım satımının yürütülmesi işlemleri yapmak.
- Başkaları lehine teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi işlemleri gibi garanti işleri.
- Yatırım danışmanlığı işlemleri yapmak.
- Portföy işletmeciliği ve yönetimi yapmak.
- Hazine Müsteşarlığı ve/veya Merkez Bankası ve kuruluş birlikleri nezdinde oluşturulan bir sözleşme kapsamında üstlenilen yükümlülükler çerçevesinde alım satım işlemlerine ilişkin piyasa yapıcılığı faaliyetinde bulunmak.
- Faktöring ve forfaiting işlemleri yapmak.
- Bankalar arası piyasada para alım satımı işlemlerine aracılık etmek.
- Finansal kiralama işlemleri yapmak.
- Sigorta acenteliği ve bireysel emeklilik aracılık hizmetleri yapmak.
- Kurulca belirlenecek diğer faaliyetleri yapmak.

1.2. Bankacılıkta Pazarlama Karması

Pazarlama karması, pazarlama politikası araçlarının en uygun birleşimi anlamına gelir. Pazarlama hedef ve stratejilerine ulaşmak için pazarlama politikası araçlarından yararlanılır. Pazarlamanın 4P'si de denilen bu temel 4'lü ayrım literatürde genel kabul görmektedir. Kotler ve Amstrong (2010) pazarlama karmasını, pazarlama verilerinin kontrollü bir şekilde bir araya getirilmesi olarak tanımlar.

Uygulamada bankacılığın rekabet koşul ve ortamı sürekli değişim içinde olduğundan ve değişimleri rakamlarla ifade edebilme güçlüğü nedeniyle (özellikle kredi işlemleri bakımından) pazarlama karması unsurlarının en uygun birleşimi her zaman mümkün görülmemektedir (Yüksel ve Yüksel, 2004: 81-82).

1.2.1. Ürün Politikası

Bankacılık alanında pazarlanan ürünler tüketicilerin ihtiyaçlarına göre belirlenmelidir. Aynı zamanda bankanın kar, pazar payı ve satış hacmine ulaşabilmesi için satış ekiplerinin de ürün geliştirilmesine ve inovasyona katkı sağlamaları gerekmektedir. Bankacılık alanında ürün denilince mevduat türleri, kredi kartları, çek, teminat mektupları, bireysel veya ticari kredi çeşitleri akla ilk gelenlerdir.

Önceleri hedef pazarı belirlemek, bu hedef pazarı dikkate alarak üretim yapmak ve bu arada pazarlama karmasının diğer unsurlarını bu hedef pazardaki kitleye göre düzenlemek yeterli sayılıyordu.

Pazarlamada hedef pazar denilen kavram müşterilerin her birinin farklı özellikler taşıdığı hizmet pazarlamasının gelişmesiyle birlikte önem kazanmaya başlamıştır (Tolon, 2004: 3).

1.2.2. Fiyatlandırma Politikaları

Bankanın fiyat stratejisi, pazara göre, rekabet durumuna göre ve bankanın fon toplama maliyetine göre ayarlanır. Kredi fiyatlandırması yapılırken maliyetin doğru hesaplanması ve kredi fiyatlandırma yönteminin doğru seçilmesi bankanın hedeflediği kar düzeyine ulaşması açısından çok önemlidir.

Fiyatlamayı etkileyecek başlıca iç ve dış etmenler şunlardır (Cemalcılar, 1999: 213):

1. Banka işletmesinin fiyatı saptarken dayanacağı maliyetler,

2. Fiyatlama hedefleri,

3. Banka işletmesinin dağıtım kanalındaki yeri,

4. Banka işletmesinin fiyatlayacağı hizmetin nitelikleri,

5. Banka işletmesinin faaliyet gösterdiği pazarın yapısı,

6. Arz ve talep,

7. Tüketicinin davranışları,

8. Yasal düzenlemeler.

Yukarıdaki etmenlerden ilk üçü işletme içi, ötekiler işletme dışı etkenlerdir.

Bankalar faiz ve komisyon düzeyini belirlerken, müşterilerin niteliklerini de göz önüne alır. Kurumsal ve Ticari müşteriler fiyatlara çok hassas olurken, bireysel ve KOBİ müşterileri fiyat karşısında daha az hassastır.

1.2.3. Dağıtım politikası

Banka satış ve pazarlama faaliyetlerinde dağıtım denilince akla ilk şubeler gelir. Özellikle Türkiye'de bankalar şubelerini müşteriye ulaşmada en önemli dağıtım kanalı olarak kullanırlar. İkinci olarak da ATM'ler dağıtım kanalı içerisinde yer alır.

Rekabet ortamında bankaların varlıklarını sürdürebilmeleri, müşteri sadakatinin sağlanması yönünde yeni stratejiler geliştirmelerine bağlıdır. Bu bağlamda bankaların alternatif dağıtım kanallarını kullanmaya başlamaları da bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bankalara ve müşterilere sağladığı yararlar açısından değerlendirildiğinde, internet bankacılığının en önemli alternatif dağıtım kanalları arasında yer aldığı söylenebilir (Pala ve Kartal, 2010: 44).

1.2.4. Satış Politikaları

Tutundurma olarak tanımlayabileceğimiz satış çabaları bir ürünün veya hizmetin tutundurulması için satıcı tarafından gösterilen tüm çabaları kapsar. Bankacılık satış çabaları kapsamında reklam, halkla ilişkiler, satış tutundurma ve kişisel satış yanında doğrudan pazarlamadan ve internet ile sosyal medyadan da yararlanılmaktadır. Satış çabalarının nihai hedefi pazar payının ve satış hacminin artırılmasıdır.

1.2.4.1. Reklamlar

Bankalar ve işletmeler açısından ele alındığında üretilen mal ve hizmetlerin tüketiciye duyurulması, pazarda yer alan aynı tür mal ve hizmetlerin çokluğu yüzünden tüketicinin, o işletmenin ürettiği mal ve hizmetleri tercih etmesi için ikna edilmesi, ürüne olan ihtiyacın ve talebin canlı tutulması açısından reklamın inkâr edilemeyecek katkıları vardır. Tüketici bakış açısıyla reklam, pazarda kendi ihtiyaçlarına cevap veren binlerce ürün arasından kendi yararına en uygun ve rasyonel bir seçim yapmasına yarayan bir araç olduğu gibi, çeşitli mal ve hizmetleri tanıtan, bu mal ve hizmetleri nereden, nasıl, ne fiyatla sağlayabileceğini ve ne şekilde kullanacağını tanımlayan, günümüz yaşam biçiminde zaman açısından tüketiciye yardımcı olan bir yapıdadır (Meral, 2006: 394).

1.2.4.2. Satış Tutundurma

Genellikle promosyon ya da kampanyalı ürün olarak bilinen satış tutundurma kavramı ürün ve hizmetleri daha çekici hale getirmek amacıyla bankalar tarafından da uygulanır.

Satış tutundurma genellikle kısa sürede satış artışında sonuç elde etmeyi hedefleyen faaliyetlerdir. Satış tutundurma faaliyetleri belli bir zamanda, belli bir fiyatta, ve belli bir müşteri grubunu hedef almaktadır. Ürün ya da hizmetleri daha çekici kılmak amacıyla kullanılan indirim kuponları, ekstra ürünler, hediyeler, yarışmalar ve örnek ürünler gibi pazarlama araçlarıdır (Güler, 2009: 243).

Satış tutundurma politikalarının başarılı olması, doğru hedef kitlesinin seçilmesi ve bu kitleye yönelik uygun satış tutundurma araçlarının uygulanmasına bağlıdır. Bu araçlar tespit edilirken işletme, pazardaki marka kişiliğine, iletilen mesaja ilave olarak, tüketici ve rakiplerin herhangi bir tutundurma çabasına nasıl tepki göstereceklerini de dikkate almalıdır (Bakırtaş, 2013: 679).

1.2.4.3. Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler genellikle kurum ve çevresiyle veyahut kamuoyuyla onların görüşlerini etkilemek, ilişkiler kurmak, ikna etmek amacıyla birtakım iletişim etkinliklerinin yönetimi olarak görülür. Halkla ilişkiler çabalarıyla işletme ve ürünleri hakkında olumlu duyurum elde etmek iyi bir şirket imajı oluşturmak ve işletme ile ilgili olumsuz söylentilerin, olayların etkisini azaltmak mümkündür. Duyurum halkla ilişkilerin bir

parçasıdır. Duyurum haber değeri taşıması nedeniyle medya dışından bir kaynakça medyanın kullanımı için hazırlanan bilgidir. Kitlesel medya kullanılmasına rağmen ayrılan yer ve zaman için ücret ödenmez. Duyurum kamunun dikkatini reklama göre daha fazla oranda çeker (Korkmaz vd, 2009: 496).

Bankalar çeşitli sanat, kültür, spor, eğitim veya çevresel duyarlılık faaliyetlerine sponsor olarak bir bakıma halkla ilişkiler faaliyetleriyle kurum imajlarını güçlendirerek müşteri tarafından tercih edilme olasılıklarını güçlendirirler.

1.2.4.4. Doğrudan Pazarlama

Doğrudan pazarlama herhangi bir mekanda ölçülebilir tepki almak veya bir ticari faaliyeti etkilemek için bir veya birden fazla reklam medyasını kullanan etkileşimli bir pazarlama sistemidir. Buradan hareketle doğrudan pazarlamanın üç temel amaç için kullanılabileceği sonucuna ulaşırız. Bunlardan en önemlisi müşteriye bir satışı yapabilmek için araç olmasıdır. İkinci amaç gelecekle ilişki kurmak için aday müşteri bulmak ve üçüncü olarak da müşterilerin fikirlerini almak, ürünü kullandıkları için ödüllendirmek ve marka bağlılığını hızlandırmaktır (Korkmaz vd, 2009: 493).

E-Pazarlama gelişen iletişim ve bilgi teknolojileri sayesinde son yıllarda etkinliği artmış bir tutundurma aracıdır. Bu kavram çoğu zaman internet pazarlama, e-ticaret, online pazarlama ve sanal pazarlama gibi farklı kavramlarla da nitelenebilmektedir (Ecer ve Canıtez, 2004: 319).

Bankaların sosyal medyayı kullanması, e-postalara mail göndermesi veya cep telefonlarına mesaj göndererek ürünler hakkında bilgi vermesi ve isteyen müşterilere bu kanallardan ulaşarak onların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik satış çabaları doğrudan pazarlama kapsamında değerlendirilebilir.

1.2.4.5. Satış Faaliyetlerinin Örgütlenmesi

Satış faaliyetleri işletmenin pazarlama faaliyetlerinin uygulaması olduğundan pazarlamanın etkinliği satış faaliyetlerinin etkinliğine doğrudan bağlıdır. Satış pazarlamanın bir parçasıdır. Satış faaliyetleri pazarlama planı çerçevesinde yürütülmelidir. Satış yönetimi işletmenin hedeflenen satış gelirlerine ulaşmasını elde etmek amacıyla günlük satış

gücü faaliyetlerinin yönlendirilmesi ve yönetimi olarak düşünülebilir (İslamoğlu ve Altunışık; 2007: 28).

1.2.4.6. Kişisel Satış

Kişisel satış; mevcut ve potansiyel müşterilerle yüz yüze iletişim kurarak, işletmenin mal veya hizmetlerini satın almaya ikna etmek için gerçekleştirilen çabalardır (Ünlü ve Tolon, 2012: 276).

Bankacılıkta kişisel satış ekipleri gerek şubede gerek telefonda gerekse sahada müşteri ile direk iletişim kurarak onların ihtiyaçlarını ve isteklerini hızlı ve esnek biçimde karşılayabilir, şikâyetlerine çözümler bulabilir. Kişisel satış ile hem mevcut müşterilere hizmet sunulurken hem de yeni potansiyel müşterilere ulaşılabilir. Aynı zamanda satış faaliyetini yürüten personel vasıtasıyla pazar hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilir.

Teknolojinin ilerlemesi, organizasyon yapılarındaki değişiklik, müşterilerin artan beklentisi, pazar koşullarındaki hızlı değişim, alıcıların daha baskıcı yaklaşımı, ürün yaşam eğrisinin her bir adımında geçen sürenin kısalması, yasal zorunlulukların gün geçtikçe artması, şirket birleşmeleri, internetin satış kanalı olarak gelişmesi gibi oluşan yenilikler, kişisel satış kavramının algılanmasını değiştirmekte ve daha etkin olmak için yeni yöntemler keşfetmeyi zorunlu hale getirmektedir (Özçam ve Yalman, 2012: 65).

1.3. Bankacılıkta Stratejik Pazarlama Planlaması

Stratejik planlama bankalar gibi işletmeler açısından ortaya çıkan fırsatları mevcut kaynaklarla optimum düzeyde dengeleyecek biçimde gerçekleştirmek amacıyla uygulanan yönetsel çabalardır. Etkili bir stratejik planlama sisteme giren insan, sermaye yönetsel ve teknik bilgi ve yetenekleri kapsar. Stratejik planlama sürecinin bileşenleri olan işletmenin, misyonu, vizyonu stratejik yönetimde sürekliliği ve işletmenin gelecekte hedeflediği yere doğru ulaşmasını herkesin görebilmesini sağlar (Korkmaz vd. , 2009: 113).

Stratejik pazarlama planlaması, bankanın amaç ve kapasitesi ile değişen çevre koşulları ve pazar fırsatları arasında bir uyumun geliştirilmesi ve sürdürülmesi sürecidir. Stratejik pazarlama planlaması belirli bir yöntem ile riskin azaltılması ve bilimsel formülleri hazır bir metodun uygulanması değil daha çok geleceğin önceden tahmin edilmesi için bugünden çalışmalar ve tespitler yapmaktır. Stratejik planlama

yapılmadığı takdirde amaçlar açıkça ve kesinlikle saptanamamakta, kaynaklar etkin kullanılamamakta, analiz ve değerlendirmede eksiklikler oluşabilmektedir. Stratejik pazarlama planlaması yapmanın amaçları; Yeni pazara girmek, pazar payını artırmak, dağıtım giderlerini düşürmek, satış sonrası verilen hizmetleri artırmaktır (Korkmaz vd, 2009: 119-120).

1.3.1. Bankacılıkta Satış Yönetimi

Satış yönetimi; satış gücünün faaliyetlerinin planlanması, organizasyonu, eleman temini, elemanların eğitimi, yönetilmesi ve kontrolü sürecidir. Dolayısıyla satış yönetiminin görevi bankanın amaçları ile uyumlu bir satış hacmi veya karlılığı veya büyüme oranını elde edebilmek için gerekli olan satış faaliyetlerinin yürütülebilmesini sağlayacak gerekli elemanların seçimi ve istihdam edilmesi, eğitilmesi ve iyi bir yöneticilik sergileyerek satış gücünün etkin ve verimli çalışmasını sağlamaktır (İslamoğlu ve Altunışık, 2007: 151).

Satış yönetiminin sorumluluklarını şu şekilde sıralayabiliriz (İslamoğlu ve Altunışık, 2007: 153) :

1. Satış hedeflerine ulaşmak için stratejilerin geliştirilmesi,
2. Pazar şartlarına göre satış gücünün planlanması,
3. Satış görevinin kapsamının çizilmesi,
4. Satış çabalarının planlanması,
5. Pazarın analizi, tahminler yapma ve bütçe
6. Satış gücünün güçlendirilmesi,
7. Satış gücünün eğitimi,
8. Satış gücünün yönetilmesi, ödüllendirilmesi ve liderlik,
9. Satış gücü faaliyetlerinin analizi ve değerlendirilmesi.

1.3.2. Banka Satış Planlamasının Yapılması

Satış görevlerinin çok çeşitli olması ve kapsamının değişmesi, satışçıların işlerini güçleştirir. Etkin biçimde görevlerini yapabilmesi için her satışçının görev yetkileri ve sorumlulukları açık ve seçik biçimde tanımlanmalıdır. Satışçılara pazara, işletmeye ve malın niteliklerine ilişkin gerekli bilgiler ve

eğitimler verilmelidir. Aynı zamanda görevlendirilecek satışçıların seçimine ve eğitimlerine önem verilmelidir (Cemalcılar, 1999: 270).

Gerçekleştirilen faaliyetlerin başarılı olup olmadığının analiz edilmesi gelecekte yapılacak planlar ve alınacak kararlar açısından önemli ve gerekli eylemlerdir. Satış gücünün güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi rasyonel satış politikalarının ve stratejilerinin oluşturulması ve yapılan analizlerin sonuçlarıyla yakından bağlantılıdır (Bilginer vd. , 2006: 57) .

2. Hizmet Pazarlaması

Geleneksel olarak fiziksel mal esasına dayanarak geliştirilmiş olan pazarlamanın hizmetlerin pazarlamasında ortaya çıkan bazı problemler ve bunların çözümünde görülen yetersizlikler hizmet pazarlaması olarak adlandırılan pazarlamanın alt şeklinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Genel olarak bir ülke ekonomisinde gelişme düzeyi ve endüstrileşme arttıkça hizmetlerin önemi ve payı da hızla artmakta hatta bu artış endüstridekinden de daha fazla olmaktadır. Daha somut örnek vermek gerekirse hizmet sektörünün hızla büyümesi dünya ekonomisindeki büyümeden daha hızlı olup dünya gayrisafi milli hasılasının %64' ünü oluşturmaktadır (Mucuk; 2009: 303-304).

Hizmet pazarlaması müşteriye verilen sözler, vaatler ve bu sözlerin, vaatlerin tutulması, yerine getirilmesi üzerine kuruludur. Hizmetin başarılı bir biçimde yürütülmesi için dışsal pazarlama ve içsel pazarlama faaliyetlerinin etkili bir biçimde yürütülmesi gerekmektedir (Korkmaz vd. , 2009: 518-519). Hizmet, üretim sürecinde hem hizmeti sağlayandan hem de üretim süreci boyunca hizmeti destekleyenlerden etkilenir. Böylece hizmet pazarlamasında hem şirket ile çalışanların hem de çalışanlar ile müşterilerin ilişkilerine önem vermek çok gereklidir (Karahan, 2000: 114).

2.1. Hizmet Pazarlamasında Kalite ve Bankalar

Hizmet kalitesi bir tanıma göre müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesidir. Başka bir tanıma göre ise bir kuruluşun müşteri beklentilerini karşılayabilmek için bunun da ötesinde müşteri beklentilerini aşabilme yeteneği olup her iki tanımlamada da hizmet kalitesini belirleyecek en önemli unsurun müşteri beklentileri olduğu vurgulanmaktadır (Değermen, 2006: 22).

Hizmetlerin soyut olma özellikleri, benzer veya aynı standartlarda sunulmalarını ve benzer kalite kontrol ilkelerinin uygulanmasını güçleştirmektedir. Hizmetler üretildikleri süreçte tüketilmeleri nedeniyle, hizmetlerin kalitesi, ürünlerin kalitelerinin sunulmadan kontrol edilebilmesinin aksine, hizmeti kullanan birey ve tüketicilerin beklentileri ve algılamalarına göre, genellikle sübjektif bir yargı değerlendirmesinin neticesi olarak belirlenmektedir (Gürbüz ve Ergülen, 2008: 4).

Hizmetler için kalite standartları oluşturmak mallara göre zordur. Hizmetlerin bazı yönleri ile ilgili müşteriye ayrılan zaman, müşterinin bekleme zamanı gibi sayısal olarak ifade edilebilen kalite standartları oluşturulabilir. Ancak insanların davranışlarına (güleryüz, ilgi, yakınlık gibi) standartlar getirmek çok daha zordur (Öztürk, 1998: 137).

Bankalarda kalitenin tanımlaması yapılırken üzerinde durulması gereken en önemli nokta müşteri memnuniyeti olmaktadır. Bankacılık sektörünün özel şartları değerlendirilirse kalite, sürekli ve istikrarlı bir şekilde müşterinin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin banka tarafından tatmin edilmesidir. Bankacılıkta kalite günümüzün hızla değişen şartları içerisinde, bankayla iş yapan müşterinin işinin zamanında yapılması, müşteriden gelen tepkilerin toplanması ve verilerin değerlendirilmesi, eğitim ve teknoloji gibi faktörlerin dikkate alınması suretiyle de değerlendirilebilir (Takan, 2001: 76).

2.2. Bankalarda Hizmet Kalitesinin Boyutları

Hizmet kalitesi bir tanıma göre müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesidir. Başka bir tanıma göre ise bir kuruluşun müşteri beklentilerini karşılayabilmek için bunun da ötesinde müşteri beklentilerini aşabilme yeteneği olup her iki tanımlamada da hizmet kalitesini belirleyecek en önemli unsurun müşteri beklentileri olduğu vurgulanmaktadır (Değermen, 2006: 22).

Bankalar gibi hizmet sektöründe yer alan kuruluşların sunduğu hizmet kalitesinin üç boyutu vardır. Hizmet kalitesini oluşturan boyutlar şunlardır (Takan, 2001: 77):

1. Müşteri tarafından alınan teknik kalitenin hizmeti karşılamasına olan etkisi, yeterince objektif durumdaki müşteri tarafından ölçülebilir.

2. Fonksiyonel kalite, hizmetin nasıl sağlanacağı hakkında kendi kendini işletir. Bu, müşteri ile personel arasındaki psikolojik etkileşimle alakalıdır, birçok öznel yolla fark edilebilir ve şu unsurlardan oluşur:
    - Çalışanların tutum ve davranışları,
    - Çalışanlar ve müşteriler arasındaki ilişkiler,
    - Çalışanların birbirleri ile ilişkileri,
    - Hizmet personelinin görünüşü ve kişiliği,
    - Personelin hizmet anlayışı,
    - Müşteriye kolayca hizmet sunma,
    - Hizmet personelinin cana yakınlığı.
3. Genel İmaj; kalite boyutu, müşterilerin bankayı nasıl algıladıklarının neticesidir ve hizmetlerinin teknik ve fonksiyonel kaliteyi artırması beklenebilir ve sonunda hizmet anlayışını etkileyecektir.

2.3. Hizmet Kalitesi Ölçümü

Hizmet kalitesinin ölçülmesi ile ilgi çok sayıda model geliştirilmiştir. Bu çalışmada bu modeller içinden halen çok kullanılan ve geçerliliğini koruyan SERVQUAL modeli üzerinde durulacaktır.

SERVQUAL yöntemi tüketici bakış açısıyla servis kalitesini ölçen en üstün ölçüm tekniği olarak görülmektedir. Parasuraman ve arkadaşları 1985 yılında SERVQUAL hizmet boyutlarını 10 olarak belirlemişken 1988'deki çalışmalarında boyut sayısını 5'e çekmişlerdir. Bununla birlikte 5 boyutta müşterilerin beklenti ve algılarını ölçmek amacıyla 22 soru geliştirmişlerdir. Bu 22 soru iki farklı soru formu şeklinde hazırlanmaktadır. İlk form aynı sorularla beklentileri ölçerken diğeri algıları ölçmektedir (Buttle, 1996: 9).

SERVQUAL hizmet kalitesinin boyutları şu şekildedir (Gümüşoğlu vd, , 2007: 131-132):

- Fiziksel özellikler: Fiziksel olanaklar, ekipmanlar, hizmet ile ilgili diğer araçlar, çalışanların giyimi, dekorasyon ve iletişim araçları olarak tanımlanmaktadır.

- Güvenilirlik: Söz verilen hizmeti doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirebilme yeteneği, müşterilerin yaşadığı problemlerin çözümü gibi konuları kapsamaktadır. Performansların sürekliliği gerekmektedir.
- Heveslilik: Müşterilere yardım etme isteğinin bulunması, hizmetin doğru ve hızlı bir biçimde verilmesini içermektedir.
- Güvence: Çalışanların bilgili ve nazik olması, müşterilerde güven duygusu oluşturabilme becerileri, iş görenlerin müşteri sorularına cevap verebilme durumu bu kapsamda değerlendirilmektedir.
- Empati: Hizmet sunanların kendilerini müşterileri yerine koyabilmelerini her bir müşteriye bireysel olarak ilgi göstermelerini ve müşteri gereksinimlerinin iş görenlerce bilinmesini kapsamaktadır.

3. Bankaların Pazarlama Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde bankacılık sektöründe satış ve pazarlama birimleri banka işletmesinin karlılığı üzerinde en üst seviyede rol oynayan birimler haline gelmişlerdir. Bireysel pazarlama, KOBİ pazarlama ve ticari ve kurumsal pazarlama olarak hedef kitle yönünden farklı segmentlere ayrılan bu birimlerde çalışan personel aynı zamanda müşteriler nezdinde bankanın görünen yüzünü oluşturmaktadırlar. Müşteriler bu birimlerden aldıkları hizmetin kalitesine göre kurum hakkında genel bir yargı oluşturmaktadırlar. Çalışmanın temel amacı Antalya ilinde bulunan çok çeşitli mesleklerden, yaşları ve eğitim düzeyleri farklı banka müşterilerinin, bankaların pazarlama birimlerinden (bireysel, KOBİ veya ticari) aldıkları hizmet kalitesinin ölçülmesidir.

Çalışmada parametrik olmayan testler kullanılarak müşterilerin bankalarından bekledikleri hizmet kalitesiyle algıladıkları hizmet kalitesi karşılaştırılacaktır. Parametrik olmayan testler, ana kütle dağılımının normal olmadığı, ordinal veya nominal verilerin kullanıldığı durumlarda kullanılan testlerdir (Gegez, 2014:291). Karşılaştırma sonucunda müşterilerin pazarlama hizmet kalitesinden memnun olup olmadıkları sorusuna yanıt aranacaktır.

3.2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmanın ana kütlesi, Antalya'da ikamet eden devlet ve özel sektör banka müşterileridir. Araştırmaya katılacak banka şubeleri ve müşterileri kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiş olup banka sınırlamasına gidilmemiştir. Özel bankaların ve devlet bankalarının hepsi çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Çalışmanın ana kütlesini oluşturacak olan potansiyel müşteri sayısı yaklaşık 2 milyon kişi olup %95 güven aralığında ve 0,005 önem düzeyinde ihtiyaç duyulacak minimum örneklem büyüklüğü 383 olarak bulunmuştur (Gegez, 2014:225). Müşterilerin bankalarda işlemlerini yaparken anketi cevaplandırması ortalama 10-15 dakika zaman aldığından ve hatalı doldurulan anketler araştırma kapsamından çıkarıldığından toplam anket sayısı 224 ile sınırlı kalmıştır.

Anket yöntemi ile veri toplama süreci 45 günlük zaman dilimine yayılmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak 22 sorudan oluşan anket formu düzenlenmiştir. Söz konusu anket formları, daha sağlıklı sonuçlar alınması amacıyla, müşterilerle yüz yüze görüşülerek doldurtulmuştur. Verilerin toplanması kolayda örneklem yoluyla yapılmıştır. Verileri ölçmek amacıyla, SERVQUAL modeli kullanılmıştır. Ancak araştırmada SERVQUAL tekniğinin beklenen ve algılanan hizmet kalitesi karşılaştırmasını yapabilmek adına anket sorularını faktör analizi ile istenen boyutlara indirgeyememesi nedeniyle Wilcoxon test yöntemine başvurulmuştur. Wilcoxon, parametrik olmayan bir test olup bu yöntemle aynı popülasyondan elde edilen soru seti verilerinin eşleştirilmesi ve aralarında fark olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem ile her bir anket sorusu özelinde beklenen pazarlama hizmet kalitesi ile algılanan hizmet kalitesi kıyaslanmış ve fark olup olmadığı yönünde hipotezler test edilmiştir. Cinsiyetler arasında algılanan ve beklenen pazarlama hizmet kalitesi yönünden fark olup olmadığını belirlemek amacıyla ise Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Son olarak eğitim düzeyleri arasında algılanan ve beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark olup olmadığı Kruskal-Wallis Testi ile ölçülmüştür.

3.4. Bulgular

3.4.1. Güvenilirlik Testi

Güvenilirlik, bir ölçme aracının farklı zamanlarda tekrarlanan ölçümlerde aynı sonucu verme derecesinin gösterir. Tablo 1'de güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Alpha katsayısı yöntemi, maddeler doğru-yanlış olacak şekilde puanlanmadığında kullanılması gereken bir iç tutarlılık tahmini metodudur. (Bademci, 2006, 439) Araştırmamızda Servqual ölçeğinde yer alan 22 ifadeye ilişkin güvenilirlik düzeyini gösteren Alpha değerine bakıldığında güvenilirlik %80 seviyesinde çıkmıştır.

***Tablo 1**. Servqual Ölçeği Güvenilirlik Testi*

Toplam Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
22	,800

3.4.2. Demografik Özelliklerle İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan banka müşterilerinin 54'ü kadın ve 170'i erkektir. Yüzdesel olarak ifade edilirse kadın müşteriler ankete katılanların yaklaşık olarak %25'ini, erkekler ise %75'ini oluşturmaktadır.

Yaş dağılımına göre ankete katılanlar incelendiğinde 31-44 yaş grubunun %56,7 ile ilk sırada yer aldığı daha genç olan 20-30 yaş arası katılımcıların %25 seviyesinde olduğu görülmüştür. 45 yaş ve üstü olan nispeten yaş seviyesi ileri olan grubun ise %18,3 olduğu görülmektedir.

Eğitim durumlarına göre araştırmaya katılan müşteriler 3 kategoriye ayrılmışlardır. Lise ve altı kategoriyi oluşturan 79 kişi toplam anket katılımcılarının %35,27' sini oluşturmaktadırlar. Lisans mezunları ise yoğunlaşmanın en çok olduğu eğitim düzeyini oluşturmaktadır. Lisans mezunu 134 kişi yer mevcut olup bu oran toplam katılımcıların %59,82'sini oluşturmaktadır. Lisansüstü katılımcılar ise 11 kişi ile %4,91 oranına ulaşabilmişlerdir.

Gelir düzeyleri yönünden araştırmaya katılan müşteriler 3 gruba ayrılmışlardır. 31 kişi %13,84 oran ile kendilerini düşük gelir grubunda görmektedirler. 172 kişi yüksek bir oranla kendini orta gelir grubunda görürken oransal olarak %76,79 seviyesindedirler. 21 kişi ise kendini

yüksek gelir grubunda görmekte ve oransal olarak %9,38 seviyesine ulaşmaktadırlar.

3.5.Analizler

3.5.1.Wilcoxon Analizi

Wilcoxon analizi ile her bir anket sorusu özelinde beklenen hizmet kalitesi ile algılanan hizmet kalitesi karşılaştırılacaktır. Anket sorularından yola çıkarak oluşturulan beklenen ve algılanan hizmet kaliteleri arasında fark olup olmadığına yönelik hipotezler test edilecektir.

H0: Araştırmaya katılan banka müşterilerinin algılanan pazarlama hizmet kalite düzeyleri ile beklenen pazarlama hizmet kalite düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Ha: Araştırmaya katılan banka müşterilerinin algılanan pazarlama hizmet kalite düzeyleri ile beklenen pazarlama hizmet kalite düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Wilcoxon testi uygulayarak, bağımlı iki ana kütlenin her soru için ayrı ayrı aritmetik ortalamasının 0,95 güven aralığında 0,05 anlamlılık düzeyinde birbirinden önemli derecede farklı olup olmadığı test edilmiştir.

Yapılan analizde 22 anket sorusu için de 0,95 güven aralığında Sig. değerinin 0,05 den küçük olduğu görülmüştür. Tablo 2'de hipotezler ve elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır.

Tablo 2. *Anket soruları Wilcoxon Analizi*

Hipotezler	Grup	Ortalama	Z Değeri	Sig.
H1:"Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünüşlü donanıma sahiptir. "sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 1	3, 5045	-9,409	0,000
	Beklenen 1	4, 4732		
H2:"Bankamızda Pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür." sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 2	3, 8393	-8,158	0,000
	Beklenen 2	4,5268		
H3"Banka pazarlama ekiplerimiz düzgün giyimlidirler. " sorusu için algılanan pazarlama	Algılanan 3	4,0670	-7,485	0,000

hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Beklenen 3	4,6920		
H4:"Pazarlama Ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür. "sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 4	3,6652	-8,665	0,000
	Beklenen 4	4,4821		
H5: " Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde verdiği sözü zamanında yerine getirir. " sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 5	3, 5759	-9, 341	0,000
	Beklenen 5	4,6161		
H6:"Müşterilerimiz sorun yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir. " sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 6	3,4955	-9,605	0,000
	Beklenen 6	4,6295		
H7:"Bankamız Pazarlama ve Satış hizmetini ilk seferinde doğru şekilde sunar. "sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 7	3,5134	-9,463	0,000
	Beklenen 7	4,5536		
H8: "Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar. "sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 8	3,6027	-9,725	0,000
	Beklenen 8	4,8304		
H9: "Bankamız pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir. " sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 9	3,7902	-8,925	0,000
	Beklenen 9	4,6384		
H10: "Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler. " sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 10	3,6027	-10,018	0,000
	Beklenen 10	4,6429		
H11: "Bankamız pazarlama birimleri hızlı servis sunarlar. " sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 11	3,5045	-9,956	0,000
	Beklenen 11	4,5982		
H12: "Bankamız pazarlama çalışanları müşterilere yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür." sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 12	3,6027	-9,878	0,000
	Beklenen 12	4,6116		
H13:"Banka pazarlama çalışanlarımız hiçbir zaman müşterinin isteklerine cevap veremeyecek kadar meşgul değildirler." sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 13	3,4330	-10,376	0,000
	Beklenen 13	4,8750		
H14:"Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven	Algılanan 14	3,7411	-8,598	0,000

duygusu oluşturmaktadır. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Beklenen 14	4,7902		
H15: “Müşterilerimiz pazarlama çalışanlarımızla ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.” sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 15	3,8036	-9,552	0,000
	Beklenen 15	4,6607		
H16: “Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır. ” sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 16	3,8527	-8,816	0,000
	Beklenen 16	4,7098		
H17: “Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 17	3,7187	-9,247	0,000
	Beklenen 17	4,8705		
H18: “Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 18	3,6741	-9,356	0,000
	Beklenen 18	4,6429		
H19: “Çalışma saatlerimiz tüm müşterilere uyacak şekilde ayarlanmıştır. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 19	3,8616	-8,757	0,000
	Beklenen 19	4,6071		
H20: “Bankamız her müşteri ile kişisel olarak ilgilenecek bir müşteri temsilcisine sahiptir. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 20	3,4509	-9,588	0,000
	Beklenen 20	5,2411		
H21: “Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar. ” sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 21	3,2009	-10,360	0,000
	Beklenen 21	4,8170		
H22: “Satış ekiplerimiz müşterilerin özel isteklerini anlarlar. ”sorusu için algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen pazarlama hizmet kalitesi arasında fark vardır.	Algılanan 22	3,1875	-10,298	0,000
	Beklenen 22	4,5357		

Wilcoxon testi sonucunda ana hipotez olan Ha hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan banka müşterilerinin algılanan pazarlama hizmet kalite düzeyleri ile beklenen pazarlama hizmet kalite düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Tablo 3’de kabul edilen Ha hipotezi izlenmektedir.

Tablo 3. *Wilcoxon Analizi Sonucu*

Hipotez	Sig.
Ha: Araştırmaya katılan banka müşterilerinin algılanan pazarlama hizmet kalite düzeyleri ile beklenen pazarlama hizmet kalite düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.	0,000

3.6.3.Mann-Whitney U Testi

Cinsiyetlere göre algılanan pazarlama hizmet kalitesi ile beklenen hizmet kalitesi arasındaki farkı ölçmek amacıyla Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Bu yöntem ile iki ayrı grubun yani erkekler ile kadınların soru değişkenlerine ait ortalamalarını karşılaştırarak hipotezler test edilmiştir.

Cinsiyetlere göre anket soruları üzerinde beklenen veya algılanan pazarlama hizmet kalitesine yönelik fark olup olmadığı yönündeki hipotezlerimizden 10 tanesi 0,05 önem düzeyine göre kabul edilmiş diğerleri reddedilmiştir. Yani kadınlar ile erkekler arasında hizmet kalitesi algısı yönünden fark vardır.

Tablo 4'ten görüleceği üzere kabul edilen hipotezlerin hepsi algılama ile ilgili olup beklentiler yönünden fark oluşmamıştır. Ancak genel olarak 0,05 önem düzeyine göre kabul edilmese de gerek tüm beklenti soruları gerekse geri kalan algılama soruları için cinsiyetler arasında bir miktar farklılık olduğunu belirtmek de faydalı olacaktır.

Tablo 4. Mann-Whitney U Testi Kabul Edilen Hipotezler

Hipotezler	Cinsiyet	Ortalama	Z Değeri	Sig.
H23:Cinsiyetler arasında Algılanan 1 "Bankamız pazarlama faaliyetlerini sağlayacak biçimde modern görünüşlü donanıma sahiptir."konusunda fark vardır.	Kadın	3,1667	-2,939	,003
	Erkek	3,6118		
H24:Cinsiyetler arasında Algılanan 3 "Banka Pazarlama Ekiplerimiz Düzgün Giyimlidirler ." konusunda fark vardır.	Kadın	3,6111	-3,535	,000
	Erkek	4,2118		
H25:Cinsiyetler arasında Algılanan 4 "Pazarlama Ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür." konusunda fark vardır.	Kadın	3,3519	-2,289	,022
	Erkek	,7647		
H26:Cinsiyetler arasında Algılanan 9 "Bankamız Pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir." konusunda fark vardır.	Kadın	3,5370	-2,132	,033
	Erkek	3,8706		
H27:Cinsiyetler arasında Algılanan 10 "Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler" konusunda fark vardır	Kadın	3,2593	-2,765	,006
	Erkek	3,7118		
H28:Cinsiyetler arasında Algılanan 12 "Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür." konusunda fark vardır.	Kadın	3,3704	-1,989	,047
	Erkek	3,6765		

H29:Cinsiyetler arasında Algılanan 14 "Banka pazarlama çalışanlarımızın davranışları müşterilerimizin üzerinde güven duygusu oluşturmaktadır." konusunda fark vardır.	Kadın	3,2593	-2,559	,011
	Erkek	3,8941		
H30:Cinsiyetler arasında Algılanan 15 "Müşterilerimiz pazarlama çalışanları ile ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler." konusunda fark vardır.	Kadın	3,3333	-2,058	,040
	Erkek	3,9529		
H31:Cinsiyetler arasında Algılanan 16 "Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır." konusunda fark vardır.	Kadın	3,5000	-2,547	,011
	Erkek	3,9647		
H32:Cinsiyetler arasında Algılanan 18 "Pazarlama çalışanlarımız her müşteri ile tek tek ilgilenir" konusunda fark vardır	Kadın	3,3148	-2,445	,014
	Erkek	3,7882		

3.6.4.Kruskal-Wallis Testi

Ankete katılan müşterilerin eğitim seviyelerine göre algılanan pazarlama hizmet kalitesi ve beklenen hizmet kalitesi arasındaki farkı ölçmek amacıyla Kruskal-Wallis Testi uygulanmıştır. Bu test parametrik bir test olmayıp Mann-Whitney U sınamasının 3 veya daha çoklu gruplara uygulanması olarak da kabul edilir.

Eğitim seviyelerine göre anket soruları üzerinde beklenen veya algılanan pazarlama hizmet kalitesine yönelik fark olup olmadığı yönündeki hipotezlerimizden 12 tanesi 0,05 önem düzeyine göre kabul edilmiş diğerleri reddedilmiştir. Kabul edilen hipotezlerin hepsi cinsiyet yönünden olduğu gibi algılama ile ilgili olup beklentiler yönünden fark oluşmamıştır.

Tablo 5. *Kruskal Wallis Testi Sonucu Kabul Edilen Hipotezler*

Hipotezler	Ki-Kare	Sig.
H33:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 2 "Bankamız pazarlama ve satış faaliyetlerinin yürütüldüğü lokasyonlar göze hoş görünür." konusunda fark vardır.	8,706	,013
H34:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 4 "Pazarlama Ekiplerinde verdiğimiz hizmetle ilgili kullanılan materyaller göze hoş görünür." konusunda fark vardır.	9,520	,009
H35:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 6 "Müşterilerimiz problem yaşadığı zaman pazarlama ve satış personelimiz o sorunu çözmek için yakın ilgi gösterir." konusunda fark vardır.	11,779	,003
H36:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 8 "Bankamız söz verdiği zaman içerisinde pazarlama ve satış hizmetini sunar." konusunda fark vardır.	7,671	,022
H37:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 9 "Bankamız Pazarlama ve satış ekipleri hesapların ve bilgilerin hatasız tutulması konusunda çok titizdir." konusunda fark vardır.	7,965	,019
H38:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 10 "Bankamız kredi ve ürün pazarlama faaliyetlerinde hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşteriye kesin olarak söyler" konusunda fark vardır.	16,455	,000
H39:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 11 "Bankamız Pazarlama ekipleri hızlı servis sunarlar." konusunda fark vardır.	10,749	,005

H40:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 12 ”Bankamız pazarlama çalışanları müşterilerimize yardımcı olma konusunda her zaman istekli ve gönüllüdür.” konusunda fark vardır.	8,695	,013
H41:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 15 “Müşterilerimiz pazarlama çalışanları ile ilişkilerinde kendilerini güvende hissederler.” konusunda fark vardır.	7,076	,029
H42:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 16 ”Satış ekiplerimiz müşterilere karşı her zaman kibar davranır. ” konusunda fark vardır.	9,679	,008
H43:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 17“Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.” konusunda fark vardır.	16,953	,000
H44:Eğitim seviyelerine göre Algılanan 21“Pazarlama çalışanlarımız müşterilerin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutar.” konusunda fark vardır.	9,321	,009

SONUÇ

Bankalar hizmet sektörü denildiğinde ilk akla gelen kuruluşlardandır. Ülkemizde bankacılık sektörü içinde yer alan kuruluşların son yıllarda yüksek kar elde etmeleriyle beraber sektör hızlı bir büyüme ve istihdam artışı yakalamıştır. Özellikle 2001 krizinden sonra yapısal düzenlemelerin de etkisiyle sağlam temellere oturan bankacılık sektöründe çok hızlı bir büyüme gerçekleşmiş ve sektör yerli yabancı sermaye gruplarının dikkatini çekmiştir. Satın almalar hızlanmış, şube sayıları ve dolayısıyla çalışan personel sayısı artmıştır. Bankacılık hizmetleri de bu büyüme paralelinde her geçen gün yenilenen ve gelişen dinamik bir yapı arz etmektedir.

Araştırmada bankaların pazarlama ve satış faaliyetleri sonucu oluşan hizmet kalitesinin ölçülmesi amaçlanmış ve bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Antalya ilinde 224 kişi üzerinde gerçekleştirilen uygulama ile değişik bankalardan hizmet alan çok çeşitli yaş, eğitim ve mesleklerden erkek ve kadın katılımcılara bankalarından bekledikleri ve algıladıkları pazarlama hizmet kalitesine yönelik sorular sorulmuştur. Sonuçlar irdelendiğinde müşterilerin algıladıkları hizmet kalitesinin beklediklerinden daha düşük seviyede gerçekleştiği görülmüştür. Araştırmaya katılan banka müşterilerinin algılanan pazarlama hizmet kalite düzeyleri ile beklenen pazarlama hizmet kalite düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuş ve "Ha" hipotezi kabul edilmiştir. Yılmaz ve arkadaşlarının (2007) yapmış olduğu araştırmada da benzer sonuç ortaya çıkmıştır. Araştırmamızdaki bu sonuç bankaların pazarlama ve satış stratejilerinin gözden geçirilmesi ve satış ekiplerinin hizmet kalitesi yönünden kendilerini geliştirmeleri gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Bu sonuç diğer banka hizmet kalitesi çalışmalarından Bülbül ve arkadaşları (2012) ve Bilir (2010) ile üretilen hizmet kalitesinin müşterilerin beklentilerini karşılayamaması yönünden paralellik arz etmektedir.

Araştırma sonuçları cinsiyetlere göre incelendiğinde Öncü ve arkadaşlarının (2010) yapmış oldukları çalışma sonucundan farklı olarak kadınlar ile erkeklerin 10 soru özelinde ağırlıklı görünüş, güven ve ilgi algılamaları yönünden farklı düşündükleri görülmüştür. Buna göre algıya yönelik oluşturulan 10 hipotez test edilerek kabul görmüştür. Ancak beklentiler yönünden cinsiyetlere göre fark oluşmamıştır. Eğitim seviyeleri yönünden araştırma sonuçlara bakıldığında ise algılamalara

yönelik 12 soruda fark olduğu belirlenmiş ve buna yönelik oluşturulan 12 hipotez kabul edilmiştir. Çiftçi (2006) çalışmasında da araştırmaya katılanların eğitim düzeylerine göre heveslilik ve güvence boyutlarında algılanan hizmet kalitesinde farklılık oluşmuştur. Araştırmamızda beklentiler konusunda ise 22 soruda da fark oluşmamıştır.

Araştırmamızın kısıtlarını oluşturan hususlar dikkate alınarak bundan sonra bankacılık hizmet kalitesi ölçümü üzerine yapılacak çalışmalarda, araştırmanın Türkiye geneline yayılması ve veri toplama yöntemi ile parametrik testlerin uygulanabileceği veri sayısına ulaşılması yerinde olacaktır. Böylece parametrik testler ile parametrik olmayan testlerin sonuçları kıyaslanabilir.

Türkiye'de bankacılık sektöründe genel olarak büyümenin ve karlılığın artarak devam etmesi beklentisi mevcuttur. Ancak kısa dönemli yüksek karlılık hedefleri uğruna uzun vadede müşteri kayıplarına yol açabilecek uygulamalarla hizmet kalitesinden taviz verilmemelidir.

Kaynakça:

BADEMCİ, V. (2006). Tartışmayı Sonlandırmak: Cronbach'ın Alfa Katsayısı, İki Değerli [0, 1] Ölçümlenmiş Maddeler İle Kullanılabilir. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (13), 438-446.

BAKIRTAŞ, H. (2013) Tüketicilerin Satın Alma Kararı Üzerinde Satış Tutundurmanın Etkisi: Turizm Sektöründe Bir Uygulama İnternational Journal of Human Sciences, cilt: 10, sayı : 1, (676-694).

BİLGİNER, N. , S. Gönen, A. Kayabaşı (2006) Kişisel Satış Süreci Performansı ve Bu Performansın Satışa İtirazlar, Satışın Kapatılması ve İzlenmesi Yönünden Değerlendirilmesi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3.

BİLİR, Aybegüm (2010). Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyetinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

BUTTLE, F. (1996), SERVQUAL: review, critique, research agenda, EuropeanJournal of Marketing, 30, 1.

BÜLBÜL, H. , Akın, M. , Demirer, Ö. & Doğan, İ. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli ile Bir İnceleme. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 13(1), 28-40.

CEMALCILAR, İ. (1999), Pazarlama Kavramlar Kararlar, Beta Yayınları, İstanbul.

ÇİFTÇİ, A. G. (2006), Hizmet kalitesi ve bankacılık sektöründe hizmet kalitesi ölçümüne yönelik bir uygulama DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

DEĞERMEN, H.A. (2006), Hizmet Ürünlerinde Kalite, Müşteri Tatmini ve Sadakati, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

ECER, F. , M. Canıtez (2004), Pazarlama İlkeleri Teori ve Yaklaşımlar, Gazi Kitabevi, Ankara.

GEGEZ, E. (2014), Pazarlama Araştırmaları, Beta Yayınları, İstanbul.

GÜMÜŞOĞLU, Ş. ve diğ. (2007) , Hizmet Kalitesi Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar, Detay yayıncılık, Ankara.

GÜLER, Gönenç, E. (2009), Konaklama İşletmelerinde Tutundurma Faaliyetleri ve Trakya'daki Oteller Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, İstanbul, Cilt: 27, Sayı: 2, (233-261).

GÜRBÜZ, E. , A. Ergülen (2008), Yükseköğretim Kurumlarında Hizmet Kalitesi Ölçü ve Modelleri, Detay Yayıncılık, Ankara.

KARAHAN, K. (2000), Hizmet Pazarlaması, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2000.

KORKMAZ, S. Eser, Z. Öztürk, S. A. Işın, B. (2009), Pazarlama Kavramlar, İlkeler, Kararlar, Siyasal Kitapevi, Ankara.

KOTLER, P. , G. Amstrong (2010) Principles of Marketing, 13th. edn, Pearson International Education. New Jersey, USA: Pearson Prentice Hall.

İSLAMOĞLU, A. H. , Altunışık, R. (2007), Satış ve Satış Yönetimi, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı.

MERAL, P. S. (2006), Kurumsal Reklam Kavramı ve Bankacılık Sektöründeki Kurumsal Reklam Örnekleri, II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, İstanbul.

MUCUK, İsmet (2009) Pazarlama İlkeleri, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

ÖNCÜ, M. A. , Kutukız, D. , Koçoğlu, C. M. (2010). Hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bankacılık sektöründe bir uygulama. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (45), 237-252.

ÖZÇAM, Sağlık D. , N. Yalman (2012) , Banka Satış Temsilcileri ve Banka Müşterileri için Başarılı Satış Ekip Üyesi Tanımlaması Farklılıkları: Türkiye'de Bankacılık Sektöründe bir Çalışma, Öneri Dergisi, C: 10, S: 32,(65-71) .

ÖZTÜRK, S. A. (1998), Hizmet Pazarlaması, Anadolu Üniversitesi Yayınları; No. 1028, İşletme Fakültesi Yayınları, No. 3, Eskişehir.

PALA, E. , B. Kartal (2010), Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı ile İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Pilot Araştırma Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 17 Sayı: 2 Celal Bayar Üniversitesi İ. İ. B. F. Manisa.

TAKAN, M. (2001), Bankalarda Toplam Kalite Yönetimi, Nobel Yayınları, Ankara.

TOLON, M. (2004), Ticari Bankalarda Pazarlama Stratejilerinin Uygulanması ve Türkiye'deki Ticari Bankalar Üzerine Bir Alan Çalışması, Verimlilik Dergisi, sayı:4, Ankara.

ÜNLÜ, S. , M. Tolon (2012), Tutundurma Faaliyetlerinin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisinin Belirlenmesi: Türk GSM Sektöründe Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Erzurum, Cilt: 26, Sayı: 2.

YAZICI, M. (2011), Bankacılığa Giriş, Beta Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, V. , Çelik, H. E. , Depren, B. (2007), Devlet ve Özel Sektör Bankalardaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması: Eskişehir örneği. Doğuş Üniversitesi Dergisi, İstanbul, 8 (2) , 234-248

YÜKSEL Mermod, A. , Ü. Yüksel (2004) Hizmet Pazarlaması, Beta Basım Yayım, İstanbul.

https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5411.html, erişim tarihi:01.10.2018dfgdfg

TÜRKİYE'DE YASAMA ORGANININ YÜRÜTME ORGANI ÜZERİNDEKİ DOĞRUDAN DENETİM ARAÇLARI

BÖLÜM 22

Kutay ÜSTÜN[1]
Hangül ÖZER[2]

[1] Dr.Öğr.Üyesi Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
[2] Yüksek Lisans Mezunu, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Kuvvetler ayrılığı teorisi devlete ait yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin değişik yollarla göreve gelen ve aralarında farklı denge/denetleme mekanizması bulunan ayrı organlara verilmesidir (Soysal, 1990, s. 47). Kuvvetler ayrılığı teorisi, güçlerin birbirlerini karşılıklı denetleyerek mutlak iktidarın sınırlandırılmasını, yönetilenlerin hak ve özgürlüklerinin korunmasını amaçlar (Aslan R., 2013, s.25). Bu kapsamda demokratik hükümet sistemlerinde yasama organı yürütmeyi doğrudan ve dolaylı yollarla denetler. Doğrudan denetim yolları, yasama denetimi yapmak amacıyla başka kurum aracı kılınmaksızın doğrudan doğruya ihdas araçlardır (Tülen, 1998, s. 27).

Yasama denetiminin kapsamı, yürütmenin mali, siyasi ve cezai sorumluluklarıdır. Yasama denetiminin kapsamı, işleyişi ve denetim araçları uygulanan hükümet sistemine göre farklılık gösterir. Parlamenter sistemde kaynağını yasamadan alan yürütme erki, yasama organına bağımlı olduğundan parlamentonun denetim yetkisinin kapsamı daha geniştir. Yürütmenin yasama karşısında siyasal sorumluluğunun bulunmadığı başkanlık sisteminde ise yasama denetiminin kapsamı sınırlıdır (Köse, 2001, s.1). Ülkemizde 1921 Anayasası yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini TBMM'de toplayarak meclis hükümet sistemini kurmuştur (Erdoğan, 2012, s.70). 1924 Anayasası meclis hükümet sistemi ve parlamenter hükümet sisteminin özelliklerini bir arada bulunduran (Kaboğlu, 2000, s.64), literatürde kuvvetler birliği, görevler ayrılığı olarak anılan karma bir hükümet sistemi benimsemiştir (Bilir&Yanık, 2013, s. 40). Bu sistemde TBMM egemenliğin tek temsilcisi ve diğer organlara göre daha üstün konumdadır. TBMM, yürütmeyi her vakit denetleyip düşürebileceği (Ay.md.7/2) halde, yürütmenin meclise karşı fesih veya başka bir denge aracı yoktur (Özbudun, 2009, s. 31). 1961 Anayasasında kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenerek parlamenter hükümet sistemine geçilmiştir ve parlamenter hükümet sistemin gereği olarak yürütme TBMM içerisinden çıktığından yasama için yetki ifadesini kullanırken yürütmenin de görevi olduğu belirtilmiştir (Karatepe, 2009, s. 216). 1982 Anayasasında da parlamenter hükümet sistemi benimsenmiştir (Bilir&Yanık, 2013, s. 47). 2017 yılında 1982 Anayasasında yapılan değişiklik sonucunda Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Bu sisteminde yasama ve yürütme ayrı ayrı halk tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanlığı

hükümet sistemi daha çok başkanlık sisteminin özeliklerini barındırmaktadır (Bilir, 2017, s. 1-2). Ancak Türkiye'deki mevcut sistem ile dünyadaki başkanlık sistemlerinde yaşanan tıkanıkların engellenmesi amacıyla karma bir sistem tercih edilmiştir (Bayraktar, 2017, s. 2).

Bu çalışmada ülkemizde TBMM'nin doğrudan denetleme araçlarından asıl işlevi bilgi edinme olan soru, genel görüşme, meclis araştırması ile siyasi sorumluluğu ortaya koyan gensoru, yine hukuki ve cezai sorumluluğa yönelik meclis soruşturması incelenmiş ve daha etkili sonuç doğurabilmesi için bazı öneriler dile getirilmiştir.

1.Soru

Soru, TBMM üyesinin belli bir konuda yürütmeden bilgi istemesidir (Tezel, 2001, s. 41). Soru, ülkemize ilk kez Heyet-i Mebusan Nizamnamesinde düzenlenmiştir. Anayasal olarak 1924 Anayasasında doğrudan denetim araçları arasında yer almıştır. 1924 ve 1961 Anayasalarında ismen sayılan soru 1982 Anayasasında tanımlanmıştır.

Cevabı yazılı veya sözlü olarak talep edilmekte olan soru, parlamenter hükümet sistemindeyken, bakan ya da başbakana açık ve belli konular hakkında bilgi edinmek amacıyla yöneltilirdi (Kocaman, 2009, s. 4). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle sözlü soru kaldırılmış, soru sadece yazılı soru olarak kullanılabilecektir (Küçük, 2017, s. 160). Muhatabı Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlardır. Soruyu diğer denetim araçlarından ayıran, milletvekillerinin tek başlarına işletebildikleri ve hükümet faaliyetleri hakkında yürütme adına ilgili bakandan bilgi alabilecekleri tek denetim yolu olmasıdır (Aslan E., 2012, s. 7). Sorunun konusu çok geniştir. Fakat 1982 Anayasasının 138. maddesi yargıya intikal etmiş konularda yargı yetkisinin kullanılmasıyla ilgili ve yine TBMM İçtüzüğünün 96. ile 97. maddeleri özel hayat, kişisel görüşler içeren ve istişare amaçlı sorular, başka bir kaynaktan kolayca öğrenebilecek sorular ile daha önce gensoruya konu olan olayların soru konusu yapılmasına yasak getirmiştir (Sağlam, 2009, s. 26).

Soru denetim aracının sonucunda herhangi bir oylama yapılmaz, yürütmenin siyasi sorumluluğu tartışılmaz ve görevden düşmesine neden olmaz, bu nedenle sorunun doğrudan bir yaptırımı yoktur (Yıldız H., 2012, s. 230). Sorunun asıl amacı bilgi edinme olmasına rağmen soru yoluyla TBMM üyesi, kamuoyunun dikkatini belli bir noktaya toplar, bu noktada bakanlar kurulunu ya da bir üyesini TBMM'nin gündemine

getirmeyi amaçlar. Bundan ötürü soru dolaylı yoldan sonuç doğuran denetim aracıdır (İba, 1997, s. 28).

1.1. **1921 Anayasası Döneminde**

1921 Anayasanın benimsediği meclis hükümet sisteminin özelliğinden dolayı TBMM, yürütme üzerinde denetim de dahil olmak üzere geniş bir tasarrufa sahiptir (Turan H. C., 2018, s. 40). TBMM, bu dönemde yürütmeyi yoğun olarak denetlemiştir. Çoğunlukla yazılı ve sözlü soruları kullanılmıştır. Soruların konusu genel olarak yürütmenin dış politika ve bağımsızlık faaliyetleridir (Aydın, 2014, s. 124-133).

1921 Anayasasında TBMM'nin doğrudan denetim araçları düzenlenmemiştir. Sorunun hukuki dayanağı 12 Aralık 1918 tarihinde değiştirilen Meclisi Mebusan Dahili Nizamnamesinin sual ve istizah başlığı altındaki 107-116 maddeleridir.

Her mebus yazılı veya sözlü soru sorabilmektedir. Soru önergesinin "falan vaka doğru mudur, falan haber hükümetçe mecmu (duyuldu mu) olunmuş mudur veya sahih midir (gerçek midir), hükümet falan mesele hakkında karar vermiş mi veya vermek üzere midir? tarzında sarih (gerçek) malumat talebinden ibaret" şeklinde tanımlanmıştır. Soru önergeleri tek mebus tarafından verilecektir. Önergede cevabın sözlü mü yoksa yazılı mı istendiği de belirtilecektir (İçtzk. md.107-109). Önerge Meclis Başkanlığına verilir. Başkanlık önergeyi ait olduğu makama tebliğ ederek üç gün içinde zabıt ceridesi sonuna kayıt ettirir. Nazırda cevabı yazılı olarak iletir. Cevap sorunun veriliş tarihinden itibaren on gün içinde soru ile birlikte müzakere zabıtlarının sonunda yayınlanır. Sözlü soru metni de yazılı olarak başkanlığa verilir ve ait olduğu nezarete tebliği beraber, zabıt ceridesinin sonuna kaydettirilir. Veriliş sırasına göre ertesi günün oturum gündemine eklenir (İçtzk. md.110) (Gazel, 2007, s. 325). Ayrıca sorunun uygulamasına baktığımızda nazır isterse soru önergesinin cevabı bir müddet erteleyebilir. Soru sahibi cevap günü gelmezse soru geri alınmış sayılır, nazırın cevabı üzerine önergeyi veren mebus azami 5 dakika konuşma hakkına sahiptir. Oturumda cevaplanamayan sorular ertesi oturumda ele alınır, aciliyet gerektiren soruya hükümet istediği zamanda cevap verir, bütçe görüşmelerinde ise bu kurallara tabii olmadan bütçesi görüşülen nezaretin bütçesi hakkında nazıra soru sorulabilir, soru neticesinde herhangi bir oylama yapılmaz (İçtzk. md. 111-116) (İba, 2009a, s. 555-557).

1.2. 1924 Anayasası Döneminde

1924 Anayasası 7/2.maddesinde "meclis hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir" hükmü ile parlamenter hükümet sisteminin asli özelliği olan yasamanın, yürütmeyi denetleme ve görevden alabilme yetkisini anayasa ile teminat altına alınmıştır. TBMM'nin doğrudan denetim araçları 1924 Anayasası 22. maddesinde sual, istizah, meclis tahkikatı olarak sayılmış ve uygulama şeklinin içtüzükte gösterileceğine hüküm etmiştir (Tarhan, 2012, s.84).

İçtüzük yapılıncaya kadar doğrudan denetim araçları Meclisi Mebusan Dahili Nizamnamesine göre uygulanmıştır. Yeni içtüzük 02.05.1927 tarihinde kabul edilmiştir. Bu iç tüzük 1954 ve 1957 yıllarında değişikliğe uğramıştır (Alpaslan, 1976, s. 68).

1927 Dahili Nizamnamesi soruya bir önceki içtüzükteki uygulamaya benzer şekilde kurallar getirmiştir. Fakat 1927 Dahili Nizamname soru önergelerinin kaç vekil tarafından verileceğine dair herhangi bir kural içermemektedir. 1927 Dahili Nizamnamenin başka bir farkı da, soru sahibi cevap günü bulunmaz ise soru bir defaya mahsus ertelenir. Ertelendiği günde soru sahibi hazır olmazsa soru düşer ancak bir defaya mahsus soruyu tekrar edebilme olanağı getirmiştir.

1927 Dahili Nizamnamede soru önergelerinin kaç vekil tarafından verileceğine dair bir düzenleme olmadığından soru önergeleri bazen tek vekil, bazen de birden fazla vekil tarafından veriliyordu. Örneğin Diyarbakır Mebusu Zülfi ile Maraş Mebusu Mithad tarafından verilen Rum Patrikhanesi konulu 6/70 sayılı sözlü soru önergesi ve yine Antalya Mebusu Rasih Efendi ile Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi tarafından verilen, Çorum Müftüsünün kargaların itlaf edilmemesi hakkında fetvası konulu 6/67 sayılı sözlü soru önergesi birden fazla vekil tarafından verilmiş ve işleme alınarak cevaplandırılmıştır (Öztürk, 1993, s. 339-342). Çok imzalı verilen soru önergeleri nedeniyle 1957 yılına kadar soru, genel görüşme şeklinde yürütülmüştür (Ürün, 2016, s,78).

1924 Anayasası döneminde TBMM üyeleri, doğrudan denetim araçlarından en çok soruyu kullanmıştır. Hürriyet Partisi grubu adına Behçet Kayaalp'ın TBMM'nin 25.12.1957 günlü oturumunda yaptığı konuşmasında değindiği gibi dönemin içtüzüğüne göre gensorunun kabul veya reddinin ön görüşme yapılmadan işaretli oylama ile kararlaştırılmasına imkân vermesi, TBMM'nin üye çoğunluğunun iktidar partisine mensup olması nedeniyle gensorunun ön görüşme yapılmadan

rededilmesi karşısında tek denetim aracı olarak sorunun görülmesidir (TBMM, 1957, s. 238).

Sorunun çok yoğun ve amaç dışı kullanılması üzerine dönemin iktidar partisi kendisine rahat hareket etme olanağı sağlamak için 1957'de Dahili Nizamnamede değişiklik yapmıştır. Sözlü soru için haftada bir gün ve bir saat belirlenmiştir (Özer, 2000, s. 52). Ayrıca esbabı mucibe, mütalaa veya üçüncü şahıslar hakkında isim tashiri suretiyle hiç bir isnadı ihtiva edemeyeceği kuralını getirmiş ve kurallar dışında hazırlanan soru önergeleri için ilk defa meclis başkanına iade etme yetkisi getirilmiştir (İçtzk. md.150). Sorunun sürüncemede kalmaması için cevabı erteleme süresi bir ay olarak sınırlandırılarak tedbir alınmıştır. Daha önce sözlü soruya cevap verme süresi iki oturum iken bu süre iki hafta olarak değiştirilmiştir. Yine soru sahibi cevap günü bulunmazsa sözlü soru, yazılı soruya çevrilecektir, eğer cevap gününde bakan soruya cevap vermezse ya da mehil talep etmezse soru sahibi soruyu gensoruya çevirebilecektir (TBMM, 1945,s.54-55).

1.3. 1961 Anayasası Döneminde

1961 Anayasasında TBMM, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinden oluşan çift meclisli parlamentodur. Soru, iki meclisin yetkisindedir. 1961 Anayasası kabul edildikten sonra Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu kendi içtüzüklerini yapıncaya kadar 02/05/1927 Dahili Nizamnamenin 27/10/1957 öncesindeki halini geçici içtüzük olarak kabul etmiştir (Ay. Geçici md. 3) (Kili&Gözübüyük , 2006. s. 254).

Cumhuriyet Senatosu içtüzüğünde sorunun uygulanması 117-125.maddeler arasında gösterilmiştir. Cumhuriyet Senatosu yazılı soruya cevap süresini on beş güne düşürmüştür (İçtzk. md 120), soru muhatabı soru cevabını bir ay süreyle erteleyebilir ama bir aydan fazla süreyle ertelenmesini talep ederse, erteleme ancak genel kurulun kabul etmesiyle mümkündür. Aynı oturumda bir üyenin ikiden fazla soru önergesi cevaplandırılmazdı (İçtzk. md. 122-123). Bu uygulama ile daha fazla üyenin sözlü soru yoluyla denetim faaliyetine katılmasına olanak verilmiştir.

Millet Meclisinde soru önergesinin uygulaması İçtüzüğün 94-99. Maddelerinde göstermiştir. Sorunun cevap süreleriyle ilgili yapılan değişiklik (İçtzk. md.94) dışında, konu yönünden de çeşitli sınırlamalar

getirmiştir. Bunlar; başka bir kaynaktan kolayca öğrenilmesi mümkün olan konular, tek amacı istişare sağlamaktan ibaret konular ile daha önce gensoruya konu edilmiş sorulardır. Ayrıca ilk defa yazılı soruya cevap verilmemesi halinde Meclis Başkanına ilgili bakanın dikkatini çekmek için yazı yazma, eğer bu yazıya rağmen yazılı soruya cevap verilmezse yazının yazıldığı günden itibaren 15 gün içerisinde sözlü soruya çevrilmesine dair (içtzk. md.96) yeni bir uygulama getirilmiştir.

Millet Meclisi İçtüzüğünün doğrudan denetim araçlarından soruya getirdiği başka bir yenilikte TBMM üyelerinin Meclis Başkanına yazılı veya sözlü soru sorabilmesidir. Meclis Başkanlığına sorulan sorular Başkanın, Başkanlık Divanının, Başkanlık Divanı üyelerinin ve Danışma Kurulunun TBMM faaliyetleriyle ilgilidir. Meclis Başkanlığına sorulan sorular Başkan veya görevlendireceği başkan vekillerinden biri tarafından cevaplandırılır. Soru sözlü ise, önerge verildikten yedi gün sonra gündeme alınır ve hükümete yöneltilen sorular hakkındaki hükümler uygulanır (İçtzk. md. 98).Yazılı ve sözlü soru önergelerinin uygulaması incelendiğinde hükümetin cevap vermesini zorunlu kılacak bir düzenleme yoktur.

1.4. 1982 Anayasası Döneminde

Soru doğrudan denetim aracı ilk defa 1982 Anayasasının 98. maddesinde "*Bakanlar Kurulu adına, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir*" şeklinde tanımlamıştır. Soru 1973 Millet Meclisi içtüzüğünün 96-100. maddelerine göre uygulanmıştır. 1996 yılında Millet Meclisi İçtüzüğünün sorunun uygulamasında süreler dışında birçok değişiklikler yapılmıştır.

1996 yılı değişiklikleriyle soru kişilik ve özel yaşama ait ibareler içermeyecektir. Sözlü sorulara 100 kelime sınırı getirilmiştir (İçtzk. md.96). Cevaplandırılacak sözlü soru önergelerinin metni genel kurulda okunduğundan 100 kelime sınırlamasının getirilmesiyle daha çok soru işlem görecektir (Neziroğlu, 2006, s. 153) 100 kelime sınırı önergedeki gereksiz açıklamaların da önüne geçecektir (Özer, 2000, s. 35). 1996 yılında yapılan başka bir değişiklik ise soru önergelerine bir belge eklenmemesidir. Bu kural ile soruya rapor, resim, dergi, gazete kupürü, kitap vb. belgenin eklenmemesi usul ekonomisi alındığında etkili olacaktır. Zaten soru muhatabı önerge konusu ile ilgili gerekli araştırmayı yapacaktır. Milletvekilinin soru konusuna dair bilgi edinebilmek için soru

muhatabını ikna etme veya belge sunma ya da gerekçe ileri sürmek gibi sorumluluğu yoktur (Bülbül, 2012, s. 76). Diğer önemli değişiklikte sözlü soruların cevaplandırılması için önerge sahibinin Genel Kurulda hazır bulunma zorunluluğu kaldırılmasıdır. Bu yenilikle sorunun yanıtlanmaması için mazeret olan ve soruyu işlevsizleştiren durumlardan biri ortadan kaldırmıştır (Bozkurt&iba, 2006, s. 206).

1.5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle yürütmenin, yasama faaliyetlerine sınırlı katılarak olmasından dolayı sözlü soru uygulaması kaldırılmıştır (Alkan, 2017a, s. 2).

Soru 1982 Anayasası 98.maddesinde hükümet sistemine uygun olarak "*yazılı olarak en geç onbeş gün içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir*." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre soru sadece Cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanların cevaplaması istemiyle kullanılabilecek bir denetim aracı olarak düzenlenmiştir (Haniç, 2017, s. 16).

Yazılı sorunun uygulaması TBMM İçtüzüğünün 96-100 maddelerinde gösterilmiştir. 2017 değişikliği öncesinde cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin gereği olarak daha evvel gensoruya konu edilen sorular, sorulmayacak sorular arasından çıkartılmıştır. Yazılı soru on beş gün içerisinde cevaplandırılır (içtzk. md 99/2). Cevap verilmemesi halinde bir önceki uygulamadan farklı olarak TBMM tarafından gönderilen dikkat çekme yazısı uygulaması kaldırılmıştır. Cevapsız kalan yazılı sorular gelen kâğıtlar listesinde ilan edilerek durum Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlara gönderilir (İçtzk. md. 99/3).

2.Genel Görüşme

Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belirli bir konunun, TBMM Genel Kurulunda görüşülmesidir (Yayla, 1985, s. 162). Genel görüşme konusu toplum ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren her şey olabilir. Fakat diğer doğrudan denetim araçlarında olduğu gibi 1982 Anayasasının 138. maddesi gereğince konusu yargıya intikal etmiş hususlar ve TBMM İçtüzüğünün 67/2. maddesi gereğince kaba ve yaralayıcı sözler içermemelidir.

1876,1921 ve 1924 Anayasalarında ve anayasalara bağlı TBMM İçtüzüklerinde genel görüşmeye dair bir kural yoktur. Genel görüşme doğrudan denetleme araçları arasına ilk defa Temsilciler Meclisi İçtüzüğü ile girmiştir. Anayasa kuralı olarak da ilk defa 1961 Anayasasında yer almıştır (Gazel, 2005, s. 268). Genel görüşme önergesiyle konunun TBMM Genel Kurulunda daha geniş bir müzakere edilerek değerlendirmesi sağlanır (Koç, 1996, s. 57).

Genel görüşme, çoğu zaman milletvekillerinin ve siyasi partilerin kamuoyuna seslenme aracı olarak kullanılır. Genel görüşme sonucunda siyasi, mali, cezai sorumluluğa neden olacak oylama yapılmaz. Genel görüşme konusunda izlenen politikaya destek, eleştiri veya öneriler dile getirilir. Genel görüşmenin konusu genelde dış politika ile ekonomik ve güncel sorunlardır (Aslan E., 2008, s. 13).

Ülkemizde genel görüşme önergelerinin konusu genelde dış politikadır. Avrupa Parlamenterler Meclisinin Türkiye hakkındaki kararları, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu, Bosna Hersek gibi konularda verilen genel görüşme önergelerinin etkili olduğu görülmüştür (İba,1997, s. 204-211).

Ancak genel görüşme çok sık kullanılacak bir denetim aracı değildir. Genel görüşme önergesinin ön görüşüme sonucunda TBMM sayısal çoğunluğu tarafından kabulü gerektiğinden muhalefet partileri tarafından kolaylıkla işletilebilecek bir denetim yolu değildir (Onar, 1990, s. 39).

2.1.1961 Anayasası Döneminde

Genel görüşme ülkemizde ilk kez Temsilciler Meclisi içtüzüğünde ve 1961 Anayasasında yer almıştır. 1961 Anayasası 88. maddesine göre genel görüşme her iki meclisin yetkisindedir. Anayasanın geçici 3. maddesine göre Meclisler kendi içtüzüklerini yapıncaya kadar Dahili Nizamnamenin 1957 yılı öncesindeki halini uygulayacaklardı. 1924 Anayasasında genel görüşme denetim araçları arasında yer almadığından uygulamadaki bu eksiklik, 1927 tarihli Dahili Nizamnamenin gensorunun uygulamasına ait 157. maddesinin, genel görüşme için uygulanmasına karar verilmesiyle aşılmıştır (Ürün, 2016, s.183).

Temsilciler Meclisinde genel görüşme, hükümetin veya bir bakanın siyaset ve icraatlarıyla belirli konuların görüşülmesi olarak tanımlanmıştır (İçtzk. md.47). En az 10 üye tarafından önerge ile istenir. Genel görüşme önergesi Meclis Başkanlığınca tutanağa geçirilerek hükümete bildirilir.

Hükümet veya ilgili bakan 10 gün içinde Meclis kürsüsünden izahat verir. Gerektiğinde hükümet veya ilgili bakan iç ve dış güvenlik gerekçesiyle izahatı kapalı oturumda verebilir (İçtzk. md.48). Genel görüşmeye önergenin okutulmasıyla başlanır. İsterse önerge sahiplerinden biri önergeyi açıklar, bu açıklamadan sonra önerge muhatabı dinlenir. Genel görüşmeye üyeler ile önerge sahipleri katılabilir (İçtzk. md.49). Görüşmelerin yeterliliğine karar verildikten sonra gündemin diğer maddelerine geçilir (İçtzk. md. 50) (İba, 2009, s. 398).

Temsilciler Meclisinde siyasi parti grupları ve hükümet genel görüşme önergesi verememektedir. Temsilciler Meclisinde genel görüşmenin, öngörüşme olmadan yapılması, genel kurulun faaliyetlerinde zamanı etkili kullanması ve önerge konusunun meclis gündemine gelmesi birlikte değerlendirildiğinde daha etkin bir denetim aracı olarak düzenlenlendiği söylenebilir. Temsilciler Meclisinin görev yaptığı, 06.01.1961-03.09.1961 tarihleri arasında sekiz aylık süre içerisinde yalnız 1 genel görüşme önergesi verilmiştir (Ürün, 2016, s.182-183).

Genel görüşme 1961 Anayasası 88. maddesine göre Cumhuriyet Senatosunun yetkisindedir. Cumhuriyet Senotosu İçtüzüğü 127-129. maddelerinde genel görüşmenin uygulanmasını göstermiştir. Cumhuriyet Senatosu genel görüşmeyi Temsilciler Meclisi İçtüzüğü ile aynı şekilde tanımlamıştır. Cumhuriyet Senatosunda beş üye, siyasi parti grupları, hükümet talep edecektir (Özgişi, 2012, s. 98).

Cumhuriyet Senatosu, genel görüşmenin kabülü için bir ön görüşme basamağı getirmiştir. Genel görüşme önergesinin görüşüldüğü gün, önergede imza sahibi olanlardan biri dinlendikten sonra lehte aleyhte birer üyeye söz verilir. Genel görüşme açılmasının kabul ya da reddi işari oylanır. Genel görüşme açılmasına karar verilirse hükümete bildirir. Bakanlar kurulu veya bakan konunun, yazının gönderilmesini takiben üçüncü birleşime kadar olan birleşimlerden hangisinde gündemine alınmasını istediğini bildirmek zorundadır. Aksi halde konu Başkanlıkça üçüncü birleşim gündemine alınarak sorulardan önce görüşülür. Önerge muhatabı iç ve dış güvenlik düşüncesiyle, görüşmenin kapalı oturumda yapılmasını isteyebilir (İçtzk. md.128). Genel görüşmeye, önergenin okutulmasıyla başlanır. Önerge sahiplerinden biri isterse önergeyi açıklar. En az üç üyenin konuşmasından sonra hükümet dinlenir. Önerge sahipleri ve diğer üyelerin görüşmeye katılma hakları vardır (İçtzk. md.128)

Millet Meclisi İçtüzüğünün 99-101. maddeleri arasında genel görüşmenin uygulaması gösterilmiştir. Millet Meclisinde *"Toplum ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesi*" olarak tanımlamıştır (İçtzk. md.99). Genel görüşmeyi hükümet, siyasî parti grupları ile en az on üye isteyebilecektir. Genel görüşme önergesinin metni beş yüz kelimeden fazla ise beş yüz kelimeyi geçmemek üzere önergenin özetini eklemek zorunluluğu da getirilmiştir. Genel görüşmenin ön görüşme usulünün Cumhuriyet Senatosundan çok farklı olmadığı görülmüştür (İçtzk. md.100).

Meclis araştırması, genel görüşme ve gensoruya kelime ve kişi sayısı sınırlaması getirilmesinin nedeni 1927 Dahili Nizamnamenin doğrudan denetim araçlarının uygulamasına ilişkin kuralları nedeniyle yaşanan tecrübelerdir. Çünkü bu dönemde tek bir imza ile verilen ve okunması günlerce süren önergeler mevcuttur (İba, 2003, s. 157).

Genel görüşme açılmasına karar verilirse, görüşme günü bir özel gündem olarak Danışma Kurulunca tespit edilir. Genel görüşmenin başlayacağı gün, görüşme açılmasına karar verilmesinden itibaren kırk sekiz saatten önce ve yedi tam günden sonra olamaz. Gensoruda olduğu gibi genel görüşmeye de serinleme diye tabir edilen bu sürelerin getirilmesindeki amaç TBMM üyelerinin o anki duygularıyla değil, iyice düşünerek hareket etmelerini sağlamaktır (Bilir, 1999, s. 252). Genel görüşmede ilk söz hakkı genel görüşme önergesi sahibi siyasi parti grubu veya gruplarına, genel görüşme önergesindeki birinci imza sahibi milletvekiline veya onun göstereceği bir diğer imza sahibine aittir. Bundan sonraki görüşmeler hakkında genel hükümler uygulanır (İçtzk. md.101).

2.2. 1982 Anayasası Döneminde

1982 Anayasası genel görüşmeyi 98.maddesinde saymıştır. Anayasada diğer denetim araçlarından soru ve meclis araştırmasının bilgi edinme işlevine vurgu yaparak tanımlarken genel görüşmeyi *"Toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir*" şeklinde tanımlamıştır. TBMM İçtüzüğü 100-103. maddeleri arasında uygulamasını göstermiştir. TBMM'nin 1961 Anayasası dönemi ile aynı şekilde uygulanmasına dair kurallar getirmiştir. Bir önceki uygulamadan farkı ise önergeyi verebilecek milletvekili sayısının 10'dan 20'ye çıkarılmasıdır (Orak, 2003, s. 30).

2.3. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle TBMM, yürütme üzerinde meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve yazılı soru bilgi edinme ve denetim yetkisini kullanacaktır (Turan A, 2018, s. 79).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin genel görüşme denetim aracının uygulamasına getirdiği fark ise yürütmenin genel görüşme talep edemeyecek olmasıdır.

3.MECLIS ARAŞTIRMASI

Meclis araştırması belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir (Eroğlu, 2007, s. 110). Temel işlevi bilgi edinme olan meclis araştırması üç ayrı gruba ayrılır. Yasama organının bir konuyu kanunla düzenlemeden önce, kendi üyeleri arasından seçtiği komisyonla bilgi edinmek amacıyla yaptığı meclis araştırması, yasama araştırmasıdır. İkincisi, yasama organının yürütme organı üzerindeki denetleme yetkisini gerçekleştirebilmesi için, hükümetin faaliyetleri ile ilgili doğrudan doğruya yaptığı meclis araştırması, siyasal araştırmadır. Üçüncüsü ise yasama organının sahip olduğu yargısal niteliklerini yetkilerini kullanmadan önce bilgi toplamak için yaptığı meclis araştırması, yargısal araştırmadır (Gazel, 2004 s. 311). Meclis araştırmasının amacı yasa ile düzenlenecek bir konuda veya yürütmenin denetlenmesinde kullanılabilecek bilgilerin toplanmasıdır. Meclis araştırması diğer denetim araçlarına ışık tutacak bir araçtır (Bozkurt&İba, 2006, s. 172).

Ülkemizde ilk defa 1924 Anayasasının 22. maddesinde Meclis Tahkikatı adıyla sayılan meclis araştırmasının uygulaması 1927 tarihli Dahili Nizamnamenin 177. maddesinde gösterilmiştir. 1961 Anayasasında ise yargısal nitelikli meclis soruşturmasından ayrılıp müstakil bir denetim aracı olarak düzenlenmiştir.1982 Anayasasında mevcut denetim aracıdır.

Meclis araştırmasının sonunda hükümetin faaliyetlerinde bir yanlışlık veya eksiklik tespit edilirse, hükümetten izlediği politikayı değiştirmesi istenebilir. Eğer hükümet buna uymazsa parlamenter ve yarı-başkanlık hükümet sistemlerinde bakanlar kurulu hakkında gensoru verilerek siyasal sorumluluk mekanizması harekete geçilebilir (Gazel, 2004, s. 311-312).

Meclis araştırma denetim aracının, soru ve genel görüşme araçlarından farkı, yasama organının yürütmeden gelecek bilgilerle yetinmeyerek, kendi üyelerinden oluşturduğu komisyon aracılığıyla inceleyeceği konunun kaynağına kadar inebilmesidir (Onar, 1990, s. 39).

3.1. 1924 Anayasası Döneminde

Meclis araştırması 1924 Anayasasının 22. maddesinde meclis tahkikatı adı altında sayılmıştır. Meclis tahkikatının uygulanmasına dair kurallar 1927 Dahili Nizamnamenin 169-177. maddeleri arasında toplam 9. maddede gösterilmiştir. Bu maddelerden sadece 177. madde meclis araştırmasını ihtiva etmektedir. 177. maddeye göre "Meclis bir madde hakkında resen malumat edinmek isterse bir tahkikat encümeni teşkil edilir veyahut mevcut encümenlerden biri bu vazife ile mükellef olur. Bu kabil tahkikatın icrasını aza veyahut encümen teklif edebilir" (Gazel, 2004, s. 311) şeklinde düzenlemeden ibarettir.

1927 Dahili Nizamnamenin meclis araştırması komisyonun yetkilerine ilişkin herhangi bir kural koymaması uygulamada meclis araştırma önergelerini komisyon yetkileri hakkında belirsizlik yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin TBMM ve bağlanıkları ile Milli Saraylardaki kıymetli bazı eşyanın zayii olduğuna ve suistimaline yönelik iddiaların araştırılmasına dair meclis araştırma önergesi görüşüldüğünde, bazı üyeler cezai, hukuki sorumluluk saptanması dışındaki araştırmanın 177. maddeye göre yapılabileceğini, bilgi almaktan ileriye gidemeyeceğini, eğer araştırma sonunda cezai ya da hukuki sorumluluk şüphesi doğması halinde 169. maddeye göre soruşturmaya başlanacağını dile getirmişlerdir (Onar, 1977, s. 63). Bu meclis araştırma komisyonunun yetkilerine dair belirsizlik Anayasa Komisyonundan görüş istenilmesiyle aşılmıştır. Anayasa Komisyonun meclis araştırma komisyonu, Dahili Nizamnamenin 173-174. maddelerindeki yetkileri kullanabileceği yönündeki raporunu, TBMM'nin 31.03.1952 tarihli birleşiminde 1786 sayılı kararı ile kabul etmiştir. Komisyonun yargı organına ait yetkileri 177. maddeye göre bilgi edinmek amacıyla kullanılan meclis araştırmasında kullandırılması kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olmayacağı düşünülse de kararın gerekçesi 1924 Anayasasında milletin tek temsilcisi olarak millete ait bütün kuvvetlerin TBMM'de tecelli etmesidir (resmigazete.gov.tr, 01.05.2019).

Komisyon yetkilerine dair yasal bir düzenleme olmaması nedeniyle başka bir belirsizlikte CHP ve bir kısım basının faaliyetleri ile ilgili 177.

maddeye göre talep edilen meclis araştırmasında yaşanmıştır. Bu meclis araştırma önergesini diğerlerinden farklı kılan yönü ilk defa 27.04.1960 tarihli, 7468 sayılı Meclis Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanun ile meclis araştırma komisyonun yetkilerinin düzenlenmesi ve kanuna göre, komisyon, her türlü yayını yasaklamak, yazılı eserleri toplatmak ve gerektiği durumlarda her türlü eşyaya el koymak, komisyon kararlarını geciktiren veya kötüye kullananlar hakkında cezai yaptırımlar öngörmek gibi adli makamlara eşit yargısal yetkilere sahiptir. Komisyon kararlarına itiraz yolu kapalıdır. Bu kanun bir ay kadar bir süre sonra MBK'nın çıkardığı bir kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır (Sağlam, 2015, s. 17-18).

3.2. 1961 Anayasasında

27 Mayıs 1960 darbesinden 1961 Anayasasının kabulüne kadar kurucu meclisi oluşturan Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi, Meclis araştırmasını içtüzüklerinde düzenlemişlerdir.

Milli Birlik Komitesinde meclis araştırması, İçtüzüğün 106. maddesinde "komite bir iş hakkında doğrudan doğruya bilgi edinmek isterse kendi üyeleri arasından seçeceği beş kişilik bir soruşturma komisyonu kurar ya da komisyonlardan birini bu işle ödevler. Bu soruşturmalara girişilmesini üyeler ya da komisyon teklif eder, bu komisyon hükümetin bütün vasıtalarından faydalanır. İstediği evrak ve vesikalara el kor" şeklinde düzenlenmiştir.

Temsilciler Meclisi İçtüzüğünün 56. maddesine göre Temsilciler Meclisi bir iş hakkında bilgi edinmek isterse, kendi üyeleri arasından seçeceği beş kişilik komisyon kurar.

Bu dönemde sadece Temsilciler Meclisi üyelerinden Nüvit Yetkin, Güneydoğu Anadolu'da kurulması düşünülen Bölge Teknik Okuluna ilişkin yönelttiği sorudan sonra bu konuda bir meclis araştırması önergesi vermiştir. Önerge gündeme alınmış, genel görüşme açılmadan Temsilciler Meclisinin görevi sona ermiştir.(TBMM, 1961, s. 534-535)

1961 Anayasasının 88. maddesinde TBMM'nin denetim araçları arasında sayılmıştır. Her iki meclisin yetkisindedir. Meclis araştırmasını cezai sorumluluk doğrudan meclis soruşturmasından ayırarak *"belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir*" olarak tanımlanmıştır. 1961 Anayasasının meclis araştırmasını ayrı bir bilgi edinme ve doğrudan denetim aracı olarak tanzim etmesi eski içtüzüğün

177. maddesindeki gibi bu meclis araştırmasının suiistimallere ve komisyonların yargı organlarına ait yetkileri ele almasını önlemeye yöneliktir (TBMM, 1961, s. 35).

Cumhuriyet Senatosunda meclis araştırmasını üyeler ya da komisyonlar, Başkanlıktan yazı ile isteyebilirler. İstekleri, Başkanlıkça, Genel Kurula arz olunarak hükümete bildirilir; genel kurulda okunmasını takip eden ikinci birleşimin gündemine alınır (içtzk. md 133-134).

Cumhuriyet Senatosu araştırmasının görüşmesinde; önce önergeyi verenler, sonra hükümet adına konuşulacak bakan dinlenir. Araştırma komisyonun kurulup kurulmamasına işari oyla karar verilir. Araştırma komisyonu, Genel Kurulunca seçilecek en az üç üyeden oluşur ya da mevcut komisyonlardan birisi, bu işle görevlendirilir. Cumhuriyet Senatosu araştırma komisyonunun görev süresi iki aydır. Bu süre, Genel Kurulca uzatılıp kısaltılabilir (İçtzk. md 135).

Meclis araştırma komisyonu bakanlardan ve ilgili gördüğü herkesten bilgi alabilir. Araştırma bitmeden araştırma konusu hakkında hükümete soru sorulmaz. Araştırma komisyonu raporunu, kanaati ile birlikte Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sunar. Bu rapor, başkanlığa verilişinden itibaren üç birleşim içinde gündeme alınır ve rapor üzerine görüşme açılır (İçtzk.md.136).

Millet Meclisinde meclis araştırması 102-103. maddelerinde farklı kurallarla düzenlenmiştir. Meclis araştırmasını Anayasanın 88/2 maddesine göre yapacağı inceleme olarak tarif etmiştir. Araştırma istemleri beş yüz kelimeden fazla ise önerge sahipleri beş yüz kelimeyi geçmeyecek şekilde özetini eklemek zorundadır. Meclis araştırmasının açılmasında, genel görüşme açılmasındaki hükümler uygulanır. Meclis araştırma komisyonunun raporu hakkında Genel Kurulda, genel görüşme açılır (içtzk. md 102).

Meclis araştırmasının yürütülmesi görevi, genel hükümlere göre seçilecek bir komisyona verilir. Komisyonun üye adedi, çalışma süresi, gerektiğinde Ankara dışında da çalışabileceği hususu Meclis Başkanının teklifi ile TBMM tarafından tespit edilir. Meclis araştırma komisyonu bakanlıklar, genel ve katma bütçeli dairelerden, mahallî idarelerden, muhtarlıklardan, üniversitelerden, TRT, KİT ve özel kanun ile veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş banka ve kuruluşlardan, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından ve kamu yararına çalışan derneklerden bilgi isteme ve buralarda inceleme yapma,

ilgililerini çağırıp bilgi almak yetkisine sahiptir. Komisyon, gerekli gördüğünde uygun bulacağı uzmanların bilgisine başvurabilir. Devlet sırları, ticarî sırlar, meclis araştırması kapsamının dışında kalır.

1961 Anayasası ile meclis araştırmasını bilgi edinmeye yönelik siyasal bir denetim aracı olarak ayrı düzenlemesine rağmen bu kuralın dışına çıkan önergelerde mevcuttur. Örneğin Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün 01.04.1964 tarihli devlet radyosunun TRT Kanunu ihlal ettiği, en kısa sürede suçluların tespit edilerek adalete teslim edilmesini talep eden meclis araştırması önergesi vermiş, bu önergenin görüşülmesi sırasında anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüş ve oylanmayacağı kabul edilmiştir (Onar, 1977, s. 92).

3.3. 1982 Anayasası döneminde

1982 Anayasası 98.maddesi meclis araştırmasını belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelmeden ibarettir diye tanımlanmıştır**.**

Millet Meclisi İçtüzüğünün 104. ve 105.maddesinde uygulamasını göstermiştir. 1961 Anayasası döneminin içtüzüğü ile aynı şekilde uygulanmasını benimsemiştir.

1996 tarihinde TBMM içtüzüğünde yapılan değişiklikle meclis araştırma komisyonlarının görev süresi üç ay olarak belirlenmiştir. Bu sürede çalışmalarını bitirmemesi ve talepleri halinde bir aylık ek ve kesin süre verilir. Bu sürede de çalışmalar bitirilmezse o ana kadar varılan sonuçlar üzerine TBMM'de görüşme yapılır. TBMM Genel Kurulu bu görüşmeyle yetinmezse yeni bir komisyon kurabilir. Meclis araştırma komisyonuna dört aylık kesin süre getirilmesiyle önerge konusunun sürüncemede kalmasının ve güncelliğini kaybetmesinin önüne geçilmiştir (Özer, 2000,s. 52).

3.4. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde

Meclis araştırması doğrudan denetim aracı, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Anayasanın 98. maddesinde ve TBMM İçtüzüğünün 104-105. maddelerinde yer almıştır. Önceki uygulamalardan farklı olarak yürütme üyesi meclis araştırma önergesi veremeyecektir.

4. Gensoru

Gensoru parlamenter ve yarı-başkanlık hükümet sisteminde yer alan doğrudan denetim aracıdır. Başkanlık sisteminde yürütme organının

yasamaya karşı siyasi bir sorumluğu bulunmadığından gensoru yoktur. Gensoru iki meclisli parlamentolarda, yürütmenin ikinci meclise karşı siyasal sorumluluğu bulunmaması nedeniyle sadece birinci meclis yetkisinde olan denetim aracıdır (Bilir, 2012, s. 151). Siyasi sorumluluğu ortaya koyan ve bakanlar kurulu ya da bir üyesinin parlamento tarafından uzaklaştırıldığı tek denetim aracıdır. Gensorunun amacı, belli bir konuda bakanlar kurulundan açıklama istenmesi ve bu açıklamanın yetersiz bulunması halinde bakanlar kurulu ya da bir üyesinin siyaseten sorumlu bulunarak görevden düşürülmesidir (Yasin, 2001,s. 43). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilene kadar tüm anayasalarımızda mevcut olan gensoru, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilmesi ve TBMM'ye karşı siyasal sorumluluğunun kalmaması nedeniyle doğrudan denetim araçları arasından çıkartılmıştır. Gensoru tek partili iktidarlar döneminde etkili olmamakla birlikte özellikle koalisyon ve azınlık hükümetinin olduğu dönemlerde etkin bir denetim mekanizmasıdır (Gönenç, 2017.s. 17)

4.1.1921 Anayasası Döneminde

TBMM'nin 7 nolu kararı gereğince 1876 Anayasası ve Meclis-i Mebusan Dahili Nizamnamesine göre uygulanmıştır.

1876 Anayasasının 38. maddesinde gensoru (istizah) düzenlenmiştir. Buna göre: istizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclis-i Mebusan'da ekseriyetle karar verilerek davet olunduğunda bizzat bulunur ya da maiyetindeki rüesa-yı memurinden birini göndererek suallere cevap verir veyahut lüzum görürse mesuliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salahiyetini haiz olacaktır. 1909 yılında Anayasanın 38. maddesindeki değişiklikle gensoruya yarıdan fazla çoğunlukla güvensizlik oyu verilirse ilgili bakan görevinden düşecek, heyeti vükela hakkında karar verilirse heyeti vükela düşecektir (Kili&Gözübüyük, 2006, s. 40).

Gensorunun uygulanması 1877 Meclis-i Mebusan İçtüzüğünün. 29-30. maddelerinde gösterilmiştir. Tek vekil tarafından verilen gensoru TBMM'de okunduktan sonra, esas konunun görüşülmesine geçmeden önce kabul edilip edilmeyeceği yönünde oylama yapılır, eğer kabul edilirse bir gün belirlenmesine karar verilerek, kendisine gensoru yöneltilen nazırın o gün Genel Kurula gelmesi veya emrindeki yetkili memurlardan birini göndermesi için davetiye yazılırdı (İçtzk. md 29).

Davet edilen bakan veya emrindekilerden biri hazır bulunduğu halde Genel Kurulda gensoru önergesi okunur, ardından öncelikle önerge sahibi, sonra isterse diğer üyeler söz alabilirdi (İçtzk.md. 30). Gensorunun sonucunda ilgili bakan veya emrindeki kişi ile önerge sahibinin konuşması üzerine yapılan görüşmelerin yeterli olup olmadığı oya sunulur. Genel Kurulca verilecek kararda gerekçe gösterilmesini talep eden olursa, bu gerekçeyi içeren evrakı hazırlayıp Meclis Başkanlığına verir. Gerekçe gösterilmesinden vazgeçilmesi durumunda da her şeyden önce ve her hâlükârda çoğunluk oyuna başvurulacaktır.

1909 Anayasanın 38. maddesindeki değişikliklere paralel olarak 1877 sayılı Dahili Nizamnamede istizah verebilecek vekil sayısını 20'ye çıkartmıştır. Bakanın süresiz olan erteleme yetkisi bir ay ile sınırlandırılmıştır. Bu düzenleme gensoru önergesinin sürüncemede kalmasını engelleyecektir. 1909 yılında 38. maddede yapılan değişikliğe uygun olarak güvensizlik oyu sonucunda Bakanın veya başbakan hakkında ise hükümetin gensoru sonucunda düşürülmesi mümkün olmuştur (Ürün, 2016, s. 41)

Bu dönemde gensoru yoğun olarak kullanılmıştır. Adliye Vekili Refik Şevket Bey, Maliye Vekilleri Ferit ve Hasan Fehmi Beyler, Dâhiliye Vekili Fethi Bey hakkında verilen gensoru önergeleri reddedilmiş veya güvenoyu ile sonuçlanmıştır. Yine İktisat Vekili Sırrı Bey, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, İsmail Fazıl Paşa gensoru önergeleri ile düşürülmüş veya görevlerinden istifa etmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri hakkında da gensoru önergeleri verilmiştir (Okşar, 2012, s. 152)

1921 Anayasasında meclis hükümeti sistemi benimsemiştir. Ancak TBMM'de yürütme görevini icra eden kurulu parlamenter hükümet sistemine benzer şekilde gensoru doğrudan denetim aracı ile denetlemiştir.

4.2. 1924 Anayasası Döneminde

Bu dönemde gensoru 1924 Anayasasının 22. maddesinde sayılmıştır. Yeni içtüzük kabul edilinceye kadar 1877 tarihli Meclis-i Mebusan Nizamnamesine göre uygulanmıştır. 02.05.1927 tarihli Dahili Nizamnamesinde gensorunun uygulaması 157-158. maddelerde gösterilmiştir.

Bir önceki uygulamadan farklı olarak gensoruyu bu dönemde tek bir milletvekili bile, bakanlar kurulu hakkında TBMM Başkanlığa verilecek bir önergede açıkça yazmak kaydıyla isteyebilir. Önerge Genel Kurulda okunduktan sonra müzakere edilmeksizin oylamaya tabi tutulur. Gensoru muhatabı vekile kendisi veya memurlardan birisinin açıklama yapması için davetname yazılır (İçtzk. md.157). Önerge sahibi görüşme günü belirleninceye kadar önergesini geri alabilir. Görüşme günü belli ise Genel Kurulun müzakeresiz gösterme oyu sonunda vereceği izinle geri alması mümkündür (İçtzk. md. 158). Görüşme günü, ilgili bakan ya da gönderdiği yetkili Genel Kurulda açıklama yapar. Açıklamadan sonra sırasıyla önerge sahibi ile konuşma talep eden diğer üyeler söz alır (İçtzk. md. 160). Konuşmalar sonunda hiçbir önerge verilmemesi ya da görüşülmelerin yeterliliği ve gündeme geçilmesi (İçtzk. md.161-162) konusundaki önergelerin kabulü halinde Başkan gündeme geçer. Gündeme geçilmesi hakkında önergelerin reddi halinde diğer gerekçeli önergeler oylanır ve önce hükümetin tercih ettiği önerge açık oya konulur (İçtzk. md.163). Bir gensorunun okunduğu günden üç birleşim geçtikten sonra veya müzakerelerine başkanlıktan sonra başka bir gensoru önergesi eklenemez ve birleştirilmez, bütçe müzakerelerine hiçbir gensoru eklenmez ve birleştirilmez (İçtzk. md. 165) Milletvekilleri gensorunun sonucuna ilişkin önergeler verebilir ve bunlar açık oylamaya tabidir (İçtzk. md.166) 1957 yılında Dahili Nizamnamenin gensoruya ilişkin maddeleri değiştirilmemiştir (Atlay, 2010, s. 71,72,73).

1927 tarihli Dahili Nizamnameye göre gensoruyu görüşmesiz olarak karara bağlanması gensoru aracının işletilmemesine sebep olmuştur. 1924 Anayasası döneminde TBMM çoğunluğu iktidar partisinden oluşmaktaydı ve iktidar çoğunluğunun oluşturduğu TBMM'de görüşmesiz olarak gensoru önergeleri derhal ret ediliyordu (Bilir, 2012, s. 141)

4.3. 1961 Anayasası Döneminde

Bu dönemde bakanlar kurulu, TBMM'nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere her iki meclisi tarafından denetleniyordu. Ancak denetim araçları kullanmada meclisler eşit yetkilere sahip değildir. Milet Meclisi ve Cumhuriyet senatosu soru, genel görüşme, meclis araştırması ve meclis soruşturmasını ayrı ayrı kullanırken gensoru denetimi sadece üyelerinin tamamı genel oyla seçilen Millet Meclisinin yetkisindedir (Ay. md 89) (Tanör, 2011, s. 396).

1961 Anayasası kabul edilinceye kadar gensoru Milli Birlik Komitesinin yetkisinde olan bir denetim aracıdır. Milli Birlik Komitesi içtüzüğünde gensoru 86-97. maddeleri arasında düzenlenmiş ve 1927 Dahili Nizamnameyi tekrar etmiştir.

1924 Anayasası döneminde Dahili Nizamnamesinin gensorunun görüşmesiz olarak kabul veya reddine dair düzenlenmiş olması, o dönem meclis çoğunluğuna sahip iktidar partisi tarafından görüşmesiz olarak ret edilmesi suretiyle işlevsiz bırakılması sonucunda bu durumun tekrarını önleyecek şekilde 89.maddesinde çok ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Gensorunun işlevsiz bırakılmaması için ön görüşme aşaması getirilmiştir. Anayasasının 89/2. maddesine göre önergelerin gündeme alınılıp alınmayacağı, verilişinden sonraki ilk birleşimde görüşülecektir. Ancak uygulamada verilişinden sonra değil ilk uygun zamanda görüşülüyordu. Bu uygulama TBMM'de tartışmalara neden olmuştur. Meclis Başkanlığı, tartışmalar üzerine gensoru önergesinin Genel Kurulda okunmasıyla milletvekilleri, önerge muhatabı olan bakan veya bakanlar kurulunun önerge hakkında bilgi sahibi olduğunu, bu nedenle Anayasadaki "veriliş" kavramından Meclise değil Genel Kurula sunulmasının anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bu uygulama teamül haline gelmiştir. Gensoru bu dönemde tek vekil tarafından verilmesi nedeniyle vekiller çoğu zaman kanun teklif ve tasarılarının meclisten geçmesini engellemek amacıyla obstrüksiyon aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Gensorunun amacı dışında kullanılmasını önlemek için 1971 yılında gensoru siyasi parti grupları veya en az 10 üye tarafından istenmesi düzenlenerek sayısal çoğunluk getirmiştir. Ayrıca bir başka tedbir de verilişinden sonraki üç birleşim içinde görüşülmesidir. Bu şekilde amaç dışı kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Atlay, 2010, s.78).

Gensorunun amaç dışı kullanılmasına neden olan durumlardan biri de içtüzükle önergeye en fazla 500 kelime sınırı getirilmesiyle aşılmıştır. Çünkü daha önce çok uzun önergeler verilerek meclis çalışmaları engellenmekteydi. Örneğin Millet Partisi Grup Başkan vekili Konya Milletvekili Seyit Faruk Önder ve 6 arkadaşının, 18.3.1966 tarihinde verdiği 470 sayfalık önerge okunmaya başlanmış okunması tamamlamadan 96. birleşimde geri alınmıştır. Bu düzenleme ile meclis çalışmaları dikkate alınmıştır. (İba, 1997, s. 28).

Ülkemizde ilk defa 1961 Anayasası döneminde, 31.12.1977 tarihinde verilen gensoru ile İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti olarak bilinen Süleyman Demirel hükümeti ile hakkında gensoru verilen Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in 3 Eylül 1980'de yapılan oylamada düşürülmüştür (14/11/2018,http://www. cumhuriyet.com.tr).

4.4. 1982 Anayasası Döneminde

Daha önceki anayasalarda olduğu gibi 1982 Anayasasının 98. maddesinde gensoru doğrudan denetleme araçları arasında sayılmış yine tanımı yapılmamıştır. Gensoru denetim aracı Anayasanın 99. maddesinde düzenlenirken 1961 Anayasasındaki uygulamaya bağlı kalınmıştır. Ancak bu defa gensorunun hem etkili denetim yolu olması hem de TBMM ile Bakanlar kurulunun çalışmalarını aksatmamasını sağlamak amacıyla siyasi parti gruplarınca ya da sayısal çoğunluk getirilerek 20 vekil tarafından verilmesi öngörülmüştür (Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2018, s. 592).

Yine hükümet istikrarını sağlamak amacıyla gensoru sonucunda verilecek güvensizlik önergesi üzerine sadece güvensizlik oylarının sayılması kabul edilmiştir (Şahin, 2015, s. 63). TBMM İçtüzüğü 106.maddesinde gensorunun uygulamasını anayasayı tekrar ederek gösterilmiştir. Gensoru bu dönemde yine etkili olarak kullanmıştır. 30 Haziran 1997 tarihinde ANAP-DSP ve DTP'nin oluşturduğu ANASOL–D olarak adlandırılan 55. hükümet 12 Kasım 1998 tarihinde gensoru önergesi ile düşürülmüştür.

4.5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde

Bakanlar kurulu ve bakanların tek tek TBMM karşısında siyasi sorumluluğunu işletilmesini sağlayan gensoru denetim aracı 21.01.2017 tarihli 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile kaldırılmıştır. (Kaplan & Gözler, 2018, s. 118)

5. Meclis Soruşturması

Meclis soruşturması, başbakan veya bakanların görevleriyle ilgili cezai sorumluluklarının yasama organınca araştırılmasını sağlayan doğrudan denetim aracıdır (Tunç, 2012, s.110). Meclis soruşturmasının konusu yürütmenin görevleri ile ilgili doğan suçlarıyla sınırlıdır (Tülen, 1998, s. 27). Meclis soruşturması, 1924 Anayasasının 61. maddesine göre

yürütmenin hukuki ve cezai sorumluluğunu tespit etmeye yarayan bir doğrudan denetim aracı iken, 1961 ve 1982 Anayasalarında sadece yürütmenin cezai sorumluluğunu tespit edecek bir denetim aracıdır (Karagöz, 1999, s. 29). Parlamenter hükümet sistemlerinde, yasama ve yürütme güçlerinin, tek bir partinin kontrolüne geçmesi durumunda, parlamentonun denetim fonksiyonu işlemez hale gelmektedir. Bu durumda meclis soruşturması da diğer doğrudan denetleme araçları olan soru, gensoru, meclis araştırması gibi işletilememektedir (Demirci, 2018, s. 51).

5.1. 1921 Anayasası Döneminde

Buna göre Kanun-i Esasi'nin 31-34. maddelerinde meclis soruşturmasının uygulaması gösterilmiştir. Bir veya daha fazla mebus icraatlarından dolayı vükeladan (bakanlardan) biri hakkında soruşturma isteğinde bulunursa içtüzük gereğince, istekleri görüşülmek üzere üç gün içinde bir şubeye gönderilir. Bu şube, soruşturma açılması istenen kişi hakkında gerekli araştırmayı yapar ve şikayet olan nazırın ifadesine başvurur. Şube şikayeti kayda değer bulunursa, şubenin bu konuda hazırladığı kararname mecliste okunur, suçlanan nazır meclise davet edilerek savunması dinlenir. Nazır gelmezse yazılı savunma alınır. Hakkında oylama yapılır. Mecliste sülüsan-ı ekseriyet-i mutlaksıyla (üçte iki çoğunluğun yarıdan bir fazlasıyla) yargılanmasına karar verilirse, bu talebi içeren mazbata sadarete bildirilir. Padişahın iradesi üzerine suçlanan kişi Divan-ı Ali'ye (Yüce Divan'a) sevk olunur. Vükeladan itham olunanların yargılanma usulleri özel kanunla tayin edilmektedir (Ay.md. 32). Divanı Ali'ye sevkine karar verilen nazır "tebriye-i zimmet" (temize çıkma) edinceye kadar vekaletten düşmektedir (Ay.md,34). Meclis-i Mebusan Nizamnamesinde meclis soruşturmasının uygulanması Anayasanın 31-34. maddelerini tekrarlamıştır. Meclis-i Mebusan Dahili Nizamnamesi 02/05/1927 Dahili Nizamnamenin kabulüne kadar uygulanmıştır (Gazel, 2007, s. 325).

5.2. 1924 Anayasası Döneminde

1924 Anayasası denetleme araçları arasında meclis soruşturmasını meclis tahkikatı adı altında 22. Maddesinde sayılmış uygulaması içtüzükle gösterilmiştir. Anayasanın 50. maddesine göre Yüce Divan'a sevk edilen bakanın görevi sona erer (Kili&Gözübüyük, 2006, s. 139).

Bu dönemde meclis soruşturması 2 Mayıs 1927 tarihli Dahili Nizamnamesinin 169-176. maddelerine göre uygulanmıştır. Bu dönemde meclis soruşturmasına üç yolla başlanırdı. Birincisi gensoru sonucunda ya da bütçe görüşmeleri sırasında veya sonucunda önerge verilmesi halinde, ikincisi bir veya birden fazla vekilin 1924 Anayasasının 46/1-2. maddesindeki hükümetin umumi siyasetinden dolayı cezai ve mali sorumluluklarını iddia eden bir önergenin verilmesi halinde, üçüncüsü de adli makamların bir işi takibi sırasında bakanın görevi ile ilgili olduğunun anlaşılması halinde ya da Sayıştay raporu üzerine başlanırdı. Önerge muhatabına duyurulur ve adli makamlardan gelen meclis soruşturmaları için genel kurul tarafından meclis soruşturmasına gerek olup olmadığına dair beş kişilik komisyon kurulur. Komisyon iddiayı inceleyerek raporunu meclise sunardı (İçtzk. md.169-170) (Esen, 2010,s. 171).

Üye salt çoğunluğu ile meclis soruşturması açılmasına karar verilirse soruşturmayı yürütmek üzere anayasa ve adalet komisyonundan oluşan karma bir komisyon veya beşten on beşe kadar üyeden oluşan özel bir komisyon görevlendirilirdi (İçtzk.md. 172).

Meclis soruşturması komisyonun yetkileri içtüzüğün 173-174. maddelerinde düzenlenmiştir. Komisyon CMK'daki soruşturma yetkilerine sahiptir. Meclis soruşturması gensoru sonucunda yapılmış ise bu meclis soruşturması kapsamında başka bir gensoru önergesi verilemeyeceği kuralı getirilmiştir (İçtzk.md.175). Yürütülen soruşturma sonucunda cezai ve hukuki sorumluluğa karar verilirse düzenlenen evrak Anayasanın 67. maddesi gereğince on beş gün içinde Divan-i Ali'ye tevdi olunur (Ay. md. 176) (Abdulhakimoğulları, 2015, s. 1203-1204).

1924 Anayasası döneminde TBMM'de yasama çoğunluğunu oluşturan iktidar partisi tarafından gensoru önergeleri işletilmemiş ise de meclis soruşturması ile bakanlar Yüce divana sevk edilmiş ve cezai ve hukuki sorumlulukları tespit edilmiştir.

5.3. 1961 Anayasası Döneminde

1961 Anayasası kabul edilince Meclis Soruşturması darbe sonrasında yasama yetkisini kullanan Temsilciler Meclisinin İçtüzüğünün 51-56. maddeleri arasında; yine Milli Birlik Komitesi İçtüzüğünün 98-105. maddeleri arasında uygulaması gösterilmiştir. Milli Birlik Komitesinde sadece bir kez Maliye Eski Bakanı Ekrem Alican hakkında meclis soruşturma önergesi verilmiştir. Önerge, Milli Birlik Komitesinde ve

Temsilciler Meclisinde görüşüldükten sonra soruşturma izni açılmamasına karar verilmiştir. MBK'da ve Temsilciler Meclisi Genel Kurulunda görüşüldükten sonra meclis soruşturması açılmamasına karar verilmiştir (Sezer, 2010, s. 48-49).

Meclis soruşturması 1924 Anayasasından farklı olarak meclis araştırmasından ayrı müstakil bir madde halinde düzenlenmiştir. TBMM'yi oluşturan her iki meclisin de yetkisindedir (Ay.md. 88). Anayasaya göre meclis soruşturması talebi TBMM Birleşik toplantısında görüşülüp karara bağlanır ve soruşturma her iki Meclisten eşit sayıda seçilen üyeden oluşan komisyon tarafından yürütülür. Yüce Divana sevkine de bu komisyon karar verir. Önceki uygulamadan farkı Meclislerdeki siyasi parti gruplarında meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılmasını ve karar almasını yasaklamıştır (Ay. Md. 90). TBMM kararı ile Yüce Divana sevk edilen bakan, bakanlıktan düşer (Ay. Md 106) (Yüzbaşıoğlu, 2008, s. 66-72).

Millet Meclisi İçtüzüğü meclis soruşturmasının uygulanmasına dair düzenleme içermemektedir. Cumhuriyet Senatosunda talep edilen meclis soruşturması Senato Başkanlığınca, anayasa ve adalet komisyonuna havale edilir ve komisyonun raporu genel kurulda görüşülür. Soruşturmaya karar verilirse, durum Başkanlık vasıtasıyla Birleşik Toplantı Başkanlığına intikal ettirilir (İçtzk. md. 126) (İba, 2009, s. 347).

TBMM Birleşik Toplantı Başkanlığı içtüzüğü 12-22'ye kadar olan maddelerinde meclis soruşturmasının uygulamasını göstermiştir. TBMM Birleşik Toplantı Başkanlığında meclise bütün yollarla gelen önergeleri kapsayan ön soruşturma kurumu getirmiş. Komisyonun oluşumu, görev süresi iç tüzüğün 14-15. maddelerinde gösterilmiştir. Bu komisyonun raporu üzerine soruşturma açılmasına karar verilirse TBMM Birleşik Toplantısından, 6 kişinden 16 kişiye kadar değişebilen bir soruşturma komisyonu kurulur. Bu komisyonun milletvekili ve senatör sayısı eşit olur (İçtzk. md 16) Komisyonun yetkileri 1927 Dahili Nizamnameden çok farklı değildir. Yüce Divana sevk kararı alınırsa 7 gün içinde Anayasa Mahkemesine gönderilir. Meclisteki gruplarda meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz. Ancak soruşturma üyeliğine gösterilecek adaylar hakkında seçim yapılabilir (içtzk.md. 22).

5.4. 1982 Anayasası Döneminde

1982 Anayasasının 98, 100 ve 113/3 maddeleri meclis soruşturması ile ilgilidir.

1982 Anayasası meclis soruşturması için sayısal çoğunluk öngörmüştür. Başbakan veya bakanlar hakkında, TBMM üye tamsayısının en az onda birinin vereceği önerge ile soruşturma açılması istenebilir. Meclis, bu istemi en geç bir ay içinde görüşerek gizli oyla karara bağlar. Meclis soruşturması açılmasına karar verilmesi halinde komisyon oluşumu ile ilgili getirdiği yeni düzenleme, Meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından her parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak on beş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunda raporunu iki ay içinde Meclise sunar. Soruşturmanın bu surede bitirilememesi halinde, komisyona iki aylık yeni ve kesin bir sure verilir. 2001 yılındaki Anayasa değişikliğine göre bu sürede rapor TBMM'ye teslim edilmelidir. Rapor, Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır, dağıtımından itibaren on gün içinde görüşülür ve gerek görüldüğü takdirde ilgilinin Yüce Divana sevkine karar verilir. Yüce Divana sevk kararı üye tamsayısının salt çoğunluğu ile alınırken 2001 yılında Anayasada yapılan değişiklikle gizli oyla alınması düzenlenmiştir. Yine meclisteki siyasi parti gruplarında, meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz (Ay. md 100). TBMM kararı ile Yüce divana sevk edilen bakan, bakanlıktan düşer, başbakanın yüce divana sevk edilmesi halinde ise hükümet istifa etmiş sayılır (Ay. md 113/3) (Özbudun, 2009, s. 311)

1982 Anayasasının kabulünden sonra yeni bir iç tüzük yapılmamıştır. 1973 tarihli Millet Meclisi İçtüzüğünün uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak bu içtüzük Meclis Soruşturmasına dair hükümler içermiyordu. Bu eksiklik Devlet eski Bakanı İsmail Özdağlar hakkında meclis soruşturması açılmasına karar verilince fark edilmiş ve TBMM'nin 15.01.1985 tarihli, 15 sayılı kararıyla 1961 Anayasası döneminde uygulanan 17.02.1965 tarihli TBMM Birleşik Toplantısı içtüzüğünün Anayasaya aykırı olmayan hükümlerinin uygulanmasına karar verilmesiyle aşılmıştır. Meclis soruşturması hükümleri 16.05.1996 tarihinde TBMM İç Tüzüğünün meclis soruşturması ve yüce divana sevk uygulamasını gösteren 107'den 113'e kadar beş madde eklenmiştir (Biber, 2015, s. 31-32).

1996 yılında yapılan içtüzükte yapılan değişikliklerden sonra yargı makamlarınca meclis soruşturmasına başlanması mümkün değildir. Meclis soruşturması için yalnızca TBMM'nin en az onda birinin, görevde olan veya olmayan başbakan, bakanlar kurulu üyesi hakkındaki önergesi mümkün olacaktır. Meclis soruşturması sadece cezai sorumluğu ile sınırlıdır (İçtzk. md. 107) (Bozkurt & İba, 2006, s. 297-298).

2001 yılında yapılan değişiklikle gizli oylamanın getirilmesi TBMM üyelerinin parti disiplininden bağımsız karar vermesinde daha etkili olacaktır.

TBMM, soruşturma komisyonun raporuna bağlı değildir. TBMM Genel Kurulu komisyon raporunu kabul edip Yüce Divana sevk edebileceği gibi soruşturma raporunun aksine, ilgili bakanın Yüce Divana sevkine karar vermeyebilir. Örneğin 9/3 esas sayılı meclis soruşturması komisyonunun raporunda ilgili bakanlar hakkında Yüce Divana sevk edilmesini gerektirecek sorumluluğun tespit edilmediği yönündeki rapor ile ilgili olarak TBMM, Genel Kuruluda aynı yönde karar alarak Yüce Divana sevk etmemiştir. Bunun aksi bir örnekte 9/1 esas sayılı soruşturma önergesinde görülmüştür. Komisyon raporu ilgililerin Yüce Divana sevk edilmeleri yönünde olmasına rağmen TBMM, Genel Kurulu komisyon raporunu reddederek ilgililerin Yüce Divana sevkine gerek görmemiştir (Tülen, 1999, s.142) .

1961 Anayasası döneminde meclis soruşturma önergesi tek vekil imzası ile verilebiliyordu. Bu düzenleme meclis soruşturması önergelerinde artış olmasına neden olmuştur. 1961 Anayasası döneminde 19 yılda toplam 316 meclis soruşturma önergesi verilmiştir. Verilen soruşturma önergesi sayısındaki artış, 1982 Anayasasının hazırlanması sırasında dikkat çekmiş ve imza sayısı arttırılarak önerge verilmesi zorlaştırılmıştır (Onar, 1990,s.47).

5.5. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde meclis soruşturması iki ayrı madde halinde düzenlenmiştir. 105. maddede cumhurbaşkanın cezai sorumluluk yönünden ve 106. maddede Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Meclis soruşturmasının kapsamı cezai “ suç” ile sınırıdır.

5.5.1. Cumhurbaşkanı yönünden

Cumhurbaşkanı yönünden Anayasanın 105. maddesinde düzenlenmiş ve tüzüğün 114. maddesinde ayrıntılı uygulaması gösterilmiştir.

Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunu düzenleyen Anayasa değişikliğinin 105. maddesinde Cumhurbaşkanı hakkında bir suç işlediği iddiasıyla TBMM üye tamsayısının yarısından bir fazlasının (301) vereceği önerge ile soruşturma açılması istenebilir. Meclis önergeyi en geç bir ay içinde görüşerek üye tamsayısının beşte üçünün (360) gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir (Ay.md.105/1) (İçel, 2017, s. 69-75).

Soruşturma açılmasına karar verilirse meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterilecek adaylar arasından, her siyasi parti için ayrı olarak ve ad çekme usulüyle kurulacak 15 kişilik bir komisyon soruşturma yapacaktır. Komisyon soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığına sunacak fakat soruşturmanın belirtilen sürede bitmemesi durumunda Komisyona bir aylık yeni ve kesin süre verilecektir (Ay.md.105/2). (Gülener&Miş, 2017, s. 1).

Rapor Meclis Başkanlığına verildiği günden itibaren 10 gün içinde dağıtılarak Genel Kurulda görüşülüp suçlanan kişi TBMM üye tamsayının üçte ikisinin (400) gizli oyuyla Yüce Divan'a sevk edilebilecektir. Yüce Divanda yargılanması üç ay içinde sonuçlandırılacak, sonuçlandırılmaması durumunda bir defaya mahsus 1 aylık ek süre verilecek ve yargılama bu süre içinde tamamlanacaktır (Ay.Md. 105/3) (Esen, 2016, s. 64).

Hakkında soruşturma açılmasına karar verilen Cumhurbaşkanı, seçim kararı alamaz. Ayrıca Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu sürede işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da bu madde hükmü uygulanır (Ay.md. 105/4-6) (Yıldırım, 2017, s. 200).

Parlamenter Hükümet Sisteminde Yüce Divana sevk edilen yürütme üyesi görevden ayrılırken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde ancak Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanının görevi sona erer (Ay.md.105/5).Bu durum cumhurbaşkanının hem kişisel, hem de göreviyle ilgili bütün suçlarından dolayı TBMM'ye cezai sorumlu tutulmasının sonucudur (Alkan, 2017b, s.3).

5.5.2. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve Bakanlar yönünden

Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların cezai sorumluluğuna yönelik meclis soruşturması Anayasamızın 106. maddesi ile TBMM İçtüzüğünün 108.-109. maddelerinde düzenlenmiştir.

Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların hakkında cezai sorumlulukları yönelik meclis soruşturmasının usulünde Cumhurbaşkanı ile aynı yol izlendiğinden burada anayasa ve tüzük maddelerinde ayrıntılı düzenlemeye verilmemiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı hakkında kişisel ve görevden doğan suçlarını kapsayan bütün cezai sorumlulukları için meclis soruşturması yapılabilirken, cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar hakkındaki meclis soruşturmasının cezai sorumlulukları görevden doğan cezai sorumluluklar ile sınırlanmıştır (Yıldız A. , 2018, s. 528).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın görevi sona erer (Ay.md.106/8).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçtikten sonra meclis soruşturması önergesi verilmemiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel olarak doğrudan denetleme araçlarından soru dışında kalan diğer denetim araçlarının kabulü bir ön görüşme sonucunda TBMM sayısal çoğunluğunun kabulüne bağlıdır. Geçmiş uygulamalarda olduğu gibi eğer meclis çoğunluğu iktidar partisinden oluşuyorsa yürütme, yasamanın kendisini denetlenmesine sıcak bakmayabilir. Bu nedenle ön görüşme aşaması yerine TBMM'de ihtisaslaşmış bir denetim ana birimi veya komisyonu oluşturulmalıdır. Burada önergeler incelendikten sonra düzenlenen raporun Genel Kurulda görüşülüp tartışılması ile Genel Kurulun çalışmaları hızlandırılmış olacak ve aynı zamanda denetim mekanizmasının konusu ayrıntılı olarak tartışılabilecektir.

Temel işlevi bilgi edinme olan soru, milletvekillerinin tek başına işletebildikleri denetim aracı olmasından dolayı en çok tercih edilen denetim aracıdır. Soruya, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Anayasanın 98/2. maddesine göre 15 gün içinde cevap verilmesi gerekmektedir. Öte yandan TBMM içtüzüğünün 99/3. maddesine göre

"yazılı sorular cevaplandırılmazsa, gelen kâğıtlar listesinde ilan edilir ve bu durum cumhurbaşkanı yardımcısına ya da ilgili bakana gönderilir" hükümleri bulunmaktadır. Bu madde hükmüne göre, soru muhatabının, soruya cevap vermesini mecbur bırakacak bir hüküm yoktur. Bu haliyle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde soru, tıpkı parlamenter hükümet sisteminde olduğu gibi ancak yürütme üyesi isterse işleyecek bir denetim aracı olarak işlev görecektir. Zaten uygulamada da yazılı soruların genelde cevapsız bırakıldığı görülmüştür. TBMM'nin soru yoluyla etkili bir denetim yapabilmesi için soruya cevap verme zorunluluğu getirilebilir. Başka bir seçenek de yanıtlanmayan soruları, periyodik olarak yasama faaliyetleri kapsamında resmi yayın organlarında ve sorunun yöneltildiği yürütme biriminin ilgili web sitelerinde yayınlayarak, hükümetin siyasal sorumluğuna seçmenin dikkatinin çekilmesi sağlanabilir.

Parlamenter Hükümet Sisteminin uygulandığı dönemlerde soru, doğrudan denetim aracı olarak siyasi, cezai ve mali sorumlulukları olan başbakana da sorulabiliyorken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yazılı soru, yürütme yetkisinin asıl sahibi olan Cumhurbaşkanına yöneltilememektedir. Cumhurbaşkanı yürütmeye ilişkin tüm alanlardan tek başına sorumlu olduğundan, Cumhurbaşkanına da soru sorulabilmelidir.

Genel görüşmenin de soru gibi asıl işlevi bilgi edinmektir. Bununla birlikte Anayasamızın 98. maddesinde genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesi ifadesini içermektedir. Bu ifadeyle genel görüşmenin bilgi edinme dışında, önerge konusu üzerinde görüşme ve tartışma yapılarak, bir kanıya varma özelliğinin olduğu da görülmektedir. Bu da genel görüşmenin denetim boyutuna da sahip olduğunu göstermektedir. Ülkemizde parlamenter hükümet sisteminin uygulandığı dönemlerde, genel görüşme hükümet tarafından da talep edilmekteydi. Bu dönemde kabul edilen önergelerin büyük çoğunluğu, hükümet tarafından talep edilen yasama denetimi içermeyen genel görüşme talepleridir. Genel görüşme önergelerinin kabul edilmemesi parlamenter rejimde, yasama organın parti disiplinine sahip iktidar çoğunluğunu oluşturmasından kaynaklanan bir sonuçtu. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin genel görüşme önergesi veremeyecek olmasının, bu sonucu değiştirebileceği düşünülse de bu defa yürütme organında partili cumhurbaşkanı olması ve meclis çoğunluğunun da aynı partiden

olması halinde, yine genel görüşme önergesinin, ilk aşama olan ön görüşme sırasında ret edilmesi olasılığı vardır.

Aslında genel görüşme önergesi için getirilen bu ön görüşme basamağı, önerge konusunun daha ilk basamakta TBMM Genel Kuruluna taşınmasıyla TBMM üyelerinin dikkatinin çekilmesine olanak verdiği için avantaj sağlamaktadır. Ama yukarıda da değinildiği gibi ön görüşme basamağı TBMM'nin iktidar partisi çoğunluğundan oluşması halinde ret edilip işlevsiz bırakılmasına sebebiyet verecektir bu yönüyle de dezavantajlıdır. Bu nedenle ön görüşme basamağı kaldırılarak genel görüşme önergesi, TBMM'nin önerge konusu ile ilgili asli komisyonlarında incelendikten sonra düzenlenen rapor üzerine genel görüşme yapılması, denetim aracını daha etkili hale getirebilir.

Mevcut düzenlemede genel görüşmeyi talep edecek vekil sayısının en az 20 olması ya da siyasi parti grupları tarafından istenebilmesi, bağımsızlar ve grubu bulunmayan partilerin genel görüşme denetim yolunu kullanmaları için diğer üyeleri ikna etmek zorunda kalması, bu denetim aracının kullanılmasında caydırıcı olabilir. Genel görüşme herhangi bir sayısal çoğunluk olmadan ya da daha az bir sayı ile talep edilebilmelidir.

Meclis araştırması denetim aracının ana işlevi bilgi edinmedir. Ancak cezai sorumluluğun tespitine de öncülük edebilir. Bununla birlikte meclis araştırması ile yapılan denetim sonucunda, yasama faaliyetlerine de yön verilebileceği için önemlidir.

Uygulamaya dair kurallara baktığımızda; meclis araştırması denetim aracını işlevsiz bırakan birçok düzenleme mevcuttur. Bunlardan ilki içtüzüğün 105. maddesinin son fıkrasına göre devlet sırrı ve ticari sırların meclis araştırması kapsamının dışında bırakılmasıdır. Egemenliğin sahibi halk, TBMM'ye yasama ve yürütmeyi denetim yetkisi vermiştir. Bu kapsamda TBMM'de, öncellikle neyin ticari sır ve devlet sırrı kapsamları belirlenmelidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine devlet sırrı ve ticari sır ile ilgili gizlilik yükümlüleri getirerek bu alanları denetime açabilir.

Meclis araştırma komisyonun denetim etkisini kısıtlayan bir başka durum da üçüncü kişilerin komisyona bilgi vermek üzere davet edildiklerinde gelmemeleridir. Burada 1961 Anayasası dönemi öncesinde olduğu gibi meclis soruşturmasına dair zorlayıcı hükümler getirilmesi halinde sadece amacı bilgi edinmekten ibaret olan adli faaliyet niteliği

taşımayan siyasi nitelikteki meclis araştırmasının niteliğine ve kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olacaktır. Öte yandan davet edilen üçüncü şahısların gelmemesi halinde vatandaşlık yükümlüğü kapsamında veya bir kabahat eylemi kapsamında idari yaptırımlar düşünülebilir.

Meclis araştırma denetim aracını işlevsiz bırakan hatta kimi zaman kadük kalmasına sebebiyet veren bir durum da meclis araştırma komisyonunun raporunu tamamlayıp komisyona verdikten sonra karşımıza çıkmaktadır. Meclis araştırma komisyonlarının hazırladığı raporun, hangi sürede görüşülmesi gerektiğine dair bir hüküm bulunmamaktadır. Meclis araştırma komisyonun raporunu aynı yasama döneminde gündeme alınması ile ilgili bir düzenleme getirilebilir.

Meclis soruşturmasının daha etkili olması için öncelikle komisyonlarda iktidar çoğunluğuna sahip partinin üye sayısı azaltılabilir. Meclis soruşturmasının niteliği ve yargılama için kesin sürelerin getirilmiş olması nedeniyle komisyon aşamasında ceza hukuk bilgisine sahip Yargıtay ceza üyeleri gibi uzman kişiler de yer alabilir.

KAYNAKÇA:

Abdulhakimoğulları, E. (2015). *Türkiye'de yüce divan yargılaması*. A. R. Çoban, G. Serdar, & E. H. Sağlam Musa içinde, Haşim Kılıç'a Armağan (1197-1235). Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.

Alkan, H. (2017a). Cumhurbaşkanlığı sisteminde meclisin denetim yetkisi. *Seta Perspektif*(165),1-3.Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2017/02/165_perspektif.pdf

Alkan, H. (2017b). Cumhurbaşkanlığı sisteminde yasama denetimi. *Yeni Türkiye Dergisi*. Erişim adresi http://www.yeniturkiye.com/samplechapters/94/007.pdf

Alpaslan, M. Ş. (1976). İçtüzüklerin hukuki niteliği ve Anayasa yargısındaki yeri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 42*(1-4), 61-83. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr>artiPDFS

Aslan, E. (2012). *Yasama faaliyetleri* (Cilt 2). Ankara: TBMM.

Aslan, R. (2013). *Demokratik yönetim sistemleri,.* Bursa: Dora Yayıncılık.

Atlay, K. (2010). Türk Parlamento Hukukunda gensoru. *Yasama Dergisi, 16,* 57-102. Erişim adresi: http://www.yasader.org/wp/?page_id=110

Aydin, E. (2014). Türkiye Büyük Millet Meclisi I. yasama dönemi ve dış politika, ve dış politikanın parlamenter denetimi TBMM'nin dış ilişkileri. *Yasama Dergisi,* 133-134. Erişim adresi: www.yasader.org>sayı28pdf

Bayraktar, G. (2017).Anayasa referandumu ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi *Yeni Türkiye*, 1-6. Erişim adresi: http://www.yeniturkiye.com/ samplechapters/ 94/006.pdf

Biber, N. (2015). *Meclis soruşturması ve Yüce Divan yargılaması* .(Yayımlanmış yüksek lisans tezi).Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı. Diyarbakır. Erişim adresi :www.yok.gov.tr

Bilir, F. (1999). 1982 Anayasasında bakanlar kurulu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi dergisi*, 7(1-2), 243-260.Erişim adresi: http: //dergi park. org.tr .suhfd/ issue/ 26618/ 280621

Bilir, F. (2012). Hükümetin Siyasi Sorumluluğu ve Gensoru. H. Editorler Erikli, & Y. Bahadır içinde, *Parlamenter Denetim Sempozyumu* (s. 135-154). Ankara: TBMM.

Bilir, F. (2017). Türkiye'ye özgü yeni bir hükümet modeli: cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Yeni Türkiye*, 1-6. Erişim adresi www,yenitürkiye,com>PDF

Bilir, F., & Yanık, M. (2013). *Sorularla Anayasa Hukuku.* İstanbul: Der Yayınları.

Bozkurt, R., & İba, Ş. (2006). *100 Soruda Türk Parlamento hukuku.* Ankara: Nobel.

Bülbül, M. (2012). Soruda işleyiş ve uygulamadaki sorunlar. (Ed.)Yeşilırmak, B. Erikli H, *Parlamenter Denetim Sempozyumu*. (s.74-86) Ankara: TBMM.

Demirci, S. (2018) Yasama-yürütme ve Yargı Ekseninde cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset bilimi Anabilim dalı siyaset ve kamu yönetim Bilim dalı Konya

Erdoğan, M. (2012). *Türkiye'de anayasalar ve siyaset.* Ankara: Liberte Yayınevi.

Eroğlu, İ. (2007). İnsan haklarının korunmasında meclis araştırması,. *Yasama Dergisi*(5, Nisan-Mayıs-Haziran), 109-149. Erişim adresi: www.yasader.org>PDF

Esen, S. (2010). 18 Nisan 1960 Tahkikat Komisyonu. *Mülkiye Dergisi, 34*(267), 167-192. Erişim adresi: http://mulkiyedergi.org/article/view/5000006972

Esen, S. (2016). 2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu*, 45-73. Erişim adresi: ankarabarosu.org.

Gazel, A. A. (2004). Osmanlı Mebusan Meclisinde meclis araştırması anket parlamenter. *Osmanlı Araştırmaları Uygulamaları Merkezi*. Erişim adresi: dergiler.ankara.edu.tr.

Gazel, A. A. (2005). Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda parlamenter denetim: istizah (gensoru), meclis araştırması, meclis soruşturması, genel görüşme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 267-294. Erişim adresi: http.//dergipark.gov .tr/dowload/article-file/258089

Gazel, A. A. (2007). *Osmanlı Meclisi Mebusan'da parlamenter denetim (1908-1920).Konya. Çizgi Kitapevi* .

Gönenç, L. (2017). *Gündem anayasa mevzu denge denetleme Anayasa Değişikliği* Kanunun Denge ve Denetleme Açısından Değerlendirilmesi Erişim adresi: www.birarada.org

Gülener, S., & Miş, N. (2017:1). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi . *SETA Analiz* , 1-25. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/ 2017/02/ analiz cumhurbaşkanlığı sistemi.pdf

Haniç, H. (2017). *Yeni Cumhurbaşkanlığı Sistemi Yeni Türkiye.* İstanbul: Hayy kitap.

İba, Ş. (1997). *Parlamenter denetim yolları, etkinliği ve Susurluk örneği* Ankara: Bilgi Yayınevi.

İba, Ş. (2003). Parlamento Hukukunda obstrüksiyon ve giyotin. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52*(1), 147-164. Erişim adresi: www.ankara.edu. tr>derPDF

İba, Ş. (2009). *TBMM içtüzükleri* . İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

İçel, K. (2017). Ceza yasalarının uygulanması açısından yürütme erkinde sorumsuzluğun ve dokunulmazlığın yeni boyutları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69-75. Erişim adresi: ticaret.edu.tr

Kaboğlu, İ. (2000). *Anayasa ve Toplum.* Ankara: İmge Kitapevi.

Kaplan, G., & Gözler, K. (2018). *İdare Hukuku dersleri.* Bursa: Ekin yayın

Karagöz, K. (1999) *Parlamenter sistemde meclis soruşturması ve Türkiye uygulaması.* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi).Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim dalı. Ankara. Erişim adresi: www.yok.gov.tr.

Karatepe, Ş. (2009). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme.* İstanbul: İz. Yayıncılık

Kili, S.,&Şeref, G. (2006). *Sened-i İttifak'tan günümüze Türk Anayasa metinleri.* İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

Kocaman, H. (2009). Parlamenter denetim yolları,: genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru. *yasader*, 1-21.Erişim adresi : www.yasader .org>faaliyetlerPDF

Koç, H. (1996). Muhtelif anayasa ve anayasa tasarılarında meclislerin bilgi edinme ve Denetim yolları. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi*(4), 56.Erişim adresi dergipark.gov.tr

Köse, H.Ö. (2001). Parlamento adına yüksek denetim işlevi ve yüksek denetim kurumlarının parlamento ile ilişkileri. *İstanbul İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 40 seri*, 23-58 İstanbul. Erişim adresi: https: //dergipark .org.tr./download/article|-file/7899.

Küçük, A. (2017). Yeni Anayasa değişikliği ile getirilmek istenen Türkiye'ye özgü başkanlık sistemi, korkular, algılar ve beklentiler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22, 157-189. Erişim adresi:liberte.download.com >PDF adresinden alındı

Meclisin gensoru geçmişi,2011 15 Kasım, Cumhuriyet gazetesi, Erişim adresi: http: //www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger298088

Neziroğlu, İ. (2006). Türkiye Büyük Millet Meclisinde parlamenter denetim aracı olarak sözlü önergeleri etkinliği. *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi dergisi,* 153-168.Erişim adresi hukuk.deu.edu.tr>ineziroğluPDF

Okşar, M. (2012). 1982 Anayasası çerçevesinde bakanlar kurulu.(Yayınlanmış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anayasa Hukuku Anabilim dalı Erişim adresi: www.yok.gov.tr.

Onar, E. (1977). *Meclis araştırması.* Ankara: Sevinç Matbaası.

Onar, E. (1990). Türkiye Büyük Millet Meclisinin hükümeti denetleme işlevi. *Millî Egemenlik-1990 Sempozyum, Panel ve Konferanslarda Sunulan Bildiriler.(s.31-73)* Kayseri: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları , Yayın No: 48.

Orak, C. Ç. (2003). Parlamento Hukukunda İşlevselliği Bakımından Genel Görüşme Yöntemi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29-39. Erişim adresi: tbbdergisi. barobirlik.tr>PDF.

Özbudun, E. (2009). *Türk Anayasa hukuku.* Ankara: Yetkin Yayınları.

Özer, M. A. (2000). TBMM'ce uygulanan parlamento denetimi: Eleştirel bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi, 33*(2), 35-55.

Özgişi, T. (2012). *Türk parlamento tarihinde Cumhuriyet Senatosu.* Ankara : TBMM Basımevi .

Öztürk, K. (1993). *Türk parlamento tarihi, TBMM II.dönem 1923-1927.* Ankara: Türk Parlamento Grubu Araştırma Yayınları.

Sağlam, S. (2009). TBMM hükümetinin denetleme işlevi açısından bir model olarak Avam Kamarası bünyesindeki Bakanlıklar ile ilgili komisyonu. *Yasama Dergisi*(11), s. 5-49.Erişim adresi: yasader.org

Sağlam, S. (2015). Komisyon yetkilerinin etkin kullanılması sorunu. (Ed) M. Keleş, M.E, Güzel & M.A, Yavuz içinde, *Meclis Araştırma Komisyonlarının Çalışma ve Rapor Sürecini Değerlendirme Çalıştayı* (s. 17-18). Ankara: TBMM Basımevi.

Sezer, Y. (2010). Meclis soruşturması. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim dalı. Konya.

Soysal, M. (2010). *100 soruda Anayasanın anlamı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Şahin, E. (2015). 1982 Anayasasının hazırlanış sürecinde başkanlık sistemi tartışmaları ve yürütmenin güçlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3*(3), 43-67.Erişim adresi: www.siyasetekonomiyonetim.org

Tanör, B. (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tarhan, E. (2012). *Anayasalar ve belgeler 1876-2012.* İstanbul: Doğan Kitap.

TBMM, (1945) , Oturum tutanakları,11.04.1945,B.41,O.1. (s,45).

TBMM, (1957). *TBMM Tutanak Dergisi, 1*(19), 234-310.Erişim adresi : anayasa.tbmm.gov.tr

TBMM. (1961). Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu raporu (5/7). Anayasa Komisyonu Raporu , 19. Erişim adresi anayasa.tbmm.gov.tr

TBMM Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, (1961),Cilt 6,B.99, 14.8.1961 (s.534-535)

TBMM'nin İç Tüzüğün 177 maddesine göre teşkil edecek soruşturma komisyonun yetkilerine ilişkin 31/03/1952 tarihli, 1786 sayılı kararı.(1952,5 Nisan) Resmi Gazete (Sayı:8078). Erişim adresi: www.resmigazete.gov.tr

Tezel, C.(2001). Denetimin yönetimi, Türkiye Cumhuriyetinde yönetsel denetimin yapısı ve işleyişi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalı

Turan, A. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 42-91. Erişim adresi: dergipark.gov.tr

Turan, H. C.(2018) *Türk Parlamento Tarihinde Meclis Soruşturması ve etkinliği*. (Yayımlanmış doktora tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim dalı. İstanbul. Erişim adresi: www .yok.gov.tr

Tunç, H. (2012). Hükümetin Siyasi ve Hukuki Deneteminde Meclis Soruşturması. Yeşilırmak Bahadır, B. Erikli Hasan içinde(Ed.), *Parlamenter Denetim Sempozyumu* (s. 110-134). TBMM.

Tülen, H. (1998). Meclis soruşturması uygulamaları üzerine bazı gözlem değerlendirmeler. Atatürk Üniversitesi *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 2*(1).21-40

Tülen, H. (1999). *Türk Anayasa Hukukunda bakanların ceza sorumluluğu ve meclis soruşturması.* Konya: Mimoza Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gerekçeli .(2018) .Anayasa Mahkemesi Yayınları. Ankara: Epamet basım.

Ürün, Ö. Ö. (2016). *Parlamenter hükümet sisteminde denetimin etkinleştirilmesi: soru, genel görüşme, meclis araştırması.* (Yayımlanmış Doktora Tezi).Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim dalı, Anayasa Hukuku Bilim dalı, Kırıkkale Erişim adresi: http//tez.yok.gov.tr

Yasin, M.(2001)*İdarenin yasama tarafından denetlenmesi.* İstanbul: Oniki levha yayınları.

Yayla, Y. (1985). Anayasa hukuku ders notları. İstanbul: Fatih yayınevi.

Yıldırım, H. (2017). Parlamenter Hükümet Sistemi Krizleri Cumhurbaşkanı Hükümet Sistemi. İstanbul: Pozitif.

Yıldız, A. (2018). Amerika Birleşik Devletlerinde başkan yardımcısı ile Türkiye'de başkan yardımcısının karşılaştırılması. ERÜHFD, 509-534. Erişim adresi: dergipark.gov.tr>artcil

Yıldız,H (2012). Merkezi ve yerel yüzeyde yasamanın denetim yolları. *Türkiye Barolar Birliği dergisi*, 223-244. Erişim adresi: tbbdergisi.barobirlik.org.tr.PDF.

Yüzbaşıoğlu, N. (2008). *Anayasa Hukukunun temel metinleri.* İstanbul: Beta Yayınları.

KADIN İŞÇİLERİN SENDİKALARA YÖNELİK TUTUMLARI ÇORLU TEKSTİL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ[1]

BÖLÜM 23

Nihan ÇAM

M. Engin SANAL[2]

Yasemin KOLDERE AKIN[3]

[1] Bu çalışma, Nihan (Pala) ÇAM'ın "Tekstil Sektöründe Kadın İşgücünün Sendikal Örgütlenmesi: Çorlu Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümüdür.

[2] Doç. Dr.

[3] Dr. Öğr. Üyesi

GİRİŞ

Türkiye'de kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları güçlüklerin bir yansıması da kadınların sendika üyeliği ve sendikaya karşı tutumlarında karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde kadınların iş gücüne katılım oranlarının düşüklüğü yanında, sendikalaşma oranlarının da yetersiz olması zaten çeşitli zorluklar yaşayan toplu iş ilişkilerinin, önemli bir sorunudur. Maalesef ülkemizde sendikalaşma oranlarının düşük olması ve bu oranların kadın işgücünde daha düşük olması, kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunları daha da artırmaktadır. Sendikal haklardan erkeklere oranla daha az yaralanabilen kadınlar, iş ilişkilerini çoğunlukla bireysel düzeyde düzenlemektedir. Bu durum kadın çalışanları, çalışma ilişkilerinde karşılaşacağı sorunlar karşısında daha güçsüz bırakmaktadır. Unutulmamalıdır ki sadece kadınlar değil tüm çalışanlar, güvence altına alınmış sendikal hakları ile belirleyecekleri toplu iş ilişkilerinde, sermaye karşısında daha denk bir güç ile yer alacaklar ve sorunlarına daha etkin çözümler bulabileceklerdir.

Yapılan araştırmalar, ülkemizde kadınların sendikalaşma oranlarının düşük olmasına rağmen, sendikalara karşı olan tutumlarının olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesinde, tekstil sektöründe çalışan kadın işçilerin sendikal tutumlarını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada yer alan araştırmanın sonuçları da benzer yöndedir. Sendikalaşama oranları düşük olmasına rağmen kadınların sendikalara karşı olumlu bir tutum içinde olması sendikal örgütlenme açısından çok önemlidir. Çünkü bu durum, kadınları potansiyel sendika üyesi haline getirmektedir. Özellikle ülkemizde, sendikalaşma oranlarının düşüklüğü göz önüne alındığında bu ilgi, sendikal örgütlenmenin geleceği açısından ümit vadetmektedir. Önemli olan, sendikaların örgütlenme politikalarını ve yapılarını kadınları da kapsayacak şekilde yeniden düzenleyebilmeleridir.

1. Kadınların Sendikal Örgütlenmesi ve Sendikal Tutumları

Türkiye'de ve dünyada kadınların sendikalaşma oranları ve sendikal tutumları ele alındığında, sendika üyesi kadınların sayısı veya kadınların sendikalaşma oranları ile sendikaya karşı olan tutumları arasında bir farklılık olduğu gözlenmektedir. Özellikle ülkemiz açısından sendika üyelerinin cinsiyete göre dağılımı konusunda sağlıklı bilgilere ulaşmada

zorluklar olmasına rağmen genelde kadınların sendikalaşma oranlarının erkeklere göre düşük olduğu gözlemlemektedir. Kadınların sendikalaşma oranlarının düşüklüğüne rağmen sendikalara karşı tutumlarının ise genelde olumlu olduğu dünyada ve Türkiye'de yapılan araştırmalar ile ortaya konmuştur. Bu nedenle kadınların sendikal örgütlenmesi ve sendikalara karşı tutumlarının ayrı olarak ele alınması faydalı olacaktır.

1.1. Kadınların Sendikal Örgütlenmesi

Genelde kadınların sendikalara üyelik oranları, erkeklere göre daha düşüktür. Bunun nedenleri arasında, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşüklüğü, ücretsiz aile yardımcısı olarak çalışmaları, A tipik istihdam biçimleri, aile sorumlulukları, ayrımcılık, sendikaların erkek egemen imajları ve yapıları gibi etmenler sayılmaktadır (Seçer, 2009: 28). Ayrıca, kadın istihdamının daha çok hizmetler sektöründe yoğunlaşmış olması, sendikaların geleneksel olarak örgütlü oldukları imalat sektörü dışında örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle sendikaların, kadın işçilerin nitelik ve istihdam biçimlerine uygun örgütlenme politikaları geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu durum kadınların sendikalaşma oranlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Selamoğlu, 1995: 49).

Sendika üyeliği açısından büyük önem taşıyan ekonomik açıdan aktif olan kadın sayısı ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte; Eylül 2019 itibariyle 15-65 yaş arası kadınların dünya genelinde yüzde 39'u, Avrupa Birliği'nde yüzde 46'sı, OECD ülkelerinde yüzde 44,2'si ve Türkiye'de 32,7'si ekonomik açıdan aktiftir (World Bank, 2019) . Dünya genelinde işgücünün üçte birinden fazlasını kadınların oluşturmasına rağmen aldıkları ücretler bakımından ve sendikalaşma oranları bakımından erkeklerden geride oldukları görülmektedir. İlk ve en eski sendikalar madencilik, demir çelik, gemi yapımı gibi daha çok erkeklerin çalıştığı alanlarda kurulmuştur. Sendikacılığın erkek işi olarak algılanmasında bu durumun etkisi olduğu da söylenebilir. Bütün dünyada çalışan kadınların yalnızca yarıdan azı sendikalıdır (Akdoğan, 2007). Sendikal faaliyetlere kadınların katılımı ülkelerin ekonomik gelişimine, sosyal ve kültürel yapılarına, sendikalara ilişkin yasal düzenlemelerine göre farklılık göstermektedir. Çoğu sendikanın kadın üyelerine ilişkin istatistik tutmaması, verileri yetersiz kılmakta ve ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Avrupa Birliğinde on sekiz ülkeyi kapsayan bir araştırmada bu ülkelerin onunda, kadınların sendikalaşma oranlarının erkeklere göre daha düşük olduğu

görülmektedir. Bu farklılığın temel nedeni ise geleneksel olarak iş gücüne katılımları fazla olan erkeklerin, hem sendikaların hem de kendi bakış açılarına göre sendikalaşmanın kendilerine fayda sağlayacağını düşünmeleridir (Sanal, 2015: 194).

Türkiye'de kadın işgücünün sendikalaşması önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunlardan biri kadın işçilerin çoğunlukla örgütlenme ve sosyal güvenlik gibi hakların bulunmadığı enformel sektörde istihdam edilmeleridir. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın verilerine göre, Türkiye'de Ocak 2007'de 3.043.732 sendika üyesinin yüzde 15,2'sinin kadın olduğu görülmektedir. Ancak Temmuz 2009' da sendikalı işçi sayısı 3 milyon 232 bin 679 olarak belirtilmesine rağmen, cinsiyet dağılımının yapılmamış olması da büyük bir eksikliktir (Kıran, 2012). Bakanlığın verileri, sendikalı kadın işçi sayısını olduğundan fazla göstermekte ve güvenilir bulunmamaktadır. Bakanlık verilerinin aksine sadece toplu sözleşme hakkından yararlanabilen işçiler hesaplandığında, sendikalı işçi oranı yüzde 5-7'ye gerilemektedir (Üstündağ, 2012). Bunun da yüzde 10-15'inin kadın olduğu tahmin edilmektedir. Sendikalı kadın işçi sayısına dair gerçekçi veriler, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçiler üzerinden de elde edilebilir; ancak Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçileri, cinsiyetlerine göre ayırmamaktadır. Yine de bazı tahminlerde bulunulabilir. Toplu iş sözleşmelerindeki işçi sayıları dikkate alındığında, 1990'ların sonunda bu sayı 970 bindir, kadın üyeler bu sayının yüzde 10'u olarak hesaplandığında, kadın üyelerin sayısı en fazla yüz bini bulmaktadır (Toksöz, 2005). Türkiye'de 2000 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından pek çok işyerinin kapanması ya da çalışan sayısını azalması nedeni ile bu sayının daha da düşük olduğu söylenebilir.

1.2. Kadın Çalışanların Sendikal Tutumları

Türkiye'de toplumun ataerkil yapısının güçlü olması, kadınların istihdama katılım olanaklarının sınırlılığı ve işsizliğin çok yaygın olması, Batılı ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye'de kadınlar açısından şartları daha elverişsiz hale getirmektedir. Bu güçlükleri aşmayı başaran kadınlar, çeşitli güçlüklerle karşılaşmaya devam etmektedir. Sendikalarda aktif olan kadınlar hem işverenin baskılarıyla hem de toplumun baskılarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Sendikada aktif kadınlardan sendikal çalışmalarının iffetli bir özel hayat ile uyum içinde olduğunu kanıtlamaları beklenmekte ve kadınların kendilerine biçilen

rolün ötesine geçmeleri ölçüsünde özel hayatları hakkında çıkarılan söylentiler ile durumları zayıflatılmaya çalışılmaktadır (Toksöz, 2005).

Düşük üyelik oranlarının yanı sıra kadınların yoğun olduğu işkollarında, kadın ağırlıklı işyerlerinde bile sendika temsilciliği erkekler tarafından yürütülmektedir. Üst düzey karar mekanizmalarında yer alan kadın sendikacılar da daha çok sosyal işleri düzenleyen ve etki alanlarının kısıtlı olduğu görevlerde yer almaktadırlar. Benzer durum, sendikaların yönetim ve karar mekanizmalarında da benzerlik göstermektedir (Çakır, 2008: 41). Maalesef, siyasal yelpazelerin farklı yerlerinde duran, ülkenin siyasi konuları ve emekçilerin hak mücadelesi alanında birbiri ile uzlaşmaz tutumlar sergileyen üç konfederasyona (DİSK, HAK-İŞ ve TÜRK-İŞ) üye sendikalar, konu kadınlara geldiğinde benzer bir tutum sergilemektedir. Sendikal örgütlerin kadın-erkek eşitsizliği ve kadın hakları konularındaki faaliyetleri, genellikle 8 Martlarda düzenlenen toplantılar ve konfederasyon sendika başkanlarının yaptığı konuşmalar ile sınırlı kalmakta; kadın hakları, sendikaların esas sorunları arasına yer alamamaktadır (Makal ve Toksöz, 2012: 284). Sendikaların kadın hakları ve sorunları karşısındaki ilgisizliği Türkiye'de kadınların sendikal örgütlenmesi önünde önemli bir engeldir.

Türkiye'de kadınların sendikalaşma oranlarının az olması sadece kadın istihdamının azlığı, işsizlik, enformel sektörün büyüklüğü gibi dışsal nedenlerden değil, sendikaların geleneksel yapılanmaları, özelleştirmeler ve enformel sektör çalışanlarına ulaşabilecek stratejiler geliştirememeleri gibi içsel tutumlarından da kaynaklanmaktadır. Sendikaların üye sayılarını arttırmak ve üyelerinin örgüte bağlılığını sağlayabilmek için yeni politikalar geliştirmeleri gereklidir.

Kadınların sendikaya üye olması, sendikada görev üstlenmesi için aşması gereken pek çok ailesel ve sosyal engel de vardır. Sendikaların işleyişine hâkim olan rekabete dayalı çalışma yöntemi, çatışmaya dayalı siyaset tarzı, güce dayalı hiyerarşik yapılanma, kadınları toplumsal ve siyasal alanlardan uzaklaştıran önemli etkenlerdir. Bu güne kadar yapılan araştırmaların çoğunda, kadınların yönetim mekanizmalarında yer almamalarının, sendikal faaliyetlere katılmamalarının nedenleri olarak; cinsiyetçi iş bölümünün kadına yüklediği sorumlulukların yanı sıra, sendikaların kendi işleyiş ve yapılanmalarından kaynaklı sorunların belirleyici olduğu ortaya konmuştur (Kıran, 2012). Kadınların eğitim

düzeyleri, kültürel çevreleri, aile yapıları, çalışma ortamlarına göre bu engelleri aşabilmek için farklı yöntemler izlemeleri gerekmektedir.

Öte yandan, şirketler küreselleşme uygulamalarıyla örgüt içi iş birliğine önem vererek yeni yönetim stratejileri geliştirmiş, sendika temsilciliğinin katılımını devre dışı bırakmaya çalışmışlardır. Sendikalar, şirketlerin bu tutumu karşısında çalışanların sendikalara yönelik tutum ve davranışlarını analiz ederek, üyelerin güven ve gönüllü çabalarını kazanmak zorundadırlar. 1998 yılında Petrol-İş sendikası üyelerine uygulanan ‘’sendikaya bağlılık’’ anketinden kadın üyelerin sendikaya oldukça mesafeli bir tutum içinde oldukları saptanmıştır (Sürekli, 1998). Kadın çalışanların sendikaya, sendikal faaliyetlere ve sendika temsilcilerine güvenmemeleri, sendikaya karşı ilgisiz kalmalarına neden olmaktadır.

1989 yılında Türk-İş’in 1116 kadınla yaptığı kadın işçileri konu alan ve sendikalarla olan ilişkisine değinen araştırmada, araştırmaya katılan kadınların üçte biri sendikada görev almayı istediğini söylemiştir. Görev almak istemeyen kadınların yüzde 28’i vakit yetersizliğini öne sürerken, yüzde 17’si kendisini yeterli bulmadığını belirtmiştir (Koç, 2003: 196). Oranlar bize kadınların çalışma yaşamında bile kimliklerini ev ve aile yaşamına göre belirlediklerini göstermektedir. Kadınlar çalışma yaşamları ile özel hayatları arasında önceliği çoğunlukla eş ve anne olmanın gereklerini yerine getirmeye vermektedirler. Çocuk sorunlarına eğilecek kamu kuruluşlarının yetersizliği, çocuklara yararlı olacak toplumsal donanımların eksikliği ve çocukla ilgili her sorunun babalardan çok anneler tarafından çözümlenmesi gerektiği şeklindeki değer yargısının sürüp gitmesi, kadınlara bir takım sorumluluklar dayatmaktadır (Vincent, 1977: 26). Bu durum Türkiye’ye özgü bir durum olmayıp, Dünya’da farklı ülkelerde de benzer şekli ile karşımıza çıkmaktadır.

Kadınların sendikalara olan ilgisizliğinin bir diğer nedeni de sendikaların uyguladıkları politikaların kadınlara hitap etmemesi, toplu sözleşmelerde kadın çalışanların çıkarına olan doğum izni süresi, kreş gibi konulara yer verilmemesidir. Çünkü çalışan kadınların ekonomik durumlarında bir değişiklik olduğu kabul edilse bile çalışma hayatında yer almalarından dolayı sosyal kimliklerinden (eş, anne) kaynaklanan sorumluluklarında azalma yaşanmamaktadır (Tilly ve Scott, 1987: 105). Sendikalar, kadın çalışanların ihtiyaçlarına yönelik politikalar izleyerek, kadın işgücünün ilgisini çekmeye çalışmalıdırlar. Bu açıdan, işyerindeki

sendika temsilcilerinin kadın çalışanlara karşı tutumu, kadınların sendikaya bakışlarının şekillenmesinde doğrudan etkilidir.

Sendikalarda görev almaya istekli kadınların ise ailesinin ve çevresinin yaptığı baskılar nedeni ile geri çekildikleri görülmektedir. Bekâr ya da çocuğu olmayan kadınların sendikaya olan ilgisi daha fazla iken boşanmış veya dul kadınların işini yitirme korkusu ve toplumun baskısı nedeni ile ilgi göstermediği görülmektedir. Türkiye'de sendikal faaliyetlere katılma hatta bazen sendikaya üye olma bile işten çıkartılmak için işverence yeterli bir sebep gibi görüldüğünden, yalnız yaşayan bir kadının işini kaybetme korkusu ile sendikal faaliyetlere mesafeli yaklaşması doğaldır. Ancak yalnız yaşayan ve evli, çocuk sahibi bir kadına göre daha fazla boş vakti olan dul ya da boşanmış bir kadının sosyal baskılar nedeni ile yaşadığı çekinceler, Türkiye'yi ''erkek işi, erkek yeri'' algıları noktasında diğer ülkelerden ayırmaktadır (Toksöz, 1994: 444). Kadınların ailesel dönemlerin farklı evrelerinde olması ülkeden ülkeye farklılık gösterse de örgütlenmelerini güçleştiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkeklerde ise aile yapılarının farklı olması sendikalara üye olmalarını ve aktif görev almalarını etkilememektedir.

Erkek üye sayısının fazlalığı neticesinde sendikalarda meydana gelen erkek egemen yapı da kadınların sendikaya üye olmaya çekinmelerine neden olmaktadır. Bu durumun altında tacize uğrama korkusu, özgüven eksikliği ve hepsinden önemlisi oluşan ''sendikacılık erkek işidir'' algısı gibi nedenler yatmaktadır. Sendika aidatlarını ödemekte zorlanmaları ve sendikanın faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları kadınların sendikaya olan ilgisizliğinin diğer nedenleri arasında sayılabilir. Bu durumda sendikaların, kadın üye sayısını arttırmak için bilinç seviyesini yükseltme amaçlı eğitimler düzenlemelerinin, faaliyetlerde bulunmalarının gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır.

Konunun bir diğer boyutunu da eğitim oluşturmaktadır. Eğitim kadının kendine güvenini arttırmalı ve ona sendikal vasıflar kazandırmalıdır. Öte yandan erkek üyeler ve yöneticiler de eşitlik konularında eğitilmelidir (Toksöz ve Erdoğdu, 1998: 62) . Cinsiyet eşitsizliği sorununu yok sayan ve kadınlara yönelik politika üretmenin gereksiz olduğunu benimseyen kimi anlayışlar, kadının sendika içerisinde yer almamasının yaşadığı cinsiyet ayrımcı uygulamalara değil, kişisel nedenlere dayandırarak, kadınları erkeklerle eşit koşullara sahip olduğunu

savunmaktadır. Bu yaklaşımlar var olan sorunları daha da derinleştirmektedir (Kıran, 2012).

Türkiye'de sendikalar ve kadın çalışanları konu alan Koray'ın 1991 yılında bankacılık, tekstil ve ticaret-büro işkollarında örgütlü 347 kadınla yaptığı, kadınların çalışma ile ilgili tutumları, üye oldukları sendika ile ilişkileri ve siyaset konusundaki düşüncelerini ele alan çalışmada, kadınların üye oldukları sendika ile ilişkilerinin çok sınırlı olduğu, eğitim faaliyetlerine çok az katıldıkları ve sendika ile ilişkilerinden hoşnut olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bunda kadın çalışanların aile yaşamından kaynaklanan sorumluluklarının etkisi olduğu kadar, sendikaların kadın çalışanların sorunlarını çözmeye yönelik çabalarda bulunmamalarının da etkisi vardır. Kadınların sendikaları, çıkarlarını koruyan örgütler olarak benimsemeleri için toplu sözleşmelerde kadın çalışanların sorunlarını çözmeye yönelik hükümlere yer verilmesi gereklidir. 1980 öncesinde Ecevit'in Bursa'da tekstil ve gıda işkollarında 13 fabrikada yüz kadın çalışan ile yaptığı görüşmelerde ise kadınların erkek sendika temsilcilerinin ilgisizliğinden yakındığı ve daha fazla kadın temsilci istedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Toksöz ve Erdoğdu, 1998: 71).

Özellikle işyeri ve sendikada yaşanan deneyimler, feminizm ve ailenin sendika geçmişi, kadınların sendikalara olan tutumlarını olumlu yönde etkilemekte (Sanal, 2015: 195) ve yukarıda belirtilen olumsuzluklara rağmen -Allan, Dasgupta, Chang vd. tarafından yapılan güncel araştırmalarda belirlendiği gibi- dünyada ve benzeri şekilde Türkiye'de, kadınların da en az erkekler kadar hatta daha fazla sendikalarla ilgi duyduğunu göstermektedir (Seçer, 2009: 53; Dursun, 2014: 42). Kadınların sendikalara karşı olan olumlu tutumları, aşağıda yer alan araştırma sonucunda da gözlemlenmektedir.

2. Uygulama

Çalışmamız, Trakya Bölgesinde, Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Trakya Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan Trakya Bölgesi Rekabet Analizi Raporu'na göre, Trakya'nın ve Tekirdağ'ın en rekabetçi sektörü, tekstil ürünleri imalatı olarak ortaya çıkmaktadır. Trakya Bölgesi'nde tekstil imalatı sektöründe 2017 yılı itibariyle faaliyet gösteren 392 firmada, 47635 işçi çalışmaktadır. Trakya Kalkınma Ajansı'nın 2012 yılı Raporuna göre, Türkiye'de tekstil ürünleri imalatında çalışanların yüzde 11,5'i, Tekirdağ ilinde çalışırken; bu ilde çalışanların yüzde 23'ü de bu sektörde çalışmaktadır. Aynı Rapora göre

Çorlu ilçesinde tekstil ürünleri imalatı sektöründe bulunan 254 işyerinden, çalışan 104 işyerinde, toplam 26295 işçi çalışmaktadır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2012 ve 2019).

2.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızda, tekstil sektörü için Türkiye'nin önde gelen imalat merkezlerinden Tekirdağ ilinin, sanayi tesislerinin en yoğun bulunduğu ilçesi Çorlu'da, tekstil sektöründe kadın işgücünün sendikal örgütlenmeye ve sektöre dair tutumlarını, olumlu ve olumsuz düşüncelerini anket uygulaması ile toplanan verilerin yorumlanması yoluyla ortaya koymak amaçlanmıştır.

2.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Türkiye'de tekstil sektöründe kadın işgücünün, sendikal örgütlenmeye ilişkin tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan anket çalışmamızın evrenini Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesinde tekstil sektöründe çalışan sendikalı kadınlar oluşturmaktadır. Türk-İş'e bağlı Teksif ve Hak-İş'e bağlı Öz iplik iş sendikasının bölgedeki üye sayılarına dair bilgiler bireysel görüşmeler neticesinde edinilmiştir. Disk' e bağlı Tekstil sendikası Çorlu ilçesinde araştırma için örneklem oluşturabilecek yeterli üye sayısına sahip olmadığından çalışmaya dahil edilememiştir.

Örnekleme, çeşitli bilim dallarında araştırmacılar tarafından nüfus parametreleri ile ilgili sağlıklı bir biçimde tahmin yapmak veya çıkarımlarda bulunmak için sıkça kullanılan bir yöntemdir. Nüfus parametrelerinin, örnek istatistiklerine dayalı olarak sağlıklı bir şekilde tahmini ise ekonomi, işletme ve diğer birçok alanda, özellikle belirsizlikler karşısında karar vermek zorunda olan mekanizmalar açısından oldukça önemlidir (Özsoy, 2005). Bir örneklemin güvenilirliği örneklem ortalamalarının evren ortalamasına olan yakınlığı ile ilgilidir (Kaptan, 1983). Anket çalışmamızın örneklemi Teksif Sendikası'ndan 170, Öz-İplik İş Sendikasından 153 toplamda 323 kadın çalışan olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi uygulanmıştır. Anket tekniği olarak, yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Uygulanan anket, toplam 42

sorudan oluşmaktadır. Hazırlanan soruların ilk 12 tanesi cinsiyet, yaş, medeni durum, sahip olunan çocuk sayısı, öğrenim durumu, çalışanın şuan ki görevi, toplam çalışma yılı, eşinin çalışma durumu, aylık aile geliri, toplam sendika üyeliği yılı, başka sendikalara üyelik durumu, ailede sendika üyesi sayısını içeren demografik ve ekonomik verilerin toplanmasına ilişkindir.

Tutum ölçeklerinin, geçmişteki en önemli isimlerinden üçü: Thurstone, Guttman ve Likert'tir. Thurstone farklı tutumlara ilişkin soruların, tek-boyutlu bir tutum çizgisinde farklı noktalara denk geldiğini kabul ederek her bir tutum sorusunun ölçek değerini hesaplayan bir yöntem tasarlamıştır. Guttman, insanların tutum çizgisindeki yerini belirlemek için soruların tutum içeriklerine göre sıralanmasının ikili yanıt formatı(evet-hayır) ile birlikte kullanılabilmesine uygun bir ölçek önermiştir. Likert,sorulara ikili yanıt vermek yerine ''toptan değerlendirme yöntemi'' veya daha yaygın biçimde ''Likert ölçeği'' olarak adlandırılan bir yöntem geliştirmiştir. Likert ''toplam değerlendirme yöntemi'' günümüzde sosyal araştırmalarda çok yaygın biçimde kullanılmaktadır ve soru formlarında ve ölçme araçlarında en sık görülen ölçek türüdür (Punch, 2005). Anketin soruları, Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Ankete katılanların fikir ve tutumlara ilişkin yazılan düşüncelerini ''Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Fikrim yok, Katılıyorum, Kesinlikle katılıyorum'' seçeneklerinden birini işaretleyerek cevap vermeleri istenmiştir.

2.4. Verilerin yorumlanması

Verilerin yorumlanmasında, anket verilerinin SPSS 23.0 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik programı kullanılarak yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapmayı içeren istatistiksel bulguları elde edilerek oluşturulan tablolardan yararlanılmıştır.

2.5. Güvenilirlik ölçümü

Güvenilirlik, ölçmede temel ve basit olarak tutarlılık anlamına gelir. Güvenilir olmayan puanlarda rastgele hatalar vardır. Güvenilir olmayan bir ölçek, geçerli de olamayacağından ölçeğin öncelikle güvenilirliğinin saptanması gereklidir (Tavşancıl, 2006).

Likert tipi bir tutum ölçeğinde bir maddeden elde edilen puan dağılımının sürekli bir değişken olduğu varsayılmaktadır. Bu ölçeğin

temel varsayımlarından biri, ölçekteki her bir maddenin ölçülen tutumla monotonik bir ilişki içinde olduğudur. Bundan dolayı, Likert tipi bir tutum ölçeğinde güvenilirlik düzeyini saptamak için iç tutarlılığının bir ölçüsü olan, Cronbach tarafından geliştirilmiş olan (α) katsayısının kullanılması uygundur. Cronbach α katsayısı, ölçekteki maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsüdür. Ölçeğin α katsayısı ne kadar yüksek ise bu, ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı ve aynı özelliğin öğelerini ölçen maddelerden oluştuğunu gösterir. Likert tipi tutum ölçeğinde, test tekrar yapılarak da güvenilirlik düzeyi kestirilebilir; ancak Likert tipi bir ölçekte aranan, kendi içinde tutarlı maddeler olduğundan, bu güvenilirlik düzeyi tek başına güvenilirliğin bir ölçüsü olarak alınamaz (Tavşancıl, 2006).

Alfa katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme ölçütü aşağıda verilen şekildedir;

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güveniliridir.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Tavşancıl, 2006).

3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma için hazırlanan anket, tekstil sektöründe kadın işgücünün sendikal örgütlenmeye yönelik algılarını ortaya koymak amacıyla 323 kadın sendikalı çalışana uygulanmıştır.

Tablo 1. *Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı*

Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı		
Yaş Grupları	**Frekans**	**% Frekans**
15-24	19	5,9
25-34	182	56,3
35-44	48	14,9
45-54	54	16,7
55 ve üzeri	20	6,2
Toplam	**323**	**100**

Tablo 1. de katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımları gösterilmiştir. Ankete katılan 323 katılımcının 19'u 15-24,182'si 25-34, 48'i 35-44,54'ü 45-54 yaşları arasındadır.20 katılımcı ise 55 yaş ve üzerindedir. Yaş gruplarının yüzdelik dağılımına bakıldığında katılımcıların %56,3 oranla çoğunluğunun 25-34 yaşları arasında olduğu saptanmaktadır.

Tablo 2. *Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı*

Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı		
Medeni Durum	**Frekans**	**% Frekans**
Evli	259	80,2
Bekar	31	9,6
Boşanmış	33	10,2
Toplam	323	100

Tablo 2. de katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı incelendiğinde %80,2'sinin evli, %9,6'sının bekar ve %10,2'sinin ise boşanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 3. *Katılımcıların Sahip Olduğu Çocuk Sayısına Göre Dağılımı*

Katılımcıların Sahip Oldukları Çocuk Sayısına Göre Dağılımı		
Çocuk Sayısı	**Frekans**	**% Frekans**
Yok	68	21,1
1	108	33,4
2	107	33,1
3	39	12,1
4 ve üzeri	1	0,3
Toplam	323	100

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların %33,4'ü 1, %33,1'i 2, %12,1'i 3,%0,3'ü 4 ve üzeri çocuğa sahiptir. %21,1'inin ise çocuğu yoktur.

Tablo 4. *Katılımcıların Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı*

Katılımcıların Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı		
Öğrenim Durumu	**Frekans**	**% Frekans**
İlkokul	106	32,8
Ortaokul	113	35
Lise	61	18,9
Önlisans	43	13,3
Toplam	323	100

Tablo 4. katılımcıların öğrenim durumuna ilişkin verileri göstermektedir. Katılımcıların %35 oranı ile çoğu ortaokul mezunudur. Katılımcıların %32,8'i ilkokul mezunudur. Katılımcıların %67,8'i

ilkokul ve ortaokul mezunlarından oluşurken sadece %18,9'u lise, %13,3'ü ise ön lisans mezunudur.

Tablo 5. *Katılımcıların Toplam Çalışma Yıllarına Göre Dağılımı*

Katılımcıların Toplam Çalışma Yıllarına Göre Dağılımı		
Yıl	**Frekans**	**% Frekans**
2 yıldan az	93	28,8
2-6 yıl	107	33,1
7-11 yıl	55	17
12-16 yıl	56	17,3
16 ve üzeri	12	3,7
Toplam	323	100

Tablo 5. katılımcıların toplam çalışma yıllarına ait verileri içermektedir. Katılımcıların %33,1'inin 2-6 yıl arası iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir.2 yıldan az iş tecrübesine sahip olanlar katılımcıların %28,8'ini,7-11 yıl arası iş tecrübesine sahip olanlar katılımcıların %17'sini, 12-16 yıl arası iş tecrübesine sahip olanlar katılımcıların %17,3'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların %3,7'si 16 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahiptir.

Tablo 6. *Katılımcıların Sendikaya Üye Oldukları Süreye Göre Dağılımı*

Katılımcıların Sendikaya Üye Oldukları Süreye Göre Dağılımı		
Üyelik Süresi	**Frekans**	**% Frekans**
2 yıldan az	90	27,9
2-6 yıl	139	43
7-11 yıl	38	11,8
12-16 yıl	49	15,2
16 yıl ve üzeri	7	2,2
Toplam	323	100

Tablo 6. ankete katılanların sendikaya toplam üyelik sürelerini göstermektedir. Katılımcıların %43 oranla çoğunluğu 2-6 yıldır sendika üyesidir, %27,9'u 2 yıldan az süredir sendika üyesidir, 16 yıl ve üzeri süredir sendika üyesi olanlar, katılımcıların sadece %2,2'sini oluşturmaktadır.

Tablo 7. *Katılımcıların Başka Sendikaya Üyelik Durumuna Göre Dağılımı*

Katılımcıların Başka Sendikaya Üyelik Durumuna Göre Dağılımı		
Üyelik Durumu	**Frekans**	**% Frekans**
Evet	84	26

Hayır	239	74
Toplam	323	100

Katılımcıların %74'ünün daha önce başka bir sendikaya üyeliği bulunmazken, %26'sı daha önce başka bir sendikaya üye olduklarını belirtmiştir.

Tablo 8. *Katılımcıların Sendika Üyesi Aile Fertlerine Göre Dağılımı*

Katılımcıların Sendika Üyesi Aile Fertlerine Göre Dağılımı		
	Frekans	**% Frekans**
Ailesinde Sendika Üyesi Olmayan	146	45,3
Eşi Sendika Üyesi Olan	95	29,4
Kardeşi Sendika Üyesi Olan	34	10,5
Anne veya Babası Sendika Üyesi Olan	25	7,7
Çocuğu Sendika Üyesi Olan	23	7,1
Toplam	323	100

Tablo 8. de katılımcıların aile üyeleri arasında sendika üyelerinin olup olmadığı, var ise katılımcı ile yakınlık derecelerine ilişkin veriler yer almaktadır. Ailesinde sendika üyesi bulunan kadınların %29,4 oranla çoğunluğunun eşlerinin sendika üyesi olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan kadınların %10,5'inin ise kardeşi sendika üyesidir. Çocuğu veya ebeveynleri arasında sendika üyesi bulunan katılımcıların oranı ise %14,8'de kalmaktadır. Anketimize katılan 323 sendika üyesi kadın çalışanın tamamı görev tanımlarına ilişkin soruya ''işçi'' cevabını vermiştir.

4- Bulgular

Katılımcılara, sendikaya karşı tutumlarını belirlemeye yönelik sekiz adet soru sorulmuştur. Katılımcılara sorulan sorular aşağıda; sorulara verilen cevaplar ise Tablo.9'da yer almaktadır.

S1: Sendikaların işverene ve yönetime karşı üyelerinin haklarını yeterli derecede savunduklarını düşünüyorum.

S2: Sendikaya aidat ödemekle ilgili bir sıkıntı yaşamadım.

S3: Üye olduğum sendika ekonomik ve sosyal hakların gelişmesi için yeterince çaba gösteriyor.

S4: Üye olduğum sendika sorunlarıma yakından ilgileniyor.

S5: Üye olduğum sendikayı üyeleri arasında birlik ve bütünlüğü sağlamada başarılı buluyorum.

S6: Üyesi olduğum sendikayı çevremdekilere tavsiye ederim.

S7: Üyesi olduğum sendika faaliyetleri konusunda beni düzenli olarak bilgilendirir.

S8: Üye olduğum sendika ülkem, çalışma hayatı ve mesleğim ile ilgili bilgilerimi arttırdı.

Tablo 9. *Katılımcıların Sendikaya Yönelik Tutumları*

Katılımcıların Sendikaya Yönelik Tutumları																
	S6		**S7**		**S8**		**S9**		**S10**		**S11**		**S12**		**S13**	
Ölçek	**Frekans & % Frekans**															
1	44	%13.6	37	%11.5	35	%10.8	30	%9.3	25	%7.7	31	%9.6	25	%7.7	25	%7.7
2	70	%21.7	53	%16.4	107	%33.1	79	%24.5	99	%30.7	40	%12.4	90	%27.9	93	%28.8
3	54	%16.7	65	%20.1	44	%13.6	52	%16.1	55	%17.0	55	%17.0	60	%18.6	72	%22.3
4	62	%19.2	82	%25.4	40	%12.4	35	%10.8	73	%22.6	133	%41.2	92	%28.5	72	%22.3
5	93	%28.8	86	%26.6	97	%30.0	127	%39.3	71	%22.0	64	%19.8	56	%17.3	61	%18.9
	323	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**	**323**	**100%**
Ortalama	3, 27		3, 39		3, 17		3, 46		3, 20		3, 49		3, 19		3, 15	
Standart Sapma	1, 426		1, 338		1, 437		1, 445		1, 298		1, 214		1, 237		1, 247	

Katılımcıların 168'i sendikaya aidat ödemekle ilgili bir sıkıntı yaşamadığını belirtmiştir. 155'i sendikaların işveren ve yönetime karşı üyelerinin haklarını yeterli derecede savunduğunu düşünmektedir. 144 katılımcı üye olduğu sendikayı üyeleri arasında birlik ve bütünlüğü sağlamada başarılı bulmaktadır.197 kişi üye olduğu sendikayı çevresindekilere tavsiye ettiğini belirtmiştir. Bu sayısal veri katılımcıların %60'ının üye oldukları sendikayı çevrelerindekilere tavsiye ettiğini göstermektedir.133 katılımcı üye olduğu sendikanın ülkesi, çalışma hayatı ve mesleği ile ilgili bilgilerini arttırdığını düşünmektedir.

Katılımcıların %43.9'u üye oldukları sendikanın ekonomik ve sosyal hakların gelişmesi için yeterince çaba gösterdiğine katılmamaktadır. Katılımcıların .%34.6'sı üye olduğu sendikanın faaliyetleri konusunda düzenli olarak bilgilendirilmediğini belirtmektedir. Katılımcıların %39'u ise üye oldukları sendikanın sorunları ile yakından ilgilendiğini söylemektedir.

5. Sonuç

Araştırmamız, Çorlu'da, tekstil sektöründe kadın çalışanların sendikaya yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarını ortaya koymak amacı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 155'i sendikanın işverene ve yönetime karşı haklarını yeterince savunduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %52.1 'i sendikaya aidat ödemekle ilgili bir sıkıntısı olmadığını söylemektedir. Çıkan sonuçlar, kadın çalışanların üye oldukları sendikanın sorunları ile yakından ilgilendiği, sendika üyeliğinin ülkesi ve çalışma hayatına dair bilgilerini arttırdığı, üyeleri arasında birlik ve bütünlüğü sağlamada sendikayı başarılı bulduğu önermelerine yüksek oranda katıldığını göstermektedir. Bu algıların sonucunda katılımcılar üye olduğum sendikayı çevremdekilere tavsiye ederim önermesine %60 oranda ''katılıyorum'' ve ''kesinlikle katılıyorum'' cevabını vermişlerdir. Ankete katılan kadın sendikacıların sendikaya karşı olumlu bir tutum sergiledikleri söylemek mümkündür. Ancak katılımcıların %34.6'sının da üye oldukları sendikaların faaliyetleri ile ilgili kendilerini düzenli olarak bilgilendirmediğini ifade ettiklerini de belirtmek gerekir.

Araştırmamızdan elde edilen sonuçlar, Çorlu'da kadınların sendikalara karşı genelde olumlu bir tutum içinde olduklarını göstermektedir. Bu veriler Türkiye'de sendikal örgütlenme açısından önem taşımaktadır. Çünkü sendikalaşma oranlarının oldukça düşük olduğu ülkemizde kadınların, sendikal örgütlenmenin geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyel olduğu ve sendikaların kadın işçileri örgütleme konusunda daha aktif politikalar üretebilmeleri durumunda, üye sayılarını artırabilecekleri görüşünü destekler niteliktedir.

Kaynakça

Akdoğan, Hatice Eroğlu (2007). Kadınlara Sendikalar, Sendikalara Kadınlar, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=10771

Çakır, Özlem (2008). Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31

Dursun, Salih (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sendikalara Yönelik Tutumları, *Sosyoloji Konferansları,* 49 (2014/1)

Kaptan, Saim (1983). Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, Ankara: Bilim Yayınları

Kıran, M.Dilan (2012). Erkek Egemen Zihniyetin Sendikalarında Kadın Temsili', http://www.birgun.net/forum_index.php?news_code=1327752117&year=2012&month=01&day=28

Koç, Yıldırım (2003). Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yayınları, Ankara

Makal, Ahmet ve Toksöz, Gülay (2012). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği, Ankey Ankara Yayıncılık, Ankara

Özsoy, Onur (2005). İktisatçılar ve İşletmeciler İçin İstatistik, Siyasal Kitabevi, Ankara

Punch, Keith F. (2005). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Siyasal Kitabevi, Ankara

Sanal, M. Engin (2015). Gelişmiş Ekonomilerde dönüşen Kapitalizmin Endüstri İlişkilerine Etkileri, Paradigma Akademi, Ankara

Seçer, Barış (2009). Kadınların Sendikaya Yönelik Tutumları, *Çalışma ve Toplum,* 2009 / 4

Selamoğlu, Ahmet (1995). İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim (Gelişmeler – Nedenler – Eğilimler), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Sürekli, Derya (1998). Kadının Örgütlenme Sorunu: Kadının Örgüte Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma, www.geocities.ws/psikolojiveaydinlanma/kadinlarinorgutsorunu.htm/15.12.20

Tavşancıl, Ezel (2006). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Tilly, Louıse & Scott, Joan Wallach (1987). Women,Work and Family ,Methuen & Co Ltd., New York

Toksöz, Gülay (1994). Kadın Çalışanlar ve Sendikal Katılım, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43 (3)

Toksöz, Gülay ve Erdoğdu, Seyhan (1998) 'Sendikacı Kadın Kimliği, İmge Kitabevi, Ankara

Toksöz, Gülay (2005). Türkiye'de Kadın İşçiler ve Sendikal Örgütlenme, *Tes-İş Dergisi*, MART 2005

Trakya Kalkınma Ajansı (2012) Trakya Bölgesi Rekabet Analiz Raporu

Trakya Kalkınma Ajansı (2019) Trakya Bölgesi Rekabet Analiz Raporu

Üstündağ, E. (2012). DİSK'in Otuz Beş Bin üyesi Var, Yönetimde Hiç Kadın Yok, http://bianet.org/bianet/bianet/105001-diskin-35-bin-kadin-uyesi-var-yonetimde-kadin-yok

Vincent, Madeleine (1977). Toplum ve Kadının Kurtuluşu, Konuk Yayınları, İstanbul

World Bank (2019). Female Labor Force, data.worldbank.orgindicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS

YENİLENEBİLİR ENERJİ YATIRIMLARININ FİNANSMAN ALTERNATİFLERİ

BÖLÜM 24

Mediha Mine ÇELİKKOL[1]

[1] Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, mine.celikkol@dpu.edu.tr

GİRİŞ

İklim değişikliğine karşı sürdürülebilir enerji kaynaklarına olan yönelim, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yüksek tutarda sermaye ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Düşük karbon teknolojilerinin geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını içeren yenilenebilir enerji yatırımlarını iç kaynakları ile finanse edemeyen işletmeler için dış finansman kaynakları aramak zorunlu hale gelmiştir. Kullanılan kaynaklar, yatırımın amacına, büyüklüğüne, gelişim potansiyeline ve inovatif yapısına bağlı olarak değişmektedir.

Özellikle sektördeki temiz teknoloji performansını geliştirme ve daha düşük maliyetlere ulaşma hedefleri olan daha riskli projeler için işletmelere sermaye sağlayacak yeni ürünlerin geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ürünler aracılığı ile yenilenebilir enerji sektöründeki sermayeyi artırmak, özel sektör finansmanını güvence altına almak, yenilikçi yeni temiz teknolojiler geliştiren işletmelere pozitif bir nakit akışı sağlamak hedeflenmektedir. Bu nedenle hükümetlerin sektördeki işletmelerin yatırımlar için ihtiyaç duydukları sermaye ihtiyacını karşılamak için kendi teşvik sisteminin dışında özel sektörün de devreye girmesini desteklemeleri büyük önem taşımaktadır (Freed vd., 2010:29).

Yenilebilir enerji finansmanına yönelik geliştirilen çözümler, düşük karbonlu ekonomiye geçişte hem kısa hem de uzun vadeli kazanç için birçok fırsat yaratmaktadır. Örneğin, açık çevresel hedeflere sahip olmamalarına rağmen enerji girişim sermayesi fonlarına yatırım, doğrudan enerji ve karbon tasarruflu ekonomilere geçişi hızlandırmaktadır. Küçük işletmelerdeki temiz enerji çözümlerinin uygulanmasında kullanılan özel sermaye yatırımları, iklim borsaları gibi karbon piyasası kurumları, karbon kredisi için pazarlar oluşturma çalışmasında önemli bir dizi emsal teşkil etmektedir (Harold ve Center, 2005).

Çalışmada yenilenebilir enerji yatırımları için yeşil finansman yapısı içerisinde geliştirilen esneklik mekanizmaları, yeşil krediler, karbon fonları ve girişim sermayesi hakkında bilgi verilmiştir.

1. Yenilenebilir Enerjiye Yatırım

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) 2018 Enerji Görünüm Raporu'na (www.iea.org) göre, dünya enerji talebinin 2040 yılı itibariyle Avrupa ve Amerika'dan Asya'daki gelişmekte olan ülkelere kayacağı, bu durumun da enerji sektöründe bir takım değişimleri ve yatırımları zorunlu kılacağı öngörülmektedir. 2001-2030 döneminde dünya çapında enerji tedarik altyapısı için toplam yatırım ihtiyacının 16 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.

Enerji kaynaklı karbondioksit salımı ve iklim değişimiyle mücadelede küresel ölçekte alınacak tedbirler sektörün en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmakta; yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ihtiyaç yatırımların/yatırımcıların bakış açısını değiştirmektedir. Elektrik kullanımının ve düşük karbonlu teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte, enerji sektörünün küresel hava kalitesi ve iklim hedeflerine ulaşmaya katkı sunacağı beklenmektedir (www.iea.org). Dünya çapındaki enerji üretiminin %80'inden fazlası, küresel ısınmanın temel nedenlerinden biri olan fosil yakıtlara veya güvenlik kaygılarını ve tehlikeli atık sorunlarını içeren nükleer enerjilere dayalı olarak üretilmektedir. Rüzgâr, hidroelektrik, güneş enerjisi ve jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynakları doğada mevcuttur ve CO_2 içermez. Ancak bu kaynakların kullanımı fırsatlar kadar zorlukları da barındırmaktadır. Çevresel etkileri azaltan, sosyal olarak kabul edilebilir bu kaynakların ekonomik açıdan rekabetçi olabilecek bir enerji yatırımına dönüşebilmesi ve son kullanıcıya yakınlaşabilmesi için dağıtım ve güvenlik teknolojilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yüksek maliyetli bu teknolojilere finansman sorunu nedeniyle henüz yeterli oranda yatırım yapılamamıştır. Ancak son yıllarda yatırımcılar, ticari bankalar ve yatırım bankaları, fosil yakıtlar ve çevre sorunları arasındaki bağlantıya giderek artan oranda ilgi göstermektedirler (Moore ve Wüstenhagen, 2004).

2. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Yeşil Finansman

Küresel ısınma ve dünya kaynaklarının hızla tükenmesi karşısında uluslararası düzeyde yapılan ortak çalışmaların ardından, ekonomik gelişme yönünü sürdürülebilir kalkınmaya çevirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın birbiri ile entegre olmuş üç boyutundan biri çevredir. Çevrenin sürdürülebilir olmasını tehdit eden en önemli olay ise iklim değişikliği ve küresel ısınmadır. 1997 yılında imzalanan ancak 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile Birleşmiş Milletler İklim

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine (BMİDÇS) taraf olan ülkeler küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı ortak hareket etmek üzere bir araya gelmişlerdir. Bu protokol, gelişmiş ülkelerin küresel ısınmaya neden olan sera gazı emisyonlarını azaltma yönündeki taahhütlerini, gelişmekte olan ülkelerin ise iklim değişikliğine karşı yapacakları yatırımların teşvikini içermektedir (Çelikkol, 2019).

Ülkelerin ortak hareket etmelerini sağlayan Kyoto Protokolü, çevreyi korumayı amaçlayan finansal faaliyetlerin de gündeme gelmesini sağlamıştır. Yeşil finans (sürdürülebilir finans veya çevresel finansman) olarak tanımlanan bu faaliyetler, finans sektörü ile çevrenin korunmasını birbirine bağlamaktadır. Yeşil finansman, çevre koruma gereksinimlerini desteklemek için tasarlanmış finansal araçları ifade eden finansal bir yeniliktir. Finansal kurumlar için yeşil finansman, kredi kararı, izleme ve risk yönetimi boyunca çevresel faktörleri dikkate alan finansal ürünler ve hizmetlerdir; çevreye duyarlı yatırımları, düşük karbonlu teknolojileri, projeleri, sektörleri ve işletmeleri teşvik etmektedir (Cen ve He, 2018).

2.1. Esneklik Mekanizmaları

Kyoto Protokolü kapsamında yeşil endüstrilerin geliştirilmesine yönelik yatırımlar için artan finansman talebi ve geleneksel endüstrilerin yeşil gelişimine yapılan vurgular yeşil finansmanı öne çıkarırken, esneklik mekanizmaları olarak da adlandırılan yeşil finans ürünü üç finansal mekanizma geliştirilmiştir. Bu mekanizmaları Temiz Kalkınma Mekanizması (Clean Development Mechanism-CDM), Ortak Yürütme Mekanizması (Joint Implementation-JI) ve Emisyon Ticareti (Emission Trading-ET) olarak sıralamak mümkündür. Bu mekanizmalar, iklim değişikliğine neden olan sera gazları için çıkarılmış ve emisyon kaynaklarına tahsis edilmiş emisyon izinlerinin alınıp satıldığı bir piyasa olarak tanımlanan karbon piyasaları içerisinde yerini almıştır. Temiz Kalkınma Mekanizması, emisyon hedefi belirlenmiş gelişmiş bir ülkenin, emisyon hedefi olmayan gelişmekte olan bir ülkede yapmış olduğu emisyon azaltıcı proje yatırımları yoluyla "Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltımı (CER)" kredisi kazanmasını ve kazandığı kredi ile ülke içerisinde daha fazla emisyon yapma hakkı elde etmesini sağlayan mekanizmadır. Ortak Yürütme Mekanizması ile, emisyon hedefi belirlemiş iki gelişmiş ülke emisyon azaltımına yönelik ortak projeler yürütmekte; proje sonunda ev sahibi ülke emisyon azaltımı kadar "Emisyon Azaltım Birimi (ERU)" adı verilen krediler kazanmakta ve

kazanılan bu kredileri, diğer ülkeye (yatırımcı ülke) satabilmektedir. Temiz Kalkınma ve Ortak Yürütme mekanizmaları proje bazlı mekanizmalardır. Piyasa bazlı bir mekanizma olan Emisyon Ticareti ise, belirli emisyon hedefi olan gelişmiş ülkelerin kendi aralarında emisyon izinlerini (EUA) alıp satabilmelerini sağlayan bir mekanizmadır (Çelikkol ve Özkan, 2011).

Küresel karbon piyasası içinde bu mekanizmaların dışında oluşan Yeni Güney Galler Sera Gazı Azaltım Sistemi, Şikago İklim Borsası gibi program ve sistemler de bulunmaktadır. Karbon piyasası vasıtası ile temiz ve yenilenebilir enerjiyi destekleyen yatırımlar için gelişmekte olan ülkelere olan uluslararası finansal akış, 2016 yılında 18,6 milyar dolara ulaşmıştır (Peng, Feng ve Zhou, 2018).

2.2. Yeşil Krediler

1990'ların başında, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kapsamında, bankacılık sektörünün risk değerlendirme sürecinde çevresel faktörleri göz önünde bulundurması ve özel sektörü çevreye duyarlı üretim, hizmet ve teknolojilere yatırım yapmaya teşvik etmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Çevreye zarar veren ve enerji harcayan sektörlerin düzensiz ve kontrolsüz gelişimini engellemek ve ekonomik kaynakların toplum ve çevreye duyarlı yatırım alanlarına yönlendirilmesini sağlamak için finans sektörü de kendi içerisinde bir takım uygulamalar ve araçlar geliştirmiştir. Bu araçlardan biri de yeşil kredilerdir.

Yeşil kredi, sürdürülebilir kalkınma stratejilerini finansal sektörle ilişkilendirmeyi, fonların ve kredilerin etkin bir şekilde çevre dostu işletme ve kurumlara akmasını sağlamayı amaçlayan finansal araçları ifade etmektedir (Xu, 2013).

2002 yılında Dünya Bankası Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve Hollanda Bankası, yeşil kredilerin uygulanmasına yönelik standartların oluşması gerekliliğini vurgularken, 2003 yılında 10 finansal kurum (Barclays plc, Citigroup Inc., Coöperatieve Rabobank U.A., Credit Suisse Group, Crédit Agricole Corporate and Investment Bank, UniCredit SpA, Westpac Banking Corporation, HSBC Holdings plc, ING Bank N.V, Royal Bank of Scotland), finansal kurumların sosyal ve çevresel sorumluluk almalarını teşvik etmek amacıyla Ekvator İlkelerini onaylayarak, ilgili prosedür ve temel standartları gündeme getirmişlerdir.

Ekvator İlkeleri, finansal kurumlar tarafından projelerde çevresel ve sosyal risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve yönetilmesi için benimsenmiş bir risk yönetimi çerçevesidir. 2019 yılı itibariyle 37 ülkede bulunan 100 finansal kurum, bu ilkeler çerçevesinde işlemlerini yürütmektedir (www.equator-principles.com). Küresel bankacılık sistemindeki tipik "Yeşil Kredi" ürünlerine Citigroup ve Fannie Mae tarafından sunulan yapısal enerji tasarrufu teminat kredileri, İngiliz Birleşik Mali Servisi tarafından sunulan ekolojik ev kredisi, Kanada Van City Bank ve Avustralya MECU Bank tarafından sunulan yeşil araba kredileri ile Avrupa Robobank tarafından sunulan iklim kredi kartları örnek gösterilebilir (Xu, 2013).

Bankaların yeşil kredi kapsamında, işletme ve bireyleri çevresel riskler ve çevresel yükümlülükler açısından incelemeleri bu finansal aracın yaygınlaşmasında etkili olacaktır. Çevre sorunları olan şirketler için kredi limitini sorunun ciddiyetine göre belirlemesi, kredi süresini kısaltması ve kredi faiz oranını yükseltmesi gerekirken, çevre dostu şirketler için kredi miktarını artırma, kredi vadesini uzatma ve faiz oranlarını azaltma gibi tercihli politikalar uygulamalıdır. Ayrıca çevre koruma kredilerinde iyi performans gösterenlere de yeni kredi başvurularında kolaylık sağlanabilir (Wang, Yang, Reisner ve Liu, 2019).

2.3. Karbon Fonları

Karbon finansmanı, sera gazlarının çevre üzerindeki etkilerini azaltmak için karbon emisyonlarının fiyatlandırıldığı karbon fonu gibi finansal araçları kapsayan bir çevre finansman yapısını ifade etmektedir. Yatırımcılar karbon fonları ile dünyadaki emisyon azaltma projelerine katılım hakkı sağlayarak finansal getiri elde ederken, fon portföyünde yer alan şirketlerin çevreye sera gazı emisyonları, enerji tüketimi, su tüketimi ve atık üretimi açısından yaptıkları etki de değerlendirilebilmektedir. Karbon fonlarının oluşumunda, sera gazı emisyonunun önemli kısmından sorumlu sektörlerdeki şirketlerden kaçınılarak, portföyün karbon etkisi zayıflatılmaya çalışılmaktadır (www.robecosam. com).

2007 yılında; JP Morgan, JP Morgan Çevre Endeksi Karbon β Fonu'nu; Barclays, büyük sera gazı emisyonları ticaret sistemlerinde karbon kredisi işlemlerini izleyen ilk fon olan Küresel Karbon Endeksi Fonunu; HSBC, bir dizi iklim değişikliği endeksi oluşturan HSBC Küresel Benchmark İklim Değişikliği Endeksi Fonu ve dört küresel iklim

değişikliği endeksini başlatmıştır. United Bank of Switzerland, 2007 yılında beş farklı iklim ürününü piyasaya sürmüş; ve portföyünü çeşitlendirmiştir (Peng, Feng ve Zhou, 2018).

2.4. Girişim Sermayesi

Girişim sermayesi (Venture Capital-VC), yeni veya büyümekte olan işletmelerin, yüksek riskli finansal portföyler oluşturmada uzmanlaşmış risk sermayesi şirketlerinden sermaye desteği aldıkları bir finansman türüdür. Girişim sermayesi, yüksek büyüme potansiyeline sahip olduğu düşünülen nispeten küçük firmalara odaklanan bir özel sermaye alt kümesidir. Girişim sermayesine konu yatırımların riskleri yüksektir. Firma henüz kurulmamıştır ya da kurulma aşamasındadır ve başarısızlık riski yüksektir. Buna karşılık, yapılacak yatırımın büyük miktarda getiri sağlama ihtimali de bulunmaktadır. Girişim kapitalistlerini sisteme çeken de bu ihtimaldir.

Girişim sermayesi, çığır açıcı ve yenilikçi araştırmalar yapan nispeten yüksek risk içeren yatırımlar için finansman sağlar. Bu şekilde, düşük maliyetli yeni sürdürülebilir enerji teknolojileri üreten ve pazarlayan genç şirketlerin gelişmesini sağlayabilir. Tarihsel olarak, risk sermayesi ve her türlü yeni girişim finansmanı, yeni iş oluşumunda ve teknolojik dönüşümde kritik bir rol oynamıştır. Risk sermayesine yatırılan nakit, tipik olarak uzun yatırım ufkuna sahip yatırımcılardan gelir. Emekli fonları, sigorta şirketleri, bağışlar ve varlıklı özel yatırımcılar tipik risk sermayesi kaynaklarıdır. Yatırım yapılan sermaye, normalde sınırlı bir ömre ve belirli bir yatırım amacına sahip bir fon içine yerleştirilir. Risk sermayesi, Ar-Ge aşamasından başlayarak, firmanın gelişim aşamalarından herhangi birine yatırılabilir ve risk sermayesi şirketi tipik olarak her bir aşamaya belli miktarda sermaye tahsis eder (Moore ve Wüstenhagen, 2004).

Girişim sermayedarları yüksek riskli fırsatlar arar ve bu risk karşılığında yatırımlarından yüksek getiri elde etmeyi bekler. Girişim sermayedarlarını enerji sektörü ile ilgilenmeye yönelten faktörlerden biri, küresel iklim değişikliği ve buna bağlı çevresel endişelerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetler ve sivil toplum kuruluşları için gündemde olmasıdır. Aynı zamanda enerji yatırımlarının beklenen getirisinin enerji piyasasının serbestleşmesi ile artacağı beklentisi de bir diğer faktördür (Moore ve Wüstenhagen, 2004).

Girişim sermayedarları riskli yatırımlarda faaliyet gösterirlerken; aldıkları riskin yüksek getiri ile telafi edilmesini beklemektedir. Girişim sermaye şirketlerinin temel amacı, yatırımcılarına geri ödeme yapmak için yeterli miktarda yatırım getirisi, kendileri için de kâr payı elde etmektir. Yatırımın ticari geçerliliğinin girişim sermayesi şirketi ve yatırımcılar üzerinde yaptığı etki, fırsat olarak algılanmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, girişimin başarısı, piyasanın yatırımın gelecekteki değer yaratma potansiyelini nasıl değerlendirdiğine bağlıdır (Randjelovic, O'Rourke ve Orsato, 2003).

Yüksek düzeyde belirsizlik içeren riskli girişimlere, profesyonel yatırımcılar tarafından yapılan uzun vadeli, öz kaynak yatırımı olarak ifade edilen bu sistemde, sermayedarlar sadece finansal sermaye sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda karar sürecinde de aktif rol almaktadır. Belirli bir sektördeki gelişim veya başlangıç aşamasındaki bir firmaya yatırım yapılmasında ve izlenmesinde uzmanlaşmışlardır. Yapılan çalışmalar, girişim sermayesi destekli firmaların çığır açan teknolojilerin ticarileşmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir (Wüstenhagen ve Teppo, 2006). Girişim sermayedarları, genellikle yatırımdan iki ila sekiz yıl sonra çıkmaktadır. Sağlıklı bir girişim sermayesi piyasası için, VC döngüsünün tüm aşamalarında ve çıkış fırsatlarında yeterli sermaye ve know-how olması esastır. Bu durum VC yatırımlarının sektörel dağılımını etkilemektedir.

2019 yılı verilerine göre, ABD'de internet sektöründe risk sermayesi yatırımları 2019 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren 10,1 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Sağlık, mobil ve telekomünikasyon sektörleri ise diğer önde gelen VC sektörleridir. Enerji sektörü ise dünya genelindeki girişim sermayesinden yaklaşık %2,5'luk bir pay almaktadır (www.statista.com).

2.4.1. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Girişim Sermayesinin Rolü

Yürütülen enerji projeleri, yenilenebilir enerji teknolojilerinin ticarileştirilmesinde profesyonel ve kurumsal girişim sermayesinin önemli bir finansman kaynağı olduğunu göstermektedir. Girişim sermayesi yatırımcılarına yönelik yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ya da yeni bir sektöre yatırım yapmanın erken evre finansmanının doğasında var olan belirsizliğin üstesinden gelmeyi gerektirdiğini ortaya koymakta

ve birtakım ek zorlukları çözme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Yatırım için en iyi uygulamaların tanımlanmamış, pazarın da olgunlaşmamış olması belirsizliği artırmaktadır (Wüstenhagen and Wuebker, 2011).

Ekonomi, enerji tarafından desteklenmekte ve günümüzde enerjinin büyük çoğunluğu fosil yakıtlardan (kömür, petrol ve doğal gaz) üretilmektedir. Küresel enerji ekonomisinin klasik yapısını yenilenebilir enerjiye doğru değiştirebilmek mümkündür. Bu durumun yakın gelecek için değişmeyeceği, yenilenebilir enerji üretme yolunda bugün yapılan yatırımların etkilerinin de gelecek 50 yıl içerisinde ancak görülebileceği öngörülmektedir. Sektör içinde geliştirilen ve prototip aşamasında olan bir çok teknoloji zaman içerisinde gündemdeki yerini alacaktır. Özellikle yenilenebilir enerji için finansman yapısının bugünden kurulması, gelecekte enerji santrallerinin büyüklüğü ve gücü üzerinde belirleyici olacaktır.

Güneş, rüzgar, biyoyakıtlar jeotermal, hibrit ve tüm elektrikli araçlar, gelişmiş piller, yeşil binalar ve diğer temiz yenilenebilir enerji ile ilgili teknoloji ve pazarlar, durgun bir ekonomide yükselen bir değer olarak görülmektedir.

Kömür, nükleer ve jeotermal gibi enerji kaynakları aralıksız güç sağlayabildiği halde güneş ve rüzgar aralıklı kaynaklardır. Bu sebeple, yenilenebilir enerji kaynaklarının geleneksel kaynaklar ile rekabet edebilmeleri için depolama ve/veya akıllı şebeke sistemi uygulamalarının yatırım planlarına dahil edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, yenilenebilir enerji üretimini, konvansiyonel, fosil yakıt bazlı enerji üretiminden daha maliyetli hale getirmektedir. Buna karşılık, güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji yatırımlarında "yakıt" maliyetleri olmaması, güçlerini güneşten, rüzgârdan ve dünyadaki ısıdan almaları yenilenebilir kaynakları diğerlerine göre öne çıkarmaktadır. Artan maliyetlere karşılık artan faydalar, yenilenebilir enerji yatırımlarının geleceğini etkilemektedir. Ülkelerin çevre politikalarındaki belirsizlikler, vergi uygulamaları ve kısıtlı finansman sorunları ise enerji sektörüne yapılan yatırımları azaltmaktadır. (Makower, Pernick ve Wilder, 2008).

Enerji girişim sermayesi şirketleri, elektrik değer zinciri boyunca geniş bir yelpazede yenilikçi enerji projelerine yatırım yapmaktadır. Bu yatırımların ana teması, enerji sistemlerinin verimliliğini arttırma veya daha çevreci bir enerji kaynağına geçerek, fosil yakıtların kullanımını

azaltma stratejileri ile uyumludur (Moore ve Wüstenhagen, 2004). Toplam girişim sermayesi yatırımları arasında düşük bir yüzdeye sahip olsa da enerjiye yapılan girişim sermayesi yatırımları zaman içinde büyümeye devam etmektedir (Hellmann ve Puri, 2002). Ancak, yenilenebilir enerji yatırımlarının finansmanında en önemli sorunlarından biri, girişim sermayedarlarının yatırımdan uygun zamanda çıkamamasıdır. Bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, yeni teknolojileri benimsemek için son kullanıcı baskısı sonucunda artan maliyetlerle karşı karşıya kalmalarıdır. İkincisi ise, enerji sektöründeki pazar yapısı ve düzenleyici ortam göz önüne alındığında, yenilenebilir enerji girişimlerinin rekabet ortamına ayak uyduramamalarıdır. Dolayısıyla, hükümetlerin aktif katılımı olmadan, yenilenebilir enerji yatırımlarının finansman sorunlarının çözülme ihtimalinin oldukça düşük olduğu ifade edilmektedir (Ghosh ve Nanda, 2010).

3. Türkiye'de Yenilenebilir Enerjinin Finansmanı

Türkiye'de enerji projelerinin finansmanında yaygın olarak proje finansmanı ve yapılandırılmış finansman kullanılmaktadır. Proje finansmanında göz önünde tutulan ana unsur, projenin nakit akışlarıdır. Finans kuruluşları, yatırım projesinin nakit akışlarını dikkate alarak kredilendirme yapmaktadırlar. Yapılandırılmış finansman seçeneğinde ise proje sponsorları, projeyi gerçekleştiren şirketle birlikte yükümlülükleri yerine getirmede sınırsız sorumludur. Geri dönüşlü projeler olarak adlandırılan bu projelerin geri ödemelerinde yaratılan nakit akışı kullanılmakla birlikte sponsorlar sınırsız geri dönüş yapabilmektedir. Türkiye'de gerçekleştirilen projeler içerisinde ağırlıklı olarak holding düzeyindeki yatırımcıların sponsor olarak devreye girdiği ve sınırsız geri dönüş yaptığı yapılandırılmış finans kullanılırken, proje finansmanı seçeneği daha geride kalmaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımlarında, bankaların dışında leasing şirketleri de sponsor olarak yer alabilmektedir. Sahip olunan ülke riski ve projelerin çevreye olan etkilerinin değerlendirilmesinde, katı standartlara sahip olmaları nedeniyle Türkiye'de yabancı bankaların payı yerli bankalara göre oldukça düşüktür.

Proje aşamasında yapılan finansal etütler, proje taraflarına projenin karlılığını, değerini, likiditesini ve borç geri ödeme kapasitesini ölçme imkânı sağlamaktadır. Finansal etütlerin objektif bir şekilde yapılıp detaylandırılması, projenin finans kuruluşları nezdinde kredibilitesini

artırmaktadır. Fizibilite aşamasında ayrıca risk analizi kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmeli ve olası risklerin nasıl yönetileceği ile ilgili uzun vadeli planlama yapılmalıdır. Yenilenebilir enerji yatırımlarının finansman süreçlerinde, projelerin sahip oldukları riskler büyük önem taşımaktadır. Hidroelektrik Santrali (HES) ve jeotermal projelerinde proje maliyet aşımı ve gecikme riski, Rüzgar Enerji Santrali (RES) ve HES projelerinde kapasite kullanım riski ile çevresel riskler, termik santrallerde hammadde tedariği ve çevresel riskler bankaların kredi değerlendirme sürecinde sektörel bazda üzerinde önemle durduğu riskler arasında yer almaktadır. Proje nakit akışlarını etkileyebilecek risk faktörlerinin önceden belirlenip etkilerinin ölçüldüğü bir planlama yapılması, finans kuruluşlarının finansman modeli geliştirmesine önemli bir veri sağlamaktadır. Proje ile ilgili riskler azaldıkça finans kuruluşlarının projeyi daha uygun koşullarda finanse etme eğilimleri artmakta ve projeye daha düşük faiz, uzun vade, düşük özkaynak oranı ve esnek teminatlandırma gibi imkanlar sağlanabilmektedir. Proje finansmanının etkili yönetimi, proje karlılığı ve kredi borç geri ödeme performansı gibi etkenler üzerinde kritik önem taşımaktadır. Bu süreçte proje nakit akışına uygun faiz, kredi vadesi, komisyonlar, öz kaynak oranı, öz kaynak koyma zamanlaması, kredi geri ödeme yapısı gibi kalemler dikkatle planlanmalıdır.

SONUÇ

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, 2030 yılında dünya çapında enerji kaynaklarına yönelik talebi karşılamak için 16 trilyon dolar yatırım yapılması gerektiği öngörülmektedir. Karbon kısıtlı bir dünyada, bu yatırımların büyük oranda yenilenebilir enerji ve verimlilik teknolojilerine odaklanması beklenmektedir (Makower, Pernick ve Wilder, 2008).

Ülkelerin küresel ortalama sıcaklık artışını sınırlamak için gereken karbon emisyon azaltma hedefine ulaşabilmelerinin yollarından biri, ısı ve enerji üretimi için düşük maliyetli fosil yakıtların kullanımını sınırlamaları olarak görülmektedir. Ancak dış uyaranların yokluğunda, enerji yatırımları düşük maliyet sebebi ile fosil kaynaklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sera gazı azaltımını teşvik edebilmek ve emisyon hedeflerine ulaşabilmek için hükümetlerle birlikte düzenleyici kurumların da bir araya gelerek politika ve teşvikler geliştirmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımlarının yaygınlaşması ve geleneksel

yatırımlarla rekabet edebilmesi için sağlanacak teşvikler, yeterli düzeyde olmalı ve kullanımında teknik veya ekonomik bir zorluk bulunmamalıdır.

Teknoloji ve sistemlerin düşük karbonlu fikirlerden uygun maliyetli düşük karbonlu endüstriler oluşturmak için birçok aşamada gelişmesi gerekir. Özel sektörle ilişki kurmak ve onunla yatırım yapmak kritik bir konudur, ancak kamu tarafından finanse edilen yatırımların özel sektör tarafından da desteklenmesinin sağlanması çok kolay değildir. Her hükümet özellikle ticari başarı sağlama ihtimali olan endüstri ve teknolojisinin uluslararası kaynaklardan destek almasını ister. Her hükümet özellikle de ticari başarı sağlama konusunda önemli bir ihtimal varsa kendi endüstrisinin / teknolojisinin uluslararası kaynaklardan destek almasını ister. Düşük karbonlu teknolojilere katılımın sağlanması ve hızlandırılmasında, yeni teknoloji şirketlerinin destek için uluslararası finans piyasalarına gidebilecekleri bir noktaya çekilmeleri gerekir (Grubb, 2004).

Hem devlet hem de finansal kuruluşlar, sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalara, hazırlanan programlara, kurulan sistemlere rağmen birçok sorun ve zorluk çözülmeyi beklemektedir. Tüm paydaşlar arasındaki iletişim ve işbirliğinin güçlendirilmesi yeşil finansı geliştirecek, bu da sürdürülebilir yatırımların belki de en büyük problemi olan finansman sorununun ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. Piyasalar çevreye zararlı etkileri cezalandırmadığı sürece, çevresel ve çevresel olmayan yenilikler arasındaki rekabet adil olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Cen, T. & He, R. (2018). *Fintech, green finance and sustainable development. advances in social science, education and humanities research*. Vol:291. International Conference on Management, Economics, Education, Arts and Humanities (MEEAH 2018). 222-225. Atlantis Press.

Çelikkol, H., & Özkan, N. (2011). "Karbon piyasaları ve Türkiye perspektifi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31*, 203-222.

Çelikkol, M. M. (2019 Çelikkol, M.M. (2019). Sürdürülebilir çevre için iklim değişikliğine karşı temiz kalkınma mekanizması. H.G. Doğrul, Ö.Z. Güven (Eds.) "İşletme ve ekonomi yazıları: çevre" içinde (s.49-83). Bursa: Ekin Yayınevi.

Freed, J., Hodas, S., Collins, S. & Praus, S. (2010). *Creating a clean energy century*. The Clean Energy Program, 29.

Ghosh, S., & Nanda, R. (20109. Venture capital investment in the clean energy sector. Harvard Business School Working Paper: 11-020, 19-20.

Grubb, M., (August 2004). "Climate, energy and innovation: moving from theory to practice". Asia-Europe Environment Forum (ASEF) Third Roundtable. Technology Partnerships for Renewables: Key to Energy Security. 26-28.

Harold, J. & Center, R. (2005). The mba's climate change primer. http://dx.doi.org/10.2139/ ssrn.954635.

Hellmann, T., & Puri, M. (2002). "Venture capital and the professionalization of start-up firms". *Journal of Finance, 57,* 169-197.

Makower, J., Pernick, R., & Wilder, C. (2008). Clean energy trends. 2-7.

Moore, B., & Wüstenhagen, R. (2004). "Innovative and sustainable energy technologies: The role of venture capital". *Business Strategy and the Environment, 13,* 235-245.

Peng, H., Feng, T., & Zhou, C. (2018). "International experiences in the development of green finance". *American Journal of Industrial and Business Management, 8*, 385-392.

Randjelovic, J., O'Rourke A., & Orsato, R.J. (2003). "The emergence of green venture capital". *Business Strategy and the Environment, 12*, 240-253.

Wang, F., Yang, S., Reisner, A., & Liu, N. (2019). "Does green credit policy work in china? The correlation between green credit and corporate

environmental information disclosure quality". *Sustainability, 11*(3), 733, 1-15.

Wüstenhagen, R., & Wuebker, R. (2011). *An introduction to energy entrepreneurship research. handbook of research on energy entrepreneurship*. Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc.

Wüstenhagen, R., & Teppo, T. (2006). "Do venture capitalists really invest in good industries? Risk-return perceptions and path dependence in the emerging European energy VC market". *International Journal Technology Management, 34*(1/2), 63-87.

Xu, L. (2013). "On the evaluation of performance system incorporating "green credit" policies in China's financial industry". *Journal of Financial Risk Management, 2*(2), 33-37.

http://www.equator-principles.com

https://www.robecosam.com

https://www.statista.com

https://www.iea.org

YAVAŞ ŞEHİRLERİN GASTRONOMİ TURİZME ETKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ YAVAŞ ŞEHİR DESTİNASYONLARI ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA

BÖLÜM 25

Mehmet ÇAVUŞOĞLU [1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAVUŞOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli Küreselleşme insanlara, birbirine benzer yaşantı şekli ve ortak bir dünyasal kültür dayatması yapmaktadır. Bu baskı altında geleneksel yaşantı biçimleri ile kültürlerini korumaya çalışan insanlar, son yıllarda dünyada öne çıkmış özellikle yerelliği korumacı birtakım akımları benimseyerek kendilerini küreselleşmenin bu negatif etkilerinden korumaya çalışmaktadırlar. Günümüzde dünyada oldukça rağbet gören ve özellikle turizm endüstrisi ile de doğrudan alakalı olarak gelişen bu akımların başında Yavaş Şehir (Citta Slow) ve Yavaş Yemek (Slow Food) akımları gelmektedir.

Yavaş Şehir (Citta Slow) ve Yavaş Yemek (Slow Food) akımları, küreselleşmenin desteklediği tek tip yaşantı baskısına karşı kurulmuş olan ve nüfusu az olan şehirlerin kendine özgü mimarisini, geleneksel, yöresel, otantik yaşantısını ve kültürel kimliğini koruma üzerine bir gelişmeyi desteklemektedirler. Yavaş Şehir (Citta Slow) ve Yavaş Yemek (Slow Food) akımları, küçük ölçekli şehirlerin turizm pastasından aldıkları payı geliştirmelerine, dünyasal bir çatı altıda küresel ölçekte tanımalarına, gelişmelerini yerelliği koruyan kurallara bağlı kalarak yapmalarına ve kitle turizm hareketlerinin özellikle küçük yerleşim yerlerine vereceği zararlardan kendilerini korumalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada, Yavaş Şehir (Citta Slow) ve Yavaş Yemek (Slow Food) akımları ve bu ağa üye şehirlerde yapılmakta olan gastronomi turizm faaliyetlerine sağlayabileceği yararlar konusunda hazırlanmış bir çalışmadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde öncelikle Gastronomi Turizmi, Yavaş Yemek (Slow Food) ve Yavaş Şehir (Citta Slow) akımları konularında kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve bu konuda yazılmış ulusal ve uluslararası bilimsel makaleler incelenerek kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Gastronomi Turizmi Kavramı

Gastronomi turizminin kökeni tarım, kültür ve turizmde yatmaktadır. Bu üç unsur; gastronomi turizminin bölgesel bir çekicilik ve deneyim olarak pazarlanmasına ve konumlandırılmasına fırsat sağlamaktadır. Tarım, ürünü sunmaktadır, kültür; tarihi ve otantikliği, turizm ise; alt

yapıyı ve hizmetleri sağlamaktadır. Tüm bu unsurlar, gastronomi turizmi altında buluşmaktadır (Gülen, 2017).

Gastronomi turizmi "uzakta veya yakında, özgün ve hatırlanabilir yiyecek-içecek deneyimi ve keyfinin arayışı" olarak da tanımlanmaktadır. Yapılan farklı bir tanımlamaya göre ise gastronomi turizmi; "Destinasyonların yiyecek ve içeceklerini keşfetmek, bunlardan keyif almak ve özgün ve hatırlanabilir gastronomi deneyimleri yaşamak için yapılan seyahatlerdir" (Çavuş, v.d, 2018). Gastronomi turizmi, yemek pişirmekle ilgili mirası koruyarak ve tatil mekanının otantikliğine değer katarak, yerel ve bölgesel turizm kaynak temellerini genişleterek ve geliştirerek, tarımsal üretimi teşvik ederek yerel ve bölgesel yiyeceğin reklamını yapmak, turizm ve yerel ekonomilerin tarım sektörünü desteklemesinin ve güçlendirmesinin etkili bir yoludur (Bucak ve Aracı, 2013).

Yavaş Yemek (Slow Food) Hareketi

Slow Food hareketi, Fast Food, hızlı yasam ve yerel yemek geleneklerinin kaybolmasına karsı bir tepki ve bilinçlendirme hareketi olarak, 1989 yılında kar amacı gütmeyen bir Sivil Toplum Kurulusu olarak Gazeteci Carlo Petrini ve arkadaşları tarafından Italya'da kurulan bir harekettir. Bu hareket, İtalya'nın Langhe Bölgesindeki Cuneo kentinde Roma Piazza di Spagna'da Mc Donald's açılmasına tepki olarak başlamıştır. Slow Food, ortak kültürel ve gastronomik sürdürülebilirliği amaçlayan, lezzetlerin standartlaşmasına karşı tüketicinin bilinçlenme gereksinmesini destekleyen, gönüllü katılım esaslı uluslararası bir harekettir. Slow Food aynı zamanda, dünya genelinde gıda tarım bio-çeşitliliğini savunan ve gastronomik üretim geleneklerin bağlı olduğu kültürel kimliklerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına çalışan bir harekettir (Atik ve Atik, 2018).

Slow Food Felsefesi: Yavaş Yemek Manifestosuna göre; tadın standartlaşması, biyo çeşitliliğe yapılan tehdit, çevresel tahribat (tarımın endüstrileşmesiyle ilişkili olarak), küçük üreticinin yok olması, düşük kârlı türlerin, sebzelerin, meyvelerin ve tahılların yok olması ve kültürel kimliğin kaybı küreselleşmenin olumsuz sonuçlarıdır. Dolayısıyla küreselleşme ile beslenen hızlı hayatın gelenekselin her yönünü, özellikle yiyecek sistemini ve tüketim davranışını bozduğunu vurgulamaktadır. Yavaş Yemek hareketi, "tatma hakkını" neredeyse tükenen geleneksel tatlarını muhafaza ederek, yeme zevkinin farkındalığını arttırarak (bir

yemeği paylaşmanın sosyal açılarını da içererek), tat eğitimi ve geleneksel tarım metot ve tekniklerini korumayı amaçlamaktadır (Sağır, 2017). Slow Food felsefesi birbirine bağlı üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir (www.slowfood.com):

- **İyi:** Kaliteli, lezzetli ve sağlıklı yemekler
- **Temiz:** Çevreye zarar vermeyen üretim.
- **Adil:** Tüketiciler için uygun fiyatlar, adil koşullar ve üreticiler için ödeme

Şekil 1: *Yavaş Yemek (Slow Food) Logosu*

Kaynak: www.izmir.bel.tr

Yavaş Şehir (Citta Slow) Hareketi

Yavaş Şehir (Cittaslow) hareketi, son 20 yılda dünyada gelişen ve şehirlerin geleneksel yaşam biçimlerini, kültürel alışkanlıklarını, otantik kimliklerini, doğal yaşam alanlarını ve tarihi altyapısını koruyarak, kendine özgü karakteristik özellikleri temelinde gelişmeyi benimseyen bir harekettir. Bu hareket, küreselleşmenin dayattığı değişimlere özgün kimlik yapısına uygun sürdürülebilir bir gelişmeyi desteklemektedir.

İtalyanca citta (şehir) ve İngilizce slow (yavaş) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen "Cittaslow (Yavaş Şehir)" terimi ve hareketi İtalya kaynaklı olup, küresel hale dönüşmüş bir belediyeler ağıdır. Yavaş şehir hareketinin ortaya çıkışı slow food hareketine dayanmakla birlikte, tam anlamıyla Greve in Chianti'nin eski Belediye Başkanı Paolo Saturnini'nin vizyonu doğrultusunda 1999 yılında kendini göstermiştir. Paolo Saturnini yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla

şehirlerin kendilerini değerlendirmeleri ve farklı bir kalkınma modeli ortaya koymaları fikrini ulusal boyuta taşımıştır. Yavaş şehir hareketi logo olarak, kenti temsilen modern ve tarihi binaları üzerinde taşıyan turuncu renkli bir salyangoz figürünü benimsemiştir (Zengin ve Genç, 2018).

Cittaslow Felsefesi: Cittaslow felsefesi yaşamın, yaşamaktan zevk alınacak bir hızda yaşanmasını savunmaktadır. Cittaslow hareketi, insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan, teknolojinin kolaylıklarından yararlanan kentlerin gerçekçi bir alternatif olacağı hedefiyle yola çıkmıştır (cittaslowturkiye.org).

Bir şehrin Yavaş Şehir (Cittaslow) olabilmesi için öncelikle Cittaslow felsefesine uygun hareket etmesi, nüfusunun 50.000 altında olması ve Cittaslow birliğine sunduğu başvuru dosyası üzerinden yapılan değerlendirmeden geçer puan alması gerekmektedir. Ayrıca, aday şehrin değerlendirmeden geçebilmesi için çevre politikaları, altyapı politikaları, sosyal uyum, kentsel yaşam kalitesi politikaları gibi kriterleri yerine getirmesi de gerekmektedir (mudurnu.bel.tr, 2019).

Yavaş kent hareketi, yavaş yemek felsefesini küçük kentlerin planlanmasında ve tasarımında kullanmayı amaçlayan uluslararası bir ağdır. Küresel bağlamda yerel özgünlüklere ve yerel bağlamda yaşam kalitesini arttırmaya vurgu yapmakta, buradan mimariye, tasarım ve planlamaya sızarak alternatif duyu mekanlarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Yerel yönetimler açısından küresel bir model oluşturmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlayan hareket; anlamlı, sürdürülebilir ve yerel ekonomik bir alternatif kentsel gelişmeyi ifade etmektedir. Yavaş kent hareketi, doğaya zarar vermeden de kentlerin gelişebileceğini, kalkınmanın tek yolunun betonlaşma olmadığını, kentlerin yerel özelliklerine ve doğal yapılarına sahip çıkarak da kalkınabileceklerini savunmaktadır. Bu küçük kentlerde süpermarket zincir mağazaları ya da fast food zincir restoranları yerine yerel ürünler satan mağazalar ve restoranlar bulunmaktadır (Ak, 2017).

Yavaş Şehir (Cittaslow) Logosu

Uluslararası Yavaş Şehirler Birliği logo olarak salyangozu kullanmaktadır. Salyangozun yavaşlık ve dinlenmeyi temsil etmesinden kaynaklanmıştır. Salyangoz yavaş hareket eden ve evi olan kabuğunu gittiği her yere götüren bir canlıdır. Bu yavaşlık düşünmeyi ve ağırbaşlılığı akla getirmektedir (Burkut, 2017).

Şekil 2: *Yavaş Şehir (Cittaslow) Logosu*

Kaynak: www.yereldiplomasi.gov.tr/aglar/cittaslow/

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda, durum saptayıcı/betimleyici araştırma modelinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmamızın amacı öncelikle Türkiye'de Yavaş Şehir unvanı almış şehirleri tespit etmek ve bu şehirlerin gastronomi turizm destinasyonu olma açısından potansiyellerini belirlemek amaçlanmıştır.

VERİ TOPLAMA ARACI VE ÖRNEKLEM

Araştırmamızda toplanan bilgiler yazılı bilimsel kaynakların (Written Documentation) taranmasından, resmi belgelerden ve yerel yönetim web sitelerinden elde edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye'de Yavaş Şehir unvanı almış şehirler hakkında yapmış olduğumuz araştırmadan elde etmiş olduğumuz bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde yer alan bilgiler öncelikle Yavaş Şehir (Citta Slow) ve Yavaş Yemek (Slow Food) hareketlerinin Gastronomi, turizm, geleneksel yiyeceklerin üretimi, ekoloji, yerel mimari, yerel çevre düzenlemeleri ve turizmle ilgili kriter ve uygulamaları ile ilgili bilgileri içermektedir. Ayrıca bu bölümde, bu hareketlere üye olmak isteyen veya üye olan şehirlerin özelikle Gastronomi ve Turizmi açısından gelişebilmek için yerine getirmeleri gerekli kriterler hakkında bilgiler de bu bölümde yer almıştır.

Yavaş Şehir (Citta Slow) Hareketinin Gastronomi ve Turizm İle Alakalı Kriterleri

Cittaslow Birliğine üye olmak isteyen şehirlerin birliğin belirlediği kriterlere belirli oranda sahip olmaları gerekmektedir. Aday şehirler, yapılan değerlendirmeler sonucunda birliğe üyelik için gerekli 50 ve üzerinde puanı almaları durumunda üye olabilmektedirler. 1999 yılında birliğin belirlediği kriterler, birliğin sadece İtalya veya Avrupa'da değil bütün dünyada yayılması sonucu daha evrensel bir hale getirilmeye çalışılmaktadır (cittaslowturkiye.org).

Aşağıdaki bölümde Yavaş Şehir (Citta Slow) hareketinin yiyecek içecek üretimi, tanıtım, pazarlama ve yerel gastronomi kültürünü koruma ve turizm ile ilgili 36 adet kriter hakkındaki bulgular yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

- Yerel yiyecek üretimini teşvik etmek.
- Kamuya ait restoranlarda (okul kantinleri, aş evleri vb) yerel, mümkünse organik ürünlerin kullanılması
- Kişisel kullanımda ve yemek sektöründe tat eğitimlerinin verilmesi ve mümkünse organik yerel ürünlerin kullanılmasının teşvik edilmesi
- Verimli bitkiler dikmek (ceviz, elma, fındık, akça ağacı – karbon emisyonu emen yerel bitkiler)
- Yerel ve geleneksel kültürel etkinliklerin korunması ve değerlerinin arttırılması
- Biyoçeşitliliğin korunması.

- Tarımda GDO kullanımının yasaklanması
- Agroekolojinin (Tarımda ekolojik prensiplerin uygulanması. Bu bağlamda asıl amaç kimyasal ürünlere ve fosil yakıtlara mümkün olduğunca az bağımlı bir "agrosistem" oluşturmaktır) geliştirilmesi
- Verimli bitkiler ve meyve ağaçları kullanılarak sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi ve/veya oluşturulması.
- Yerel ürünlerin ticarileşmesi için alanların yaratılması.
- Slow Food aktiviteleri ve kampanyaları için destek
- Eşleştirme projelerini desteklemek ve gelişmekte olan ülkelerin Cittaslow ve Slow Food felsefelerinin yayılmasını da sağlayacak şekilde gelişmeleri için işbirliği yapmak
- Doğal ve geleneksel yiyecekleri Slow Food veya diğer kurumlar ile desteklemek
- Yerel kompostlamayı teşvik etmek.
- Permakültür ilkelerini benimsemek.(Permakültür: Doğal ekosistemlerin çeşitliliğine, istikrarına ve esnekliğine sahip olan tarımsal olarak üretken ekosistemlerin bilinçli tasarımı ve bakımlarının sağlanmasıdır (permacultureturkey.org).
- Sağlık eğitimleri (Obezite, diyabet vb. sorunlara yönelik çalışmalar) düzenlemek.
- Kent içindeki kullanışlı yeşil alanların verimli bitkiler ile değerlendirilmesi Hava temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi.
- Tarihi kent merkezlerinde yer alan geleneksel kasap, fırın, bakkal vb. dükkanların desteklenmesi.
- Su temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi.
- Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması.
- Üretim/dağıtım zincirini kısaltabilmek için her ekonomik sektörde yerel üretimi teşvik etmek.
- Sürdürülebilir mimari için hizmet masası oluşturulması. (Bu kriter restoran yapımıyla ilgili kullanılabilecek bir kriterdir)
- Biyomimari

- Önceden tarım için kullanılmış alanların kullanımı hakkındaki imar planları için yeni fikirlerin varlığı
- Yerel yenilenebilir enerji kaynaklarına ulaşabilirliği çoğaltıp, içilebilir suyun gereksiz kullanımını azaltmak.
- Kentin kendine yeterliliğini göz önüne almak (Örneğin kentin bağımlı olduğu sistemlerden birinin durması sonucu alternatife sahip olup olmaması). Ulaşım sisteminin bir arıza sonucu birkaç gün durmasının kentin geneline olan etkisinin azaltılmasına yönelik çalışmalar gibi.
- El yapımı ve etiketli veya markalı esnaf/sanatkâr ürünlerinin korunması
- Geleneksel iş tekniklerinin ve zanaatların değerinin arttırılması
- Kırsal bölgede yaşayanların hizmetlere erişimini arttırarak kırsal bölgelerin değerini arttırmak
- Otel kapasitelerin arttırılması
- Cittaslow kampanyalarının desteklenmesi.
- Cittaslow logosunun internet sayfasında ve antetli kağıt üzerinde kullanımı
- Esnafın ve operatörlerin farkındalıklarını arttırmak (Fiyatların ve tarifelerin açık bir şekilde sergilenmesi)
- İyi karşılama (Kenti ziyaret edenlere yönelik çalışacak bir karşılama/tanıtım görevlisinin belirlenmesi, görevlendirilmiş kişilerin eğitimi, yönlendirme levhaları, ziyaretçilere uygun altyapı olanakları ve tanıtım ofisleri gibi bu alanda çalışan noktaların mesai saatlerinin düzenlenmesi)
- Eğitimciler, yöneticiler ve çalışanların Cittaslow hakkında sürekli eğitim görmesi
- Yöre halkına Cittaslow'un anlamı hakkında sistematik ve kalıcı eğitim vermek

Türkiye'deki Yavaş Şehir Destinasyonlarının Gastronomi Turizm Potansiyeli

Türkiye'de 2009 yılında başlayan Yavaş Şehir üyelikleri Mart 2019 tarihine kadar on yedi üye sayısına ulaşmıştır. Gerekli üyelik şartlarını yerine getiren şehir belediyeleri dünya çapında yaygınlaşan bu ağa üye olabilmektedirler. Ülkemizdeki Yavaş Şehir ağına üye olmuş

destinasyonların gastronomi turizmi bağlamında kullanılabilecek yöresel, geleneksel, otantik yiyecek ve içecek ürün bilgileri aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

Seferihisar

İzmir ilinde yer alan Seferihisar 2009 yılında Yavaş Şehir unvanını almış ilk şehir olma özelliğini taşımaktadır. "Türkiye'de bu işin öncülüğünü yapan, bu konuda ilk başvuruyu yapan ve ilk seçilen yavaş şehirdir. Deneyimli olması nedeniyle adaylık başvurusu yapmak isteyen diğer yerleşimlere de destek olan bir şehir konumundadır. Ayrıca Cittaslow felsefesi içerisinde yürüttüğü pek çok proje sayesinde şehrin çehresi değişmiştir. Aslında idari olarak İzmir'e bağlı Seferihisar'da Cittaslow ruhu özellikle Sıgacık bölgesinde çok da yoğun olarak hissedilmektedir. Seferihisar daha çok doğal güzellikleri sayesinde Cittaslow seçilmiş ve Cittaslow kriterlerinin yarıdan fazlasına sahiptir. Ayrıca Seferihisar üç bin yıllık tarihi bir geçmişe sahiptir" (Dinç, 2018). Seferihisar'ın Cittaslow üyeliğinin en temel özelliklerinden biri de tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmasıdır. Özellikle bölgede mandalinacılık göze çarpmakta ve nüfusun %80'i mandalinacılıkla uğraşmaktadır. Belediye üyelik kriterlerini kendi yol haritası olarak görmüş, başta mandalinacılık olmak üzere diğer ürünlerin üretiminde de geleneksel yöntemler kullanılmasına dikkat etmiştir (Hocaoğlu, 2012).

Seferihisar gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan, her gelen turistin tatması veya turistik hediyelik ürün olarak alması gerekli ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 1'de yer almaktadır (seferihisar.bel.tr).

Tablo 1: *Seferihisar'ın Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı
Oğlak Dolması	Çalkama
Sakızlı Tarhana	Oklavadan Sıyırma Tatlısı
Samsades	Enginar Dolması
Keşkek	Nohutlu Mantı
Mandalinalı Reçeli	Bal Kabağı Yemeği
Sinkonta	Ekmek Dolması

Yuvalaça	Labada Sarması
Fıstıklı Arapsaçı	Ispanak Balıklama
Sakızlı Lohusa Kurabiyesi	Sıra Köftesi

Gökçeada

Çanakkale ilinde yer alan ve Türkiye'nin en büyük adası Gökçeada 2011 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. 8000 yıllık insanlık tarihi geçmişiyle zengin bir gastronomi kültürüne sahip Gökçeada mutfağında öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: *Gökçeada'nın Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**
İmroz Keçi Ve Koyunundan Yapılan Yemekler	Diğer Deniz Ürünleri (Sübye Dolması, Ahtapot Güveç, vs)
Geleneksel Gökçeada Yemekleri (Cicirya, Oğlak Dolma, Koliva, v.s)	Kılıç Balığı Yemekleri
	Dibek Kahvesi
Badem Kurabiyeleri	Zeytin Yağı
İmroz Keçisi Sütünden Yapılan Dondurmalar ve Peynirler	Reçeller (Domates Reçeli, Ceviz Reçeli, vs)
Bal, Şarap, Ada Kekiği	Yabani Otlu Mezeler

Akyaka

Muğla ilinde yer alan Akyaka 2011 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Sırtını, yeşilin her tonuna sahip dağlara dayamış, Ege kıyılarının gizli turizm ve kültür hazinesi Akyaka çok özel ve güzel bir tatil kasabasıdır. Bozulmamış ve doğaya saygılı mimarisi ile antik çağlardan beri değeri korunan bir yerleşim yeridir. Muğla ve Akyaka gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: *Akyaka'nın Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**
Kalamar Dolması	Mercimek Köftesi

Kabak Çiçeği Dolması	Ev Reçelleri, Limonata
Karides Güveç	Kabak Böreği
Ahtapot Izgara	Yeşil Mercimek Salatası
Karidesli Mücver	Balık Çorbası
Sübye Güveç	Kabak Çiçeği Kızartması

Taraklı

Sakarya ilinde yer alan Taraklı 2011 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Eski adı "Dablar" olan Taraklı'nın Hellenestik dönemde "Bytinia" adını alan bölge içinde olduğu bilinmektedir. Hisartepe'de bulunan iki sarnıç M.Ö. l. bin ile M.Ö. 2000 arasını tarihlemektedir. Taraklı gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 4'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

Tablo 4: *Taraklının Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**
Köpük Helvası	Keşkek
Uhut Tatlısı	Yaprak Dolması
Etli Nohut	Kuzu Kavurma
Kabak Tatlısı	İrmik Helvası
Pekmezli Ayva Dolması	Bal Kabaklı Gözleme

Yenipazar

Aydın ilinde yer alan Yenipazar 2011 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Aydın Yenipazar gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 5'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

Tablo 5: *Yenipazar'ın Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**
Yenipazar Pidesi	Tahinli Pide
Keşkek	Turunç Reçeli
Hurma (Yuvarlama)	Cızdırma
Paşa Böreği	Sıkma

Enginar Yemeği	Pırasalı Ekmek
Koruk Suyu	Kar Helvası
Ekmek Dolması	Et Lelengisi
Karnabahar Mücveri	Yavru Kavurması

Yalvaç

Isparta ilinde yer alan Yalvaç 2012 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Yalvaç gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 6'de yer almaktadır (www.turkish-cuisine.org).

Tablo 6: *Yalvaç'ın, Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**
Hamursuz	Güllaç	Kesmik Baklavası
Yalvaç Keşkeği	Bulamaç Çorbası	Pişi
Diş Göllesi	Loğusa Peltesi, Şerbeti	Aşure

Perşembe

Ordu ilinde yer alan Perşembe 2012 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Ordu Perşembe gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 7'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

Tablo 7: *Perşembe'nin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**
Hamsili Pilav (İçli Tava)	Mısır Ekmeği, Mısır Çorbası
Melocan (Diken Ucu) Kavurması	Hamsi Buğulama
Mısırlı Pancar Sarması	Karalahana Çorbası
Kelem Lahana Turşusu Kavurması	Sakarca Kayganası
Fasulye Turşusu Kavurması	Galdirik Kavurması
Domates Turşusu Kavurması	Salatalık Turşusu Kavurması

Vize

Kırklareli ilinde yer alan Vize 2012 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Kırklareli mutfak kültürü; yörede yetişen besin çeşitlerine, tarihsel süreç içerisinde bölgeye göçle gelmiş toplulukların yeme-içme alışkanlıklarına, inançlarına göre şekillenmiştir. Yöre mutfağının kaynağını tarım ürünleri, büyük ve küçükbaş hayvancılık ile deniz ürünleri oluşturmaktadır (kirklareli.ktb.gov.tr). Vize gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 8'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

Tablo 8: *Vize'nin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Oğlak Çevirme	Höşmel	Kiremitte Mantarlı Alabalık
Isırgan Otu Çorbası	Tarhana Çorbası	Vize Peyniri
Ihlamur Çiçeği Balı	Yoğurtlu Labada	Labada Çorbası
Papara	Toğga	Umaç Çorbası
Manca	Kapuska	Tavuklu Kalle
Kuzu Kapama	Kupriva	Sütlü Hamur Çorbası
Sütlü Biber Turşusu	Borani	Pekmezli Kaçmak

Halfeti

Şanlıurfa ilinde yer alan Halfeti 2013 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Halfeti gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 9'de yer almaktadır (www.trthaber.com).

Tablo 9: *Halfeti'nin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Şabut Balığı Kebabı	Erikli Sote	Erik Tavası
Kebat Reçeli	Karagül Şerbeti	Erik Dolması
Yeni Dünya Kebabı	Soğan Kebabı	Kirazlı İçli Köfte
Dut Pilavı		

Şavşat

Artvin ilinde yer alan Şavşat 2015 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Artvin Şavşat gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 10'de yer almaktadır (Kaya, 2017).

Tablo 10: *Artvin ve Şavşat'ın Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**
Lahana Çorbası	Laz Böreği	Bişi	Dut Pekmezi
Bükme	Hinkel	Gevrek	Cergebas
Kuymak	Erişte	Ekmek Kayganası	Katmer
Cadı (Mısır Ekmeği)	Lokum (Lokma)	Kara Lahana Sarması	Püşürük Çorbası
Silor	Çılbır	Puçuko	Artvin Döneri

Uzundere

Erzurum ilinde yer alan Uzundere 2016 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Erzurum ve Uzundere gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 11'de yer almaktadır (erzurum.csb.gov.tr).

Tablo 11: *Erzurum ve Uzundere'nin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**	**Ürün Adı**
Ayran Aşı	Pıt Pıt Haşılı	Tandır Ketesi	Pestil Çullaması	Şile
Kesme Aşı	Un Kaymağı	Sini Ketesi	Kadayıf Dolması	Hasıta
Herle Aşı	Keysefe	Tatar Böreği	Çaşır Kavurması	Borani
Su Böreği	Hingel	Çiriş Pancarı	Şalgam Çırtması	Lalanga

Eğirdir

Isparta ilinde yer alan Eğirdir 2017 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Isparta Eğirdir'de Organik tarımcılığın geliştirilmesi için projeler uygulanmaktadır. Ayrıca Eğirdir'de yok olma riski altında olan şarapçılık ve yavaş yemek çeşitleri için aktivitelere destek olunmaktadır

(Alagöz, 2018). Eğirdir gastronomi kültüründe öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 12'de yer almaktadır (egirdirturizmdanismaburosu.ktb.gov.tr).

Tablo 12: *Isparta ve Eğirdir'in Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Sütlü İrmik Helvası	Kerevit Güveç	Sıyırga Fasulye	Balık Ekşilemesi	Kurma Balık
Sazan Dolması	Elma Lokumu, Elma Çorbası	Tahinli Elma Reçeli	Peynirli Elmalı Pide	Elma Cipsi, Hoşafı
Yeşil Mercimek Aşı				

Gerze

Sinop ilinde yer alan Gerze 2017 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Gerze gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 14'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org) ve (www.gerze.gov.tr).

Tablo 14: *Gerze'nin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Gerze Nokulu	Helva	Gerze Pidesi	Çakaduzu
Tuzlu Balık	Mamelika-Hoptiri	Kazıyak	Katlama
İçli Tava	Kabak Millesi	Etli Kulak Hamuru	Mısır Çorbası
Boranaşı	Sirkeli Pırasa	Tirit, Şipsi	Hamursuz Tatlısı
Sakarcık	Zıbıdık	Bilegi	Mısır Pastası
Koyun Gözü	Mısır Tarhanası	Hamuraşı (Kulak Hamuru)	Yazım Ekmeği

Göynük

Bolu ilinde yer alan Göynük 2017 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Göynük gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 13'de yer almaktadır (goynuk.bel.tr).

Tablo 13: *Göynük'ün Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Göynük Usulü Mantı	Kuzu Doldurma	Oklava Tatlısı	Kabaklı Yufka
Erişte Çorbası	Uhud	Kavurma	Peynirli-Cevizli Gözleme
Düğün Çorbası	Su Böreği	Erişte Çorbası	Yufka Böreği
Keş (Kesik)	Ovmaç Çorbası	Höşmerim	Tarhana Çorbası

Mudurnu

Bolu ilinde yer alan Mudurnu 2018 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Mudurnu gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan, her gelen turistin tatması veya turistik hediyelik ürün olarak alması gerekli ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 15'de yer almaktadır (cittaslowturkiye.org).

Tablo 15: *Mudurnu'nun, Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Mudurnu Böreği	Kızılcık Şurubu	Katmerli	Bazlamaç
Kaşık Sapı	Oğmaç Çorbası	Kalıp Tatlısı	Kaygana
Kabaklı Gözleme	Uhut Çorbası	Basma Helva	Kalbur Malağı
Hamursuz	Taze Tarhana	Erişte Çorbası	Sıkma Malak
Sini Makarnası	Korava	Köpük Helva	Atma Malak
Cızlama	Kızılcık Tarhana Çorbası	Tırtıl Tatlısı	Islama, Keş, Palize
Ekmek Makarnası	Düğün Çorbası	Höşmerim	Mudurnu Baklavası
Mudurnu Saray Helvası	Fırında Tatlı Kabağı		

Köyceğiz

Muğla ilinde yer alan Köyceğiz 2019 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Muğla Köyceğiz gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan, her gelen turistin tatması veya turistik hediyelik ürün olarak alması gerekli ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 16'de yer almaktadır (www.mugla.bel.tr).

Tablo 16: *Muğla ve Köyeğiz'in Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Zeytin Yağlı Sarma	Dutmeş	Çıntar Kavurması	Yapık, Keşkek	Börülce Ekşilemesi	Bestel, Şıra,
Sılcan Ekşilemesi	Kabak Çiçeği Dolması	Çıntar Teltoru	Portakallı Baklava	Filiskin Suyu	Köyceğiz Usulü Tavuk Dolması

Ahlat

Bitlis ilinde yer alan Ahlat 2019 yılında Yavaş Şehir unvanını almıştır. Ahlat gastronomi kültüründe ve mutfağında öne çıkan, her gelen turistin tatması veya turistik hediyelik ürün olarak alması gerekli ve gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilecek yöresel yiyecek ve içecekler Tablo 17'de yer almaktadır (www.ahlat.gov.tr).

Tablo 17: *Ahlat'ın, Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilebilecek Yöresel Yiyecek ve İçecekleri*

Ürün Adı	Ürün Adı	Ürün Adı
Harse	Pitik	Erik Aşı
Ayran ve Turşu Aşı	Murtuva	Kaysı Aşı
Şilor	Tortuk Kavurması	Çortu Aşı
Mercimekli Cılbır	Çireş Aşı	Yarma Aşı
Çorti Köftesi	Heliz Turşusu	Tandırda Balık
Tuzlu Balık	Kavurga	Metes
Sütlü Bulgur Çorbası	Çörek	Erişteli Bulgur Çorbası
Kartoplu Pilav	Haşil	Baklalı Pilav
Domatesli Pilav	Isırgan Otu Şillesi	Karınlı Pilav
Soğanlı Köfte	Parpar Yemeği	İçli Köfte
Yalancı Küfte	Jağ Turşusu	Ufak Küfte
Çiğ Küfte	Çortu	Yumurtalı Çiğ Küfte
Ciğer Taplaması	Fetir	Mercimekli Küfte
İlahana Dolması	Kısır	Hes Dolması
Domatesli Şile	Sac Ekmeği	Tandır Ekmeği

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde öncelikle Yavaş Şehirlerde yapılacak Gastronomi Turizm faaliyetlerinin bölgeye sağlayacağı faydalar özetlenmiştir. Daha sonra

Yavaş Şehirlerde yapılacak Gastronomi Turizm faaliyetlerinin gelişmesi için yapılması gerekenler hakkında öneriler yer almaktadır.

Yavaş Şehir felsefesi, bozulmamış doğal kaynakları, kendine özgü mimari özellikleri ve otantik kültürleri ile öne çıkan ve kitle turizm pastasından yeterince gelir elde edemeyen bölgelerin bir kurtarıcısı olmaktadır. Yavaş şehir ağına dahil olan şehirler aynı zamanda dünya çapında tanınır bir turistik destinasyon olabilmektedirler. Bu çalışmada kitle turizm faaliyetlerinden yeterince ekonomik gelir elde edemeyen şehirlerin Yavaş Şehir unvanı ile Gastronomi Turizminden sağlayabileceği faydalar aşağıda özetlenmiştir.

- Yavaş şehir ağına dahil olan şehirlerin ulusal ve uluslararası tanınırlığı artmaktadır.
- Yavaş şehirlerin sahip olduğu yiyecek ve içecek kültürleri gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilebilir.
- Gastronomi turizm potansiyeli olarak kullanılacak geleneksel ve yöresel yiyecek ve içeceklerin korunması sağlanmaktadır.
- Unutulmuş gastronomik değerler yeniden ortaya çıkarılıp gastronomi turizmine katkı sağlayabilecektir.
- Yerel yiyecek ve içecek üreticileri desteklenerek yerel lezzetlerin yok olmasının önüne geçilecektir.
- Ev hanımlarının yapacakları ürünleri gastronomi turizmi kapsamında değerlendirerek ekonomik hayata girmeleri sağlanabilecektir.
- Yavaş şehirler, her geçen gün artan gasto turistler için yeni bir destinasyon sağlayacaktır.

ÖNERİLER:

Yavaş şehirler sahip oldukları yöresel lezzetleri koruma, geliştirme ve bu değerlerden faydalanarak bölgelerinde yapılan veya yapılacak olan gastronomi turizm çalışmalarına katkı sağlamak için yapılması gerekenler hakkında öneriler aşağıda özetlenmiştir:

- Yavaş şehirler sahip oldukları yöresel lezzetleri korumak ve tariflerini gelecek nesillere aktarmak için yiyecek ve içeceklerin reçetelerini kayıt altına almaları gerekmektedir.

- Yavaş şehir sakinleri, sahip oldukları yöresel lezzetleri markalaştırmak için çalışmalar yapmaları gerekmektedir.
- Her sakin şehir özellikle tarımsal ürünlerinin hasat dönemlerinde ve diğer mevsimlerde, yöresel yiyecek-içecek temalı birçok festival düzenlemelidirler.
- Yavaş şehirlerde faaliyet gösteren girişimciler, yöresel lezzet sunumu yapan lokanta sayısını artırmaları gerekmektedir.
- Yavaş şehirlerdeki yerel yönetimler girişimcilik, elektronik tanıtım ve ticaret, pazarlama, dürüst tarım, aşçılık, turizm ve yöresel el sanatları konularında kurslar organize etmelidirler.
- Yavaş şehirler tanıtıcı "Yavaş Şehir Temalı Web Siteleri" kurarak sahip oldukları tarihi, arkeolojik, gastronomik, kültürel ve sanatsal değerlerini, gastronomi temalı festivallerini tüm dünyaya tanıtmalıdırlar.
- Yavaş şehirler, gastronomi turizm desteğiyle turizm faaliyetlerini tüm yıla yaymalıdırlar.
- Her yıl, farklı bir yavaş şehrin organizasyonuyla gastronomi temalı festival düzenleyerek turistlerin tüm yavaş şehirleri bir arada tanıtma fırsatı yaratılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Ak, D. (2017). "Yavaş Kent (Cittaslow) Hareketi ve Türkiye Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Sosyal Araştır Dergi, Cilt:10, Sayı:52, s:889, Erişim Adres www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi52_pdf/6iksisat_kamu_isletme/ak_duygu.pdf

2. Alagöz, M. (2018). "Sürdürülebilir Kent Bağlamında Cittaslow Yaklaşımı, Eğirdir İlçesinin Cittaslow Kriterleri Açısından İncelenmesi", Asia Minor Studies, International Journal Of Social Sciences, Cilt: 6, Sayı: AGP Sempozyum Özel Sayısı, s:145, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/553898

3. Atik, A, Atik, İ. (2018). "Slow Cıty Hareketinden Slow Food Hareketine Doğru Giderken Belediyelerin Rolü", PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt:14, Özel Sayı:1, s:12, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/615795

4. Bucak T., Aracı, Ü.E. (2013). "Türkiye'de Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:16, Sayı:30, 203-216, s:207, Erişim Adresi http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c16s30/makale/203-216.pdf

5. Burkut, E.B. (2017), "Yavaş Şehirlerin (Cıttaslow) Kültürel Miras Ve Turizme Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", ICCHT – 2017 Uluslararası Kültürel Miras Ve Turizm Kongresi, s:3, Erişim Adresi http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2661/Burkut.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6. Çavuş, A., Işık, F. M., Yalçın, C. (2018). "Gastronomi Turizmi Çekiciliği Açısından Zigana Yöresi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (Özel Sayı 3), 3071-3085, s:3046, Erişim Adresi http://dergipark.org.tr/ataunisosbil/issue/42067/501067

7. Dinç, A. (2018). "Türkiye'deki Yavaş Şehirlerin Sürdürülebilir Turizm Coğrafyası Açısından Değerlendirilmesi", TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 12-21, s:17, Erişim Adresi http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2018/12/30.Yıl.TamMetin01abdurrahman-dinç.pdf

8. Gülen, M. (2017). "Gastronomi Turizm Potansiyeli ve Geliştirilmesi Kapsamında Afyonkarahisar İlinin Değerlendirilmesi", Güncel Turizm

Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 31-42, s:33, Erişim Adresi http://dergipark.org.tr/guntad/issue/30023/324135

9. Hocaoğlu, D. (2012) "Kültürel Miras Olarak Yemek Kültürü: Cittaslow Seferihisar'ın Yavaş Yemekleri", 2nd Conference of Agrindustrial, 346-360, s:356, Erişim Adresi http://sakinsehir.net/k%C3%BCt%C3%BCphane.html

10. Kaya, A. (2017). "Artvin'de Gastronomi Turizmi Algısı: Artvin Çoruh Üniversitesinde Çalışan Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma", DOKAP Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu, s:160, Erişim Adresi http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/yonetim_4b967.pdf

11. Sağır, G. (2017). "Küreselleşmeden Geleneksele Dönüşte Slow Food Ve Cittaslow Hareketi", The Journal of Social Science, Cilt:1, Sayı:2, 50-59, s:52, Erişim Tarihi 11 Eylül 2019 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383375

12. Zengin, B., Genç, K (2018). "Yavaş Şehirlerin (Citta-Slow) Pazarlanması: Göynük Örneği", MANAS Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:2, 585-598, s:587, Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/578406

İnternet Kaynakları

13. Erişim Adresi http://mudurnu.bel.tr/haberler/mudurnu-artik-cittasl

14. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/#cittaslow

15. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/uyelik-sureci-ve-kriterler/

16. Erişim Adresi https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/dunyanin-en-unlu-gastronomi-fuari-terra-madre-izmire-geliyor/40914/156

17. Erişim Adresi https://www.slowfood.com/about-us/our-philosophy/

18. Erişim Adresi http://www.yereldiplomasi.gov.tr/aglar/cittaslow/

19. Erişim Adresi http://permacultureturkey.org/nedir/

20. Erişim Adresi http://seferihisar.bel.tr/turkiyenin-ilk-sakin-sehri-seferihisar-yerel-mutfak-global-lezzet-projesi-ile-istanbulda/

21. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-yenipazar/

22. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-persembe/

23. Erişim Adresi https://kirklareli.ktb.gov.tr/TR-64329/yoresel-mutfak-kulturu.html

24. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-halfeti/

25. Erişim Adresi https://www.trthaber.com/haber/yasam/halfeti-yemekleri-gorucuye-cikti-250734.html

26. Erişim Adresi https://erzurum.csb.gov.tr/yoresel-yemekler-i-1657

27. Erişim Adresi http://www.turkish-cuisine.org/print.php?id=233&link=http://www.turkish-cuisine.org/regional-cuisine-4/mediterranean-region-123/isparta-233.html

28. Erişim Adresi https://egirdirturizmdanismaburosu.ktb.gov.tr/TR-191870/cittaslow-uyelerinden-sakin-sehir-egirdir39e-tam-not.html

29. Erişim Adresi https://goynuk.bel.tr/yemek-kulturu/

30. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-gerze/

31. Erişim Adresi http://www.gerze.gov.tr/mutfak

32. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-mudurnu/

33. Erişim Adresi https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-tarakli/

34. Erişim Adresi http://www.ahlat.gov.tr/yoresel-yemekler

35. Erişim Adresi https://www.mugla.bel.tr/sayfa/yoresel-tatlar

TÜRKİYE BORÇ KRİZİNDE Mİ?

BÖLÜM 26

Mehmet ELA[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, mehmetela@osmaniye.edu.tr

GİRİŞ

Borç krizleri geçmişten günümüze kadar birçok ülkenin önemli mali problemlerinden biri haline gelmiştir. Daha önceleri, daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle özdeşleştirilen devlet borç krizleri son yıllarda gelişmiş ülkelerde de görülmeye başlanmıştır. Konuya Türkiye açısından bakıldığında, borç krizlerinin Türkiye'de nadir görüldüğü söylenebilmektedir. Nitekim literatüre göre Türkiye 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarında borç krizi yaşamıştır.

Türkiye'nin kırılgan ekonomik ve mali yapısı, ülkeyi iç ve dış şoklara karşı kırılgan hale getirmekte ve borç kırılganlığını arttırmaktadır. Bu durum veri iken, 2018 yılında yaşanan kur artışı başta olmak üzere 2019 yılında mali göstergelerde yaşanan bozulma Türkiye'nin borç krizi yaşayıp yaşamadığı yönündeki tartışmaları alevlendirmiştir. İlk görüşe göre Türkiye kur krizi ile birlikte borç krizi de yaşamışken ikinci görüşe göre Türkiye borç dinamikleri açısından güçlü bir yapıya sahiptir ve borçlarında temerrüde düşmemiştir. Bu açıdan ikinci görüşe göre Türkiye borç krizi yaşamamıştır.

Türkiye'nin borç krizi yaşayıp yaşamadığı konusunda çeşitli tartışmalar olmakla birlikte söz konusu tartışmalar henüz akademik boyuta taşınmamıştır. Bu durumun nedeni ise hiç şüphesiz literatürde borç krizinin tanımı üzerinde bir uzlaşının olmamasıdır. Bu noktadan hareketle oluşturulan bu çalışmada, literatürdeki borç krizi tanımlarından hareket edilerek borç dinamikleri konusunda belirli gösterge ve eşikler belirlenmiş ve Türkiye'nin borç krizi yaşayıp yaşamadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ilk bölümde dünyada yaşanan borç krizlerine ve Türkiye'nin 1900'lü yıllarda yaşadığı borç krizlerine değinilmiştir. İkinci bölümde literatürde yer alan borç krizi tanımlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, ikinci bölümde belirlenen tanımlamalardan elde edilen borç dinamiklerine ait çeşitli gösterge ve eşik değerler göz önüne alınarak Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığı belirlenmeye çalışılmış ve ardından sonuca gidilmiştir.

1. BORÇ KRİZLERİ VE TÜRKİYE

Borç krizleri geçmişten günümüze birçok ülkede meydana gelmiş ve krize giren ülkelere önemli derecede zararlar vermiştir. Bu anlamda, borçlanma sorunları yaşayan birçok ülke borç kriziyle karşı karşıya gelmiştir. Genellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke kaynaklı olan borç krizleri son yıllarda gelişmiş ülkeleri de etkilemeye başlamış ve etki alanını arttırmıştır. Diğer yandan krizlerin etki yılları da uzun olabilmektedir. Bu çerçevede, son yıllarda artan finansallaşma ve borç akımları ile birlikte birçok ülke borç sorunları ve akabinde borç krizleri yaşamıştır. Öyle ki, Reinhart vd. (2003), 1970-2001 döneminde 52 ülkeyi incelemiş ve 31 borç krizi belirlemiştir. Yazarlara göre, Türkiye 1824-2001 döneminde 6 kez borçlarında temerrüde düşmüş veya borç yeniden yapılandırmasına gitmiştir. Diğer yandan Detragiache ve Spilimbergo (2001), 1971-1999 döneminde 69 ülkeyi incelemiş ve 54 borç krizi belirlemiştir. Leaven ve Valencia (2008), temerrüt olaylarını borç krizi olarak değerlendirdiği çalışmasında 1970-2007 döneminde 63 temerrüt veya borç yeniden yapılandırması belirlemişlerdir. Çalışmaya göre Türkiye 1978 yılında borç krizi yaşamıştır. De Paoli vd. (2006), 1970-2000 döneminde 40 borç krizi belirlemiştir. Diğer yandan Harvard Business School tarafından oluşturulan Global Kriz Veritabanı, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1956, 1958, 1963, 1978, 1979 ve 1982'de temerrüde düştüğünü belirlemiştir (Harvard Business School, 2019).

Çeşitli çalışmalardan görülebileceği üzere, Türkiye çeşitli yıllarda temerrüde düşmüştür. Bu temerrütlerden iki tanesini borç krizi olarak gören Lavy ve Rapoport (1992:313)'ye göre Türkiye 1960'lı ve 1970'li yıllarda uyguladığı ithal ikameci sistem sonucunda 1968-69'da küçük bir borç krizi yaşarken 1977-78 yıllarında Türkiye döviz darboğazı nedeniyle döviz cinsinden borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Söz konusu krizde Türkiye borçlarını ertelemiş ve kapsamlı bir stabilizasyon ve liberalizasyon programı uygulamıştır (Collins, 1989:5).

Türkiye'nin 2018 yılında yaşadığı kur artışı dikkatleri Türkiye'nin borçlarına çekmekle birlikte, araştırmamıza göre 2018'den günümüze değin Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığı sorusu, akademik olmaktan çok haber kaynakları ya da blog tartışmalarında kendisine yer

bulabilmektedir[1]. Bize göre bunun nedeni ülkelerin hangi durumda borç krizinde olduğu üzerinde tam bir uzlaşıya varılamamış olmasıdır. Nitekim çeşitli çalışmalar, ülkelerde yaşanan borç krizini belirlerken belirli varsayımlara dayanmışlardır. Örneğin temerrüt, borç krizi için önemli bir gösterge niteliğinde kullanılmıştır. Bu açıdan literatürde, devletlerin borçlarına ilişkin temerrüt veya borç krizine ilişkin tek bir tanıma ulaşmak mümkün değildir. Tanım, araştırmanın odağına ve bilginin ulaşılabilirliğine bağlı olarak değişmekte ve bu da farklı araştırmaların sonuçlarını karşılaştırmanın oldukça zor olmasına neden olmaktadır. Diğer bir sebep ise seçilen veri setinin (ülkeler, periyot ve/veya sıklık) geniş ölçüde değişmesidir (Boonman, 2015:8).

Literatürde çeşitli tanımlamalar mevcutken bir ülkenin belirli bir yılda borç krizi yaşayıp yaşamadığı bu tanımlamalara göre değişmektedir. Bu açıdan bir sonraki başlıkta çeşitli kaynaklarca ele alınmış borç krizini tanımlamaya yönelik çerçevelere değinilecektir.

2. BORÇ KRİZİNİN TANIMI

Literatürde borç krizinin tanımı üzerine uzlaşılmış bir görüş mevcut değildir. Bu anlamda literatürde borç krizi farklı çalışmalarda farklı göstergelerle açıklanmıştır. Aşağıda bu çalışmalarda yer alan borç krizi tanımlarına yer verilmiştir:

Manasse vd. (2003:8) ve Manasse ve Roubini (2005:8)'e göre, bir ülke Standard & Poor's tarafından temerrütte olarak sınıflandırılmışsa veya imtiyazsız IMF finansmanına kotanın %100'ünü aşan oranda başvurmuşsa borç krizinde olarak tanımlanmaktadır Standard & Poor's'a göre, hükümetin vadesi geldiğinde dış borçlarında anapara ve faizlerini ödememesi durumunda, bir ülke temerrütte olarak tanımlanmaktadır. Yazarlara göre, bu tanımlamayla ilgili olası bir sorun, yalnızca bir uyum (adjustment) programı ve IMF'den alınan büyük bir mali paket aracılığıyla engellenen yarı temerrütleri yakalayamamasıdır.

Detragiache ve Spilimbergo (2001:6)'ya göre, (i) Ticari kreditörlere (bankalar ve tahvil sahipleri) olan dış borçlarda faiz ve anaparayı içeren gecikmiş borç ödemesinin tutarının toplam ödenmemiş (outstanding) borçlara oranı %5'i aşarsa, ülke borç krizindedir. Bu oran temerrüde

[1] Bu konuda sadece Taskinsoy (2019), Türkiye'nin borç krizinde olduğunu belirtmiş ancak çalışmasında bunun nedenlerini açıklamamıştır. Yazar, borç krizinin kur kriziyle birlikte yaşandığını savunmuştur.

düşülmüş borçların ihmal edilebilir (küçük) olduğu durumları göz önüne almamaktadır. (ii) İkinci olarak, ticari kreditörlere (Dünya Bankası'nın yayını olan Global Development Finance'de listelenen kreditörler) olan borçların ödemesi ertelenir veya yeniden yapılandırılırsa, ülke borç krizindedir. Buradaki ülkeler ödemeyi geciktirmemişlerdir. Çünkü borçlarını ertelemiş ya da yeniden yapılandırmışlardır.

Catao vd. (2011:8), borç krizini kesin temerrüt ve yakın temerrüt olarak ikiye ayırmıştır. (i) Kesin temerrütün tanımında Standard & Poor's'un temerrüt tanımının farklı çalışmalarla birlikte ele alınmış kombinasyonu kullanılırken; (ii) Yakın temerrüt IMF'den alınan büyük yardımı ifade etmektedir. Burada yardım kotanın en az iki katı olmalıdır.

De Paoli vd. (2009:9) tarafından yapılan çalışmada borç krizi gerçek bir temerrüt yaşanmasına bağlanmıştır. Gerçek bir temerrüt ise şu şekilde açıklanmaktadır: (i) Özel alacaklılara yönelik dış borçlarda geciken anapara ödemesi toplam ödenmemiş (outstanding) özel alacaklılara olan borcun en az % 15'ine ulaştığında veya; (ii) Özel alacaklılara yönelik dış borçlarda geciken faiz ödemesi toplam ödenmemiş (outstanding) özel alacaklılara olan borcun en az % 5'ine ulaştığında ve / veya; (iii) Dünya Bankası'nın Global Development Finance'de listelenen özel alacaklılarla anlaşılarak borç ertelemesine gidildiğinde, ülke borç krizinde sayılmaktadır.

Sy (2003:12) ve Pescatori ve Sy (2007:320)'ye göre, ülkenin tahvil faiz farkı (bond spread) ABD tahvillerinden 1000 baz puan veya daha fazla üstte ise, ülke borç krizinde sayılmaktadır.

Ciarlone ve Trebeschi (2005:378)'ye göre, aşağıdaki şartlardan biri veya daha fazlası gerçekleşirse, ülke borç krizinde sayılmaktadır. Bunlar:

i) Bir ülke resmi olarak kamu borcu ya da dış borç ödemeleri üzerine moratoryum ilan etmişse;

ii) Bir ülke, yıl sonunda borç servisinin %5'ini aşacak biçimde resmi ve ticari alacaklılara karşı dış borçların faiz ödemesi ve /veya anapara ödemesini yapmamış ise;

iii) Bir ülkenin, resmi ve ticari alacaklılara karşı dış borç faiz ve/veya anapara ödemesini geciktirmiş olduğu tutarın, toplam ödenmemiş (outstanding) dış borcun %5'ini aşması halinde;

iv) Bir ülke, resmi ve/veya ticari bir alacaklı ile borç erteleme veya yeniden yapılandırma sözleşmesi imzalamışsa,

v) Bir ülke IMF'den büyük bir yardım paketi almışsa; burada büyük miktar kotanın %100'ünü aşan bir kullanım olarak tanımlanmıştır.

3. BORÇ KRİZİ TANIMLARINA GÖRE TÜRKİYE'NİN DURUMU

Kısıtlı olan literatürde yer alan borç krizi tanımlamaları, kendi içinde göstergeler bazında gruplandırılabilmektedir. Nitekim söz konusu çalışmalar, belirli noktalarda ortak sayılabilecek tanımlamalara yer vermektedir. Buradan hareketle aşağıda Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığı sorusu, yukarıda verilen tanımlar kendi içinde gruplandırılarak cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

3.1. Borç Servisi Yapılmamış veya Geciktirilmiş Midir?

Yukarıda yer alan çalışmalara bakıldığında, Manasse vd. (2003), Manasse ve Roubini (2005), Detragiache ve Spilimbergo (2001), Catao vd. (2011), De Paoli vd. (2009) ve Ciarlone ve Trebeschi (2005), ülkenin gerek resmi ve gerekse de özel (ticari) alacaklılara olan borçlarında borç geri ödemesini yapmaması veya geciktirmesini borç krizi göstergesi olarak ele almışlardır. Konuya Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'de ödenmemiş veya ödemesi gecikmiş borçlara ilişkin son yıllarda herhangi bir işaret mevcut değildir. Nitekim bu konuda Tablo 1'e bakıldığında, son yıllarda Türkiye'de servisi yapılmamış ya da gecikmiş (arrears) borç bulunmamaktadır. Diğer bir anlatımla Tablo 1'e göre bu miktar 2017 ve 2018'de 0'dır.

Tablo 1: *Türkiye'de Yapılmamış ya da Geciktirilmiş Borç Ödemeleri (Arrrears) (Dolar, 1970-2018)**

Gecikmiş Ödeme Türleri (Dolar)	**1971**	**1977**	**1978**	**1984**	**2017**	**2018**
Anapara borçları (özel alacaklılar)	0	0	102.000	432.258	0	0
Anapara borçları (resmi alacaklılar)	0	208.714	273.523	14.213.597	0	0
Faiz borçları (özel alacaklılar)	0	0	7.000	0	0	0
Faiz borçları (resmi alacaklılar)	515.000	0	0	4.745.212	0	0

Kaynak: World Bank (2019).

*Borç gecikmeleri yaşanan tüm yıllara tabloda yer verilmemiş olup gecikme ya da temerrüt yaşanan yıllardan bazılarına yer verilmiştir.

Tablo 1'e göre 1970'li ve 1980'li yıllarda Türkiye bazı dönemlerde borç servisi yapmakta zorlanmış ve ödemelerini yapamamıştır. Bu yıllar özellikle 1977-1984 yılları arasına denk gelmektedir. Söz konusu dönemde borç servisi yapmakta zorlanan Türkiye gerek resmi alacaklılara ve gerekse de özel alacaklılara anapara ve faiz servisi yapmakta zorluk çekmiştir. Ancak son yıllarda Türkiye'de ödeme yapmama veya erteleme yönünde herhangi bir miktar söz konusu değildir.

Tablo 2: *Türkiye'de Yaşanan Borç Temerrütleri (Milyon Dolar, 1970-2018)*

Yıllar	Toplam	Paris Kulübü	Diğer Resmi Alacaklılar	Özel Alacaklılar	Döviz Cinsinden Banka Kredileri	Yerel Para Cinsinden Borçlar
1978	3.300	1.300	0	0	2.000	0
1979	4.064	1.200	104	0	2.760	0
1980	3.034	3.000	33	1	0	0
1981	1.30	0	27	3	100	0
1982	2.925	0	25	0	2.900	0
1983	24	0	23	0	0	0
1999	48.280	0	0	0	0	48.280
2011	14	0	14	0	0	0
2017	0	0	0	0	0	0
2018	0	0	0	0	0	0

Kaynak: BoC-BoE Sovereign Default Database (2019).

Tablo 1'e alternatif olarak oluşturulan Tablo 2'ye göre, Türkiye 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başında bir süre borç ödemelerinde temerrüde düşmüştür. Ardından 1999 yılında yerel para cinsinden borçlarında temerrüde düşen Türkiye, bu süreden sonra borç servisinde temerrüt yaşamamıştır. Bu anlamda 2017 ve 2018 yılında Türkiye borç ödemelerini düzenli olarak yapabilmiş ve temerrüde düşmemiştir.

Türkiye'de borç servisinin yapılmaması yönünde herhangi bir gelişmenin yaşanmaması söz konusu literatürde verilen ve ödenmeyen, temerrüde düşülen ya da geciktirilen borçlara ilişkin eşik değerlerin değerlendirilmesini de lüzumsuz kılmaktadır. Nitekim Tablo 1 ve Tablo 2'ye göre son yıllarda Türkiye borç ödemesinde problem yaşamamaktadır ve bu göstergeye göre Türkiye borç krizinde değildir.

3.2. Borç Erteleme veya Yeniden Yapılandırma Yapılmış Mıdır?

Yukarıda yer alan çalışmalara bakıldığında, Detragiache ve Spilimbergo (2001), De Paoli vd. (2009) ve Ciarlone ve Trebeschi (2005)'ye göre gerek resmi ve gerekse de özel alacaklılarla borç erteleme veya yeniden yapılandırma anlaşması imzalanması, ülkenin borç krizinde olduğunu göstermektedir. Bu konuda literatürde borç yeniden yapılandırmaları ve ertelenmesi konusunda farklı çalışmalarca oluşturulan verileri derleyen BoC-BoE Sovereign Default Database (2019)'den yararlanılarak Tablo 3 oluşturulmuştur. Tablo 3'te Türkiye'nin taraf olduğu borç yeniden yapılandırmalarına yer verilmiştir.

Tablo 3: *Türkiye'de Borç Yeniden Yapılandırmaları (Milyon Dolar, 1950-2013)*

Ay/Yıl	Kreditör	Miktar
05/1978	Paris Kulübü	1.300
06/1979	Özel Alacaklı	429
07/1979	Paris Kulübü	1.200
08/1979	Özel Alacaklı	2.269
08/1981	Paris Kulübü	3.000

Kaynak: BoC-BoE Sovereign Default Database (2019).

Tablo 3'e göre, Türkiye 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başında bir süre Paris Kulübü ve özel alacaklılarla borç yeniden yapılandırması anlaşmaları imzalamıştır. Bunun dışında 1950 yılından beri Türkiye borç yeniden yapılandırmasına gitmemiştir.

Türkiye'de devlet borç yeniden yapılandırmaları söz konusu olmayıp asıl problem özel borçluların son yıllarda sıklıkla borç yeniden yapılandırmalarına gitmesinden kaynaklanmaktadır (Orbay ve Cuesta, 2019). Bu durum özellikle devlet tarafında güçlü borç dinamiklerine ve özel sektör tarafında ise yüksek borçlanma ve döviz ihtiyacına sahip olan Türkiye profili ile uyumlu görünmektedir (IMF, 2019).

Son olarak, Türkiye'nin son yıllarda herhangi bir borç ertelemesi veya yeniden yapılandırması yaşamaması, bu göstergelere göre Türkiye'nin borç krizinde olmadığını göstermektedir.

3.3. IMF'den Alınan Krediler Kotayı Aşmış Mıdır?

Literatür incelendiğinde, Manasse vd. (2003) ve Manasse ve Roubini (2005)'e göre, bir ülke imtiyazsız IMF finansmanına kotanın %100'ünü aşan oranda başvurmuşsa borç krizinde olarak tanımlanmaktadır. Catao vd. (2011)'e göre, temerrüt IMF'den alınan büyük yardımı ifade etmektedir ve yardım kotanın en az iki katı olmalıdır. Benzer şekilde, Ciarlone ve Trebeschi (2005)'e göre, bir ülke IMF'den büyük bir yardım paketi almışsa borç krizinde olarak tanımlanmıştır. Burada büyük miktar kotanın %100'ünü aşan bir kullanım olarak tanımlanmıştır.

Literatüre göz atıldığında, IMF'den alınan yardımın veya da imtiyazsız kredilerin kotayı aşması gerekmektedir. Bu konuda Tablo 4'e bakıldığında, IMF'den son yıllarda gerek imtiyazlı ve gerekse de imtiyazsız kredi alınmadığı görülmektedir. Nitekim Tablo 4'e göre 2015-2018 döneminde imtiyazlı ve imtiyazsız kredi akımı 0'dır.

Tablo 4: *IMF'den Alınan Krediler (Dolar ve %, 2015-2018)*

Yıllar	2015	2016	2017	2018
Net finansal akımlar (IMF imtiyazlı)	0	0	0	0
Net finansal akışlar (IMF imtiyazlı)	0	0	0	0
Kullanılan IMF Kredileri (SDR)	1.484.574.121	1.440.221.059	1.525.717.728	1.489.996.732
Kullanılan IMF Kredileri/Kota (%)	23	22	23	23

Kaynak: World Bank (2019).

Tablo 4'ten IMF'den alınan toplam kredilere bakıldığında bu kredilerin genellikle stabil seyrettiği görülmektedir. Öyle ki, 2015 yılında 1.484.574.121 dolar olan IMF kredileri, daha sonra düşük miktardaki iniş çıkışlarla birlikte 2018 yılında 1.489.996.732 dolara ulaşmıştır. Kullanılan kredilerin kotaya oranı ise benzer şekilde stabil seyretmekte olup %23 civarındadır. 2018 yılına bakıldığında ise Türkiye'nin kullandığı kredilerin kotaya oranı %23'tür.

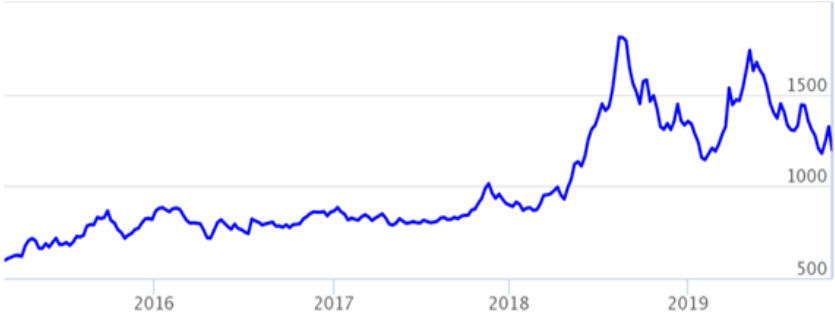
Literatürde yapılan borç krizi tanımlarına göre Türkiye'nin durumu değerlendirildiğinde, Türkiye son yıllarda imtiyazlı ya da imtiyazsız kredi

almamıştır, kullandığı kredilerin (özel çekme hakkı, SDR) kotaya oranı düşüktür ve %100'ün altındadır. Borç krizi, bu göstergelere göre ele alındığında Türkiye borç krizinde değildir.

3.4. Tahvil Faiz Farkları Eşik Değeri Aşmış Mıdır?

Sy (2003:12) ve Pescatori ve Sy (2007:320)'ye göre, ülkenin tahvil faiz farkı (bond spread) ABD tahvillerinden 1000 baz puan veya daha fazla üstte ise, ülke borç krizinde sayılmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak oluşturulan Grafik 1'e bakıldığında, Türkiye ile ABD tahvilleri faiz farkının 1.000 baz puanın üzerine 2018 yılının ortalarından itibaren çıktığı ve bu zamandan itibaren 1.000 baz puanın üzerinde kaldığı görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye-ABD 10 Yıllık Tahvilleri Faiz Farkı (Spread)

Kaynak: http://www.worldgovernmentbonds.com/spread/turkey-10-years-vs-united-states-10-years/

Literatürde yapılan borç krizi tanımına bakıldığında Türkiye ve ABD tahvilleri faiz farkı 1.000 puanın üzerindedir. Öyle ki, 2018'in ortalarında 1.000 baz puanı aşan faiz farkı, daha sonra 1.500 baz puanı aşmış, 2019 yılında ise inişli çıkışlı bir grafik çizerek 1.000 baz puanın üzerinde kalmaya devam etmiştir. Bu durum göstermektedir ki Türkiye bu göstergeye göre borç krizi yaşamaktadır.

SONUÇ

Geçmişten günümüze birçok ülke borç ödemelerinde temerrüt yaşamış veya borç krizine girmiştir. Ekonomik ve mali yönden oldukça maliyetli sonuçları olan borç krizi, Türkiye'yi 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarında yakalamış ve Türkiye'nin stabilizasyon ve liberalizasyon programları uygulamasına yol açmıştır. Özellikle 2000'li

yıllarda borç dinamiklerinde önemli bozulma ile giren Türkiye 2000'li yıllarda borç dinamiklerini güçlendirmiştir.

Türkiye'nin 2000'li yıllara güçlü tuttuğu borç dinamiklerinde son yıllarda yaşanan bozulmalar yanında 2018 yılında döviz kurunda meydana gelen artış, dikkatleri Türkiye'nin borç ödeme gücüne çekmiş, devlet tahvil faizleri artarken özellikle yabancı para cinsiden borçlar ve kısa vadeli borçlarda artışlar görülmüştür. Bu durumun sonucunda ise çeşitli çevrelerce Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığı tartışılmakla birlikte, bu tartışmalar çoğunlukla yüzeysel kalmış veya da akademik tabana oturtulmamıştır. Bu noktadan hareketle oluşturulan çalışmada ise literatürde yer alan borç krizi tanımlamalarına göre borç krizi dinamiklerine ilişkin çeşitli gösterge ve eşik değerler belirlenmiştir. Belirlenen gösterge ve eşik değerler sonucunda çalışma dört soruya cevap arayarak Türkiye'nin borç krizinde olup olmadığını belirlemeye çalışmıştır. Bu sorular şu şekildedir: (i) Borç servisi yapılmamış veya geciktirilmiş midir?; (ii) Borç erteleme veya yeniden yapılandırma yapılmış mıdır?; (iii) IMF'den alınan krediler kotayı aşmış mıdır?; (iv) Tahvil faiz farkları eşik değeri aşmış mıdır?

Söz konusu sorulara verilen cevaplara göre Türkiye'nin krizde olup olmadığı belirlenmiştir. Buna ilişkin olarak, ilk üç soruya verilen cevaba göre Türkiye borç krizinde değildir. Nitekim (i) Türkiye son yıllarda borç servisinde temerrüde düşmemiş veya borç servisini geciktirmemiş; (ii) Türkiye son yıllarda borç erteleme veya yeniden yapılandırma yapmamış; (iii) Türkiye'nin IMF'den aldığı krediler (SDR) kotayı aşmamıştır. Ancak dördüncü soruya verilen cevaba göre Türkiye borç krizindedir. Nitekim (iv) Türkiye ve ABD devlet tahvili faiz farkı (spread) 1.000 baz puanın üzerindedir ve bu durum Türkiye'nin borç krizinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak çalışmada belirlenen dört başlıktan (sorudan) üçüne göre Türkiye borç krizinde sayılırken sadece bir başlığa (soruya) göre Türkiye borç krizindedir. Bize göre bu sonuç Türkiye'nin borç krizinde olmadığını ancak borç dinamiklerinde bozulmalar yaşandığı için önümüzdeki dönemde borç krizine girebileceğini göstermektedir. Bu açıdan Türkiye borçlanma alanında yaşanan üç soruna (yüksek maliyet, döviz cinsinden borç sorunu ve kısa vadeli borç sorunu) çözüm

sunabilecek alternatif borçlanma politikaları benimsemelidir. Bu alternatifler arasında ise sukuk, GSYİH endeksli tahvil ve devlet koşullu dönüştürülebilir tahviller (Cocos) sayılabilmektedir.

KAYNAKÇA

BoC-BoE Sovereign Default Database (2019). *Boc-Boe Sovereign Default Database.* Retrieved from https://bankunderground.co.uk/2018/11/15/a-closer-look-at-the-boc-boe-sovereign-default-database/ (10.10.2019).

Boonman, T. M. (2015). *Sovereign Debt Defaults and Currency Crises in Latin America*. Groningen: University of Groningen.

Catao, L. A. V., Fostel, A. & Ranciere, R. (2011). *Sudden Stops and Sovereign Defaults.* Retrieved from https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2010/eui/pdf/CFR.pdf (10.10.2019).

Ciarlone, A. and G. Trebeschi (2005). Designing an Early Warning System for Debt Crises. *Emerging Markets Review, 6*, 376–395.

Collins, S.M. (1989). Debt, Policy and Performance: An Introduction. Jeffrey D. Sachs and Susan M. Collins (Eds.), *Developing Country Debt and Economic Performance. Volume 3: Country Studies: Indonesia, Korea, Philippines, Turkey* içinde (s. 1-16). Chicago: University of Chicago Press and National Bureau of Economic Research.

Detragiache, E. & Spilimbergo, A. (2001). Crises and Liquidity: Evidence and Interpretation. *IMF Working Paper*, No. WP/01/2.

De Paoli, B, S, Hoggarth, G. & Saporta, V. (2006). Costs of Sovereign Defaults. *Bank of England Financial Stability Paper*, No. 1.

De Paoli, B., Hoggarth, G. & Saporta, V. (2009). Output Costs of Sovereign Crises: Some Empirical Estimates. *Bank of England Working Papers*, No. 362.

Harvard Business School (2019). *Global Crises Data by Country*. Retrieved from https://www.hbs.edu/behavioral-finance-and-financial-stability/data/Pages/global.aspx (15.10.2019).

IMF (2019). *Turkey: Staff Concluding Statement of the 2019 Article IV Mission*. Retrieved from https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/09/23/mcs092319-turkey-staff-concluding-statement-of-the-2019-article-iv-mission (20.10.2019).

Lavy, V. & Rapoport, H. (1992). External Debt and Structural Adjustment: Recent Experience in Turkey. *Middle Eastern Studies, 28*(2), 313-332.

Leaven, L. & Valencia F. (2008). Systemic Banking Crises: A New Database. *IMF Working Paper,* No. WP/08/224.

Manasse, P., Roubini, N. & Schimmelpfennig, A.(2003). Predicting Sovereign Debt Crises. *IMF Working Paper*, No. WP/03/221.

Manasse, P. & Roubini, N. (2005). "Rules of Thumb" for Sovereign Debt Crises. *IMF Working Paper*, No. 05.

Orbay, A. & Cuesta, L. G. (2019). *Turkey Facing Renewed Round of Debt Restructurings After Local Elections*. Retrieved from https://www.forbes.com/sites/debtwire/2019/02/19/turkey-facing-renewed-round-of-debt-restructurings-after-local-elections/#2ee593f47ef3 (05.10.2019).

Pescatori, A. & Sy, A. N. R. (2007). Are Debt Crises Adequately Defined? *IMF Staff Papers 54*(2), 306-337.

Reinhart C., Rogoff, K., & Savastano, M. (2003). Debt Intolerance. *NBER Working Paper*, No. 9908.

Sy, A. N. R. (2003). Rating the Rating Agencies: Anticipating Currency Crises or Debt Crises? *IMF Working Papers*, No. 122.

Taskinsoy, J. (2019). *Turkey's Unravelling Economy Resembles the Ottoman Empire's Financial Collapse*. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=3461 (05.10.2019).

World Bank (2019). *International Debt Statistics*. Retrieved from https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=international-debt-statistics (20.10.2019

BİR BARIŞ FELSEFESİ YA DA HER TÜRLÜ BARIŞIN KALICI OLMA İMKÂNI

BÖLÜM 27

Mehmet ÖNAL[1]

[1] Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Malatya/TÜRKİYE ; onal.mehmet@inonu.edu.tr

GİRİŞ

"Barış" ve "anlaşma/antlaşma" kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da aslında aralarında ince ama önemli bir fark vardır. Nitekim barış daha çok dostlar ve kardeşler arasında, anlaşma ise düşmanlar arasında savaş ya da çatışmanın sona erdirilmesini ifade eder. Savaşa bilenmiş bir kimsenin belki anlaşmaya ya da ateşkese razı edilmesi veya zorlanması mümkündür ama bu kişi ya da kişilerle barış yapılması veya var olan barışın sürdürülmesi hemen hemen imkânsızdır. Eğer bu kişi ya da gruplar barışı sürdürüyor ise barışı sevdiklerinden değil ona mecbur kaldığındandır. Eskiden beri aralarında herhangi bir düşmanlık olmayan veya birbirini dost bilen kimseler arasında söz konusu olan barışı da aslında "tekrar barışı sağlama" anlamında kullanmak gerekir. Haliyle barış hali, önceden uzun süre var olan bir dostluğa ve çatışmasızlığa işaret eder. Türkçede sıkça kullandığımız "Eski dost düşman olmaz" atasözü tam da bu durumu ifade etmektedir. Bahse konu olan barış ve sonrası olduğuna göre, buna biz barışın kalıcılığı ya da sürdürülebilirliği de diyebiliriz.

Barış ve anlaşma arasındaki farkı çocuklarımızı eğitirken çokça yaptığımız şu hatayı hatırlatarak izah etmek daha kolay olacaktır. Çoğumuz değerlerimizi çocuklarımıza ya da öğrencilerimize öğretirken veya onları kötü davranışlardan korumak isterken kısa yoldan yapılması veya yapılmaması gerekeni gerekçelendiririz. Yani, Alman filozof Kant'ın (1724-1804) deyimiyle, bir davranışın kötü olduğunu sonuçları açısından bakarak temellendirmek isteriz. Bu doğru değildir. Nitekim Kant'a göre, bir bakkal küçük bir çocuğu bile kandırmaya kalkmayıp, aynen büyüklere sattığı fiyattan satış yaparken, "aksini yaparsam adım kötüye çıkar ve ticaretim bozulur" diyorsa, bu ahlaklı bir davranış değildir. Yani, bir eylem kişinin iyi niyetinden değil de eyleminin sonucundan dolayı yapılıyorsa eylemin kendisi doğru olsa bile iyi niyetten yoksun olduğu için ödeve uygun eylem, yani ahlaki bir eylem değildir. (1995: 21)

Biz de çocuklarımıza terbiye verirken "Hırsızlık yapma yakalanır hapse girersin", "Yalan söyleme bir gün foyan meydana çıkar", "Birine küfretme o da döner sana küfreder", "Arkadaşlarının dedikodusunu yapma duyarsa aranız açılır." gibi sonucunun o işi yapan açısından zararlı olması yönüyle temellendirmiş oluruz. Böyle yaparsak, Kant'ın verdiği

bakkal örneğinde olduğu gibi, çocuklarımıza ahlaki olanı kazandıramadığımız gibi üstelik ahlaki olmayana da eğilimli hale getirmiş oluruz. Yukarıda geçen gerekçelendirilmiş tembihleri tersinden okursak karşımıza şu çıkar. Foyan meydana çıkmayacaksa yalan söyleyebilirsin, arkadaşın duymayacaksa dedikodusunu yapabilirsin ve yakalanmayacaksan hırsızlık edebilirsin.

Kant bu durumu öğretmenler üzerinden anlatarak daha anlaşılır kılmaya çalışır. Ona göre, öğrenciler üzerinde etkilerini arttırmak isteyen ve bunun için eylemlerin sonuçlarından bahseden öğretmenleri, verdiği ilacı iyice kuvvetli yapayım derken dozunu arttırarak oranını bozan ve hastasına zarar veren doktora benzetir. (2002: 27) Günümüz dünyasında değerleri gerekçelendirerek anlatan eğitimciler de aynı hataya düşmektedir. Aynı husus her türlü şartlı barış için de bir hata olarak tespit edilebilir. Belki anlaşmalar için süre şartı konabilir ancak barış şartlı olamaz ve süre ile kayıtlanmaz. Kant bu hususu da barış ittifakı ve barış anlaşması arasındaki farkı ortaya koyarak açıklamaya çalışmıştır. Ona göre barış ittifakı bütün savaşları, barış anlaşması ise sadece belli tek bir savaşı sona erdirmek üzere yapılır. (1960: 24)

Gerçek anlamda barış çok zor ve çok ciddi bir içsel ve zihni süreç gerektirdiği için duygusal altyapısı kurulmadan ve rasyonel bir zeminde tartışılmadan inşa edilip sürdürülemez. Hele hele, bu barış makul olmayan bir savaşın, kardeş ve dostlar arasında çıkan bir çatışmanın sona erdirilmesine yönelik ise bu zihni ve duygusal zemin çok daha önemlidir. Cicero'nun (M.Ö. 106-43) ifadesiyle söylersek, ruh duygudan mahrum kalırsa, sadece insanlarla hayvanlar arasında değil, aynı zamanda, insanla bir ağaç kütüğü veya taş arasında bile hiçbir fark kalmaz. (2018: 20)

Öyleyse, hem barışın bir felsefesi olmalı hem de, tersinden söylersek, felsefenin barışı yardıma çağrılmalıdır. Çünkü derin, eleştirel, sistemli ve bütüncül bir düşünme etkinliği olan felsefe insanı tutarsız düşünmeden ve irrasyonel yönelimlerden alıkoyduğu gibi değerler felsefesi ile bir değer olan barış duygusunun nasıl kazandırılacağı konusunda yardımcı olur. Kalıcı barışın en önemli savunucularının filozof ve düşünürler olması bu açıdan anlaşılır bir husustur.

İnsanoğlu rasyonel olarak düşündüğünde ya barış içinde huzurlu bir şekilde yaşayacak, ya da savaş ve çatışmalar ortasında yok olup gidecektir. O rasyonel yönü dolayısıyla bunun farkındadır. Bu anlamda insanların barışa ikna edilmesi çok da zor değildir. Gelgelelim Batı'da,

özellikle Kant ile ortaya konan aydınlanma ve hümanizm idealinden gittikçe uzaklaşan ideoloji mensubu aydınlar ya aydınlanan milletleri putlaştırmış veya barış, kardeşlik ve eşitliği sağlamanın yolunu çoğunlukla çatışma ve savaşta görmüşlerdir. Hâlbuki aydınlanmanın odağında yer alan ve hem kendinden önce başlatılmış olan sömürgeci emperyalistlerden hem de kendinden sonra doğacak olan bu ideolojilerden farklı olarak Kant barış ve kardeşliği ahlaka dayalı koşulsuz buyruk temelinde, özgürlük fikri ve cumhuriyet yönetimi üzerine inşa etmişti. (Önal, 2010: 124).

Günümüzde, maalesef barış sözcüğü eski büyüsünü ve yüceliğini kaybetmiş ve insanın araç haline getirilmesine paralel olarak, o da aracı konumuna indirgenmiştir. Bunun temel nedeni, yukarıda geçtiği gibi, aydınlanma sonrası başlayan süreçte ve özellikle son iki yüzyılda hüküm süren ideolojiler çağında "barış" kavramının olur olmaz kullanılması ve amaç yerine araç olarak propaganda unsuruna dönüştürülmesidir. Savaşçı zihinlere sahip eylemcilerin dilinde sloganlaşan ve haliyle rasyonel, felsefi dayanakları ile duygusal zeminini tamamen kaybeden bu kutlu kavram artık meramını anlatamayacak kadar yıpranmış, yozlaşmış ve aşınmış bir sözcüğe dönüşmüştür. Açıkça söylemek gerekirse, çatışmalar için hazırlık ve planlar yapan, farklı veya zıt gruplarla taşlı sopalı kavgalara giren, Molotof kokteylleriyle polise ya da karşıt gruplara saldıran ve anarşistçe kentleri yakıp yıkan grupların adlarının barışla başlaması ve sloganlarının barış şarkıları içermesi barış kavramını aşındıran ve içeriğini yok eden en çelişik örneklerdir. Öyleyse barış olgusunun kelime anlamından başlayarak teorik temellerini tekrar kurmak durumundayız.

I. BARIŞIN TEORİK TEMELLERİ

Günlük dilde kullandığımız anlamda barış ve savaş gerçekten bir karşıtlığın mı ifadesidir? Yani, her şey zıddıyla kaimdir prensibi gereği, bunlardan biri diğeri ile mi tanımlanır? Barış ile savaş birbirine bu kadar muhtaç mıdır? Tevrat ve Kuran'da geçtiği gibi, savaş Âdem peygamberin çocukları olan Habil ile Kabil arasındaki çatışma ile mi başlamıştır? İlkçağ Yunan filozofu Herakleitos'un (M.Ö. 540-480) dediği gibi "Savaş her şeyin babası kıralı mıdır? (2005: 137), yoksa Alman filozofu Kantın umduğu gibi "Ebedi Barış" mümkün müdür? "Savaş" her zaman kötü, "barış" göründüğü kadar cici midir? Savaşı meşru, barışı gayri meşru görmenin bir ölçütü var mıdır?

Bu soruların cevaplandırılması çok da kolay değildir, ama hayata sadece pratik cepheden bakanlar için bu konuları tartışmak zaten başlı başına lüzumsuz lakırdılar olarak görülmektedir. Hâlbuki teorik altyapısı iyi kurulmayan eylemler mevcut problemlere kalıcı çözümler üretmeyeceği gibi, beklenmedik ve bazen de kontrol edilemeyen başka problemler doğurabilmektedir. Barış için de aynı teorik zemin elzemdir. Nitekim insanlık tarihinde bilinen her türlü anlaşma ve barış görüşmelerinin önce bir delegasyon aracılığıyla ön görüşme, ya da son yıllarda olduğu gibi, "barış konferansları" adıyla başlatılması işte bu teorik temele olan ihtiyacın bir ürünüdür. O halde, barış konusundaki temel eksiklerin önce bir teorik zeminde halledilmesi gerekmektedir. Aksi halde bu girişimler ya savaş için zaman kazanmak olarak ya da iyi niyetten uzak taktik manevralar olarak görülmekten kurtulamaz. Hatta iyi niyetli barış girişimleri bu teorik hazırlık safhası eksik kaldığında başarısız olabilmektedir.

Barış için bir teorik altyapı oluşturmak istendiğinde, bu işe doğal olarak kavramsal ve tarihsel temelden hareket ederek başlamak daha doğru olacaktır. Herhangi bir sözlüğe baktığımızda barış sözcüğünün zaman zaman anlaşma anlamında kullanılsa da genellikle şu üç sözcükle ilişkilendirilerek tanımlandığını görüyoruz: çatışmasızlık durumu, silah bırakma ve uzlaşma. Bu bağlamda, barışçı kişi de barışı isteyen, barış taraftarı olan, barışsever kimse olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 1990) Osmanlıca-Türkçe Lügatte "barış" sözcüğü, Arapça S-L-H (صلح) kökünden türeyen "sulh" kelimesi ile ifade edilmektedir ki bu da anlam olarak, barış, uyuşma, muharebeyi terk için anlaşma ve rahatlık anlamlarını içermektedir. (Yeğin, 1992) Bir barış sürecinde bu kavramsal temeli iyi bilmek ve kurulacak barışın adını doğru koymak çok önemlidir. Bu yüzden 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de bahse konu olan, zaman zaman halkın da şu ya da bu şekilde dâhil edildiği barış süreçleri "Barış ve Kardeşlik Projesi" olarak adlandırılmıştır ki bu olumlu bir algı oluşturmaktadır. Şayet olup biteni anlatmak için kullanılan kavram ve adlandırmalar uygun değilse bu olumsuz algılanabilir ve barışın diline ve sürece zarar verebilir. Nitekim doğru bilinen bir şeyi yapmak isteyen kimselerin doğru kavramları kullanması gerekir ki bu konumuz açısından "barışın dili" olarak da ifade edilebilir.

Bazen, barışı canı gönülden isteyen iki taraf "biz anlaşmak istiyoruz" diyerek meramlarını çok açık bir şekilde ifade edebileceği gibi taraflardan biri ya da ikisi birlikte sadece zaman kazanmak için savaşa belli bir

süreliğine ara vermek niyetinde de olabilirler. Bunların gerçek niyetini anlamak çok kolay değildir. Demek ki barışı isteme hususunda samimi olmak yetmiyor bunu dışarıya yansıtacak uygun kavram ve duruşu da sergilemek gerekmektedir. Duruş deyince, akla ilkin "elinde silahla barış istenmez" ifadesinin doğruluğu gelmektedir. Nitekim sokakları yakıp yıkan, önüne gelene saldıran bir grubun, taşıdığı flama ve pankartlarda yazılı olan veya slogan olarak atılan "barış" sözcüğünü kirletmekten başka bir şey yapmayacağı aşikârdır. Bu durum, dil, duruş ve niyetler arasındaki tenakuzu ifade eder ki bunu sezmek için aydın veya okumuş olmak şart değildir. Öyle ya, evinde, ailesinde, sokağında, üniversitesinde şiddetin temsilcisi görünümünde olan birilerinin barışçı olduğu nasıl düşünülebilir. Sokakları ve kentleri ateşe veren pek çok örgüt, dernek vakıf ve partilerin halkın nezdinde fazla rağbet görmemesi de bu açıdan kayda değerdir. Tarihi tecrübesi olan her millet, hangi sınıf ya da eğitim düzeyinde olursa olsun, bu çelişki, samimiyetsizlik ve art niyeti hemen fark eder. Şüphesiz bu şekilde davranan kişi ya da gruplarla da ateşkes yapmak ya da anlaşmaya varmak savaşa göre daha iyi bir tavırdır ama bunun adı barış değildir.

Mevlana'nın (1207-1273) tabiriyle "küpün içinde ne varsa dışına o sızar." Barışı saf bir isteme ile istemeyen bir taraftar niyetini ya dili, ya edası, ya seçtiği kavramla ortaya koyar. Bazen barış zaman ve mekânla da sınırlandırılmaktadır ki bu gerçek anlamda bir barış değildir. İnsanı araç olarak gören ve insan sevgisinden beslenmeyen her türlü barış ya da insan hakları savunucuları bu tutumlarının olumsuz bir yansıması olarak kalıcı barışa asla ulaşamazlar. Batı'nın ve Amerika'nın demokrasi ve insan hakları adına işgal ettikleri ülkeler ve uluslararası arenadaki barış teşebbüslerinin başarısızlığı da insanı araç olarak gören ve çıkarlarını önceleyen bu tutumların sonucudur. Cemil Meriç'e (1916-1987) göre Avrupa barışçı görünür, ama aslında şiddetten yanadır. Hâlbuki zorbalık ve şiddet hiçbir problemi çözmez. Buna rağmen, garip bir şekilde, tarih öncesinden buyana şiddet şiddeti doğurmaya devam eder. Mesela, hiçbir ihtilâl hiçbir problemi halletmemiş, hatta halletmiş görünse de aslında aynı derecede büyük birçok başka problem üretmiştir. (1999: 243)

Bir kimse kalıcı barışa, o anki fayda ve zararından dolayı değil de doğası gereği savaş ve çatışmanın kötü olmasından dolayı yönelir ise başarı imkânı artar. İlk İslam filozofu olarak kabul edilen el-Kindi'ye (öl. 866) göre, eğer biz kötü olanı sevmeme hususunu zihnimize iyice yerleştirirsek hiçbir konuda üzüntüye düşmeyiz. (2015: 95) Taktik gereği,

nefes almak ya da konjonktürü savuşturmak için barış anlaşması yaparsak asla kalıcı bir barışa ulaşamayız ve savaşı kötü göremeyiz. Çok önemli kardeş kavgaları ve kronik savaşlar iki tarafın da temsilcilerinin hep iyi niyetleri ve savaşı doğası gereği kötü, barışı ise iyi görmeleri sonrasında sonlandırılabilmiştir. Bunların canı gönülden savaştan iğrenerek barışa yaklaşmaları sayesinde kalıcı barış mümkün olmuştur. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (571-632) ifade ettiği anlamda savaşın doğası icabı istenmemesi gerekmektedir. Yine Kant'ın, koşulsuz buyruğu barışın samimi olarak istenmesi gerektiği fikrini ifade etmektedir. Nitekim Hz Muhammed'in savaşmak için can atan genç arkadaşlarına "Ey insanlar, düşmanla savaşmak için karşı karşıya gelmeyi arzulamayın." (Buhari, 2966) demesi manidardır. Öyleyse insan için doğal olan savaşı değil barışı istemektir. Nitekim Kant *Ebedi Barış Üzerine Felsefî Deneme* adlı eserinde aklın savaşı bir hukuki temel olarak kullanmayı şiddetle reddettiğini; barış halini ise mutlak bir sorumluluk olarak tanıdığını görüyoruz. (1960: 24)

İnsan zihninde ve duygu temelinde de barışın garantisi peygamberlerin ve filozofların ifade ettiği bu saf istemedir. Çünkü kardeşlerin, dostların, arkadaşların hatta düşmanların bile tartışması, kavga etmesi ve savaşması ancak arızi bir şey olarak görülmelidir. Bu olmadan pek çok değerin dayanağı olan saf isteme gerekçelendirilemez. Hemen hemen bütün din ve ahlak sistemlerinin nihai amacı olan ve Yahudilikteki On Emir'de ifadesini bulan davranışların gerekçelendirilmemesi gibi. Şimdi başta ifade ettiğimiz barışa ilişkin şartsız yönelime tekrar dönelim. Hırsızlık niçin kötüdür? İnsan öldürmek niçin kötüdür? Yalan söylemenin kötü olmasının gerekçesi nedir? Bu tür soruların cevabı "çünkü" ile başlamalı, ama "kötü" veya "iyi" ile bitmelidir. Örnek verecek olursak, "Barışı niçin istemeliyiz?" sorusunun cevabı, "Çünkü barış iyi bir şeydir" veya "Çünkü savaş kötü bir şeydir" olmalıdır. Bu yüzden barışın dili bilinçlere eğitim yoluyla gerekçesiz olarak kazandırılmalı ve daha sonra da ihtiyaç duyulduğunda rasyonel bir dille kalplerde kökleşen bu değer sürdürülebilir bir barışın gerekçesi olarak hatırlanmalı veya hatırlatılmalıdır. Bu hususta Kant şöyle der: "Bir barış antlaşması, ileride doğması muhtemel bütün harp sebeplerini ortadan kaldırır." (1960: 9)

Rahatlık da bir nevi barış durumudur dedik, çünkü bu halde olmak asgari olarak hayatta kalma ve huzur durumu yaşamadır. Nitekim ünlü Müslüman bilgin İbn Hazm (öl. 1064), *Alak ve Davranış Tarzları*

Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi adlı eserinde, bütün milletlerin tüm işlerinde tek hedefleri tasadan kurtulmaktır (2015:5) derken aslında sürekli olması istenen şeyin savaş değil barış olduğunu etmek istemiştir. Gerçi barış içinde rahat yaşamak için de sürekli çalışmak ve zaman zaman başkaları ile mücadele etmek gerekir ama biz bu hayat mücadelesini savaş olarak niteleyemeyiz. Kaldı ki hayatta kalmak için daha çok barış ve huzur ortamına ve yardımlaşmaya muhtacız. İbn Haldun (1332-1406) insanların ancak beslenerek yaşamlarını sürdürebilecek şekilde yaratıldığını ve hiç kimsenin tek başına beslenmeyi ve hayatta kalmayı temin edecek güçte olmadığını belirtir. Bunun için diğer insanlarla birlikte yaşamak ve meslek edinmek, alet ve sanayi geliştirmek zorunda kalan insan toplumsal hayatını bu şekilde barış içinde sürdürmek için devlete ihtiyaç duymuştur. Ona göre devlet gibi bir otorite olmaz ise kargaşa olur ve er ya da geç bu durum süregiden bir savaşı çağırır. (2004: 79-81) İşte bu zorunluluğun üzerine kurulan medeniyet ve kültürler devlet ve hukuk sistemleri aracılığıyla barışı sürekli kılmayı hedefler.

II. BARIŞIN KALICILIĞI MESELESİ

Barışı saf bir isteme olarak gördüğü için herhangi bir gerekçeye bağlamayan insanların bu talebini sadece duygusal bir heves olarak görmek ve sürdürülebilir bir alt yapıdan mahrum olduğunu zannetmek doğru değildir. Pek çok düşünür barışı aramanın samimiyetle yapılması önerisinin hemen arkasına, ama aynı zamanda tarafların kendilerini koruması için hukuki bir zemin sağlanması da gerekir diye bildirmekten kendilerini alamamışlardır. Bir anlaşmanın kalıcı bir barışa dönüşmesi, yani saf halde istenen bir barış olarak sürdürülebilir olması ancak, başta ifade edildiği gibi, bir konferansla teorik temelleri atılan hukuki düzenleme sayesinde sağlanabilir. Güçlerin gölgesinde barış değil, işgal, anlaşma veya antlaşmalar imzalanır. Sezai Karakoç'un eleştirdiği Roma Sulhu (Pax Romana)unda olduğu gibi, gelip orduyla bir ülkeyi ezip geçmek, baskının ve kuvvetin gücüyle sükûnet ve sessizlik sağlamak barış değildir. Ona göre barış özgür iradelerin yarıştığı bir barış amacına hizmet etmelidir. (2001: 94)

Fiziki güçlerinin dengeli olup olmaması belki anlaşmalar için şart görülebilir veya bir tarafın yenilerek teslim olması antlaşma için zemin oluşturabilir ancak bu barış için şart değildir. Burada aranacak denge barışı isteme arzu ve isteklerinin her iki tarafta da saf olup olmamasıdır.

Fakat yine belirtelim ki bu, barışın sadece duygu temelinde kalması ve hukuka ihtiyaç duymaması anlamına gelmez. Nitekim bir ülkede yaşayan halk bir arada yaşama tecrübesi, geleneği ve duygusuna sahip olduğu halde yine de hukuka niçin ihtiyaç duyuyorsa aynen bunun gibi, birbirine güvense bile barışı sürdürmek için tarafların hukuki bir yapı talep etmesi doğaldır. Çünkü hukuk sürekli barış için insanların bulduğu en güçlü koruyucudur. Barış hukukla sağlamlaştırılmadığı takdirde sürdürülebilirliğini kaybedebilir.

Kant'a göre hukuka dayanmadığı müddetçe barış doğal durum olarak görülemez. Ona göre asırlardır bir arada yaşayan birey ya da toplumlar için barış bir doğal durumdur zannediyoruz, ama bu doğru değildir (1984:233). Barış aynı milletin mensupları hatta aynı ailenin üyeleri arasında bile mutlak anlamda bir doğal hal değildir. Doğa durumu (*status naturalis*) aslında ilan edilmemiş bile olsa bir savaş durumudur. Hayvanların bu savaş durumu tam doğa durumuna karşılık gelir. İnsanlar ise bir kültür ve medeniyet inşa etmekle bu doğa durumdan çıkarlar. İşte burada hukuk devreye girer. (Çotuksöken, 2006: 58)

Barışı sağlayan veya barış sürecini başlatan siyasi kişilikler olabilir ancak barışın mutlaka bir duygusal temeli var olmalıdır. Bu duygusal temel olmadan taraflardan birinin bunu oluşturması mümkün değildir. Bu sosyolojik ve psikolojik olarak açıklanması kolay olmayan kolektif bir bilinç tarafından, henüz bilinmeyen ve mutlak anlamda bir başlangıç noktası olmayan bir arzudur. Tek tek insanlar için arzu neyse barış için de aynı şekilde sebebi açıklanamayan bir kolektif arzu bulunmaktadır. Son yıllarda bu arzunun güçlendiği iddiası öne çıkmaktadır. Mesela Russel'a (1872-19709 göre bugünkü uygar ülkelerde insan doğasından gelen ve serüven severlikle beslenen savaşma dürtüsü varlığını sürdürmekle birlikte barış isteğine yol açan güdülerin, son birkaç yüzyıl boyunca gözle görülür şekilde arttığı inkâr edilmez bir gerçektir. (2016:117). Iraklı âlim Muhammed Bakır Es-Sadr'ın (1934-1980) *Çağdaş İnsanın Açmazı* adlı eserinde bugünkü insanın eskiye nazaran sosyal kanunların fiziki kanunlar gibi bağlayıcı olmadığını bildiği için eskisi gibi sosyal olaylara teslim olmadığını (2006: 20) ifade etmesi Russell'ın bu açıklamaları ile örtüşmektedir. Bu konuda Kant'ın da iyimser olduğunu görüyoruz. Ona göre kültürlerin yükselmesi ve insanların prensipler üzerinde anlaşmaları neticesinde barış üzerinde anlaşmaları da mümkün olacaktır. (1960: 34)

Barış yapan, barış sürecini başlatan ya da sürdüren bir liderin başarısı da ancak bu kolektif arzuyu okuması ve onun kıvam bulduğunu görmesi ile doğru orantılıdır. Yoksa ne kadar karizmatik ve ileri görüşlü olursa olsun bir siyasi aktörün insanlar için barışı istetmesi, onları duygusal olarak barışa hazırlaması kolay değildir. Kısacası bu tür liderlerin başarıları var olduğunu sezdikleri bu barış arzusunu hukuki bir temel oluşturana kadar sabırla yönetmesidir. Buradaki en büyük risk olgunlaşmadığı halde barış arzusunun var olduğunu zannetmek veya yanlış aktörlerle yürütülen barış görüşmelerinin var olan duygusal zeminini kaybetmesidir. Kısaca, böylesi bir barış girişimi bir lider için çok önemli bir imkân olduğu kadar aynı zamanda ciddi anlamda bir risk de taşımaktadır. Liderin başarısı tarih ve toplumu okumadaki derinliği ve siyasetteki cesareti ile ilgilidir.

Süleyman Hayri Bolay'ın ifade ettiği gibi, geniş anlamda felsefeyi "derin" ya da "etraflı" düşünme etkinliği (2004: 12) olarak tanımlarsak, problem çözmeye odaklanan siyasetin veya dar anlamda politik insanın ona ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Bu yüzden siyasetin yanında siyaset felsefesine, devlet yönetme becerisinin yanında devlet felsefesine de ihtiyaç vardır. Burada açıkça gözüktüğü gibi, felsefe bir teorik etkinliktir. Bunu en güzel akıl ve zekâ kavramlarını kullanarak açıklayabiliriz. Zekâ dar zamanda problem çözebilme yeteneğidir. Biz zeki insanları bu yüzden severiz. Ama sırf zekâ ile iş yapmak, çözüm üretmek gizli bir risk taşır aynı zamanda. Zekânın odaklandığı özel bir problemdir ve zekâ zamana karşı bir yarıştır, çünkü pratik hayat uygulama ister, hemen sonuca ulaşmaya odaklanır. Ama akıl farklı çalışır. Akıl da aslında problem çözer ama o zaman baskısı ile çalışmaz. Bazen bizler bir probleme "zekice" bir çözüm bulmakla "akıllıca" bir çözüm bulmayı karıştırırız. Zekice çözüm bulmak problemi hızlı bir şekilde çözmektir ama bu çözümün en uygun ya da kalıcı bir çözüm olup olmadığını bize zaman gösterir. Pratik insanlar ya da güncele odaklananlar bu sonucun işe yarayıp yaramadığına baktıkları için getirilen çözümleri başarılı bulabilirler. Hâlbuki akıllıca ya da bilgece çözümler sadece o an yaşanan probleme çözüm üretmekle yetinmeyerek, çözüm olarak sunulacak olan programın gelecekte başka problem veya problemler üretmemesine de odaklanır.

Bütün bu sebeplerden dolayı, akıllıca çözümler, soğukkanlı düşünmeyi, hayatın bütününü görmeyi, geçmiş ve geleceği şimdi üzerinde tekrar okumayı gerektirmektedir ki bu felsefe ile olaya bakmak

anlamına gelir. David Ross Aristoteles adlı kitabında bu akli temeli şöyle ifade etmektedir: "Akıl, pratik akıl ve teorik akıl olmak üzere ikiye ayrılır ve teorik akıl, daha üstündür. İlki, savaşla ve genel olarak işle, ikincisi barışla ve genel olarak boş zamanla uğraşır. Şimdi işle savaş, hiç şüphesiz, boş zaman ve barışı meydana getirmeyi amaçlar." (2011: 416) İşte barış görüşmeleri için akil adamlara, bilgelere ve barış konferanslarına bu yüzden ihtiyaç duyulur. Aceleyle yapılan kanunların başka pek çok hukuki ve sosyal problemler üretmesi ve tez tez düzeltilmesi de bu bilgelik yoksunluğunun bir sonucu olsa gerektir.

Hukuka değil de şiddete dayalı müdahale durumu tek tek bireysel ilişkilerde olduğu gibi kitle halinde büyük güçler aracılığıyla yapılsa da aynıdır. Bu değerlendirmeler de göstermektedir ki şiddet doğası gereği problem çözmede ve barışı sağlamada kalıcı bir etkiye sahip değildir. Bu yüzden barışın kalıcı hale gelmesi için iyi niyetle samimi olarak saf istemeye, devlete, hukuka ve eğitime ihtiyaç vardır. Nitekim devletler en azından iç bünyede barışın sürekliliğinin teminatı olarak görülebilir; çünkü her türlü barış sürecinin hukuki bir altyapı ile sonuçlanması kaçınılmazdır. Ancak bu sadece barışın o anki teminatıdır, geleceğini yine de garanti etmez. Barışın sürdürülebilir bir barış olması onun sadece bir hukuki metin ile mesela anayasal hakların tekrar düzenlenmesi ile sağlanması mümkün değildir. Buna eğitimin de eşlik etmesi gerekir.

Nihai anlamda barışın sağlanması, sürdürülebilir olması ve kalıcı hale gelmesi için eğitim yoluyla kültürel altyapının hazırlanması ve bunun için de düzenin ve refahın yaygınlaştırılması gerekmektedir. Eğitim, meslek edindirme, dini ve milli aidiyet duyguları kazandırma yanında, evrensellik prensibi gereği, insanların barışı kardeşliği ile insan hakları konularında da bilinç sağlamayı hedeflemelidir. Bu yolla, hoşgörü ve tahammül kültürünün güçlendirilmesi mümkün olur ki bu her türlü savaş ve çatışmadan uzak durmanın yani barış halinin sürdürülmesinin güvencesidir. Bu da ancak toplumlarda benzerlik ve ortaklıkların yanında farklılıkların da işlenmesi sayesinde varılacak bir sonuçtur. Eğitimin barışın kalıcılığına hizmet edecek en önemli boyutu budur.

Eğitim öyle bir şeydir ki, bir kuşağı eğitmek konusunda ihmal davranırsanız, yani medeniyet ve kültürün kazanımlarını yeni kuşağa aktarmaz iseniz, yeni kuşakların tekrar mağara devrine dönmesi ve doğa durumunu yaşaması hiç de şaşırtıcı olmaz. Ancak burada, barış açısından eğitim denince kitaplardan öğrenilen bilgilerden daha çok bir yaşam

eğitimi kastedilmektedir. Nitekim barış değil de savaşı yaşamının amacı haline getirmiş olan bir kişi ya da topluluğu bu olumsuz duygu ve düşüncesinden hiçbir kitap kurtaramaz. Öyle ki barış duygusu kitaplardan ziyade ailede, sokakta ve diğer sosyal hayat alanlarında kazanılır. Hatta barışın eğitiminin önemli bir parçası, düşman ya da savaş halinde olduğumuz birey ya da toplulukları görmek, tanımak ve onlarla ilişki içinde olmakla kemale erer. Ünlü Müslüman bilgin İbn Hazm, *Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi* adlı eserinde aynen şunları okuyoruz: "İnsanların bir araya gelmesi kini yok eder. Nitekim göz göze gelmek kalpleri yumuşatır. O halde dostunun senin düşmanınla buluşması gücüne gitmesin: çünkü bu, düşmanının sana karşı tutumunu da yumuşatacaktır." (2015: 114)

Burada kastedilen eğitim aynı zamanda insanların toplum içinde kendi haline bırakılması anlamında da değildir. Russell'ın deyimiyle, bu, çocukların kendi kendine elde edemeyeceği, ancak şimdiye ait olan bilgi yanında gelenekte hazır bulunan verilerle onların donatılması ile sağlanan bir eğitimdir. (2016:167). Bir kültür ve medeniyetin barışı öne çıkaran kaynakları çok büyük kıymete haizdir, çünkü bu maddi ya da manevi kaynaklar bir toplumun kültür ve medeniyet kodlarını belirlemektedir. Mesela, hakikat makamını, yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden geleni esirgememek, dünyada yaratılmış olan ne varsa kendisinden emin olmalarını sağlamak, olarak gören bir Hacı Bektaş-ı Veli (1990: 20) ve diğer Anadolu mayasını temsil eden arif ve bilgeler vardır ki bunların kurduğu bir medeniyette barışı olumsuz görmek mümkün değildir. Demek ki barışa ait duygular, diğer bütün duygular gibi kendine mahsus bir düşünce ve yaşam ortamından beslenir. 11. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Râgıb el-İsfahânî'nin kendi ifadesiyle söylersek, bu ortamda kazanılan, ahde vefa ve söze bağlılık erdemleri sayesinde kalpler birbirine ısınır ve toplumsal kargaşa ortadan kalkar (2015: 219) ki bu da iç ve dış dünyada barışın sürekliliğini sağlayan duygusal bir zemin kazanmak anlamına gelir.

SONUÇ

Özetle, barışın temelini bu saf isteme duygusu oluşturmaktadır. Barış yoluyla maddi anlamda fayda sağlamak ya da zararı defetmek ikinci plandadır. Barışı arzulamada öncelikle her daim duygusal bir başlangıç gerektirir. Eğer böylesi bir duygusal temel ve iyi niyet yoksa taraflar gerçek anlamda bir barış tesis edemezler. Bu şartlarda, yani kar ve zarar

listesi ancak bir anlaşma veya silah bırakma işinde etkili olur. O halde biz barış istiyoruz diyen insanların silahlarını güvenceleri olarak sunmaları onların barışa değil geçici olan bir anlaşmaya yöneldiklerini gösterir. İyi niyetle başlatılan bu barış görüşmelerinin kalıcı olması ve geniş bir toplumsal ve uluslararası destek kazanması ise ancak eğitimle başarılabilecek bir sonuçtur. Barışın kalıcılığı bu yüzden hem onun saf bir isteme ile istenmesini hem de hukukla temellendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bunlar da ister istemez barışın kalıcılığının asgari temelini oluşturur.

Büyük ya da küçük gruplarda veya ülkelerde, hatta ulusal ve uluslararası arenada kalıcı ve sürdürülebilir barış için önce kalıcı barışı mümkün kılacak bir kültürel ve entelektüel ortamın oluşturulması ve barış dilinin topluma hâkim olması gerekmektedir. Daha sonra liderlerin temsil ettikleri, grup, devlet ya da toplumların barış isteklerini iyi okuması ve risk alarak uygulamaya çalışması gerekir ki bu da ancak güçlü ve cesaretli liderlerin başarabileceği bir husustur. Bu liderler kimlerdir diye sorulacak olursanız, cevaben denebilir ki iktidar her yerde olduğundan bir ailenin yönetiminden tutun da devlet başkanlığına ve uluslararası kuruluşlara varıncaya kadar her grup ve topluluğun liderleridir.

Türkiye açısından olaya baktığımızda ise, her türlü sosyal ve siyasal yapılar için bir barış atmosferi oluşturabilmek ve bunu etkili bir kültür ve dile dönüştürebilmek için Milli Eğitim Bakanlığının büyük iş düşmektedir. Öneri olarak, orta öğretim seviyesinde okutulan Düşünce Dersi ve etkinlik olarak sürdürülen Değer Eğitimi faaliyetleri bu atmosferi kalıcı bir kültüre ve dile dönüştürmek sunulabilir. Bu derslerin içerikleri barışın sürdürülmesi ve kalıcı hale getirilmesi için yeniden gözden geçirilerek, felsefe mezunları aracılığıyla bu barış düşüncesi yaygınlaştırılabilir. Evinde, sokağında, kurumunda, iş mekânlarında, eğitim ortamlarında ve sosyal yaşam alanlarında barışı yaymayan kimselerin sadece devletlerden, liderlerden ve uluslararası camialardan bunu beklemeleri büyük bir çelişki olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

1. Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefeye Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
2. Cicero, *Dostluk Üzerine*, çev. Cengiz Çelik, 3. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
3. Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*, Yayına Hazırlayan İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2006.
4. Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, 8. basım, İstanbul, 1990.
5. El-İsfahânî, Râgıb, *Erdem Yolu*, çev. Muharrem Tan, 3. basım, İz Yayıncılık, 2015.
6. El-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 2. basım, çev. Mustafa Çağrıcı, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2015.
7. El-Sadr, Muhammed Bâkır, *Çağdaş İnsanın Açmazı,* Bilge Adam Yayınları, 2. basım, Van, 2006.
8. Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Çev. Esat Coşan, Sadeleştiren Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
9. Herakleitos, *Fragmanlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
10. İbn Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak, Ankara, 2004.
11. İbn Hazm, *Alak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi,* 2. Basım, çev. Mustafa Çağrıcı, Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.
12. Kant, Immanuel, "Devletler Arasında Sürekli Barışın En Son Amaç Maddeleri" *Seçilmiş Metinler*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
13. Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2002.
14. Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960.

15. Karakoç, Sezai, *Çıkış Yolu II Medeniyetimizin Dirilişi*, 3. basım, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2001.

16. Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

17. *Osmanlıca Türkçe Büyük Ansiklopedik Lügat*, Türdav, İstanbul, 1992.

18. Önal, Mehmet, "Dünya Yurttaşlığı Barış ve Kardeşlik Üzerine Düşünceler Immanuel Kant Örneği", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*, Asa Yayınları, Bursa, 2010, (122-130).

19. Ross, David Wade, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.

20. Russell, Bertrand, *Aylaklığa Övgü*, çev. Mete Ergin, Cem Yayınları, İstanbul, 2016.

ULUSLARARASI GÖÇ, KURULUŞLAR VE MEVZUAT[1]

BÖLÜM 28

Mehmet TAMER[2]

[1] Bu çalışma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında kabul edilen "Türkiye'nin Göç ve Sığınmacı Politikaları: Hatay İli" Örneği adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

[2] Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Programı, Dr. Öğr. Üyesi.

Giriş

İnsanlık tarihi ile beraber göç sürecinden söz etmek mümkündür. Göç, bir yer değiştirme hareketidir ve farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkmakta olup, her geçen zaman diliminde daha hızlı bir şekilde gelişen bir olaydır. Ekonomik, sosyal, siyasal, dini, eğitim, doğal vb. nedenlerle göç olayları yaşanmaktadır. Uluslararası Göç, endüstrileşme ile beraber Batı'da ortaya çıkan işçi ihtiyacı ve kölelik, İkinci Dünya Savaşı ve Küreselleşme ile beraber planlı olarak göç olaylarının gerçekleşmesine neden olmuştur. Uluslararası göç özellikle 2000'li yıllardan itibaren Ortadoğu'da yaşanan olaylar ile beraber daha hızlı ve plansız bir şekilde kendini göstermiştir. "Arap Baharı" denilen süreç ile beraber bu coğrafyada meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar bölge de yaşayan insanların güvenlik nedeniyle bulundukları ülkeleri terk etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu uluslararası göç dalgası sadece Ortadoğu'yu değil Avrupa kıtasını da ciddi derecede etkilemiştir. Bu çerçevede yaşanılan bu süreçte çalışma yapan bazı uluslararası kuruluş ve çıkarılan hukuki mevzuat söz konusudur. Bu çalışmanın temelini uluslararası göç süreci, kuruluşlar ve çıkarılan mevzuatlar almaktadır.

1. Uluslararası Göç Kavramı ve Tarihsel Süreç

Göç, genellikle bir yerleşim merkezinden farklı bir yerleşim merkezine, bir ülkeden başka bir ülkeye ve şehre yapılan sürekli ve geçici eylemlerdir (Yılmaz ve Karakaya, 2019: 87). Uluslararası göç ise Erol ve Ersever göre (2014: 50-51), bir yerden farklı bir yere yapılan hareketliliktir. Bu göçler, hem gönüllü hem de zorunlu şekilde meydana gelmektedir. Ulaşım, ekonomi, teknoloji ve haberleşme olanaklarının artması ile ülkeler arasında yaşanan göçlerin şekli ve miktarı da artmaktadır. Bununla beraber iç karışıklık, savaş, kıtlık, doğal afet ve terör gibi nedenlerde dış göçlere bilhassa zorunlu dış göçlere, iyi koşullarda yaşama isteği ve ekonomik refaha kavuşmak gibi nedenler de gönüllü dış göçleri ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası Göçleri, "beyin göçleri, işçi göçleri ve mübadele göçleri" şeklinde bölümlere ayırmak mümkündür (Erol ve Ersever, 2014: 50-51).

Küresel bir mesele haline gelen ve Avrupa'yı pek çok açıdan sınayan zorunlu göç ve mülteciler meselesi karşısında Avrupa'nın uluslararası bir stratejiye ihtiyaç duyduğu oldukça açık bir gerçektir (Ekşi, 2015: 136).

Modern dönemlerde göç, insanlar için kaçınılmaz bir gerçektir. Özellikle, sanayileşme ve bunun sonucunda meydana gelen şehirleşme, kentleşme ve kentlileşme hareketleri; 20. yy savaşları, ekonomik ve sosyal handikaplar, kültürel bozulmalar ve diğer faktörler, göçün birçok kesim tarafından bir çıkış yolu olarak görünmesine neden olmaktadır. Bireyler veya toplumlar, bulundukları yerlerdeki olumsuz koşullardan uzaklaşma ve göç edecekleri yerlerin avantajlarının olumlu yansımaları olacağı düşüncesinden göçü büyük bir adım olarak görmektedir. (Taşçı, 2009: 177-178). Uluslararası göç zorunlu ve gönüllü olabilmekle birlikte gerçek deneyim her iki durumun özelliklerini de içerebilmektedir. Gönüllü göç edenlerin çoğu iş imkanı, evlenme ve aile ile birleşme gibi nedenlerle olmaktadır ve bu da sınırlı sayıda ülkede kümelenmeyi doğurmuştur. Zorunlu göç ise farklı coğrafyalarda ve koşullarda gerçekleşmekte, kadın ve çocuklar için çok hassas bir hale gelmektedir (Çaman ve Özvarış, 2010: 4).

Tarihte meydana gelen ilk büyük toplumsal göç Kavimler Göçüdür. Bu göç 4. yüzyılın sonuna doğru, Çin'in egemenliğinden ve yönetiminden uzaklaşmak için yönünü Batıya çeviren Hun tarafından gerçekleştirilmiştir. Karadeniz'in kuzeyine yerleşen Hunlar ve buradan uzaklaşan Cermen kavimlerinin de yıllarca Avrupa Kıtası'nı istila etmesi sonucu bugünkü Avrupa devletlerinin temelinin atılmasına neden olmuştur. Farklı bölgeler arasında oluşan bu büyük göç olayları Avrupa'da yeni yönetimlerin ortaya çıkmasına, yeni devletlerin de oluşumlarına olanak sağlamıştır. Kıtalararası meydana gelen göçler de Amerika kıtasının keşfedilmesiyle ile deniz aşırı bir yere doğru ilerlemiştir. İnsanlar gruplar halinde 16. yüzyıldan itibaren yeni bir hayata atılmak düşüncesiyle Avrupa'dan, Amerika kıtasına göç etmeye başlamış ve oraya yerleşmiştir (Deniz, 2014: 180-184).

Tarihsel süreçte, sömürge dönemine kadar meydana gelen göç hareketlerini, sömürgecilik dönemindeki göç hareketlerinden ayıran en önemli faktör, Batı'nın iş gücü ihtiyacını karşılamak olması düşüncesidir. XV. yy'da sömürgecilik ile beraber Batılı ülkeler temel ihtiyaçları olan insan emeğini, köle ticareti ile karşılamaya başlamışlardır. Afrika'daki zenciler bir ihraç malzemesi olarak sömürge alanlarındaki tarlalara gönderilmeye başlanmıştır (Williams, 1944: 51-52; Loomba, 1998:3). Köle ticaretiyle İslamiyet döneminde de karşılaşmak mümkündür. Ancak XV. Yüzyıla gelindiğinde bu işlem daha sistemli, planlı ve önemli bir hale gelmiştir. Avrupa'nın Endüstri merkezi haline gelmesiyle beraber

Fransa, İspanya, İngiltere, Hollanda ve Portekiz gibi AB ülkelerinde nüfus miktarı artmış ve insanlar bu ülkelerden başka ülkelere, farklı coğrafyalara ve yeni yeni keşfedilen yerlere doğru göç hareketini başlatmışlardır (Yılmaz, 2014:1688-1687).

Köleliğin sona ermesiyle, "geçici kölelik" denilen "sözleşmeli işçilik" dönemi, önceki dönemlerde köleler tarafından karşılanan iş gücü ihtiyacına yeni çözüm olmuştur. İmzaladıkları sözleşmeye göre on yıl çalıştıktan sonra serbest kalacaklardır. Ancak her ne kadar kendi iradeleri ile sözleşmeyi imzalasalar da insanca yaşamadan uzak ve kölelerden farksız bir yaşamları mevcuttur. (Hayter, 2000: 9). Bu sözleşmeli işçiliğin temeline göre, Birinci Dünya Savaşı'na kadar otuz milyonun üzerinde Hintli vatandaşın maden ocaklarında ve topraklarda çalıştırılmak amacıyla Malezya, Burma, Sri Lanka, Güney Afrika, ve Jamaika'ya, yine sayıları milyonları aşan Çinlinin de Güney Doğu Asya, Güney Afrika ve Pasifik Adalarına götürüldüğü görülmüştür (Hayter, 2000: 9-10).

20. yüzyılda meydana gelen Dünya Savaşları, dünyanın birçok farklı ülkesine doğru yeni göçleri başlatmıştır. Yapıları nedeniyle birbirinin devamı olarak ortaya çıkan kölelik ve sözleşmeli işçilik ifadeleri zamanla değişime uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik kaygılardan ötürü yapılan göçler sebebiyle bu ifadeler yerini "mülteci" ifadesine bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeler tasfiyesi edilmiş ve bu tasfiyelerle Asya, Ortadoğu ve Afrika'da bağımsızlığını ilan eden yeni devletler kurulmuştur. Ancak bazı problemler ve etnik çatışmalar da yeni göçlerin oluşmasına neden olmuş ve bu göçler sonucunda Bangladeş örneğinde olduğu gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2014: 1688).

19. yüzyılın başlarında Çin ve Hindistan'daki milyonlarca insanın, Amerika ve Avrupa topraklarına sözleşmeli işçi olarak gönderilmesi ile 20. yüzyılda ise meydana gelen iki büyük dünya savaşı sonunda milyonlarca insanın kendi toprağından göç etmesi göç olaylarının daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur (Giddens, 2010: 522-525).

Yılmaz'a göre (2014: 1688-1692), az gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin; nüfus artışı, yeterli miktarda sosyal ve ekonomik imkânlar sağlanamaması, iç karışıklıklar, savaşlar, bölgesel krizler, Avrupa ülkelerinde oluşan iş gücü açıkları, yaşlanma sorunu ve ülkelerin uyguladığı zorunlu göç politikaları gibi sebeplerdinen ötürü düzensiz göç süreci ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreci ulaşım ve iletişim alanındaki

gelişmelerle göçmenlerin hareketini ve bilgi alışverişini kolaylaştırmıştır. Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik açıdan zayıf hale gelmesi göçmen sayısının artmasındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur.

Günümüzde oldukça fazla gerçekleşen "düzensiz göçün" asıl sebebi ise göçe konu olan bireylerin özelliklerinin sık sık değişmesi ve bundan dolayı göç sürecini nasıl ve hangi yola yaşanacağının önceden tahmin edilememesi durumudur. Öte yandan meydana gelen bir göçün, hangi göç kategorisine girdiği ve ifade şekli, bulunduğu yer veya kim olduğuna göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de transit göçmen diye ifade edilen göçmenler, eğer Avrupa'ya iltica talebinde bulunurlarsa, Avrupalılar bu kişilere "mülteci" olarak hitap etmektedir. Ulus-devletlerin yasalarına uygun olmayan düzensiz göç, bu özelliğiyle çoğu zaman "yasa dışı göç" olarak da isimlendirilmektedir. Bu kişilerin yasa dışı olarak tanımlanmasına neden olan üç sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sınırın "yasa dışı" olarak ihlal edilmesi, ikincisi yer aldıkları ülkenin vize ve ikamet izni ile ilgili mevzuata uyulmaması, üçüncüsü ise bulundukları ülkenin çalışma şartlarını ve koşullarını açıklayan kanunlara uyulmaması sebepleridir (Erder ve Kaşka, 2003: 17-19).

Uluslararası açıdan ele alınıp bir değerlendirme yapıldığında gerçek sorunun, gerçekleşen göç sürecinin hangi temeller üzerinde ele alınıp, değerlendirilmesi durumudur. Zira günümüzde uluslararası göçün bir sorun olup olmadığına yönelik bir tartışma söz konusudur. Bu durum beraberinde birtakım alt tartışmaları da ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede küresel anlamda eşitsizlikler, az gelişmiş olmak, bölgeler arasındaki kalkınma boyutları ve demokratik ölçüde gelişme talepleri gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası göçün, bir sorun alanı olmaktan ziyade yapısal ve konjonktürel bir gerçeklik olduğu iddiası daha sağlam ve daha doğru bir yol olarak ortaya çıkmaktadır (Deniz, 2010: 13-14).

Suriye'de yaşanan iç savaş ve olumsuz durum, dünyada büyük bir göçmen krizine neden olmuştur. Bazı verilere göre ise göçmen sayısı on üç milyon kişiye yaklaşmıştır. Bu sayının yarısı Suriye sınırları içerisinde iken, diğer yarısı ise Suriye sınırları dışında yaşamaktadır (Neccar, 2017: 188-189).

Son yıllarda yüksek derecede artan göç olayları ve karşı karşıya kalınan mültecilere karşı başta ABD, AB ve Almanya, Fransa, Hollanda,

İngiltere gibi sayıları artan ülkeler, mültecilerin ülkelerine girişini ve yaşamalarını zorlaştırıcı kurallar ortaya koyarken, ülkeden kolay sınır dışı edici kurallar ortaya koymaktadırlar. Ancak alınan tüm bu önlemlere rağmen mülteci sayısı artmakta ve ülkeden ülkeye ciddi bir şekilde dalgalanma göstermektedir. BMMMYK ve UNHCR yapmış oldukları çalışmalar sonucunda elde ettikleri verilerde bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

1.2. Uluslararası Göçün Nedenleri ve Türleri

Göç eylemi ülke sınırları içinde yapıldığı gibi o ülkenin sınırları dışına da yapılabilmektedir. Bu şekilde yapılan göçe dış göç veya uluslararası göç denilmektedir (İzci ve Yılmaz, 2019: 213). Göçü, gerçekleşme nedenleri bağlamında (zorunlu ve gönüllü göç), ana amaçları ile (çalışma, sığınma) ve hedefe ulaşmaktaki yöntem (yasal, yasa dışı) açısından sınıflara ayırmak mümkündür. Bu sınıflandırma ile birlikte değişik bilimsel disiplinler olarak ekonominin, sosyolojinin, demografinin, coğrafyanın, tarihin, psikolojinin, uluslararası ilişkilerin, siyaset bilimi ve diğer disiplinlerin göç sürecine önemli katkı sağladığı bir gerçektir (Yılmaz, 2014: 1685-1686). Göç olgusuna çeşit olarak baktığımızda farklı şekillerde tanımlandığını söylemek mümkündür. Özellikle zorunlu ve gönüllü göç olarak evrensel iki türünden söz etmek mümkündür.

Göçün, gönüllü veya zorunlu, kısa ya da uzun süreli yaşanmasında, kişileri toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gibi unsurların etkili olmaktadır. Buradaki ana unsur ise mekan değişikliğidir. Bu yer değiştirme hareketi yakın ya da uzak mesafeli olabilmekte; bu durum idari ve siyasi sonuçları ile göç olgusuna farklı anlamlar yükleyebilmektedir (Mutluer, 2003: 10). Göç olayının bir ülke kendi sınırları içinde olmasına iç göç, farklı ülkeler arasında meydana gelmesine ise dış göç veya uluslararası göç denilmektedir (Aksoy, 2012: 294).

Uluslararası göçün temel dinamiklerine göre ortaya konulan temel görüş birliği, ekonomik gelirin en üst seviyeye çıkarma isteği ve daha kalite yaşam şartlarıdır (İç duygu, 2009: 2).

Günümüzde kadar uluslararası göç olayları genellikle, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yapılan bir süreç olarak değerlendirilmekte idi. Ancak bu durumun günümüzde değişime uğradığı söylenebilir. Gelişmiş ülkeler, ekonomik faaliyetlerini dünyanın farklı

bölgelerinde ve coğrafyalarında yoğunlaştırmaları ile birlikte göç olayı artık az gelişmiş ya da gelişmekte olan bölgelere doğru da yaşandığı görülmektedir (Aksoy, 2012: 294).

1.2.1.Uluslararası Göçün Nedenleri

Bir yerdeki haberleşme ve ulaşım imkânlarının gelişmesi beraberinde o ülkeler arasındaki göç miktarını da arttırmaktadır. Bununla beraber savaş, kıtlık, doğal afet ve terörizm gibi sebepler zorunlu dış göçlere, iyi şartlarda yaşama düşüncesi yönündeki nedenler de gönüllü dış göçlere örnektir (Şahin, 2010: 57). Uluslararası göç literatürü incelendiğinde devamlı karşılaşılan göçün nedenleri dört ana başlıkta ele alınabilir.

- 1.Ülkelerdek yer alan demografik özellikler
- 2.Kapitalizmin dönemsel krizleri
- 3.Bölgeler arası oluşan gelir adaletsizliği
- 4.Küresel boyutta yeniden yapılanmaya zorlanan ekonomiler gibi nedenlerdir. (Güllüpınar, 2012: 56). Bu değerlendirmeler dışında uluslararası göçün nedenleri ile ilgili farklı tespitler de mümkündür. Konuya değişik pencerelerden bakılarak, farklı görüşler ortaya konulmuştur.

İnsanların, doğdukları ve yaşadıkları ülkeden göç etmeye iten pek çok sebep bulunmaktadır. Bu sebepler ile insanlar uluslararası göçe yönelmektedir. Bu sebepler şunlardır:

1)İklim kaynaklı göç; insanlar, iklim koşulları ve doğa olaylarına bağlı olarak yaptığı göç hareketleridir. Meydana gelen kuraklık, kıtlık, doğal afet gibi olaylar insanların yaşadıkları yeri değiştirmede önemli bir itici güç olarak ortaya çıkmaktadır

2)Ekonomik kaynaklı göç; insanların, gelirini üst seviyeye çıkarması ve buna bağlı olarak daha iyi bir yaşam şartlarına kavuşma arzusu sonucu ortaya çıkan göç olaylarıdır. Günümüzde göç hareketlerinin en önemli nedenini ekonomik koşullar oluşturmaktadır.

3)Siyasal kaynaklı göç; ülkelerdeki siyasi yönetimlerim farklı olması, yaşanan savaşlar, terör olayları, siyasal baskılar ve iç karışıklık gibi insan yaşamını olumsuz etkileyen veya tehdit oluşturacak olayların yol açtığı göçlerdir. Bu göçler bir ülkeden başka bir ülkeye yaşanacağı gibi, bir

ülkenin kendi içinde farklı bölgeleri arasındaki farklılıktan dolayı kendi sınırları içinde yaşanabilmektedir.

4)Eğitim kaynaklı göç; insanların eğitim veya daha kaliteli eğitim imkânlarına ulaşmak amacıyla belirli bir zaman dilim için gerçekleştirdikleri göç türüdür. Eğitim süresinin bitmesinin ardından geri döneceği gibi iyi şartlarda istihdam bulmuşsa orada ikamet etme gibi bir durum ortaya çıkabilir (Aksoy, 2012: 294-295).

1.2.2.Türleri

BM'ye göre uluslararası göçten söz edebilmek için; birtakım sebeplerle kendi ülkesinden ayrılarak başka bir ülkede yaşamayı planlayan kişinin bu fiili, bir yıldan daha fazla süreyi kapsıyor olması gerekmektedir (Aksoy, 2012: 294). Genel olarak uluslararası göç, altı bölümde değerlendirilmektedir. Bu bölümler sürekli yerleşenler, süreli sözleşmeli içiler, süreli profesyonel çalışanlar, gizli veya yasadışı çalışanlar, sığınmacılar ve mültecilerdir (De Tapia, 2002: 17).

Dış göçleri başka bir ifadeyle uluslararası göçleri kendi içinde "beyin göçleri, işçi göçleri ve mübadele göçleri" şeklinde bölümlere ayırmak mümkündür (Koçak ve Terzi, 2012: 169).

Beyin göçü; eğitim seviyesi olarak üst düzeyde yer alan ve donanımlı olan işgücünün, kendini yetiştirdiği az gelişmiş ülkeden, gelişmiş bir ülkeye göç etmesine denilmektedir. **İşçi göçü;** asıl amacının çalışma olan insanların farklı coğrafyalara yönelik yapmış oldukları göç türüdür. **Mübadele göçü;** Ülkelerin yaptığı bir antlaşmanın kuralları çerçevesinde ülkelerin nüfuslarının karşılıklı olarak yer değiştirmesiyle oluşan göçlere de mübadele göçü denilmektedir (Erol ve Ersever, 2014: 51).

2. Uluslararası Göç ile İlgili Çalışma Yapan Uluslararası Kuruluşlar

Mülteciler ile ilgili çalışma yapan, politika geliştiren ve gerekli birçok konuda birtakım uygulamaları hayata geçirmeye çalışan bazı uluslararası kuruluşlar mevcuttur.

2.1.Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)

BMMYK mülteciler konusunda önemli çalışmalar yapan bir uluslararası kuruluştur. Yapmış olduğu çalışmalar ile hem önemli bir

misyonu yerine getirmekte hem de başka kurum ve kuruluşlara öncülük etmektedir.

2.1.1.Tarihçesi

Uluslararası göç konusunda yeni ve güçlü bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede Birleşmiş Milletlerin Kararı ile 1949'da BMMYK ofisinin kurulmasına ve 1951 yılında çalışmalara başlamasına karar verilmiştir. Böylece 1 Ocak 1951 yılında faaliyetine başlamıştır (Uzun, 2016: 66-67). .

Mültecilerin haklarının korunması ve bu korumanın temini için uluslararası toplum adına yapılan çalışmalar BMMYK eliyle yürütülmektedir. BMMYK uluslararası toplumda bu görevi yerine getiren ilk oluşum değildir. Milletler Cemiyeti döneminde de mülteciler ayrı ve özel bir konu olmuştur. İşte BMMYK, Milletler Cemiyeti döneminden itibaren meydana gelen bir dizi kurumsal gelişmenin ürünü olarak kabul edilir (Uzun, 2016: 61-62).

2.1.2. Yönetim ve Organizasyonu

BM Mülteci Örgütü, BM'nin Genel Kurulu ve Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) adı altında çalışmalarını yürütmektedir. Çalışmalarını 85 üye ile tamamlamaktadır. Örgütün Yüksek Komiseri, BM Genel Kurulu tarafından atanmaktadır. Yüksek Komiser ise bütçe ve programlar ile çalışma yapmakta ve komiteye bildirmektedir. BM Mülteci Örgütü'nün görev ve yetkileri, 1950 UNHCR Statüsü tarafından tanımlanmıştır. (www.unhcr.org, 2017).

Kirişçi'ye göre (2012: 69), BMMYK'nin mülteci göçünün yükselme gösterdiği bölgelerde hayata geçirdiği yöntemlerden biri de sivil toplum kuruluşu ve düşüncesinin gelişimi, demokratikleşme ile çatışmaların önüne geçilmesi fikridir. BMMYK'nin temel amacı oluşabilecek krizlerin önüne geçmek olduğundan, sivil toplum kuruluşları ile devamlı temas ve çalışma halindedir ve bu anlamda göç sürecinde Türkiye'de de sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmaktadır. Bu çerçevede Türkiye Mültecilar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, BMMYK'nin çabaları ile 1995 yılında kurulmuş ve Türkiye'de mülteci ve mültecilar konusunda faaliyette bulunan ilk önemli sivil toplum kuruluşu olmuştur. BMMYK öncülüğünde Türkiye'de mülteci hakları koordine etmek için bazı sivil toplum kuruluşları oluşturulmuştur.

Dünyanın, Latin Amerika ve Afrika bölgelerinde, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin uygulama alanı için bazı bölgesel yasal düzenlemeler yapıldı. Avrupa'daki mültecilere yapılan yardımlar bu alanında yeniliklerin başlangıcı oldu. Bu çalışmalardan dolayı 1954 yılında Nobel Barış Ödülü verildi. BMMYK, 1981 yılında örgütün bazı politika engellere maruz kaldığını dile getirdi. Mültecilere yapmış olduğu yardımlardan dolayı dünya çapında hem teşvik edici bir tol üstlenirken hem de, ikinci kez ödül aldı. Kurulduğunda sadece 34 çalışanı bulunan örgütün şu an, 126 ülkede 396 ofisi, devamlı ve geçici olarak çalışan 972'si Cenevre merkezinde olmak üzere yaklaşık 7.685 personeli bulunmaktadır. Ofisler farklı alanlarda hizmet vermektedir (www.unhcr.org, 2017).

2.2.Uluslararası Göç Örgütü (IOM)

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), uluslararası bir örgüt olarak göç alanında eşgüdüm sağlamak hedefiyle faaliyetlerde bulunmaktadır. 1951 yılında faaliyete geçen IOM'nin günümüzde üyesi olan 162 devlet bulunmaktadır. Bununla beraber 150'den fazla ülkede ofisi yer alan uluslararası bir örgüttür. IOM'nin misyonu 'herkese fayda sağlayan, insanca ve düzenli bir göçü desteklemek' olarak belirlenmiştir. Bu misyonu hükümetlere verdiği öneriler ve yaptığı hizmetlerle gerçekleştirmektedir. IOM ayrıca insan tacirleri ve insan kaçakçıları ile de mücadele ederken, göçmenlerin haklarını da savunduğunu belirtmektedir. Bu anlamda IOM, göç hususunda "uluslararası anlamda işbirliğini sağlamak, acil durumlarda yardımda bulunmak, mültecilerin yeni bir ülkeye yerleştirilmesi, gönüllü geri dönüşlere yardım etmek, göçmen sağlığını oluşturmak, para gönderme ve yasal göç seçeneklerinin desteklenmesi" gibi konularda faaliyet göstermektedir (Gök, 2016: 75-76).

1951 yılında faaliyete geçen IOM, göç alanında önemli çalışma yapan uluslararası kuruluşlardan biridir. Genel olarak hükümet, hükümetler arası veya hükümet dışı ortaklarla yakın iş birliği içinde faaliyetlerde bulunmaktadır. Bununla beraber insani ve düzenli göç hususunda çalışmalar yapmaktadır. IOM'nin üyesi olan 132 devlet bulunmaktadır ve tamamen evrensel bir göç örgütü haline gelmiştir. IOM, Dünyada farklı 450 noktada, 2000 projede, 8000 personel ve yaklaşık olarak 1 milyar dolar bütçe ile faaliyet göstermektedir. IOM mevzuatı, göçün ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma arasında bir bağlantının varlığından söz etmiş

ve kişilerin hareket özgürlüğünün önemine de vurgu yapmıştır. IOM, göç hususundaki çalışmalarını dört temel alanda yaptığı çalışmalarla gerçekleştirmektedir. Bu alanlar; "göç ve kalkınma, göçün kolaylaştırılması, göçün düzenlenmesi ve zorla göçün tespitidir". IOM bunlarla beraber uluslararası göç yasasının teşviki, politika tartışmaları ve rehberliği, göçmen haklarının güvenceye alınması, göç sağlığı ve göçün toplumsal cinsiyet boyutu gibi alanlarda da faaliyet göstermeye çalışmaktadır (www.unhcr.org.tr, 2017).

2.3.Uluslararası Mülteci Örgütü (IRO)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan Uluslararası Mülteci Örgütü ilk olarak insani hedeflerle kurulmuş olsa da kuruluşundan bugüne kadar genellikle siyasi özellikleri ön plana çıkmıştır (Efe, 2016: 78).

Uluslararası Mülteci Örgütü (*International Refugee Organization*-IRO), BM'nin 1946 ile 1952 yılları arasındaki çalışmalarında yer alan aynı zamanda geçici olan bir uzmanlık birimidir. Çalışma yaptığı süreçte Avrupa ve Asya kıtalarında, siyasi kaygılarla topraklarına dönemeyen veya dönmek istemeyen mülteci ve yurtsuz insanlar için çalışmalar yapmıştır. İlk olarak 1938'de dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in öncülüğüyle, Nazi Almanya'sından ülkesini terk eden insanların belirli noktalara yerleştirilmesine ilişkin faaliyette bulunmak amacıyla IGCR/ICR kuruldu. 1943'te çalışmaları tüm Avrupalı mültecileri kapsayacak biçimde daha geniş hale getirildi. 1 Temmuz 1947'de IRO adıyla BM Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nin (UNRRA) yerine getirdiği işlevlerini üstlendi böylece IGCR'nin de faaliyetleri son buldu. IRO, genel olarak kamplarda yaşayan tüm sığınmacıların her türlü bakımı, mesleki eğitimi, yeniden yerleştirilmesi ve kayıp olan yakınları ve akrabalarının bulunması gibi konularda faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca daha önce IGCR/ICR'nin üstlenmiş olduğu, mültecilerin yasal haklarının korunması ve yeniden yerleştirilmesi gibi görevlerini de üstlenmiştir. IRO'nun yerini daha sonra BMMYK almıştır (www.madde14.org, 2018).

3. Göç ve Mülteciler Hakkında Uluslararası Genel Mevzuat

Göç ve mülteciler ile ilgili geçmişten günümüze bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan her hukuki çalışmada mülteciler ve göç konularında yapılması istenen, eksik görülen ve uluslararası ölçekte

planlanan konular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her hukuki düzenleme birbirinden farklı olmasına rağmen hepsinin temelinde göç ve mülteci sorunu olduğu önemli bir gerçektir.

3.1. Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme

Uluslararası hukukun önemli unsurları arasında yer alan mülteci hukuku, insanlık tarihinin en eski zamanlarına gitmektedir. İnsanların bir arada yaşamaları ile beraber baskı, şiddet ve zulüm gibi eylemlerde ortaya çıkmıştır (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1007).

BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı kararıyla toplanan konferansta kabul edilmiş, 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve 43. maddeye uygun olarak 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış ve 29 Ağustos 1961 tarihinde ihtirazi kayıtla onaylamıştır. 359 Sayılı Onay Kanunu 5 Eylül 1961 gün ve 10898 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. İmza atacak Yüksek Taraflar, 10 Aralık 1948 tarihinde Genel Kurulunca Birleşmiş Milletler Antlaşması bağlamında kabul olmuştur. Mültecilerin kabulü ve onlarla ilgili her tür çalışma konusunda dünyadaki devletler ile Yüksek Komiserlik arasındaki iş birliğinin önemi vurgu yapılmış ve antlaşmaya varmışlardır. Sözleşme yedi bölüm ve kırk altı maddeden oluşmaktadır (www.igamder.org, 2017).

3.2. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilgili maddesine göre "Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır" ifadesi bu evrensel beyannamenin göçmenlerin durumuna ilişkindir (Yıldız ve vd., 2014: 43).

BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiştir. 6 Nisan 1949 tarihindeki ve 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Yayımdan sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması, yorumlanması ve bu beyanname hakkında radyo ve gazetelerde münasip neşriyatta bulunulması kararlaştırılmıştır. Ülkemizde de Bakanlar Kurulu Kararı 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Otuz maddeden oluşan bu sözleşmenin 14/1. Maddesinde " Herkesin zulüm

altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır" ifadesi yer almaktadır (www.danistay.gov.tr, 2017).

3.3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) mülteci ve sığınmacılar ile ilgili olarak doğrudan bir düzenlemeye yer verilememiş olsa da insan haklarının güvence altına alınması bağlamında mevcut ilgili maddeler mülteci ve sığınmacıların haklarının korunması için de hayata geçirilebilir (Güner, 2016: 214).

5 Mayıs 1949 tarihinde on Avrupa ülkesinin bir araya gelerek oluşturduğu Avrupa Konseyi, insan hakları ve özgürlüklerinin devletler tarafından korunmasını ve geliştirilmesini vurgulayarak, insan haklarına saygı yükümlülüğünü üyelik şartı olarak ortaya koymuştur. Avrupa Konseyi'nin bu çerçevede ilk adımı 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanan ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe giren "İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'dir. Sözleşme, genel olarak insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini amaç edinmektedir. AİHS hazırlık aşamasında Avrupa'daki demokratik yönetimlerin devam ettirilmesi açısından gerekli olan asgari düzeyde hak ve özgürlükleri güvenceye alarak çalışmalarına başlamış, zamanla da insan hakları listesini genişletmiştir. AİHS ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan daha çok sivil ve politik hakların korunmasına öncelikli olarak yer vermiştir. Bu sözleşmeyi, sosyal ve ekonomik açıdan birtakım hakları içeren "Avrupa Sosyal Şartı" izlemiştir. Türkiye 10 Mart 1954 tarihinde sözleşmeyi kabul etmiş, 28 Ocak 1987 tarihinde de bireysel başvuru hakkını tanımıştır. Mahkemenin zorunlu yargı yetkisini ise 28 Ocak 1990 tarihinde kabul etmiştir (www.hatay.gov.tr, 2017).

Avrupa Birliği (AB) kapsamında, temel hakların güvence altına alınmasına ilişkin, Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın bu temel hakları korunma standartlarında önemli katkı sağladığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği Adalet Divanı üye ülkeler için "ortak anayasal teamülleri" göz önüne alarak ve başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olmak üzere, insan haklarının korunması hususundaki uluslararası antlaşmaları da değerlendirmeye aldığı belirtilmelidir (Deniz, 2011: 50).

3.4. Göçmen İşçinin Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi

16861 Sayılı Göçmen İşçinin Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi, 6 Ocak 1980 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Özellikle göçmen işçilerin ve ailelerindeki bireylerin sosyal olarak ilerlemesini kolaylaştırmak, yardımcı olmak ve çözümlemek için hazırlanan uluslararası hukuksal bir düzenlemedir. Sözleşme 38 maddeden oluşmaktadır. Göçmenler ile ilgili işçinin hukuki statüsünde birçok alanda düzenleme yapmıştır. İşe alma, konut, sağlık, sendikal çalışmalar, ölüm vb. birçok konuda geniş ve ayrıntılı bir şekilde çalışma yapılmış ve olması gerekenler ortaya konulmuştur (www.igamder.org, 2017).

3.5.Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

Bu sözleşme BM genel kurulunda 25 Şubat 1991 tarihinde üye devletler tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. Sözleşmenin tamamı 93 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin temelinde tüm göçmen işçi ve bunların ailesi ile ilgili haklar ve bu hakların korunması söz konusudur (www.igamder.org, 2017),

Türkiye açısından bakıldığında ise sözleşme 13 Ocak 1999 tarihinde imzalanmış ve bazı çekinceler ortaya konulmuştur. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı'nın 26/5/2004 tarihli ve KOYT/208598 sayılı yazısı üzerine 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 18/6/2004 tarihinde kararlaştırılmıştır.

4.Göç ve Mülteciler Hakkında Bölgesel Mevzuat

Göç ve Mülteci konusunda hazırlanan, üzerinde çalışılan ve kabul edilen bazı bölgesel düzeyde uluslararası hukuki sözleşmelerin varlığından da söz edilebilir. Bu sözleşmeler şunlardır:

4.1.Afrika Birliği Örgütü Mülteci Hakları Sözleşmesi

Addis Ababa kentinde, 6-10 Eylül 1969 tarihlerinde bir araya gelen Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından görüşülerek kabul edilmiştir. Bu sözleşmede Afrika Kıtasında yer alan ülkelerdeki mültecilerin hakları ve sorumlulukları ile ilgili bazı maddeler yer almaktadır.

4.2.Mültecilere Karşı Muameleye İlişkin Belgeler

Bangkok'ta 1966 yılında Asya-Afrika Hukuksal Danışma Komitesi tarafından sekizinci oturumunda kabul edilmiştir. Mültecilerle ilgili önemli çalışmalar yapan bir belgedir. Belgede mültecilere nasıl davranılacağına yönelik temel ilkeler yer alırken yapılması gereken muameleye dikkat çekilmiştir (www.igamder.org, 2017).

4.3.Cartagena Mülteciler Bildirgesi

Cartagena Mülteciler Bildirgesi, Kolombiya'da 19-22 Kasım 1984 tarihleri arasında yapılan "Orta Amerika, Meksika ve Panama'daki Mültecilerin Yasal ve İnsancıl Problemlerden korunması Hakkında Uluslararası Konferans Dizisi" ile uyarlanmıştır. Bu bildirgedeki temel amaç Orta Amerika'da barış ve işbirliğine ilişkin ve Contadora kararlarında belirtilen mültecilere ilişkin taahhütleri takdir ile kabul edilmesidir (www.igamder.org, 2017).

Ayrıca bu bildirgeye göre yapılan tüm çalışmalarda BMMYK ile beraber çalışma yapmanın önemi vurgu yapılmış ve mültecilere yönelik politikalarda ortak hareket edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

4.4. Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi

Bu sözleşmede göre Birleşmiş Milletlerin çalışmaları da göz önünde bulundurularak, Arap ülkelerinde yer alan mültecilerin kabul edilmesi, barınması ve diğer temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Arap ülkelerinde yer alan mülteciler hakkında çalışmalar bu sözleşme temelinde yapılmaktadır (www.igamder.org, 2017).

4.5.Avrupa Topluluğuna Üye Ülkelerden Birine Yapılacak Sığınma Başvurularının İncelenmesinden Sorumlu Ülkeyi Belirleyen Sözleşme(*Dublin Sözleşmesi 15 Haziran 1990)*

Bu sözleşmeyi Belçika, Danimarka, Almanya Federal Cumhuriyeti, Yunanistan, İspanya, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda devlet yöneticileri bir araya gelerek imzalamışlardır (www.igamder.org, 2017).

1950 yılından sonra bu Dublin Sözleşmesine bağlı olarak, 1990, 2003 ve 2013 yıllarında güncellemeler yapılmıştır. 2013 yılında imzalanan

Dublin III Yönetmeliğine göre bir üçüncü devlet veya vatansız bir kişinin, üye ülkelerden herhangi birine uluslararası korumaya sahip olmak için yapılan sığınma başvurusundan sorumlu olan üye ülkenin tespiti için temel kriterler ve mekanizmalar belirlenmektedir. Dublin III Yönetmeliğine göre bir mültecinin, AB üye hiçbir ülke sorumluluk almadan, AB coğrafyasında ülkeden ülkeye gönderilmesinin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bu yöntemle bir mültecinin aynı anda birden fazla AB ülkesine sığınma talebinde bulunmasının da önüne geçilmek istenmektedir (Çakran ve Eren, 2017: 14).

5. Göç Politikaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Hukuki Düzenlemeler

Avrupa Birliği, göç olgusunu sadece bir konu olarak görmemekte aynı zamanda politika geliştirilmeye çalışılan ve birçok alana etki eden süreç olarak değerlendirmektedir. Göç süreci, yalnızca Avrupa Birliği ile üçüncü ülkeler arasındaki insanların yer değiştirmesini değil aynı zamanda zenginleştirilmeye çalışılan iltica ve göç politikalarını, yasa dışı göçle mücadele edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması, sınır güvenliğinin sağlanması, az gelişmiş ülkelere bu konuda yardım, kaynak ülkeler ve transit ülkeler ile birebir ilişkiler, ikiciliğe ve ayrıma karşı politika geliştirmek ve göçmenlere yönelik alınmaya çalışılan sosyal tedbirler gibi konuları da içine almaktadır (Vermeersch, 2005: 71-72).

Avrupa Birliği'nin göç konusunda karşılaştığı temel sıkıntı ilk olarak "Beyin göçü" diye adlandırılan ve nüfusu her geçen gün yaşlanan Avrupa Birliği ülkelerini, canlı tutacak vasıflı göçmenlerin Avrupa Birliği ülkelerinin de kabul etmesiyle meydana gelen yasal göçlerdir. İkinci olarak ise bu vasıflı göçmenlerin dışında vasıfsız, kayıt dışı ve yasa dışı göçmenlerin de Avrupa Birliği ülkelerinde yaşama arzusu ve sınır aşan hareketleri meydana gelmektedir ancak bu durum birliğe üye ülkeler tarafından kabul edilmeyen bir durumdur.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, birtakım ortak ekonomik politikalar gerçekleştirmek amacıyla oluşan ve her geçen zaman diliminde siyasi bir kimliğe bürünen Avrupa Birliği'nin, yüz yüze kaldığı en önemli problemlerden bir tanesi de AB topraklarına dışarıdan yönelen göç hareketleridir (Güleç, 2015: 82). İkinci Dünya Savaşı'na kadar "göç veren ülke" konumunda olan Batı ülkeleri, 20. yüzyılın ikinci bölümünden itibaren göç alan coğrafyaya dönüşmüş, böylece kendi göç politikalarını oluşturmaya başlamıştır (Orsam, 2012: 12-13) 1960'lı

yıllara gelindiğinde Avrupa Topluluğu'nda politika belirleme konusunda önemli bir gayret ve buna bağlı olarak önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bununla beraber göç süreci, sağlık ve sosyal refahı içinde barından sosyal politikalar, topluluğun iç pazar işleyişini olumlu etkilerken, istenilen seviyeye gelmemiş ve geri planda kalmıştır (Apap, 2002: 2-3).

Avrupa, dünyanın en önemli göç noktalarından birisidir. Avrupa'yı dünyanın göç alan diğer bölgelerinden ayıran en önemli özelliği, bu kıtada 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren entegrasyon hareketi oluşturulmuş ve bu harekete bağlı olarak Avrupa Serbest Bölgesi geliştirilmiştir. Birlik içinde sınırların belirsiz bir hal alamsına karşılık, Birliğin siyasal sınırlarının belirginleştirilmesi süreci Birliğin siyasi birlikteliğe verdiği önemi gösterirken, tarihte daha önce görülmemiş bir tecrübeyi meydana getirmektedir (Orsam, 2012: 11-12). 1957 yılında AT'yi kuran Roma Antlaşması'nın temel hedeflerinden birisi topluluk sınırları içerisinde "Kişilerin serbest dolaşımı" olmuştur. Ancak "Sınır geçişleri", "Göç" ya da "Vize politikası" gibi başlıklarda gerekli çalışmaları yapmamıştır. 1970'li yıllarda özgürlük kavramı ve alanının herkesi kapsayacak şekilde genişletilmesi çabası, "sınır-ötesi organize suçlar", "uyuşturucu trafiği", "yasa dışı göç" ve "terörizm" gibi sorunların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu problemler sonucunda topluluk üyesi ülkeler kendi arasında adalet ve içişleri konularında işbirliği yapma ve bunu geliştirme ihtiyacını ortaya çıkmıştır (Beşe, 2002: 69).

1951 Cenevre Sözleşmesi AB ülkelerini uluslararası boyutta bağlayan ilk metinlerden biridir. Bu metin, mültecinin tanımını yapmış, hak ve sorumlulukların belirlenmesi açısından da ilk uluslararası sözleşme olmuştur. Sözleşme özellikle mültecilerin geri gönderilmemesi ilkesini yasal hale getirerek, bu alanda bir milat sayılacak bir adım atmıştır. Bu sözleşmeye göre *mülteci* "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensup olması veya siyasi düşünceleri gibi sebeplerle ve zulme uğrayacağı gibi haklı kaygılarla ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle ülkesine geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişilerdir." 1951 Cenevre Sözleşmesinin altmış yıllık geçmişi bulunmakta, saygın ve değerli konumunu muhafaza ederken, konuyla ilgili bölgesel sözleşmelere de ilham olmaktadır. Bununla beraber AB, özellikle Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan eksikleri tamamlamak için 31 Aralık 1967 tarihinde New York Protokolü'nü imzalamış ve böylece iç hukuk

için bağlayıcı bir konum oluşturmuştur (Bayraklı ve Keskin, 2015: 10-14).

AB ile göç sürecini daha etkin ve başarılı hale getirmek amacıyla birtakım hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden bazıları şunlardır: (Bayraklı ve Keskin, 2015: 10-14)

- "Paris Deklarasyonu
- Dublin Eylem Programı
- Avrupa Tek Senedi
- Schengen Mutabakatı
- Maastricht Avrupa Birliği Antlaşması
- Europol
- Amsterdam Antlaşması
- Tampere Zirvesi
- Sevilla Zirvesi
- Laeken Zirvesi
- Lahey Programı
- Stockholm Programı
- Lizbon Antlaşması"

Bayraklı ve Keskin'e göre (2015: 10-15), AB ülkelerini uluslararası hukuk açısından bağlayan ilk metin olma özelliği 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndedir. Sözleşme mültecinin tanımını yaparak, mültecinin haklarını ve ödevlerini belirlemiştir. AB ülkeleri bu zamandan sonra göç, mülteci ve politika belirleme konularında uzun süre çaba göstermiştir. Özellikle 1985 yılından itibaren Şengen sistemi de hayata geçtikten sonra ortak bir göç ve mülteci politikalarının, gerekliliğinin önemi dile getirilmiştir. AB, diğer sorunlarda olduğu gibi göç ve mülteci temelli sorunları da önceleri ulus-devletin kendilerine tanıdığı imkânlar çerçevesinde çözmek istemiş ya da devletlerarası işbirliği yoluyla çözülmesinin önemine vurgu yapmıştır. AB, mültecilerle ilgili ortak bir politika oluşturmak için 1999 yılından itibaren "Avrupa Ortak Sığınma Sistemi" (CEAS) üzerinde çalışmaktadır. Bu anlamda üye devletler arasındaki işbirliğini sağlamak ile beraber AB üyesi devletler ile AB

üyesi olmayan devletler arasındaki dayanışma ruhunun ve sorumluluk bilincinin arttırılması hedeflenmektedir. AB, Cenevre Sözleşmesi dışında mültecilerle ilgili politikaları belirlerken Dublin Yönetmeliği ile EURODAC Yönetmeliğini kendisine kaynak almıştır. Bu mevzuatlara göre mültecilerle ilgili en önemli adım mültecinin ilk ayak bastığı AB üyesi ülkede incelemeye tabi olması hususudur.

SONUÇ

Göç, bir yer değiştirme hareketidir. Bazen bir ülke içinde bazen de ülkeler arasında. Günümüzde, dünyada konuşulan en önemli konuların başında hiç kuşkusuz göç eylemi gelmektedir. Göç, çok farklı boyutlarıyla ele alınması gereken bir konudur. Çünkü gerçekleştirilen ülkelerde başta ekonomi olmak üzere güvenlik, sağlık, eğitim, kültür ve toplumsal uyum noktasında etkileri söz konusudur. Son yıllarda dünyada en çok yaşanan göç türü uluslararası göçtür.

Dünyada uluslararası göç ile ilgili çalışma yapan bazı uluslararası kuruluşlar yer almaktadır. Bunların başında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve Uluslararası Mülteci Örgütü (IRO) yer almaktadır. Özellikle BMMYK'nın bu konuda daha geniş çaplı bir çalışma yaptığını söylemek mümkündür.

Uluslararası göç ile ilgili hem genel hem de bölgesel düzeyde ciddi hukuki mevzuatlar bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği göç konusunda bazı hukuki düzenlemeler yaparak, bu sürece katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu mevzuatlarla sığınmacı konumundaki kişilere bazı haklar tanınmış ve bunlar hukuksal güvence altına alınmıştır. Ülkelerini terk etmek zorunda kalan bu kişiler bu çerçevede bu yollarla birtakım haklara sahip olmuşlardır. Bu süreçte hem kurumsal yapı hem de hukuki düzenlemeler her ne kadar aktif olsa da önemli ve değerli olan bunların sağlıklı ve doğru bir şekilde işlemesidir.

YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİNDE MALİYET YÖNETİM TEKNİKLERİ

BÖLÜM 29

Mehmet YÜCENURŞEN[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

Bir ürünün maliyeti, yeni ürün geliştirme sürecinde belirlenmektedir. Bu nedenle, ürün yaşam seyrinin ilk aşaması olan yeni ürün geliştirme süreci, ürün maliyetlerini yönetebilmek adına önem arz etmektedir. Yeni ürün geliştirme sürecinde; ürünün işlevselliği, temel yapısı, bileşenler, hammadde seçimi, kullanılacak teknoloji vb. ürünün tasarımında önemli yer tutan faktörler hakkında karar verilmektedir. Söz konusu alınacak bu kararların, ürün yaşam seyri boyunca ürün geliştirme süreci haricinde değiştirilmesi oldukça zordur ve maliyetleri yönetme olasılıkları oldukça azalmaktadır. Örneğin, üretim sürecinde maliyetleri düşürmek için kullanılan hammaddenin değiştirilmesi halinde; tedarikçilerin, üretim süreçlerinin ve diğer tasarım elemanlarının da değiştirilmesi gerekmektedir.

Yeni ürün geliştirme sürecinde maliyetleri etkin ve verimli bir şekilde yönetebilmek, işletmelerin rekabet avantajı sağlamak için odaklanması gereken önemli bir süreç haline gelmiştir. Yeni ürün geliştirme sürecinde maliyetleri azaltmayı sağlamak; pazar payını ve karı artırmayı mümkün kılmaktadır. Yeni ürün geliştirme sürecinde maliyet yönetim tekniklerinden işletmenin yapısına göre yapılacak seçim/seçimler, işletmenin rekabet avantajı elde etmesinde belirleyici olacaktır.

Bu bağlamda, bu çalışmada yeni ürün geliştirme süreci ve yeni ürün geliştirme sürecinde kullanılan maliyet yöntemleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Yeni Ürün Geliştirme Süreci

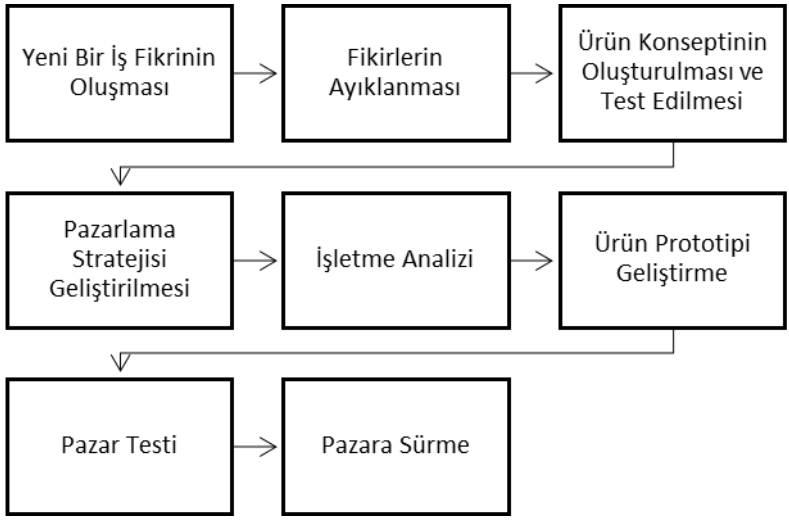
Günümüz yoğun rekabet ortamında pazar dinamikleri sürekli ve hızla değişmektedir. Rekabet avantajı kazanmak için, maliyet liderliği ve ürün farklılaştırma vb. popüler stratejilerin yeterli olmadığı görülmektedir (Takeuchi & Nonaka, 1986). Mevcut veya yeni pazarlara farklı ve orijinal yeni ürünlerin sürülmesi ile rekabet avantajı sağlanabilmektedir (Lee & Ram, 2018).

Rekabetçi işletmelerin pazarı elde tutabilmeleri; sektördeki rakiplerine oranla daha fazla farklı ve orijinal ürüne sahip olmalarına bağlıdır. Bunun nedeni işletmelerin, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına duyarlı yeni ürünler geliştirme konusunda baskı altında bulunmasıdır. Bu bağlamda,

rekabet avantajı sağlayabilmek adına işletmeler için yeni ürün geliştirmek kaçınılmaz olmuştur (Blois, 1985).

"Yeni ürün" kavramı, orijinal ürün, değiştirilmiş ürün, geliştirilmiş ürün kavramlarını kapsadığından dolayı (Cengiz, Ayyıldız, & Kırkbir, 2005) yeni ürün geliştirme süreci, işletmenin iç ve dış çevresinden etkilenen, kaynak temininden başlayıp projenin işletmeye ne kazandıracağını tespit etmeye kadar süren (Kaygusuz, 2011), uzun ve riskli bir süreçtir (Sands, 1981).

Yeni ürün geliştirme süreci; işletmeden işletmeye ya da üründen ürüne farklılık göstermekle birlikte, Şekil 1'de görüleceği üzere başlıca 8 aşamadan oluşmaktadır (Kotler & Armstrong, 2008: 254).

Şekil 1. *Yeni Ürün Geliştirme Süreci Aşamaları*
Kaynak: Kotler & Armstrong, 2008: 254.

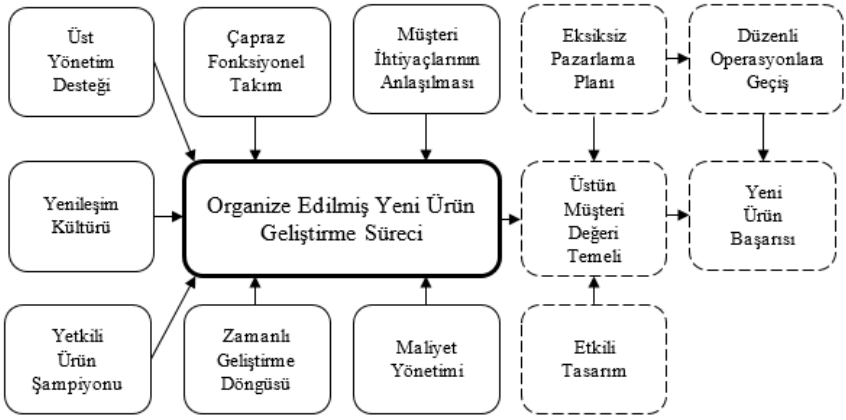
- **Yeni Bir İş Fikrinin Oluşması:** Yeni ürün geliştirme sürecinin ilk aşaması olup, ürünün bir fikir olarak ortaya çıktığı aşamadır. Pazarlama açısından geleceği olan bir ürün ortaya koyabilmek için çok sayıda fikrin olması gerekir (Taşkın, 2009: 102). Konu ile ilgili yapılan bir araştırmada; 100 yeni ürün fikri arasından sadece bir tanesinin işletmenin hedeflerine tam olarak ulaştığı belirlenmiştir (Gümüş & Biçer, 2012: 23). Bu bağlamda, nitelikli yeni ürün fikri sayısı arttıkça başarıya ulaşmış ürün sayısı artacaktır.
- **Fikirlerin Ayıklanması:** Yeni ürün fikirlerinin elde edilmesinden sonra, söz konusu fikirlerden değerlendirme opsiyonu olanların

ayıklanması, mevcut koşullarda uygulama şansı bulunmayan fikirlerin ise gelecekte kullanılmak üzere saklanması gerekmektedir. Fikirlerin ayıklanması aşamasında; fikirler, işletmenin vizyonu, stratejik amaçları vb. ile uyumlu olup olmamasına bağlı olarak ayıklanmakta ve yetersiz olan fikirler dışarıda bırakılmaktadır (Bingham & Quigley, 1990).

- **Ürün Konseptinin Oluşturulması ve Test Edilmesi:** Bu aşamada, geliştirme sürecine devam edilen yeni ürün fikirlerinin ürün kavramları haline getirilmesi sağlanır. Oluşturulan konsept ile konsept testleri gerçekleştirilerek potansiyel müşterilerin ürün konseptini değerlendirmeleri amaçlanmaktadır (Rainey, 2005: 193). Konsept testleri sonucunda, ürün konsepti düşük düzeyde kabul görürse ürün geliştirme durdurulur.
- **Pazarlama Stratejisi Geliştirilmesi:** Bu aşamada işletme; hedef pazarı seçimini yapmalı, ürünü konumlandırmalı ve ürünün toplam satış tutarı, pazar payı ve kar hedeflerini belirlemelidir (Kotler & Armstrong, 2008: 258).
- **İşletme Analizi:** Pazarlama stratejisi geliştirildikten sonra, ürünün pazara sunulmasının işletme amaçlarına uygun olup olmadığını belirleme aşamasıdır. Bu aşamada satış tahminleri, ürünün maliyet ve karlılık hesaplamaları gerçekleştirilir (Kotler & Armstrong, 2008: 259).
- **Ürün Prototipi Geliştirme:** Ürün konseptinin, gerçeği ile birebir benzerinin üretilmesi aşamasıdır (Kuczmarski & Mandolia, 2013: 60). Böylece ürün fikri, "üzerinde çalışılabilir ürün"e dönüşmüş olacaktır. Prototip, kısıtlı bir bütçe ile müşteri istek ve ihtiyaçlarını tatmin edebilen bir yapıda üretilmelidir. Bu süreç; günler, haftalar, aylar hatta yıllar alabilmektedir.
- **Pazar Testi:** Bu aşamada, üretilen prototip ile hedef kitleye uygun test gerçekleştirilir. Söz konusu bu testlerin amacı, ürünün pazara sürüldüğünde karşılaşılabilecek muhtemel eksiklikleri tespit etmek olup (Klompmaker, Hughes, & Haley, 1976), testler hedef pazarın belirli bir kısmında ya da distribütör kontrolündeki alanlarda gerçekleştirilir (Kulaklı, 2005). Pazar testi hem maliyetli hem de riskli bir süreçtir (Korkmaz, Eser, & Öztürk, 2017: 442).

- **Pazara Sürme:** Yeni ürün geliştirme süreci, ürünün pazara sunulması ile son bulacaktır. Bu aşamada işletme, tam olarak ürünü tanıtır ve ürünün değerini müşteriye tanımlayacak ve iletecek bir pazarlama karması geliştirir (Kulaklı, 2005).

Yeni ürün geliştirme süreci, sistematik ve planlı bir süreç olup, yeni iş fikirlerinin bir araya getirilmesiyle başlamakta ve ürünün pazara sunulması ile son bulmaktadır. Söz konusu bu sürece ait kritik başarı faktörleri Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2. *Yeni Ürün Geliştirmede Başarı Faktörleri*
Kaynak: Perreault, Cannon, & McCarthy, 2013: 237.

3. Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Maliyet Yönetim Teknikleri

İşletmelerin rekabet yoğun ortamında satışlarını artırmaları ve karlılıklarını yükseltmeleri, pazara yeni ürün sürebilme becerisine ve maliyet yönetim performanslarına bağlıdır (Davila, 2000). Yeni ürün geliştirme olgusu; planlama, konsept dizaynı, ürün tasarımı ve ürün testi gibi aşamalardan içeren bir süreç olan yeni ürün geliştirme sistemine doğru evrilmektedir (Cooper, 2008).

Yeni ürün geliştirme sürecinde, genellikle işletmeler tarafından kullanılan maliyet yönetimi tekniğinin "hedef maliyetleme" olduğu görülmektedir (Everaert & Bruggeman, 2002; Ansari, Bell & Okano, 2006). Hedef maliyetleme yaklaşımı, özellikle uzun ömürlü ürünlerde yeni ürün geliştirme sürecinde katlanılan maliyetleri önemli ölçüde düşürmeyi mümkün kılmaktadır (Cooper & Slagmulder, 1999). Ancak bu süreçte -özellikle bir yıldan fazla süren ve hedeflerin erken belirlendiği

süreçlerde- hammadde seçimi, ürün tasarımı, teslim süresi vb. belirlenen hedeflerden sapmaya neden olabilecek faktörlerden kaynaklanacak belirsizliği gidermek zorlu ve karmaşıktır (Helms ve diğ., 2005). Örneğin, öngörülemeyen maliyetler ile karşı karşıya kalan bir işletme, daha yüksek bir hedef bir maliyet kabul etme dolayısıyla potansiyel karlılığı düşürme veya başlangıçta belirlenen hedef maliyeti belirlemek için ürünün kalitesini "ayarlama" seçeneklerinden birini uygulamak durumunda kalacaktır.

Yeni ürün geliştirme sürecinde; ürün maliyeti, performansı ve işlevselliği ile ilgili alınacak kararlarda çok sayıda alternatif bulunması sonucunda, yeni maliyet yönetim teknikleri geliştirilmiştir. Bu bağlamda yeni ürün geliştirme sürecinde maliyet yönetim teknikleri Tablo 1'de verilmektedir.

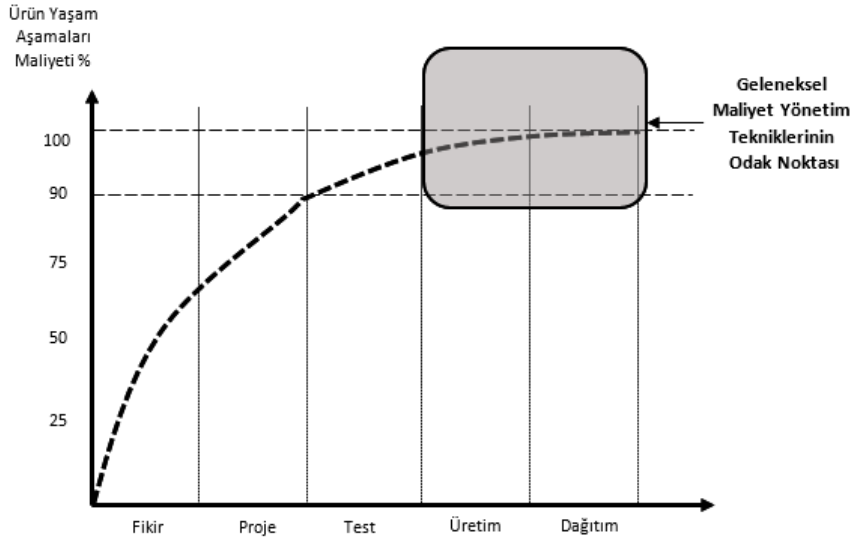
Tablo 1. *Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Maliyet Yönetim Teknikleri*

Maliyet Yönetimi Tekniği	Yeni Ürün Geliştirme Sürecindeki İşlevi
Hedef Maliyetleme (Target Costing)	Hedef müşterilere istenilen kalite ve özellikteki ürünleri uygun fiyatlardan sunmayı sağlayan, tasarım aşamasında maliyet geliştirme çabalarını esas alan bir ürün geliştirme stratejisidir.
Değer Mühendisliği (Value Engineering)	Mamullerin tasarımı, süreç geliştirilmesi, proje planlaması ve kontrolünde uygulanan bir maliyet yönetim tekniğidir.
Kalite Fonksiyonu Yayılımı/Kalite Evi/Kalite Fonksiyonlarını Geliştirme/Kalite Fonksiyon Göçerimi (Quality Function Deployment)	Müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygun tasarım hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik kalite geliştirme programıdır.
Fonksiyonel Maliyet Analizi (Functional Cost Analysis)	Bir ürün/hizmetin bileşen maliyetlerini müşteri tarafından algılanan değerle ilişkili olarak incelemek için uygulanabilecek bir yöntemdir.
Kaizen Maliyetleme (Kaizen Costing)	Mevcut ürünlerden kar edilebilmesi adına sürekli olarak maliyet düşürme sürecini destekleyen sürekli iyileştirme yöntemidir.
Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme (Life-Cycle Costing (LCC)	Mamul tasarımı ve üretiminden itibaren ürünün yararlı ömrünü tamamlamasına kadar olan bütün süreçte ortaya çıkacak olan bütün harcamalara ilişkin kullanılacak kaynakları maliyetleme yöntemidir.
Toplam Sahip Olma Maliyeti (Total Cost of Ownership)	Ürün veya hizmetin edinilmesi ve kullanılması nedeniyle doğan maliyetleri dolayısıyla bütün ürün yaşam seyri maliyetlerini hesaplayan maliyetlendirme yöntemidir.
Aşama – Eşiği Yöntemi (Stage – Gate Review)	Yeni ürün geliştirme sürecinde önemli bir yönetim kontrol mekanizmasıdır.
Huni – Huni Analizi (Funnels)	İşletmenin yeni ürün geliştirme sürecinde, her yeni aşamada kullanılabilecek alternatiflerin

	azaltılarak sınırlandırılmasına izin veren yapıdır.
Üretim ve Montaj için Tasarım (Design for Manufacturing/Assembly) (DFM/DFA)	Bir ürün tasarımında yer alan parça sayısının azaltılmasına ve parçaların montajı için gereken sürenin azaltılmasına odaklanan bir yaklaşımdır.
Mükemmellik İçin Tasarım (Design for X) (DFX)	Yeni ürün geliştirme sürecinin özellikle başlangıç aşamalarından itibaren bütün aşamalarındaki gereksinimleri, hedefleri ve kısıtlamaları göz önünde bulundurarak ürün kalitesini artırmak, maliyetleri azaltmak ve ürünü pazara sunma süresini kısaltmak için kullanılan yaklaşımdır.
Bileşen Ortaklığı/Bileşen Standardizasyonu/Bileşen Paylaşımı (Component Commonality)	Farklı ürünleri en az bir ortak bileşen ile diğer ürünlere özgü bileşenlerden bir araya getirme stratejisidir.
Modüler Tasarım/Ürün Modülaritesi (Modular Design)	Modüler tasarım; birbirinden farklı bileşenler ile oluşturulan sınırlı sayıdaki modül ile çok çeşitli ürün üretilebileceği varsayımına dayanan bir maliyet yönetim tekniğidir.
Ürün Platformu (Product Platform)	Ürün platformları; bir dizi ürün için temel mimari işlevi gören teknik bir tasarımın fiziksel uygulamasıdır.

Kaynak: *Wouters ve diğ., 2016'dan uyarlanmıştır.*

Geleneksel maliyetleme yöntemlerinde, genel olarak ürün maliyetleri üretim aşamasında hesaplanmakta olup ürün yaşam seyrinde üretim öncesi aşamaları ihmal edilmektedir ancak ürün yaşam seyri boyunca toplam maliyetlerin % 80 – 90'lık kısmının üretim öncesi aşamalarda ortaya çıktığı görülmektedir (Kaygusuz, 2011).

Şekil 3. *Maliyetler Açısından Yeni Ürün Geliştirme Süreci*
Kaynak: Kaygusuz, 2011'den uyarlanmıştır.

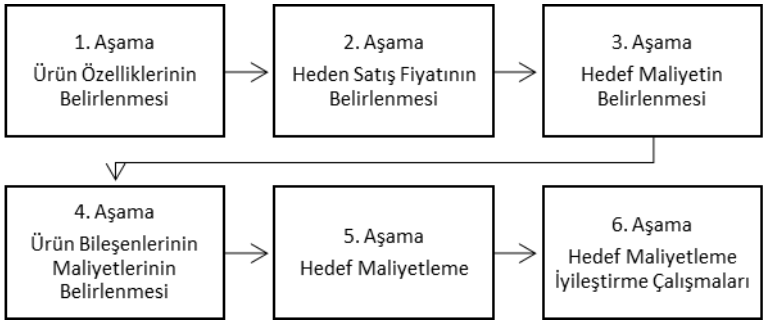
Bu bağlamda, yeni ürün geliştirme sürecinde maliyetleri etkin ve verimli bir şekilde yönetebilmek, işletmelerin rekabet avantajı sağlamasında önem arz etmektedir. Yeni ürün geliştirme sürecinde maliyetleri azaltmak; işletmenin pazar payı ve karlılığını artıracaktır. Bu noktada, işletmenin benimseyeceği maliyet yönetim tekniği veya tekniklerinin tercihi, maliyetleri azaltmak konusunda belirleyici olacaktır. Dolayısıyla işletmenin temel yetenekleri baz alınarak benimsenecek maliyet yönetimi tekniği/teknikleri ile rekabet avantajı sağlamak mümkün olabilecektir.

3.1. Hedef Maliyetleme (Target Costing)

Hedef Maliyetleme (HM); dünyada ilk kez Japon şirketleri tarafından uygulanan, hedef müşterilere istenilen kalite ve özellikteki ürünleri uygun fiyatlardan sunmayı sağlayan, tasarım aşamasında maliyet geliştirme çabalarını esas alan bir ürün geliştirme stratejisidir (Cooper & Slagmulder, 1999). Bu bağlamda, HM ürün tasarım aşamasında ürünün gelecekteki maliyetinin planlamaktadır (Monden & Hamada, 1991). Bu nedenle uzun vadeli bir maliyetleme yöntemi olan HM, sadece bir maliyet yöntemi değil, kar yönetimi sisteminin bir parçasıdır. HM; ürünlerin satış fiyatını hedef pazarda belirledikten sonra söz konusu bu satış fiyatından amaçlanan kar marjını çıkarmakta ve hedef maliyet seviyesinde ürün üretimini amaçlamaktadır (Hansen, Mowen, & Guan, 2009: 393). Buna göre HM formülü aşağıdaki gibidir.

$$Hedef\ Satış\ Fiyatı - Hedef\ Kar = Hedef\ Maliyet$$

Buna göre hedef satış fiyatı, üretilecek ürüne sahip olabilmek için müşterilerin ödemeye hazır oldukları fiyatı; hedef kar üretilecek üründen elde edilmesi beklenen kar marjını; hedef maliyet ise hedef satış fiyatından hedef kar marjının çıkarılması ile bulunan değeri ifade etmektedir (Lockamy & Smith, 2000). Bu bağlamda HM süreci Şekil 4'teki gibidir.

Şekil 4. *Hedef Maliyetleme Süreci*
Kaynak: Ellram, 2000'den uyarlanmıştır.

HM'nin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için aşağıdaki koşulların yerine getirilmes gerekmektedir (Altınbay, 2006; Sevim & Bülbül, 2015; Doğan, 1998):

- Tedarikçiler ile sağlıklı ilişkilerin kurulması ve tedarikçilerin stratejik ortak olarak değerlendirilmeleri,
- Ürünlerin ve süreçlerin eş zamanlı olarak tasarlanması,
- Ürün bileşenlerinin sayısının minimize edilmesi,
- "Öğrenen örgüt" kültürünün oluşturulması.

HM, uzun vadeli ve karmaşık bir süreç olup (Ewert & Ernst, 1999), hedef maliyetleri temel alarak yeni ürün geliştirmeyi değil ürünü değiştirmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda, ürünün tasarımından başlayarak satış sonrası servise kadar ilgili bütün taraflar ile geniş çaplı bir katılım sağlanarak maliyet azaltımı konusunda ortak çalışılması büyük önem arz etmektedir.

3.2. Değer Mühendisliği (Value Engineering)

1940'lı yıllarda General Electric çalışanı Lawrence D. Miles tarafından geliştirilen Değer Mühendisliği (DM), fon ve hammadde kıtlığının aşılması amacıyla geliştirilmiş olup HM'nin kaynağı olarak gösterilmektedir (Acar & Alkan, 2003).

DM; *kaliteden ödün vermeden maliyetlerin düşürülmesi* (Ayan, 2013), en uygun maliyet ile ürün ortaya koymak veya mevcut ürünleri geliştirmek amacıyla uygulanan fonksiyon, ürün, süreç, hizmet ve sistem odaklı bir teknik (Mukhopadhyaya, 2009: 37-38), müşteri istek ve ihtiyaçlarını gözden geçirmek suretiyle daha düşük maliyete ulaşmayı

hedefleyen mamul tasarım tekniği (Acharya, Pfrommer, & Zirbel, 1995), mamullerin tasarımı, süreç geliştirilmesi, proje planlaması ve kontrolünde uygulanan bir maliyet yönetim tekniği (Elias, 1998; Schwarz & McConkey, 1974) olarak çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

DM, etkin ve verimli şekilde uyglandığı takdirde işletmelere sağlayacağı faydalar (Öğüt, İraz & Zerenler, 2007; Nair, 1992; Dlugatch, 1973);

- Üretim maliyetini ve üretim riskini azaltmak,
- Pazar payını artırmak,
- Ürün kalitesini ve üretkenliği artırmak,
- Tasarım süreçlerini iyileştirmek,
- İşletme giderlerini azaltmak,
- İşletme kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak olarak sıralanabilir.

Değer mühendisliği, bir ürünün belirlenen "hedef maliyet"inde üretilmesini sağlamak için ürün tasarımını değiştirmek için yapılan analizlerdir. Bu bağlamda öncelikle ürünün temel işlevleri tanımlanır ve hedef maliyeti belirlenir. Ardından prototip geliştirilerek maliyetler hedef maliyet ile karşılaştırılır ve maliyetler kabul edilebilir düzeyde ise tüketicinin beğenisine sunularak pazar testi yapılır. Müşteri onayı alındıktan sonra ürün tasarımında bazı iyileştirmeler ile birlikte maliyetler yeniden belirlenir. Bu aşamada, maliyetler "hedef maliyeti" aşarsa, değer mühendisliği süreci başlatılır. Böylece bir ürün daha düşük bir maliyet ile yeniden tasarlanabilir.

3.3. Kalite Fonksiyonu Yayılımı/Kalite Evi/Kalite Fonksiyonlarını Geliştirme/Kalite Fonksiyon Göçerimi (Quality Function Deployment)

"Quality Function Deployment" kavramı Türkçe literatürde Kalite Evi, Kalite Fonksiyonlarını Geliştirme, Kalite Fonksiyonu Yayılımı, Kalite Fonksiyon Göçerimi gibi farklı şekillerde kullanılmasına rağmen genellikle Kalite Fonksiyonu Yayılımı (KFY) kavramının kullanıldığı görülmektedir.

KFY, ilk olarak 1960'lı yıllarda Japonya'da Yoji Akao tarafından geliştirilmiştir. Literatür incelendiğinde KFY'nin birden fazla tanımı olduğu görülmektedir.

- KFY; müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygun tasarım hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik kalite geliştirme programıdır (Mohr-Jackson, 1996).
- KFY; müşteri ihtiyaçlarını uygun ürüne dönüştürmeyi amaçlayan bir planlama metodolojisidir (Khoo & Ho, 1996).
- KFY; müşteriler tarafından talep edilen ürün özelliklerini belirlemekten kalite planlaması ve ürün tasarım kalitesinin şekillendirilmesine kadar olan süreci içeren ürün geliştirme tekniğidir (Akao, 2012).
- KFY; toplam kalite yönetimi kapsamında müşteri memnuniyetini güvence altına almaya yarayan bir kalite sistemidir (Partovi, 1999).
- KFY; müşterileri dinleyip istek ve ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde öğrendikten sonra, söz konusu istek ve ihtiyaçların nasıl karşılanacağını belirlemenin bir yoludur (Simonson, 1993).

Söz konusu tanımlar incelendiğinde, KFY'nin ürün geliştirmede kullanılan ve müşteri tatminini hedefleyen bir kalite sistemi olduğu söylenebilir. Zairi ve Youssef (1995) KFY'nin işletmelere yararlarını şu şekilde sıralamışlardır:

- Rakipleri izlerken, müşteri gereksinimlerini karşılayacak ürün özellikleri tanımlanır.
- Müşteri gereksinimlerinin ürün özellikleri ile karşılanabileceğinden emin olunur.
- Üretim sürecinin aşamalarında ve üretimi tamamlanmış ürünün kalitesinde sorumlu taraflar bilgilendirilir.
- Üretim planlaması ve fiili üretimin senkronize gitmesi sağlanır.
- Üretim planlamasının etkin bir şekilde işletilmesiyle işletme öncelikleri doğru bir şekilde tanımlanarak yanlış

anlaşılmaların önüne geçilir ve üretim süreci daha hızlı tamamlanır.

KFY bir ürüne ait mühendislik özelliklerini, ürünün müşterilere yönelik nitelikleriyle ilişkilendirmek için kullanılan bir yöntemdir. Müşteri istek ve ihtiyaçlarını anlamak için kullanılan bir yöntem olan KFY, müşterinin gereksinimleri ile ürünün teknik özellikleri arasındaki ilişkiyi bir matris aracılığı ile gösterir (Zengin & Ada, 2010). Bu bağlamda KFY, pazarlama, mühendislik, Ar-Ge ve yönetim departmanlarının bilgi ihtiyaçlarını karşılamak üzere "ev" olarak adlandırılan ilişkileri gösteren matrisleri kullanır. Pazarlama ve mühendislik bağlantısını gösteren matrise "kalite evi" denilmektedir (Griffin & Hauser, 1992).

3.4. Kaizen Maliyetleme (Kaizen Costing)

"Kaizen" Japonca bir kelime olup; gelişme, sürekli iyileştirme, daha iyiye ulaşma anlamlarına gelen bir sözcüktür. Kaizen, yaşamda yer alan bütün iş ve işlemlerin sürekli iyileştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kazien maliyetleme (KM) ise Japon otomobil üreticileri tarafından maliyetleri düşürmek amacıyla öncelikle kayıpların tespit edilip yok edilmeye çalışılmasıyla üretim aşamasında kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır (Sani & Allahverdizadeh, 2012). Bu bağlamda KM, üretim aşamasında maliyetleri düşürmek için kullanılan bir maliyet yönetim tekniğidir.

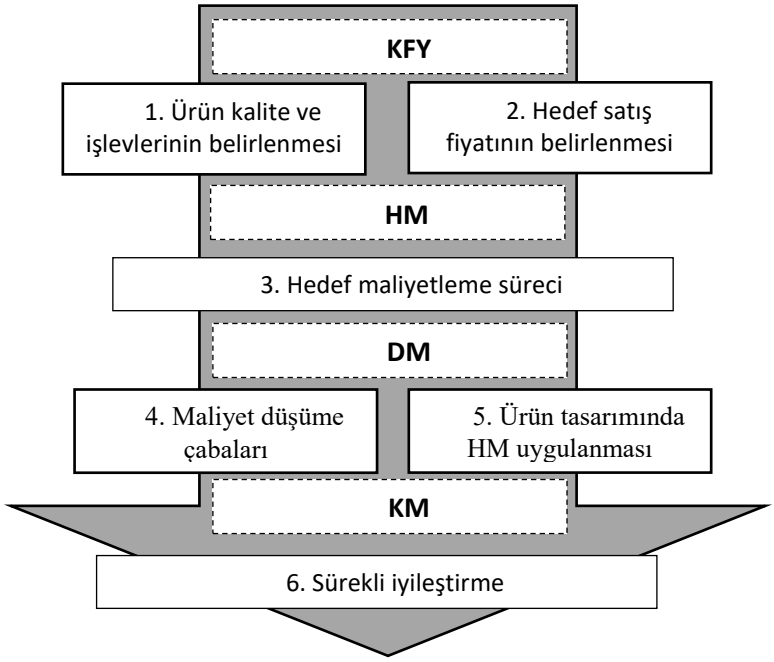
KM, mevcut ürünlerden kar edilebilmesi adına sürekli olarak maliyet düşürme sürecini destekleyen sürekli iyileştirme yöntemidir (Monden & Hamada, 1991). KM, ürünün üretim aşamasında tüm çalışanların katılımı ile sürekli olarak maliyetlerin düşürülmesine odaklanmaktadır (Singh & Singh, 2009).

KM, üretim sürecinin her aşamasında oluşabilecek fire, fazla stok vb. bütün hataların önlenmesiyle sürekli iyileştirmeyi kaliteden ödün vermeden başarmayı amaçlayan bir maliyet yöntemidir (Modarress, Ansari, & Lockwood, 2005). Böylelikle işletme hem ürün kalitesini artırmayı hem de maliyetleri azaltmayı hedeflemektedir. KM'nin uygulanabilmesi için işletmelerin (Rof, 2011; Kaur & Kaur, 2013);

- Takım çalışmasına önem vermesi,
- İyileştirme faaliyetlerini sınırsız olarak kabul etmesi,

- Kabul edilebilir maliyetler düzeyinde mevcut duruma göre en az %40-50 diliminde bir iyileştirmenin kabul edilmesi,
- Bütün çalışanların katılımını sağlaması,
- Üretim sürecindeki bütün proseslerin gözden geçirilmesine olanak tanıması gerekmektedir.

KM ile katma değer oluşturmayan süreçler ayıklanarak maliyet azaltıcı ve kaliteyi artırıcı tüm çaba ve öneriler teşvik edilmektedir. Bu bağlamda, KFY – KM süreci Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. *KFY - KM Süreci*
Kaynak: Zengin & Ada, 2010.

KFY – KM sürecinde (Zengin & Ada, 2010):

- Müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda ürün kalitesi ve işlevleri belirlenir.
- Rekabetçi piyasa koşulları ve pazar verileri baz alınarak hedef satış fiyatı belirlenir. Bu aşamada KFY analizi için ürün özellikleri ve hedef fiyat belirlenmesi gereklidir.
- Hedef satış fiyatı ve işletmenin amaçları doğrultusunda hedef maliyet ve kâr marjı belirlenir.

- Belirlenen maliyetleri azaltmak için DM uygulamalarından faydalanılır.
- Ürün tasarımında maliyetleri düşürmek için HM uygulamaları gerçekleştirilir.
- Böylece HM elde edilir ve KM ile sürekli iyileştirme uygulamalarına odaklanılır.

3.5. Fonksiyonel Maliyet Analizi (Functional Cost Analysis)

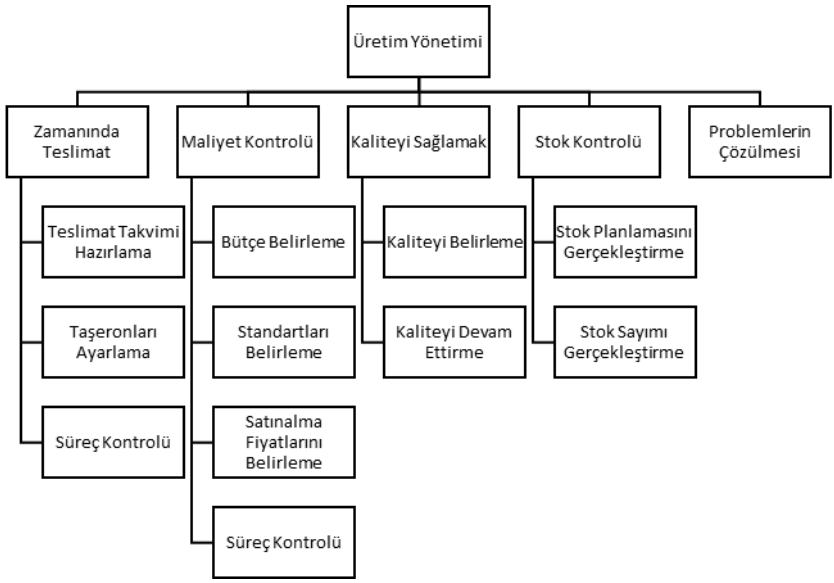
Fonksiyonel Maliyet Analizi (FMY), ürün/hizmet maliyetlerini düşürürken ürün/hizmet kalitesini artırmak için ürün tasarımı ve/veya üretim sürecine odaklanır ve bu doğrultuda ürün/hizmetin maliyet yapısını inceler. Bu bağlamda FMY, DM ve KFY ile ilgilidir.

FMY; bir ürün/hizmetin bileşen maliyetlerini müşteri tarafından algılanan değerle ilişkili olarak incelemek için uygulanabilecek bir yöntemdir. FMY'nin temel amacı, maliyetleri korurken ürünün değerini artırmak veya ürünün değerini düşürmeden ürünün maliyetlerini düşürmektir. FMY süreci şu şekilde işlemektedir (Yoshikawa, Innes, & Mitchell, 1995):

1) Veri toplama,
2) Fonksiyonları tanımlama,
3) Fonksiyon ağacı oluşturma,
4) Fonksiyonların maliyetlerini belirleme,
5) Fonksiyonların müşteriye göre değerini belirleme,
6) Fonksiyonların hedef maliyetlerini belirleme,
7) Fonksiyonlardaki sorunları belirleme,
8) Alternatif çözüm önerileri üretme,
9) Maliyet verilerini kullanarak alternatif çözüm önerileri arasından seçim yapma,
10) Seçilen çözüm önerisini uygulama ve kontrol işlemleri.

İşletmeler FMA'yı uygulamak için üretim, satın alma, muhasebe, satış ve lojistik departmanlarından çalışanlarından bir ekip oluşturmalıdır

(Yoshikawa, Innes, & Mitchell, 1995). Oluşturulan bu ekip, gerekli veriyi topladıktan sonra fonksiyonları belirler ve bir fonksiyon ağacı oluşturur.

Şekil 6. *Fonksiyon Ağacı*
Kaynak: Yoshikawa, Innes ve Mitchell, 1995.

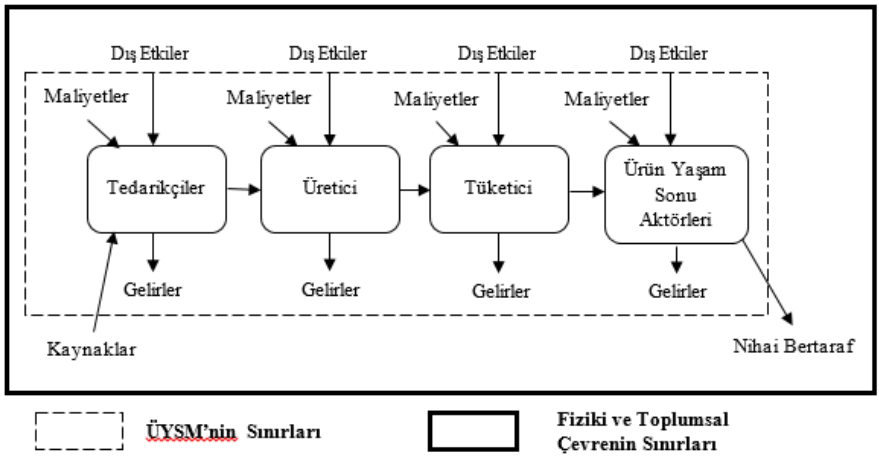
Fonksiyon ağacı oluşturulduktan sonra ekip tarafından, fonksiyonların toplam maliyetini hesaplanır. Başka bir deyişle FMA ile, toplam maliyet fonksiyonel bölümlere dağıtılmaktadır. Bu noktada temel alınacak nokta, fonksiyonlara yüklenecek maliyetlerin müşterilerin algıladığı fonksiyon değerine göre seçilmesidir (Beilby, 1979-1980). FMA yaklaşımında odak noktası fonksiyonlardır. Söz konusu bu fonksiyonlar ürünü tanımlamazlar. Fonksiyonların tanımlanma noktası ürünün müşteriye sunduğu değerlerdir.

3.6. Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme (Life Cycle Costing (LCC))

Üretilecek bir ürünün yaşam seyir boyunca katlanılacak toplam maliyetlere odaklanan bir yöntem olan ürün yaşama seyir maliyetleme (ÜYSM), ilk kez 1960'ların ortalarında Amerika Savunma Bakanlığı tarafından askeri mühimmat tedarikinde kullanılmıştır (Cole & Sterner, 2000). Literatür incelendiğinde yaşam boyu maliyetleme, mamul yaşam seyri maliyetleme gibi kavramlarla da tanımlanan ÜYSM'nin farklı tanımları bulunmaktadır:

- ÜYSM; mamul tasarımı ve üretiminden itibaren ürünün yararlı ömrünü tamamlamasına kadar olan bütün süreçte ortaya çıkacak olan bütün harcamalara ilişkin kullanılacak kaynakları maliyetleme yöntemidir (Woodward, 1997).
- ÜYSM; yeni bir ürün fikri meydana geldikten sonra yeni ürün geliştirme sürecinde katlanılan maliyetler, üretim ve üretim sonrası maliyetleri, üretilen ürün kullanıldıktan sonra oluşacak geri dönüşüm maliyetlerini içine alan tüm maliyetleri maliyetleme yöntemidir (Lund, 1978).
- ÜYSM; üretilecek ürüne ilişkin üretime başlama ve devam ettirme maliyet verilerini, etkin karar almak için kullanan bir yaklaşımdır (Cole & Sterner, 2000).
- ÜYSM; ürün yaşam seyri aktörlerine (tedarikçi, üretici, tüketici vb.) ilişkin maliyetleri değerlendirmeleri dış faktörleri içselleştirerek yapmaya imkan sağlayan bir yaklaşımdır (Rebitzer & Hunkeler, 2003).

Bu tanımlar ışığında ÜYSM'nin kavramsal çerçevesi Şekil 7'de gösterilmektedir.

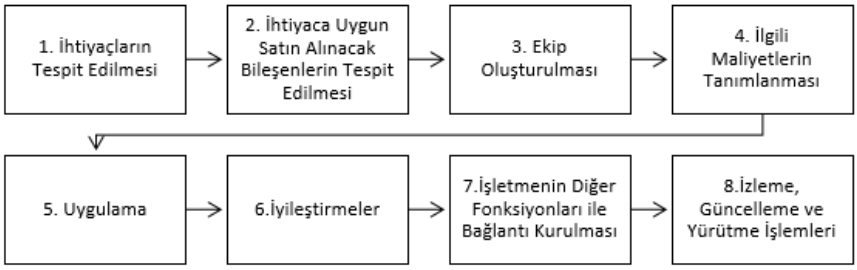
Şekil 7. *ÜYSM'nin Kavramsal Çerçevesi*
Kaynak: Rebitzer & Hunkeler, 2003.

ÜYSM, ürün yaşam seyrindeki bütün maliyetleri kapsamaktadır. Başka bir deyişle ÜYSM'de, üretici ve tüketicinin maruz kaldığı bütün

maliyetler yer almaktadır. Bu bağlamda ÜYSM, ürün yaşam seyrinin bütünüyle incelenmesini mümkün kılmaktadır (Sherif & Kolarik, 1981).

3.7. Toplam Sahip Olma Maliyeti (Total Cost of Ownership)

Toplam sahip olma maliyeti (TSOM), belirli bir tedarikçiden belirli bir ürün veya hizmetin satın alma maliyetlerine odaklanan bir yaklaşımdır (Ellram, 1998). TSOM, ürün veya hizmetin edinilmesi ve kullanılması nedeniyle doğan maliyetleri dolayısıyla bütün ürün yaşam seyri maliyetlerini hesaplayan maliyetlendirme yöntemidir (Wouters, Anderson, & Wynstra, 2005; Garfamy, 2006).

Şekil 8. *TSOM Uygulama Süreci*
Kaynak: Ellram, 1993.

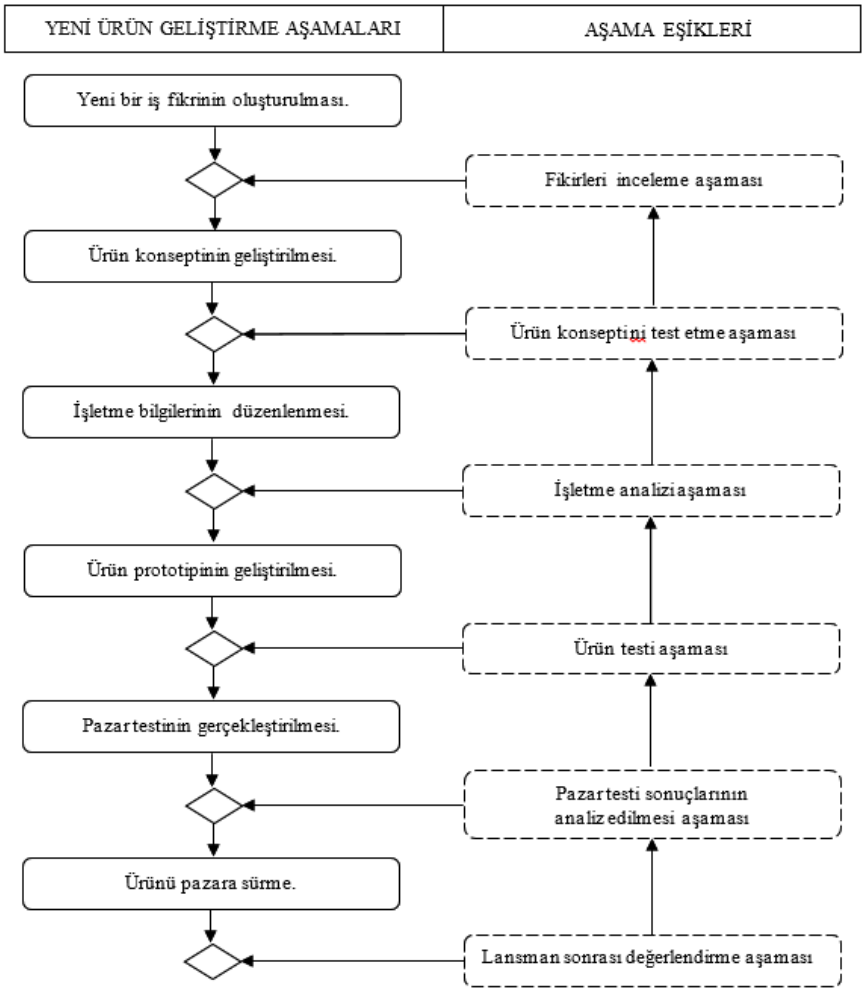
TSOM; ürünün yaşam seyri boyunca ortaya çıkabilecek satın alım ile ilgili maliyetlerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır (Ferrin & Plank, 2002). TSOM ile satın alma departmanının tedarikçi seçiminden doğacak maliyetlerin müşteri yansıtılmasının değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda TSOM, satın almanın işletmenin bütün değer zincirinde içerdiği tüm maliyetleri dikkate alır (Degraeve, Labro, & Roodhooft, 2005). TSOM; bir tedarikçi ve/veya sistem seçmek, bir sistemin geliştirilmesi ya da satın alınması kararını vermek, bir sistem için verilen teklifleri değerlendirmek ve performans artışı, süreç iyileştirilmesi, maliyetlerin azaltılması gibi bir iyileştirme çalışmasını başlatmak amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılabilir (Giray, 2018).

3.8. Aşama – Eşiği Yöntemi (Stage – Gate Review)

Aşama eşiği yöntemi, yeni ürün geliştirme sürecinde önemli bir yönetim kontrol mekanizmasıdır. Yeni ürün geliştirme sürecinde yer alan her bir aşama tamamlandıktan sonra, geliştirilmeye başlanan yeni ürün fikri sürecin başında ulaşılması istenen hedef ve işlevsellik, performans, ürün maliyeti vb. konularda gözden geçirilir. Söz konusu bu işlem, ürün

fikrinin revize edilmesine veya daha önceden hazırlanmış iş akışlarında değişiklik olmasına yol açabilir. Bu bağlamda aşama eşiği yöntemi, her bir aşamada süreçte alınan yolun planlarla karşılaştırılması ve bu karşılaştırma sonucunda planların yeniden organize edildiği toplantılar olarak tanımlanabilir (Cooper, 1990). Bu nedenle, aşama eşiği yöntemi hedef maliyetleme ile ilişkilidir çünkü hedef maliyetleme sadece tahmini ürün maliyetleri ile ilgilenirken aşama eşiği yöntemi ürün geliştirme sürecinin tamamını gözden geçiren kapsayıcı bir yaklaşımdır (Alpenberg ve diğ., 2016). Hem teorik hem de uygulamada kullanılan bir yönetim mekanizması olarak aşama eşiği yöntemi, yeni ürün geliştirme sürecinin başından sonuna kadar etkinlik ve verimliliğini artırmayı amaçlar.

Bu bağlamda, yeni ürün geliştirme sürecinde aşama eşiği yönetim uygulama süreci Şekil 9'da gösterilmektedir.

Şekil 9. Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Aşama Eşikleri
Kaynak: Tzokasa, Hultink & Hart, 2004.

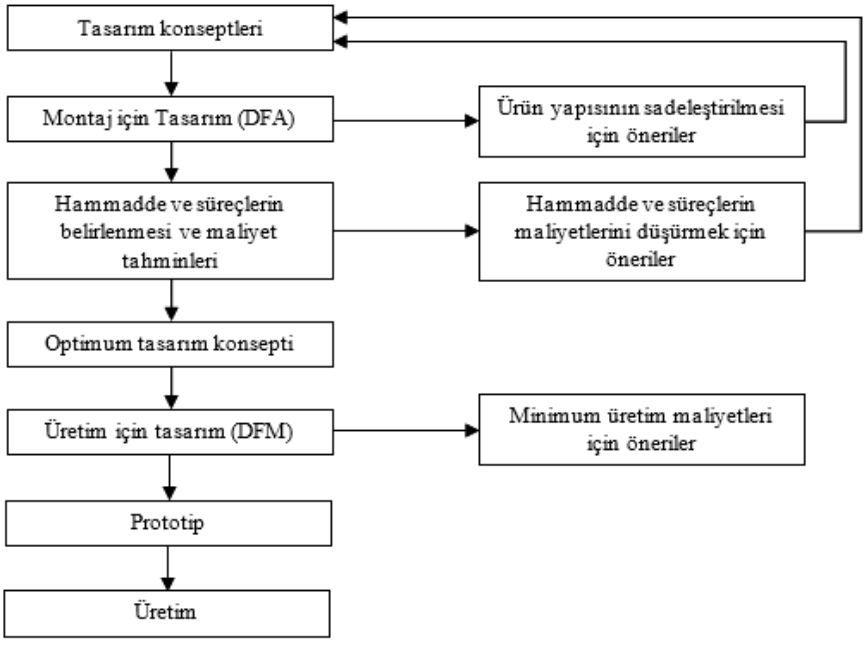
3.9. Huni – Huni Analizi (Funnels)

Literatür incelendiğinde, "huni" metaforunun tüketici için satın alma opsiyonları, araştırmacılar için araştırma seçenekleri vb. olaylar için arama ve seçim süreçlerini tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Finansal muhasebe, maliyet muhasebesi ve yönetim muhasebesi literatüründe nadir kullanılan bir kavram olan huni analizi, *"işletmenin yeni ürün geliştirme sürecinde, her yeni aşamada kullanılabilecek alternatiflerin azaltılarak sınırlandırılmasına izin veren yapı"* olarak tanımlanmaktadır (Ding & Eliashberg, 2002). Bu tanım ışığında, huni

analizi ile aşama eşiği yönteminin benzerlik gösterdiği söylenebilir ancak huni analizinde temel nokta aşama kaydeden yeni proje sayısını sınırlamaktır. Söz konusu sınırlama sonucunda durdurulan projeler teknolojik belirsizlikler, pazardaki durgunluk, tüketici araştırmaları vb. nedeniyle olabilmektedir.

3.10. Üretim ve Montaj için Tasarım (Design for Manufacturing/Assembly) (DFM/DFA)

Üretim ve montaj için tasarım (DFM/DFA), bir ürün tasarımında yer alan parça sayısının azaltılmasına ve parçaların montajı için gereken sürenin azaltılmasına odaklanır (Ulrich ve diğ., 1993). DFM/DFA, ürün maliyetleri azaltmak ve ürün kalitesini/güvenirliğini artırmak için ürünlerin tasarımını doğrudan etkileyen yöntemlerdir (Boothroyd, 1994). DFM/DFA ile yeni ürün geliştirme departmanlarına düşük maliyetler ile ürün tasarlamalarını sağlayacak kılavuzlar oluşturulur. Bu sayede, ürünlerin tasarım ve üretim süreçleri azaltılarak ürünler daha kısa sürede pazara sunulabilecektir. Aynı zamanda ürün tasarımında yer alan parça sayısının azaltılmasıyla hammadde maliyetleri düşürülebilecektir.

***Şekil 10**. DFM/DFA Aşamaları*
Kaynak: Boothroyd, 1996: 20.

DFM/DFA ile bir ürünün tasarım aşamasında, ürünün yaşam seyri maliyetlerinin önem arz eden bölümleri belirlenmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla ürün tasarım amacıyla üretim gereksinimleri dikkatli bir şekilde değerlendirilerek ürünler; toplam üretim ve montaj maliyetlerini minimuma indirecek şekilde tasarlanabilecektir (Trygg, 1993).

3.11. Mükemmellik İçin Tasarım (Design for X) (DFX)

Literatürde X için tasarım, mükemmellik için tasarım şeklinde tanımlanan DFX kavramı, yeni ürün geliştirme sürecinin özellikle başlangıç aşamalarından itibaren bütün aşamalarındaki gereksinimleri, hedefleri ve kısıtlamaları göz önünde bulundurarak ürün kalitesini artırmak, maliyetleri azaltmak ve ürünü pazara sunma süresini kısaltmak için kullanılan yaklaşımı ifade etmektedir (Gatenby & Foo, 1990; Kuo, H.Huang, & Zhang, 2001).

DFX kavramındaki "X" terimi değişken olarak kabul edilmekte ve "X" yerine; ürün ile ilgili özellik, yetenek veya ürün yaşam seyri bölümleri yazılabilmektedir (Huang, 1996: 3). Dolayısıyla "X" yerine yazılabilecek çok fazla alternatifler ortaya çıkmaktadır. Özellikle lojistik, servis, çevresel ve tasarım maliyetleri sıklıkla "X" yerine kullanılarak DFX metotlarını oluşturmaktadır (Marion & Meyer, 2011; Mangun & Thurston, 2002). Bu bağlamda DFX; kaliteli ürün ve hizmetler üretilmesini sağlayan, ürün yaşam seyri maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlayan bir felsefedir.

3.12. Bileşen Ortaklığı/Bileşen Standardizasyonu/Bileşen Paylaşımı (Component Commonality)

Literatürde bileşen standardizasyonu, bileşen paylaşımı şeklinde de tanımlanan bileşen ortaklığı; işletmenin departmanları, birimleri ve tedarikçiler arasında ürünlerin bileşen tasarımlarının paylaşılmasıdır (Nobelius & Sundgren, 2002). Bileşen ortaklığı, farklı ürünleri en az bir ortak bileşen ile diğer ürünlere özgü bileşenlerden bir araya getirme stratejisidir (Mieghem, 2004). Bu bağlamda; ürünü oluşturan parçalar, hammadde, üretimde kullanılacak araçlar veya ambalaj paylaşılacak "bileşen"e konu olabilmektedir.

Bileşen ortaklığı, yeni ürün geliştirme sürecinde maliyet yönetim tekniği olarak kullanıldığında dikkate alınması gereken maliyet analizlerini beraberinde getirmektedir. Yeni ürün geliştirme sürecinde

bileşen ortaklığını amaçlayan bir işletmenin bileşen sayısını azaltmak için diğer ürünlerde de kullanılabilecek yeni bileşenler tasarlaması gerekmektedir. Bu durum, bileşen sayısı azaldığı için maliyetlerin düşmesini muhtemel hale getirir ancak bazı durumlarda bir tane ortak bileşen üretmek, ortak bileşen özelliği taşımayan birkaç bileşen üretmekten daha karmaşık ve maliyetli olabilmektedir. Yüksek maliyet ile üretilen bir ortak bileşen kullanılarak üretilen bir ürünün birim maliyeti, söz konusu ortak bileşen yüzünden yükselebilir. Bu durum, işletmenin fiyatlama kararlarında etkili olacak ve ürün satışlarını etkileyecektir. Diğer taraftan, üretim ve tedarik faaliyetlerinde ölçek ekonomisi ile sağlanan maliyet avantajı üretim maliyetlerini düşürebilir. Aynı zamanda işletme uzun vadede üretim planlamasını etkin bir şekilde gerçekleştirebilir.

3.13. Modüler Tasarım/Ürün Modülaritesi (Modular Design)

Modüler tasarım; birbirinden farklı bileşenler ile oluşturulan sınırlı sayıdaki modül ile çok çeşitli ürün üretilebileceği varsayımına dayanan bir maliyet yönetim tekniğidir. Modüler tasarım, birbirinden bağımsız şekilde tasarlanabilen küçük alt sistemlerden, bir bütün olarak birlikte işlevsel olan karmaşık bir ürün veya süreç oluşturmayı amaçlar (Baldwin & Clark, 1997). Bu bağlamda, modüllerin birbirinden bağımsız olarak üretilen ve test edilebilen komple alt sistemler olduğu söylenebilir (Ulrich, 1994).

Modüler tasarım, işletmelere verimli ve hızlı bir biçimde geniş bir ürün yelpazesi sunmalarını mümkün kılmaktadır çünkü modülleri üretebilmek daha karmaşık ve maliyetli olmasına rağmen toplamda daha az bileşen/modül tasarımı olacaktır. Aynı zamanda tasarlanan modüller büyük miktarlarda üretileceğinden ölçek ekonomisi ile üretim maliyetleri düşürülebilmektedir.

Tasarlanan modüllerin ürün yelpazesinin büyük bir bölümünde kullanılması, modüler tasarım ile bileşen ortaklığı kavramlarının karıştırılmasına neden olmaktadır. Ancak modüler tasarımı bileşen ortaklığından ayıran en temel özellik, ürün tasarımlarını bileşenlerden çok alt sistemler haline getiren modüllerin kullanılmasıdır. Aynı zamanda modüler tasarım, üretim süreçlerinde yaşanan karmaşıklığın giderilmesi adına önem arz etmektedir (Kohlhase & Birkhofer, 1996). Bu bağlamda modüler tasarımın, sınırlı bir modül kümesi ile çok çeşitli ürünlerin

uygun maliyet ile üretimine olanak sağlayan bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

3.14. Ürün Platformu (Product Platform)

Ürün platformları; bir dizi ürün için temel mimari işlevi gören teknik bir tasarımın fiziksel uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Meyer, Tertzakian, & Utterback, 1997). Ürün platformları; türev ürünlerin etkin bir şekilde tasarlanması ve üretilmesinde temel yapıyı meydana getiren ara yüzler ve alt sistemler "grubu" olup, söz konusu "grup", ürünler tarafından paylaşılan ortak varlıklardır (Kocaoğlu, 2019).

Ürün platformları yaklaşımı, ürünlerin yapısını şekillendirme sürecinde dolayısıyla üretim maliyetlerini etkilemek konusunda önem arz etmektedir. Bu bağlamda, ürün platformları ortak bileşenler ve/veya modüller içermekten ziyade, bir ürünün ve ürünün geliştirilmiş versiyonlarının tasarım süreçlerini kolaylaştırmak için geliştirilmiştir.

Ürün platformları, bir ürün ailesi için sabit parametreler, özellikler ve/veya bileşenler temelinde ortak bir teknik altyapı sağlamaktadır (Simpson, Maier, & Mistree, 2001). Ortak bir teknik altyapı sayesinde ürün platformları; bir ürün ailesinin verimli bir şekilde geliştirilip üretilebileceği ortak bir yapı oluşturmayı mümkün kılmaktadır (Meyer & Lehnerd, 1997: 7). Ayrıca modüler tasarım yaklaşımı, ürün platformlarının geliştirilmesini kolaylaştırmak için kullanılabilir.

Ürün platformları yaklaşımı; ortak bileşenler, modüller ve süreçler ile maliyetleri yönetmek için kullanılmaktadır. Ürün platformları; düşük maliyetli ve fonkisyonel ürünlerin sunulduğu, müşteri istek ve ihtyaçlarının görece daha az değiştiği pazarlar için son derece uygundur (Magnusson & Pasche, 2014).

4. Sonuç ve Değerlendirme

İşletmeler temel olarak, kısa vadede kar elde etmeyi ve uzun vadede rekabet avantajı sağlayarak pazardaki pozisyonunu korumayı amaçlamaktadır. İşletmenin kısa ve uzun vadeli amaçlarına ulaşmasını sağlayacak stratejileri uygularken, ortaya çıkan maliyet verilerini ölçmek ve değerlendirmek için maliyet yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda günümüz yoğun rekabet ortamında; üretim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan takip edilemeyecek kadar hızlı gelişmeler,

işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri için maliyet yönetim teknikleri geliştirmelerini zorunlu kılmıştır.

İşletmelerin; faaliyet gösterdiği veya yeni bir pazara yeni bir ürün sunabilme yeteneği, rekabet güçlerini etkileyen önemli faktörlerin başında gelmektedir. İşletmeler adına yoğun rekabet ortamında yeni ve farklı bir ürünü pazara sunmamak son derece riskli bir tutum olacaktır. Bununla birlikte, yeni ürün geliştirme süreci uzun vadeli ve yüksek maliyetli olmasından dolayı beraberinde bazı riskleri taşıyan bir süreçtir ve işletmenin kıt kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda, yeni ürün geliştirme sürecinde ortaya çıkan maliyetlerin yönetilmesi büyük önem arz etmektedir.

Ürün maliyetlerinin önemli bir bölümü, yeni ürün geliştirme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ürün tasarımının son halini almasından önce başka bir ifade ile hala değiştirme imkânın olduğu süreçte maliyetleri yönetmek, fiili üretim sürecine görece daha kolaydır. Bu bağlamda, yeni ürün geliştirme sürecinde maliyetlerin etkin ve verimli yönetimi ile ürün maliyetleri önemli ölçüde azaltılabilir ve işletmenin karlılığı artırılabilir.

Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecinde kullanılan maliyet yönetim teknikleri incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu tekniklerin kendilerine has avantajları ve kısıtları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda işletmelerin yeni ürün geliştirme maliyetleri ile kullanılacak maliyet yönetim tekniğini; pazarın rekabet koşulları, işletmenin organizasyon yapısı, müşteri istek ve ihtiyaçları vb. faktörleri göz önünde bulundurarak seçmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, D., & Alkan, H. (2003). Mamul Maliyetlerinin Yönetiminde Etkin Bir Araç: Değer Mühendisliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 8*(1), 59-77.

Acharya, P., Pfrommer, C., & Zirbel, C. (1995). Think Value Engineering. *Journal of Management in Engineering, 11*(6), 13-17.

Akao, Y. (2012). The Method for Motivation by Quality Function Deployment (QFD). *Nang Yan Business Journal, 1*(1), 1-9.

Alpenberg, J., Alku, J., Rashiti, J., & Scarbrough, P. (2016). Target Costing In A Stage-Gate Design System. *Asia-Pacific Management Accounting Journal, 11*(1), 23-58.

Altınbay, A. (2006). Etkin Bir Maliyet Yönetim Sistemi Olarak Hedef Maliyetleme Sistemi ve TMMT Uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 141-164.

Ansari, S., Bell, J., & Okano, H. (2006). Target Costing: Uncharted Research Territory. *Handbook of Management Accounting Research* (s. 507-530). içinde United Kingdom: Oxford.

Ayan, A. (2013). Maliyet liderliği Stratejisi Kapsamında Değer Mühendisliği Tekniğinin Uygulanmasının Bir Model Aracılığıyla Analiz Edilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*(7), 43-60.

Baldwin, C. Y., & Clark, K. B. (1997). Managing in Age of Modularity. *Harvard Business Review*, 84-93.

Beilby, A. (1979-1980). Determining Instructional Costs Through Functional Cost Analysis. *Journal of ıstructional Development, 3*(2), 29-34.

Bingham, F. G., & Quigley, C. (1990). A Team Approach to New Product Development. *Journal of Marketing Management, 1*(3), 47-58.

Blois, K. (1985). New Product Development—Proactive or Reactive. *Journal of Marketing Management*(1), 27-34.

Boothroyd, G. (1994). Product Design for Manufacture and Assembly. *Computer-Aided Design, 26*(7), 505-520.

Boothroyd, G. (1996). Design for Manufacture and Assembly: The Boothroyd-Dewhurst Experience. *Design for X* (s. 19-40). içinde Dordrecht: Springer.

Cengiz, E., Ayyıldız, H., & Kırkbir, F. (2005). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(24), 133-147.

Cole, R. J., & Sterner, E. (2000). Reconciling Theory and Practice of Life-Cycle Costing. *Building Research and Information, 28*(5/6), 368-375.

Cooper, R. G. (1990). State-Gate Systems: A New Tool for Managing New Products. *Business Horizons, 33*(3), 44-54.

Cooper, R. G. (2008). Perspective: The Stage-GatesIdea-to-Launch Process—Update, What's New, and NexGen Systems. *Journal of Product Innovation Management, 25*(3), 213-232.

Cooper, R., & Slagmulder, R. (1999). Develop Profitable New Products with Target Costing. *Sloan Management Review, 40*(4), 23-33.

Davila, T. (2000). An Empirical Study on the Drivers of Management Control Systems' Design in New Product Development. *Accounting, Organizations and Society, 25*(4-5), 383-409.

Degraeve, Z., Labro, E., & Roodhooft, F. (2005). Constructing a Total Cost of Ownership Supplier Selection Methodology Based on Activity-Based Costing and Mathematical Programming. *Accounting and Business Research, 35*(1), 3-27.

Ding, M., & Eliashberg, J. (2002). Structuring the New Product Development Pipeline. *Management Science, 48*(3), 343-363.

Dlugatch, I. (1973). Methodology for Value Engineering. *IEEE Transactions on Reliability, 22*(1), 20-23.

Doğan, Z. (1998). Maliyet Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Hedef Maliyetleme. *Atatiirk Üniversitesi İİBF Dergisi, 12*(1-2), 197-208.

Elias, S. E. (1998). Value Engineering, A Powerful Productivity Tool. *Computers & Industrial Engineering, 35*(3-4), 381-393.

Ellram, L. M. (1993). A Framework for Total Cost of Ownership. *The International Journal of Logistics Management, 4*(2), 49-60.

Ellram, L. M. (1998). Total Cost of Ownership: A Key Concept in Strategic Cost Management Decisions. *Journal of Business Logistics, 19*(1), 55-84.

Ellram, L. M. (2000). Purchasing and Supply Management's Participation in the Target Costing Process. *The Journal of Supply Chain Management: A Global Review of Purchasing and Supply*(Spring), 39-51.

Everaert, P., & Bruggeman, W. (2002). Cost Targets and Time Pressure During New Product Development. *International Journal of Operations & Production Management, 22*(12), 1339-1353.

Ewert, R., & Ernst, C. (1999). Target Costing, Co-Ordination and Strategic Cost Management. *The European Accounting Review, 8*(1), 23-49.

Ferrin, B. G., & Plank, R. E. (2002). Total Cost of Ownership Models: An Exploratory Study. *The Journal of Supply Chain Management, 38*(2), 18-29.

Garfamy, R. M. (2006). A Data Envelopment Analysis Approach Based on Total Cost of Ownership for Supplier Selection. *Journal of Enterprise Information Management, 19*(6), 662-678.

Gatenby, D. A., & Foo, G. (1990). Design for X (DFX): Key to Competitive, Profitable Products. *Bell Labs Technical Journal, 69*(3), 2-13.

Giray, G. (2018). Bilgi Sistemlerinin Toplam Sahip Olma Maliyetini Hesaplamak İçin Bir Çerçeve. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 11*(4), 383-397.

Griffin, A., & Hauser, J. R. (1992). Patterns of Communication Among Marketing, Engineering and Manufacturing - A Comparison Between Two Product Teams. *Management Science, 38*(3), 360-373.

Gümüş, S., & Biçer, A. (2012). *Yeni Ürün Fikirlerinin Belirlenmesinde Kullanılan Yöntemler.* İstanbul: Hiperlink.

Hansen, D. R., Mowen, M. M., & Guan, L. (2009). *Cost Management - Accounting & Control.* Mason: South-Western Cengage Learning.

Helms, M. M., Ettkin, L. P., Baxter, J. T., & Gordon, M. W. (2005). Managerial Implications of Target Costing. *Competitiveness Review, 15*(1), 49-56.

Huang, G. (1996). Introduction. G. Huang içinde, *Design for X: Concurrent Engineering Imperatives* (s. 1-18). Springer.

Kaur, M., & Kaur, R. (2013). Kaizen Costing Technique - A Literature Review. *International Journal of Research in Commerce & Management, 4*(11), 84-87.

Kaygusuz, S. Y. (2011). Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Maliyet Yönetimi. *Business and Economics Research Journal, 2*(4), 19-36.

Khoo, L., & Ho, N. (1996). Framework of Fuzzy Quality Function Deployment System. *International Journal of Production Research, 34*(2), 299-311.

Klompmaker, J. E., Hughes, G. D., & Haley, R. I. (1976). Test Marketing in New Product Development. *Harvard Business Review*(May-June), 128-138.

Kocaoğlu, Ö. (2019). Yığın Kişiselleştirme Üretim Sisteminde Çeşitlilik Yönetim Stratejilerinin Kullanımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(92), 291-307.

Kohlhase, N., & Birkhofer, H. (1996). Development of Modular Structures: The Prerequisite for Successful Modular Products. *Journal of Engineering Design, 7*(3), 279-291.

Korkmaz, S., Eser, Z., & Öztürk, S. A. (2017). *Pazarlama: Kavramlar - İlkeler - Kararlar.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2008). *Principles of Marketing.* New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Kuczmarski, T. D., & Mandolia, R. (2013). Service Development. *The PDMA Handbook of New Product Development* (s. 51-67). içinde New Jersey: John Wiley & Sons. Inc.

Kulaklı, A. (2005). Yeni Ürün Geliştime Sürecinde Bilgi Paylaşımının Önemi ve Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*(8), 99-114.

Kuo, T.-C., H.Huang, S., & Zhang, H.-C. (2001). Design for Manufacture and Design for 'X': Concepts, Applications, and Perspectives. *Computers & Industrial Engineering*(41), 241-260.

Lee, N. S., & Ram, J. (2018). New Product Development Processes and Knowledge Transfer in Automotive Projects: An Empirical Study. *Knowledge and Process Management*(25), 279-291.

Lockamy, A., & Smith, W. I. (2000). Target Costing for Supply Chain Management: Criteria and Selection. *Industrial Management & Data Systems, 100*(5), 210-218.

Lund, R. T. (1978). Life-Cycle Costing: A Business and Societal Instrument. *AMACOM*(April), 17-23.

Magnusson, M., & Pasche, M. (2014). A Contingency-Based Approach to the Use of Product Platforms and Modules in New Product Development. *The Journal of Product Innovation Management, 31*(3), 434-450.

Mangun, D., & Thurston, D. L. (2002). Incorporating Component Reuse, Remanufacture, and Recycle Into Product Portfolio Design. *IEEE Transactions on Engineering Management, 49*(4), 479-490.

Marion, T. J., & Meyer, M. H. (2011). Applying Industrial Design and Cost Engineering to New Product Development in Early-Stage Firms. *Product Innovation Management, 28*(5), 773-786.

Meyer, M. H., & Lehnerd, A. P. (1997). *The Power of Product Platforms.* New York: The Free Press.

Meyer, M. H., Tertzakian, P., & Utterback, J. M. (1997). Metrics for Managing Research and Development in the Context of the Product Family. *Management Science, 43*(1), 88-111.

Mieghem, J. A. (2004). Note - Commonality Strategies: Value Drivers and Equivalence with Flexible Capacity and Inventory Substitution. *Management Science, 50*(3), 419-424.

Modarress, B., Ansari, A., & Lockwood, D. L. (2005). Kaizen Costing for Lean Manufacturing: A Case Study. *International Journal of Production Research, 43*(9), 1751-1760.

Mohr-Jackson, I. (1996). Quality Function Deployment: A Valuable Marketing Tool. *Journal of Marketing-Theory and Practice*(Summer), 61-67.

Monden, Y., & Hamada, K. (1991). Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies. *Joumal of Management Accounting Research, 3*, 16-34.

Mukhopadhyaya, A. K. (2009). *Value Engineering Mastermind : From Concept to Value Engineering Certification.* New Delhi: Response Books.

Nair, C. G. (1992). Cost Reduction Through Value Engineering. *Current Science, 62*(12), 782-791.

Nobelius, D., & Sundgren, N. (2002). Managerial Issues in Parts Sharing Among Product Development Projects: A Case Study. *Journal of Engineering and Technology Management, 19*(1), 59-73.

Öğüt, A., İraz, R., & Zerenler, M. (2007). Değer Mühendisliği (Value Engineering) Uygulamalarının Fonksiyonel Etkinlik Açısından İşletmelerin Soyut ve Somut Varlıklarına Yönelik Olası Etkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 7*(13), 51-68.

Partovi, F. Y. (1999). A Quality Function Deployment Approach to Strategic Capital Budgeting. *The Engineering Economist, 44*(3), 239-260.

Perreault, W. D., Cannon, J. P., & McCarthy, E. J. (2013). *Pazarlamanın Temelleri - Bir Pazarlama Stratejisi Planlama Yaklaşımı.* (M. Zerenler, Çev.) Ankara: Nobel Yayınevi.

Rainey, D. (2005). *Product Innovation - Leading Change through Integrated Product Development.* New York: Cambridge University Press.

Rebitzer, G., & Hunkeler, D. (2003). Life Cycle Costing in LCM: Ambitions, Opportunities, and Limitations - Discussing a Framework. *The International Journal of Life Cycle Assessment, 8*(5), 253-256.

Rof, L. M. (2011). Kaizen Costing Method and Its Role in the Management of an Entity. *The Young Economists Journal, 1*(16), 104-109.

Sands, S. (1981). The Key to New Product Development: Improve the Search Process. *AMACOM*(February), 63-65.

Sani, A. A., & Allahverdizadeh, M. (2012). Target and Kaizen Costing. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation, 6*(2), 171-177.

Schwarz, F. C., & McConkey, D. D. (1974). Value Engineering — Management's Neglected Goldmine. *Human Resource Management, 13*(2), 27-36.

Sevim, A., & Bülbül, S. (2015). Hedef Maliyetleme Açısından Muhasebe Bilgi Sistemine İlişkin Bir Model Önerisi ve Bir İşletme Uygulaması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 17*(4), 785-804.

Sherif, Y. S., & Kolarik, W. J. (1981). Life Cycle Costing: Concept and Practice. *Omega, 9*(3), 287-296.

Simonson, I. (1993). Get Closer to Your Customers by Understanding How They Make Choices. *California Management Review*(Summer), 68-84.

Simpson, T. W., Maier, J. R., & Mistree, F. (2001). Product Platform Design: Method and Application. *Research in Engineering Design, 13*(1), 2-22.

Singh, J., & Singh, H. (2009). Kaizen Philosophy: A Review of Literature. *ICFAI Journal of Operations Management, 8*(2), 51-72.

Takeuchi, H., & Nonaka, I. (1986). The New New Product Game. *Harvard Business Review*(January-February), 137-147.

Taşkın, E. (2009). *Pazarlama Esasları: Temel Pazarlama İlke ve Uygulamaları.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Trygg, L. (1993). Concurrent Engineering Practices in Selected Swedish Companies: A Movement or an Activity of the Few? *Journal of Product Innovation Management, 10*(5), 403-415.

Tzokasa, N., Hultink, E. J., & Hart, S. (2004). Navigating the New Product Development Process. *Industrial Marketing Management*(33), 619-626.

Ulrich, K. (1994). Fundamentals of Product Modularity. *Management of Design* (s. 219-231). içinde Dordrecht: Springer.

Ulrich, K., Sartorius, D., Pearson, S., & Jakiela, M. (1993). Including the Value of Time in Design-for-Manufacturing Decision Making. *Management Science, 39*(4), 429-447.

Woodward, D. G. (1997). Life Cycle Costing - Theory, Information Acquisition and Application. *International Journal of Project Management, 15*(6), 335-344.

Wouters, M., Anderson, J. C., & Wynstra, F. (2005). The Adoption of Total Cost of Ownership for Sourcing Decisions–A Structural Equations Analysis. *Accounting, Organizations and Society*(30), 167-191.

Wouters, M., Morales, S., Grollmuss, S., & Scheer, M. (2016). Methods for Cost Management During Product Development: A Review and Comparison of Different Literatures. *Advances in Management Accounting* (s. 139-274). içinde Bradford: Emerald Group Publishing.

Yoshikawa, T., Innes, J., & Mitchell, F. (1995). A Japanese Case Study of Functional Cost Analysis. *Management Accounting Research*(6), 415-432.

Zairi, M., & Youssef, M. A. (1995). Quality Function Deployment: A main Pillar for Successful Total Quality Management and Product Development. *International Journal of Quality & Reliability Management, 12*(6), 9-23.

Zengin, Y., & Ada, E. (2010). Cost Management Through Product Design: Target Costing Approach. *International Journal of Production Research, 48*(19), 5593-5611.